

ISSN 2308054-X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

1(30)/2020

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

1(30)

**ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармухаррир

Ректори ДДТТ Фақеров Ҳ.Н.

Главный редактор

Ректор ТГУК Фақеров Х.Н.

Муовини сармухаррир

Доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Раҷабов Р.К.

Заместитель главного редактора

Доктор экономических
наук, профессор Раҷабов Р.К.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Ризоқулов Т.Р.	д.и.и., профессор, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Зубайдов С.	н.и.т., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Ризоқулов Т.Р.	д.э.н., профессор, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҳабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., дотцент, ТГУК, г. Душанбе
Зубайдов С.	к.т.н., дотцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университеткоммерции*

МУНДАРИЧА

ИЛМҶОИ ИҚТИСОДИ, СОҶИБКОРИ ВА СОҶАИ ИҚТИМОИ

1.	Фақеров Ҳ.Н., Ашуров Ғ.Д. Рушди низоми муносибатҳои суғуртавӣ дар шароити иқтисодии бозорӣ	7
2.	Раҷабов Р.К., Толибов Қ.Қ., Алимов К.К. Ташаккулёбии рушди устувории иқтисодии захиравии корхонаҳои савдо дар шароити муосир	11
3.	Ҳабибов С.Ҳ., Валиев Н.Ш. Асосҳои назариявӣ амалии ташаккулёбӣ ва рушди соҳибкорӣ хусусӣ дар замони муосир	19
4.	Исоматов Б. И., Туйчикулов З.Ч., Гафурова Ҳ. Ш. Роҳу воситаҳои таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	28
5.	Ахророва М. Ф. Баъзе ҷанбаҳои танзими давлатии иқтисодиёт: истехсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ва таъсири беруна	35
6.	Ҳомидзода Ғ., Нуралиев И., Шокирова Ш.М. Рушди соҳибкорӣ хурд – аломати ҳосии комплекси агросаноатии нав	41
7.	Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б. Масъалаҳои эътирофқунии даромади корхонаи тичоратӣ	47
8.	Боиров Ф. Ғ. Тамғаҳои молӣ, тамғаҳои хизматрасонӣ ва ҳифзи ҳуқуқи истисноии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	53
9.	Хайруллоев Ф.Н. Роҳҳои идорақунии хавфҳо ва натиҷаи онҳо дар корхона	60
10.	Азизов С.А., Шарипов М.Ш. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишвар	63
11.	Барфиев Қ.Ҳ., Зарипов Э.Ш., Ашуров Ф.М. Тамоюли замонавӣ ва динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	69
12.	Ғуломов З.Т. Таъмини сифати хизматрасониҳои аудиторӣ	75
13.	Давлатов А.А. Баъзе хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии даромад ва хароҷот дар бонкҳо	80
14.	Исломов Х.С. Тамоилҳои парокандашавии оилаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бозоргонӣ	86
15.	Қаюмова Ш.Т. Иқтисодиёти соҳибкорӣ саноатӣ ва марҳилаҳои рушди он	91
16.	Курбонова С.А., Раҷабов А.А. Рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	96
17.	Одинаев К.С., Рустамов Р.У. Роҳҳои беҳтар намудани шароити имконпазири нерӯи меҳнати, шуғл ва муҳочират Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи таҷрибаи хоричӣ	101
18.	Расулов Ғ., Расулов М.Ғ. Дар бораи баъзе ҷанбаҳои таҳқиқоти мавзӯи ҷалби сармоягузориҳои Хитой ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	109
19.	Раҳимов С. Х., Каримов Б. Х. Баҳогузориҳои таъсири ҷаҳонишавӣ бо ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ дар индустрияи меҳмонхонадорӣ	116
20.	Сафоев Ҳ.С. Самтҳои асосии рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	122
21.	Содиқов Р.Ҳ. Хавфҳои буҷетӣ ва усулҳои идорақунии онҳо	125
22.	Хайруллоев Ф.Н. Гурӯҳбандии хавфҳо ва сабабҳои пайдоиши он	131
23.	Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А. Баҳисобгирӣ ва тавзеҳи маълумот оид ба воситаҳои молиявӣ дар соҳтори бонкӣ: мушкilot ва дурнамо	136
24.	Тохирзода Мехриддин. Механизмҳои таъминоти институтсионалӣ барои рушди низоми инноватсионии минтақа	145
25.	Раҳимов С.Х. Ташкили баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти корхонаҳои тичорати туристӣ	152
26.	Шамсиддинов М.М. Хусусияти ташаккули ҳисоботи муҳосибӣ ва идорабӣ дар соҳаи саноати кехӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	158
27.	Шафиев Б.З. Таҳлили рушди низоми қарзҳои ипотекӣ дар вилояти Хатлон	162
28.	Алимов К.К. Натиҷаҳои истифодаи моделҳои риёзӣ-иқтисодиро иқтисодии захиравӣ дар корхонаҳои савдо	168
29.	Бобоев Ш.Н. Таҳлили нишондиҳандаҳои истехсолии нерӯи барқ ва объектҳои	174

истехсолкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	
30. Шеров З.М., Насриддинов З.З., Сидиқов Н.	Таҳлили таҷрибаи Ҳиндустон дар муомилот ва фаъолияти заргарӣ 180
31. Пулатова Ш.Б.	Хусусиятҳо ва муаммоҳои ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии объектҳои назди роҳии автомобилгард дар шароити муосир 188
32. Раҳимов Г.М., Максатов М.Х.	Хизматрасониҳои аутсорсингӣ: мазмун ва моҳияти онҳо 196
33. Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Ҷ.Р.	Хусусиятҳои самтҳои стратегии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон 202
34. Шокирова Ш.М.	Нақши иқтисодии НБО Роғун дар рушди иқтисодиёти миллӣ 209
35. Рустам Абдукаюм Рустам.	Мавқеи сармоягузориҳои хоричӣ дар саноатикунони босуръати кишвар 213
36. Курбонов А.Р., Сафаров Ҷ.А.	Фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти рушди он 220
37. Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ.	Таъсири низоми идоракунии сифат ба фаъолияти меҳмонхонаҳо 225
38. Хочаев П. Д., Субҳонқулов И. О.	Таҳқиқоти баъзе принципҳои ҳавасмандгардонии кормандон дар низоми кооператсияи матлубот 230
39. Толибов Қ.Қ.	Омилҳои, ки ба ташаккул ва рушди савдои чакана таъсир мерасонанд 237
40. Тоҳирҷонов Б.Т.	Асосҳои усули таҳқиқоти мониторинги захираҳои меҳнати деҳот 243

ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

1. Абдулов А., Бобохочаева Г.Д.	Зухуроти стресс дар фаъолияти омӯзгорон ва тарзҳои устувор намудани он барои пешгирии низоҳҳо 249
2. Авғонов С.М., Шарипов М.И., Каримова З.Х.	Давлатдорӣ аз нигоҳи Ғазоллӣ 255
3. Қудратов Н.А., Сафарова З.М.	Такмилёбии муқовимат бо экстремизм - ҳамчун кафили сулҳу субот ва пойдорӣ давлатдорӣ 260
4. Неъматов Ҷ.М.	Сиёсати давлатии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе ҷанбаҳои амният 266
5. Шарипов М. И., Султонов Т. З.	Масъалаҳои ҳалталаби экологӣ дар илми илоҳиётшиносии исломӣ 273
6. Ширинҷонов Ф.И.	Оид ба тавсифи аломатҳои банду бастшавандаи моддаи 335 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 279
7. Насриддиниён Б. Ҳ.	Бақои забон – бақои миллат 283
8. Қодиров А.С., Абдулғани О.	Масъалаҳои асосии экология ва ҳолати истифодабарии захираҳои табиӣ дар Афғонистон 288
9. Зарипов С.А.	Амсилаи синтези ҷумлаи соддаи тоҷикӣ 295
10. Султонзода С. А.	Масъалаи модда дар мактабҳои фалсафии форсии қадим 304
11. Ширинҷонова М.И.	Варзиш ҳамчун «қувваи мулоими» давлат 310
12. Наботов С.Х.	Иҷозатномадиҳии намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ 314
13. Раҳимова М.Ш.	Водии Зарафшон сарчашмаи омӯхтанашуда барои таърихшиносон ва бостоншиносон 318
	Маълумот оид ба муаллифон 323
	Маълумот барои муаллифон 328

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

1. Факеров Х.Н., Ашуров Г.Д. Развитие системы страховых отношений в условиях рыночной экономики	7
2. Раджабов Р.К., Толибов К.К., Алимов К.К. Формирование устойчивого развития ресурсного потенциала торговых предприятий в современных условиях	11
3. Хабибов С.Х., Валиев Н.Ш. Теоретико-практические основы формирования и развития частного предпринимательства в современных условиях	19
4. Исоматов Б. И., Туйчикулов З. Д., Гафурова Х. Ш. Пути и средства обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан	28
5. Ахророва М.Ф. Некоторые аспекты государственного регулирования экономики: производство общественных благ и внешние эффекты	35
6. Хомидзода Г., Нуралиев И., Шокирова Ш.М. Развитие малого предпринимательства - главная черта нового агропромышленного комплекса	41
7. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Вопросы признания дохода коммерческого предприятия	47
8. Боиров Ф. Г. Товарные знаки и знаки обслуживания: защита их исключительных прав в Республике Таджикистан	53
9. Хайруллоев Ф.Н. Способы управления рисками и их последствиями на предприятии	60
10. Азизов С.А., Шарипов М.Ш. Банковская система Республики Таджикистан и ее значимость для развития экономики страны	63
11. Барфиев К.Х., Зарипов Э.Ш., Ашуров Ф.М. Современные тенденции и динамика уровня жизни населения в сельской местности Республики Таджикистан	69
12. Гуломов З.Т. Обеспечение качества аудиторских услуг	75
13. Давлатов А.А. Некоторые особенности организации учета доходов и расходов в банках	80
14. Исломов Х.С. Тенденции разводимости семей в Республике Таджикистан в рыночных условиях	86
15. Каюмова Ш.Т. Экономика промышленного предпринимательства и этапы его развития	91
16. Курбонова С.А., Раджабов А.А. Развитие электронных банковских услуг в Республике Таджикистан	96
17. Одинаев К.С., Рустамов Р.У. Пути улучшения использования трудового потенциала в Республике Таджикистан	101
18. Расулов Г., Расулов М. Г. Некоторые аспекты исследования привлечения китайских инвестиций в экономику Республики Таджикистан	109
19. Рахимов С. Х., Каримов Б. Х. Оценка влияния глобализации на внедрение инновационных технологий в гостиничном бизнесе	116
20. Сафоев Х.С. Основные направления совершенствования государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан	122
21. Содиков Р.Х. Совершенствование методов управления бюджетными рисками	125
22. Хайруллоев Ф.Н. Систематизация рисков и причины их появления	131
23. Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А. Учет и раскрытие информации о финансовых инструментах в банковском секторе: проблемы и перспективы	136
24. Тохирзода Мехриддин. Механизмы институционального обеспечения развития региональных инновационных систем	145
25. Рахимов С.Х. Организация бухгалтерского учета в предприятиях туристического бизнеса	152
26. Шамсиддинов М.М. Особенности формирования бухгалтерской и управленческой отчетности в горной промышленности Республики Таджикистан	158
27. Шафиев Б.З. Современное состояние системы ипотечных кредитов в Хатлонской области	162

28. Алимов К.К. Экономико-математическое моделирование ресурсного потенциала в торговых предприятиях	168
29. Бобоев Ш.Н. Анализ энергоэнергических показателей и объектов производства в Республике Таджикистан	174
30. Шеров З.М., Насриддинов З.З., Сидиков Н. Анализ опыта Индии в обращении и деятельности ювелирных изделий	180
31. Пулатова Ш.Б. Особенности и проблемы формирования и развития рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса в современных условиях	188
32. Рахимов Г.М., Максадов М.Х. Аутсорсинговые услуги: понятие, сущность и их значение	196
33. Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Дж.Р. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан	202
34. Шокирова Ш.М. Экономическая роль Рогунской гидроэлектростанции в развитии национальной экономики	209
35. Рустам Абдукаюм Рустам. Роль иностранных инвестиций в развитии экономики Республики Таджикистан	213
36. Курбонов А.Р., Сафаров Д.А. Проблемы развития индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан	220
37. Мирзоалиев А.А., Рахмонов И.К. Влияние системы управления качеством на гостиничную деятельность	225
38. Ходжаев П.Д., Субхонкулов И.А. Исследование некоторых принципов вознаграждения персонала в системе потребительской кооперации	230
39. Толибов К.К. Факторы, влияющие на формирование и развитие розничной торговли	237
40. Тохирджонов Б.Т. Методологии и мониторинговые исследования трудовых ресурсов сельской местности	243

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

1. Абдулов А., Бобоходжаева Г.Д. Возникновение стресса в деятельности преподавателей и способы их стрессоустойчивости для профилактики и пресечения конфликтов	249
2. Авгонов С.М., Шарипов М.И., Каримова З. Х. Государственность с точки зрения Газали	255
3. Кудратов Н.А., Сафарова З.М. Совершенствование противодействия с экстремизмом как гарант мира и устойчивости государственности	260
4. Неъмонов Дж. М. Государственная национальная политика Республики Таджикистан и некоторые аспекты проблем безопасности	266
5. Шарипов М. И., Султонов Т. З. Экологические проблемы в исламской теологической науке	273
6. Ширинджонов Ф.И. К вопросу о характеристике квалифицирующих признаков статьи 335 уголовного кодекса Республики Таджикистан	279
7. Насридинён Б.Х. Развитие языка - гарант существования нации	283
8. Кодиров А.С., Абдулгани О. Основные вопросы экологии и состояния природопользования в Афганистане	288
9. Зарипов С.А. Модель синтеза таджикского простого предложения	295
10. Султонзода С. А. Проблема материи в древнеперсидских философских школах	304
11. Ширинджонова М.И. Спорт как «мягкая сила» государства	310
12. Наботов С.Х. Лицензирование отдельных видов предпринимательской деятельности	314
13. Рахимова М.Ш. Зеравшанская долина – неиссякаемый источник открытий для историков и археологов	318
Сведения об авторах	323
Памятка для авторов	328

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

УДК 3.368.013

Факеров Х.Н., Ашуров Г.Д.

РУШДИ НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ СУҒУРТАВӢ ДАР ШАРОИТИ
ИҚТИСОДИИ БОЗОРИ

Дар ин мақола вобаста аз сарчашмаҳои илмӣ муносибатҳои суғуртавӣ гурӯҳбандӣ шуда, ҳамчун низоми табеъкунандаи мафҳумҳои суғурта ба объект ва шаклҳои амалигардонӣ ҷудо гардидаанд. Инчунин, исбот гардидааст, ки асоси классификасияи муносибатҳои суғуртавӣ – навъҳои суғурта маҳсуб доништа мешавад. Дар ҳулосаи мақола пешниҳод мешавад, ки бояд ташкилотҳои суғуртавии амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои суғурта гурӯҳбандӣ карда шаванд, ки дар айни замон раванди якрағ ва универсалӣ доранд.

Вожаҳои калидӣ: Гурӯҳбандии суғурта, навъҳои суғурта, соҳаҳои суғурта, суғуртаи шахсӣ, суғуртаи амвол, суғуртаи масъулият, суғуртаи ҳатмӣ, суғуртаи ихтиёрӣ, муносибатҳои суғуртавӣ, объектҳои суғурта.

Факеров Х.Н., Ашуров Г.Д.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ СТРАХОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ
РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье на основе научных источников рассматриваются классификация страхования по различным основаниям, особое внимание уделяется страхованию по объектам и по форме осуществления. Кроме того, доказано что, основа классификации страховых отношений является наличия видов страхования. В заключении рекомендовано, что страховые организации Республики Таджикистан должным образом классифицируется по отраслям страхования, потому , что в сегодняшних реалиях они действуют как универсальные организации.

Ключевые слово: Классификация страхования, виды страхования, отрасли страхования, личное страхование, имущественное страхование, ответственное страхование, обязательное страхование, добровольное страхование, страховые отношения, объекты страхования.

Fakerov H.N., Ashurov G.D.

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF INSURANCE RELATIONS IN THE
CONDITIONS OF MARKET ECONOMY

The given article is considering the classification of insurance on different reasons. The author pays a special attention to the security classification of the objects and form of implementation. As well, it is proved that, the basis for the classification of insurance relations is the availability of types of insurance. In conclusion, it is recommended that the insurance

organizations of the Republic of Tajikistan are properly classified by the insurance industry, because in today's realities they act as the universal organizations.

Keywords: Insurance classification, types of insurance, insurance industry, personal insurance, property insurance, liability insurance, compulsory insurance, voluntary insurance, insurance ratio, objects of insurance.

Муносибатҳои суғуртаи гуногуншакланд ва ҳамчун зухуроти иқтисодию ҳуқуқӣ дорои сохтори мураккаб буда, ниёз ба тасниф доранд. Барои ба тартиб даровардани мазмуну моҳият ва сохтори онҳо классификатсия ё гурӯҳбандӣ истифода мешавад. Ин истилоҳ ҳамчун тарзи банизомдарории объектҳои сершумор аз рӯи ин ё он хусусият, ҷудо намудан ба соҳаҳо, зерсоҳа, навъ, шакл амалӣ мегардад. Ғайр аз ин, классификатсияро системаи якҷоя тобеъкунии мафҳумҳо низ меноманд.

Ба ибораи дигар, таҳти мафҳуми гурӯҳбандии суғурта тақсими илмӣ низоми суғуртакунӣ ба риштаҳои фаъолият, соҳаҳо, зерсоҳаҳо ва навъҳо фаҳмида мешавад, ки ҷузъҳои онҳо пайдарпай ҷойгир шудаанд. Ҳамчун маҳаки таснифот дар ин ҳолат субъект, объект, ҳаҷми ҷавобгарии суғуртаи ва шакли гузаронидани муомилоти суғуртаи баромад мекунад [1. С. 224].

Гурӯҳбандӣ барои ҷудо намудани қисмҳои алоҳидаи навъҳои суғурта, ки дар навбати худ таҳияи қоидаву шартҳои суғурта, амали маҳсулоти суғуртаи дар бозори хизматрасониҳои суғуртаи, муайян намудани сатҳи меъёри тарифӣ ва ҳамчунин назорат оид ба фаъолияти суғурта содатар мегардад, ҳамаҷониба кӯмак мерасонад.

Гурӯҳбандии суғурта ҳанӯз аз даврони Шӯравӣ то ба имрӯз боқӣ монда, таҳаввулот ва марҳилаҳои зиёдеро тай намуда, аз якҷанд навъ суғуртаи ҳатмии давлатӣ то бо садҳо навъи суғуртаи ихтиёрӣ инкишоф ёфтааст. Дар даврони иқтисоди бозорӣ объекти суғурта аз ҳудуди суғуртаи давлатӣ ба фазои озоди иқтисодӣ баромада, фаъолияти соҳибкорӣ, хавфи молиявӣ, навъҳои гуногуни масъулиятро фаро гирифтааст.

Бо баробари тараққиёти истеҳсолоти ҷамъиятӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва ташаккули самтҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ, талабот оид ба ҳимояи суғуртаи аз хавфҳои гуногуни техникӣ ва иқтисодӣ зиёд гардидааст. Дар алоқамандӣ бо ин, шумораи навъҳои суғурта ҳам афзун гардида, зарурат дар гурӯҳбандӣ ва банизомдарории муносибатҳои суғуртаи оид ба объектҳои суғуртаи пайдо мегардад.

Вобаста ба объектҳо (манфиате, ки суғурта карда мешавад) суғуртаро дар адабиёти ҳуқуқӣ ба шахсӣ ва молумулкӣ ҷудо мекунанд. Гурӯҳбандии суғурта вобаста ба объект маъмулӣ буда, ба соҳаҳо, зерсоҳа ва навъҳо ҷудо мегардад. Суғурта аз рӯи навъҳои хавф бошад, танҳо ба суғуртаи амвол тааллуқ дорад.

Соҳаҳои суғурта ин маҷмӯи таърихан пайдогардидаи зерсоҳаҳои ҳамшабеҳ мебошад, ки дар асоси тафовути объектҳои суғурта ҷудо гардидаанд. Бинобар ин, аз нигоҳи мо, гурӯҳбандии асосии муносибатҳои суғуртаи дар асоси тафовути объектҳои суғурта ба миён меояд, ки дар адабиёти илмӣ онро классификатсияи соҳавӣ меноманд ва мафҳумҳои «соҳавӣ» ва «зерсоҳа» танҳо ҳосил ҳастанд.

О. И. Крюгер суғуртаро дар мисоли Олмон таҳқиқ намуда, онро ба се соҳа: шахсӣ, молумулкӣ ва осудаҳои моддӣ ҷудо менамояд. Соҳаи суғуртаи осудаҳои моддӣ аслан хавфи кам гардидани сатҳи сарватмандии суғурташавандаро руйпуш менамояд. Масалан, ҳангоми ба миён омадани хароҷоти судӣ, қарзӣ ва ғайра. Ба ин соҳаи суғурта дохил мешавад:

- суғуртаи масъулияти шахрвандӣ;
- суғуртаи хароҷоти ҳуқуқӣ;
- суғуртаи муносибатҳои қарзӣ ва ғ. [4. С. 204].

А. Манэс бошад суғуртаро ба се гурӯҳ тақсим мекунад: - суғуртаи шахсӣ (объекти он: ҳаёт, саломатӣ, аз бемориҳо, аз пирӣ, нафақавӣ ва аз ҳодисаҳои нохуш); - суғуртаи молумулкӣ (суғуртаи воситаҳои нақлиёт, манзил, биноҳо, ҳайвонот, аз дуздӣ ва ғ); - суғуртаи манфиатҳо (масъулият, азнавсуғуртакунӣ) [4].

Н. П. Сахиров суғуртаро ба чаҳор соҳа чудо менамояд: суғуртаи шахсӣ; суғуртаи амвол; суғуртаи масъулияти шахрвандӣ ва суғуртаи хавфи молиявӣ [3. С.744]. Вобаста ба чунин гурӯҳбандӣ аломатҳои фарқкунандаи объектҳои суғурта чунин баён мешаванд:

- нишонаҳои пайдоиши объект (моддӣ ва ғайримоддӣ);
- имконияти баҳодиҳӣ ба арзиши объект;
- сатҳи барқароршавӣ баъд аз ҳодисаи суғуртавӣ.

Бинобар ин, аз нигоҳи мо ва дар асоси гуфтаҳои боло ба соҳаҳои суғурта чунин таснифотро қобили қабул мешуморем.

Ҷадвали 1. Гурӯҳбандии соҳаҳои суғурта

<i>Соҳаҳои суғурта</i>	<i>Нишонаҳои пайдоиши объект</i>	<i>Имконияти баҳодиҳӣ ба арзиши объект</i>	<i>Сатҳи барқароршавӣ баъд аз ҳодисаи суғуртавӣ</i>
Суғуртаи шахсӣ	Категорияи ғайримоддӣ аст (ҳаёт, саломатӣ, қобилияти кори шахрванд)	Арзиши ҳақиқӣ надорад	Баъд аз ҳодисаи суғуртавӣ пурра барқарор намешавад
Суғуртаи амвол	Арзиши моддӣ дорад	Дорои арзиши ҳақиқӣ мебошад	Баъд аз ҳодисаи суғуртавӣ пурра барқарор мешавад
Суғуртаи масъулияти шахрвандӣ	Категорияи ҳуқуқӣ аст	Арзиши ҳақиқӣ надорад	Тавзеҳоти ягона надорад
Суғуртаи хавфи молиявӣ	Категорияи молиявӣ аст	Дорои арзиши ҳақиқӣ мебошад	Баъд аз ҳодисаи суғуртавӣ пурра барқарор мешавад

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандии фаъолияти суғуртаро чунин муайян намудааст: “Бо мақсади ташкил ва амалӣ намудани танзими давлатӣ ва иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти суғуртавӣ суғурта ба шаклҳо, соҳаҳо, гурӯҳҳо ва намудҳо чудо карда мешавад. Суғурта дар шаклҳои ихтиёрӣ, ҳатмӣ ва ҳатмии давлатӣ амалӣ мегардад”[2].

Вобаста ба ин, ва дар асоси сарчашмаҳои илмӣ муносибатҳои суғуртавино чунин гурӯҳбандӣ менамоем (расми 1).

Суғуртаи амвол аз шахсӣ бо се аломат тафовут дорад:

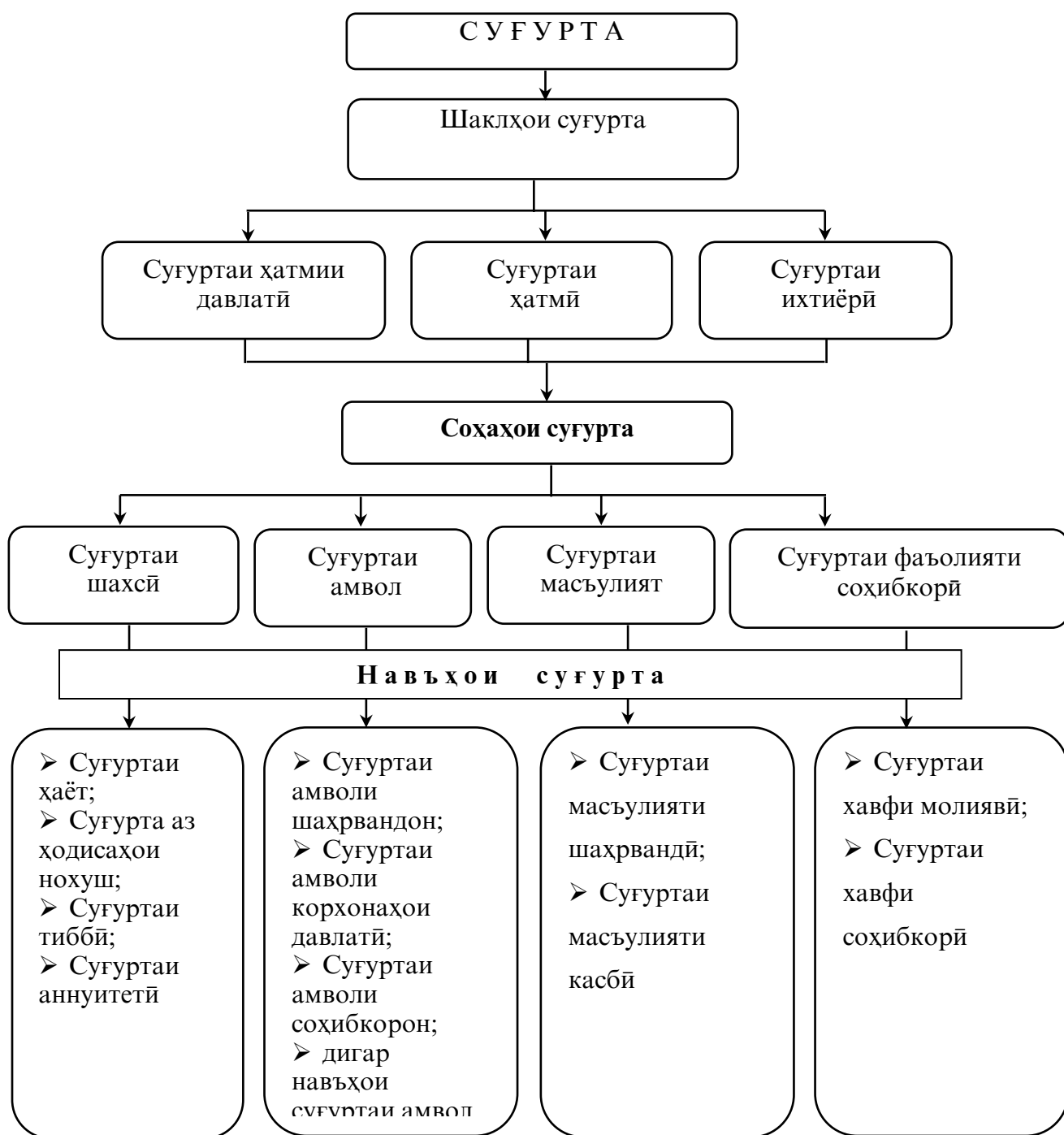
- ҳангоми суғуртаи амвол манфиати суғуртавӣ бо молу мулкӣ муайян ва ҳангоми суғуртаи шахсӣ манфиат бо шахсияти суғурташаванда алоқаманд аст;

- дар суғуртаи амвол объекти суғурта дорои арзиш мебошад ва суғуртаи шахсӣ аслан бебаҳо аст;

- суғуртаи амвол табиати ҷубронӣ ва суғуртаи шахсӣ табиати таъминотӣ дорад.

Асоси классификатсияи муносибатҳои суғуртавӣ – навъҳои суғурта маҳсуб дониста мешаванд. Зеро навъҳои суғурта ин муносибатҳои азнавтасимшавандаи иқтисодӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои мушаххаси шахсию амволӣ аз хавфи таъиншуда дар шароитҳои муайяншуда ва аз рӯи меъёри тарифии аниқшуда мебошанд. Сарчашмаҳои асосии пайдоиши навъҳои суғурта, инҳо мебошанд:

- таърихан бавучуд омадани талаботи муштариён;
- талаботи азнавпайдогардида;
- чорӣ намудани навъҳои ҳатмии суғурта;
- қонеъгардонии талаботҳои ҳуди суғуртакунандагон;
- омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ.

Расми 1. Классификацияи суғурта вобаста ба шаклҳо, соҳаҳо ва навъҳо

Ҳамин тавр, бо мақсади дуруст муайян намудани фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, иҷозатномадиҳӣ ва ба роҳ мондани механизмҳои самараноки танзими давлатӣ гурӯҳбандии суғурта ҳамчун низоми баҳамалоқамандии муносибатҳои суғуртавӣ истифода гардидааст, ки натиҷаи он суғуртаро ба шаклҳо, соҳаҳо, навъҳо ҷудо намудааст. Ва аз ин нуқтаи назар низ бояд ташкилотҳои суғуртавии амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ба соҳаҳои суғурта гурӯҳбандӣ карда шаванд, ки дар айни замон раванди якрағ ва универсалӣ доранд. Ба андешаи мо яке аз омилҳои рушд наёфтани соҳаи суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад фаъолияти универсалии суғуртакунандагон дар бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ маҳсуб дониста шавад.

АДАБИЁТ

1. Зоиров Ч.М., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Хукуки суғуртаи Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 224 сах.
2. Қонуни Ҷумурии Тоҷикистон «Дар бораи фаёолияти суғуртави». ш. Душанбе, 23 июли соли 2016, №1349.
3. Н. П. Сахиров. Страхование. - М.: Проспект, 2007. - 744 с.
4. Страхование дело: в 2 т. / пер. с нем. О. И. Крюгер, Т. А. Федоровой. М., 2004. Т. 1: Основы страхования. 204 с.

УДК 338.24

Раджабов Р.К., Толибов К.К., Алимов К.К.

**ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

В статье представлены некоторые пути устойчивой развития ресурсного потенциала торговых предприятий, а также автором на этой основе предложены методические подход оценки ресурсного потенциала торговых предприятий в современных условиях.

Ключевые слова: ресурсные потенциал, устойчивое развития, структура ресурсного потенциала, торговые предприятия, экспертная оценка, информационный потенциал, инновационный потенциал, кадровый потенциал, финансовый потенциал, анализ.

Рачабов Р.К., Толибов Қ.Қ., Алимов К.К.

**ТАШАККУЛЌБИИ РУШДИ УСТУВОРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ
КОРХОНАҲОИ САВДО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

Дар мақола як қатор роҳҳои рушди устувории иқтисодии захиравии корхонаҳои савдо оварда шуда, ҳамчунин аз ҷониби муаллиф вобаста ба ин роҳҳои методии баҳодихии иқтисодии захиравии корхонаҳои савдо дар шароити муосир пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодии захиравӣ, рушди устуворӣ, сохтори иқтисодии захиравӣ, корхонаҳои савдо, баҳодихии коршинос, иқтисодии иттилоотӣ, иқтисодии инноватсионӣ, иқтисодии кадрӣ, иқтисодии молиявӣ, таҳлил.

Rajabov R.K., Tolibov Q.Q., Alimov K.K.

**MODELING OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RESOURCE POTENTIAL OF
TRADING ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS**

The article presents the ways of sustainable development of the resource potential of trading enterprises, and the author on this basis has proposed a methodological approach to assessing the resource potential of trading enterprises in modern conditions.

Key words: resource potential, sustainable development, resource potential structure, trading enterprises, expert assessment, information potential, innovative potential, human resources, financial potential, analysis.

При моделировании устойчивого развития ресурсного потенциала торговых предприятий важным считаем рассмотрение ключевых компетенций торгового предприятия, которые представляют собой превращенную форму человеческого капитала в виде формальных и неформальных институтов.

Ключевые компетенции производятся и воспроизводятся самой предприятием, являясь превращенной формой человеческого капитала, в то же время, выступая основой построения адаптивного механизма управления торгового предприятия в условиях нестабильной внешней среды. То есть, ключевые компетенции, будучи результатом целенаправленной работы торгового предприятия, являются ресурсом обеспечения их динамической устойчивости.

В этой связи обеспечение устойчивости функционирования торгового предприятия является условием достижения своей основной цели - максимизации прибыли. Ключевым фактором при этом становится способность торгового предприятия адаптироваться к изменяющейся окружающей среде. Данная адаптация, по нашему мнению, может рассматриваться через призму снятия ресурсных ограничений, препятствующих взаимодействию предприятия с окружающей средой, путем эффективного управления ресурсным потенциалом ее устойчивости, все большее значение, среди элементов которого приобретают нематериальные ресурсы. [2. С 83].

С учетом этого обстоятельства, на наш взгляд, важно отметить следующее.

Во - первых, материальные ресурсы – земля, физический и финансовый капитал - являются лишь материальной основой построения механизма адаптации предприятия в условиях нестабильной внешней среды.

Значение материальной основы при этом не следует недооценивать, ведь дело в том, что именно информатизация процесса функционирования торгового предприятия создает принципиально новые возможности для внедрения инноваций в торговый процесс и использования навыков и способностей человека, выходящих далеко за рамки товара «рабочая сила».

Во – вторых, материальные ресурсы торгового предприятия как взятые в совокупности, так и каждый из элементов в отдельности, обладают заранее заданными свойствами, а задачей бизнеса является наиболее полное использование этих свойств, т.е. стремление добиться максимальной производительности каждого из элемента системы производственных ресурсов. Поэтому материальные ресурсы не могут породить феномен адаптации торгового предприятия к параметрам внешней среды.

Материальные ресурсы является средством адаптации элементом механизма адаптации торгового предприятия к изменяющемуся параметрам внешней среды. Сам же феномен адаптации является одной из составляющих творческих, интеллектуальных способностей человека участвующего в процессе производства в качестве трудового фактора. [5. С 117].

В- третьих, использование труда с целью потребления материальных ресурсов предполагает обладание работников определенной квалификацией качество силы. Выявление, развитие и превращение в ресурс и факторов производства творческих, психологических, нравственных, духовных интеллектуальных способностей работника может, происходит только в ходе целенаправленной деятельности, осуществляемой торговым предприятием по производству и воспроизводству ключевых компетенций, представляющих собой превращенные в ресурс (фактор) уникальные свойства человеческой личности, участвующие в торговых процессе в форме интеллектуального капитала – знаний, умений, традиций, организационных технологий взаимодействия с потребителями.

В – четвертых, именно ключевые компетенции предприятия, технологии их производства и воспроизводства, составляют основу адаптационных способностей бизнеса и представляют собой экономическое содержание механизма устойчивого развития торгового предприятия в условиях динамической нестабильности.

Структурирование ресурсного потенциала динамической устойчивости представляет собой процесс его организации с целью последующего группирования и задействования.

Отметим, что экономические субъекты структурируют свои ресурсы посредством их приобретения, накопления и избавления от них. При этом под накоплением ресурсов понимается их внутреннее наращивание с целью преодоления ситуации, когда определенные ресурсы оказываются недоступными на рынке, что обуславливает необходимость ресурса. [6. С136].

Обогащение ресурсов необходимо потому, что ценность их запаса уменьшается с течением времени.

При этом торговое предприятие может мобилизовать свой ресурсный потенциал при помощи нескольких стратегических подходов, к которым относятся:

Стратегия ресурсного преимущества, предусматривающая использование имеющихся ключевых компетенций для реализации существующих возможностей.

Стратегия, развивающая ресурсный подход и предполагающая использование существующих ключевых компетенций для реализации новых возможностей, появившихся во внешней среде.

Стратегия создания новых предпринимательских возможностей, основанная на развитии новых ключевых компетенций, позволяющих реализовывать новые продукты либо услуги для новых рынков.

Стратегия создания предпринимательских возможностей, основанная на развитии существующих ключевых компетенций, позволяющих реализовывать новые продукты, услуги для новых критериев.

Рисунок 1- Система ключевых компетенций в области воспроизводства ресурсного потенциала устойчивости торговых предприятий

В графическом виде распределения отмеченных стратегии е зависимости от соотношения форм ключевых компетенций и ресурсных возможностей торговых предприятия показателей рисунок 2.

Рисунок 2 - Матрица стратегий мобилизации ресурсного потенциала торговых предприятий

Исходя из этого, модель структуры ресурсного потенциала торговых предприятий может быть представлена в трех плоскостях, каждая из которых имеет важнейшее значение для обеспечения динамической устойчивости предприятия (рисунок 3).

Технический	Внутрисистемные
Технологический	
Финансовый	
Кадровый	Компетентностей
Маркетинговый	
Информационный	
Инновационный	
Управленческий	
Организационно-хозяйственный	Адаптационные
Организационно - деловой	

Рисунок 3- Структура элементов ресурсного потенциала торговых предприятий

На рисунке 4 представлена нами модель ресурсного потенциала динамической устойчивости торговых предприятий.

К внутрисистемным функциям относятся внутреннее материально-техническое обеспечение и строительная деятельность, т.е. функции, которые компетентностного измерения –S; функционального измерения - |F| где: R- Совокупность видов ресурсов торгового предприятия; S - совокупность ключевых компетенций, необходимых для реализации элементов ресурсного потенциала; F- совокупность видов деятельности функционального обеспечения.

Предложенный подход позволяет рассматривать структуру ресурсного потенциала динамической устойчивости предпринимательской структуры в системном виде и оценивать его состояние с необходимой степенью детализации. С одной стороны, это объясняется осознанием ограниченности ресурсов для экстенсивного экономического роста, а с другой – стремлением ввести в действие дополнительные резервы и стимулы, не реализованные в практической деятельности конкретной предпринимательской структуры, находящее свое проявление в форме его ключевых компетенций.

Рисунок 4. - Модель ресурсного потенциала динамической устойчивости торговых предприятий (составлено автором)

В качестве основы для проведения многофакторной оценки ресурсного потенциала динамической устойчивости предпринимательской структуры выступает методический подход, основанный на оценке следующих элементов:

наличие элементов ресурсного потенциала в материальной (либо нематериальной) форме;

объем и степень использования имеющихся у компании коллективных знаний, умений и навыков, выступающих в форме ее ключевых компетенций;

уровень благоприятности внешней среды, обуславливающий адаптивность управления ресурсным потенциалом к тенденциям ее трансформации.

По каждому из данных элементов необходимо сформировать оценочные параметры, отражающие наличие элементов потенциала, степень реализации имеющихся в данном элементе ключевых компетенций и уровень влияния параметров внешней среды на эффективную реализацию конкретного элемента ресурсного потенциала в деятельности предпринимательской структуры.

При этом многие недостатки, присущие существующим методам оценки ресурсного потенциала, по нашему мнению, можно преодолеть при помощи использования метода экспертной оценки ресурсных возможностей предприятия.

Данное обстоятельство можно обосновать необходимостью приведения к общей оценочной базе параметров, отражающих три вышеотмеченных ключевых аспекта, влияющих на уровень их реализации. В целом данную методику можно охарактеризовать как оценку ресурсных возможностей предприятия с учетом степени важности последних для обеспечения устойчивости торгового предприятия. При этом механизм ее проведения представлен на примере торгового предприятия ООО «СМ Арзанда» г. Душанбе.

При этом, по нашему мнению, целесообразно использование интегрального показателя финансовой устойчивости предприятия с учетом отраслевой специфики, рассчитываемого по

формуле:

$$I = \left(\sum_{i=1}^n \frac{P_{i1}}{n} \right) / n,$$

где P_{i1} - значение i -го показателя для рассматриваемого предприятия, P_{i0} - рекомендуемое значение i -го показателя для данной отрасли, n - количество учитываемых параметров.

С целью моделирования ресурсного потенциала используем методику многофакторной оценки. Алгоритм проведения моделирования состоит из следующих этапов:

Определение состава элементов ресурсного потенциала предпринимательской структуры;

Экспертная оценка степени важности данных элементов с точки зрения обеспечения динамической устойчивости бизнеса;

Оценка ранжированных показателей ресурсного потенциала в отношении уровня ресурсной обеспеченности элементов потенциала торгового предприятия, уровня ключевых компетенций по реализации элементов потенциала и уровень влияния внешних факторов на состояние данных элементов;

Суммарная оценка ресурсного потенциала торгового предприятия.

В качестве основы анализа ресурсного потенциала на первом этапе определяются круг важнейшие элементы данного потенциала, к которым можно отнести:

Информационный потенциал - P1.

Организационный потенциал - P2.

Инновационный потенциал - P3.

Управленческий потенциал - P4.

Кадровый потенциал - P5.

Финансовый потенциал - P6.

Технический потенциал - P7.

При этом на первом этапе анализа эксперты, в роли которых выступали ведущие специалисты ООО «СМ Арзанда», распределили в порядке важности отмеченные элементы ресурсного потенциала, давая наиболее значимому из них оценку «7», а наименее важной - оценку «1». Затем сумма баллов важности для каждого параметра (Q), выставленных экспертами, была соотнесена с общей суммой баллов по всем параметрам ($C1 + C2 + \dots + C7 = 224$), что дало нормированную оценку важности уровня элементам ресурсного потенциала динамической устойчивости (x_i), показатели которой отражены в таблице 1.

Таблица 1.

Результаты ранжирования элементов ресурсного потенциала динамической устойчивости ООО «СМ Арзанда» для определения их весового коэффициента

Эксперты	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7
1	1	2	3	5	7	4	6
2	1	2	5	3	4	6	7
3	2	1	3	4	5	6	7
4	2	1	3	7	5	6	4
5	2	3	4	5	1	7	6
6	1	3	4	5	6	7	2
7	2	3	4	5	1	6	7
8	1	3	2	4	6	5	7
$\sum V_i$	12	18	28	38	35	47	46
$w_i = \frac{\sum V_i}{\sum V}$	0,05	0,08	0,13	0,17	0,16	0,21	0,20

Составлено автором по результатам экспертного опроса.

Где P_1 - информационный потенциал, P_2 - организационный потенциал, P_3 - инновационный потенциал, P_4 - управленческий потенциал, P_5 - кадровый потенциал, P_6 - финансовый потенциал, P_7 - технический потенциал.

Таким образом, мы можем увидеть, что по результатам экспертного опроса наиболее значимыми элементами ресурсного потенциала торгового предприятия были определены финансовый и технический потенциал, наименее значимыми - информационный и организационный.

Экспертные оценки параметров ресурсного потенциала динамической устойчивости ООО «СМ Арзанда»

Таблица 2

Элемент ресурсного потенциала		Оценка реализации ресурсного потенциала																							
Наименование	Вес (Wi)	Уровень ресурсной обеспеченности								Уровень реализации ключевых компетенций								Влияние внешней среды							
		1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
Информационный	0,05	8	7	7	4	6	5	6	6	8	6	8	6	7	5	6	7	6	8	8	7	8	7	6	6
Организационный	0,08	6	7	7	8	8	7	7	8	6	7	8	8	5	8	6	8	7	7	6	8	8	6	7	6
Инновационный	0,13	6	7	6	5	7	8	5	6	5	6	6	5	7	6	7	8	8	6	7	6	5	7	7	7
Управленческий	0,17	7	6	7	7	6	6	8	6	7	6	5	6	7	7	6	8	6	5	5	7	8	6	5	7
Кадровый	0,16	6	7	7	8	7	7	7	8	5	6	8	5	6	6	8	7	8	8	6	7	6	7	5	7
Финансовый	0,20	7	6	8	7	5	6	8	7	7	6	8	7	8	7	6	8	8	6	6	7	6	7	8	6
Технический	0,21	7	6	8	7	8	8	7	7	6	5	7	5	6	5	4	7	8	7	6	8	6	7	6	7

Составлено автором по результатам экспертного опроса.

Вторым шагом рассматриваемой нами методики является оценка ранжированных элементов ресурсного потенциала динамической устойчивости, проводимая теми же экспертами по десятибалльной шкале в отношении трех отмеченных аспектов, влияющих на уровень ресурсных возможностей, к которым относятся существующий уровень ресурсной обеспеченности элементов потенциала предприятия, уровень ключевых компетенций по реализации элемента рассматриваемого ресурсного потенциала и, наконец, уровень влияния внешних факторов на состояние данного элемента, что отражено в таблице 2.

Средняя оценка параметров ресурсного потенциала динамической устойчивости торгового предприятия ООО «СМ Арзанда», полученная по результатам анкетирования восьми экспертов данной предприятий, выставивших свои оценки по 10-балльной шкале, приведена в таблице 3.

Таблица 3.

Средняя экспертная оценка параметров ресурсного потенциала динамической устойчивости ООО «СМ Арзанда»

Элемент ресурсного потенциала	Оценка реализации ресурсного потенциала			
	Уровень ресурсной обеспеченности	Уровень реализации ключевых компетенций	Влияние внешней среды	Итоговая оценка
Информационный	6,25	6,75	7,13	6,69
Организационный	7,13	7,25	7,00	7,07
Инновационный	6,38	6,25	6,75	6,57
Управленческий	6,25	6,50	6,25	6,25
Кадровый	7,50	6,00	6,88	7,19

Финансовый	6,88	7,00	6,00	6,44
Технический	7,38	5,75	6,75	7,07
Итоговая оценка	6,82	6,50	6,68	

Составлено автором по результатам экспертного опроса.

На основе итогов анализа абсолютных значений экспертных оценок можно сделать вывод о том, что уровень ключевых компетенций по реализации ресурсного потенциала торгового предприятием оценивается экспертами значительно ниже, чем уровень ресурсной обеспеченности (6,50 и 6,82 соответственно). Данное обстоятельство свидетельствует о недостаточной задействованности способностей торгового предприятия в отношении развития отдельных элементов ресурсного потенциала (в первую очередь, технического и кадрового).

Таким образом, использование представленного метода позволяет произвести оценку ресурсного потенциала торгового предприятия с учетом важнейших аспектов, влияющих на его уровень, к которым относятся существующий уровень ресурсной обеспеченности элементов потенциала предприятия, уровень ключевых компетенций по реализации элемента рассматриваемого ресурсного потенциала и уровень влияния внешних факторов на его состояние.[7. С138].

Данный подход позволяет преодолеть недостатки применяемых методов оценки ресурсного потенциала предприятия, к которым, относятся:

- а) сложность универсального применения многих методик к оценке уровня ресурсного потенциала предприятий различной отраслевой направленности;
- б) отсутствие комплексного, системного подхода, позволяющего анализировать всю совокупность показателей потенциала, в том числе, имеющих только качественные характеристики;
- в) слабое отражение нематериальных критериев оценки уровня ресурсной обеспеченности, особенно, относящихся к категории человеческого капитала организации;
- г) сложность применения на практике из-за отсутствия четко разработанных методик расчета;
- д) отсутствие учета факторов внешней среды, присущих конкретной отрасли.

Таким образом, на наш взгляд, крайне важно учитывать такие свойства ресурсов как взаимозаменяемость и взаимодополняемость, которые предполагают, что уменьшение в системе одного ресурса может быть компенсировано в определенных пропорциях другим ресурсом. Одним из путей решения данной проблемы является организация кооперационных связей бизнес-структур, направленных на повышение уровня их динамической устойчивости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов К.К. Формирование ресурсного потенциала торговых предприятий: развития и эффективность. Материалы VI международной научно практической конференции «Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики» г. Душанбе, 20-21 июня 2018.стр 172-175.
2. Алимов К.К. Ресурсный потенциал торговых предприятий и его роль в развитие экономики Вестник ДГУК, (научный журнал) №4 (25). Душанбе-2018. Стр 81-85.
3. Данилова А.С., Формирование ресурсного потенциала торговых предприятий малого бизнеса и оценка эффективности его использования: автореф. дис. канд. экон. наук. К., 2011.
4. Донец Л.И. Методы оценки ресурсного потенциала предприятия/ Л.И. Донец // Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности. - 2017. - № 6. - С.205-209.
5. Рыжук С.Г., Овачук Е.И. Ресурсный потенциал организации/С.Г.Рыжук, Е.И.Овачук // Вестник Алтайского государственного аграрного университета.–2012.– №11. – С. 115–119.

6. Петросов А. А. Анализ финансовых показателей предприятия // Экономика и финансы. М.: ЮНИТИ. 2010. 465 с.
7. Николаева Т.И. Оценка ресурсного потенциала торговой организации – важнейшее условие ее конкурентоспособности/ Т.И. Николаева//Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент».2015. Т. 9, № 2. С. 135–141.
8. Коношенко Л.А. Оценка сбалансированности ресурсного потенциала торговой организации// Российское предпринимательство, 2011, №11(1).-С.134-140.
9. Комельчик С.Л., Мокиева М.В. Экономическое содержание ресурсного потенциала организации/С.Л. Комельчик, М.В. Мокиева// Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Экономика»,2012, №1(9).-С.38-43.
10. Ковалев А. Н. Ресурсный потенциал торговых организаций и эффективность его использования: дисс.... канд. экон. наук: 08.00.05/А.Н.Ковалев. – М.,2003. – 243 с.

УДК 334.722.1

Ҳабибов С.Х., Валиев Н.Ш.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУСУСӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба маънидод ва баррасии масоили назарӣ – илмии соҳибкорӣ, аз ҷумла моҳияти иқтисодӣ, мазмун, таҳаввул ва ташаккулёбии соҳибкорӣ дар заминаи фикру андешаҳои ҷолиби донишмандони илму амалӣ иқтисодӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир кардааст. Ҳамзамон, ба рушди соҳибкорӣ ҳамчун омили асосии таъмини рушди иқтисодӣ дар замони бунёди муносибатҳои бозорӣ, ки мавқеи марказӣ дорад, муаллиф фикру андешаҳои олимони – таҳқиқгарони масоили назариявӣ оид ба мафҳумҳои «Соҳибкор», «Соҳибкорӣ», «Фаъолияти соҳибкорӣ» ба таври муқоисавӣ гирд оварда, дар ин замина фикри ҷамъбастии худро баён намудааст. Дар мақолаи мазкур ба таҳқиқи муқоисавӣ ва баррасии андешаҳои ҷолиби олимони иқтисоддони хориҷӣ – поягузори намоёни назарияи иқтисодӣ, аз ҷумла Ричард Кантилон, Адам Смит, Дэвид Рикардо, Жан Батист Сей, Алфред Маршал ва донишмандони дигар таъҷиб мекунад.

Ҳамзамон дар ин замина, фикру андеша ва хулосаҳои муаллифони ин мақола низ ба таври мухтасар пешкаш гардидааст, ки аз назари илму амали иқтисодӣ соҳаи соҳибкорӣ бояд мавриди тавачҷуҳи дигар паҷуҳишгарон қарор гирад.

Калидвожаҳо: соҳибкор, фаъолияти соҳибкорӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, андешаи иқтисоддонон, раванди рушди соҳибкорӣ, омилҳои иқтисодӣ, бозор, сармоя, навгонӣ, хавфу хатар, ғоидаи иқтисодӣ, муносибатҳои бозорӣ, хусусигардонӣ, савдо, ҳуроки омма.

Ҳабибов С.Х., Валиев Н.Ш.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье автор обратил особое внимание на раскрытие и рассмотрение научно - теоретических проблем предпринимательства, а также экономического понятия, формирования предпринимательства на основе привлекательных точек зрения учёных-экономистов. В то же время автор обращает внимание на развитие предпринимательства - как основного фактора развития экономики в условиях рыночных отношений и даёт

раскрытие понятиям «предприниматель», «предпринимательство», «предпринимательская деятельность» по мнению ученых - исследователей, и предлагает на основе сравнения свою версию (или точку зрения). В статье автор более всего располагает на рассмотрение и сравнение таких основоположников экономической теории, как Ричард Кантелен, Адам Смит, Давид Риккардо, Жан Батист Сей, Альфред Маршал и других известных учёных.

В тоже время мнения и выводы авторов статьи предлагаются в краткой форме, что с научной и практической экономической точки зрения сфера предпринимательства должна привлечь внимание других исследователей.

Ключевые слова: предприниматель, предпринимательская деятельность, экономической реформа, мнения экономистов, процесс развития предпринимательства, экономические факторы, рынок, капитал, новшество, риск, экономическая прибыль, экономические отношения, приватизация, торговли, общественного питания.

Habibov S.H., Valiev N. Sh.

THEORETICAL AND PRACTICAL BASES FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS

In this article the author paid special attention to the disclosure and consideration of scientific and theoretical problems of entrepreneurship, as well as the economic concept, the formation of entrepreneurship on the basis of attractive points of view of economist scholars. At the same time, the author pays attention to the development of entrepreneurship - as the main factor of economic development in market conditions and gives an explanation to the concepts of "entrepreneur", "entrepreneurship", "entrepreneurial activity" in the opinion of researchers, and on the basis of comparison, or point of view). In the article the author is most likely to be considered and compared by such founders of economic theory as Richard Cantilen, Adam Smith, David Riccardo, Jean Baptiste Say, Alfred Marshall and other well-known scientists.

At the same time, the opinions and conclusions of the authors of the article are offered in a concise form, that from the scientific and practical economic point of view, the sphere of entrepreneurship should attract the attention of other researchers.

Key words: the economics reform, entrepreneurship, business activity, opinion of economists, the process of the development of entrepreneurship, the economic's factors, market, capital, innovation, risk, the economic's profit, the economic relations.

Ташаккулёбӣ ва рушди ҳамаҷонибаи муносибатҳои бозорӣ дар заминаи амалӣ намудани стратегияи ислоҳоти иқтисодии дорой мазмуни комплексӣ ва тағйиротҳои институтсионалӣ дошта, бо назардошти хусусиятҳои ҳоси ғайриҷамъияти соҳибқорӣ хурди хусусӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ, махсусан дар Тоҷикистон аҳамияти хеле муҳим пайдо кардааст. Дар робита бо ин, татбиқи амалии муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ масоили ташаккул ва рушди босуръати соҳибқорӣ мубрам ба шумор меравад. Ҳаллу фасли муваффақонаи он бо роҳи пай дар пай чорӣ намудани ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ҳар як кишвари мустақил вижагиҳои хос, зарурати ногузири таъмини раванди рушду густариши соҳибқорӣ рақобаттавонӣ дар бозор ва муҳайё сохтани фазои гуногуншаклии моликият ба воситаҳои истеҳсолотро тақозо менамояд [1].

Мутолиаи ҷиддӣ ва танқидии адабиёти махсуси иқтисодӣ шаҳодат медиҳад, ки фикру андешаҳои муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба мафҳумҳои «Соҳибқор», «Соҳибқорӣ хусусӣ», «Соҳибқорӣ хусусӣ дар савдо» гарчанде онҳо нишонаҳои умумӣ доранд, вале дар ҳақиқат аз ҳамдигар фарқ низ доранд. Дар саҳифаҳои адабиёти иқтисодӣ донишмандон ба ин ё он нишонаи шахси соҳибқор, ки ба ғайриҷамъияти соҳибқорӣ шуғл меварзад, тавачҷуҳи махсус зоҳир кардаанд ва ин албатта ба ҳадаф ва вазифаҳои асосии таҳқиқоти онҳо дар давраи муайяни иқтисодӣ ва ташаккулёбии масоили иқтисодӣ бештар

пайванд мебошад. Дар замони муосир олимони бештар ба фаъолияти соҳибкории хурди хусусӣ ва муайян кардани роҳҳои самаровари рушди он дар солҳои оянда мароқ зоҳир мекунанд.

Ба баррасии фикру ақидаҳои таҳқиқгарони масоили мазкур, яъне моҳият ва таҳаввули истилоҳҳои «Соҳибкор», «Фаъолияти соҳибкорӣ» ва дигар масоили соҳибкории хусусӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ, аз ҷумла савдои чакана аз аҳамият холи набуда, баръакс ҳоло ба он таваҷҷуҳи зиёд гардидааст.

Дар ин бобат, ба андешаи ин ҷониб, пешкаш намудани фикру андешаҳои ҷолиби таҳқиқгарон аз назари таърихӣ таҳаввул дар ҷадвал пешкаш шуд, ки ҷанбаҳои омӯзанда ва аҳамияти илмию амалӣ дорад.

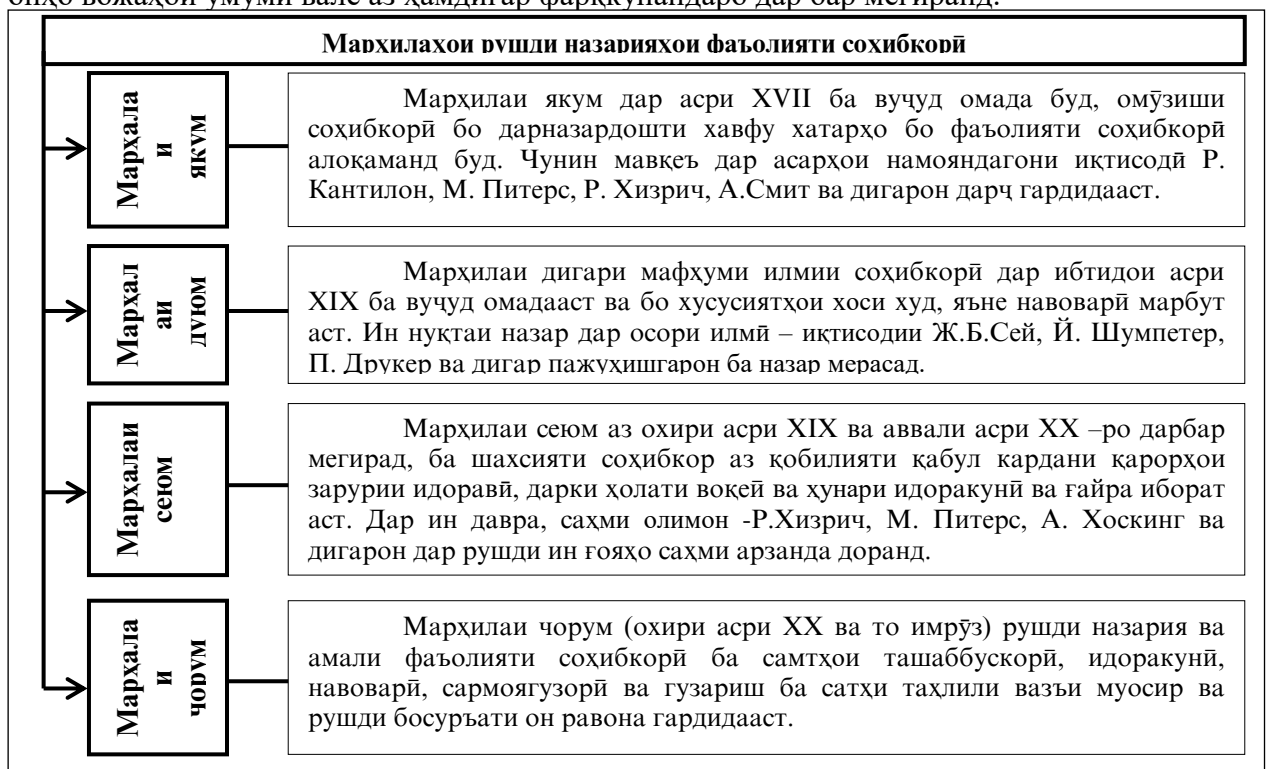
Ҷадвали 1. Таҳаввулоти мафҳуми «Соҳибкор», «Фаъолияти соҳибкорӣ» ва хронологияи онҳо аз назари илми иқтисодӣ

Солҳо	Муаллифи таъриф	Асар	Мазмун таърифи истилоҳи «Соҳибкор» ва «Фаъолияти соҳибкорӣ»
1723	----	Лугати умумии тичорат, Париж	Соҳибкор шахсест, ки барои истеҳсолот ва сохтмони иншоот ӯҳдадор аст. (с. 126)
1725	Ричард Кантилон	Очеркҳо оид ба табиати тичорат	Соҳибкор – ин шахсест ки дар шароити хавфу хатари иқтисодӣ амал мекунад. (с. 45)
1770	А. Тюрго	Размышления о создании и распределении богатств	Соҳибкор на танҳо дорои иттилооти муайян, балки бояд дорои сармоя низ бошад. (с. 121)
1776	Адам Смит	Тадқиқот оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо	Соҳибкор молики корхона ва татбиқкунандаи идеяҳои тичоратӣ мебошад. Вазифаи асосии ӯ ташкил ва идоракунии истеҳсолот дар доираи фаъолияти муқаррарӣ мебошад. (с. 210)
1830	Жан Батист Сэй	Трактати иқтисоди сиёсӣ.	Соҳибкорӣ ин мувофиқати омилҳои истеҳсолӣ дар нуктаи мавҷудаи фазои бозоргонӣ мебошад. Соҳибкор нафарест, ки одамонро дар доираи воҳидҳои истеҳсолӣ ташкил менамояд. Соҳибкор дар маркази раванди истеҳсолот ва тақсимот меистад ва ташкилу фурӯши маҳсулот асоси фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор меравад. (с. 122)
1890	Алфред Маршал	Принсипҳои илми иқтисодӣ	На ҳамаи хоҳишмандон соҳибкор шуда метавонанд. Интиҳоби «табӣ» -и соҳибкор дар табиат, ки аз ҷониби Чарлз Дарвин кушода шудааст, ба вучуд меояд. (с. 67)
1921	Ф. Найт	Часть II книги «Риск, неопределенность и прибыль», 1921	Менечер он вақт соҳибкор мешавад, ки агар амалҳои ӯ мустақилона бошанд ва ӯ барои масъулияти шахсӣ омода гардад. Даромади соҳибкорӣ ин фарқият байни даромади эҳтимолии ширкат ва бузургии воқеии он мебошад. (с. 125)
1934	Йозеф Шумпетер	Назарияи рушди иқтисодӣ	Соҳибкор – ин шахси навоар, ки технологияи навро таҳия мекунад. (с. 175 - 177)
1961	Дэвид Макклелланд	Теория приобретенных потребностей Макклелланда	Соҳибкор – ин шахси басо фаъол, ки дар шароити хавфу хатари мӯътадил фаъолият ё амал менамояд. (с. 109)

1964	Питер Друкер	Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы.	Соҳибкор – ин шахсест, ки ҳар як имкониятро бо манфиати ҳадди аксар истифода мебарад. (с. 30)
1975	Алберт Шапиро	Теория роста фирмы	Соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки ташаббускорӣ ва механизмҳои иҷтимоӣ – иқтисодиро ташкил менамояд. Дар шароити ҳавфу хатар амал карда, ҷавобгарии пурраро барои эҳтимоли натиҷаи манфии ғайолиятро ба уҳда мегирад. (с. 63)
1985	Роберт Хизрич	Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха.	Соҳибкорӣ – ҷараёни таъсиси ягон чизи нав, ки арзиш дорад, аммо соҳибкор – ин нафаре, ки барои ин вақт ва қувваи худро сарф менамояд, ба зимааш ҳавфу хатари молиявӣ, психологӣ ва иҷтимоиро мегирад, бар ивази ин дар шакли муқофот – пуд ва қаноатмандиро нисбати натиҷаи ба даст омада, соҳибӣ менамояд. (с. 36)
2014	-	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ»	Соҳибкорӣ ин ғайолияте мебошад, ки дар заминаи таваккал ва ҳавфҳои худ аз ҷониби шахсоне амали карда мешавад, ки онҳо дар асоси қонунҳои амалкунанда ба қайд гирифта шудаанд. Соҳибкорӣ барои танзими гирифтани даромад аз истифодаи амвол, фуруши мол, иҷрои қор ва хизматрасониҳо амалӣ карда мешавад. (с. 3)
2004	Комилов С.Д.		Соҳибкорӣ- ин ташкили ғайолияти мустақилонаи иқтисодӣ, ки барои ба даст овардани ғоида нигаронида шуда, ҳамчун раванди босурати қобилияти соҳибкорӣ мебошад, ки онро ба сифати яке аз захираҳои иқтисодӣ, ки ба рушди ғайолияти иқтисодӣ, инноватсионӣ ва сармоягузорӣ метавон дохил намуд. (с 23)
2004	Толибов Қ.Қ.	Приоритетные направления малого предпринимательства в Республики Таджикистан. Дисс ... канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ К.К. Толибов - Душанбе: 2011.	Соҳибкорӣ ба худ завқ, ташаббускори, мутақилият ва ғайолиги навовариро дар субъектҳои хоҷагидорӣ, барои мақсади ғоидаи зиёд ба даст овардан ва ноил шудан ба имкониятҳои нав аз натиҷаҳои имконпазир таҷассум менамояд. (с 16)
2007	Аминов И.А.	Аминов И.А. Предпринимательство. /Учебное пособие- Душанбе: «Ирфон», 2007.	Дар қаламравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осиёи миёна соҳибкорӣ ва хусусиятҳои он мавқеи худро дар давраҳои гузашта низ дошт. Бавҷудодии он дар шакли тичорат ва ҳунарҳои мардуми дида мешуд. Аввалин соҳибкорон савдогарони хурд ва хароидорон баҳисоб мерафтанд. Роҳи Абешим, ки аз қаламравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлакатҳои ҳамсоя мегузашт барои рушди соҳибқорӣ тичоратӣ мусоидат менамуд. (с 12)
			Соҳибкорӣ мафҳуми мураккаб буда, ба пешбурди нисбатан озоди ғайолияти

2019	Пешниҳоди муаллиф	Дисс. ташаккул ва рушди соҳибқорӣ хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	иқтисодӣ аз чониби шахсони ҳуқуқӣ (қорхонаю ширкатҳо) ва шахсони инфиродӣ асос меёбад. (с. 24) Соҳибқорӣ хурди хусусӣ – ин намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ аст, ки ба моликияти хусусӣ асос ёфтааст, ба риояи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба соҳибқорӣ ҳамоҳанг буда, мустақилона, эҷодқорона, таваққули ба мақсади ба даст овардани фоидаи афзуншаванда бо роҳи тавлид, фурӯши маҳсулот ва хизматҳои гуногун амалӣ мегардад. (с. 24)
Сарчашма: таҳияи муаллиф			

Муқоисаи фикру андешаҳои олимони иқтисоддони хориҷӣ ва ватанӣ нишон дод, ки онҳо вожаҳои умумӣ вале аз ҳамдигар фарқкунандаро дар бар мегиранд.

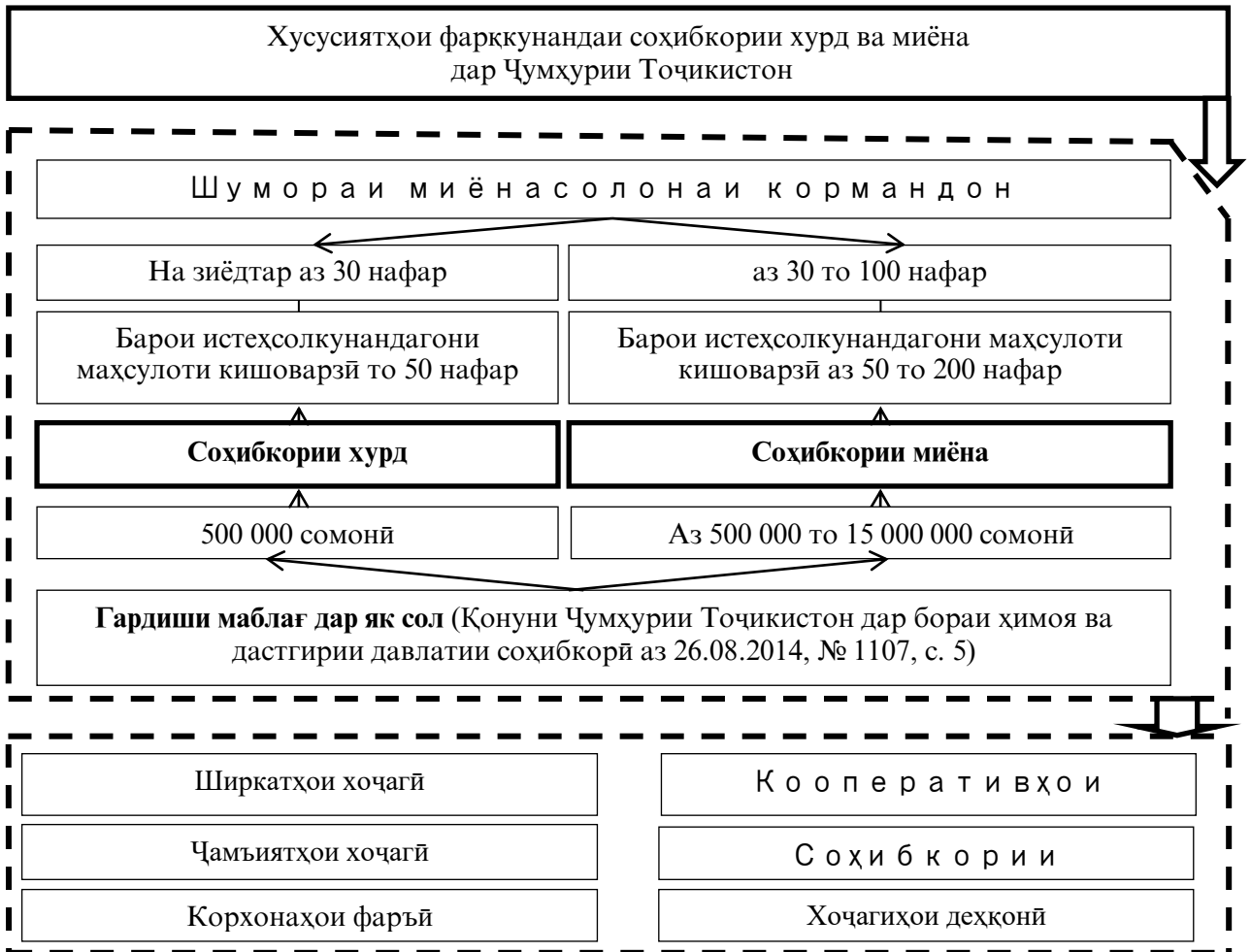

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таҳлили фикру андешаҳои пажӯҳишгарон нисбати ифодаи мафҳуми соҳибқорӣ ва фаъолияти соҳибқорӣ, дар бораи зарурати ба марҳилаҳои зерини рушди назарияи соҳибқорӣ ва раванди дарки илмии онҳо муфид мебошад, ки онҳоро дар намуди зерин пешкаш намудем.

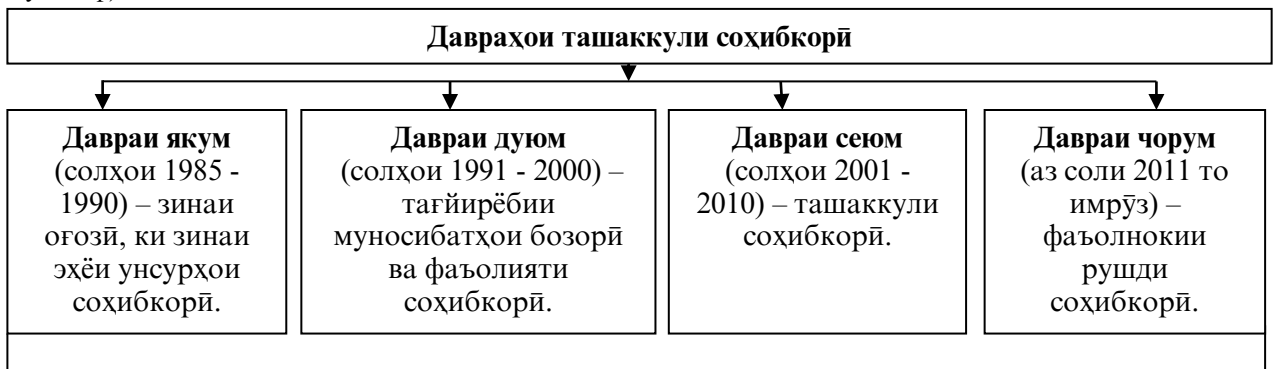
Масоили гуногуни соҳибқорӣ ва рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи олимони ватанӣ низ таҳқиқ шудаанд, ки давраҳои мухталифро дар бар мегиранд. Солҳои охир дар ҷумҳурӣ барои беҳтар гардонидани муҳити соҳибқорӣ, алаҳусус заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ чораҳои зиёди амалӣ гузаронида мешаванд.

Хусусиятҳои фарқкунандаи соҳибкории хурд ва миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нақшаи 2 оварда шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мақсади таҳлили мазкур хусусиятҳои ташаккулёбӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1985 – 2018 мебошад, ки онро ба чор давраи алоҳида нисбати пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст: (**Сарчашма:** таҳияи муаллиф)

Давраи якум – ибтидоӣ, ки аввалин қонуни собиқ давлатӣ оид ба ташкили соҳибкории хурд ва қадам ниҳодан ба пайдоиши фаъолияти озоди меҳнатӣ инфиродии шахрвандон замина гузошта шуд. [2; 4].

Дар ин марҳала, қонуни ИҶСШ, ки 19 ноябри соли 1986 таҳти № 6050 – XI «Дар бораи фаъолияти меҳнатии инфиродии шахрвандони ИҶСШ» қабул гардид ва он ба шахсони ташаббускор имкон дод, ки ба фаъолияти инфиродӣ машғул шаванд, гарчанде фазаи расмӣ муносибатҳои бозорӣ амал намекард [3].

Мархилаи дуҷум (солҳои 1991 - 2000) оғози давраи гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ва ташаккули асосҳои ҳуқуқии ғайриқонунии соҳибдорӣ дар кишварҳои тобеъ собиқ ба давлати Шуравӣ буд, ки масалан 9 сентябри соли 1993 Тоҷикистон соҳибистиклолии давлатиро комилан пурра ба даст овард. Аммо оғози ҷанги шаҳрвандӣ раванди дигаргунсозии иқтисодиро дар асоси талаботи бозор дар амал ҷиддан ҳалалдор кард ва ба пастравии сатҳи истеҳсолоти ватанӣ боис гардид. Дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт бухрони иқтисодӣ оқибатҳои манфиро зиёд кард. Вале тадриҷан барои солҳои 1985 – 2000 барномаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қабул гардид, ки иҷрои он вазъи иқтисодиро дар мамлакат беҳтар кард.

Моҳияти асосии ислоҳоти иқтисодии бозорӣ, чунон, ки дар боло таъкид намудем аз хусусигардонии моликияти давлатӣ ва ташаккули шаклҳои гуногуни моликият (хусусӣ, давлатӣ, муштарак ва коллективӣ) ибтидо мегирад. Муҳимтарин мархилаи давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ тадбири ғайридавлатигардонӣ ва сиёсати ногузири хусусигардонии моликияти давлатӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва соҳаҳои иқтисоди миллӣ он ба ҳисоб меравад.

Бояд зикр намуд, ки хусусигардонии моликияти давлатӣ аз аввали солҳои истиқлолияти давлатии Тоҷикистон оғоз гардида, соли 1997 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расидааст. Қонуни мазкур муносибатҳои иқтисодиро дар байни давлат ва мақомоти ваколатдори он ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ муқаррар намуда, барои ташаккули шаклҳои гуногуни соҳибдорӣ шароити мусоид фароҳам овард. Дар шароити мураккаби сиёсӣ иқтисодӣ ба соҳибдорон ва шахсони воқеӣ додани ҳуқуқи доштани моликияти хусусӣ боиси рушди иқтисодиёт гардид. Хусусигардонии моликияти давлатӣ ва ҷонибдорӣ он аз ҷониби ҳукумат ва парлумони кишвар барои ҷалби васеи сармоягузориҳои дохилӣ ва таъмини шароит барои рушди рақобати бозорӣ шароити зарурӣ муҳайё намуд.

Дар мархилаи аввал дар натиҷаи амали сиёсати хусусигардонии моликияти давлатӣ асосан ба ташаккули корхонаҳои хурд ва шаклҳои нави хоҷагидорӣ аз ҳама пештар дар соҳаҳои савдо, хӯроки умумӣ, хизмати маишӣ, хизматрасонии нақлиёт ба аҳоли ва хоҷагии манзил татбиқ гашт, ки ба талаботи аҳоли таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шуд.

Дар марҳалаи дувум, хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ дар соҳаҳои саноат, нақлиёт, алоқа ва сохтмон сурат гирифт ва ин раванд ҳоло ҳам идома дорад.

Раванди хусусигардонии теъдоди субъектҳои моликияти давлатӣ дар марҳилаи аввал (1991 - 2010) ва дар марҳалаи дувум (солҳои 2011 - 2017) мутобиқан дар ҷадвали 1 ва 2 – юм ба таври зерин пешкаш намудем.

Аз рақамҳои ҷадвали 1 дида мешавад, ки дар муддати 20 сол (1991-2010) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ 1952 адад корхонаҳои давлатӣ пурра ғайридавлатӣ гардонид шуданд. Аз ин теъдод, хусусигардонии моликияти давлатӣ дар соҳаи кишоварзӣ - 446 адад ё 22,8%, савдо ва хӯроки умумӣ – 413 адад ё 22,7%, хизмати маишӣ – 246 адад ё 12,6%, аммо нисбатан дар сатҳи камтар дар соҳаи саноат 131 адад ё 6,7%, нақлиёт ва алоқа – 112 адад (5,7%), сохтмон – 94 адад (4,8%) ва боқимонда дар соҳаҳои дигари иқтисодиёти кишвар - 484 адад ё 24,8% таалуқ доранд.

Ҷадвали 1.

Хусусигардонии субъектҳои моликияти давлатӣ дар соҳаҳои иқтисоди Тоҷикистон дар солҳои 1991 – 2010 [5], бо ҳисоби адад

Соҳаҳо	Солҳо					Аз соли 1991 то соли 2010
	1991	1995	2000	2005	2010	
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	39	304	647	670	292	1952
аз ҷумла:						

- саноат	1	10	21	90	9	131
- сохтмон	-	6	10	75	3	94
- нақлиёт ва алоқа	-	1	19	79	13	112
- савдо	17	161	150	78	6	413
- хизмати маишӣ	17	96	90	30	13	246
- кишоварзӣ	-	7	76	182	181	446
- дигар соҳаҳо	4	23	275	116	66	484

Дар солҳои 2011-2017 ин тадбири беҳад зарур боз ҳам идомаи худро пайдо кард, ки онро дар ҷадвали 2 теъдоди корхонаҳои воқеан ғайридавлатӣ гардидаро мушоҳида карда метавонем.

Ҷадвали 2.

Хусусиятҳои амволи давлатии соҳаҳои иқтисодӣ Тоҷикистон дар солҳои 2011- 2017 [7], бо ҳисоби адад

Соҳаҳо	Солҳо							Аз соли 2011 то соли 2017
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	252	297	297	292	201	180	106	1625
аз ҷумла:								
- саноат	24	7	11	8	6	8	3	67
- сохтмон	10	1	16	3	2	2	2	36
- нақлиёт ва алоқа	26	10	19	22	8	10	11	106
- савдо	20	25	14	2	-	4	-	55
- хизмати маишӣ	17	13	11	37	26	6	1	111
- кишоварзӣ	85	199	105	63	101	132	70	755
- дигар соҳаҳо	70	42	119	157	58	18	19	483

Ҷиҳати фарқкунандаи хусусиятҳои амволи давлатӣ дар давраи солҳои 2011 – 2017–м дар он ифода меёбад, ки ин ҷорабиниҳои иқтисодӣ корхонаҳои миёна ва бузургро дар бар мегирад. Агар дар муддати бист соли гузашта мавқеи аввалро аз рӯи вазни ҳос агар соҳаи кишоварзӣ -22,8%, савдо -22,7%, танҳо як банди ғоизӣ камтар ба хизмати маишӣ -12,7% ва боқимондари дигар соҳаҳо саҳм гирифта бошанд, пас дар солҳои 2011 – 2017 соҳаи кишоварзӣ ин нишондиҳанда нисбатан зиёд – 45,6% ва соҳаи хизмати маишӣ мавқевш 6,8% - ро ташкил намуд, ки аз хусусияти ин раванди ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Марҳилаи сеюм (2001-2010) хусусияти онро дорад, ки дар ин марҳила рушди минбаъдаи заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ, ташаккули фаъоли институтҳои соҳибкорӣ, дар баробари маблағҳои худӣ истифодаи васеи қарзҳои бонкӣ, мавҷудияти сармоягузори хориҷӣ дар кишвар хеле инкишоф ёфтанд.

Марҳилаи чорум (аз соли 2010 то имрӯз) бо хусусияти рушди ҳамаи намудҳои соҳибкорӣ, ташаккули сохторҳои институтсионалии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳамкорию иртиботи мутақобилаи субъектҳои бозор, муайян сохтани муносибатҳои байни ҳамдигарии сохторҳои давлатӣ бо хоҷагидорӣ хусусии соҳибкорӣ, истифодаи франчайзинг, лизинг, ҷалби васеи маблағҳои қарзҳои бонкҳои тижоратӣ, сармоягузори хориҷӣ дар баробари маблағгузориҳои худӣ, шомил гардидани Тоҷикистон ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС, с. 2013) фарқ мекунад.

Ҷараёни ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама марҳилаҳои номбаркардашуда бо хусусиятҳои хоси ин давраҳои алоҳида ва ҳалли вазифаҳои муайян алоқаманд буд. Ҷунонҷӣ, дар марҳилаи аввал ба он хусусиятҳои хоси давра дар сари кудрат будани собиқ Ҳукумати Шуравӣ ки беш аз 70 сол вучуд дошт,

шарту усулҳои мутамарказонидашудаи нақшагирӣ ва тақсими захираҳои ашёию моддӣ таъя мекарданд.

Марҳилаи дуюми гузариш ба муносибатҳои бозорӣ бо оғоз ва идомаи ҷанги шаҳрвандӣ то нимаи 2-ми соли 1997 дар Тоҷикистон рост омад, ки дар ҳақиқат давраи мушкил ба ҳисоб мерафт. Ин албата, ба раванди ислоҳоти иқтисодӣ таъсири манфӣ расонд.

Дар марҳилаи сеюм тақмили номукаммали заминаҳои институтсионалӣ, мушкilotи гирифтани имтиёзҳои қарзҳои бонкӣ, бӯҳрони молиявии ҷаҳонии солҳои 2008-2009 ба ҷашм мерасид.

Марҳилаи чорум бо хусусияти бӯҳрон дар низоми бонкӣ, пардохт карда натавонистани пулҳои амонатии муштариёни аз ҷониби бонкҳои калонтарин, мушкilotи навбатии иқтисодӣ, ки бо бӯҳрони иқтисодӣ дар Федератсияи Россия дар солҳои 2008-2009 алоқамандӣ дошт ва рафти ислоҳоти иқтисодиро халалдор карда буд. Ҳамаи ин, дар маҷмӯъ ҷун сабабҳои ғайриинтизорӣ ба рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ таъсири манфӣ расонд.

Соҳибкорӣ дар низоми муносибатҳои бозорӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол менеамояд. Фаъолгардонии тамоми намудҳои соҳибкорӣ аз ҷумла соҳибкории истехсолӣ ва тичоратӣ бо дастгирӣ ва танзими давлатӣ дар заминаи қонуни қарорҳои махсус амалӣ шуда истодааст.

Бо вучуди он таҳлил нишон медиҳад, ки дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷораю тадбирҳои судманд, аз ҷумла заминаҳои боэтимоди меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба рушди соҳибкорӣ ва дастгирии давлатии он гузошта шуданд, стратегия ва барномаҳои инкишофи он дар сатҳи ҷумҳурӣ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо барои солҳои гуногун таҳия ва тасдиқ карда шуданд, ки дар натиҷаи ҳамаи ин ҳиссаи бахши хусусии соҳибкорӣ ҳоло беш аз 70% дар иқтисодиёти миллӣ аст. Дар соҳаи савдо ва хӯроки омма ин нишондиҳанда дар ҳаҷми гардиши ҷақанаи моли мамлакат беш аз 90% аст, ки дастоварди бузург дар самти фаъолияти иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, баррасӣ ва омӯзиши фикру андешаҳои гуногуни олимони – иқтисоддонони хоричию ватанӣ, донишҳои дар қобусномаю фарҳангҳои иқтисодӣ ва низоми қонунгузории амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки мафҳуми вожаҳои «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ» ё «фаъолияти соҳибкорӣ» бо ҳамдигар пайвандии хеле зиҷ дошта, ҳамзамон ба шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ бевосита таъсири мусбат мерасонад. Дар баробари ин, дар санадҳои ҳуқуқӣ – меъёрии давлати соҳибхитиёри Тоҷикистон нишонаҳои муҳим ва хосси ин вожаҳоро ошқор ва таъкид намудаанд, ки онҳо маъною муҳтавои амиқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва технологияи онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳанд, яъне ба моҳияти назариявии фаъолияти соҳибкорӣ, таҳавуллоти таърихӣ ва ташаккули ин самти ояндадори фаъолияти иқтисодиро шарҳу тавзеҳ намуда, иқтисоди миллиро босуръат ба инкишоф мебарад.

Дар хотима, нисбат ба таҳлили вазъи муосир ва ҳалли масъалаҳои мубрами иқтисодӣ хулоса бояд намуд, ки фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди устувори шакли намудҳои он барои ҳар як шахс, хоҳ инфиродӣ ё воқеӣ, хоҳ шахси ҳуқуқӣ дар доираи муносибатҳои бозорӣ омили муассир дар таъмини рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд, омӯзиши ҳамаҷонибаи масоили илмӣ – иқтисодӣ ва амали намудани сиёсати иқтисодии Ҳукумати Тоҷикистон, ҷораю тадбирҳои судманд бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва самарабахшии ислоҳоти иқтисодӣ дар кишвари маҳбуби мо аҳамияти босазо ва амиқ пайдо хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Аминов И.А. Предпринимательство /Учебное пособие. - Душанбе: Ирфон, 2007. -132 с.
2. Виленский А. Этапы развития малого предпринимательства в России // Вопросы экономики 1996 № 7 С 30–38
3. Закон СССР «Об индивидуальной трудовой деятельности» от 19 ноября 1986 года № 6050-XI / Информационно-правовая система «Консультант Плюс» [Электронный ресурс] URL:<http://consultant.ru/cons/cgi/online/cgi?req=doc;base=ESU;n=20950#0> (дата обращения: 13 мая 2017 года)
4. Пиньковецкая Ю.С. Генезис малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации // Вопросы управления 2013 № 2 (4) С 71–78
5. Омори солонии Чумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018- с 217
6. Толибов К.К. Приоритетные направления развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан //Автореферат дисс...канд. экон. наук: 08.00.05/К.К.Толибов. - Душанбе, 2004. - 23 с.
7. Тоҷикистон: 25 – солагии Истиклолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омори: Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016 - с 237
8. Хабибов С.Х. Эшов Д.К. Малое предпринимательство //Монография С.Х. Хабибов, Д.К. Эшов. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 87 с.
9. Хизрич Р., Питере М. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха: Вып. I. Предприниматель и предпринимательство: пер. с англ.-М.: Протрете, 1990. - 236 с.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, процента и цикла конъюнктуры) /Й. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. - 234 с.

УДК 338.439.6

Исоматов Б. И., Туйчикулов З.Ч., Гафурова Х. Ш.

**РОҶУ ВОСИТАҶОИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР
ЧУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Иқтисод доимо дар ҳолати гузариш аз як ҳолат ба ҳолати дигар, яъне пешравӣ ё бӯҳрон қарор дорад. Яке аз масъалаҳои асосӣ ин таъмин будани аҳоли бо маводи озуқаворӣ ва имкониятҳои ҳаётгузаронӣ мебошад. Дар оғози пайдоиши худ инсон барои бо ғизо таъмин кардани худ заҳмату машаққати зиёд кашида, ба ин мақсади аввалиндараҷаи худ бо душворӣ ноил мегардид. Ҳоло дар замони мо ҳам ин масъала вазифаи асосиву ҳамаҷониба ҳисобида шуда, мавқею манзалаат ва таъиноти худро нигоҳ дошта меояд. Аз ин рӯ, мавзӯи хеле зарурӣ буда, боиси тадқиқотҳои нав ба нави илмӣ гардида метавонад.

Дар ин мақолаи илмӣ муаллифони кӯшиш намудаанд, ки роҳу воситаҳои таъмини беҳатарии озуқавориро дар Чумхурии Тоҷикистон ба таври возеҳу равшан нишон диҳанд.

Вожаҳои калидӣ: Беҳатарии озуқаворӣ, тамаддун, ғизо, имконияти ҳаётгузаронӣ, маводи озуқа, майдонҳои кишт, таъминоти хӯрокаи, беҳатарии озуқаворӣ аҳоли, нуриҳои минералӣ, мошингардонии кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, истеъмолоти хӯрокаи.

Исоматов Б. И., Туйчикулов З. Д., Гафурова Х. Ш.

ПУТИ И СРЕДСТВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Экономика постоянно находится в состоянии переходного периода, т.е. либо положении развития, либо кризиса. Одна из жизненно важных вопросов населения – это обеспечения необходимыми благами и возможностями жизнедеятельности. С самого начала своего появления человечество с трудом обеспечивает свои бесконечные потребности и добывается своих целей. В современном мире данная проблема до сих пор остаётся чрезмерно важной глобальной проблемой. С этой точки зрения актуальность темы исследования не вызывает сомнения.

В этой научной статье авторы раскрыли основные пути и средства обеспечения продовольственной безопасности населения в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Продовольственная безопасность, цивилизация, продовольствия, возможности жизнедеятельности, посевные площади, обеспечение продовольствием, продовольственная безопасность населения, селекция растений, использование минералов, механизация сельского хозяйства, аграрное производство, потребление продукта.

Isomatov B. I., Tyichikulov Z. J., Gafurova H. Sh.

WAYS OF IMPLEMENTATION OF THE PROGRAM OF FOOD SAFETY THE REPUBLIC OF TADJIKISTAN

An economy constantly is in position development or crisis. One of important questions of population. It is a way of life provided with the blessing and possibilities of vital functions. From the beginning of appearance humanity hardly provided the endless necessities and obtained the aim. In the modern world.

Key words: Program of food safety, civilization, foods, possibilities of vital functions, areas on sowing of grain, providing food, food safety of population, selection of plants, use of the minerals, mechanization of processes, agrarian productions, consumption of product.

Тамаддун доимо дар ҳаракату пешравӣ қарор дорад. Яке аз чараёну равишҳои ҳаётии одамон таъмин будан бо ғизову имконоти ҳаётгузаронӣ доништа шудааст. Одамон дар оғози таърих ҳам баҳри бо ғизо таъмин қардани худ заҳматҳову машаққати беандозаро гузашта ба ин мақсади азаливу ҳамазамониашон ноил мегардиданд. Ҳоло дар замони мо ҳам ин вазифаи асосиву ҳамаҷониба зарурат дошта мавқеъю манзалаат ва таъминоти худро нигоҳ дошта меояд.

Дар асари беназири солҳои ҳазорум таълиф қардаи бузургвори халқи тоҷик Абурайҳони Берунӣ «Осор-ул Боқия» [1., с.220] хонда метавонем, ки башарият босуръат зиёд мешавад ва зерини таъсири ин раванд микдори ғизо барои одамон каму норас шуда менамояд, аз ин боис мардумон ба ҷангҳову хунрезихо рӯй оварда, баҳри дастрас гардонидани ғизо кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Маҳз бо ҳамин сабабҳо зерини таъсири пажӯҳишҳои навтарин ва ҳулосаҳои замонавии давлатҳову халқҳо Созмони Миллалӣ Муттаҳид баъд аз анҷоми Ҷанги дуҷуми чаҳонӣ ба масъалаҳои таъминоти башар бо озуқаворӣ диққати зиёдтар ҷудо қарда меояд.

Ҳанӯз миёнаи солҳои 50-уми асри бистум СММ барои ташкил қардани ин равандҳо комиссияи озуқавориро пеш гирифта буд. Он замон раиси ин комиссия Ҷеймс Дугласи Машҳури Британияи Кабир Бертран Рассел таъин шуда буд. Комиссияи озуқаворӣ ҳамон солҳо ба ҳулоса омада буд, ки барои то дараҷае беҳбудӣ бахшидан ба таъминоти одамон

бо ғизо «инкилоби сабз» - ро ба роҳ мондан зарур доништа шуд. Зери ибораи «инкилоби сабз» назарнамо зиёд кардани ҳосилхезии майдонҳои кишти ғалладона дар назар дошта шуда, ба ғалладонаи ҷаҳонӣ зироатҳои гандум, ҷуворимакка, лубиё, шолӣ, ҷав ва дигарҳо мансуб доништа мешуданд. Минбаъд ба ин гурӯҳ барои дастрасии ғизо ниҳоят зарур зироатҳои картошка, лаблабу, полезиҳо низ дохил карда шуданд. Мебояд иқрор кард, ки олимон ба хулоса омада буданд, ки татбиқи амалии «инкилоби сабз» дар якҷанд равияҳо бояд ба роҳ монда шавад. Аз ҷумлаи онҳо:

1. Селексия – навъпарварӣ, яъне кашфу ихтирои навъҳои серҳосили зироатҳо.
2. Зиёд кардани пошидани нуриҳо ба майдони кишт ва ривочи саноати кимиё.
3. Мошингардонии соҳаи кишоварзӣ дар тамоми ҷаҳон.

Натиҷаи заҳмату кӯшишҳои пеш гирифта шуда ҳамон буданд, ки ибтидои солҳои 90-ми садаи ХХ-м аллакай ҳосилхезии майдонҳои кишти ғалладона дар мамлакатҳо 2,0-2,5 баробар зиёд карда шуданд. Аммо ба ин натиҷаҳои ҳосилшуда нигоҳ накарда муаммои таъминоти аҳоли бо озуқаворӣ ҳаллу фасли пурраи худро дарёфт карда натавонистааст. Аз ин сабаб ҳам таъмин будани аҳолии мамлакатҳои тараққиқунанда бо ғизо яке аз масъалаҳои муҳимтарини ҳаёту мамонт, зиндагонии боосоиши мардумон ва таъминоти бехатарии иқтисодии давлатҳои ҷаҳон ҳисобида мешавад.

Дар даҳсолаи аввали асри бистуякум давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, ки дар онҳо 25% аҳолии рӯи Замин умр бар сар мебаранд то 70% захираҳои мавҷударо дар ихтиёри худ гирд оварда, аз ҷиҳати таъмин будан бо озуқаворӣ мавқеи басандаро ишғол карда меоянд [2., с.68]. Мебояд иқрор кард, ки давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ҳарчанд бенавоии ба ҳиссаи камтари аҳоли мансубро сирф барҳам надодаанд. Аммо ҳосилхезии зироатҳоро зеро таъсири истифодаи навъпарварӣ, корбурди дилхоҳи агротехникаи замонавӣ ва мошинӣ гардонидани равандҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ҳосилхезии майдонҳои кишти ғалладонаҳоро 2-3 қарат баланд бардошта, то ҳадди 120-150 сентнер аз як гектар расонидаанд. Ин гуна натиҷагирӣ имкон фароҳам овардааст, ки сатҳи кифояти ғизогирии аксарияти аҳолии мамлакаташон то дараҷаи 3200-3800 килокалория таъмин карда шавад.

Мебояд иқрор кард, ки инсон дар давоми ҳар як шабонарӯз барои зинда нигоҳ доштани ҷисмаш ба ҳисоби миёна тақрибан дар худуди то 2000 килокалория ғизо истеъмол намояд. Ин меъёри ғизогириро на ҳамаи аҳолии мамолики тараққиқунандаи Африқо, Осиё ва Амриқои Лотинӣ шояд мувофиқи ҳисобҳои тақрибии олимон то 15-18% аҳолии давлатҳои ин минтақаҳо ба даст оварда наметавонанд ва шиканҷаи гуруснагӣ мекашанд. Доништан зарур аст, ки ҳангоми ғизои кифоятро надоштан одамон дар синну соли кӯдакиву наврасӣ сатҳи даркорӣ сиҳатмандиро аз даст медиҳанду умри миёнаро соҳиб шуда наметавонанд. Аз ин сабаб ҳам ҳоло қариб тамоми давлатҳо дар ҷустуҷӯи роҳҳои ҳаллу фасли муаммои таъмин будан бо озуқаворӣ қарор доранд. Аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам таъминоти озуқаворӣ яке аз масоили мубраму ҳалқунандаи пешбурди минбаъдаи мамлакат доништа шудааст. Чанд сол пеш аз ин Ҳукумати Тоҷикистон Барномаи бехатарии озуқаворӣ аҳолиро қабул карда, дар паи иҷрои ин барнома қарор дорад.

Маҳз бо ҳамин сабабҳо мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки доир ба натиҷаҳои аввалину оқибатҳо ва равияҳои минбаъдаи ба иҷро расидани ин барнома дар гузоришоти зайл суҳанронӣ намоем.

Таъминоти одамон (аҳолии мамлакат) бо ғизо аз ду соҳаи калонтарини фаъолияти тавлидгарии ҷомеа вобастагии зич дорад: аз ҷумла инҳоро мадди назар доштан зарур аст:

- а) истеҳсолоти кишоварзӣ;
- б) соҳаҳои саноати хӯрокворӣ.

Мебояд иқрор кард, ки ғайр аз он унсури сеюми бо ғизо таъмин кардани аҳолиро низ мадди назар доштан зарур аст, ки вай хоҷагиҳои инфродию ёрирасони оилаҳои шаҳрвандон ва ташкилоту дигар сохторҳо ҳисоб меравад. Яъне амалан се унсури бо неъматҳои ғизоӣ таъминкунандагони аҳолии мамлакат ҷой доранд. Аз ин боис таъминот

бо ғизо тобеъ ба сатҳи инкишофи фаъолияти соҳаи кишоварзию саноати хӯрокворӣ, хоҷагиҳои назди хонаводагию ёрирасони ташкилоту сохторҳои мухталиф вобаста мебошад.

Ҳар як давлати ҷаҳони кунунӣ ин унсурҳои таъминкунандаи аҳолиро бо ғизо ба таври худ ташкилу ривоч бахшида меояд. Агар мо ба унсурҳои зайл аз нуқтаи назари ин ҳолат назар андозем мушоҳида карда метавонем, ки соҳаи кишоварзии Тоҷикистон ҳарчанд солҳои пешина зери таъсири сиёсати монокултураи (якказироатии) Иттиҳоди Шӯравии собиқ дар соҳаи пахтакорӣ ба комёбиҳо расида бошад ҳаҷми пахтаи хоми истеҳсолшаванда то 900 ҳазор тонна расида бошад ва ҳозилхезии майдонҳои кишти пахта аз ҳар гектар то 30 сентнерро ташкил дода бошанд. Ҳоло ин натиҷаҳо аз даст дода шудаанд. Ҳаҷми истеҳсоли пахтаи хом то 350 ҳазор тонна ва ҳосилхезии миёнаи он соли 2017 то 18-19 сентнер паст рафта буд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар давоми солҳои истиқлолият ислоҳоти тамоми иқтисодиёт ва соҳаҳои кишоварзии мамлакат пеш гирифта шуда, ҳоло ҳиссаи асосии заминҳои кишт ҳамчун соҳаи фаъолият ба хонаводаҳои деҳқонӣ, ки соли 2017 шумораи онҳо қариб ба 80 ҳазор адад расида буд, тақсим карда дода шудааст. Ҳиссаи на он қадар зиёди замин бар ихтиёри иттиҳодҳову кооперативҳои деҳқонӣ дода шудаанд. Ҳамин тавр, тағйироти сохторӣ дар ин соҳа боиси ҳамон шудаанд, ки ҳаҷми коргоҳҳои кишоварзӣ нисбатан хурд гардида, иқтидору тавоногии истеҳсолии онҳо камтар шуда аст. Аммо хоҷагиҳои деҳқонии хурду миёна зери таъсири ҳавасмандгардонии беҳтари иқтисодӣ сершумору дар навбати худ зудамал гардидаанд. Ин ҳолат минбаъд боиси пурратар эҳёгардии соҳаи кишоварзӣ ва фузуншавии маҳсулоти ин соҳа хизмат карда метавонад.

Мебояд иқрор кард, ки ҳар чӣ қадар маҳсулоти соҳаҳои кишоварзӣ ҳаҷман ё миқдоран зиёд гардад, ҳамон қадар имконоти бо озӯқаворӣ таъмин гардидани мардумон зиёд шуда метавонад. Барои ин раванди фаъолиятро ба тасвир овардан ба маълумоти оморӣ муроҷиат хоҳем кард.

Ҷадвали 1.

Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (млн. сомонӣ)
[4., с.200 - 205].

	1991 ¹	1995 ²	2000	2005	2010	2015	2017
Истеҳсоли молҳо	9,8	51,8	1085,0	3520,3	10289,0	22424,4	28986,6
Аз он ҷумла:							
Саноат	3,4	23,8	592,3	1645,1	3113,1	6426,6	10414,1
Кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал	4,9	25,6	448,9	1527,2	4630,6	10617,4	12866,9
Сохтмон	1,4	2,2	38,0	327,1	2524,0	4380,5	5705,5
Хизматрасонӣ	3,4	19,6	556,7	2907,3	11817,7	20555,2	25504,8
Ҷамъбасти аз рӯи соҳаҳо	13,2	66,7	1637,0	6375,4	22106,8	41979,7	54491,3
Андозҳо	0,9	4,6	154,2	848,2	2642,4	6212,7	6773,8
Маҷм. маҳ. дох. (ММД)	13,4	69,8	1786,8	7206,6	24704,7	48408,7	61093,6

1. Млрд. сӯм.

2. Млн. сомонӣ.

Ҳамин тавр, яке аз роҳҳои ба иҷро расонидани барномаи беҳтари озӯқаворӣ мамлакат, таъмин кардани суръати дилхоҳи тараққиёти соҳаи кишоварзӣ доништа шудааст. Аммо зери таъсири қафомонии пештараю сиёсати монокултура (якказироатии пахта) то ҳол мо имкони иҷрои раванди мазкурро дарёфта натавонистаем. Таҳлилҳои мо

нишон медиҳанд, ки ҳарчанд Ҳукумати мамлакат аллақай таи зиёда аз ду даҳсола чораҳои сершумор андешида, ислоҳотҳо пеш гирифта меояд, аммо натиҷаҳо нисбатан қаноаткунанда нестанд.

Дар давоми солҳои 2010-2015 ҳосилхезии зироатҳо як андоза зиёд гардиданд, аз ҷумла ғалладона аз 23,6 сентнери соли 2010 дар соли 2015-27,7 сентнер, пахта аз 20,6 то ба 27,1 сентнер, картошка аз 228,3 сентнер то 221,7 сентнер, сабзавот аз 216,8 то ба 247,9 сентнер, полезии озуқаворӣ аз 205,9 то 233,4 сентнер зиёд карда шудааст [4., с.297]. Яъне таи 4-9 соли охир натиҷагирии фаъолияти тавлидгари кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи муайян беҳтар гардидаанд. Аммо дар назари мо ислоҳоти кишоварзии гузаронида шуда натиҷаҳои дилхоҳ наоварданд. Сабабгори ин ҳолатро мо дар он мебинем, ки Тоҷикистон дар соҳаҳои кишоварзӣ хоҷагиҳои пешинаи калону пуриктидори бо мошинҳои замонавӣ соҳибтахассусон таъмин гардидаро барҳам дода, ба ҷои онҳо хоҷагиҳои хурду миёнаи сершумори кишоварзиеро ба вучуд овард, ки миқдори онҳо шояд зиёдтар аз 80000 адад бошанд. Ин хоҷагиҳо танҳо як қувваи беинтиҳову беназири ҳавасмандии иқтисодии инфродии соҳибонашонро доро мебошанд. Илова бар ин онҳо ниҳоят зудамалу зудбарҳамхӯранда низ мебошанд. Аммо ҳамаи масоили замонавии пешбурди босуръати ин хоҷагиҳоро ҳаллу фасл намудан хеле душвор мебошад. Аммо қувваҳои дигари замонавии дастрасӣ доштан ба техникаи коркард, навъпарварӣ, даҳчанд зиёд гардонидани натиҷаҳои тавлидгарӣ ва монанди инҳо корбурд нашуда меоянд. Гирем, яке аз соҳаҳои фаъолияти иҷроӣ муваффақонаи Барномаи озуқаворӣ мамлакат зироаткорӣ ба шумор меравад. Доир ба фаъолияти натиҷаи ин соҳаи амалиёт баъзе далелҳо вучуд доранд. То замони ба истиқлолият расидани Тоҷикистон ҳосилхезии майдони кишти гандум ба ҳисоби миёна то 12 сентнер аз як гектар расида буд. Соли 2015-м ин нишондиҳанда дар Тоҷикистон ба 27,7 сентнер расида аст [4., с.297].

Вазъияти умумӣ чунин буд, ки дар Тоҷикистон навъпарварии пахтаю баъзе зироатҳо ва мева аз солҳои пешина ба роҳ монда шудаанд. Аммо натиҷаҳо дар пахтакорӣ хуб буда, ҳосилхезии миёнаи пахтазор дар Тоҷикистон то соли 1990 аз ҳамаи ҷумҳуриҳо баланд буда, ба ҳисоби миёна то 30 сентнери мерасид, хоҷагиҳои ҷудогона 40-45 сентнер ҳосил мегирифтанд. Солҳои ҷанги шаҳрвандии (1991-1997) ин натиҷаҳо аз даст дода шуданд. Яке аз навъпарварони шинохтаи тоҷик Бобо Сангинов ақида дошт, ки ҳосилхезии миёнаи пахтаро то 35-40 сентнер расонидан имконпазир аст. Вале барои ба ин натиҷа ноил гардидан, механизатсия, навъпарварӣ ва агротехника бояд хеле беҳтар карда шавад. Солҳои 2004-2010 бо ҳамкориҳои давлати Шветсия доир ба навъпарварии ташхис ва ташкили корҳо зиёда аз 15 млн. сомонӣ масраф карда шудааст.

29 апрели соли 2009, Қарори № 258 «Дар бораи қоидаҳои ташкил ва истифодаи фонди давлатии тухмӣ» қабул карда шуд. Ҳоло давлати Тоҷикистон аз ҳисоби буҷаи худ фонди тухмии зироатҳоро ташкил карда, онро бо шартҳои муайян ба кишоварзон тақсим карда медиҳад ва минбаъд аз ҳисоби ҳамон хоҷагиҳо ин фонд бояд сол то сол пурра карда шавад. Бо ҳамин минвол навъҳои серҳосили тухмиҳои суперэлиита ва элита зиёдтар паҳн карда мешаванд. Танҳо соли 2012 хариди давлатии тухмиҳои элитаи гандуму картошка ба 2056 тонна расонида шуда буд. Чунонки дар боло қайд шуд соли 2015 ҳосилхезии миёнаи картошка дар ҷумҳурӣ аз ҳар гектар 221,7 сентнерро ташкил дода, ҳамчун натиҷаи бо тухмии аълосифати картошка таъмин кардани хоҷагиҳо ҳосилхезии миёнаи он ба 250-300 сентнер расида, ҳаҷми умумии вай соли 2017 ба 782,9 ҳазор тонна расида буд. Аммо моҳи апрел - май соли 2019 нархи як кг картошка дар бозорҳои Душанбею Хучанд ба 3,2 сомонӣ расид. Мутахассисон ақида доранд, ки талаботи мамлакат ба картошка ҳамагӣ 800 000 тонна мебошад. Гӯё ҳиссаи намоёни картошка ба содирот рафта бошад, бо ҳамин сабаб нархи маҳсулот дар дохили мамлакат 70-100% боло рафта буд.

Мувофиқи ахбороти муовини вазири кишоварзии мамлакат [7., с.2] Саидова Ҷ.С. хоҷагиҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ тухмиҳои элитаро корбурд карда, натиҷаҳои хеле хуб ба даст оварданд. Аз кишти гандуми навъи «Пештоз» дар хоҷагии «Исфакони» ноҳияи Мир

Саид Алии Ҳамадонӣ 82 сентнер, аз гандуми навъи «Краснодар-99» дар кооперативи истехсолии ба номи Раҳбар Қосимови шаҳри Кӯлоб 50-55 сентнер, дар хоҷагии деҳқонии «Чоркӯҳ»-и Исфара 65-70 сентнер, дар хоҷагии деҳқонии «Наврӯз»-и шаҳри Турсунзода аз навъи гандуми тухмии «Краснодар-99» 65-70 сентнер ҳосил ба даст овардаанд. Ин гуна намунаҳо ягонаву танҳо нестанд. Мебояд иқрор кард, ки ҳоло хоҷагиҳои майдаю хусусии ватанӣ шояд дар ҳиссаи муайян омода нестанд, ки дар раванди истифодаю парвариши тухмиҳои серҳосилу хушсифат бидуни ширкату дастгирии давлатии ҳамаҷониба ба натиҷаҳои дилхоҳу хоҷагидорӣи ғойданокнаш баланд расида тавонанд.

Мувофиқи тасдиқоти пажӯҳишгарон ҳоло Тоҷикистон тақрибан то нисфи (50%) озуқаворӣ заруриро тавлид карда метавонад. Аммо бо ин гуна нишондиҳанда ягон давлати ҷаҳони имрӯза ба вазъияти мӯътадили таъминоти озуқаворӣ расида наметавонад. Мувофиқи маълумот дар давоми солҳои 1991-2017 миқдори истехсоли ғалла ба ҳисоби ҳар як нафар аҳолии мамлакат дар дараҷаи 2,5 баробар, картошка – 2,4 баробар, ползихо – 35%, мева – 2,4 баробар, ангур – 5 баробар, гӯшт – 4 баробар, шир – 70%, тухм – 10 баробар кам истехсол карда шудааст [6., с.7]. Мувофиқи маълумоти Фаррух Абдувосиев ҳоло дар Тоҷикистон як нафар деҳқон (кишоварз) метавонад 5-7 нафарро хӯронад. Дар мамолики мутараққии ҷаҳон ин нишондиҳанда ба 50-70 нафар мерасад, дар ИМА бошад ба 110-120 нафар расидааст. Ҳамагӣ 2% аҳолии ИМА дар соҳаҳои кишоварзӣ фаъолият бурда, қариб тамоми мамлакаташонро бо нон таъмин месозанд ва барои 2-3 миллиард аҳолии дигари ҷаҳон нону озуқа дода метавонанд. Истеъмоли гӯшти маҳсулоти гӯшти охириҳои солҳои 80-ми садаи 20-м дар Тоҷикистон 26 кг дар як сол барои ҳар як нафар буд. Соли 2010 ин нишондиҳанда 9,5 кг буд, дар ИМА бошад ин нишондиҳанда ба ҳисоби миёнаи солна зиёда аз 100 кг – ро ташкил меод, дар давлатҳои пешрафтаи Аврупо бошад ба 85-90 кг расидааст. Мувофиқи тасдиқоти пажӯҳишгарон дар ғизои одамон ҳар қадаре истеъмоли гӯшт зиёдтар бошад, ин гуна ғизо килокалорияи зиёдтар дошта метавонад. Ғизои мӯътадили ҳар як нафар шахс дар давоми шабонарӯз набояд аз 2000-2500 килокалория кам бошад. Дар мамолики пешрафта ин нишондиҳанда дар ҳудуди 3200-3700 кмлокалория қарор дорад. Бо мақсади таҳлили паҳнотар истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳолии Тоҷикистон оварда мешавад (ниг. ба ҷадвал).

Ҷадвали 2.

Истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (кг) [4., с.304].

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Гӯшт	1,4	8,7	4,8	7,8	9,5	13,2	28,2
Шир	104,9	64,7	50,6	77,2	87,8	105,2	107,5
Тухм-дона	81,1	8,4	3,8	14,3	30,8	42,3	38,6
Ғалла	54,3	42,2	89,8	133,8	167,5	164,8	163,8
Картошка	32,3	18,9	49,5	80,2	100,9	105,0	88,6
Сабзавот	112,1	83,3	57,9	103,8	151,7	197,2	210,4
Маҳсулоти ползӣ	31,2	19,7	15,6	24,6	64,1	70,1	71,4
Мева ва буттамева	31,6	25,2	27,7	21,4	29,9	35,4	45,8
Ангур	21,6	16,3	18,0	13,1	16,5	24,1	25,8

Чунонки аз рақамҳо дида мешавад ҳоло истеҳсоли якчанд намуди маҳсулот назар ба соли 1991 нарасидааст:

Зери таъсири ҳамин ҳолатҳо то ҳол истеъмолоти миёнаи аҳолии Тоҷикистон дорои норасию камбудихо мебошад. Маълум аст, ки ҳоло тақрибан 40-50 фоизи озуқавории истеъмолшаванда аз хоричи кишвар ворид карда мешавад. Ворид карда шудани озуқаворихо ҳам бе душворихо сурат гирифта наметавонад. Дар ин раванд рафтору кирдори ғаразнокуночавонмардонаи хешу ақрабо ва ҳамсоия наздиктаринамон – давлати Узбекистон давоми солҳои 1995-2015 ба ҳеч ягон коидаву рафтори одамона мувофиқат намекунад. Қариб дар давоми солҳои ба таври доимӣ сохторҳои ин давлат дар ҳаракати қатораҳо ба самти Тоҷикистон монетаҳо барпо карда мешуданд. Давоми солҳои 2009-2012 тарифи боркашониро сохторҳои дахлдори Узбекистон 250% зиёд намуда зиёда аз 800 млн. доллар маблағи аз борҳои Тоҷикистон барзиёд ситонидашонро ба даромади ҳисобҳои худгонаву алоҳидаи муайянашон гузарониданд. Шояд аз ҳисоби ҳамин маблағҳо як хатти роҳи оҳанро дар масоҳати Афғонистон сохта ба қор дароварданд имконпазир бошад.

Мавриди аз чониби ин давлат содир карда нашудани чунин иқдомҳои бадқасдона Тоҷикистон метавонист маблағҳои сарфа кардашро барои беҳбудии иқтисодиву иҷтимоии мардумонаш масраф намояд. Ҳайҳот, дар ин раванд танҳо афеус хурдан ба мемунад. Худованд тавфиқ диҳад. Хушбахтона аз соли 2017 муносибатҳо бо давлати ҳамсоия – Узбекистон хеле тағйир ёфта, робитаҳои мутафиқонаю дӯстона тақвият ёфта истодаанд.

Барои тасвир кардани вазъу дараҷаи зиндагонии мардумони Тоҷикистон истеъмолоти хӯрокворӣ ба ҳар нафар аҳоли пешкаш карда мешавад (нигаред ба чадвал).

Чадвали 3

Истеъмолоти хӯрокворӣ ба ҳисоби ҳар нафар аҳолии Тоҷикистон (тадқиқоти хонаводаҳо-интиҳобан) [4., с.119]. дар 1 сол – кг

Номгӯй	1991	1996	2000	2001	2005	2010	2015	2017	Меъёри тиббӣ ҳадди ақалл [3., с.56].
Гӯшт ва маҳсулоти он	26,1	4,0	4,4	5,8	8,3	11,0	14,6	14,0	47,0
Шир ва маҳсулоти он	171	50,4	64,9	49,9	48,2	60,9	57,5	58,1	230,0
Тухм (дона)	88	11	36	19	24	40	72	76	158
Қанд	12,6	3,6	6,7	7,0	11,0	12,0	137	15,9	26,0
Нон ва маҳсулоти он	155	154	148	150	155	161	150	161,4	111,0
Картошка	33,2	24,0	37,8	26,6	32,2	35,0	35,8	42,4	39,0
Сабзавот ва ползӣ	94,2	72,0	98,5	73,0	79,4	70,7	80,0	89,0	124,0
Меваҳо	31,9	16,8	50,8	35,5	38,5	33,2	35,9	33,3	65,0
Равғани растанӣ	13,3	9,6	10,2	9,2	12,4	14,4	15,7	16,7	8,0

Аз таҳлилу омӯзишҳои гузаронида шуда бар меояд, ки дар давоми даҳ соли охир иқтисодиёти Тоҷикистон бомаром пеш рафта, ҳаҷми Маҳсулоти дохилии мамлакат 7-8% ҳама сола зиёд гардида, дар охири соли 2018-м вай ба зиёда аз 68,8 млрд. сомонӣ расонида шудааст. Дар ин муддат сатҳи музди кор афзуда, амонатҳои аҳоли низ хеле зиёд шудаанд. Дар чунин раванд истеъмолати аҳолии мамлакат низ рӯй ба беҳбуди овардааст. Аммо сатҳи истеъмолат аз меъёрҳои оқилонаи тиббӣ хеле қафо мебошад. Ҳукумати мамлакат бо мақсади таъмини беҳатарии озуқаворӣ оиди ривочу равнақ бахшидан ба соҳаҳои кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти ин соҳа, инкишофи соҳаҳои саноати хӯрокворӣ, гӯшту шир, чорвопарварӣ ва амсоли инҳо кӯшишҳои зиёде ба харч дода, комёбиҳои намоёнро ба даст оварда меояд. Махсусан дар ояндаи наздик диққати асосиро ба баланд бардоштани истеҳсолоти кишоварзӣ, корҳои навъпарварӣ дар зироаткорӣ чорводорӣ, парвариши меваҳо, коркарди саноати маҳсулоти кишоварзӣ, азҳуд кардани технологияҳои наву замонавӣ, истифодаи техникаи пешқадам ва амсоли инҳо ба харч додан зарур меояд.

АДАБИЁТ:

1. Абурайҳони Берунӣ. Осор-ул боқия. Д., 1990, саҳ. 220.
2. Бӯри Карим. Тоҷикистон: дурнамои рушд (китоби сафеду сабз). Москва. 2004, саҳ.68.
3. Исоматов Б. Асосҳои назариявии навсозии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Паёми донишқадаи тақмили ихтисос хиз. давлатӣ. 2005, № 2, саҳ.56.
4. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д., 2018, саҳ.278.
5. Тоҷикистон: 20 – соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Д., 2012, саҳ.504-505.
6. Фаррух Абдувосиев. Хатар, чанд омиле, ки ба иқтисодиёти Тоҷикистон таҳдид мекунад. Тоҷикистон. 06.03.2014, саҳ.7.
7. Фирузов М. Тухмпарварӣ: маблағи мақсаднок намерасад. Ҷумҳурият. 5.03.2014, № 44 (22349), саҳ. 2.

УДК 338.2

Ахророва М. Ф.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЁТ: ИСТЕҲСОЛИ НЕЪМАТҲОИ ЧАМЪИЯТӢ ВА ТАЪСИРИ БЕРУНА

Дар ин мақола баъзе чанбаҳои танзими давлатии иқтисодиёт баррасӣ шудааст. Азбаски, бозор ҳамаи масъалаҳои пайдошударо, ба мисоли, истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ, таъсирҳои беруна, асимметрияи иттилоот ва ғ., ҳал карда наметавонад, зарурияти даҳолати давлат ба вучуд меояд.

Вожаҳои калидӣ: бозор, танзими давлатии иқтисодиёт, неъматҳои ҷамъиятӣ, таъсири берунаи мусбат ва манфӣ, асимметрияи иттилоот.

Ахророва М.Ф.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ: ПРОИЗВОДСТВО ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ И ВНЕШНИЕ ЭФФЕКТЫ

В данной статье рассмотрены некоторые аспекты государственного регулирования экономики. Постольку поскольку, рынок не в состоянии решить, все возникающие

проблемы, такие как производство общественных благ, внешние эффекты, асимметрия информации и др., возникает необходимость вмешательства государства.

Ключевые слова: рынок, госрегулирование, общественные блага, положительные и отрицательные внешние эффекты, асимметрия информации.

Akhrova M. F.

SOME ASPECTS OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY: PRODUCTION OF PUBLIC GOODS AND EXTERNAL EFFECTS.

This article discusses some aspects of state regulation of the economy. Since the market is not able to solve all the problems, such as the production of public goods, negative externalities, asymmetry of information, etc., there is a need for state intervention.

Key words: market, state regulation, public goods, information asymmetry.

Общественные блага – это то, что каждый хотел бы иметь, но не каждый готов платить за них.

Поскольку государственное регулирование экономики охватывает очень широкий круг вопросов, остановимся на некоторых из них. В частности, это производство общественных благ, соответствующее воздействие на внешние эффекты или экстерналии, асимметрия информации.

В 1920 году А. С. Пигу впервые изложил свою точку зрения об экстерналиях. Словосочетание «внешние эффекты» выдвинул американский профессор П. Самуэльсон в 1958 году.

Рынок способен решать очень многие экономические задачи, стоящие перед обществом. Но также, существуют ситуации, когда рыночный механизм не может эффективно распределить ресурсы. Когда появляются внешние эффекты, то рыночное равновесие становится неэффективным, нарушается эффективность по Парето. В результате чего возникает фиаско или провалы рынка. Рынок не срабатывает, проваливается и для устранения провалов рынка необходим общественный сектор. Общественный сектор реализуется через систему предоставления общественных благ. В таких ситуациях необходимо использовать механизм государственного регулирования.

Особенность государственного регулирования состоит в том, что оно должно: производить общественные блага, уменьшать отрицательные и повышать положительные экстерналии (внешние эффекты, когда сделка воздействует на третьи лица), проводить политику поддержания доходов населения, сглаживать макроэкономические колебания, пресекать асимметричную информацию, защищать конкуренцию.

Общественный сектор в национальной экономике является одним из сложных и больших секторов. Деятельность сектора направлена на решение социальных вопросов. Конкретные блага для общества являются результатом деятельности сектора.

Государство самый главный агент общественного сектора. Задачи государственного регулирования состоят в том, что оно должно участвовать в: производстве общественных благ, уменьшении отрицательных и повышении положительных экстерналий, пересечении асимметричной информации и во многих других задачах.

Рассмотрим некоторые задачи государства, одна из них – производство общественных благ. В силу того, что общественные блага предоставляются, в основном бесплатно, рынок не может предоставить их обществу. Государство выступает в роли главного агента этого сектора. Под общественными благами подразумеваются: уличное освещение, национальная оборона, тротуарная плитка, светофоры, лавочка в парке, вакцинация населения, дорожная разметка и знаки, строительство детских площадок, поддержание общественного порядка. Общественные блага обладают двумя свойствами,

которые взаимосвязаны между собой: это неконкурентность в потреблении и неисключаемость из потребления. Неконкурентность (неизбирательность) в потреблении – потребление блага одним человеком никак не уменьшит его доступность для остальных. Неисключаемость в потреблении – доступ к потреблению не зависит от того оплатил его потребитель или нет.

Если мы проведём опрос населения сколько нужно произвести общественных благ, и кто заинтересован в их производстве, то нам не удастся это выяснить. Возьмём в пример уличное освещение. Допустим, мы опросили жителей улицы их потребность в освещении. И в зависимости от их потребностей найти долю каждого в финансировании освещения. Все начнут скрывать свои истинные потребности, чтобы не платить. Многие захотят быть «безбилетниками» и переложить груз оплаты на других. Каждый будет думать «да», но будет говорить «нет». В итоге, получится, что освещение вообще никому и не нужно. Есть и другой вариант – потратить кучу времени, выследить каждого жителя и узнать его потребности в освещении. Но издержки для сбора этой информации и отделения «безбилетников» от плательщиков будут очень велики. Целесообразнее будет производить эти блага государству за счёт налогообложения всего населения.

Государство финансирует эти расходы за счёт бюджетных средств. Для освещения остановок общественного транспорта в г. Душанбе использованы встраиваемые светодиодные светильники (серии ДВО) с повышенным уровнем защиты от воздействий окружающей среды. Прочный корпус надежно защищает осветительный прибор также от актов вандализма.

Всего для освещения остановок столицы Таджикистана было установлено более 450 светильников.

Компания Philips реализовала в Душанбе несколько проектов освещения. Светодиодное освещение украшает памятник Исмаилу Самани, здание Парламента Республики Таджикистан и бизнес-центр «Душанбе-Плаза». Архитектурное освещение не только улучшает внешний вид, но и привлекает внимание населения к объектам культурного наследия страны.

Государство активно пропагандирует здоровый образ жизни и использует любые возможности чтобы обеспечить массовость спорта. По территории всей страны идут стройки спортивных сооружений. В 2017г. в городах и районах страны построено и сдано в эксплуатацию 300 объектов на сумму 175 миллионов сомони. В 2018г. было построено ещё 230 спортивных объектов. В 2019 г. было построено 358 спортивных комплексов, из них более 200 в городе Душанбе. [2]. В течении последних 10 лет, общее количество сданных спортивных объектов составило более 9300 единиц. [1]. Над парком культуры и отдыха имени О. Хайяма, идет стройка спортивного комплекса с учетом мировых стандартов. Тут будут построены крытые и полукрытые спортивные дворцы, стадионы, площадки для тенниса, бассейны для плавания, дворец для спортивных занятий на льду. Комплекс состоит из разных спортивных площадок и залов. В каждом из залов есть от 150 до 3000 посадочных мест для зрителей. Спортивный комплекс предназначен для тренировок, для международных соревнований. Также тут могут проводиться олимпийские игры. Объект будет построен за счёт бюджетных средств города Душанбе. В строительных работах участвуют 19 отечественных и зарубежных компаний, а также местные жители. Всё это будет сдано в эксплуатацию до празднования 30-летия независимости страны. Следует отметить, что строительство детских спортивных площадок и спорткомплексов является фактором сокращения преступности среди подростков.

Начиная с 2010г. во дворах домов города построено свыше 90 детских площадок. Также построено много спортивных площадок. За последние 6-7 лет на их строительство государство выделило свыше 18 миллионов сомон. Но в новостройках детские площадки должны строиться частными компаниями.

Создание транспортной инфраструктуры является важной задачей для того, чтобы превратить Таджикистан в транзитную страну. За время независимости были построены и реконструированы более 2100 километров автомобильных дорог, международного и республиканского значения. Сейчас в транспортной сфере реализуются 11 государственных инвестиционных проектов на сумму свыше 8,5 млрд. сомон. [2].

Первая трехуровневая транспортная развязка заработала в Душанбе на пересечении проспектов Нусратулло Махсума и Гафурова (82-й микрорайон). Строительство эстакады началось в сентябре 2016 года. На реализацию данного проекта ЕБРР предоставил Таджикистану кредит в размере 35 миллионов долларов, а также техническую помощь в размере 3 миллионов долларов. В 2018 году началось строительство второй трёхуровневой эстакады в районе Караболо.

В последние годы властями Душанбе проводятся реформы общественного транспорта. Постепенно увеличивается количество муниципальных автобусов и троллейбусов. В 2017 г. были куплены 40 современных автобусов. В 2019г. были закуплены современные новые троллейбусы, которые передвигаются в автономном режиме на батареях.

Следует отметить, что столица Таджикистана Душанбе в преддверии саммита Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) превратилась в большой цветник. Проект такого красивого оформления столицы утвердил лично мэр города Рустами Эмомали. В столице нашего родного Таджикистана посажены более 9 миллионов цветов – это хризантемы, бегонии, петунии и сальвии. Все цветы были выращены в городских питомниках. Были проведены работы по санитарной обрезке деревьев, посадке живой изгороди и восстановлению газонной части зеленых зон. Все улицы и проспекты столицы украшены цветами и клумбами. Душанбе, словно, утопает в цветах. На главных проспектах города появились «цветочные деревья», состоящие из вазонов с цветами. За короткое время облик столицы Таджикистана преобразился. Всё это позитивно влияет также на настроения людей.

Общественные блага обладают *двумя свойствами*, которые взаимосвязаны между собой: это *неконкурентность в потреблении* и *неисключаемость из потребления*. Неисключаемость из потребления означает, что данное благо предоставляется всем, и невозможно обеспечить его потребление только каким-то группам лиц, так как невозможно отделить «плательщиков» от «неплательщиков». Примером может служить уличное освещение, оборона.

Общественные блага бывают *чистые и смешанные*. Освещение города, национальная оборона, маяки относятся к чистым общественным благам. Автодороги – к смешанным. Иногда, при перегрузках движения могут ввести плату при въезде. Примером тому может служить трасса Душанбе – Худжанд. Общая протяженность шоссе Душанбе — Худжанд составляет 355 км. На нем построены 3 тоннеля общей длиной 11 км.

Платной трассой из Душанбе в Худжанд ежедневно пользуются тысячи людей. Альтернативной дороги этому маршруту пока что нет, что является его главным недостатком.

Сбором средств за проезд занимается компания Innovative Road Solutions, (IRS) с которой правительство Таджикистана заключило так называемый концессионный договор на десять лет. Автодорога соединяет два самых крупных города Таджикистана и ведет в Узбекистан. Теперь за проезд по автомагистрали со всех транспортных средств взимается плата в зависимости от типа авто, его веса и дальности поездки. Чтобы добраться из Душанбе в Худжанд придется выложить около 100 сомони.

Наряду с общественными благами существуют также и общественные «антиблага», которые налагают издержки на некоторых людей. Сюда относятся побочные продукты при производстве или потреблении: например, химическая промышленность, транспорт

загрязняют воздух, воду и почву; испытания ядерного оружия приводят к радиоактивным выбросам, кислотным дождям и т.д. То есть это отрицательные внешние эффекты.

Следующим аспектом госрегулирования экономики является соответствующее воздействие на *внешние эффекты или экстерналии*, то есть это воздействие, которое оказывается участниками экономических отношений на третьи лица. *Отрицательный* внешний эффект или «антиблага», когда третьи лица несут издержки. *Положительный* внешний эффект – когда третьи лица получают выгоды.

Есть два способа уменьшения отрицательных экстерналий.

К первому способу относится применение административных мер в отношении тех, чья работа вызывает отрицательные внешние эффекты. Применение административных мер будет способствовать созданию рыночных механизмов борьбы с отрицательными внешними эффектами.

Охрана окружающей среды в настоящее время является одним из основных факторов привлечения туристов. [1].

Ко второму способу относится косвенный метод через налоговую среду. То есть необходимо облагать налогами виновников отрицательных экстерналий, что повлечет за собой изменение их поведения.

Существует и другой подход: для решения проблемы отрицательных экстерналий необходимо приватизировать ресурсы и формировать права собственности. В этом случае внешние эффекты будут решаться путем переговоров. Впервые такой способ решения проблемы был предложен Рональдом Коузом в 1961г.

Также существуют и положительные экстерналии, где выгода достается всему обществу. Деятельность, которая порождает положительные экстерналии, государство всячески поддерживает и поощряет, путём предоставления субсидий или снижения его издержек. Примером положительных экстерналий может служить государственное субсидирование образования, здравоохранения, благотворительных программ.

В 2019г. в республике были построены и сданы в эксплуатацию 130 общеобразовательных заведений на 32 000 посадочных мест на сумму 500 млн. сомони. В течение трех будущих лет в рамках государственной программы будут созданы ещё 128 дошкольных и 338 общеобразовательных учреждений. В 1332 дошкольных и учебных заведениях планируется ремонт и реконструкция [2].

Министерству образования и науки, Службе контроля в сфере образования, в данной связи поручено усиление контроля, с целью повысить уровень и качество знаний.

Асимметрия информации (с англ. asymmetric(al) information, также переводится как несовершенная информация, неполная информация) – то есть когда информация распределяется неравномерно между сторонами сделок. В 1963 г. Кеннет Эрроу впервые отметил это свойство в статье «Неопределённость и экономика благосостояния в здравоохранении».

Асимметричность информации – одна из причин несостоятельности рынка. В результате асимметричной информации могут возникать *интерналии*, то есть издержки или выгоды участниками сделки. Например, когда покупаем некачественный товар. Чаще всего продавцы знают о своём товаре больше, чем покупатели [5].

Существует много рынков, где потребители используют ту или другую статистику, чтоб узнать о товаре, которые они хотят купить. На таких рынках у продавцов появляется стимул выставлять на продажу товары более низшего качества, потому что высокое качество создает имидж в основном не конкретно какому-то продавцу, а всем продавцам. В итоге установка идёт к уменьшению и среднего качества товаров, и размеров рынка [6].

Такого рода асимметрия информации чаще изучается на товарных рынках и на рынке финансовых услуг. А на рынке страховых услуг в основном встречается двусторонняя информационная асимметрия: потому как очень трудно разделить клиентов на группы по уровню риска, страховым компаниям необходимо устанавливать для всех клиентов один и

тот же размер страхового взноса. В итоге, клиенты с низкой степенью риска вынуждены переплачивать за риск. Так, по причине не информированности обо всех клиентах, страхователи выполняют «ухудшающий отбор». В свою очередь, клиент по причине отсутствия должной информации о страховой компании, выбирает самый низкий тариф. Но, если бы обе стороны имели одинаковую информацию, такую ситуацию бы они избежали. Из-за ухудшающего отбора, рынок работает и размещает ресурсы непродуктивно. Асимметрия информации приводит к ухудшающему отбору.

Следующим негативным последствием асимметрии информации становится отрицательный отбор. С такими вопросами как ухудшающий отбор и информационное неравенство, связан случай морального риска. Если человек приобретает страховку, он будет чаще рисковать, в результате у страховых компаний увеличатся расходы, что приведет к увеличению размера страхового взноса для всех.

Отрицательный отбор на рынках с асимметричной информацией приводит к тому, что товары низкого качества вытесняют качественные товары. Рынки качественных товаров могут исчезнуть так как находятся под угрозой. Возникает необходимость борьбы с асимметрией рынка со стороны государства.

Для того, чтобы снизить эффекты отрицательного отбора используются разные рыночные сигналы. Эти сигналы должны обеспечить два принципа:

1. Это труднодоступность подделки.
2. Полное раскрытие информации.

Государство должно сглаживать асимметричность информации. Для этой цели необходимо контролировать качество товаров, препятствовать ложной рекламе и др. При продаже некачественных товаров, предоставлении ложной информации, государство предпринимает санкции, и этим самым защищает права потребителей. Государство создает общественное благо – предоставляет правдивую информацию о качестве товаров, о степени риска в сфере инвестирования. Этим благом может воспользоваться любой экономический субъект.

В заключении хотелось бы отметить, что существуют не только фиаско или провалы рынка. Некомпетентное вмешательство государственных органов в некоторые ситуации, связанные с несостоятельностью рынка, также может привести к провалу государственного регулирования экономики. Поэтому государство должно вмешиваться только там и тогда, где рынок сам не в состоянии эффективно распределить ресурсы. Государственное регулирование должно дополнять рынок. Так как совместно с «невидимой рукой» А. Смита оказывается необходимым действие видимой руки государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018, город Душанбе
2. Послание Президента Республики Таджикистан Мджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2019, город Душанбе.
3. Курс экономической теории под общ. редакцией проф. Чепурина М.Н., проф. Киселёвой Е.А. учебник 7-е издание, Киров 2017 г.
4. Макроэкономика: учебное пособие / А. Г. Ивасенко, Я. И. Никонова. — Москва: КноРус, 2016.
5. Агапова Т. А. Макроэкономика/ Т.А. Агапова, С.Ф. Серегина.— М.: Изд-во МГУ, 1997.
6. Макконелл, К. Экономикс. 14-е издание [Текст] / К. Макконел, С. Брю. – М.: ИНФРА-М , 2002.
7. Нестеренко, А. Н. Экономика и институциональная теория [Текст] / А. Н. Нестеренко. – М.: Эдиториал УРСС, 2000.
8. Ресурсы интернет

Хомидзода Г., Нуралиев И., Шокирова Ш.М.

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРД – АЛОМАТИ ХОСИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ НАВ

Дар мақола рушди соҳибкории хурд дар соҳаи КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави хоҷагидорӣ дида баромада шудааст. Аз тарафи муаллифон хусусиятҳои рушди КАС дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ муайян карда шудааст. Нақши КАС дар таъмини беҳатарии ҳӯроквории кишвар нишон дода шудааст. Рушди шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар соҳаи КАС ва нақши онҳо дар истеҳсоли молҳои истеъмолии халқ таҳқиқ карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкории хурд, хоҷагиҳои хурд, хоҷагиҳои иҷоравӣ, ассосиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ, хоҷагиҳои ёрирасон, маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ.

Хомидзода Г., Нуралиев И., Шокирова Ш.М.

РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА – ГЛАВНАЯ ЧЕРТА НОВОГО АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

В статье рассматривается развитие малого предпринимательства в АПК Республики Таджикистан в новых условиях хозяйствования. Авторами выявлены особенности развития АПК в условиях перехода к рынку. Установлено большую роль АПК наблюдается в области продовольственной безопасности страны. Исследованы различные формы хозяйств в сфере АПК и их роль в производстве товаров народного потребления.

Ключевые слова: малая предпринимательства, малых хозяйств, арендное хозяйство, ассоциации дежканских хозяйств, подсобных хозяйств, валового продукция сельского хозяйства.

Khomidzoda G., Nuraliev I., Shokirova Sh.M.

THE DEVELOP OF SMALL ENTREPRENEURSHIP - MAIN FEATURES OF NEW AIC (AGRO INDUSTRIAL COMPLEX)

The article considered the develop of small entrepreneurship in AIC of the Republic Tajikistan the new economic conditions. The authors revealed the features of the agricultural sector in the transition to market. The large role of the AIC is observed in the field of food security of the country. The development of various forms of farming in the AIC and their role in the production of consumer goods are studied.

Key words: small entrepreneurship, small business, rental company, association of farmers, household plot, gross agricultural products.

В современной литературе, посвященной проблемам развития агропромышленного комплекса принято выделять две его ключевые характеристики. Первая – это влияние более развитых форм собственности на развитие АПК. Другая ключевая характеристика – это концентрация собственности на селе с различными ее формами: дежканских (фермерских) хозяйств, частной, акционерной, частно-групповой, кооперативной и др., которые в совокупности можно именовать развитием малого предпринимательства в

структуре АПК, которые пользуются почти одинаковыми правами к существующим законодательным и организационно-экономическим механизмам развития.

По верному мнению, ученых Р.Копелюшника и Н.Деминой, с общетеоретической точки зрения и практики хозяйствования, «не существует каких-либо форм организации хозяйственной деятельности, каких-либо структур АПК, собственности, которые обладали бы абсолютными преимуществами перед всеми остальными». Поддерживая данную мысль, лишь отметим, что в условиях современного Таджикистана и его аграрного сектора АПК при опоре на особенности природно-ресурсного потенциала, демографических, экономических, социальных особенностей регионов любая из сложившихся форм предпринимательской деятельности и типов хозяйства в структуре АПК и национальной экономики, в целом, может оказаться предпочтительнее других. Важно знать, что если механизм отбора различных форм собственности в тех или иных регионах функционирует активно, то можно ожидать, что для каждой из форм собственности будут созданы условия, где их положительные стороны будут превосходить отрицательные. Именно с этим связан тот факт, что в любой реальной экономике наблюдается огромное разнообразие форм экономической деятельности. Поэтому исследование проблем собственности и влияние форм хозяйствования на развитие агропромышленного комплекса как для экономической теории, так и хозяйственной практики требует серьезного исследования.

Сегодня в аграрном секторе АПК республики производством сельскохозяйственной продукции занято большое количество малых хозяйств и организаций, как арендное хозяйство, ассоциаций дехканских хозяйств, коллективных дехканских хозяйств, акционерных обществ, сельхозкооперативов, подсобных хозяйств при предприятиях и организациях, агрофирм и дехканских хозяйства. Объем валовой продукции сельского хозяйства в 2017 году составил 24576,5 млн. сомони, в т.ч. растениеводства – 16977,8 млн. сомони и животноводства – 7598,2 млн. сомони.

В 2017 году во всех категориях хозяйств было произведено: 1447,6 тыс. т зерна, 386,5 тыс. т хлопка-сырца, 782,9 тыс. т картофеля, 1859,1 тыс. т овощей, 631,4 тыс. т бахчевых, 405,0 тыс. т фруктов, 228,3 тыс. т винограда, 124,4 тыс. т мяса (в убойном весе), 750 тыс. т молока, 341,4 млн. шт. яиц, 7522 тыс. шерсти (2-с. 297). За годы независимости в производстве сельскохозяйственной продукции во всех категориях хозяйств произошли коренные сдвиги, что свидетельствуют о роли быстродействующих форм труда и производства.

Таблица 1.

Производство престижных видов сельскохозяйственной продукции во всех категориях хозяйств Республики Таджикистан, тыс. т.

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 % 2011
Зерно	1098,2	1232,6	1392,6	1317,8	1392,7	1435,8	1447,6	131,8
хлопок-сырец	416,5	418,0	392,8	372,7	270,0	284,7	386,5	92,7
картофель	863,1	991,0	1115,7	853,7	887,4	898,1	782,9	90,7
овощи	1242,0	1342,4	1490,6	1549,5	1667,8	1748,3	1859,1	149,6
мясо	75,4	81,0	86,5	99,4	108,8	116,7	124,40	164,9
молоко	695,9	778,3	828,2	854,7	888,9	918,0	950,0	136,5
яйца, млн. шт.	254,7	291,6	343,7	350,0	357,2	337,1	341,4	134,0
шерсть	6027	6361	6565	6776	7033	7304	7522	124,8

Источник: (Расчеты автора) Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2018 с.299

Из приведенных данных видно, что в республике увеличилось производство зерна, особенно резко возросло производство овощей, мясо, молоко, яйцо.

Несмотря на это исследования показали, что в республике остается тяжелым положение с производством продукции животноводства и хлопководства. Снижение производства этих продуктов связано с недостатком минеральных удобрений, кормов, расширением посевных площадей зерновых культур, и в первую очередь пшеницы. Делается это за счет сокращения посевов не только хлопчатника и кормовых культур, но даже и зернофуражных культур. Рассматривая проблему продовольственного обеспечения, которая является частью общей политики правительства Республики Таджикистан по обеспечению экономической независимости, необходимо указать на важность Указов Президента республики Эмомали Рахмона от 9 октября 1995 г. за №342 и от 1 декабря 1997 г. о выделении в пользование граждан первоначально 50 тыс. га, а затем 25 тыс. га – всего 75 тыс. га, оказавших значительное влияние на ход развития сельхозпроизводства в республике.

Одной из главных задач, стоящих перед человечеством, является обеспечение потребностей людей достаточным с физиологической точки зрения количеством продуктов питания. В государственном масштабе она представляет собой продовольственную проблему и обусловлена тем, что без потребления продовольствия участие человека в общественном производстве немислимо.

За годы реформ значительно уменьшилось производство и потребление продуктов питания на душу населения почти по всем основным видам продовольствия.

Таблица 2.

Уровень обеспеченности населения Республики Таджикистан основными продуктами питания (в % к рекомендуемой норме)

Виды продукции	Рекомендуемые нормы потребления. 1 кг./чел. в год	Годы							
		2011		2013		2015		2017	
		на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %
Зерно	130	143,7	110,5	177,5	136,5	164,8	126,7	163,8	126
Картофель	45	113,6	252	138,2	307,1	105,0	233	88,1	195
Мясо	69	9,9	14,3	10,7	15,5	13,2	19,1	28,2	40,8
Молоко	276	9,6	33,1	102,6	37,1	105,2	38,1	107,5	38,9
Яйца (шт)	225	33,5	14,8	42,6	18,9	42,3	18,8	38,6	17,1

Источник: (Расчеты автора) Статистический сборник Республики Таджикистан – 2018

Данные таблицы показывают, что природно-климатические условия республики свидетельствуют о больших возможностях аграрного сектора по производству и поставке экологически чистой продукции, имеющей особый спрос на мировых рынках и значительно дополняющей казну республики.

Следует отметить, что республика и ее регионы могут стать базой круглогодичного выращивания отдельных видов овощей, об эффективности, которых свидетельствуют следующие данные. Если цена одной тонны репчатого лука в 2017 году на рынках республики была 46 долларов США, то на внешних рынках она составляет 96 и более;

соответственно томаты-59,2 и 80,0; капуста (ранняя)- 43,8 и 76,5; морковь- 46,2 и 176,0 долл. США.

Практика показала несостоятельность политики разделения сельских (особенно горных) поселений на «перспективные» и «неперспективные». На данном этапе развития республики происходит обратное, хотя потеряно более 3 тыс. деревень (кишлаков), уже не говоря о потере и деградации земельных угодий. При восстановлении брошенных кишлаков, построении новых поселенческих мест необходимо учесть роль и значение малокомплектных школ, детских садов и яслей, развития сельской и горной сети. Особое внимание требуется на создание индустриально развитой аграрной экономики, т.е. укрепление технико-технологической базы сельского хозяйства республики, исходя из опыта наиболее развитых стран, где основное внимание, наравне с использованием различных факторов производства обратили и на перспективность «запоздалой» или «активной» индустриализации (табл. 3.).

Таблица даёт основание полагать, что, хотя сельское хозяйство республики в смысле приобретения и использования материально-технических средств находится на начальном этапе «активной» или «запоздалой индустриализации» (ЗИ), вместе с тем исходя из опыта Китая, она, т.е. ЗИ, имеет большую перспективу, чем строительство отраслей промышленности, производящей средства производства (в виде тракторов, комбайнов и др. сельхозмашин и агрегатов для сельской экономики республики). Это первое. Вторых, АИ или ЗИ республики может осуществить за счет приобретения нужных сельхозмашин, с якобы мировых «рынков техники» (за исключением частичного ремонта в местных сельхозпредприятиях) и использовать их не только эффективно, но и круглогодично с учетом особенностей сельских территорий.

Таблица 3.

Сельскохозяйственная техника в аграрном секторе Республики Таджикистана (шт)

Наименование	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 в % к 2011
Тракторы	13015	12222	11003	10446	9197	26102	26405	202,8
Зерноуборочные комбайны	567	536	495	447	375	980	1021	180,0
Тракторные плуги	3367	3288	3087	3034	2770	8932	9285	275,7
Тракторные сеялки	2734	2579	2351	2309	2000	2375	2310	84,4
Пресс-подборщики	207	199	165	154	147	418	468	226,0
Кормоуборочные комбайны	218	192	172	170	149	179	165	75,6
Кукурузоуборочные комбайны	58	61	46	35	25	31	26	44,8
Хлопкоуборочные комбайны	161	145	131	122	106	99	96	59,6

Источник: (Расчеты автора) Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2018

Исследованием установлено, что для богарных земель ведущим фактором возможности их использования, является степень обеспеченности их осадками. На богарных землях из-за нехватки необходимого количества влаги возделывание сельскохозяйственных культур становится проблематичным, поэтому в зонах, обеспеченных осадками целесообразность развития виноградарства и садоводства на богаре очевидна. Доказано, что богарное виноградарство с единицы площади приносит дохода в 7 раз больше чем мясное скотоводство и в 3 раза больше, чем молочное животноводство. На богаре с 1 гектара получают- 10-12 центнеров зерновых, с этой же площади виноградных насаждений урожайность достигает -50-60 центнеров.

Речь идет о техническом потенциале республики – его современное состояние, можно сказать, катастрофическое. Согласно научным рекомендациям ученых и практиков необходимо ежегодно заменять до 10% существующего состава. Однако, в республике эта рекомендация не соблюдается, кроме того идет резкое старение машин и механизмов, оборудования, что влияет на технологию производства, которая не соблюдается, исходя из-за чего наблюдается снижение эффективности производства.

С другой стороны АИ или ЗИ могут дать возможность лучшего использования дисциплинированной и знающей секреты земледелия местной рабочей силы, о чем свидетельствует опыт Китая.

Новым направлением «активной индустриализации» может служить организация и развитие лизинговой формы обслуживания отраслей и сфер АПК. В любом случае речь идет о государственной поддержке и помощи аграрному сектору АПК. Здесь, особая роль принадлежит государственному бюджету, в формировании которого доля сельского хозяйства остается заметной (1 - с.891).

Таким образом, применение на практике рассмотренных в работе предложений будет способствовать значительному улучшению продовольственного снабжения, повышению жизненного уровня населения в зависимости от конечных результатов производства. Практикой доказано, что среди существующих проблем государственного строительства вопрос продовольственной обеспеченности остается самой острой проблемой. Отсюда вытекает, что реальное решение проблемы собственными силами, тем более в условиях малоземелья и трудоизбыточности Таджикистана, требует новых теоретических и практических разработок относительно построению жизнеспособного «нового АПК».

Особой исследовательской проблемой в условиях Таджикистана может быть строительство «агрогородков». Суть последних сводится к тому, что долгие годы лозунг «устранение различий между городом и селом», как одно из требований социалистических производственных отношений, остался несбыточной мечтой. В условиях независимости есть все основания перейти к превращению каждого кишлака, с учетом его традиций и образа жизни населения, в маленький «агрогородок». Население «агрогородка» не должно превышать более 1,5-2 тыс. человек. В «агрогородке» должно быть все, начиная от современных школ и медицинских объектов и, кончая высококачественной инфраструктурой, отвечающей требованиям рыночных отношений. Вся произведенная сельхозпродукция на территории каждого «агрогородка» должна перерабатываться и выставляться на внутренние и внешние рынки в виде высококачественного товара со знаком «произведено и переработано в агрогородке: Дангары, Сари-Хосора, Бальджувана, Саталмуша, Махрама, Хамирчуя, Патара, Себзора, Рушана, Ванджа, Ишкашима» и т.п.

Несомненно, параметры развития «нового АПК» с учетом горного характера полезных площадей, служащие основой развития отраслей растениеводства и животноводства, объективно требуют также создания зон и поясов совместного регионального предпринимательства.

Перспективная жизнеспособная аграрная экономика как часть АПК нового Валового производства продукции животноводства в республике сосредоточена в основном в личных хозяйствах населения (91% мяса и 92% молока), зерно и хлопок – в дехканских (фермерских) хозяйствах (соответственно 36 и 56%), в личных подсобных хозяйствах населения (48% зерна) и на сельскохозяйственных предприятиях (44% хлопка), (2-с.299).

Следует отметить, что развитие сельской инфраструктуры, дает возможность хозяйствам расширить свои экономические связи как на внутреннем, так и на внешних рынках. Решение выдвинутых проблем повернет в сторону углубления связей с мировой экономикой, хотя пока здесь нет реальных практических результатов, да и трудно ожидать

их сразу в жестких условиях социально-экономического кризиса, в котором оказалась республика.

Результаты недавнего обследования показывают, что сейчас наблюдается связь между доходами на члена семьи и владением товарами длительного пользования, особенно выпущенными после 1991 года.

Результаты ТООЖ показывают, что бедность в Таджикистане – сельское явление. 81% бедного населения страны проживает в сельской местности (в целом, сельское население составляет 73,5% всего населения). В стране 18,6% городских жителей могут считаться самыми бедными по сравнению с 24,4% сельских жителей. В региональном разрезе из всего бедного населения страны 45,7 проживают в Хатлоне; 26,1% - в Согде; 19,2% - РРП; 6,95 - в ГБАО и только 2,1% - в Душанбе. Хотя в ГБАО проживает 3% населения, результаты показали, что там концентрация самого бедного населения наиболее высока и составляет 39,1%.

«Главная цель, на которую направлены наши реформы – это снижение бедности в стране через экономический рост. Проблема бедности не нова для Таджикистана. До обретения независимости доход на душу населения в стране был самым низким среди республик бывшего СССР, а процент населения, живущего за чертой бедности, самым высоким» (из Послания Президента Э. Рахмона парламенту. – 2011).

У пожилого населения (старше 65) вероятность впасть в бедность выше, чем у других категорий взрослого населения, причём их доля в нижних 20% по распределению подушных расходов составляет 22,7% по сравнению с 20,8% среди тех, кому от 16 до 65 лет. И хотя риск оказаться бедными у них выше, тем не менее они составляют незначительную часть от общего числа населения (4,15). Процентное соотношение бедных среди престарелых (в возрасте 75 лет и старше) выше, чем среди детей. Поэтому одинокие престарелые люди являются самыми бедными.

С 1997 года экономика Таджикистана стала расти. ВВП в 1997 году увеличился на 1,7%, в 1998 году на 5,3, в 1999 году – на 3,7% и за первое полугодие 2000 года – на 6,5%. Инфляция сдерживалась в разумных пределах и составляла в эти годы от 2,8% до 16,6%. С 1997 года происходит постепенное увеличение реальной заработной платы. В настоящее время правительство придерживается курса реформ и их выполнения в намеченные сроки. Однако, дефицит инвестиций является острой проблемой, сдерживающей восстановление инфраструктуры и рост производительности. В свою очередь, неудовлетворительное состояние инфраструктуры и высокие операционные издержки снижают интерес иностранных инвесторов. В силу недостаточного формирования капитала из внутренних источников, объем инвестиций находится на низком уровне. Это, в свою очередь, не позволяет создавать новые рабочие места, сдерживает доступ к доходам, росту внутренних сбережений и уровню поступлений в бюджет.

Эффективность в промышленности остается низкой вследствие ее недостаточной адаптации к новым экономическим условиям. В промышленном секторе мощность предприятий не используется в полном объеме. Это происходит вследствие утраты многими предприятиями экономической жизнеспособности после перехода к рыночным ценам; наличия чрезмерно крупных предприятий; устаревших технологий; падения спроса и разрушения торговых связей. Многие предприятия загружены всего на 20-30% и имеют большой объем нереализованной продукции. Только некоторые из них конкурентоспособны. Многие сельскохозяйственные предприятия увеличивают переработку хлопка, шелка и плодоовощной продукции. Значительная часть промышленного сектора при нынешнем уровне цен экономически нерентабельна. Предприятиям необходимы реструктуризация, новые технологии и менеджеры высокой квалификации.

Новая национальная экономика на наш взгляд по своей структуре должна быть комплексной, взаимосвязанной и морально устойчивой.

Конечно, намного проще собрать чемоданы и уехать нежели развивать экономику родной земли. Но это невыход.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров Х. Таджикистан на рубеже XXI века. Президент Эмомали Рахмон и подъем экономики. Душанбе.: - 1999.
2. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2018.
3. Сельское хозяйства в Республики Таджикистан (статсборник) – 2017.
4. Ходжаев Г.Х. Использование горных территории – новый фактор развития АПК. Вестник ТГУК. 1(14) 2016

УДК 657.1

Каримов Б.Х., Каримиён М.Б.

МАСЪАЛАҲОИ ЭЪТИРОФКУНИИ ДАРОМАДИ КОРХОНАИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақола масъалаҳои эътирофкунӣ ва баҳодиҳии даромади корхонаи тиҷоратӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ баррасӣ мешаванд. Нуктаҳои асосии СБҲМ (IFRS) 15 “Маблағи фурӯш аз иҷрои шартномаҳо бо харидорон” таҳқиқ карда шудаанд. Тартиби баҳисобирии муҳосиби таркибии даромад дар корхонаҳои тиҷоратӣ зикр гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: даромад, маблағи фурӯш, харидор, шартнома, ҷониби шартнома, ҳамтокунии шартнома, ҳамтокунии уҳдадорӣҳои иҷрошаванда, муайянкунии нархи аҳд, тақсимкунии нархи аҳд, эътирофкунии даромад.

Каримов Б.Х., Каримиён М.Б.

ВОПРОСЫ ПРИЗНАНИЯ ДОХОДА КОММЕРЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматриваются вопросы признания и оценки дохода коммерческого предприятия в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности. Исследованы основные моменты МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с покупателями». Изложен порядок синтетического бухгалтерского учета выручки на коммерческих предприятиях.

Ключевые слова: доход, выручка, покупатель, договор, сторона договора, идентификация договора, идентификация обязанностей к исполнению, определение цены сделки, распределение цены сделки, признание выручки.

Karimov B.Kh., Karimiyon M.B.

RECOGNITION ISSUES OF COMMERCIAL ENTERPRISE INCOME

The article considers the recognition and assessment of the income of a commercial enterprise in accordance with international financial reporting standards. The main points of IFRS 15 “Revenue from contracts with customers” are examined. The procedure for synthetic accounting of revenue in commercial enterprises is described.

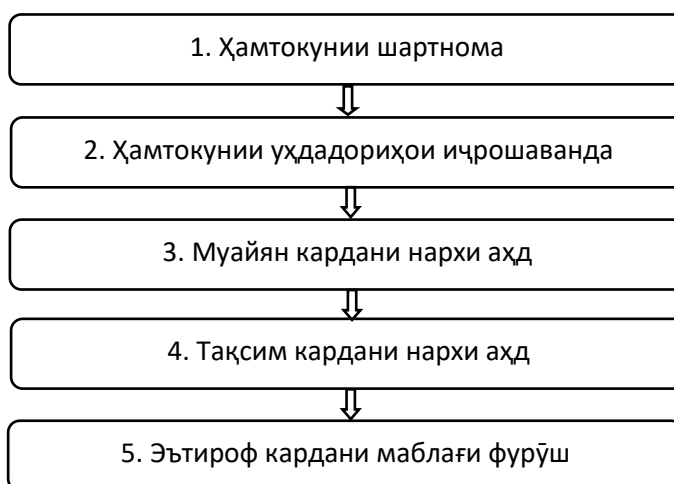
Keywords: income, revenue, buyer, contract, party to the contract, identification of the contract, identification of performance obligations, determination of the transaction price, distribution of the transaction price, recognition of revenue.

Масъалаҳои эътирофкунии даромад дар СБҲМ (IFRS) 15 “Маблағи фурӯш аз иҷрои шартномаҳо бо харидорон”, ки ба ҷойи стандарти СБҲМ (IAS) 18 “Маблағи фурӯш” бароварда шудааст, баррасӣ мешаванд. Тибқи стандарти мазкур корхонаи тижоратӣ даромад (маблағи фурӯш)-ро барои инъикос кардани ба харидор додани молҳо ва хизматрасониҳои ваъдашуда бо маблағи инъикоскунандаи ҷуброне, ки корхона ҳуқуқҳои гирифтани онро бар ивази ҳамин молҳо ё хизматрасониҳо мегирад, эътироф мекунад [4].

Стандарт харидорро чун ҷонибе баррасӣ менамояд, ки бо корхона ҷиҳати гирифтани молҳо ё хизматрасониҳои натиҷаи фаъолияти муқаррарии корхона буда бар ивази подош (ҷуброн)-и мувофиқ шартнома бастааст. Дар ин маврид шартнома - қарордод дар байни ду ё якчанд ҷонибҳо мебошад, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳоро боис мешавад. Шартномаҳо метавонанд шакли хаттӣ, шифохӣ дошта бошанд, ё аз анъанаҳои дар амалияи тижоратӣ пойдоршуда бароянд. Ба ин муқаррароти қонунгузорию граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ишорат менамояд [1].

Тибқи стандарт, ҷониби шартнома харидор ҳисобида намешавад, агар вай бо корхона шартнома дар бораи иштирок дар фаъолият ё раванде баста бошад, ки дар он ҷонибҳо хавфҳо ва нафъҳои аз ин гуна фаъолият ё раванд боисшударо байни ҳам тақсим мекунад (масалан, таҳияи дорой дар доираи қарордод оид ба ҳамкорӣ).

Мавқеи асосиро дар СБҲМ (IFRS) 15 “Маблағи фурӯш аз шартномаҳо бо харидорон” масъалаи эътирофкунии даромад ва маблағи он ишғол менамояд. Барои ҳалли масъалаи кай ва бо кадом маблағ эътироф кардани даромад амсилаи таҳлилиро метавон ба кор бурд, ки иҷрои панҷ амалро пешбинӣ менамояд [2, с. 401]:

1. Ҳамтокунии шартнома. Шартнома мавҷуд аст, агар ҳама ин маҳакҳо риоя шаванд:
 - ҷонибҳо шартномаро тасдиқ кардаанд (дар шакли хаттӣ, шифохӣ ё мутобиқи анъанаҳои дар амалияи тижоратӣ пойдорбуда);

- корхона метавонад ҳуқуқҳои ҳар як ҷонибро нисбат ба молҳо ё хизматрасониҳои додашаванда ҳамто кунад;

- корхона метавонад шартҳои пардохти молҳо ё хизматрасониҳои додашавандаро ҳамто кунад;

- шартнома муҳтавои тижоратӣ дорад;

- аз ҷониби корхона гирифтани ҷуброн, ки ҳуқуқҳои онро корхона бар ивази молҳо ё хизматрасониҳои ба харидор додашаванда мегирад, имкон дорад.

Агар шартнома бо харидор маҳакҳои зикршударо қонеъ накунад ва корхона аз харидор ҷубронро гирад, вай бояд ҷуброни гирифтаашро чун маблағи фурӯш танҳо ҳангоми фаро расидани яке аз ин рӯйдодҳо эътироф кунад:

- корхона дигар уҳдадорӣ дар бораи ба харидор додани молҳо ё хизматрасониҳо

надорад ва корхона ҳама ё қариб ҳама чуброни ваъдакардаи харидорро гирифтааст ва вай бозпас гардонида намешавад;

- шартнома лағв карда шудааст ва чуброни аз харидор гирифташуда бозпас гардонида намешавад.

То вақте ки яке аз рӯйдодҳои зикршуда ба амал намеояд, корхона чуброни аз харидор гирифтаи худро чун ухдадорӣ эътироф мекунад. Вобаста аз далелҳо ва ҳолатҳои ба шартнома тааллуқдошта ухдадорӣ эътирофшаванда ухдадорӣ корхонаро барои ё дар оянда додани молҳо ва хизматрасониҳо, ё баргардонидани чуброни аз харидор гирифташуда ифода менамояд. Дар ҳама ҳолатҳо ухдадорӣ бояд бо маблағи чуброни аз харидор гирифташуда баҳо дода шавад.

2. Ҳамтокунии ухдадорӣҳои иҷрошаванда. Дар лаҳзаи бастанӣ шартнома корхона бояд молҳо ё хизматрасониҳои бо шартнома ба харидор ваъдашударо баҳо диҳад, ва ҳар як ваъдаи ба харидор додани мол ё хизматрасонӣ (ё дастаи молҳо ё хизматрасониҳо)-ро, ки аз ҳамдигар фарқкунандаанд, ё якчанд молҳо ё хизматрасониҳоеро, ки якхелаанд ва ба харидор бо тарҳи ҳамсон дода мешаванд, чун ухдадорӣ иҷрошаванда ҳамто кунад.

Мол ё хизматрасонӣ, ки ба харидор ваъда шуда буданд, дар ҳолати риоя шудани ҳар ду ин маҳакҳо фақунанда мебошанд:

- харидор нафъро аз мол ё хизматрасонӣ ё дар алоҳидагӣ, ё ҳамчун ба дигар сарватҳое, ки харидор ба онҳо дастрасии озод дорад, гирифта метавонад;

- ваъдаи корхона барои ба харидор додани мол ё хизматрасонӣ аз дигар ваъдаҳои аз шартнома бароянда алоҳида ҳамтошаванда мебошад.

Дар шартнома бо харидор молҳо ва хизматрасониҳое, ки корхона ба харидор доданашонро ваъда кардааст, дар шакли возеҳ нишон дода мешаванд. Вале ухдадорӣҳои иҷрошаванда, ки дар шартномаи бо харидор басташуда ҳамто карда шудаанд, метавонанд бо молҳо ё хизматрасониҳои дар шартнома ба таври возеҳ нишондодашуда маҳдуд нашаванд. Ин аз сабабест, ки шартнома бо харидор ҳамчунин метавонад ваъдаҳоеро дар бар гирад, ки аз анъанаҳои дар амалияи тижорати корхона пойдоршуда, сиёсати эълоншуда ё ибрази мушаххас ба миён меоянд.

Ухдадорӣҳои иҷрошаванда фаъолиятро, ки корхона бояд барои иҷрои шартнома ба ҷо орад, дар бар намегиранд, ба истисноӣ ҳолатҳое, ки ин гуна фаъолият мол ё хизматрасониро ба харидор медиҳад. Масалан, таҳвилкунандаи хизматрасониҳо метавонад барои анҷом додани вазифаҳои мухталифи маъмурии барои бастанӣ шартнома водор шавад. Иҷрои ин гуна вазифаҳо хизматрасониҳо ба харидорро ифода намекунад. Ҳамин тавр, ин гуна фаъолият доир ба бастанӣ шартнома ухдадорӣ иҷрошаванда нест.

3. Муайян кардани нархи аҳд. Нархи аҳд – маблағи чуброне мебошад, ки корхона бар ивази додани молҳо ё хизматрасониҳои ба харидор ваъдашуда мегирад, ба истисноӣ маблағҳои аз номи ҷонибҳои сеюм гирифташуда (масалан, андоз аз арзиши иловашуда). Чуброне, ки дар асоси шартнома бо харидор ваъда шудааст, метавонад маблағҳои устувор, маблағҳои тағйирёбанда ва ҳам ҳардуро дар бар гирад.

Корхона ҳангоми муайян кардани нархи аҳд бояд шартҳои шартнома ва амалияи муқаррарии фаъолияти кории худро таҳлил кунад. Хосият, дар давраҳои вақтӣ тақсим шудан ва маблағи чуброни ваъдакардаи харидор ба баҳои нархи аҳд таъсир мерасонад.

Ба хоҳири муайян кардани нархи аҳд корхона бояд фарз кунад, ки тавре мутобики шартнома ваъда шудааст, молҳо ё хизматрасониҳо ба харидор дода мешаванд, шартнома лағв, тамдид ё дигар карда намешавад.

4. Тақсим кардани нархи аҳд. Мақсади тақсим кардани нархи аҳд ба ҳар як ухдадорӣ иҷрошаванда (ё мол ё хизматрасонии фарқкунанда) тақсим кардани нархи аҳд ба маблағи ифодакунандаи бузургии чуброне мебошад, ки корхона ҳуқуқи гирифтани онро бар ивази додани молҳо ё хизматрасониҳои ба харидор ваъдашуда ба даст меорад. Барои ноил шудан ба мақсади мазкур корхона бояд нархи аҳдро ба ҳар як ухдадорӣ иҷрошавандаи дар шартнома ҳамтошуда дар асоси нархи нисбии фурӯши алоҳида тақсим

кунад, ба истиснои ҳолатҳо барои тақсимкунии тахфифҳо ва барои тақсим кардани ҷуброне, ки маблағҳои тағйирёбандаро дар бар мегирад.

Барои тақсим кардани нархи аҳд ба ҳар як уҳдадорӣ иҷрошаванда дар асоси нархи нисбии фурӯши алоҳида корхона бояд нархи фурӯши алоҳидаро дар лаҳзаи бастанӣ шартнома барои мол ё хизматрасонии фарқкунандаи асоси ҳар як уҳдадорӣ иҷрошаванда буда муайян кунад ва нархи аҳдро мутаносибан ба ин гуна нархҳои фурӯши алоҳида тақсим кунад.

Нархи фурӯши алоҳида – нархест, ки бо он корхона молҳо ё хизматрасониҳои ваъдашударо агар метавонист дар алоҳидагӣ мефурӯхт. Тасдиқи беҳтарини нархи фурӯши алоҳида нархи назорашавандаи мол ё хизматрасонӣ мебошад, ки агар корхона ин гуна мол ё хизматрасониро дар алоҳидагӣ, дар ҳолатҳои ҳамсон ва ба харидорони ҳамсон мефурӯшад. Нархи дар шартнома нишондодашуда ё нархи нархномавӣ метавонад нархи фурӯши алоҳидаи ин гуна мол ё хизматрасонӣ бошад.

5. Эътироф кардани маблағи фурӯш. Корхона маблағи фурӯшро ҳангоми (бо мурури) иҷрои уҳдадорӣ иҷрошаванда бо роҳи ба харидор додани мол ё хизматрасонии ваъдашуда (яъне, дорой) эътироф мекунад. Дорой он гаҳе додашуда ҳисобида мешавад, ки назорати вай ба харидор гузарад (ё бо мурури ба харидор гузаштани назорати ин дорой). Барои ҳар як уҳдадорӣ иҷрошаванда, корхона дар лаҳзаи бастанӣ шартнома бо харидор бояд муайян кунад, ки вай уҳдадорӣ иҷрошавандаро дар давоми давраи вақт иҷро мекунад, ё дар лаҳзаи вақти муайян.

Молҳо ва хизматрасониҳо дар лаҳзаи гирифтани ва истифода кардан дорой мебошанд, ҳатто агар онҳо танҳо як лаҳза ҳам вучуд дошта бошанд (ба мисли аксар хизматрасониҳо). Назорат кардани дорой қодир будани корхонаро барои муайян кардани тарзи истифодаи он ва гирифта тавонистани ҳама нафъҳои аз дорой боқимонда ифода мекунад. Агар назорат мавҷуд бошад, корхона қодир аст, ки монеа созад, то дигар корхонаҳо тарзи истифодаи дороиро муайян карда ва нафъҳои аз дорой боқимондаро гирифта натавонанд. Нафъҳо аз дорой ҷараёнҳои пулии имконӣ (воридшавиҳо ё камшавиҳои хориҷшавиҳои воситаҳои пулӣ) мебошанд, ки метавонанд бевосита ё бавосита бо тарзҳои зиёде гирифта шаванд, чун:

- истифодаи дорой барои истеҳсоли молҳо ё хизматрасониҳо;
- истифодаи дорой барои зиёдкунӣ арзиши дороиҳои дигар;
- истифодаи дорой барои пӯшонидани уҳдадориҳо ё кам кардани хароҷот;
- фурӯхтан ё иваз кардани дорой;
- пешкаш намудани дорой ба сифати таъмини қарз;
- нигоҳ доштани дорой.

Корхона ҳангоми аз ҷониби харидор гирифта шудани назорати дороиро баҳо додан бояд ба мавҷуд будани қарордод оид ба бозпас харидани дорой диққат диҳад. Корхона назорати мол ё хизматрасониро дар давоми давра месупорад ва ҳамин тавр, дар давоми давра уҳдадорӣ иҷрошавандаро иҷро мекунад ва маблағи фурӯшро мегирад, агар яке аз ин маҳакҳо қонеъ шаванд:

- харидор нафъҳои бо иҷрои уҳдадорӣ мазкур алоқамандро ҳазамон бо иҷрошавиҳои он мегирад ва истеъмом мекунад;

- дар раванди иҷрои уҳдадорӣ иҷрошаванда корхона дороиеро месозад ё беҳ мекунад (масалан, истеҳсолоти нотаом), ки назорати онро харидор бо мурури сохтан ё беҳ кардани ин дорой мегирад;

- уҳдадорӣ худро иҷро кардани корхона ба сохтани дороие намеоварад, ки корхона тавонад онро бо мақсадҳои алтернативӣ истифода кунад ва ҳуқуқи бо қонун ҳифзшавандаи гирифтани пардохти ҳиссаи то айни замон иҷрошудаи корҳои шартномавиро дошта бошад.

Дорои дар натиҷаи ҷаъолияти корхона сохташуда барои корхона тарзи алтернативии (дигари) истифода надорад, агар дар шартнома барои корхона имкони

озодона муайян кардани мақсади дигари истифодаи дороии мазкур дар раванди сохтан ё беҳкунии вай маҳдуд карда шуда бошад, ё агар корхона имкони воқеии озодона муайян кардани мақсади дигари дар шакли тайёр истифода кардани дороиро надошта бошад. Баҳодихии имкон доштани корхона барои бо мақсади дигар истифода кардани дорой дар лаҳзаи бастанӣ шартнома ба ҷо оварда мешавад. Баъди бастанӣ шартнома корхона наметавонад баҳои имкони бо дигар мақсадҳо истифода кардани дороиро тағйир диҳад, ба истисноӣ ҳолатҳое, ки ҷонибҳои шартнома имкони дигаркунии шартномаро тасдиқ кардаанд, ки он уҳдадорӣ иҷрошавандаро ба таври муҳим тағйир медиҳад.

Барои ҳар як уҳдадорӣ иҷрошаванда, ки дар давоми давра иҷро мешавад, корхона бояд маблағи фурӯшро бо баҳо додани дараҷаи пуррагии иҷроӣ уҳдадорӣ иҷрошаванда дар давоми давра эътироф кунад. Мақсади баҳо додани дараҷаи иҷроӣ уҳдадорӣ инъикос кардани натиҷаҳои фаъолияти корхона оид ба супоридани назорати молҳо ё хизматрасониҳои ба харидор ваъдашуда (яъне иҷроӣ уҳдадорӣ иҷрошавандаи корхона) мебошад.

Корхона бояд маблағи фурӯшро барои уҳдадорӣ дар давоми давра иҷрошаванда танҳо он гаҳе эътироф кунад, ки агар вай дараҷаи иҷроӣ уҳдадорӣ иҷрошавандаро тавонад боасос баҳо диҳад. Корхона барои боасос баҳо додани дараҷаи иҷроӣ уҳдадорӣ қодир буда наметавонад, агар ахбори саҳеҳи басандаи барои қорбурди усули муносиби баҳодихии дараҷаи иҷроӣ уҳдадорӣ лозимиро надошта бошад. Дар баъзе ҳолатҳо (масалан, дар марҳилаҳои аввали иҷроӣ шартнома) корхона метавонад барои боасос баҳо додани натиҷаи иҷроӣ уҳдадорӣ иҷрошаванда қодир набошад, вале дар ин маврид ҷуброни масрафҳои бо иҷроӣ уҳдадорӣ алоқамандро диринтизор бошад. Дар ин гуна ҳолатҳо, то он лаҳзае, ки корхона тавонад натиҷаҳои иҷроӣ уҳдадориро боасос баҳо диҳад, вай бояд маблағи фурӯшро танҳо дар ҳаҷми масрафҳои харҷшуда эътироф кунад.

Агар корхона уҳдадорӣ иҷрошавандаро дар давоми давра иҷро накунад, пас бояд ҳисобид, ки уҳдадорӣ иҷрошаванда дар лаҳзаи вақти муайян иҷро мешавад.

Барои муайян кардани лаҳзаи вақте, ки дар он харидор назорати дороии ваъдагиро мегирад ва корхона уҳдадорӣ иҷрошавандаро иҷро мекунад, корхона бояд талабот ҷиҳати назорат (маҳакҳои назорат)-ро ба диққат гирад, инчунин нишонаҳои супоридани назоратро баҳисоб гирад.

Барои баҳисобгирии даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ ҳисобҳои 44010 “Даромад аз фурӯш”, 44020 “Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ” истифода мешаванд. Агар фоизҳо, дивидендҳо ва пардохтҳои иҷозатномавӣ (роялти) аз фаъолияти асосии корхона ба миён оянд, пас онҳо дар ҳисоби 44010 “Даромад аз фурӯш” баҳисоб гирифта мешаванд.

Даромадҳое, ки аз фаъолияти асосии корхона ба миён омада, вале аз маблағи фурӯш фарқ мекунанд (даромад аз иҷораи амалиётӣ, даромад аз пардохтҳои иҷозатномавӣ, ҷаримаҳо, ҷаримаҳои фоизӣ ва ноустуворонаҳои вобаста ба фаъолияти амалиётӣ гирифташуда, баргаштани қарзҳои пештар бе баҳисобгирии захира барои қарзҳои шубҳанок чун безътимод соқитшуда ва дигарҳо) дар ҳисоби 44020 “Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ” инъикос карда мешаванд.

Агар амалиёти оварандаи фоизҳо ва дивидендҳо фаъолияти асосии корхона набошад, даромад аз чунин амалиёт дар ҳисобҳои даромад аз фаъолияти ғайриамалиётӣ (66010 “Даромад дар намуди фоизҳо”, 66020 “Даромад аз сармоягузориҳо”, 66030 “Даромад аз суди саҳмияҳо (дивидендҳо)”) инъикос карда мешавад.

Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ инчунин дар ҳисобҳои 66040 “Даромад аз фарқияти қурбӣ”, 66050 “Даромад аз мубодилаи асъор”, 66060 “Даромад аз хоричшавии дороиҳои дарозмуддат” ва 66070 “Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ” баҳисоб гирифта мешаванд.

Даромад аз фурӯши молҳо (маҳсулоти тайёр), иҷроӣ қорҳо ва хизматрасониҳо бо чунин гузаронишҳо инъикос карда мешавад [3, с. 424-425]:

бо пули нақд:

Дебет 10210 “Ҳисобҳо бо асъори миллий”
Кредит 44010 “Даромад аз фурӯш”
Кредит 22320 “ААИ барои пардохт”

фурӯши нася:

Дебет 10410 “Ҳисобҳо барои қабул”
Кредит 44010 “Даромад аз фурӯш”
Кредит 22320 “ААИ барои пардохт”

Ҳамзамон арзиши аслии молҳо (маҳсулоти тайёр)-и фурӯхташуда ба хароҷот соқит карда мешавад:

Дебет 55010 “Арзиши аслии фурӯш”
Кредит 10710 “Молҳо” (10740 “Маҳсулоти тайёр”)

Арзиши аслии хизматрасониҳо (корҳо) бо чунин гузарониш ба хароҷот соқит карда мешавад:

Дебет 55010 “Арзиши аслии фурӯш”
Кредит 10730 “Истеҳсолоти нотаом”

Арзиши молҳои бозпасгардонидашуда, пасткунии арзиши молҳои фурӯхташуда ва хизматрасониҳо чун камшавии даромад эътироф карда мешавад. Агар амалиёти бозпасгардони молҳои фурӯхташуда ва пасткунии арзиши молҳо ва хизматрасониҳо рӯйдодҳои дар ҳама давраҳои ҳисоботӣ такрорёбанда бошанд ва маблағи онҳо муҳим бошад, пас онҳо бо истифодабарии ҳисоби захира барои бозпасгардонӣ ва камкунии арзиши молҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар дигар ҳолатҳо арзиши молҳои бозпасгардонидашуда ва камкунии нархи молҳо бо чунин гузарониш инъикос карда мешавад:

Дебет 44090 “Баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф”

Дебет 22320 “ААИ барои пардохт”

Кредит 10410 “Ҳисобҳо барои қабул”

Ҳисоби 44090 “Баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф” барои ҳисоби 44010 “Даромад аз фурӯш” ҳисоби мутақобил мебошад. Бақияи ҳисоби 44090 “Баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф” ба дебети ҳисоби 44010 “Даромад аз фурӯш” соқит карда мешавад ва ҳамин тавр, дар ҳисобот оид ба фоида ё зарар маблағи фурӯш бо тарҳи арзиши молҳои фурӯхташудаи бозпасгардонидашуда, камкунии нарх ва тахфифҳои дар кредити ҳисоби 44090 “Баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф” ғуншуда инъикос карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон. Қисми 1. – <http://mmk.tj>.
2. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан. Учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Сохибкор, 2019. – 440 с.
3. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ. / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 442 с.
4. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 15 “Выручка по договорам с покупателями”. [Электронный ресурс]. URL:<http://www.consultant.ru> (дата обращения 02.02.2020).

Боиров Ф. Ф.

ТАМҒАҶОИ МОЛӢ, ТАМҒАҶОИ ХИЗМАТРАСОНӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИСТИСНОИИ ОНҶО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таърихи пайдоиш, ташаккул ва инкишофи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ инчунин моҳият, мазмун ва аҳамияти онҳо дар рушди тичорати байналхалқӣ, намудҳои тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ ва ҳифзи ҳуқуқи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин қонунвайронкуниҳо дар соҳаи объектҳои моликияти зеҳнӣ, ҷуброни зарари молиявӣ, боздошти молҳои қалбақӣ (контрафакт) аз ҷониби мақомоти гумрук мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Вожаҳои калидӣ: моликияти зеҳнӣ, тамғаи молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ, соҳибҳуқуқ, ҳуқуқи истисноӣ, мақомоти ваколатдор, номгуи молҳо, намудҳои тамғаҳои молӣ, тамғакоғазҳо, борпечҳои молҳо, фардикунонии молҳо.

Боиров Ф. Г.

ТОВАРНЫЕ ЗНАКИ И ЗНАКИ ОБСЛУЖИВАНИЯ: ЗАЩИТА ИХ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается история возникновения, становления и развития товарных знаков и знаков обслуживания, а также сущность, содержание и их значение в развитие международной торговли, виды товарных знаков и знаков обслуживания, а также правовая защита товарных знаков и знаков обслуживания в Республики Таджикистан, нарушения в области интеллектуальной собственности, возмещение финансовых потерь, конфискация контрафактных товаров таможенными органами.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, товарных знаков и знаков обслуживания, правообладатель, исключительные права, уполномоченные органы, перечень товаров, виды товарных знаков, этикетки, упаковка товаров, персонализация товаров.

Boirov F.G.

TRADEMARKS AND SERVICE MARKS AND PROTECTION OF THEIR EXCLUSIVE RIGHTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the history of the emergence, formation and development of trademarks and service marks, as well as the nature, content and their importance in the development of international trade, types of trademarks and service marks, as well as legal protection of trademarks and service marks in the Republic of Tajikistan, violations in the field of intellectual property, compensation for financial losses, confiscation of counterfeit goods by customs authorities.

Keywords: intellectual property, trademarks and service marks, rights holder the exclusive right, the competent authorities, a list of goods, types of trademarks, labels, packaging products, personalization products.

Тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ ин нишонаҳое мебошанд, ки барои фарқ намудани мол ва ё хизматрасониҳои як истеҳсолкунанда аз мол ва хизматрасониҳои

истеҳсолкунандаи дигар хизмат мерасонад. Тамғаи молӣ ҳаргуна нишонаест, ки ба сарчашмаи мол (ё ба робитаҳои корӣ бо он, дар асоси шартномаи литсензионӣ ё худ иҷозатномавӣ, вогузоркунии (гузашт кардани ё бегонакунии) ҳуқуқ ва монанди инҳо) ишора мекунад.

Тамғаҳои молӣ аз давраҳои хеле қадим вучуд доранд. Бозёфтҳои таърихшиносон шаҳодат медиҳанд, ки ҳанӯз 3 (се) ҳазор сол пеш аз давраи мо ҳунармандони Ҳиндустони қадим пеш аз ба Эрон фиристондани нигораҳои худ дар рӯи онҳо аломатҳои махсус мегузоштанд. Баъдтар тамғаҳои гуногуни кулолгарони Рими қадим хеле машҳур шуда буданд.

Доираи истифодаи тамғаҳои молӣ махсусан дар шароити ривочу равнақи тиҷорати асрҳои миёна васеъ паҳн шуданд. Дар асри индустриализатсия тамғаҳои молӣ аҳамияти махсусро касб карданд ва аз он дам яке аз рукҳои муҳимтарини савдои байналмилалӣ ва иқтисоди бозорӣ гардиданд. Ривочу равнақи саноат ва рушди низоми иқтисоди бозоргонӣ имконият медиҳад, ки ҳамон як номгӯи молҳоро корхонаҳо ва ташкилотҳои гуногун истеҳсол намоянд.

Табиист, ки ин молҳо аз ҷиҳати сифату нарх ва нишондиҳандаҳои дигар фарқ карда метавонанд ва бинобар ин барои истеъмолкунандагон раҳнамое лозим мебошад, ки дар интиҳоби мол ва хизматрасонии дилхоҳашон аз байни молҳои истеҳсолкунандагони зиёд кӯмак карда тавонад. Аз тарафи дигар, ҳуди истеҳсолкунандагон низ барои тавачҷӯҳи мизочон - харидорон ба воситаҳои фардикунонии молҳояшон ниёз доранд.

Дар тиҷорати имрӯзаи миллӣ ва байналмилалӣ ҳиссаи хизматрасониҳо хеле назаррас мебошад ва бинобар ин истифодаи тамғаҳои хизматрасонӣ аҳамияти бузургро дорад. Бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ, туристӣ, ширкатҳои тиҷоратӣ ва ба монанди инҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки бо истифодабарии тамғаҳои (нишнаҳо, аломатҳо) чолибиширкатиашон хизматрасониҳои худро ба истеъмолкунандагон муррифӣ менамоянд. Аз ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқи тамғаи молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ ҳеч тафовуте надоранд, бинобар ин дар оянда барои ишораи ин ду воситаи фардикунонӣ қонунгузорӣ истилоҳи ягонаи тамғаи молиро истифода мебарад. Вале қайд бояд кард, ки дар алоқаи байни тамғаи молӣ ва ҳуди мол ва тамғаи хизматрасонӣ бо ҳуди хизматрасонӣ фарқи ҷузъие вучуд дорад: тамғаи молӣ одатан ба мол часпонида мешавад, масалан, дар шакли бопеч, вале тамғаи хизматрасониро ба мол часпонида имкон нопазир мебошад.

Бояд қайд кард, ки айнӣ замон ба сифати намудҳои тамғаҳои молӣ нишонаҳои вожавӣ, тасвирӣ, ҳаҷмдор ва дигар нишонаҳо ё омехтаи (комбинатсияи) ин намуди нишонаҳо истифодабарда мешаванд. Тамғаи молиро дар ҳар гуна ранг ё омезиши рангҳо ва инчунин нишонаҳои садой, голографӣ низ истифода кардан мумкин мебошад.

Бояд қайд кард, ки на ҳар як нишона ба сифати тамғаи молӣ эътироф шуда метавонад. Агар нишон имконият диҳад, ки харидор бе ҳеч як мушкилӣ моли дилхоҳашро шиносад ва онро бо моли истеҳсолкунандаи дигар иштибоҳ намоянд, чунин нишон воқеан ҳам вазифаи тамғаи молиро иҷро карда метавонад.

Соҳибҳуқуқ ҳуқуқ дорад, ки тамғаи молиро истифода барад ва истифодабарии онро аз ҷониби шахсони дигар манъ намоянд. Шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ ҳуқуқ надорад, ки тамғаи молии дар ҷумҳурӣ ҳифзшавандаро бе иҷозати соҳибҳуқуқ истифода барад.

**МАСАЛАН, ТАМҒАҲОИ МОЛИЕ, КИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
БАҚАЙДГИРИФТА ШУДААНД:**

Тамғаи молии вожавӣ – “GOLDEN EAGLE”,

Тамғаи молии таркибӣ – «

Тамғаи молии ҳаҷмдор – «

Тамғаи молии тасвирӣ – «

Бе ризояти хаттии (бе иҷозати) соҳибхуқуқ дар муомилоти граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдани тамғаи молӣ (ё нишонае, ки он то дараҷаи иштибоҳангез монанд аст) нисбат ба молҳое, ки барои фардиқунонии онҳо тамғаи молӣ ба қайд гирифта шудааст (ё нисбат ба молҳои бо ин молҳо якхела), ҳамчун вайронқунии ҳуқуқи истисноии соҳибхуқуқ (истифодаи ғайриқунонии тамғаи молӣ) эътироф карда мешавад.

Тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ ё нишонаҳое, ки ба он то дараҷаи иштибоҳангез монанд аст, истифодашуда маҳсуб меёбад, аз ҷумла:

1) дар тамғакоғазҳо, молҳо ва борпечҳои молҳое, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол мешаванд, барои фурӯш пешниҳод карда мешаванд, фурӯхта мешаванд, дар намоишгоҳу ярмаркаҳо намоиш дода мешаванд (маълумотномаи намоишгоҳ, ҳангоми мавҷуд будан) ё ба тарзи дигар ба муомилоти граждани ворид мегарданд ё бо ҳамин мақсадҳо нигоҳ дошта ё интиқол дода шуда ва ё ба қаламрави ҷумҳурӣ ворид карда мешаванд;

2) ҳангоми иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо;

3) дар ҳуҷҷатҳои марбут ба баровардани молҳо ба муомилоти граждани;

4) ҳангоми пешниҳоди молҳо ба фурӯш;

5) дар шабакаи интернет, хусусан дар номи доменҳо ё шаклҳои дигари нишонӣ додан истифода бурда шавад.

Молҳо, тамғакоғазҳо ва борпечҳои молҳои, ки дар онҳо тамғаи молӣ ё нишонае, ки ба он то дараҷаи иштибоҳангез монанд аст, ғайриқонунӣ истифода бурда мешаванд, молҳои қалбакӣ (контрафакт) ҳисоб меёбанд.

Ҳамин тариқ, мафҳуми тамғаи молӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» пешбинӣ карда шудааст, ки мутобиқи моддаи 1 Қонуни мазкур, **тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ** - нишонҳои, ки барои фардиқонунии молҳо, корҳои иҷрошаванда ё хизматрасониҳои (минбаъд - молҳо) шахсони воқеӣ ё шахси ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд.

Ҳимояи ҳуқуқҳои граждани аз истифодаи ғайриқонунии тамғаи молӣ бо тарзҳои, ки Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, аз ҷумла, ба воситаи талаби қатъ кардани қонуншиканӣ ё ҷуброни зарари расонидашуда сурат мегирад.

Ҳифзи ҳуқуқи истисноӣ ба тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ бо тарзҳои пешбининамудаи қисми сеюми Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти моҳияти ҳуқуқи вайроншуда ва оқибатҳои вайронкунии ин ҳуқуқ ҳифз карда мешавад. Тарзҳои ҳифзи пешбининамудаи Кодекси мазкур бо талаби (аризаи даъвогӣ) соҳибҳуқуқ, ташкилоти идораи дастаҷамъии ҳуқуқҳои молумулқӣ, инчунин дар мавридҳои пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи дигар шахсон низ татбиқ карда мешаванд. Гуноҳ надоштани вайронкунанда ӯро аз ӯҳдадорӣ қатъ намудани вайронкунии ҳуқуқи истисноӣ ба тамғаи молӣ озод намекунад ва нисбати ӯ чораҳои, ки барои ҳифзи ҷунин ҳуқуқҳо равона шудаанд, татбиқ мегарданд. Интишори қарори суд оид ба вайронкунии содиршуда ва пешгирӣ намудани амалҳои, ки ҳуқуқро вайрон мекунанд ё барои вайрон кардани он таҳдид менамоянд, низ новобаста аз гуноҳи вайронкунанда ва аз ҳисоби ӯ амалӣ карда мешавад [1].

Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи истисноӣ ба тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ, дар ҳолати вайрон шудани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулқии соҳибҳуқуқ ҳифзи онҳо бо тарзҳои эътирофи ҳуқуқ, барқарор намудани вазъе, ки то вайронкунии ҳуқуқ ҷой дошт, пешгирии амалҳои, ки ҳуқуқро вайрон мекунанд ё ба вайронкунии он таҳдид менамоянд, ҷуброни зарари маънавӣ ва нашри қарори суд (дар асоси ҳалномаи судӣ) оид ба вайронкунии содиршуда амалӣ карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар мақомотҳои ваколатдор кардашуда, мақомоти гумрук низ бо тартиби пешбининамудаи боби 54 Кодекси гумрук барои боздошти иҷозати мол дар асоси аризаи шахси соҳибҳуқуқи ҳуқуқҳои истисноӣ ба тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ ва соҳибии истифодабарии номи ҷои истеҳсоли мол (минбаъд - соҳибҳуқуқ) тадбирҳои дахлдор қабул менамояд. Чораҳои дар боби зикргардида муқарраршуда ҳангоми гузаронидани мол аз сарҳади гумрукӣ ё ҳангоми иҷрои амалҳои дигар бо моле, ки таҳти назорати гумрукӣ қарор доранд, истифода бурда мешаванд. Чораҳои андешидаи мақомоти гумрук мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати бо ҳама гуна восита ҳимоя намудани ҳуқуқҳои истисноӣ ба соҳибҳуқуқ монеа намебошанд.

Соҳибҳуқуқи дорои асоси кофӣ, ки ҳуқуқҳои вай мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи моликияти зеҳнӣ бар асари аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани моли ба ақидаи ӯ қалбакӣ ё ҳангоми анҷоми дигар амалҳо бо моли таҳти назорати гумрукӣ қарордошта вайрон карда мешаванд, ҳуқуқ дорад ба мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ дар бораи андешидани чораи боздошти иҷозати ин гуна мол ариза пешниҳод кунад. Аризаро метавонад аз номи соҳибҳуқуқ намояндаш пешниҳод намояд.

Ба аризаи соҳибҳуқуқ дар бораи андешидани чораҳои боздошти иҷозати мол ҳуҷҷатҳои илова карда мешаванд, ки ба объекти моликияти зеҳнӣ ҳуқуқ доштанаширо тасдиқ мекунанд (шаҳодатнома, шартнома, аз ҷумла шартномаи литсензионӣ ё худ

ичозатномавӣ ва шартномаи гузашт кардан ва ба монанди инҳо) дар бораи вогузоштани ҳуқуқҳои истисноӣ, (дигар ҳуччатҳое, ки ҳуқуқҳои ӯро ба объектҳои мазкур тасдиқ менамоянд) агар аризаро намоянда диҳад, ба аризаи ӯ инчунин ваколатномаи ба намояндаи худ додаи соҳибҳуқуқ замима карда мешавад.

Бо мақсади санҷиши эътимоднокии маълумоти пешниҳоднамудаи соҳибҳуқуқ (намояндаи вай) мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ ҳуқуқ дорад аз шахсони сеюм, инчунин аз мақомоти давлатӣ ҳуччатҳои тасдиқкунандаи маълумоти арзшавандаро дархост намояд. Ин шахсон вазифадоранд дар давоми даҳ рӯзи гирифтани дархост ҳуччатҳои дархостшударо пешниҳод намоянд. Ҳамзамон мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ ҳуқуқ дорад мӯҳлати баррасии аризаро то як моҳ дароз намояд.

Қарор дар бораи наандешидани чораҳо мувофиқи боби мазкур Ҳангоми аз тарафи соҳибҳуқуқ (намояндаи вай) пешниҳод шудани маълумоти беэътимод, инчунин аз тарафи вай риоя нашудани талаботи муайяннамудаи қисми 2 моддаи 439 Кодекси мазкур қабул карда мешавад.

Дар бораи қарори қабулшуда соҳибҳуқуқ (намояндаи вай) дар давоми се рӯзи қабул шудани чунин қарор хаттӣ огоҳонида мешавад.

Ҳангоми тағйир ёфтани маълумоти дар ариза сабтшуда ё худ ҳуччатҳои ба он замимашуда соҳибҳуқуқ (намояндаи вай) вазифадор аст дар ин бора ба мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ фавран хабар диҳад.

Агар Ҳангоми барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ мақоми гумрук моли Ҳамчун қалбаки зикркардаи соҳибҳуқуқро (намояндаи ӯро) ошкор намояд, иҷозати ин гуна мол ба муддати 10 рӯзи корӣ боздошта мешавад. Бо дархости асосноки хаттии соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) ин мӯҳлат метавонад ба муддати на зиёда аз 10 рӯзи корӣ зиёд карда шавад, агар шахси мазкур ба мақоми ваколатдори муҳофизии ҳуқуқи соҳибҳуқуқ мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мурочиат намуда бошад.

Қарор дар бораи боздошти иҷозати мол ва тамдиди мӯҳлати боздошти иҷозати мол аз тарафи сардори мақоми гумрук ё шахси ивазкунандаи ӯ ба шакли хаттӣ қабул карда мешавад.

Мақоми гумрук дар мӯҳлати на дертар аз рӯзи дигари баъди боздошти иҷозати мол ба декларант ва соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) оид ба боздошти иҷозати мол, сабабҳо ва мӯҳлатҳои ин боздошт, инчунин ба декларант дар бораи ном (ном, насаб, номи падар) ва суроғи соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ), ба соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) бошад, ном (ном, насаб ва номи падар) ва суроғи декларантро хабар медиҳад. Соҳибҳуқуқ мувофиқи қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон барои зарари ба декларант, молик, гирандаи мол ё шахси дар моддаи 15 Кодекс зикршуда дар натиҷаи боздошти иҷозати мол расонидааш мувофиқи талаботи боби мазкур ҷавобгар аст, агар мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда нашавад, ки мол (баста ва этикеткаи онҳо) қалбаки мебошанд.

Бо иҷозати мақомоти гумрук соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) ва декларант метавонанд тахти назорати гумрукӣ чошнӣ ва намунаи молро, ки нисбати онҳо қарор дар бораи боздошти иҷозати мол қабул шудааст, таҳқиқ гузаронанд, ҳамчунин онҳоро аз назар гузаронанд ва аксбародорӣ намоянд ё ба тарзи дигар ин гуна молро сабт намоянд.

Бо дархости соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) мақомоти гумрук метавонад маълумоти иловагиро, ки барои исботи вайрон шудани ҳуқуқҳои вай заруранд, ба истисноӣ ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешниҳод намояд. Маълумоти гирифтаи соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) ё декларант мувофиқи ҳамин модда, махфӣ ба ҳисоб рафта, бояд ифшо нашавад, ба шахсони сеюм, инчунин ба мақомоти давлатӣ, ба истисноӣ ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, дода нашавад. Агар то гузаштани мӯҳлати боздошти иҷозати мол аз тарафи мақоми ваколатдор мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ситонидани мол, дар бораи

хабси мол ё мавриди мусодири қарор додани онҳо қарор гирифта нашавад, қарор дар бораи боздошти иҷозати мол аз рӯзи дигар баъди гузаштани мӯҳлати боздошти иҷозати мол бояд бекор карда шавад.

Қарор дар бораи боздошти иҷозати мол то гузаштани мӯҳлати боздошти иҷозати мол бояд бекор карда шавад, агар:

- соҳибҳуқуқ (намояндаи ӯ) ба мақомоти гумрук бо дархости бекор кардани қарор дар бораи боздошти иҷозати мол муроҷиат намуда бошад;
- объекти моликияти зеҳнӣ аз Феҳрист хориҷ карда шуда бошад [2].

Дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар шахсон низ метавонанд тарзҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкиро татбиқ менамоянд. Ҳуқуқҳои молумулкии соҳибҳуқуқ бо тарзҳои зерин ҳифз карда мешаванд: - эътирофи ҳуқуқ; - пешгирии намудани амалҳое, ки ҳуқуқи мазкурро вайрон мекунад ва ё ба вайрон кардани он (ҳо) таҳдид менамоянд; - рӯёнидани товони зарар; - мусодири маводу таҷҳизоте, ки бо истифодаи онҳо вайронкунӣ содир гардидааст ва объектҳои моддӣ, ки дар натиҷаи ҳамин вайронкунӣ ба даст омадаанд; - интишори қарори суд оид ба вайронкунии содиршуда; - тарзҳои дигаре, ки қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд.

Дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузории қорӣ соҳибҳуқуқ метавонад бар ивази рӯёнидани товони зарар пардохти ҷуброни пулиро барои ҳуқуқи вайроншудаи мазкур талаб намояд. Андозаи ҷубронпулӣ аз ҷониби суд (дар асоси ҳалномаи судӣ андозаи воқеии ҷубронпулӣ муқаррар карда мешавад) вобаста ба хусусияти вайронкунӣ ва дигар ҳолатҳо муайян карда мешавад. Дар ҳолатҳое, ки истехсол, паҳн кардан ё истифодаи дигар инчунин ворид намудан, интиқол ё фиристодан, ё нигоҳ доштани ҳомили моддӣ, ки дар он натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ таҷассум ёфтааст, боиси вайрон гардидани ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ мегарданд, чунин ҳомили моддӣ қалбакӣ (контрафакт) доништа шуда, бо қарори суд аз муомилот гирифта шуда, бидуни ҷуброн несту нобуд карда мешаванд, агар дар қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

Таҷҳизот, дигар дастгоҳҳо ва маводе, ки асосан барои вайрон кардани ҳуқуқҳои истисноӣ истифода ё таъин шудаанд, бо қарори суд аз муомилот гирифта шуда, аз ҳисоби вайронкунанда несту нобул карда мешаванд, агар дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтани онҳо ба ғайри давлат пешбинӣ нашуда бошад. Бо мақсади таъмини далелҳо аз рӯи парвандаҳо оид ба вайронкунии ҳуқуқҳои истисноӣ ба ҳомили моддӣ, таҷҳизот, дигар дастгоҳҳо ва маводе, ки тавассути онҳо эҳтимолияти вайронкунии ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ пешниҳод шудааст, мумкин аст чораҳои таъминкунии муқаррарнамудаи қонунгузории мурофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла ба ҳабс гирифтани ин объектҳо, татбиқ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, чихеле, ки қайд карда шуд, ҳимояи ҳуқуқ ба тамғаи молӣ дар баробари ҳимояи ҳуқуқи граҷданӣ, ҳимояи ҳуқуқи маъмурий ва ҳатто ба воситаи қонунгузории ҷиноятӣ низ амалишуда метавонад.

Тарзи маъмурии ҳимояи ҳуқуқҳои вайроншуда ё ҳуқуқҳои мавриди баҳс қарор дошта, пеш аз ҳама дар он зоҳир мешавад, ки қонунгузорӣ имконияти ба Шӯрои шикоятӣ Муассисаи давлатии “Маркази миллии патенту иттилоот”- и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - Шӯрои шикоятӣ Идораи патентӣ) пешниҳод намудани эътирозномаҳо барзидди бақайдгирии тамғаи молӣ додааст. Шӯрои шикоятӣ Идораи патентӣ эътирозномаҳоро дар доираи салоҳияти худ дар асоси Низомнома ва Қоидаҳои Шӯрои шикоятӣ баррасӣ менамояд.

Ғайр аз ин, соҳибҳуқуқ метавонад ба мақомоти зиддиинҳисорӣ (ҳангоми вайрон шудани қоидаҳои рақобати бовичдонона) ва ба мақомоти суд бо аризаи даъвогӣ дар бораи ҳуқуқвайронкунӣ муроҷиат намояд.

Дар асоси муқаррароти моддаи 377 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, барои истифодаи ғайриқонунии нишонаи моли бегона, нишонаи хизматрасонӣ, номи маҳалли истеҳсоли мол ва номи фирмавӣ, ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз ҳафт то даҳ, ба шахсони мансабдор аз панҷоҳ то ҳафтод ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз сад то яксаду панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо мусодираи ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ чарима таъйин карда мешавад.

Барои истифодаи ғайриқонунии нишонгузориӣ эҳтиётӣ нишонаи мол, нишонаи хизматрасонӣ ва маҳалли истеҳсоли мол, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта нашудаанд, ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз ҳафт то даҳ, ба шахсони мансабдор аз сӣ то панҷоҳ ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз дусад то дусаду панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо чарима таъйин карда мешавад [3].

Ҳамзамон мувофиқи моддаи 275 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи ғайриқонунии номи фирмавӣ, ҳамчунин номи маҳалли истеҳсоли мол, тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонии ғайр нисбат ба мол ва хизматрасонии шабех, агар ин кирдорҳо тақроран пас аз додани ҷазои маъмуриӣ содир гардида ё ба миқдори калон зарар расонида бошанд, бо чарима ба андозаи то дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ҷазо дода мешаванд.

Истифодаи ғайриқонунии тамғагузориӣ огоҳкунанда нисбат ба номи маҳалли истеҳсоли мол ё тамғаи молие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта нашудааст, агар ин кирдор тақроран пас аз додани ҷазои маъмуриӣ содир шуда ё ба миқдори калон зарар расонида бошад, бо чарима ба андозаи аз дусаду панҷоҳ то сесаду шасту панҷ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

Кирдорҳои пешбиниамудаи қисмҳои якум ё дуҷуми моддаи 275 Кодекси мазкур, агар аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ ё аз ҷониби гурӯҳи муташаккил содир шуда бошанд, бо чарима ба андозаи аз сесаду шасту панҷ то нӯҳсаду дувоздаҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми III) //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2005, №3, мод.123; с.2012, №7, м.690)
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон// (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №12;)
- 3.Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон.// (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №12;)
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ», Душанбе, 05 март соли 2007 №234;

Хайруллоев Ф.Н.

РОҲҶОИ ИДОРАКУНИИ ХАВҶҶО ВА НАТИҶАИ ОНҶО ДАР КОРҶОНА

Дар мақолаи мазкур идоракунии хавфҷо ин қабули қарор дар корхона мебошад, ки ҳадафи асосии он интиҳоби усулҳои самараноки мубориза бо ҳар як таҳдид ва норасоӣҳои муайяншуда мебошад. Роҳҳои идоракунии хавфҷо раванди қабули қарорҳои корхона буда, мақсади асосии он интиҳоби усулҳои самараноки кор бо ҳар як таҳдидҳои камбудии муайяншуда мебошад.

Калимаҳои калидӣ: суғуртакунии хавф, иҷора, ҷалб намудани сармоягузoron, хатарҳои имконпазир, низоми идораи хавф, сатҳи хатар, роҳҳои идораи хавф, натиҷаи хавф.

Хайруллоев Ф.Н.

СПОСОБЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Управление рисками - это процесс принятия решений на предприятии, основной целью которого является выбор наиболее эффективных способов борьбы с каждой из выявленных угроз и недостатков. Управление рисками - это процесс принятия решений на предприятии, основной целью которого является выбор наиболее эффективных способов борьбы с выявленными угрозами и недостатками.

Ключевые слова: страхование рисков, аренда, привлечение инвесторов, потенциальные риски, система управления рисками, уровень риска, варианты управления рисками, результат риска.

Khairulloev F.N.

THE SPOSSOPS OF URAVALENIA RISKAMI IX THE PRESENTATION

Risk Management - The process is based on the principle of rotation, the basic principle of translation, which is the most effective way of delivering the most effective works. Risk management is a decision-making process at an enterprise, the main purpose of which is to choose the most effective ways to deal with identified threats and deficiencies.

Keywords: insured risk, rent, attraction of investors, potential risk, system risk, control risk, risk management, resume risk.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ идоракунии хавфҷо дар корхона роҳу усули ҳосаи ҳудро талаб мекунад, зеро аз ҳисоби он, ки шумораи истехсолкунандагон афзудааст натиҷаи хавфҷо се самтҳо фаро мегиранд:

- ғоида ;
- зарар ;
- талаф .

Бо ин мақсад роҳҳои идоракунии хавфҷоро дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода, натиҷаи онҳоро дар раванди идоракунии корхона нишон медиҳем.

Чунон чӣ дар мақола як масъаларо мавриди омӯзиш қарор додан бомаврид мебошад, ин ҳам рақобат буда, бо сабаби зиёд шудани корхонаҳои истехсолӣ ҷонок мегардад ва боиси ба вучуд овардани се катигорияҳои дар боло номбарда мешавад.

Рохҳои идоракунии хавфҳои раванди қабули қарорҳои корхона буда, мақсади асосии он интихоби усулҳои самараноки кор бо ҳар як таҳдидҳои камбудии муайяншуда мебошад.

Дар баъзан вақт корхона канорагириро рафъи (роҳҳои идоракунии) хатар медонад, масалан:

- гузариш ба технологияи беҳатар;
- рад кардани кор бо шарикони дорой хавфи баланд дошта;
- набудани фаъолияти соҳибкорӣ дар кишварҳои дорой низоми сиёсии ноустувор [2].

Аз рӯи натиҷа дар мақолаи мо чунин хулоса намудан лозимад, ки тамоми хатарҳои пурра бартараф кардан ғайриимкон аст. Ҳатто дар адабиётҳои классикӣ низ оиди ради пурра хавф таҳлили амиқ вучуд надорад.

Чунин роҳҳои идоракунии хавфҳо дар корхона бояд дар назар гирифт;

1. Паст кардани сатҳи хатар, ин кам кардани эҳтимолияти рӯй додани хавф ва ё зарари эҳтимолӣ дар фаъолияти истеҳсолии корхона мебошад. Бо ин мақсад, як қатор тадбирҳо дар корхона таҳия карда мешаванд, ки метавонанд ҳангоми татбиқи технологияҳои нисбатан пешрафта, таҳияи стратегияи кор дар бозорҳои хатарнок ва ғайра ифода карда шаванд. Баъзе чорабиниҳои таҳияшаванда ҳам метавонанд ба эҳтимолият ва ҳам оқибатҳои он таъсир расонанд.

2. Таҳвили хавфи суғурта ин интиқоли он ба тарафи дигар шарикон, аз ҷумла тавассути ўҳдадорӣҳои шартномавӣ мебошад. Масалан, дар шартнома оид ба таҳвили ашёи хом, мавод дар бораи масъулияти маҳсулотсупор метавонад дохил карда шавад ва дар натиҷа лимити масъулият муайян мегардад. Тавасути амалан татбиқ намудан, эҳтимол дорад, ки шартнома бо интиқоли пурра баста шавад, хусусан дар тарафи ҷонибҳои хатари иҷро накардан ўҳдадорӣҳо ҳамеша вучуд дорад [1].

3. Аудити системавӣ раванди зарурӣ дар идоракунии хавфҳои мебошад. Одатан, ҳангоми санҷиши самаранокии система, онҳо чунин мешуморанд:

-самаранокии иртибот дар дохили ширкату корхона, инчунин бо мақомоти санҷиши беруна таъсири он;

-самаранокии хароҷот барои чорабиниҳои вобаста аз рӯи нақша;

-самаранокии фаъолияти мушовирони беруна ба фаъолияти кории корхона;

-мавҷудияти механизмҳои воқуниш ба бӯҳрон ва самаранокии нақшаи муттасилии ширкат;

-тартиботи калидии таҳдид аз тарафи дигар рақибон.

4. Вобаста ба хавфҳои амалиётӣ баррасии чараҳои техникаи таҷҳизот, равандҳои модернизатсия, фаъолият ва ташкили системаи иттилоотӣ дар ширкат, таҳлили раванди идоракунии захираҳои ширкат муҳим аст. Анкетаҳои гуногун, ки барои муайян кардани хатарҳои усулҳои муайян кардани мувофиқат, санҷишҳои ҷисмонӣ, аудити молиявӣ амалиёт ва як қатор усулҳои дигар таҳия шудаанд, ба ин ҷо кӯмак мерасонанд [3].

Аз рӯи мақолаи мо ҷорӣ намудани системаи идоракунии хатарҳои дар корхонаҳои барои натиҷагирӣ чунин имкон медиҳад:

- муайян кардани хатарҳои имконпазир дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти корхона;

- хавфҳои пайдошударо пешбинӣ, муқоиса ва таҳлил намудан дар корхона;

- таҳияи стратегияи зарурии идоракунӣ ва қабули ҳамаҷонибаи қарорҳои барои кам кардани хатар дар корхона;

- барои иҷрои чорабиниҳои таҳияшуда шароити зарурӣ фароҳам овардан дар корхона;

- назорат аз рӯи шахсоне, ки низоми идоракунии хавфҳои бар ўҳда доранд;

- таҳлил ва назорати натиҷаҳо аз тарафи шахси масъул дар корхона.

Инчунин барои идоракунии роҳҳои хавф таахлили нархгузориҳои хатарро низ доништан муҳим мебошад.

Тахлили таърифҳои сершумори хатар ба шумо имкон медиҳад, ки нуқтаҳои асосие, ки барои вазъияти хавф хосанд, муайян карда шаванд, аз ҷумла:

-табиати тасодуфии ҳодиса, ки муайян мекунад, ки кадом амалҳои имконпазир дар амал татбиқ мешаванд;

-мавҷудияти қарорҳои алтернативӣ;

- нишон додани самаранокии равиши истеҳсолот.

Дар мақола мо бояд хавҳои молиявиро аз мадди назар дур надорем, зеро барои идоракунии хавҳо ва натиҷаи онҳо нақши муҳимро мебозанд.

Хавфи молиявӣ – хислати эҳтимолии ҳолатро дошта, ба нагирифтани даромад ва ё баръакси он соҳиб шудан ба доромати иловагиро дорад. Он дар натиҷаҳои ҳаракатҳои муайяни ташкилотҳои тичорати ё бо таъсиротҳои дохилӣ ва беруна дар шароити номуайяни соҳаҳои иқтисодӣ ба вуҷуд меояд.

Таснифи хавфҳои молиявиро дар мақола чунин нишон медиҳем.

Барои идоракунии самараноки хавфҳои молиявӣ онро бояд аз рӯи хосиятҳо ба тартиб даровардан лозим аст. Он якҷоя кардани хавфҳо ва ба гуҳҳо ҷудо кардан хавфҳои гуногун ёри мерсонад. Барои аниқ кардани таснифи хавфҳо як қатор меъёрҳо пешниҳод мешавад, ки инро бояд системаи хавфҳои молиявӣ қонеъ гардонад:

- бо мақсадҳои аниқи ташкилии бонк рафтан. Бонкҳои тичорати дар қатори гирифтани фоида, таъмини амнияти молиявӣ, воситаҳои пулӣ ва чизҳои қимматбаҳое, ки аз мизочон барои нигоҳ доштан ё барои идоракунии гирифта шудааст таъмин менамояд.

- муносибат ба идоракуни, яъне ҷудо кардани хавф ба хавфҳои беруна ва дохила. Назар ба хавфҳои беруна хавфҳои дохилиро кам кардан ва ё умуман бартараф кардан мумкин аст.

- мувофиқат кунонидани амалиётҳои бонкӣ ва шартҳои он (мӯҳлат, таъминнокии асъори пардохтӣ, мувофиқкунии қарздиҳӣ ба қарзгирандагони қарзҳои калон ва хурд, саҳҳомон)

- бартариянокии системаи хавфҳо барои амалӣ гардонидани идоракунии ва назоратҳои ояндавӣ.

- тақсими хавфҳои молиявӣ ба гурӯҳҳои муайян, ки онҳо таъсири худро мерасонанд: яъне ба секторҳои муайяни шӯъбаҳо ва ба амалиётҳои активӣ ва пассивии бонк.

Аз ин рӯ мо дар мақолаи мазкур ба чунин хулоса омадем, ки роҳҳои банақшагириӣ ва натиҷаи (татбиқи) идоракунии хавфҳо марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- идоракунии хавф вобаста аз рӯи фаъолият;

- муайян кардани хавфҳо ва дараҷаи таъсири онҳо ба равандҳои кории корхона;

- истифодаи тахлили сифатӣ ва миқдорӣ дар корхона;

- таҳия ва татбиқи нақшаҳои воқуниш ба хавфҳо ва татбиқи онҳо;

- мониторинги хавфҳо ва равандҳои идоракунии онҳо дар корхона;

- муносибати байни идоракунии хавфҳо ва иҷрои шартномаҳо дар равандҳои истеҳсолии корхона;

- баҳодихии умумии идоракунии хавфҳо дар корхона.

Аз ин рӯ чунин хулоса кардан лозим аст, роҳҳои идоракунии хавфҳо дар корхона ҳамчун шиор риоя карда, барои натиҷаҳои фаъолияти корхона аҳамияти додан лозим аст. Ё чунин роҳҳо дар корхона ҷори намудан ҳамеша бо маврид мебошад:

- суғуртакунии хавф;

- тақсим намудани хавф бо дигар шарикон;

- ҷалб намудани сармоягузoron ба корхона;

- ба фуруш гузоштани таҷҳизотҳои корношоёми корхонаро қисм- қисм;

- иҷора додани таҷҳизот, бино, замин, технология корхона то вақти лозима бо дигар ашхос.

АДАБИЁТ:

1. Батова И.Б. Сущность и функции предпринимательских рисков. // Европейский студенческий научный журнал «EUROPEAN STUDENT SCIENTIFIC JOURNAL». – 2015. - №2.
2. Батова Т.Н., Нурдинов Р.А. Подходы и методы обоснования целесообразности выбора средств защиты информации // Современные проблемы науки и образования. - 2013. - № 2. - URL: <http://www.science-education.ru/108-9131> (дата обращения: 07.05.2013).
3. Лапуста М. А. Риски в предпринимательской деятельности. — М.: ИНФРА-М, 2008.
4. Шабақаҳои интернетӣ.

УДК 336.71 (575.3)

Азизов С.А., Шарипов М.Ш.

НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Дар соли 2012 шумораи ташкилотҳои қарзӣ 143 ададро ташкил дод, ки дар моҳи майи соли 2019 шумораи онҳо ба 74 ташкилоти қарзӣ кам шудааст. Паст шавии ин нишондишанда аз таъсири бӯхронӣ ба қарибӣ руҳдода ва чораҳои саҳти танзимкунанда аз ҷониби мақомоти танзими давлатии кишвар вобастаги дорад. Ҳамин тавр, аз соли 2014 сар карда то имрӯз 69 ташкилоти қарзӣ муфлис эълон шуда, маҷбурӣ ё ихтиёран барҳам дода шуд. Дар навбати худ, кам шудани шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба саҳми онҳо дар иқтисодиёт тавассути қарзҳо, таъсир расонид. Дар ин мақола нақши низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва саҳми он дар рушди иқтисодиёт муҳокима карда мешавад.

Калидвожаҳо: Низом бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, соҳаҳои иқтисодиёт, дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ, амонатҳо, қарзҳо, сандуқи қарзӣ.

Азизов С.А., Шарипов М.Ш.

БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО ЗНАЧИМОСТЬ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

В 2012 г. количество кредитных организаций составляло 143 единицы, В мае 2019 г. их количество сократилось до 74 кредитных организаций. Это вызвано влиянием последнего кризиса и жесткими мерами регулирования со стороны государственных регулирующих органов страны. Так начиная с 2014г. 69 кредитных организаций были объявлены банкротом, принудительно или добровольно были ликвидированы. В свою очередь сокращение количества кредитных организаций повлияло на их вклад в экономику по средствам выдачи кредитов. В данной статье рассмотрено роль банковской системы Республики Таджикистан и его вклад в развитие экономики.

Ключевые слова: банковская система, кредитные организаций, отрасли экономики, активы кредитных организаций, депозиты, кредиты, кредитный портфель.

Azizov S. A., Sharipov M. S.

BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS SIGNIFICANCE IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE COUNTRY

In 2012, the number of credit organizations amounted to 143 units, In May 2019, their number decreased to 74 credit organizations. This is due to the influence of the recent crisis and tough regulatory measures by the state regulatory bodies of the country. So starting in 2014 69 credit organizations were declared bankrupt, were forcibly or voluntarily liquidated. In turn, the reduction in the number of credit organizations affected their contribution to the economy by means of loans. This article discusses the role of the banking system of the Republic of Tajikistan and its contribution to the development of the economy.

Keywords: banking system, credit organizations, sectors of the economy, assets of credit organizations, deposits, loans, loan portfolio.

Кредитные организации, в современном мире имеются разные формы ведения банковского дела, одни выдают кредиты, другие же инвестируют. В целом они вкладывают свои средства по трем основным принципам: срочность, платность и возвратность. Также банки принимают вклады от населения (физических и юридических лиц), таким образом, они выполняют функцию обращения денег в экономике.

Таким образом, каждая страна имеет свою специфику регулирования кредитных организаций в зависимости от состояния экономики страны. Например, в США - функции центрального банка выполняет Федеральная резервная система. Они находятся в частной собственности, но подчиняются государству и являются, регулирующим органом банковский сектор США. После 1929-1933 гг., когда произошло массовое банкротство, банковская система разделилась на коммерческие и инвестиционные банки. При этом коммерческие банки традиционно занимаются привлечением вкладов населения (физических и юридических лиц) и выдают кредиты малому и среднему бизнесу, потребительские кредиты, поддерживают платежные обороты (чеки и кредитные карты). Инвестиционные банки США в основном занимаются торговлей ценных бумаг на рынке ценных бумаг и консультациями, как вложить свои средства, а также функционально выполняют слияние и поглощение компаний в различных отраслях экономики страны. Эти банки не выполняют традиционные банковские функции.

В банковской системе Великобритании занимают сберегательные банки, их деятельность заключается в обслуживании учредивших их ведомств. Они представляют собой банки с участием государственного капитала. При расчетах с населением, правительство пользуется услугами Трастовых сберегательных банков и Национального жиробанкам.

Российская банковская система имеет двухуровневую структуру. Первый уровень представлен Центральным банком РФ. Второй уровень включает банки и небанковские кредитные организации, а также филиалы и представительства иностранных банков.

Не смотря на разнообразность банковских систем, в каждой стране они выполняют основные функции: привлечение (аккумуляция) денежных средств и превращение их в ссудный капитал; стимулирование накоплений в народном хозяйстве; посредничество в кредите; посредничество в платежах; создание кредитных средств обращения; предоставление консультационных, информационных и др. услуг.

Банковская система имеет повышенную значимость в развитие экономики страны и его роль определяется ростом увеличения капиталов кредитных организаций. Кредитные организации способны эффективно содействовать развитию отраслей экономики, важную роль в банковские системы играет коммерческие банки и микрофинансовые организации.

Их значимость определяется национальными экономическими приоритетами и развитием малых и средних форм предпринимательства, в особенности промышленного предпринимательства.

В 26 декабря 2018 года Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон объявил ускоренную индустриализацию, четвертой целью национального развития [5]. Коммерческие банки и микрофинансовые организации способны ускорить достижения этой цели, так как они способны охватить все регионы Республики Таджикистан.

Поэтому они считаются важным сегментом финансового рынка, которые обеспечивает стабильность национальной валюты в стране. Банковская система Республики Таджикистан имеет свою особенность, так как его структура много образно (структура 1).

**Разработано автором*

Структура 1. Банковская система Республики Таджикистан

Основными показателями, отражающими значимость кредитных организаций в экономическом росте, являются активы кредитных организаций, в 2019 году их активы составляли 21 976 млн. сомони и по отношению предыдущих годов имеет тенденцию роста. Для значимости активов кредитных организаций имеется необходимость сравнит их к ВВП, которые приведено на рисунке 1.

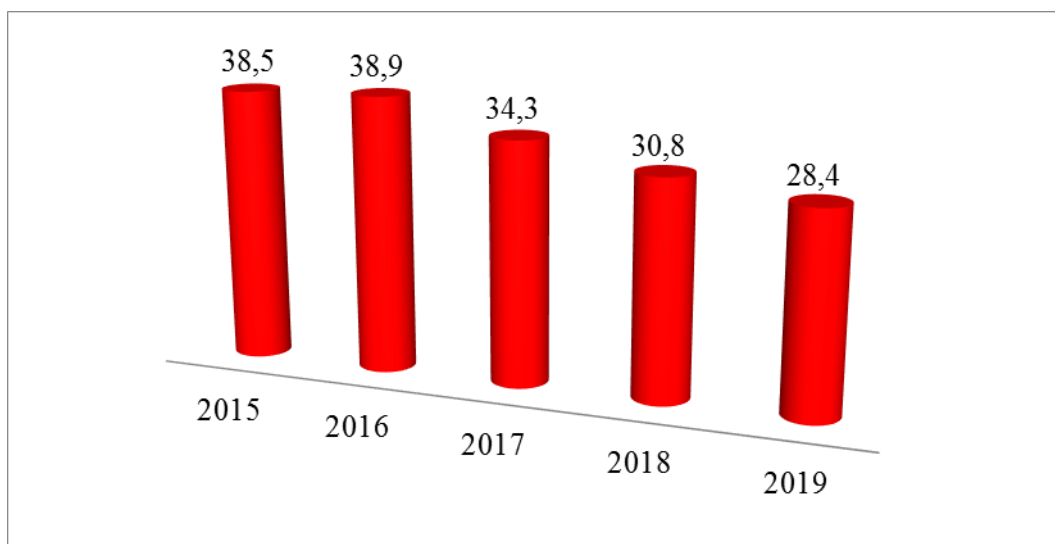

Рис. 1. Активы кредитных организаций к ВВП Республики Таджикистан [7 с.8; 8 с.84]

Анализ рис. 1, показывает, что динамика активов кредитных организаций Таджикистана за 2015-2019 гг. имеет тенденцию понижения, если в 2015 году активы кредитных организации составляли 38,5 процентов к ВВП, то в 2019 году этот показатель снизился до 28,4 процентов. Стоит отметить, что для развивающихся стран, к которым относятся и Таджикистан, наиболее приемлемым уровнем активов банковской системы, с позиции экономической динамики, считается диапазон активов банков от 80 до 100% ВВП, соответственно, можно сделать вывод, что в целом активы кредитных организаций остаются низкими, ограниченно влияют на поддержку роста экономики страны.

В банковской системе Республики Таджикистан, наиболее активными являются коммерческие банки, так как они выполняют основную функцию по мобилизации денежных средств населения, выполняя операции по депозитам, таким образом, в 2019 году составлял 159 655 тыс. сомони и вырос на 8 829 тыс. сомони по отношению 2018 года (таблица 1).

Таблица 1.

Привлеченные депозиты коммерческих банков [7 с.34-37; 8 с.32-34]

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019
Привлечено депозитов (тыс. сомони)	117 188	121 121	137 567	150 793	159 655
В национальной валюте (в % к обещ. объм. депоз.)	58	60	62	65	65
В иностранной валюте (в % к обещ. объм. депоз.)	42	40	38	35	35
Депозиты физических лиц (в % к обещ. объм. депоз.)	23	21	18	17	17
Депозиты юридических лиц (в % к обещ. объм. депоз.)	77	80	82	83	83

Таблица показывает, что в 2019 году 65% депозитов коммерческих банков, было привлечено в национальной валюте и 35% в иностранной валюте. Из общего объема

привлеченных депозитов в этом же году 83% было привлечено с юридических лиц и 17% с физических лиц.

Другим основным функциям коммерческих банков является выдача кредитов, другими словами, коммерческие банки, выполняя кредитные операции, вкладывают привлеченные средства в экономику, тем самым обеспечивая населения средствами для развития предпринимательство и производство в стране. Доля выданных кредитов к ВВП приведено в рисунке 2.

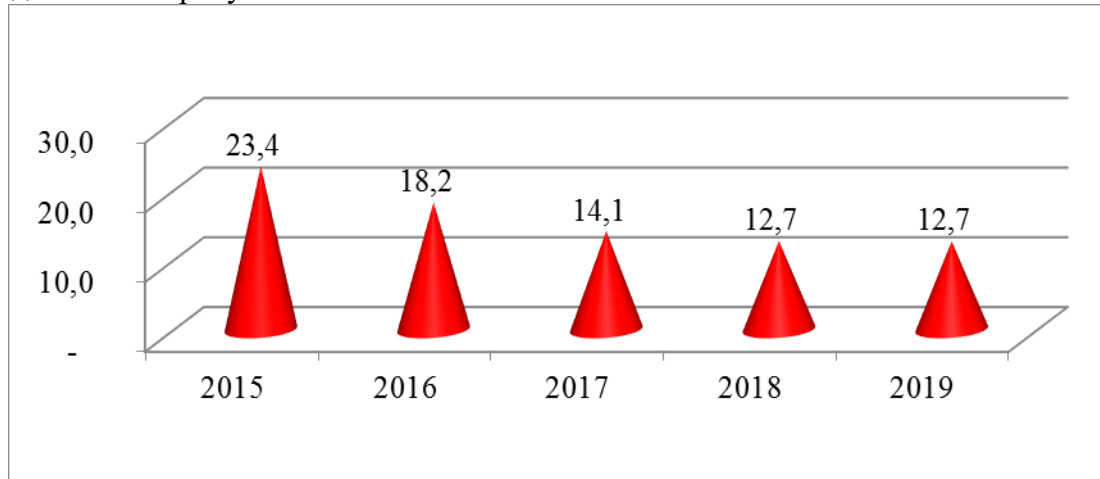

Рис. 2. Доля выданных кредиты кредитных организаций к ВВП [7 с.39; 8 с.36]

Доля выданных кредитов банковской системы имеют тенденцию снижения, если в 2015 году доля выданных кредитов составляли 23,4% и в 2019 этот показатель снизился до 12,7%. Не смотря на низкие показатели коммерческие банки, вкладывают кредитные средства для развития отраслей экономики. Доля выданных кредитов коммерческим банком приведено в таблице 2.

Таблица 2.

Доля выданных кредитов коммерческих банков в разрезе отраслей [7 с.32-34; 8 с.34-37]

№	Наименование	2015	2016	2017	2018	2019
1	Всего кредитов	100	100	100	100	100
2	Сельское хозяйство	10,8	12,6	12,0	11,5	6,9
3	Промышленность	24,3	29,5	37,8	37,8	27,4
4	Строительство	13,4	12,6	9,3	7,9	11,1
5	Транспорт	4,3	6,2	3,4	4,1	1,1
6	Общественное питание	0,24	0,28	0,23	0,24	0,29
7	Услуги	2,2	3,1	3,2	3,5	12,2
8	Внешняя торговля	15,9	19,0	17,7	18,4	18,2
9	Финансовое посредничество	0,8	1,6	1,9	2,2	1,3
10	Потребление	9,2	10,3	11,5	12,9	19,5
11	Прочие	18,9	5,0	3,0	1,5	2,0

В 2019 году выданные кредиты коммерческих банков по отраслям составляли 6 095,8 млн. сомони, из них 27,4% направлены сектор промышленности, 19,5% на потребления, 18,2%, на внешнюю торговлю, 12,2% на услуги, 11,1% на строительство, 6,9% на сельское хозяйство, 1,3 на финансовое посредничество, 1,1% на транспорт и 2,0% на прочие виды. Анализ показывает, что коммерческие банки направляют свои средства, в основном на развития производство промышленности, потребления и внешнюю торговлю.

Таблица 3.

Качество кредитного портфеля кредитных организаций [7 с.92; 8 с.85]

Наименование	2015		2016		2017		2018		2019	
	Млн. сом.	в %	Млн. сом.	в %	Млн. сом.	в %	Млн. сом.	в %	Млн. сом.	в %
Стандартные ссуды	6 767,6	61,8	3 894,2	40,6	4 719,5	56,8	4 989,7	59,2	6 711,6	71,0
Нестандартные ссуды	1 305,1	11,9	1 130,2	11,8	557,5	6,7	819,77	9,7	269,8	2,9
Сомнительные ссуды	1 128,5	10,3	1 022,3	10,7	537,3	6,5	250,1	3,0	41,1	0,4
Опасные ссуды	219,2	2,0	245,6	2,6	349,6	4,2	458,2	5,4	157,8	1,7
Безнадёжные ссуды	1 534,8	14,0	3 299,4	34,4	2 143,3	25,8	1 908,5	22,6	2 267,7	24,0
Всего	10 955,3	100	9 591,7	100	8 307,3	100	8 426,4	100	9 448,0	100

Таблицы 3 показывает, что имеется тенденция роста доли «плохих» кредитов в портфелях кредиторов, которые фактически превышают допустимые нормы безопасности, особенно у банков. Это связано с ухудшением финансовым возможностями клиентов, которые повлияли на деятельность банков. Финансовый кризис в 2015-2016 гг. сильно повлияли на деятельность заемщиков-клиентов (предпринимателей), в результате чего происходит тенденция увеличения разрыва по данному показателю между нормативным и фактическим значениями. Согласно экономическим прогнозам, экономическое и финансовое состояние предпринимателей прогнозируется в ближайшей перспективе не вполне оптимистически. Сохранение и даже увеличение значения данного показателя в будущем может негативно повлиять на уровень ликвидности и качество ссудной задолженности банков в стране. Соответственно, необходимо обеспечить принятие дополнительных мер, в том числе на уровне правительства, для нормализации финансового обеспечения предпринимательства, особенно производственного, включая меры по их поддержке за счет выделения субсидий и снижения налогового бремени.

В целом можно сделать вывод, что кредитные организации являются доминирующим сегментом финансового рынка, что они могут стать локомотивом для развития экономики. Исследование показало, что они играют важную роль в развитие экономики, таким образом, их вклад в развитие отраслей экономики должно стать приоритетом.

Несмотря на вклад кредитных организаций, взаимосвязь коммерческих банков с отраслями экономики имеет сложность, это проблема вызвано тем, что кредитные организации не выполняют инвестиционную роль в развития реального сектора экономики страны и не направляют кредитные ресурсы на производство промышленных продукции, которое имеют перспективное направление. Инвестирование реальную экономику со стороны кредитных организаций должно выполняться в соответствии с инвестиционной стратегией или как принята говорит «инвестиционные проекты».

Для решения данной задач по интеграции кредитных организаций и реального сектора экономики имеется необходимость создания соответствующих экономических условий для повышения заинтересованности коммерческих банков и микрофинансовых организаций в долгосрочном сотрудничестве.

Как было ранее упомянуто, для ускоренной индустриализации в стране, кредитным организациям необходимо проведения более активной кредитной политики и направлять кредитные ресурсы для развития предпринимательство в приоритетные регионы, к

примеру, на развития производство промышленной продукции в свободные экономические зоны, которые определены Правительством Республики Таджикистан.

Интеграция банковской системы в финансировании развития реального сектора экономики осуществимо только при обеспечении финансовой устойчивости кредитных организаций. Выполнения условия экономического сотрудничества и повышения заинтересованности кредитных организаций, их взаимные отношения не должны оцениваться как льготы. В действительности это необходимые меры активизации кредитных организаций по кредитованию отраслей экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зайров Р.Х. «Хуқуқи бонкӣ» / Р.Х. Зайров, З.И. Холхучаев. – Донишкадаи технологияи инновация ва камуникатсионӣ Тоҷикистон – Шучоён, Душанбе – 2010. –270 с.
2. Тавасиева А.М., «Банковское дело. Управление и технологии» Учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / Под ред. проф.— 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАН.2005 –317 с.
3. Каюмов, Н.К. Экономика Таджикистана: стратегия развития. — Душанбе, 2003, № 4.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26.12.2018
5. Рахимов Р.К. «Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в Республики Таджикистан» / Рахимов Р.К., довгялло Я.П., Шарипов Б.М., Юсуфбеков Ю.Р. – ОАО «Чопхонаи Дониш»—Душанбе : –651 с.
6. Статистический бюллетень НБТ 12(281)/–2019. Душанбе. с. 121.
7. Статистический бюллетень НБТ. 12(293)/–2018 Душанбе. с. 125.

УДК 312(575.3)

Барфиев Қ.Х., Зарипов Э.Ш., Ашуров Ф.М.

ТАМОҶОЛИ ЗАМОНАВӢ ВА ДИНАМИКАИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҶОЛИИ ДЕҲОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола мазкур банд бардоштани сатҳи зиндагии аҷолиии деҳот, рушди нишондиҳандаи умумии ҳаёти аҷолиӣ ва роҳҳои ҳалли он дида баромада шудааст. Муҳаққиқон ба ҳулосае омадаанд, ки ҳама гуна нишондиҳандаҳо бояд ҳатман бо нишондиҳандаҳои умумӣ ҳамбаста шаванд, чунки муттаҳидии методологии ҳамаи нишондиҳандаҳои инфиродии система ва баҳодихии бевоситаи сатҳ ва инчунин динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҷолиии деҳот раванди таҳқиқот мебошад. Бо вучуди ин, пешниҳоди умумии нишондиҳандаи маҷмӯи умумии сатҳи зиндагии аҷолиии деҳот ҳамеша вучуд дорад ва он доимо идома меёбад. Яке аз вазифаҳои асосии омори иҷтимоӣ рушди нишондиҳандаи умумии ҳаёти аҷолиӣ мебошад. Нишондиҳандаҳои асосии ташаккул ва истифодаи сатҳи зиндагии аҷолиӣ таҳлил карда шудаанд. Ташаккул ва истифодаи даромади аҷолиӣ, инчунин омилҳои, ки ба ташаккули даромади аҷолиӣ таъсири манфӣ мерасонанд, бо меъёрҳои мушаххас пешниҳод шудаанд.

Калимавожаҳо: сатҳи камбизоатӣ, шумораи аҷолиӣ, синну сол, қобили меҳнат, некуаҳволӣ, демографӣ, ҳамгирӣ, сармоягузорӣ, даромади пулӣ, шумораи мардҳо, ҳиссаи аҷолиӣ, маҳсулоти асосӣ.

Барфиев К.Х., Зарипов Э.Ш., Ашуров Ф.М.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ДИНАМИКА УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В этой статье рассматриваются пути улучшения жизненного уровня сельских жителей, общий уровень жизни населения и пути их решения. Исследователи пришли к выводу, что все показатели обязательно должны быть обобщены общими показателями, поскольку методологическая согласованность всех показателей отдельных систем и прямых оценок уровня, а также динамики уровня жизни в сельской местности является исследовательским процессом. Тем не менее, всегда есть общее представление об общем уровне жизни сельского населения, и оно продолжается. Одной из основных задач социальной статистики является разработка общего показателя жизни населения. Анализируются основные показатели формирования и уровня жизни населения. Формирование и использование доходов населения, а также факторы, влияющие на получение дохода, представлены по определенным критериям.

Ключевые слова: уровень бедности, население, возраст, трудоспособный возраст, благосостояние, демография, интеграция, инвестиции, доход, мужчины, доля, население.

Barfiev K.H., Zaripov E.Sh., Ashurov F.M.

MODERN TRENDS AND DYNAMICS OF LIVING STANDARDS IN RURAL AREAS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses ways to improve the living standards of rural residents, the general standard of living of the population and ways to solve them. Researchers came to the conclusion that all indicators must necessarily be generalized by general indicators, since the methodological consistency of all indicators of individual systems and direct level assessments, as well as the dynamics of living standards in rural areas, is a research process. Nevertheless, there is always a general idea of the general standard of living of the rural population, and it continues. One of the main tasks of social statistics is to develop a general indicator of the life of the population. The main indicators of the formation and standard of living of the population are analyzed. The formation and use of incomes of the population, as well as factors affecting the generation of income, are presented according to certain criteria.

Keywords: poverty level, population, age, working age, welfare, demography, integration, investment, income, men, share, population.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоем, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шаванд.

Мақсади асосӣ аз ин пешниҳод амалигардонии талошҳои Ҳукумати мамлакат ба хотири боз ҳам обод кардани Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобиқ сохтани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин мебошад. [7.с.11].

Дар вобастагӣ бо мавқеҳои назариявӣ механизмҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ ва демографии сатҳи зиндагии аҳоли дар ҷаҳонҷӯби сиёсати иҷтимоӣ давлатӣ ва демографӣ дар ҳаёти ҷамъиятии кишвар коркард ва дар амал татбиқ карда мешавад. Дар давлатҳои самти рушдашон бо иқтисоди бозорӣ як қатор роҳҳои давлатӣ вучуд доранд, ки ба ҷимояи

гурӯҳи аҳолии бо даромадҳои паст, солхӯрдагон, аз даст додагони парасторон, аз даст додагони ҷойҳои қор ва ғайра равона карда шудаанд. Ҳамаи ин чораҳо решаи худро аз Конвенсияи Байналмилалии Ташкили Меҳнат (КБТМ) аз соли 1952 мегирад, ки дар он ҳуқуқҳои шарҳвандон барои дастгирӣ новобаста аз собиқаи қорӣ, андозаи маблағи суғуртавӣ пешниҳод гардидаанд ва 8 (ҳашт) тамоюл, ки вобаста ба онҳо пешниҳоди чунин намууди кӯмакҳо дар назар дошта шудаанд, пешниҳод гардидаанд:

1. Хизматрасониҳои тиббӣ;
2. Кӯмакпулиҳо барои бекорӣ;
3. Кӯмакпулиҳо бо сабаби беморӣ;
4. Нафақапулӣ бо сабаби пиронсолӣ;
5. Нафақапулӣ бо сабаби гирифтани ҷароҳат дар истехсолот;
6. Кӯмакпулӣ ба навзодон;
7. Кӯмак ба оилаи маҷрӯҳон;
8. Кӯмак ба оилаҳои, ки сарпарастони худро аз даст додаанд.

Дар конвенсияи мазкур қонун дар бораи ҳуқуқҳои баробар дар пешниҳоди кӯмакҳо ба ҷамъият дохил карда шудааст. Ҳамаи давлатҳои, ки конвенсияро тасдиқ карданд вазифадоранд ба гурезаҳо аз дигар давлатҳо, аъзоёни Созмони Байналмилалии меҳнат (СБМ) мигрантҳо, ғайрирезидентҳои кишвар, ки дар сарҳади он зиндагонӣ мекунанд ҳуқуқҳои баробарро дар баробари шарҳвандони худ, ки конвенсия онҳоро муқаррар кардааст пешниҳод намоянд. Аввалин барномаҳо оид ба ҷимояи иҷтимоии ҷамъият дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо қабул ва қоркард (таҳия) карда шудаанд.

Дар натиҷаи амал кардани системаи ҷимояи ҷамъиятӣ иқтисодии имрӯзаи Аврупо ба худ унвони иқтисоди - иҷтимоӣ ориентиро гирифтааст. Давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар асоси дар дар амал татбиқ кардани системаи иҷтимоии ҷимояи ҷамъият ба як қатор натиҷаҳои назаррас дар беҳтар гардидани шароити зиндагии аҳолии ноил гаштанд. Инчунин ин беҳбуд дар васеъ кардани мустаҳкам гаштани захираҳои меҳнатӣ, ки боиси рушди иқтисодӣ ҳолати мутаъдилӣ шароитҳои сиёси ва ҷамъиятӣ мешаванд. Ҳар кадоме аз ин давлатҳо системаи миллии ҷимояи иҷтимоии аҳолии худро қоркард ва таҳия менамоянд, ки ба талаботу шавқи он пурра ҷавобгӯ мебошанд. Дар радиҳои сиёсати иҷтимоӣ дар самти баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии нақши муҳимро метавонад сиёсати демографии ба таври оптималӣ таҳия кардашуда бояд, ки он ба танзим намудани масъалаҳо оид ба ташкили оила, беҳтар кардани системаи тайёр кардани кадрҳо, ҳамқорӣ оид ба кам кардани сатҳи ғавти одамон, идорақунӣ оид ба Муҳочирати маъмулӣ ва маҷбурии аҳолии равона карда шудааст. Дар ин замина як қатор чораҳои таҳиягардида роҷеъ ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии метавонанд бо гурӯҳи сабабҳои, ки хусусияти демографӣ, ҳолати сарҳадӣ, анъанаҳо ва расму оини фарҳангӣ, зиёдии захираҳои меҳнатӣ, инчунин бо модели ҷамъиятӣ – давлатӣ ва шакли сиёсати ҷамъиятӣ доранд, вобастагӣ дошта бошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 370 ҷамоатҳои деҳот мавҷуд аст, ки аз он ҷумла: 43-ҷамоатҳои деҳот дар ВМКБ, 93 - ҷамоатҳои деҳот дар Вилояти Суғд, 133 - ҷамоатҳои деҳот дар Вилояти Хатлон, 101 - ҷамоатҳои деҳот дар Ноҳияҳои тобеи марказ. [6.с.26]

Аз ин нуқтаи назар пеш аз он, ки мундариҷаи механизмҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ ва демографии баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии дида барномада шаванд, меҳостем чанд суҳан оид ба ҳолати демографӣ дар кишвар гуфта шаванд. Баъзе аз индикаторҳои демографӣ дар аввали солҳои татбиқи тағйиротҳои бозорӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 1991 то 2000 – ум ба таври мусбӣ тавсиф дода намешаванд, аз ҷумла давомнокии умри аҳолии кишвар яқубора хеле паст шуд, миқдори зиёди захираҳои меҳнати таҷрибадор тарқи кишвар намуда ба хориҷа мусофират намуданд, сатҳи ғавти одамон дар синну соли навзодӣ ва қобили меҳнат хеле зиёд гардид. Ҳамаи ин ҳолатҳо ҳамрадиқ бо бад гаштани сифати ҳаёти аҳолии, паст гардидани ҳосилқокии меҳнат ва ихтисор шудани музди маош дар сатҳи давлат мушоҳида карда мешуд.

Вале аз соли 2000 – ум он замоне, ки дар кишвар давраи бомуваффақи рушд оғоз гардид, оҳиста – оҳиста индикаторҳои рушди демографӣ беҳтар шудан гирифтанд. Аз чумла, давомнокии миёнаи ҳаёт дар байни аҳолии деҳоти кишвар то 5 сол баланд гардид. Ин нишондиҳанда дар байни мардҳо ба 6 сол ва дар байни занҳо ба 5 сол баланд шуд (афзоиш ёфт).

Қадвали 1. Тағйирёбии дарозумрии эҳтимолӣ дар мавриди таваллуд барои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000 – 2017

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2016	2017	Соли 2017 нисбати соли 2000, сол
Дар маҷмӯъ	68,2	70,6	72,5	73,6	73,7	74,9	6,7▲
Мардҳо	66,1	68,1	70,9	71,8	71,9	73,0	6,9▲
Занҳо	70,3	73,2	74,1	75,6	75,7	76,9	6,6▲

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистони тартиб дода шудааст Душанбе, АОПҶТ, 2018. – С. 10.

Солҳои охир давлатҳо бо масъалаҳои рушди хоҷагиҳои манзилӣ ва банақшагирии оила диққати махсусро дар сатҳи ҷаҳон ҷудо менамоянд, аз чумла ин масъала дар Тоҷикистон низ мавриди омӯзишу татбиқ қарор гирифтааст. Аниқтар карда гӯем, Ҳукумати кишвар бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри ба танзим даровардани ҳолати демографӣ Барномаи махсусро оид банақшагирии оила, ки дар он нигоҳдошти гинейфонди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба стратегияи рушди ҷумҳурӣ барои солҳои дуру дароз дохил карда мешавад, коркард ва тасдиқ карда шудааст. [9]

Бисёрфарзандӣ дар давраи аввали реформаи иқтисодӣ ба таври манфӣ ба тарзи ҳаёти иқтисодии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир намуд. На ҳамаи омилҳои имконияти пешбурди ҳаёти оилавино доштанд ва имконияти таъмин кардани онро аз ҷиҳати молиявӣ ва барои рушди босифати иқтисодии инсониро аз даст дода буданд. Ин ҳолатро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Аномалияи демографӣ” ном гузошт, ки дар ҷараёни он захираҳои иқтисодӣ танҳо барои мақсадҳои истеъмолӣ, на барои рушди босифати инсонӣ истифода мешуданд. Дар ин ҳолати бавҷудодамада нақши назаррасро омилҳои иқтисодӣ – демографӣ бозид.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуд, ки аномалияи демографӣ на танҳо ба иқтисодӣ ва сатҳи ҳаёти аҳолии қобили меҳнат ба таври манфӣ таъсир мерасонад, балки ҳамзамон ба рушди ҷинойткорӣ низ, нашъамандӣ, ки боиси паст шудани дараҷаи маълумотнокӣ ва маданиятнокӣ миёни аҳолии қобили меҳнат мешавад, замина тайёр менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон коркард ва таҳияи Барномаи дарозмуддати рушди иқтисодӣ – демографӣ давлатро пешниҳод намуда, қайд намуд, ки он набояд хусусияти маҷбурӣ – репрессивӣ дар банақшагирии оила дошта бошад. Дар ин замина чунин самтҳои он ҷудо карда мешаванд:

1. Корҳо (ҷорабиниҳои) фаҳмондадихӣ (дар муассисаҳои миёнаи умумӣ ва муассисаҳои олии таълим. Бинобар ин зарур аст фанни “Банақшагирии оила” ҷори карда ва таълим дода шавад);
2. Ғамхорӣ оид ба саломатии занон (бахусус дар деҳот, он ҷое, ки имрӯз аксарияти занон аз имконияти гузаштани таҳлили саривақтии беморӣ маҳрум мондаанд).

Диққати махсус баҳри баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ маълумотнокии аҳолии қобили меҳнат дода мешавад, ки он боис ба маданӣ гардидани инфрасохтори иқтисодӣ – иҷтимоӣ мешавад. [1]

Дар дилхоҳ давлат ҳаракати аҳоли метавонад муқаррарӣ ва механики бошад.

Қайд менамоем, ки ҳаракати муқаррарии аҳоли – ин тағирёбии шумораи аҳоли бо таъсири ҳаводиси муқаррарии иҷтимоӣ – иқтисодӣ (тавлид ва ғавт) мебошанд, ки онҳо тағйироти захираҳои меҳнатиро муайян менамоянд. Дар бобати баланд шудани сатҳи муқаррарии аҳоли метавон дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2 хулоса баровард.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ – иқтисодии рушди демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000 – 2017, ҳазор нафар

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2016	2017	Соли 2017 нисбати соли 2000 бо %
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол,	6250,0	6842,0	7621,0	8551,0	8742,8	8931,2	42,9▲
Ҷавонтар аз синну соли қобили меҳнат	2611	2578	2715	2938,9	3009,6	3063,6	17,3▲
Калонтар аз синну соли қобили меҳнат	392	339	358	436,8	460	487,8	24,4▲
Қобили меҳнат	3247	3925	4549	5175,5	5273,2	5379,7	65,7▲

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст Душанбе, АОПҶТ, 2018. – С. 25.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2 шумораи умумии аҳоли зиёд гашта ба зиёд шудани қобили меҳнат аз 3247 ҳазор нафар, ки қариб 2 маротиба зиёд аст, оварда расонидааст. Инчунин зиёд шудани шумораи аҳолии калонтар аз синну соли қобили меҳнат ба 95800 нафар дар давоми солҳои 2000 - 2017 мушоҳида мегардад, ки ин нишондиҳанда ба динамикаи нишондиҳандаҳои демографӣ муҳити берунӣ ва дохилӣ дар ҷамъият таъсири худро мерасонад. Онҳо метавонанд таркиб ва сифати захираҳои меҳнатиро муайян намоянд. Муҳити мусоид сабабгори баланд гаштани тамоюлҳои позитиви мегарданд, муҳити манфи (номусоид) – баръакс боиси бад гаштани ҳолати нишондиҳандаҳои демографӣ дар тамоми ҳаҷон мешавад.

Дар давраи гузариши ҷумҳурӣ ба муносибатҳои бозорӣ сабаби асосии ба муҳочират рӯ овардани қувваи меҳнатӣ – ин музди маоши паст аст. Дар аксарияти соҳаҳои шуғли аҳоли, масалан музди маоши кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ, ба мисли тандурустӣ, маориф, илм, фарҳанг ниҳоят паст аст.

Ин нишондиҳанда дар соҳаи кишоварзӣ низ хеле паст мебошад. Даромад аслан аз истифодаи шахсӣ гирифта шудааст ва аз ҳисоби ҳоҷагии деҳқонии назди ҳавлигии шахсӣ ба даст омадааст (ҷадвали 3)

Ҷадвали 3. Музди миёнаи меҳнат аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	442,13	555,29	694,89	816,27	878,91	962,16	1144,19
Аз он ҷумла:							
Кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангалдорӣ	137,90	158,85	213,26	251,33	278,18	303,04	451,46
Нақлиёт, хоҷагии анборӣ ва алоқа	1229,49	1451,84	1591,82	1770,15	1871,35	2096,85	2183,65
Фаъолияти молиявӣ	1570,90	1894,13	2084,16	2182,52	2320,60	2283,29	2892,84
Амалиётҳо бо амволи ғайри-манқул, ичора ва фаъолияти тижоратӣ	614,75	779,85	920,91	1165,09	1344,71	1397,95	1465,91
Маориф	316,96	425,82	592,80	698,95	710,69	773,85	892,02
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	329,00	447,53	597,60	675,21	677,96	735,18	800,72

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст Душанбе, АОПҶТ, 2018. – С. 123.

Маълумотҳои чадвали 3 бори дигар тасдиқ менамоянд, ки дар соли 2017 музди миёнаи меҳнати кормандони соҳаҳои кишоварзӣ дар як моҳ 451,46 сомонӣ, маориф – 892,02 сомонӣ ва тандурустӣ 800,72 сомониро ташкил мекард, ки нисбат ба дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ аз ҳама паст ҳастанд.

Ҳамаи ин ҳолатҳо албатта ба баланд гаштани сатҳи зиндагии аҳоли сабабгор намешаванд.

Муҳоҷирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон дар давраи истиқлолияти давлатӣ саҳми худро дар оромӣ нигоҳ доштани таъмини ҳолати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии давлат гузоштанд, чунки маблағҳои зиёдро ба ҷумҳурӣ ворид карданд, ки он аз 30 то 50% ММД давлатро ташкил мекарданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди дигар мамлакатҳо баробари гузариш ба муносибатҳои бозорӣ оҳиста оҳиста ба ҳулосае омадан зарур аст, ки рушди иқтисодӣ иҷтимоии мамлакатро сатҳи зиндагии табақаҳои гуногуни ҷамъият муайян мекунад. Вазъи ҳозиразамони иҷтимоӣ – иқтисодӣ муайянкунии роҳҳои оптималии рушди иҷтимоии мамлакат ва минтақаҳои онро талаб мекунад. Сиёсати имрӯзаи иқтисодӣ омилҳои асосӣ дар баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли дар асоси навсозии босуръати иқтисодӣ, фаъолгардони сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ мешавад. Дар шароити ташакули ҷамъияти индустриалӣ ва глобализатсияи ҷараёнҳои ҷаҳонӣ доираи нисбатан васеи омилҳои рушди ҷиҳатҳои иқтисодӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаро дида баромадан зарур аст. Вобаста ба ин рушди методологии таҳлили омили ва пешгӯии самти асосии сатҳи зиндагии аҳоли муқоиса дар вақт ва ҷанбаҳои фазоии омилҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳо инчунин шахсони алоҳида пешниҳод карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Виктория Панфилова. Таркиши демографӣ дар Тоҷикистон. В. Панфилова /независимая газета – 11.03.2003 речаи дастрасӣ:
2. Дж. Бьюкенен. Конституция экономической политики / сочетания, серия «Нобелевские лауреаты по экономике». Т. 1. Фонд экономической инициативы – М.: Таурус Альфа, 1997. – с. 27.
3. Зарипов Э.Ш., Муродова М.И., Омори иҷтимоӣ – иқтисодӣ. Душанбе, 2009 -154с.
4. Зарипов Э.Ш., Саидова Д.А., Назарияи умумии омор. Душанбе, 2006 -188с.
5. Ларина Т. Н. Методология статистического исследования качества жизни населения сельских территории. Докторская диссертация. Москва -2013.
6. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. саҳ. 111-112.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018.
8. Тоҷикистон: 25 –соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи омили. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016.
9. Исимова Л. Дар Тоҷикистон шумораи аҳоли аз 6,5 миллион нафар зиёдтар аст Л. Исимова Шабакаи нашриёти Риа “Новости” – Душанбе,
10. Life expectancy Data by country. World Health organization (2015).
11. CIA The World Factbook Life Expectancy Cia gov. Проверка 22 марта 2012 г.
12. Statsoft.ru/home/textbook/modules/sttable.html/

Гуломов З.Т.

ТАЪМИНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТОРӢ

Дар мақола масъалаҳои таъмини сифати хизматрасониҳои аудиторӣ баррасӣ шудаанд. Назарҳои мухталиф доир ба муайян кардани мафҳуми сифати аудит таҳлил карда шудаанд. Механизми таъмини сифати фаъолияти аудиторӣ таҳия гардида, ҷиҳатҳои асосии он тасвир карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: аудит, сифат, сифати хизматрасониҳои аудиторӣ, хусусиятҳои сифатӣ, ҳисоботи молиявӣ.

Гуломов З.Т.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ

В статье рассматриваются вопросы обеспечения качества аудиторских услуг. Проанализированы различные подходы к определению качества аудита. Разработан механизм обеспечения качества аудиторской деятельности, описаны основные его аспекты.

Ключевые слова: аудит, качество, качество аудиторских услуг, качественные характеристики, финансовая отчетность.

QUALITY ASSURANCE OF AUDIT SERVICES

The article discusses the issues of ensuring the quality of audit services. Various approaches to determining the quality of the audit are analyzed. A mechanism has been developed to ensure the quality of audit activity, its main elements are described.

Keywords: audit, quality, quality of audit services, quality characteristics, financial statements.

Солҳои охир хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд ёфта истодаанд. Ташкилотҳои нави аудиторӣ пайдо шудаву бо ҳам дар рақобат қарор доранд. Рақобат боис ба он мегардад, ки иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ба сифати хизматрасониҳои худ диққати муҳим диҳанд. Ҳаҷми талабот ба хизматрасониҳои ташкилотҳои касбии аудиторӣ пеш аз ҳама аз сифати хизматрасониҳои аудиторӣ муайян мегардад.

Ҳоло аксари мушкilotи дар фаъолияти аудитории на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми ҷаҳон пайдошаванда аксаран ҳосияти ниҳодӣ дошта бо бесамарагии амалкунии худ ниҳоди аудит алоқаманд мебошанд. Яке аз вазифаҳои муҳими аудит назорати сифати ахбори молиявии нашршавандаи субъектҳои хоҷагидорӣ дорой манфиати умум буда, зухуроти номатлуб – тасдиқ намудани ахбори молиявии бесифат оид ба чунин субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад. Баргараф кардан ва минбаъд пешгирӣ намудани ин зухуроти номатлуб танҳо дар мавриди татбиқи механизми босамараи назорати сифати аудит имкон дорад. Аудити босифат имкон медиҳад, ки хавфи ахборӣ кам карда шуда, ҳам боварӣ ба ақидаи касбии аудитор оид ба саҳеҳии ахбори молиявӣ ва ҳам боварии субъектҳои хоҷагидорӣ ба фаъолияти аудиторҳо таъмин гардад. Олоти муҳимтарини таъмин намудани сифати кори аудиторҳо ин назорати таъсирбахши сифати хизматрасониҳои аудиторӣ мебошад.

Санадҳои қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон низ барои риоя гардидани талабот оид ба сифати хизматрасониҳои аудиторӣ дахл менамоянд. Аудитор дар назди ташкилоти аудиторие, ки дар он фаъолият мекунад, барои зиёни дар натиҷаи аудити бесифат расонидааш тибқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон масъул аст [1].

Ташкилотҳои касбии аудиторҳо назорати берунии сифати хизматрасониҳои аудиториро ба ҷо меоранд. Фармоишгари аудит бояд барои гузаронидани аудити босифат ба ташкилоти аудиторӣ ӯ аудитори инфиродӣ шароитҳои созгор фароҳам оварад.

Оид ба мафҳуми сифати хизматрасониҳои аудиторӣ дар адабиёти соҳа ақидаҳои мухталиф мавҷуд мебошанд. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” (аз 22 июли соли 2013, № 993) мафҳумҳои бо сифати хизматрасониҳои аудиторӣ алоқамандро аниқ намуздаст. Дар он мафҳумҳои “аудит” ва “фаъолияти аудиторӣ” алоҳида шарҳ дода шуда, аудит чун як намуди хизматрасонӣ дар қатори дигар намудҳои хизматрасониҳои бунёдкунандаи муҳтавои фаъолияти аудиторӣ муайян карда шудааст. Аз ин хотир, вақте мо сухан дар бораи сифати аудит мегӯем, сифати фаъолияти аудиторӣ фаҳмида мешавад.

Аудит чун намуди хизматрасониҳои аудиторӣ ба хизматрасониҳои касбии тичоратӣ мансуб доништа мешавад. Хусусияти аудит чун хизматрасонӣ аз он иборат аст, ки вай то пешкаш намудани худ вучуд надорад ва дорои чанде хусусиятҳо мебошад, чун эҳсоснашавандагӣ, ҳифзнашавандагӣ, ҷудонашавандагӣ аз манбаъ, иштироки мизоч дар раванди хизматрасонӣ ва дигарҳо. Вале хусусиятҳои номбаршуда аудиторро чун хизматрасонии тичоратӣ васф карда, сифати аудиторро нишон намедиханд. Аз ин хотир, мафҳуми сифатро ба таври муфассалтар баррасӣ менамоем.

Тавре дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ оварда шудааст, сифат – “хусусияти аз дигарҳо фарқкунандаи касе ӯ чизе, бартарӣ, дараҷаи бақороии чизе, ҷигунагӣ”, “хосият, ҳислат, кайфият, хусусият”, “сифат кардан чизе, касеро тавсиф кардан касеро, чизеро” мебошад [8, с. 258].

Дар фарҳанги донишномавии шӯравӣ сифат чун “хосияти воқеъбинона ва умумии объектҳо мебошад, ки ҳангоми ҷимои хосиятҳои онҳо ошкор мегардад” шарҳ дода шудааст [7, с. 561]. Фарҳанги мафҳумҳои муосири иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ сифатро чун “маҷмӯи хосиятҳои муфиди мусоидаткунанда ба қонегардонии эҳтиёҷоти муайяни моддӣ ва маънавӣ” шарҳ медиҳад [6, с. 233].

Фарҳанги калони иқтисодӣ сифатро чун “маҷмӯи хосиятҳо, аломатҳои маҳсулот, молҳо, хизматрасониҳо, корҳо, меҳнат, ки тавоноии қонег намудани эҳтиёҷот ва талаботи одамон оид ба мутобиқ будан ба таъинот ва талаботи пешниҳодшавандаро боис мешаванд” муайян менамояд [5].

Дар адабиёти соҳавии ватанӣ доир ба шарҳи мафҳуми сифати аудит ва сифати хизматрасониҳои аудиторӣ сарчашмаҳо нестанд. Ба ин хотир, мо ба адабиёти хориҷӣ назар менамоем. Дар асарҳои тадқиқотчиёни россиягӣ Глушенко А.В., Данилевский Ю.А., Крикунов А.В., Подолский В.И., Панкова С.В., Савин А.А., Суйтс В.П., Худякова А.С. ва дигарон ин мафҳумҳо ба таври комил шарҳ дода шудаанд.

Мафҳуми мазкурро метавон нисбат ба аудит низ ба қор бурд. Хусусияти асосии аудит ин мустақилӣ (ҳолисонагӣ) буда, дар таъриф қайд гардидааст: “аудит – санҷише, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ӯ ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ӯ стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад” [1].

Тавре аз таърифи мазкур бармеояд, барои васф кардани аудит яке аз хосиятҳои муҳим ин “риоя гардидани талаботи стандартҳои милли ва байналмилалӣ аудит” мебошад.

Стандарт (аз калимаи англисии *standard* – меъёр, намуна, ченак) – хуччати меъёрӣ-техникӣ буда, маҷмӯи меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботро ба ягон чиз ё амал муқаррар намуда, аз ҷониби мақоми ваколатдор тасдиқ карда мешавад. Стандартҳои аудит фаъолияти касбии аудиторҳоро танзим намуда, дар тамоми ҷаҳон эътироф шудаанд, чунки онҳо имкон медиҳанд, ки воқеияти бештар дар изҳоркунии ақидаи аудиторӣ оид ба мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ба принципҳои умумимақбули пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва бунёдсозии ҳисоботи молиявӣ ноил гардад, инчунин онҳо маҳакҳои сифатии ягонаи муқоисакунии натиҷаҳои фаъолияти аудиториро муқаррар менамоянд. Ҳамсони фаъолияти аудиторӣ бинобар гуногуншаклии усулҳои дар амалияи аудиторӣ истифодашаванда ва мураккабии муқоисакунии онҳо шартӣ зарурӣ барои анҷомдиҳии фаъолияти аудиторӣ мебошад. Стандартҳо муносибати умумиро ба гузаронидани аудит, миқёси санҷиши аудиторӣ, намудҳои ҳисоботи аудиторҳо, методологияи аудит, инчунин принципҳои появиеро, ки бояд ҳама намоёндагони касби аудиторӣ новобаста аз шароитҳои гузаронидани аудит онҳоро пайгирӣ кунанд, муқаррар менамоянд. Аудиторе, ки дар фаъолияти худ ба риоя накардани стандарт роҳ додааст, бояд барои шарҳ додани омилҳои ин амали худ омода бошад [4, с. 96-97].

Аз ин ҷост, ки аксари тадқиқотчиёни хориҷӣ мафҳуми сифати аудитор аз диди риоя гардидани стандартҳои аудиторӣ баррасӣ менамоянд, чунки “стандартҳои аудит худи имкони гузаронидани аудити бесифатро маҳдуд месозанд, онҳоро ҷонибдорӣ карда, аудитор бояд ақалан дастаи камтарини амалҳои аудиториро анҷом диҳад ва минбаъд хуччатҳои кори вайро омӯхта, кори вайро метавон санҷид” [3, с. 108].

Тавре дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” қайд гардидааст, *стандартҳои аудит* – талаботи ягона оид ба тартиби амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ, барасмиятдарории натиҷаҳо ва назорати сифати он мебошад. Ташкилоти аудиторӣ ва аудитори инфиродӣ уҳдадоранд, ки аудиторро мутобиқи стандартҳои миллӣ ё байналмилалӣ аудит роҳандозӣ кунанд [1].

Муҳаққиқон Глушенко А.В., Худякова А.С. сифати аудиторро чун “мувофиқат ба равандҳои иҷроенамунаи аудитор, ки бо гузаронидани санҷиш алоқаманданд, ба талаботи истифодабарандагони ахбор, ки дар ҳулосаи аудиторӣ дарҷ гардидааст” шарҳ медиҳанд [2, с. 21-22].

Муҳтавои мафҳуми сифатро дар аудит наметавон бе баррасии объекти аудит – ҳисоботи молиявӣ баррасӣ намуд. Дар интишороти илмӣ муносири соҳаи баҳисобгирии мафҳумҳои “сифати баҳисобгирии муҳосибӣ” ва “сифати ҳисоботи молиявӣ” моҳиятан таҳқиқ нашудаанд, гарчанде мутахассисони соҳа масъалаи аз ҷӣ иборат будани сифати кори муҳосибӣ касбиро борҳо бардоштаанд. Ғояҳои мавҷудбудаи сифат имкон медиҳанд, ки он масъалаҳо ба музокира бардошта шаванд, ки посух ба онҳо барои муайян кардани сифат дар баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат намояд, сифати ахбори муҳосибӣ (молиявӣ) чиро ифода мекунад ва ҷӣ гуна ҳисоботро метавон босифат ҳисобид.

Барои дарк намудани моҳияти сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва сифати ҳисоботи молиявӣ доништан зарур аст, ки истеъмолкунандаи ахбори дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бунёдшаванда кист. Албатта, ахбори ниҳойӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар шакли ҳисоботи молиявӣ бунёд карда мешавад, пеш аз ҳама ба соҳибмулкони субъекти хоҷагидорӣ, сармоягузoron, кредиторҳо ва дигар ҷонибҳои манфиатдор нигаронида шудааст.

Азбаски аудит ин санҷиши дурустии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва саҳеҳии ҳисоботи молиявии корхонаҳо, соҳибкорони инфиродӣ ва муассисаҳои давлатӣ (бучетӣ) мебошад [4, с. 29], пас ҳангоми шарҳ додани сифати аудит мебояд дараҷаи қоньгардонии талаботи истифодабарандагон (истеъмолкунандагон)-и ин гуна ҳисоботи молиявӣ ба инобат гирифта шавад. Роҳбари субъекти хоҷагидорӣ ё соҳибмулкони он тибқи қонунгузории граждани бо аудитор (ташкilotи аудитиорӣ) шартнома барои гузаронидани аудит мебандад. Дар ин гуна шартнома иҷрои дигар хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи

аудит (чун тартибдихии ҳисоботи молиявӣ, барқарор кардани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, маслиҳатдиҳӣ доир ба масъалаҳои андозбандӣ ва дигарҳо) низ оварда шуда метавонад.

Барои ба ҷо овардани хизматрасониҳои аудиторӣ тибқи қонунгузориҳои граждани ва стандартҳои аудит шартнома барои хизматрасониҳои аудиторӣ баста мешавад. Хосияти хоси супориш оид ба аудити ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ) дар он ифода меёбад, ки бо вучуди бастанӣ шартнома дар байни ду ҷониб – фармоишгар (субъекти хоҷагидорӣ) ва иҷрокунанда (аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ), вай ҳамзамон хосияти оммавӣ будан дорад. Хосияти оммавӣ будани шартнома барои гузаронидани аудит дар он ифода меёбад, ки фармоишгар ё ташаббускори хизматрасониҳои аудиторӣ роҳбар ё соҳибмулки субъекти хоҷагидорӣ буда, гирандагони натиҷаҳои аудит – доираи номаҳдуди ҷонибҳои манфиатнок (сармоягузориҳои имконӣ, қарздиҳандагон, мақомоти давлатӣ ва дигарҳо) мебошанд. Ин хусусияти аудит водор менамояд, ки кори аудитор ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти на танҳо фармоишгари расмӣ аудит (роҳбар ё соҳибмулки корхона), балки инчунин ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ахбории ҷонибҳои дигари манфиатдор нигаронида шавад. Вобаста ба ин вазъ дараҷаи масъулияти аудитор барои натиҷаҳои фаъолияти касбии худ мутаносибан бо дараҷаи оммавӣ будани натиҷаҳои хизматрасониҳои аудиторӣ афзун мешавад. Аз ин ҷост, ки ҳангоми баҳо додани сифати хизматрасониҳои аудиторӣ бояд дараҷаи қонеъгардии талаботи ахбории ҳам фармоишгар ва ҳам ҷонибҳои аз субъекти хоҷагидорӣ манфиатдор ба инобат гирифта шаванд.

Хусусияти муҳими дигари хизматрасониҳои аудиторӣ ин имкони ҳамзамон бо гузаронидани ҳуди аудит ба ҷо овардани маҷмӯи хизматрасониҳои дигари бо фаъолияти аудиторӣ наздик – хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит мебошад. Ин хусусият барои баланд бардоштани сифат ва рақобатпазирии фаъолияти аудиторҳо ва ташкилотҳои аудиторӣ мусоидат менамояд. Масалан, ҳангоми гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ аудитор ба қонундони муҳосиботи фармоишгари аудит оид ба қоидаҳои тартибдихии ҳисоботи молиявӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои амалкунанда маслиҳатҳо медиҳад. Аудитор тибқи шартнома ва стандартҳои аудит водор аст, ки ба мизоҷ оид ба ислоҳдорӣ ба ҳисоботи молиявӣ ва методикаи чунин ислоҳдорӣ тавсияҳо диҳад. Ғайр аз ин, аудиторҳои дар самти мушаххаси санҷиш коркунанда бо муҳосибони самти мазкури баҳисобгирӣ ҳамкорӣ ба роҳ монда, ҳамзамон бо гузаронидани санҷиши аудиторӣ оид ба масъалаҳои бамиёномада ва ҳамроҳикунанда (хуқуқӣ, андозбандӣ, молиявӣ, технологияҳои муҳосибӣ) маслиҳатҳо медиҳанд. Аз ин ҷост, ки хизматрасонӣ оид ба гузаронидани аудит худ хосияти маҷмӯӣ дорад. Вале ба ҷо овардани дигар хизматрасониҳои алоқаманд бо фаъолияти аудиторӣ дар маҷмӯъ бо хизматрасониҳои аудиторӣ танҳо ба шарте итмконпазир аст, ки ба ҷо овардани дигар хизматрасониҳо ба пайдо шудани ихтилофи назарҳо намеорад ва ба пайдо шудани чунин ихтилоф замина намегузорад. Масалан, ин гуна ихтилофи назар метавонад дар мавриде пайдо шавад, ки як аудитор (ташкилоти аудиторӣ) дар асоси шартнома аудити ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидориро гузаронида, ҳамчунин хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда – барқарор сохтани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдихии ҳисоботи молиявии ҳамин субъетро ба ҷо меорад. Тибқи қоидаҳои одоби аудитор ин гуна хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда бо фаъолияти асосии аудитор – гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ ҳамчун буда наметавонанд. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҳамчуннопазирии ин гуна хизматрасониҳо бо фаъолияти асосии аудиторӣ ишорат мекунад. Тавре сарҳати 3, қисми 1 моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муқаррар менамояд, агар ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ дар давоми ду соли бевосита аз давраи ба аудит фарогирифташаванда пешбурди барои субъекти хоҷагидорӣ аудитшаванда хизматрасониҳои касбии иловагиро ба ҷо оварда бошад (чун ташкил, барқарорсозӣ ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдихии ҳисоботи молиявӣ, маслиҳатдихии

муҳосибӣ, хизматрасониҳо оид ба аудити дохилӣ ва ба ҳамин монандҳо), пас вай наметавонад аудити ҳисоботи молиявии ин гуна субъектро ба ҷо орад [1].

Гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, метавон тасдиқ кард, ки алоқамандии байни сифати аудит ва сифати ахбори дар ҳисоботи молиявии субъекти аудитшаванда (фармоишгари аудит) овардашуда возеҳ аст. Аудит босифат ҳисобида шуда наметавонад, агар ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидорӣ ахбори носоҳеҳ, яъне бесифатро дарбар гирифта бошад. Ҳамзамон бо ин, санчиши аудитории бесифат гузаронидашуда боварии иштирокчиёни бозорро ба ҳисоботи молиявӣ ва низоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибии субъекти хоҷагидории аудитшаванда коста менамояд. Бо рушди намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунӣ, андоз) талаботи нав ба сифати санчишҳои аудиторӣ ва сатҳи касбияти аудиторҳо пешниҳод карда мешаванд.

Ҳама гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, хулоса метавон кард, ки сифати аудит аз се унсури асосӣ муайян мегардад:

- объекти сифат;

- ҳосиятҳои сифатӣ;

- таъмин намудани эҳтиёҷоти истифодабарандагон (истеъмолкунандагон)-и натиҷаҳои аудит.

Объекти сифати аудит санчиши аудиторӣ мебошад, ки аз чунин равандҳо иборат аст: тамос бо субъекти санчидашаванда ва бо дигар ташкилотҳои вобаста, санчиши ҳуҷҷатҳо, ҷамъоварии шаҳодатҳои аудиторӣ ва дигарҳо.

Ҳосиятҳои сифатӣ – хусусиятҳои фарқкунанда, ҳосагии аудит чун намуди хизматрасонӣ, ки бо фардияти худ фарқ мекунад ва аз донишу малақаҳои зеҳнии аудиторҳо бино мегирад, мебошанд.

Эҳтиёҷоти истифодабарандагони натиҷаҳои аудит чун унсури сифати аудит - ин пеш аз ҳама ба ахбори дар хулосаи аудиторӣ овардашуда рабт дорад. Истифодабарандагони манфиатдор пеш аз ҳама барои гирифтани ахбор оид ба соҳаҳои ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидорӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ дахлдори худ ҷаҳд менамоянд.

Ҳамин тавр, сифати аудит – ин мувофиқати равандҳои ҷаҳлияти аудитор, ки бо гузаронидани санчиши аудиторӣ, қонегардонии талаботи истифодабарандагони ахбори дар хулосаи аудиторӣ овардашуда алоқаманд, мебошад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷаҳлияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, № 993. – <http://mmk.tj>.
2. Глушенко А. В., Худякова А. С. Система обеспечения качества аудита // Международный бухгалтерский учет. 2011. № 6. с. 21-22.
3. Маренков Н. Л., Веселова Т. П. Международные стандарты бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита в российских фирмах. М.: Едиториал УРСС, 2005. – 296 с.
4. Тоҳирова Р.С. Аудит. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 582 с.
5. Большой экономический словарь // А. Б. Борисов. М.: Книжный мир, 2006. – 543 с.
6. Словарь современных экономических и правовых терминов / под ред. В. Н. Шимова, В.С. Каменкова. М.: Амалфея, 2002. – 816 с.
7. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. М.: Советская энциклопедия, 1987. – 1599 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2 /Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. (нашри дувум). Душанбе 2010. – 1095 с.

Давлатов А.А.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ДАРОМАД ВА ХАРОЧОТ ДАР БОНКҲО

Мақола ба таҳқиқи қоидаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисобузамкунии даромад ва харочот дар бонкҳои Тоҷикистон баҳшида шудааст. Принсипҳои ҳисобузамкунии даромад ва харочот мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муқаррароти алоҳидаи инъикоси даромад ва харочот дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ оварда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: даромад, харочот, бонки тичоратӣ, воситаҳо, қарздор, принсипҳо, қарздориҳои кредиторӣ, қарздориҳои дебиторӣ, вом.

Давлатов А.А.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ДОХОДОВ И РАСХОДОВ В БАНКАХ

Статья посвящена исследованию правил учета начисления доходов и расходов коммерческих банков Таджикистана. Рассмотрены принципы начисления и соответствия доходов и расходов банка. Приведены отдельные положения по отражению доходов и расходов на счетах бухгалтерского учета.

Ключевые слова: доходы, расходы, коммерческий банк, средства, должник, принципы, кредиторская задолженность, дебиторская задолженность, кредит.

Davlatov A.A.

SOME FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF INCOME AND EXPENDITURE IN BANKS

The article is devoted to the study of accounting rules for accrual of income and expenses of commercial banks in Tajikistan. The principles of accrual and matching of income and expenses of the bank are considered. Separate provisions on the reflection of income and expenses on accounting accounts are given.

Key words: income, expenses, commercial bank, money, debtor, principles, accounts payable, accounts receivable, credit.

Введение и постановка проблемы. От надежности и прозрачности деятельности банков зависит будущее развитие национальной экономики и вхождения ее в мировое сообщество, а именно в настоящее время испытания Таджикистана как самостоятельного и независимого государства. Поэтому особую актуальность приобретает реформирование бухгалтерского учета в соответствии с международными стандартами, создание новой нормативной базы бухгалтерского учета и решения этой проблемы на национальном уровне.

С 2013 года публичные акционерные общества, банки и страховщики Таджикистана, а также предприятия ряда отраслей, признанных субъектами публичного интереса, применяют Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО). Следует отметить, что идея использования международных стандартов для нашей страны не нова: лидеры рынка, а также компании, которые работают с внешними инвесторами, выходят на иностранные биржи или просто ценят свою деловую репутацию, уже

достаточно давно составляют отчетность в соответствии с международными стандартами. Министерство финансов регулярно вносит изменения в национальные стандарты, приближая их к международным, и, сокращая разрыв между отечественной системой учета и общепринятой мировой практикой, поэтому комплексное внедрение МСФО в Таджикистане - лишь вопрос времени.

Современное состояние развития экономики в государстве требует большого внимания к банковской системе. Для коммерческих банков является важным создание благоприятных условий для их стабильности и функционирования. Важным инструментом обеспечения финансовой устойчивости и дальнейшего развития банковской системы является налаженная система учета, отчетности и контроля.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы организации и ведения бухгалтерского учета доходов и расходов в нашей стране практически не являлись предметом исследования отечественных ученых. Отдельные аспекты организации учета в банках рассмотрены в работах Сайисмонова Р., Ашурова Г.Д., Курбонова А.Р., Раджабова Р.К., Низомова С.Ф., Калемуллоева М.В., Садикова С.И. Среди зарубежных ученых, вносящих значительный вклад в развитие теории бухгалтерского учета, в частности исследования в вопросах учета начисления доходов и расходов банка, можно отметить Ф.Ф. Бутица, О.С. Бородкина, А.М. Герасимовича, В.Б. Моссаковского, Л. В. Нападовскую, М.Г. Чумаченко и др.

Целью работы является исследование правильного учета начисления доходов и расходов коммерческих банков Таджикистана.

Результаты исследования. Синтетический и аналитический учет банка организованы так: в финансовом учете - согласно требованиям соответствующих нормативных актов НБТ; в налоговом учете - в соответствии с нормами действующего законодательства; в управленческом учете - с учетом собственных нужд в достоверной, оперативной, полной информации о деятельности банка, а также установлении контроля за принадлежащим ему имуществом. Ведение аналитического и синтетического учета в банке регламентируется соответствующими внутренними положениями. Синтетический учет дает возможность получать необходимую информацию об операциях, которые выполняются банком, отражение их в балансовой и финансовой отчетности для анализа и управления [1].

В состав затрат включаются общепроизводственные расходы; прямые материальные расходы; расходы, связанные с операционной деятельностью; расходы на сбыт; административные расходы; прочие операционные расходы; расходы, связанные с инвестиционной и финансовой деятельностью [4].

На основе базовых принципов международных стандартов финансовой отчетности должен базироваться учет доходов и расходов банка. Это свидетельствует о том, что признанные доходы и расходы отражаются в учете с применением принципа начисления и соответствия. Принципу начислением считают доходы и расходы, отражающие в бухгалтерском учете на момент их возникновения. Принцип соответствия предназначен для определения результата отчетного периода, для этого необходимо сопоставить доходы отчетного периода с расходами, которые были осуществлены для получения этих доходов [5].

В общем, доходы и расходы признаются при следующих условиях:

- а) признание реальной задолженности по активам и обязательствам банка;
- б) финансовый результат операции, связанной с предоставлением (получением) услуг, может быть точно определен.

Доходы и расходы признаются по каждому виду деятельности (операционной, инвестиционной, финансовой) банка. Критерии признания дохода и расходов применяются отдельно к каждой операции банка. Каждый вид дохода и расходов отражается в бухгалтерском учете отдельно.

В результате использования активов банка другими сторонами доходы признаются в виде процентов, роялти и дивидендов. Проценты признаются в том отчетном периоде, к которому они относятся, и рассчитываются, исходя из базы их начисления и срока пользования соответствующими активами. Роялти признаются по принципу начисления в соответствии с экономическим содержанием соответствующего соглашения. Дивиденды признаются в случае установления прав на получение платежа. Условием признания процентов и роялти вероятность получения банком экономической выгоды, а дивидендов - достоверно оценено доход.

По операциям по торговле финансовыми инструментами прибыли и убытки признаются при наличии следующих условий:

- покупателю переданы риски и выгоды, связанные с правом собственности на активы;
- банк не осуществляет дальнейшее управление и контроль за реализуемыми активами;
- сумма дохода может быть достоверно определена;
- есть уверенность, что в результате операции произойдет увеличение экономических выгод банка;
- расходы, связанные с этой операцией, могут быть достоверно определены.

Если доход от предоставления услуг не может быть достоверно оценен, то он признается и отражается в бухгалтерском учете в размере осуществленных расходов, подлежащих возмещению. Если на дату начисления невозможно определить доход (расход) по останни2-3 дни месяца (например, комиссии за инкассаторские услуги, за услуги расчетно-кассового обслуживания и т.п.), то такой доход (расход) признается в следующем месяце.

Доходы признаются в бухгалтерском учете в сумме справедливой стоимости активов, полученных или подлежащих получению. В случае отсрочки платежа, вследствие чего возникает разница между справедливой стоимостью и номинальной суммой денежных средств или их эквивалентов, подлежащих получению за предоставленные услуги и другие активы, такая разница признается доходом в виде процентов. Доход не признается, если осуществляется обмен активами, которые являются подобными по назначению и имеют одинаковую справедливую стоимость. Сумма доходов (расходов) по операциям обмена неподобными активами определяется

справедливой стоимости активов, услуг, полученных (предоставленных) или подлежащих получению (предоставлению) банком, уменьшенной или увеличенной соответственно на сумму переданных или полученных денежных средств и их эквивалентов. Если справедливую стоимость активов, работ, услуг, полученных (предоставленных) или подлежащих получению (предоставлению) по операциям обмена, достоверно определить невозможно, то доход (расход) определяется по справедливой стоимости активов, работ, услуг (кроме денежных средств и их эквивалентов), переданные (полученные) по этим контрактам.

Если актив обеспечивает получение экономических выгод в течение нескольких отчетных периодов, то расходы признаются путем систематического распределения его стоимости (например, амортизация) между соответствующими отчетными периодами.

Расходы, которые невозможно прямо связать с доходом определенного периода, отражаются в составе расходов того отчетного периода, в котором они были осуществлены.

Доходы(расходы) по одноразовым услугам (например, комиссии за осуществленный обмен валют, предоставление (получение) консультаций и т.д.) могут признаваться без отражения по счетам начисленных доходов (расходов), если средства получены (уплачены) в отчетном периоде, в котором услуги фактически предоставляются (приобретаются).

Доходы (расходы) по непрерывным услугам (например, комиссии за информационно-расчетное обслуживание в системе электронных платежей, за услуги

пользования системой электронной почты и т.п.) признаются ежемесячно в течение всего срока действия соглашения о предоставлении (получение) услуг и отражаются в бухгалтерском учете по принципу начисления.

Доходы (расходы) за услугами, которые предоставляются поэтапно признаются после завершения каждого этапа операции в течение действия соглашения о предоставлении (получение) услуг и отражаются в учете по принципу начисления.

Начисление доходов (расходов) осуществляется с даты оформления документа, подтверждающего предоставление (получение) услуги.

Доходы (расходы) за услугами по обязательному результату признаются по факту предоставления (получения) услуг или по факту достижения предусмотренного договором результата.

Расходы на приобретение и создание актива, которые не могут быть признаны активом, признаются расходами.

Обеспечение (резерв), которое формируется в соответствии с требованиями МСФО 37 «Резервы, условные обязательства и условные активы», признается, если одновременно выполняются следующие условия:

1) банк обязательства (юридическое или конструктивное) в результате прошлого события;

2) вероятно, что выбытие ресурсов, содержащих экономические выгоды, необходимым для выполнения обязательства;

3) можно оценить сумму обязательства. Не признаются доходами такие поступления от других лиц:

- сумма задатка под залог или в погашение кредита, если это предусмотрено соответствующим договором;

- сумма поступлений по договору комиссии, агентскому и аналогичным договору в пользу комитента, принципала и т.п.;

- сумма аванса в счет предварительной оплаты услуг, товаров и тому подобное;

- поступления, принадлежащие другим лицам;

- поступления от первичного размещения ценных бумаг;

- сумма налога на добавленную стоимость, других налогов и обязательных платежей, подлежащих перечислению в бюджет и внебюджетные фонды.

Не признаются расходами и не включаются в отчет о прибылях и убытках и прочем совокупном доходе:

- платежи по договорам комиссии, агентским соглашениям и другим аналогичным договорам в пользу комитента, принципала и т.п.;

-предварительная (авансовая) оплата товаров, работ, услуг;

-погашение полученных кредитов, возврат депозитов и тому подобное;

- расходы, которые отражаются уменьшением собственного капитала в соответствии с действующим законодательством страны.

Прибыль или убыток по операциям с акционерами признается в составе капитала на сумму разницы между справедливой стоимостью финансовых активов или финансовых обязательств и стоимостью договора при первоначальном признании, если процентные ставки по финансовым активам или финансовым обязательствам является выше или ниже, чем рыночные.

Признаны банком доходы и расходы отражаются в бухгалтерском учете с применением принципа начисления и соответствия согласно принятой банком учетной политикой. Вместе с тем бухгалтерский учет начисленных доходов и расходов осуществляется не реже одного раза в месяц по каждой операции (договором) отдельно. Амортизация дисконта (премии) осуществляется не реже одного раза в месяц с отражением по соответствующим счетам процентных доходов (расходов).

Статьи доходов и расходов не сворачиваются, а отражаются в учете отдельно, за исключением статей, связанных с хеджированием или активами и обязательствами, если есть юридическое право на такое свертывание и, если это предусмотрено соответствующими МСФО. Нетто-основе, как правило, отражаются доходы и расходы, возникающие в результате:

- реализации и переоценки балансовой стоимости ценных бумаг, приобретаемых для осуществления торговых операций;
- реализации ценных бумаг в портфеле на продажу;
- операций в иностранной валюте.

Доходы банка отражаются в бухгалтерском учете по счетам шестого класса, а издержки- по счетам седьмого класса Плана счетов бухгалтерского учета банков Украины. Банки самостоятельно определяют порядок формирования аналитических счетов по балансовым счетам шестого и седьмого классов. Учет начисленных доходов и расходов осуществляется по соответствующим счетам первого, второго и третьего классов в корреспонденции со счетами шестого и седьмого классов.

Полученные доходы и произведенные расходы, относящиеся к будущим периодам, учитываются соответственно на счетах 28624 «Доходы будущих периодов» 19519 и 19521 «Расходы будущих периодов». Банк ежемесячно признает сумму доходов и расходов, относящихся к отчетному периоду, отражаются по соответствующим счетам шестого и седьмого классов.

Порядок начисления и признания доходов и расходов по операциям, которые осуществляются между структурными подразделениями банка (филиалами), определяется банком самостоятельно. Остатки по счетам доходов и расходов по операциям между структурными подразделениями банка (филиалами) должны быть тождественными и не учитываются при формировании финансового результата банка.

Доходы и расходы в иностранной валюте отражаются по счетам шестого и седьмого классов в национальной валюте по официальному курсу сомони к иностранным валютам на дату их признания. При отражении в бухгалтерском учете этих доходов и расходов используются счета 50301 «Убытки от курсовых разниц» 40602 «Доходы от курсовых разниц».

Остаток по каждому счету доходов и расходов на 31 декабря текущего года свидетельствует об объеме доходов (расходов), полученных, начисленных и уплаченных в разрезе их видов, для учета которых предназначен конкретный соответствующий счет.

По итогам текущего года счета расходов и доходов сворачивают, после чего определяют финансовый результат деятельности коммерческого банка. Бывают случаи, когда сумма доходов превышает сумму расходов, тогда сумма прибыли закрывается на счет 31901 «Прибыль отчетного года». В противоположной ситуации в учете фиксируют убыток, который закрывается на указанный счет обратной проводкой.

Если банк отчитывается положительный результат деятельности, собрание акционеров утверждает отчисления по направлениям распределения прибыли:

- отчисления в общие резервы Дт 31901 Кт 31505;
- отчисления в резервные фонды Дт 31901 Кт 31501;
- отчисления в другие фонды Дт 31901 Кт 31507;
- начисление дивидендов акционерам-Дт 31901 Кт 28696;
- капитализация дивидендов с целью увеличения объема уставного капитала за государственную регистрацию изменений Дт 31901 Кт 30101.

Решением собрания акционеров сумма ущерба покрывается за счет объемов фондов, которые были образованы в прошлых периодах в процессе распределения прибыли, то есть за счет средств общего резерва, резервного фонда, других фондов, нераспределенной прибыли прошлых лет. Бывают случаи, когда перечисленных

источников не хватает для покрытия суммы ущерба, тогда непокрытую сумму учитывают на счете 31903 «Непокрытые убытки прошлых лет».

После окончания каждого финансового года Правление банка представляет отчет о своей деятельности для утверждения на общем собрании акционеров, а также предложения по распределению полученной прибыли, включая предложения об увеличении капитала банка [5].

Выводы. Следовательно, производными объектами, которые возникают как результат осуществления определенных банковских операций, связанных с выполнением обязательств (получением услуг) и размещением активов (оказанием услуг), являются доходы и расходы коммерческих банков Таджикистана. Система бухгалтерского учета доходов и расходов банка считается основой всей системы управления. Именно здесь накапливается вся необходимая информация о фактических расходах и доходах банка, а также отражается кругооборот ресурсов в процессе его деятельности. Правильная организация учета расходов и доходов банка в современных условиях должна обеспечивать оптимизацию каждого элемента расходов и максимизацию доходов, получаемых путем осуществления различного вида банковских операций и услуг. Коммерческие банки должны настойчиво работать для того, чтобы удовлетворять потребности общества и получать доход. Ведь в настоящее время отдельные банки вынуждены закрываться от того, что их деятельность приводит к получению больших убытков.

Таким образом, правильность, своевременность и обоснованность отражения на счетах бухгалтерского учета доходов и расходов непосредственно влияет на объективность результатов анализа результативности деятельности банка. Поэтому внедрение метода начисления при учете доходов и расходов позволит добиться соответствия между учтенными доходами и расходами банка за определенный период, а также получить объективные и реальные результаты анализа финансовых результатов деятельности коммерческого банка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан от 23 мая 1998 г., № 648 "О банках и банковской деятельности" [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=210&conttype=3.
2. Береговой А.Ю. Методика учета доходов и расходов в бухгалтерском учете банка, статья //Налогообложение, учет и отчетность в коммерческом банке", 2010, № 8.
3. Калугина О.В., Кузьминова Г.И. Аудит доходов и расходов банка, статья// Новая наука: опыт, традиции, инновации. ООО «Агентство международных исследований», 2016, №3/1 (71), с.92-94.
4. Радионова Т.С. Направления совершенствования бухгалтерского учета доходов и расходов коммерческого банка, статья //Проблемы экономики и менеджмента, № 12 (16) – 2012 с. 152-156.
5. Самедова Е. И. Расходы коммерческого банка как один из элементов, влияющих на формирование прибыли, и их направления // Молодой ученый. - 2014. - №20. - С. 413-416. - URL <https://moluch.ru/archive/79/13705/> (дата обращения: 15.02.2020).

Исломов Х.С.

ТАМОИЛҲОИ ПАРОКАНДАШАВИИ ОИЛАҲОИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ БОЗОРГОНӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои парокандашавии оилаҳо дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ нишон дода шудааст. Ин бо он масъала алоқаманди дорад, ки Тоҷикистон аз тарзи истеҳсолоти социалистӣ ба истеҳсолоти бозоргонии капиталистӣ гузашта истодааст. Табиист, ки тамоилҳои парокандашавии оилаҳо дар ин ду тарзи истеҳсолот метавонанд фарқ кунанд, лекин метавонанд фарқ нақунанд. Омӯхтани ин муаммо барои ҳал намудани на балки масъалаҳои демографӣ, балки барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: оила, парокандашавӣ, муносибатҳои бозоргонӣ, тамоилҳо, динамика, қонуният коэффиенти парокандашавӣ.

Исломов Х.С.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВОДИМОСТИ СЕМЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье сделана попытка показать особенности тенденции разводимости семей в новых рыночных условиях. Это связано с тем, что Таджикистан осуществил переход от социализма к рыночной капиталистической. Естественно тенденции разводимости семей в силу различий в способе производства могут иметь свои особенности, а могут и не иметь. Изучение этой проблемы имеет важное значение для решения не только демографических, но и ряда социально-экономических проблем.

Ключевые слова: семья, разводимость, рыночные отношения, тенденции, динамика, закономерность, коэффициент разводимости.

Islomov H.S.

TENDENCY OF DIVORCE OF FAMILY IN MARKET ECONOMY CONDITION OF TAJIKISTAN

Essentialities of divorce tendency of family in market economy are attempted to show. It is due to that Tajikistan transferred from socialism to market economy. Consequently, tendency of divorces of family may have their essentiality due to different way of production or maybe not. Researching this issue has important meaning for solving demographic and social and economic problems.

Key words: family, divorce, market economy, tendency, dynamic, legitimacy, coefficients of divorce.

Развитие Таджикистана по пути рыночных отношений охватила также демографические процессы и в т.ч. разводимость семей.

Разводимость семей является сам по себе демографическим показателем, в тоже время ощущает на себе практически все аспекты жизни населения: экономические, социальные, этнические, религиозные, культурные, традиционные, обычаи. Надо отметить, что изменение такого фундаментального определяющего фактора как экономические по существу изменяет характер влияния всех других факторов, влияющие

на развод семьи. Смена типа общественного экономического устройства социалистического на капиталистическое со временем может стать определяющим фактором смены характера тенденций развода семей.

Следует отметить, что демографические изменения в отличие от экономических как базисных происходят медленно, проходя через сознание людей, что требует времени. Экономические изменения при необходимости изменяются быстро в более короткое время. Поэтому при анализе тенденций разводимости населения за определенный промежуток времени мы всегда ощущаем, хотя в затухающей форме, влияние прошлых факторов.

С учетом этих оговорок попытаемся проследить тенденцию общего коэффициента разводимости семей Таджикистана в последние годы социалистического развития и за годы перешедших страну к рыночным отношениям.

Здесь хотим отметить, что с 1991 по 2009 гг. динамика разводимости семей в литературе проанализирована. [1]

Мы попытаемся продолжить этот анализ за 2009-2018 годы, чтобы выявить, как развивающиеся рыночные отношения оказали влияние на развод семей. Обратимся к данным таблице 1.

Таблица 1.

Динамика разводимости населения Республики Таджикистан за 2009-2018 годы. [2; 214,220]

Годы	Число разводов			Общий коэффициент развода, в ‰		
	Всего	Город. населен.	Сельск. населен.	Всего	Город. населен.	Сельск. населен.
2009	5593	2647	2946	0,8	1,3	0,5
2010	6019	3181	2838	0,8	1,6	0,5
2011	6762	2811	3951	0,9	1,3	0,7
2012	7417	2973	4444	0,9	1,4	0,8
2013	7920	3264	4656	1,0	1,5	1,0
2014	9037	3279	5758	1,1	1,5	1,0
2015	8346	3366	4980	1,0	1,5	0,8
2016	8845	3557	5288	1,0	1,6	0,8
2017	10053	3870	6183	1,1	1,7	0,9
2018	10976	5081	5895	1,2	2,1	0,9
Изменение за 2009-2018 в ‰ по годам	100	192,0	200,0	0,4	0,8	0,4

Из приведенных данных таблицы 1 следует, что за 2009-2018 годы число разводов продолжал увеличиваться, при этом в абсолютном выражении на селе увеличивалась разводы больше, чем в городах.

Коэффициент разводимости за указанный период в целом повысился, но в городах увеличился больше чем на селе. В абсолютном выражении во всех регионах кроме города Душанбе, число разводов выше в сельской местности, чем в городах, что объясняется проживанием большего числа населения регионов на селе.

В целом же за период становления рыночных отношений в Таджикистане (1991-2018 годы) общий коэффициент разводимости уменьшался по 2006 год, а с 2007 года, он стал быстро увеличиваться в целом в т.ч. в городах и на селе. Одной из причин этого может явиться влияние внутренней и внешней миграции и изменение ценностных ориентаций мигрантов в области семьи.

Здесь вырисовывается интересная картина.

С началом гражданской войны в Таджикистане, часть молодых мужчин брачного возраста уехали за пределы страны, другая часть были убиты, третья часть просто не хотели обзавестись семьей из-за политико-экономической напряженности в стране. Тяжелыми были и экономические условия. Большая часть жилых домов, школ, предприятия и т.д. в регионах, где проходила война были разграблены и сожжены. Не было рабочих мест, низка была заработная плата. В результате как писали в печати образовался в стране так называемый дефицит женихов.

Для облегчения сложившейся ситуации Правительство страны приняло Закон Республики Таджикистан от 08 июня 2007 года № 272 «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан». [3] В соответствии с этим законом были введены ряд ограничений на проведение торжеств, свадеб, траурных мероприятий, и т.д. которые дали возможность меньшими затратами провести эти мероприятия. Население приняло этот закон с большим удовлетворением. Только за вторую половину 2017 года общий коэффициент брачности по сравнению с 2006 годом повысился с 8,2 до 13,7 на 1000 населения. Высокий уровень этого показателя сохранялся до 2014 года, а потом стал снижаться. Здесь самое интересное заключается в том, что общий коэффициент разводимости в 2007 г. составил 0,7, а был в 2006 – 0,4 на 1000 населения. Хотя в последующие годы коэффициент брачности стал снижаться, то коэффициент разводимости стал повышаться все годы до 2018. Этому феномену мы затрудняемся дать обоснованное объяснение. Может быть мужчины за 1991-2007 побывав как мигрант за границей познакомились с иной жизнью, зарабатывали хорошие деньги. Когда в 2007 году в Таджикистане стал действовать указанный закон, то они могли, имея деньги разойтись с женой и жениться на другой, либо они, находясь за границей заочно разводились с женой и создавали свою новую семью в странах прибытия. Что интересно бум вступления в брак завершился в 2014 году, а бум развода продолжается и по настоящее время. Этот вопрос должен быть предметом более глубокого анализа.

В связи с этим попытаемся проследить ситуацию разводимости семей за более продолжительное время с целью выявления закономерности его развития. Для этого обратимся к данным таблицы 2.

Таблица 2.

**Изменение общего коэффициента разводимости семей
в Республике Таджикистан за 1940-2018 годы в ‰ [4; 14,159,220]**

годы	всего	город населен	сельск. населен.	годы	всего	город населен	сельск. населен.
1940	3,6			1992	1,2	3,0	0,5
1950	0,1			1993	0,9	2,7	0,4
1960	0,4			1994	0,8	1,9	0,3
1965	0,5			1995	0,7	1,9	0,3
1970	1,1			1996	0,8	1,9	0,3
1971	1,1			1997	0,5	1,6	0,1
1972	1,1			1998	0,4	1,3	0,1
1973	1,1			1999	0,4	1,1	0,1
1974	1,2			2000	0,4	1,1	0,1
1975	1,3			2001	0,4	1,0	0,1
1976	1,4			2002	0,4	1,2	0,1
1977	1,4			2003	0,4	1,2	0,1
1978	1,5			2004	0,4	1,1	0,1
1979	1,6			2005	0,4	1,1	0,1
1980	1,5			2006	0,4	0,8	0,3

1981	1,5			2007	0,7	1,3	0,4
1989	1,5	3,2	0,6	2008	0,7	1,4	0,4
1990	1,4	2,9	0,7	2009	0,8	1,3	0,5
1991	1,4	3,0	0,7	2010	0,8	1,6	0,5
				2011	0,9	1,3	0,7
				2012	0,9	1,4	0,8
				2013	1,0	1,5	1,0
				2014	1,1	1,5	1,0
				2015	1,0	1,5	0,8
				2016	1,0	1,6	0,8
				2017	1,1	1,7	0,9
				2018	1,2	2,1	0,9

По мнению некоторых ученых: «Разводимость - сложный социальный процесс, социально-демографические факторы которого еще недостаточно изучены; не разработана общая концепция, объясняющая его закономерности». [5; 358] Также недостаточно изучено влияние разводимости на уровень рождаемости.

Обратимся к данным таблицы 2. За 1940-2018 годы общий коэффициент разводимости изменяется, произвольно не подчиняясь какой-нибудь тенденции или закономерности. За указанный период т.е. почти за 60 лет в 1942г. общий коэффициент разводимости составлял в целом 1,2 в т.ч. в городах- 3,0 и на селе – 0,5%.

В 2018 году он составил в целом 1,2 в т.ч. в городах 2,1 и на селе – 0,9 т.е. откуда вышли, туда и пришли.

В промежутке между этими датами общий коэффициент разводимости колебался по-разному. В городах он уменьшался с перепадами потом повышался, затем опять снижался и опять повышался. В сельской местности рассматриваемый коэффициент также снижался до 2006-2007 года, а потом резко повысился.

В целом по стране понижался и держался долго на уровне 0,4 и затем с 2007 года резко повысился и держался до 2018 года.

Из изложенного материала можно сделать два вывода:

1. Парадоксальный вывод о том, что в июне 2007г. в Таджикистане был принят Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» в соответствии с которым должно было быть и на самом деле это произошло всплеск увеличения брачности населения и общий коэффициент которого повысился до 16 промилле. Спустя несколько лет он опять снизился и в 2015 году составил 8,8 промилле. Между тем парадоксальное явление — это то, что также стал повышаться и общий коэффициент разводимости.

В литературе доказано, что «большее число разводов увеличивает число браков» [5; 358], но в нашем случае рост числа браков увеличивает также рост числа разводов, что является новым явлением в практике бракоразводных процесс, что связано с особенностями развития страны в новых условиях.

2. Можно сказать, что вырисовывается такая закономерность в соответствии с которым общий коэффициент разводимости в городах за весь период 1940-2018 года выше, чем на селе.

В целом по стране какой-либо четкой закономерности в движении общего коэффициента разводимости не вырисовывается.

Однако, в свете вышеизложенного, все можно проследить влияние социально-культурного и экономического факторов на уровень разводимости населения. Там, где уровень влияния этих факторов выше, там выше и разводимость, например, разница в этом вопросе наблюдается между городом и селом.

Далее правовое уменьшение расходов на проведение различных национальных торжеств и обрядов, население с сравнительно слабым доходом попытался быстро женить своих сыновей и выдать замуж своих дочерей, что и произошло на самом деле за 2007-2014 годы, затем брачность стал снижаться. Но возникает вопрос: почему коэффициент разводимости повышался, который продолжается и по настоящее время? Может быть здесь действует какой-то другой фактор.

По нашему мнению, одним из этих факторов могло быть эмансипация женщин в условиях рыночных отношений, а с другой стороны формирование эгалитарных типов семей.

Можно также предположить, что высокие расходы на брак сдерживали от развода потенциально разводящихся семей. Воспользовавшись удешевлением расходов на брак, решили осуществить развод от не желаемого брака.

С другой стороны, внешняя трудовая миграция, развитие предпринимательства к которому стали привлекаться и женщины, и другие рыночные факторы усиливали свое действие на жизнь семей. Кроме этого активная политика государства, начавшаяся с 1985 г. под названием «перестройка» значительно расширила демократизацию общественной жизни, стали развиваться политика по гендерному равноправию членов семьи, повысился культурно-социальный уровень населения и особенно женщин. Все это оказало с одной стороны положительное влияние на формирование семей, а с другой стороны часть молодых семей стали интенсивно разводиться и организовывать свой брак по своему новому отношению к семье и браку.

3. В целом динамика развития разводимости населения не поддается какому-либо строгой закономерности. Кроме этого динамику коэффициента разводимости мы рассмотрели за большой отрезок времени 1940-2018 годы, которые охватывали как социалистический период (до 1991 года), так и рыночный капиталистический (1991-2018 год). В тенденции рассматриваемого показателя каких-либо существенных различий в истории нашей страны не наблюдается.

На наш взгляд, надо провести широкомасштабное исследование развития разводимости населения, четко определить все наиболее важные факторы и мотивы, влияющие на разводимость, провести математически факторный анализ и возможно тогда мы сможем разработать меры по управлению разводимостью населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Субхонов А.И., Исломов Ф.С. Демографические аспекты брачности и разводимости населения Таджикистана. – Душанбе, 2012
2. Демографический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С. – 214, 220
3. Закон Республики Таджикистан от 08 июня 2007 года № 272 «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан». – Душанбе, 2007 год.
4. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1981 году. – Душанбе, 1983. – С. – 14; Демографический ежегодник Республики Таджикистан. 2010 год. – Душанбе, 2011. -С-159; Демографический ежегодник Республики Таджикистан. 2019. – Душанбе, 2019. – С. – 220
5. Тольц М.С. Разводимость // Демографический энциклопедический словарь – М., 1985. – С. – 358

Қаюмова Ш.Т.

ИҚТИСОДИЁТИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ОН

Асоси иқтисодиёти соҳибкории саноатӣ ҳанӯз аз давраҳои физиократҳо ва меркантилистҳо сарчашма гирифта, омӯзиши эволютсияи назарияи соҳибкорӣ ҳоло ҳам мавриди таҳқиқ қарор дорад. Дар марҳилаҳои кунунӣ мушкилот ва масъалалҳои рушди соҳибкории саноатӣ бо таври пурра омӯхта нашудааст, вобаста ба вақт ва шароити иқтисодӣ дидан мумкин аст, ки рушди бозор сохтори мураккабро доро мебошад. Ҳамин тавр муаллиф рушди соҳибкориро дар асоси таълимоти тарафдорони мактабҳои иқтисодии классикӣ ва кейнсианӣ муайян менамояд.

Калидвожаҳо: саноат, соҳибкорӣ, мактаби классикӣ, кейнсианизм, либерализатсияи бозор, даҳолати давлатӣ, сармоягузорӣ, сармоягузори давлатӣ.

Қаюмова Ш.Т.

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЭТАПЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Экономика промышленного предпринимательства имеет свое начало еще со времен физиократов и меркантилистов, эволюции теории предпринимательство исследуется и поныне. В настоящее время проблема развития промышленного предпринимательства полностью не изучена, в зависимости от времени и экономического состояния можно видеть, что развитие рынка имеет сложную форму. Таким образом, автор пытается показать развитие предпринимательства, опираясь на учения сторонников классической и кейнсианской экономической школы.

Ключевые слова: промышленность, предпринимательства, классическая школа, кейнсианство, либерализация рынка, государственное вмешательство, инвестиции, государственные инвестиции.

Kayumova Sh.T.

ECONOMICS OF INDUSTRIAL BUSINESS AND STAGES OF ITS DEVELOPMENT

The economics of industrial business dates back to the time of the physiocrats and mercantilists, the evolution of the theory of business is still being studied. Currently, the problem of the development of industrial entrepreneurship is not fully understood, depending on the time and economic condition, you can see that the development of the market has a complex form. Thus, the author is trying to show the development of business, based on the teachings of supporters of the classical and Keynesian economic school.

Keywords: industry, business, classical school, keynesianism, market liberalization, government intervention, investment, public investment.

С самого начала развития экономических отношений или рыночных отношений, быстрым способом обогащения была развития производство промышленных продукции в внутри страны. Именно наращивания производственного потенциала способствовало к удовлетворению потребности населения. Становление и развитие рыночных отношений, выдвинули на первый план механизмы государственного управления промышленных

предприятий. Со времен эволюции рыночных отношений, сложностью производство промышленных продукции состоял в постановки и реализации производимых товаров. Также, руководители, специалисты, должны, с одной стороны, хорошо знать и понимать основные цели и задачи системы предприятий, с другой, принимать участие в повышении эффективности производства.

Введения предпринимательство и методы его развития встречается в трудах таких известных ученых, как Д. Рикардо, А. Смит, К. Маркс, А. Маршал, Дж. Кейнс и др. Их работа внес существенный вклад в развития экономической науки и производство промышленности.

Стоит отметить, что взгляды этих ученых имел своеобразный характер, в особенности в формах регулирования рыночных отношений. Одни говорили свободном рынке, где рынок сам должен регулировать себя, в современном мире принято называть эту форму «саморегулирования».

Другие же говорили о важности государственного вмешательства в рыночные отношения, т.е. «государственное регулирования». Споры о методах регулирования берет свое начало еще со времен физиократов и меркантилистов, далее в учениях классической школы и кейнсианство.

Взгляд ученых и школы, которые они возглавляли, определил основные моменты и сущность характеристики промышленного предпринимательства и формы его регулирования. В общем случае, взгляды о методах регулирования и формы промышленного предпринимательство менялась в связи с развитием рыночных отношений в производства и распределения промышленных товаров, а также с достигнутым уровнем научно-технического прогресса.

Таким образом, предпринимательство, это экономическое отношения, при котором две стороны заключая договор для покупки и продажи определенного товара. Предприниматель, тот, кто производит товар или выступает посредником, в этом случае он становить лицом предоставлявшей услуги (посредник). Основатель теории инноватики Д. Шумпетер утверждал, что «предприниматель, это новатор, который разрабатывает новые технологии» (1934 г.) [10, С.158].

Однако имеются другие точки зрения, например, предпринимательство не только ведения бизнеса, это процесс непрерывного поиска развития производство новых товаров и пути его реализации. Таким образом, можно сказать, что предпринимательство, особый стиль отношения между агентами рынка, которому присущи принципиальные отношения новаторства, проявления новой инициативы, ориентации на новшество в этапы производства, в особенности в производство промышленной продукции, его реализации, распределение и потребление.

Как известно предпринимательство имеет свою тонкость, например, низкие цены, в процессе регулирования рынка может привести к росту ликвидности товаров промышленного производство, в середине XVI века Ж.Б. Кольбер (1619-1693 гг.) считал, что низкие цены являются необходимым для развития производство промышленных товаров и торговли [2]. Политика Ж.Б. Кольбера привела к росту производства промышленных продукции и промышленного предпринимательства. Но сельскохозяйственный отрасль находилось в состоянии глубокого кризиса. Его идея не учитывал налоговые нагрузки, крестьяне начали разоряться и обанкротиться из-за низких цен и тяжелых налогов. В настоящее время на рынке некоторых стран, государство принудительно снижает цены на потребительские товары. Практика показывает, что при таком подходе цены снижаются, но количество некачественных товаров, которое противопоказанно человеческому здоровью, увеличивается и соответственно теневой рынок развивается. Это имело свое отрицательное воздействие еще в прошедших веках.

Когда промышленное предпринимательство развивалось, в след за торговли, возникла учения классической школы, который определил начало эволюции

регулирования рыночных отношений. Мануфактурный период, который выдвинул экономику капитала, занятость в производстве промышленной продукции на первый план, учение классической школы как доминирующее обозначила новую концепцию «экономического либерализма», главным принципом данной концепции было на основе принципа невмешательства государства в экономические рыночные отношения, неограниченная свободная конкуренция предпринимателей.

Благодаря этой концепции в XVII веке, в Англии начало развиваться промышленное предпринимательство и это страна значительно опережала своим развитием другие европейские страны. В Англии раньше, чем в других европейских странах, начало развиваться технические и экономические предпосылки для производства промышленной продукции, это страна было в числе первых стран, которые начали переход от мануфактуры к фабрике. Англия стояла на пороге эволюции производство промышленной продукции и развития новых форм промышленного предпринимательство. Промышленные предприятие выступает с требованием свободы предпринимательства, саморегулирования рынка, устранения пережитков феодализма.

В результате развития концепции либерализма сложились условия для активизации экономических учений о свободном рынке «саморегулирования», ее главным представителем считается А. Смит (1723-1790 гг.). Он утверждал, что человеческое общество, это единая сила (объединения), а главная природная сила как признак, он считал склонность к обмену, торговые отношения. По его мнению, «стремление отдельного индивида к выгоде совпадает с интересами всего общества» [1]. А. Смит, как и другие ученые его времени, были сторонниками свободной конкуренции, он выступал против государственного регулирования и вмешательство в рыночные отношения. Эти положения определяют главные принципы экономического либерализма, он поддерживал идею физиократов «естественный порядок», на рынке должна быть свободная рыночная экономика.

А.Смит утверждал, что рост производства, создание мануфактурной промышленности – это результаты деятельности капитала. Под капиталом он указал, что это формирования особого фонда производство промышленной продукции, которое формируется за счет собственных средств, образуя фактор производства. Он разделял понятие капитала на две формы: основной и оборотный. Оборотная форма капитала, по его мнению, являлось часть товара, которая находится в обращении и реализации. Часть капитала, которая не вступает в обращение, получила название как основной капитал. Как основной, так и оборотный капитал, по определению А. Смиту, является источником прибыли: «основной – в производстве, оборотный – в сфере обращения» [1].

Идея классической школы было прекрасной, но не совершенной. В 1929-1933 гг. разразился мировой экономический кризис, который охватил страны, такие как США, Германию, Францию, Англию. Результатом кризиса явилось сокращение валового национального продукта, производство промышленной продукции и сокращения доли, внутренних и внешних инвестиций, которое привело к росту безработицы. Пострадали промышленные предприниматели, имели место массовые банкротства, сократилось уровень производство.

В период данного кризиса сторонники экономического либерализма заявляли, что сложившаяся ситуация в экономике, это очищение экономики от балласта и по-прежнему настаивали на свободном выходе из кризиса, рынок сам должен выйти из данной ситуации. Однако время шло, а кризис продолжался. Доверия к неоклассикам был исчерпан. Они не могли ответить на главные вопросы: почему существуют кризис, перепроизводства и как выйти из него?

В 30-е годы в экономической науке появилось имя Дж. Кейнса (1883-1946 гг.). В 1936 г. вышла в свет его основная работа «Общая теория занятости процента и денег» [7]. Его работа стало началом конца теории «невидимой руки рынка», его книга положило

основу необходимости государственного вмешательства и стало концом теории свободной рыночной экономики от государства.

Работа Кейнса, предложил ряд новых идей для развития рынка. С первых страниц своей книги он указывает на приоритет первых слоев развития рынка с участием государства. Далее он исследует причину возникновения кризисов, безработицы и разрабатывает механизмы борьбы с ними. Тем самым Кейнс впервые признал, что внутренний капитализм является причиной кризисов, которое приводит к росту безработицы населения.

После, он заявил, что рынок не способен выйти из кризиса своими собственными силами, он не справится с этими проблемами. Для решения проблем и выхода из кризиса необходимо государственное вмешательство, фактически он противоречил концепции экономического либерализма, а также по тезису об ограниченности ресурсных возможностей.

Существенный вклад в развитие кейнсианской теории сделал американский экономист Элвин Хансен (1887-1976 гг.), его работа нашло отражение в труде о «Фискальная политика и промышленный цикл», «Экономическая политика и полная занятость» (1947 г.). Главным фактором, связанным с колебаниями цикла, он считает «изменения в реальных инвестициях, т.е. изменения в производстве средств производства, запасах и объеме жилищного строительства» [3]. Хансен выделяет большие и малые колебания. Малые колебания он связывает с изменениями в уровне запасов.

Изменения в рыночных отношениях могут привести на большие колебания, что становится причиной длительного кризиса. Для того чтобы рынок развивался, необходимо постоянное инвестирование экономики. Хансен различает стимулированные инвестиции как основную функцию изменения роста производства промышленности во времени, постоянное инвестирования стимулирует населения к использованию основных ресурсов, использованию технического прогресса, которое обеспечивает темпы роста производство и экономики страны. Если инвестиционные потоки прекратятся, то приведет к спаду производство, в этом случае государство должно поддерживать предпринимательство путем государственных инвестиций, грантов и субсидиям. Для государственной поддержки промышленного предпринимательство необходимо увеличит государственный доход, чем больше уровень национального дохода, тем больше возможностей для инвестирования промышленного предпринимательство и развития производство промышленных продукции.

Существенный вклад в теории производства промышленной продукции внесли российские ученые, к примеру, Иван Тихонович Посошков (1652 – 1726 гг.). На первом месте он ставил, в свое исследования уделяя развитию внутренней промышленности, производству русской промышленной продукции. Он писал о «необходимости строительства железорудных, стекольных, полотняных заводов» [3]. Он указывал на основные факторы, направленные на развитие производство промышленной продукции. Посошков рекомендовал строить заводы, при поддержке государство, т.е. за счет государственных средств и возлагать их управление в частные руки; предлагал, обеспечит охрану изобретениям; ссылаясь на богатства страны, говорил о необходимости исследования природных ресурсов; писал об охране природных ресурсов, рыболовство и лесничества.

Как представитель торгового купечества, Посошков уделял внимание вопросам внешне торговым отношениям. Он считал необходимым ввозить из других стран только то, что не производится в внутри России, те продукции, которые были необходимым для развития предпринимательство. В числе этих товаров он предлагал такие товары как соль, стеклянную посуду, зеркала, шляпы и др. производство собственной промышленной продукции и развития промышленного предпринимательство позволит не ввозить эти товары и тем самым сохранить деньги во внутри страны, тем самым обогащая его.

Другой российский ученый Александра Николаевича Радищева (1749 – 1802 гг.), утверждал, что причиной отсталости экономического развития, промышленного производство и предпринимательство в стране, является крепостное право. Его антикрепостнические идея воплотились в книге «Путешествие из Петербурга в Москву» (1790 г.). Основным политэкономическим произведением стала его работа «Письмо о китайском торге».

Идеи Посошкова и Радищева проявлял заботу о развития производство промышленной продукции и предпринимательство во внутри страны. Они считали необходимость увеличение собственного производства товаров и их потребления, фактором повышение народного благосостояния и обогащения [4]. Радищев не исключал развития мануфактур, хотя не видел преимуществ в крупном производстве, он отдавал предпочтение мелкому производству, крестьянским промыслам, основанным на личном труде свободных предпринимателей, другими словами, развития малого промышленного предпринимательство.

Государственная поддержка промышленного предпринимательство имеет свою важность, государство поддерживает предпринимательство не только по средству предоставления государственных инвестиции, но также регулирует рыночные отношения другими механизмами, к примеру, можно отметить косвенную поддержку. Для развития промышленного предпринимательства важную роль играет косвенное регулирование. Преимущество косвенных методов регулирования развития промышленного предпринимательства заключается в целенаправленности, конкретности государственной политики в зависимости от вида и значимости субъектов предпринимательской деятельности, которое способствует росту производство промышленных продукции и использования природных ресурсов во благо страны.

Как отмечает профессор Кадыров Д.Б., «...путем применения косвенных методов реализуется государственная финансовая поддержка каждого хозяйствующего субъекта, имеющего на это право и заинтересованность в развитии стабильной и эффективной деятельности» [8]. Такая классификация применяется при отборе инструментария для решения задач общегосударственной важности, так и региональных программ поддержки промышленного предпринимательства.

Президент страны Эмомали Рахмон в Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20 апреля 2012 года отметил, что «Развитие предпринимательства и всестороннее содействие его деятельности является одной из первостепенных задач Правительства страны, ибо малое и среднее предпринимательство является одним из важных факторов повышения уровня и качества жизни народа страны, надёжного обеспечения стабильного развития национальной экономики и решения социально-экономических проблем» [9].

В целом можно сделать вывод, что представители каждой школы имели свою точку зрения, но их трактаты были эффективными в их времена, они не учитывали, что со временем рынок будет развиваться, чем больше он будет развиваться, тем больше требований потребует он для своего функционирования. Таким образом, либерализация экономики необходима во времена экономической стабильности и государство должно облегчить свое вмешательство, тем самым давая рынку самому образовывать цены согласно принципам свободной конкуренции. Или, наоборот, во времена экономического спада, государство должно вмешиваться в рынок путем нормативных, административных и экономических методов регулирования.

Для страны, в котором имеется необходимость обеспечить устойчивое развитие национальной экономики и достигнуть параметры свободной конкуренции внутри и быть конкурентоспособным, имеется необходимым формировать и развивать промышленное предпринимательство и развивать производство промышленной продукции. Эти факторы являются важной частью современной рыночной экономики и отношений, различные

формы промышленного предпринимательства и их развитие способствуют реализации основных национальных стратегических целей социально-экономического развития в стране. Поэтому формирование, функционирование и поддержка развития промышленного предпринимательства в современных условиях тесно переплетаются с задачами достижения конкурентоспособности национальной экономики и роста уровня благосостояния населения. Между тем, в центре изучения экономического роста все больше оказываются проблемы активизацию малого и среднего промышленного предпринимательства, в частности, как формы обеспечения продуктивной занятости населения, расширения экспортного потенциала и обеспечения уровня экономической безопасности [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Адам Смит «Исследование о природе и причинах богатства народов» (книги I-III). / Пер. с англ., Е. М. Майбурда. — М.: Наук, 1993. — 572 с.
2. Батова Т.Н., Экономика промышленного предприятия. // Батова Т.Н, Васюхин О.В. / Петербург, СПбГУ ИТМО, 2010. - 248с.
3. Горяинова Л.В. История экономических учений//Учебно-практическое пособие. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2007. – 248 с.
4. Гукасьян Г.М. История экономических учений. // Гукасьян Г.М., Нинциева Г.В. – СПб., Питер-2009. – 176 с.
5. Дракер П. Рынок: как выйти в лидеры. М.: Прогресс, 1992., Багиев Г.А. и др. Маркетинг: Учебник для вузов/ Г.А. Багиев, В.М. Тарасевич, Х. Анн; Под общей ред. Г.А. Багиева. –М.: ОАО “Изд-во Экономика“, 1999.
6. Каюмова Ш.Т. Государственная поддержка промышленного предпринимательства в Таджикистане. / Под общ. ред. д.э.н., проф. Кадырова Д.Б. и д.э.н., проф. Рауфи А. – Душанбе: «Хирадмандон», 2019. – 160 с.
7. Кейнс Дж.М., Возвращение Мастера / Роберт Скидельский; пер. с англ. О. Левченко; [Науч. Ред. О. Замулин]. —М.: ООО «Юнайтед пресс», 2011. — 325 с.
8. Кадыров Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. - Воронеж: ВГУ, 2004. - С. 177.
9. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - Душанбе: Шарки Озод, 2012.
10. Хайек Ф.А., Джозеф Шумпетер, Методологический индивидуализм // Судьбы либерализма в XX веке. — М.: ИРИСЭН, 2009. — с. 158 (337 с.)

УДК 00.004

Курбонова С.А., Рачабов А.А.

РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ЭЛЕКТРОНИИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола чихатҳои назариявии ҳолати кунунии хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар шароити имрӯза дида шудаанд. Диққати асосӣ ба ташаккули хизматрасониҳои кортҳои электронӣ равона карда шудааст. Ҳолати кунунии хизматрасониҳои электронии бонкӣ таҳлил карда шуда, сарчашмаҳои ташаккули хизматрасониҳои электронӣ пешниҳод гардидаанд. Омилҳои мутаасир ба ташаккули бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити муҳити рақобатнок пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои электронӣ, бозори электронӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, технологияҳои иттилоотӣю комуникатсионӣ, рушди иқтисодиёт, тичорати электронӣ, бозори хизматрасониҳои иттилоотӣ ва ғайраҳо.

Курбонова С.А., Раджабов А.А.

РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты современного состояния электронных банковских услуг в современном мире. Большое внимание уделяется развитию услуг электронных карт. Проанализировано текущее состояние услуг электронного банкинга и представлены источники развития электронных услуг. Предложены факторы, влияющие на формирование рынка электронных услуг в конкурентной среде.

Ключевые слова; электронные услуги, электронный рынок, банковские услуги, информационные и коммуникационные технологии, экономическое развитие, электронная коммерция, рынок информационных услуг и многие другие.

Kurbonova S.A., Radjabov A.A.

DEVELOPMENT OF ELECTRONIC BANKING SERVICES IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the theoretical aspects of the current state of electronic banking in the modern world. Much attention is paid to the development of electronic card services. The current state of electronic banking services is analyzed and sources of electronic services development are presented. The factors influencing the formation of the electronic services market in a competitive environment are proposed.

Keywords; electronic services, electronic market, banking services, information and communication technologies, economic development, electronic commerce, information services market and many others.

Дар шароити рушди устувори иқтисодиёт, ташаккули хизматрасониҳои электронии бонкӣ яке аз масъалаҳои асосии низоми бонкии мамлакат мебошад.

Бозори хизматрасониҳои электронии бонки қисми асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ махсуб меёбад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣчӯзӣи асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулотҳои бонкӣ пешниҳоди ниёзмандон гардонида мешавад. Бо дар назардошти рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣю комуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешавад. Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотӣю комуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо аз он ҷумла ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст. Вобаста ба татбиқи бомароми он дар хоҷагиичаҳонӣҳолати воқеии иқтисодиёти мамлакатҳо куллан тағир ёфта, технология ба сифати унсури таҷағоҳии рушди соҳаҳо баромад менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфта шудааст, ба амалишавии пуруҷаҳои бузурги иқтисодӣ диққати махсус дода, дар паи ин равиши муосир, технологияҳои иттилоотӣю комуникатсионӣ татбиқ кардашуда, мувофиқи равандҳои глобалишавии иқтисодиёт амалӣ гардида истодааст.

Аз рӯи иншондодҳо мамлакатҳоиҷаҳонро вобаста аз рушди бомароми мавқеи хизматрасониҳо ба чор гурӯҳҷудо мекунанд: ШМА, Дания, Франция ва ғайраҳо 70% ММД, Австрия, Финландия, Италия ва Испания аз 60% то 70%; Норвегия, Колумбия, Мароко, Чили аз 50% то 60% ва дигар мамлакатҳо аз он ҷумла Гана, Мали, Бурунди то 50% ва монанди инҳо. Дар миқёси мамлакатҳои ИДМ нишондиҳандаи асосӣ рушдро Россия бо нишондоди 50% хизматрасониҳо соҳиб аст. Вобаста аз рушди баланди иқтисодиёти мамлакат, ММД зиёд гардида истехсолоти ғайри материалӣ, маҳсулоти ғайримоддӣ, ба вучуд меояд, ки шакли асоси ин намуд хизматрасониҳо мебошад [1, с. 23-29].

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ фарогири бозорҳои гуногун:

1. Бозори хизматрасониҳои иттилоотӣ;
2. Тичорати электронӣ;
3. Хизматрасониҳои электрони бонкӣ, бозори кортҳои пардохтӣ;

Боиси қайд аст, ки мавқеи ин бозорҳо дар рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ниҳоят калон буда аз ташаккули бонизоми хизматрасониҳои электрони бонкӣ сарчашма мегирад.

Бозори хизматрасониҳои иттилоотӣҷузъи асосии хизматрасониҳо буда ба он дохил мешавад:

1. Алоқа (телекоммуникатсия, телефон) барои гузаронидани маълумот, тавассути ҳадамотҳои иттилоотӣ;
2. Коркарди иттилоот тавассути технологияи компютерӣ;
3. Таъминоти барномавӣ;
4. Коркарди системаҳои мубодилаи иттилоот;
5. Коркарди низомҳои муосири технологияи мубодилаи иттилоот [2, с. 29-40].

Тичорати электронӣ - бо пайдоиши шабакаи умумҷаҳонии интернет васеъ гардида савдои озод, муфид ва самаранок ба ниёзҳои гуногун мебошад, ки эҳтиҷмандон метавонанд ба таври осон ба он дастрасӣ пайдо намоянд. Тичорати электронӣ фарогири:

1. Мубодилаи электрони иттилоот (Electronic Data Interchange, EDI);
2. Ҳаракати сармои электронӣ (e-trade);
3. Пули электронӣ (e-cash);
4. Маркетинги электронӣ (e-marketing);
5. Бонки электронӣ (e-banking);
6. Хизматрасонии суғуртавии электронӣ (e - insurance) [6, с. 80-85].

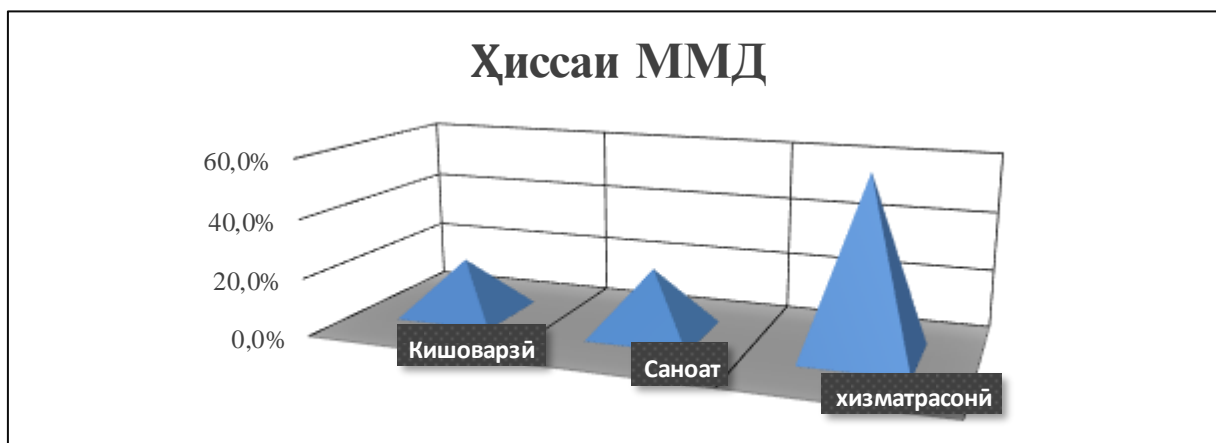
Бозори хизматрасониҳои электрони бонкӣ, кортҳои пардохтӣ- дорои эквайренги махсус мебошад. Ин бозор бо эмиссияи кортҳои пардохтӣ фаъолияти худро ба роҳ монда дар амалия вазифаҳои зерин:

1. Кушодан ва идораи фосолави суратҳисоби амонатӣ, қарзӣ бе иштироки муштари бонк;
2. Интернет - бонкинг;
3. СМС - бонкинг;
4. Хизматрасониҳои ҳазинавӣ-инкасаторӣ;
5. Эмиссияи кортҳои пластикӣ, пардохтӣ, қарзӣ, ҳамёни электронӣ;
6. Хизматрасони машваратӣ, иборат мебошад [2, с. 39-40].

Ҷоринамоии ТИК дар шароити соҳибистиклоли боиси пешрафти соҳаи иқтисодиёт гардида ба рушди дигар соҳаҳо таъсири мусбат расонид. Дар чунин шароит имконияти фаъолият дар бозорҳои гуногун ба вучуд омадаанд.

Аз ҳиссаи умумии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ соҳаҳои кишоварзӣ 18,9%, саноат - 21,9%, соҳаи хизматрасониҳо - 59,2% -ро ташкил медиҳад (дар соли 2009). Қисми калони дороиҳои иқтисодӣ, саноат, кишоварзиро давлат идора ва назорат менамояд (соли 2009).

Диаграмма 1. Ҳиссаи ММД вобаста аз соҳаи хизматрасониҳо

Расми 1. Динамикаи рушди хизматрасониҳо вобаста ба зиёдашавии ММД

Мувофиқи нишондоди боло маълум мегардад, ки соҳаи хизматрасониҳо, ки дар он гирдгардиши воситаҳои технологӣ зиёд аст мавқеи аввалинро ишғол менамояд.

Чуноне, ки қайд намудем яке аз хизматрасониҳои бозори хизматрасонии бонкӣ хизматрасониҳои мобилӣ (СМС ва ММС банкинг) мебошад, ки вобаста аз имкониятҳо ба аҳолиҷумҳури Тоҷикистон пешниҳоди хизматрасониҳоро ба роҳ мондаанд. Истифодаи интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1997 оғоз меёбад ва ҳоло бошад ҳамаҷуз аз интернет зиёда аз 3,8 млн нафар одамон истифода менамоянд. Қисми бештари истифодабарандагон нафарони синнашон аз 16 то 35 мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 80% - и истифодабарандагон ба интернет тавассути телефонҳои мобилӣ ва смартфонҳо ворид мешаванд. Бо дарназардошти инфрасохтори зерин метавон қайд намуд, ки дар оянда ба ин восита доираи бозори хизматрасониҳои бонкиро васеъ намуд.

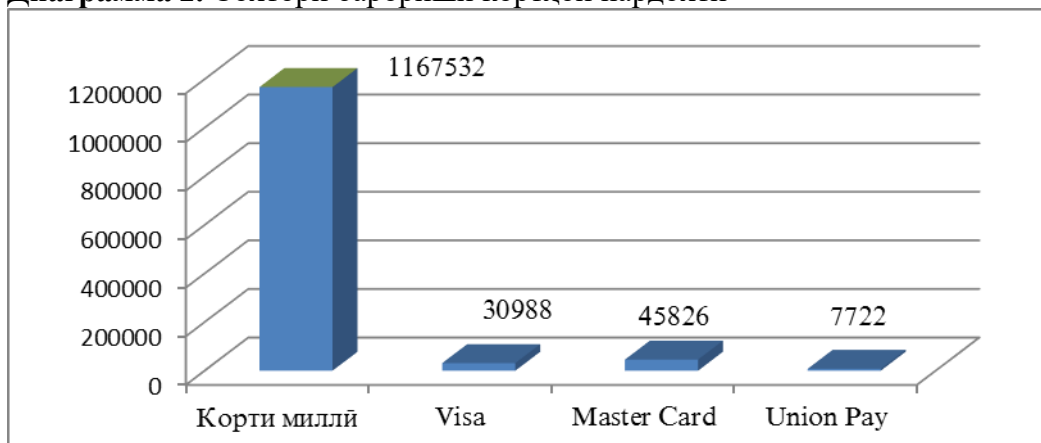
Чуноне, ки қайд намудем яке аз воситаҳои муҳими бозори хизматрасониҳои бонкӣ бозорӣ кортҳои пардохтӣ мебошад. Мувофиқи нишондодҳои расмӣ Бонкӣ миллии Тоҷикистон дар солаи 2015 рушди бозор ба гунаи зерин мебошад.

Рушди бозори кортҳои пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз омилҳои муҳимтарин дар ҳалли масъалаи кам кардани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳо бо пули нақд ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар соҳаи пардохтҳои чакана ба ҳисоб меравад.

Барои ҳалли масъалаи зикргардида Бонки миллии Тоҷикистон тақмилидхӣи инфрасохтори низоми пардохтро давом дода истодааст. 16 декабри соли 2015 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми миллии ҳисоббаробаркуниҳо TJ NNSS (Tajikistan National Net Settlement System) ҷорӣ гардид, ки барои гузаронидани ҳисоббаробаркуниҳо бо пули миллии (сомонӣ) аз рӯи амалиётҳо бо кортҳои Visa иҷрошаванда имкон фароҳам меорад.

Миқдори умумии кортҳои пардохтии баровардашуда (дар санаи 1 октябри соли 2016) 1 607,3 ҳазор ададро ташкил доданд, ки нисбат ба соли гузашта 21,2% зиёд гардидаанд. Аз ин миқдор 73,1% кортҳои Низоми пардохти миллии “КОРТИ МИЛЛӢ”, 20,2% (Visa ва Master Card), 6,6% кортҳои пардохтии низомҳои дохилии ташкилотҳои қарзӣ 0,5% кортҳои пардохтии муштарак (UnionPay-НПМ КОРТИ МИЛЛӢ) мебошанд.

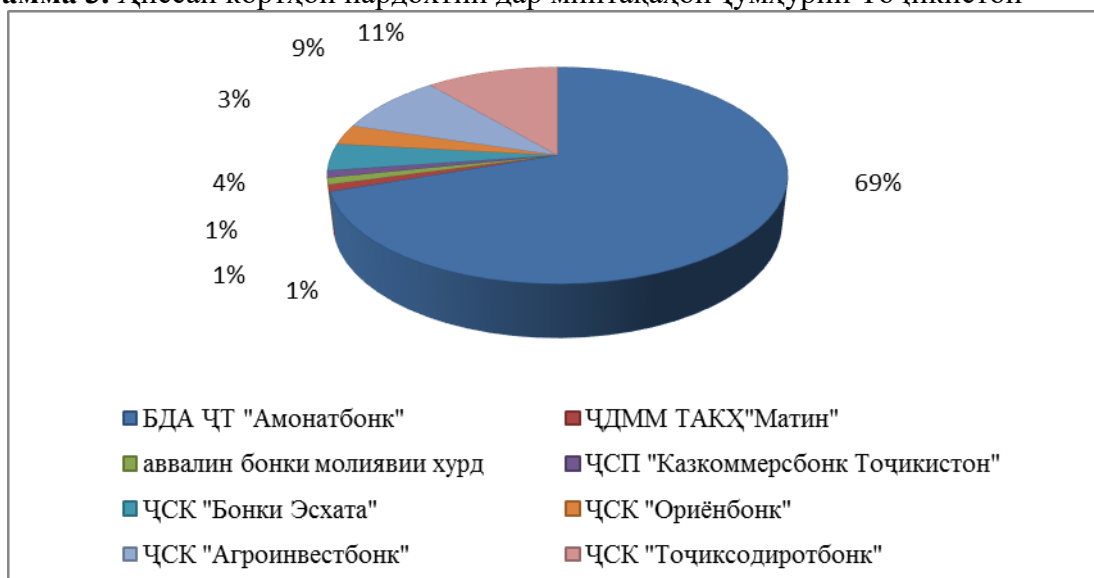
Диаграмма 2. Сохтори барориши кортҳои пардохтӣ

Расми 2. Динамикаи рушди барориши кортҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳиссаи кортҳои пардохтии ба муомилот бароварда шудаи ташкилотҳои қарзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Диаграмма 3. Ҳиссаи кортҳои пардохтии дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Расми 3. Графикаи истифодабарии кортҳои пардохти дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳиссаи асосии кортҳои пардохтии дар ҷумҳурӣ ба муомилот баровардашуда ин кортҳои пардохтии БДА ҚТ "Амонатбанк" мебошанд, ки 67%-и ҳаҷми умумии кортҳои баровардашударо ташкил медиҳад. [5]

Маҳз барномаи истифодаи ва сеисистемаи электронии пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистоназсоли 2012 то 2016 баҳамин самт равона шудабуд.

Барнома фарогири:

1. Пардохти андоз ва дигар пардохтҳо бо истифода аз интернет;
2. Васеъ гардонидани доираи хизматрасониҳои электронӣ махсусан ҷорӣ намудани технологияи пардохт;
3. Пешбарии операторони соҳавӣ дар минтақаҳо барои пешниҳоди хизматрасониҳо.

Мавриди зикр аст, ки барнома ба таври назаррас амалӣ гардида тоқунун вобаста аз имкониятҳо доираи хизматрасониҳо бо ҷорӣ намудани технология махсуси пардохтӣ амалӣ гардидааст.

Дар шароити кунунӣ таҳлили аниқӣ рушди хизматрасониҳо бо таъсири чиддии бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ мушкил мебошад. Мутасил муайян намудани вазъ бо кифоя

набудани динамикаи устувори хизматрасониҳои бонкӣ боиси эҷоди монеа дар рушди ҳолати имрӯзаи хизматрасониҳои электронӣ бонкӣ мегардад.

Натиҷаи ҷорӣ намудани кортҳои электронӣ бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати вусъат бахшидани хизматрасониҳои электронӣ тодараҷае кифоя нест. Аз ин рӯ ба вучудовардани инфрасохтори зарурӣ барои истифодаи самараноки хизматрасониҳои электронӣ бонкӣ монеаи асосии соҳа ба ҳисоб меравад. Бо дар назардошти имкониятҳои давра ба давра васеъ намудани пешниҳоди комплекси хизматрасониҳо ва истифодаи саривақти он, воситаи муҳим барои берун рафтан аз монеаи зер мебошад.

АДАБИЁТ

1. Балаева А., Предводителяева М. Сфера услуг в мировой экономике: тенденции развития// Мировая экономика и международные отношения/ А. Балаева, М. Предводителяева. - 2007. - № 3. - С. 23-29.
2. Цветков В.Я., Семушкина С.Г. Электронные ресурсы и электронные услуги //Современные проблемы науки и образования/ В.Я. Цветков, С.Г. Семушкина. - 2009. - № 6. - С.39-40.
3. Шабакаи Интернет, сомонаи Wikipedia, Речаи дастрасӣWikipedia.tj.ru. (вақти даромад 22.05.2016с.)
4. Закон Республики Таджикистан «Об электрической связи» №56 от 10 мая 2012 года. [Электронный ресурс] Национальный центр законодательства при Президенте Республике Таджикистан URL:http://mmk.tj/ru/library/4.ob_elektricheskoi_svyazi.doc
5. Сомонаи расмии Бонки милии Тоҷикистон, нуқтаи дастрасӣ http://www.nbt.tj/tj/payment_system/card_market.php (вақтидаромад 12.03.2017с.)
6. Раҷабов А.А., Тӯлиев М.С. Рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити бухрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ/ А.А. Раҷабов, М.С. Тӯлиев. -ПаёмиДДТТ, № 2(15) 2016. -С.80-85.

УДК 325/327 (575.3)

Одинаев К.С., Рустамов Р.У.

РОҲҶОИ БЕҲТАР НАМУДАНИ ШАРОИТИ ИМҚОНПАЗИРИ НЕРҶИ МЕҲНАТИ, ШУҒЛ ВА МУҲОҶИРАТ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲОШИЯИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ

Дар шароити имрӯза муҳочиршави аҳолии сайёра масъалаи муҳими ҳар як давлати ҷаҳон гардидаст, ки назорати он мардуми сайёро дар ташвиш овардааст. Роҳбарони мамлакатҳои дунё роҳҳои мукамалгардони идоракуни раванди муҳочирати аҳолиро ҷустуҷӯ доранд, ки барои идора намудани раванди муҳочирати меҳнати танзимии механизми давлатӣ ва баланд бародоштани сатҳи иқтисодии мамлакатҳои таъминкунандаи қувваи кори мебошад.

Мақолаи мазкур нишон медиҳад, ки ҳошияи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ барои истифодаи нерӯи меҳнати ва раванди муҳочирати меҳнати аҳоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди ва бухрони шадиди иқтисоди, барои баланд бардоштани иқтисодии мамлакат ва сатҳи зиндагонии мардум, самаранок истифода намудани маблағҳои интиқол намудаи муҳочирон, дар мамлакат аз ҳисоби маблағҳои интиқолгардида барои мардуми бекор таъсис намудани ҷойҳои нави кори гардад.

Аз рӯи ҳошияҳои таҷрибаҳои давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ

таҷрибаи давлатҳо чун Филиппин ва Ҳиндустонро дар масъалаи истифодаи бошууроонаи маблағҳои интиқолдодаи муҳоҷирон дар рушди иқтисоди давлат ва таъсиси ҷойҳои кории нав барои шаҳрвандон дар дохили мамлакат истифода намуда, барои дастгири ва Ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандоне, ки фаъолият намудаистоданд дар қаламрави ин ё он мамлакат муҳоҷирон шаҳрвандони ҷумҳурии дар хориҷи кишвар аз ҳисоби намояндагони дипломати ва Вазорати муҳоҷират, меҳнат ва шуғли аҳоли Ҷумҳурии Тоҷикистон марказҳои дастгири ташкил карда шаванд.

Калидвожаҳо: интиқол, маблағ, иқтисодиёт, аҳоли, таҷриба, хошияи, нерӯи меҳнатӣ, муҳоҷират, зиндагӣ, идоракунии, раванд.

Одинаев К.С., Рустамов Р.У.

ПУТИ УЛУЧШЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В современном мире миграция населения планеты стала важной проблемой для любой страны мира, контроль над которой волнует население планеты. Руководители организаций мира ищут пути улучшения процесса управления миграцией, который заключается в управлении трудовой миграцией в государственном механизме и стимулировании экономики рабочей силы.

В данной статье показано, что опыт зарубежных стран позволяет использовать трудовые и миграционные процессы населения Республики Таджикистан в условиях тяжелого экономического и экономического кризиса, эффективно использовать денежные переводы, совершенствовать экономику страны и уровень жизни населения, расчет денежных переводов безработных для создания новых рабочих мест.

Согласно опыту зарубежных стран в области трудовой миграции и использованию трудового потенциала, такие страны, как Филиппины и Индия, используют денежные переводы мигрантов для поддержки экономического роста национальной экономики и создания новых рабочих мест для граждан страны. Граждане Республики Таджикистан находящейся за границей той или иной территории страны за счет средств дипломатических представительств и Министерства миграции, труда и занятости Республики Таджикистан можно открыть или создать центры поддержки.

Ключевые слова: денежные переводы, экономика, населения, опыт, труд, потенциал населения, миграция, жизнь, управления, процесс.

Odinaev K.S., Rustamov R.U.

WAYS TO IMPROVEMENT OF POSSIBLE VARIANTS OF POTENTIAL OF WORK AND MIGRATION OF REPUBLIC TAJIKISTAN ON THE BASIS OF FOREIGN EXPERIENCE

In the modern world planet population shift became an important problem for any country of the world control over which excites the planet population. Heads of the organisations of the world search for ways of improvement of managerial process by migration which consists in management of labour migration in machinery of government and stimulation of economy of labour.

In given article it is shown that experience of foreign countries allows to use labour and migratory processes of the population of Republic Tajikistan in the conditions of heavy economic and an economic crisis, effectively to use remittances, to improve national economy and a population standard of living. Calculation of remittances of the unemployed for creation of new workplaces.

According to experience of foreign countries in the field of labour migration and to use of labour potential, such countries as Philippines and India, use remittances of migrants for support of economic growth of national economy and creation of new workplaces for citizens of the country. Citizens of Republic Tajikistan of this or that territory of the country being abroad at the expense of means of diplomatic representatives and the Ministry of migration, work and Republic Tajikistan employment it is possible it is opened or to create the support centres.

Key words: monetary transfers, economy, the population, experience, work, population potential, migration, life, managements, process.

Ҳоло таъсири равандҳои муҳоҷират, хусусан ба вазъи иқтисодии хоҷагиҳо, сатҳи машғулият ва сатҳи даромадҳои муҳоҷирон, таъсири муҳоҷират ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва дар умум ба иқтисоди мамлакат қариб омӯхташуда, боқӣ мемонанд. Ин имкон намедихад, ки таъсири онро ба амнияти иқтисодии кишвар ва иқтисодии иҷтимоӣ аҳолиро муайян намоем. Бо таъба ба гуфтаҳои боло муҳоҷирати дохилӣ таҳлили нисбатан амиқро талаб мекунад.

Тағйирёбии бозори меҳнат инчунин сохтори сиёсӣ ва иқтисодӣ дар Тоҷикистон, касби истиклолият ва ҷанги шаҳрвандӣ ҳам дар самтҳо ва ҳам дар намуд ҷараёнҳои нави муҳоҷиратро ба вуҷуд оварданд. Гузашта аз ин, суръат гирифтани равандҳои муҳоҷират дар бозори меҳнат ва дар дохили мамлакат ба бадшавии назорати ҷойивазкунии аҳоли вобаста буд, ки дар давраи ИҶШС таҷриба карда шуд ва муҳоҷирати дохилӣ бештар аз ҳама дар кӯчидиҳои нақшавии аҳоли аз як макон ба макони дигар бо мақсади аз худ кардани заминҳои бекор ифода меёфт, ки ин ба нерӯи меҳнати таъсиррасон буд. Дар баробари ин, манфиати худӣ нафароне, ки кӯчонида мешуданд, қариб ба назар гирифта намешуд. Дигар намудҳои муҳоҷират дар давраи Шӯравӣ бо роҳи назорати шадиди ҷойивазкунии аҳоли ҷиддӣ назорат мешуд. Бо мақсади роҳ надодан ба коҳиши аҳоли дар баъзе маҳалҳо ва зиёдшавии он дар маҳалҳои дигар сокиншавии аҳоли аз ҷой ба ҷойи дигар ба таври ҷиддӣ дар варақаҳои омаду рафт ба қайд гирифта мешуд. Назорати бевоситаи ҳаракати аҳоли натиҷаҳои мусбату манфии худро дошт, ки аз воқеиятҳои ҳамон замон маншаъ мегирифтанд. Вале аз замони барқарор шудани муносибатҳои бозаргонӣ ва заиф шудани назорат бар сари ҳаракати аҳоли муҳоҷират ҳар чӣ бештар хусусияти табиӣ касб намуд. Аз сиёсати муваффақи муҳоҷирати дохилӣ сиёсати минбаъда дар соҳаи муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ сиёсати муҳоҷират аз барномаҳои қорӣ ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ дар минтақаҳои деҳоти мамлакат вобаста аст [1; с. 83-103].

Яке аз ҳадафҳои номуамак аз кардани саноат ва сиёсати рушди минтақавӣ – кам кардани нобаробарӣ ва равона кардани муҳоҷирон аз шаҳрҳои бузурги мамлакат ба шаҳрҳои миёна ва хурд мебошад. Тағйири сохтори сармоягузорӣ, ба даст овардани ғоида ва таъсиси дигар ангеҷаҳо рушди фаъоли саноатро дар шаҳрҳои миёна ва хурд таъмин мекунад. Асоси мафҳумии (концептуалӣ) ин сиёсат «стратегияи парокандаи урбанизатсия» (Growth Pole Theory) мебошад, ки тибқи он «сармоягузори давлат дар маҳалҳои камаҳоли ё ба минтақаҳои аз нуқтаи назари иқтисодӣ беғоида ба рушди баробар ва устувори тамоми минтақаҳо сабаб шуда, барои тараққиӣ ноҳияҳое, ки аз марказҳои асосӣ дур мебошанд, самараи мусбат медиҳад». Таҷрибаи баъзе давлатҳо нишон медиҳад, ки онҳо сиёсати худро дар ин самт бомуваффақият татбиқ намудаанд, дар ҳоле, ки давлатҳои дигар дар ин роҳ ба мушкилоти ҷиддӣ дучор шудаанд. Масалан, дар Ҷопон кӯшишҳои камтар кардани аҳоли дар шаҳрҳои асосӣ ва бештар кардани тақсмоти минтақавии истеҳсолот ва даромадҳо бо муваффақият анҷом шуд. Дигар намунаҳои мусбатро дар масъалаи номуамак аз кардани истеҳсолот дар Ҳиндустон, Полша ва Кореяи Ҷанубӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар Кореяи Ҷанубӣ рушди бузурги саноат ва афзоиши муҳоҷират дар солҳои 1970 дар Сеул не, балки дар дигар шаҳру ноҳияҳо мушоҳида мешуданд. Бо вуҷуди ин, дар

пойтахти кишвар, яъне Сеул соҳаи хизматрасонӣ хеле фаъолона рушд мекард. Дар натиҷа афзоиши солонаи аҳоли дар пойтахт аз 9,8% (тӯли солҳои 1966–1970) то 4,5% коҳиш ёфт, дар ҳоле, ки дар шаҳракҳои атрофи Сеул афзоиши аҳоли то ҳадди 12,7% солона расида буд[2; сах. 68-72].

Дар умум, сиёсати марбут ба муҳоҷирати аҳоли ва таъсиркунанда ба он ду намуд мешавад: 1) сиёсати бевосита, ки дақиқ ва мушаххас ворид кардани тағйиротро ба рафтори муҳоҷирати аҳоли пешбинӣ мекунад; 2) сиёсати бавосита, ки ба муҳоҷират ҳамчун ҳадафи дуҷумдараҷаи сиёсат таъсир мекунад. Сиёсати бевосита нақшаи ҳаракати аҳолиро, ки ҳоло дар Тоҷикистон таҷриба мешавад, пешбинӣ менамояд. Он маҳдудияти ҳаракат ба шаҳрҳо ва барномаи муҳоҷирати аҳолиро дар бар мегирад. Сиёсати бавосита дар навбати худ ба беҳтар кардани шароити зиндагӣ дар ҷойҳои баромади муҳоҷирон ё пешниҳоди маконҳои сукувати рақобатӣ (алтернативӣ), ба монанди минтақаҳои наздимиарзӣ ё шаҳрҳои гузаришӣ (минтақаҳои нави саноатии мобайнӣ) равона шудааст. Ҳадафи чунин сиёсат кам кардани вуруди анбуҳи муҳоҷирон ба шаҳрҳои бузург ва афзудани ҳавасмандӣ барои сокиншавӣ дар шаҳрҳои нав мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки сиёсати бавосита нисбатан инъитифпазир аст ва барои таъсир гузоштан ба вазъият имкони бештар медиҳад, он дар муҳити доираҳои бузурги аҳоли нисбатан таъсирбахш аст. Намунаи сиёсати бавосита метавонанд инҳо бошанд: таъмини ҷомеа бо хизматрасониҳо ва бунёди инфрасохтор дар маҳалҳои деҳот, ғайримутамарказ ё номутамарказ кардани маъмурӣ ва саноатӣ, ислоҳоти замин, барномаи рушди деҳот, ёрии молиявӣ ба нархҳои маҳсулоти хоҷагии кишлоқ бо мақсади баланд бардоштани даромади аҳолии деҳот.

Стоҳр ба даҳолати давлат ва назорати муҳоҷират муҳолиф аст. Ҷ ақидаи худро чунин асоснок мекунад[3; сах. 23] якум, ин маҳдудкунии ҳуқуқи шахс ба озодии интиҳоб ва иваз кардани макони зист аст; дуҷум, ин аксаран аз лиҳози молиявӣ хеле гарон ва абзори аз лиҳози маъмурӣ душвори танзимкунанда аст; сеюм, ин кор бо сабаби мураккабии омилҳои бодалели тақсимкунии аҳоли бесамар аст; чаҳорум, ин кор аз ибтидо барои манфиатҳои гурӯҳи бартаридошта дар ҷамъият хидмат мекунад; ва ниҳоят, ин тибқи нақшаи дақиқ муайяншудаи механизми беихтиёрии (автоматӣ) мутаваззин, ки дар дурнамои иқтисодӣ тавозуни тақсимоти фазоии аҳолиро таъмин кунад, равона нашудааст.

Аксари муҳаққиқон назари дигар доранд ва қайд мекунанд, ки барои рафъи натиҷаҳои ногувор ё нарм кардани онҳо зарурат ба даҳолати давлат дар равандҳои муҳоҷират вучуд дорад. Онҳо дидгоҳи худро бо он асоснок мекунанд, ки ҳаракати озод ва танзимнашавандаи аҳоли – роҳи бевоситаи тақсимоти нобаробар, бешуурона ва номутаваззини аҳоли дар фазои ҷуғрофӣ аст. Вобаста ба механизмҳои соф бозорӣ аҳолии аз лиҳози иқтисодӣ фаъол дар якҷанд ноҳияҳои хуби мамлакат, ки дар онҳо ширкатҳои саноатӣ таъсис меёбанд ва рушд мекунанд, фароҳам мешаванд[4].

Ақидаю андешаҳои зикршуда, бо далелҳои кофӣ асоснок шудаанд. Аммо бояд дар назар дошт, ки муҳоҷират метавонад ба вазъи муътадили иҷтимоӣ-иқтисодии амнияти сиёсии мамлакат таъсир кунад. Вобаста ба ин назарҳо, мо асосан ҷонибдорӣ аз даҳолати равандҳои муҳоҷират мекунем, зеро он тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардум, манфиатҳои давлат ва дар умум амнияти онро дар бар мегирад ва танҳо ин даҳолат бояд дар шакли мустақим не, балки дар таъсири бавосита таҷассум шавад.

Қобили зикр аст, ки дар миёни муҳоҷирони эҳтимолӣ андешае вучуд дорад, ки дар ҷойи сокиншавӣ онҳо имкониятҳои бештари таъмингардӣ ба кор ва фарзандонашон дар навбати худ имкони бештар ба таҳсили нисбатан босифат доранд. Чунонки ба мо маълум аст, муҳоҷирон ба хотири таъмини таҳсили нисбатан босифати фарзандони худ ба шаҳрҳо меҷӯчанд. Намунаи равшани дастрасӣ ба таҳсили роғон ва баробару босифат ва ҳамчунин хизматрасонии тиббӣ замони дар ҳаёти ИҶШС будани Тоҷикистон буд. Ин яке аз омилҳои муҳим дар қатори дигар авомил буд, ки фаъолнокии аҳолиро дар муҳоҷират коҳиш меод. Инро ҳам набояд фаромӯш кард, ки соҳаҳои маорифу тандурустӣ

дар дотатсияи давлатӣ қарор доштанд, ки ин дастрасии баробари ҳамагонро ба хидматрасониҳои ин ду соҳа таъмин мекард. Дастрасӣ ба таҳсил ва хидматрасониҳои тиббӣ метавонад ба шаҳрҳо муҳочиршавии аҳолиро дар қатори даромадҳои нисбатан баланди аҳоли коҳиш диҳад. Маблағгузорӣ дар соҳаҳои мазкур, хусусан дар соҳаи маориф метавонад масрафоти давлатро дар самти боздорӣ ё ба дигар сӯ раванасозии чараёни муҳочират кам кунад. Албатта, муҳочират аксаран ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, вале дар чунин сурат бартараф кардани чараёни нуговори муҳочират, ки баръакс сабаби монеъ шудан ба рушди иқтисод мешаванд, муҳимтар аст. Ҳамин тариқ, фаъолшавии равандҳои зиёдшавии аҳолии шаҳр (урбанизатсия) аз ҳисоби ба шаҳрҳо сарозер шудани аҳоли аз деҳот асоснок карда нашуд, зеро марказҳои шаҳрӣ наметавонанд анбуҳи бузурги муҳочиронро қабул кунанд. Баръакс бояд раванди урбанизатсия аз ҳисоби рушди маҳалҳои деҳот, ки танҳо дар сурати номутамарказ кардани истеҳсолот ва амалӣ кардани сиёсати рушди минтақавӣ ба даст меояд, амалӣ гардад.

Беҳтар шудани алоқаҳои нақлиётӣ дар мамлакат равандҳои муҳочирати дохилиро боз ҳам тақвият медиҳад. Шиддат гирифтани фаъолнокии муҳочирати паёпай аҳоли онро дар як минтақа фароҳам намекунад, ба шарте, ки шабакаҳои нақлиёти мамлакат бо маблағгузориҳои давлат рушдкарда бошанд. Аз нуқтаи назари демографӣ муҳочирати паёпай сабаби номутаносибии синнусолӣ дар минтақаҳо намешавад. Роҳҳои нақлиёти арзон зиндагиро дар марказҳои шаҳрӣ камрағбат мекунанд, зеро иҷораи манзил дар шаҳр аз масрафоти роҳ хеле гарантар мешавад ва нархҳои арзон ба ҳама намуди хидматрасониҳо дар минтақаҳо нисбат ба марказ метавонад чараёни муҳочиратро ба шаҳрҳо коҳиш диҳад, ки ин ба манфиати давлат мувофиқат мекунад. Дар баробари ин маблағҳои дар марказҳо бадастомада дар минтақаҳои канорӣ мамлакат сарф мешаванд, ки дар ниҳоят сабаби рушди баробари минтақаҳои кишвар мешавад.

Ба андешаи мо дар шароити иқтисоди гузаришӣ ҳангоми таҳияи сиёсати муҳочират дар ҷаҳорҷӯбаи барномаи ягонаи мамлакат бояд ба ҷанбаҳои зерин диққати махсус дода шавад:

- дуруст ҷобачокунии аҳоли аз нуқтаи назари иқтисодӣ, бидуни ширкати давлат дар равандҳои чараёндоштаи муҳочират имконнопазир аст. Вале чунин ширкат бояд дар танзими ин равандҳо дар асоси манфиатҳои муҳочирон ва бо дарназардошти эътидоли иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ-амнияти мамлакат таҷассум шавад;

- самти муҳочирати аҳоли бояд на аз тариқи даҳолати мустақим, балки бо истифода аз методи таъсири бавосита тағйир дода шавад. Вобаста ба вазъият бо дарназардошти ин ё он хусусияти ҷойивазкунии аҳоли ба ҳам омезиш додани сиёсати даҳолати мустақим ва бавоситаи давлат (ҳангоми муҳочират бо таъсири омилҳои экзогенӣ) лозим мешавад. Сиёсати бавосита дар шароити иқтисоди гузаришӣ қувваи нисбатан амалӣ дорад. Дар ин сиёсат ба сабабҳои муҳочират, ки асосан ба рушди нобаробари деҳот ва шаҳрҳо, ё як минтақа нисбат ба минтақаи дигар вобастагӣ дорад, бавосита таъсир расонида мешавад. Таъсири бавосита ба ангеҷаҳои муҳочират ва бавосита ҳавасманд кардани аҳоли метавонад мояи бартараф кардани равандҳои нуговори рушди муҳочират бошад. Ин тадбирҳо бояд бо роҳи номутамарказ кардани истеҳсолот ба манфиати маҳалҳои деҳот амалӣ шавад, ки боиси афзоиши аҳолии маҳалҳои шаҳрншин аз ҳисоби рушди деҳот мешавад, на аз ҳисоби кӯчиши башиддати аҳоли аз деҳот ба шаҳрҳо. Гузашта аз ин, механизми рушди хоҷагии қишлоқ равиши нисбатан нозукро талаб мекунад, ки аз он ҳаҷми муҳочирати аҳоли аз деҳот ба шаҳрҳо ва ба берун аз мамлакат вобастагӣ дорад. Дар оянда аз ҳалли мусбат ё манфии мушкилоти ин соҳа чараёнҳои муҳочират дар зверои деҳа-шаҳр вобаста мешавад;

- пайомадҳои иҷтимоӣ-иқтисодии муҳочират, агар аз ҷониби давлат танзим карда шаванд, мусбат мешаванд ва дар ниҳоят ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар манотиқи алоҳидаи мамлакат ва дар умум, ҷумҳури таъсири мусбат дорад;

➤ таъсири равандҳои муҳочират, хусусан муҳочирати мавсимӣ ва муваққати меҳнатӣ ба вазъи иқтисодии хонаводаҳо, сатҳи машғулияти аҳоли ва даромадҳои муҳочирон, ба кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва дар умум, ба иқтисоди мамлакат то ҳол қариб ноомӯхта боқӣ мемонанд, ба ғайр аз таҳқиқоти ҷузъӣ дар доираи муҳочирати меҳнати хориҷӣ;

➤ муҳочирони меҳнатӣ метавонанд дар шароити иқтисоди гузаришӣ ба кам кардани сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат саҳм гузоранд, зеро аксаран онҳо аз табақаҳои нисбатан камбизоати ҷомеа бархостаанд. Омӯхта нашудани масоили зикргардида, имкон намедихад, ки таъсири муҳочирати меҳнатӣ ба иқтисоди кишвар муайян карда шавад.

Асосан вайроншавии муҳити атроф, ки сабаби муҳочирати аҳоли шудааст, ба офатҳои табиӣ, аз ҷумла фаромадани ярҷ, обхезӣ, сел ва амсоли инҳо рабт дорад. Як ҷиҳати диққат аст, ки ҳолатҳои такроран фаромадани ярҷ натиҷаи дониши пасти экологии мардум аст. Яъне, аҳоли аз як ҷониб заминҳоро нодуруст истифода мекунанд, аз ҷониби дигар, дар ҷойҳои иморат бунёд мекунанд (бунёди манзил дар баромадгоҳи дарёҳо), ки дар онҳо мунтазам ҳодисаҳои селфароӣ рух дода, сохтмон қатъиян манъ аст. Омилҳои асосии боздорандаи муҳочират: мавҷудияти манбаҳои дигари даромад ва воситаҳои рӯзгузаронӣ (муҳочирати меҳнати дохилӣ ё хориҷии мавсимӣ ё муваққати аъзои оила); тарқ кардан нахостани ватани аҷдодӣ; набудани имкони муҳочират бо сабаби маҳдуд будани имкони молиявии хонаводаҳо ва амсоли инҳо. Аксари аҳолие, ки дар минтақаҳои харобшаванда зиндагӣ доранд, муҳочирони эҳтимолӣ мебошанд ва ҳангоми ба вучуд омадани камтарин имконият омодаанд, ки аз он ҷойҳо муҳочир шаванд. Ба хотири монев шудан ба пайдоиши ҷараёнҳои номатлуби муҳочират идораҳои марбута бояд тадбирҳои саривақтӣ андешанд:

➤ иқтисодии истеҳсолии мамлакат бояд барқарор шавад, ки бо он имкониятҳои зерин ба вучуд меоянд: афзудани шумораи нафароне, ки расман дар иқтисоди мамлакат кор мекунанд ва дар заминаи он коҳиш додани сатҳи фаъолияти ғайрирасмӣ, муҳочирати меҳнати дохилӣ ва хориҷӣ; таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли; паст кардани сатҳи иқтисоди сиёҳ (афзудани пардохтҳо ба бучети мамлакат) ва амсоли инҳо;

➤ таъмини музди меҳнати арзанда ба кормандоне, ки дар бахши расмии иқтисодӣ фаъолият доранд, ки норасоии кадрҳоро барҳам медихад. Ин тадбир ба рушди устувори соҳаҳои иқтисоди мамлакат мусоидат мекунад. Музди меҳнати арзанда ва мавҷудияти ҷойҳои корӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт – ду шартҳои асосии коҳиш додани фаъолияти ғайрирасмӣ, инчунин коҳиши ҳаҷми муҳочирати меҳнати дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Ин тадбирҳо метавонанд ба кам кардани фаъолияти ғайрирасмӣ ба таври ҷиддӣ таъсир гузоранд.

Яке аз масоили муҳими имрӯза дар соҳаи муҳочирати аҳоли барои давлатҳои донори муҳочирати меҳнатӣ ҷалб ва самаранок истифода намудани сармоест, ки аз ҳисоби муҳочирони меҳнатӣ барои рушди иқтисоди давлатӣ ва дар умум, ҷомеа фиристода мешавад.

Давлатҳои ҷаҳон ва коршиносони байналмилалӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ таҷрибаи давлатҳои чун Филиппин ва Ҳиндустонро дар масъалаи истифодаи бошууроҳои маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон дар рушди иқтисоди давлат ва таъсиси ҷойҳои кории нав барои шаҳрвандон дар дохили мамлакат баҳои баланд додаанд.

Масалан, кишвари Филиппин тадбирҳои мушаххас ва амалиро вобаста ба беҳтар кардани захираҳои меҳнатӣ ва ташкили микроиқлим дар фазои муҳочират роҳандозӣ намуда, барои ҳавасмандӣ ва ҷалби маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон дар рушди иқтисоди давлат ва таъсиси ҷойҳои кории иловагӣ барои шаҳрвандони бекори кишвари худ кӯшиш мекунанд.

Хусусиятҳои асосии фаъолияти муваффақи мақомоти давлатии кишвари Филиппинро бо дарназардошти ҳамкориҳо ва ҳамроҳии дақиқи фаъолияти ҷонибҳои манфиатдор, ки танзими равандҳои муҳочиратро таъмин мекунанд, метавон ҷунин ифода

намуд:

Дар давлати Филиппин ба масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии сару кор дорад, ки фаъолияти дигар вазорату идораҳои ҳамоҳанг мекунад. Ҳукумати Филиппин масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатиро самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ доништа, бо Қарори Президенти ин кишвар таҳти роҳбарии вазири меҳнат Шӯрои ҳамоҳангӣ таъсис додааст, ки ба ҳайати он роҳбарони аввали тамоми вазорату идораҳои дахлдор, инчунин роҳбарони созмонҳои дигар, ки вобаста ба кор дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ нуфузи баланд ва натиҷаҳои хуби корӣ доранд, дохил шудаанд.

Вазорати меҳнати Филиппин дар назди сафорату консулгарии ин кишвар дар хориҷа дар 37 давлати ҷаҳон, ки бештарин шумораи муҳоҷирони меҳнати Филиппин фаъолият доранд, атташе оид ба меҳнат дорад. Атташе оид ба меҳнат ба омӯзиши доимии бозори меҳнат ва шуғл, дурнамои рушди соҳаҳои хоҷагии халқи кишвари ҳузур дар 5-10 соли наздик, имзои созишномаҳо бо кордихандагони хориҷӣ, пешниҳоди маълумот ба Вазорати меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ-ҳуқуқии муҳоҷирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Филиппин ва дар ҳолатҳои зарурӣ ширкат дар тафтишоти судӣ, инчунин ба дигар масъалаҳо, ки дар шартнома ё қарордоди Атташе ҳамчун салоҳияти ӯ омадаанд, машғул мешавад.

Дар ҳолати ба миён омадани мушкилоти иловагӣ, ки берун аз ҳадди ваколати Атташе оид ба меҳнат мебароянд, дарҳол кормандони сафорат ё консулӣ тадбир меандешанд. Алоқамандӣ ва робитаҳои кории ин ду вазорат дар баландтарин сатҳ қарор доранд, зеро ҳар ду ҷониб муҳимияти масъала ва натиҷаҳои онро барои кишвари Филиппин хуб дарк кардаанд. Ҳар сол вазоратҳои номбурда дар зиёда аз 500 муруфияи судӣ ширкат карда, 90% онҳоро ба манфиати худ ҳал мекунанд, зеро бо имзои шартнома ва қарордодҳои меҳнатӣ ҷанбаҳои ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоӣ-ҳуқуқии муҳоҷирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Филиппин мадди назар дошта мешавад.

Бояд аз низоми хеле рушдкарда ва ҷандирии омӯзиши касбӣ ва бозомӯзии муҳоҷирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Филиппин, ки роҳбарии онро Агентии омӯзиши техникӣ ва тақмили ихтисос бо номи ТЕЗДА дар ихтиёр дорад, ёдовар шавем. Ин созмон сиёсати умумии Вазорати меҳнатро дар соҳаи таҳсилоти касбии техникӣ татбиқ намуда, методологияҳо, дастурҳо, асбобҳои аёни, дипломҳо ва сертификатҳои ягона бо сарпарастии Вазорати меҳнат омода мекунад, ки пас аз анҷоми раванди таълим ба шаҳрвандони таҳсилкарда, дода мешаванд. Муҳлати омӯзиши курсҳо аз намуди ихтисоси интихобшаванда вобаста аст: курсҳои 1-2 сола, аз 3 то 6 моҳа, якҷафтаина, даҳрӯза, духафтаина, якмоҳа ва ғ.

Агар ҳар сол ба бозори меҳнати дохилии Филиппин қариб 1 млн нафар шаҳрвандони кишвар ҳамчун захираҳои нави меҳнатӣ ворид шаванд, пас низоми пуриқтидори муташаккили оморасозии касбҳои техникӣ Филиппин 1 млн 300 ҳазор нафарро касбҳои зарурии муосирро меомӯзад. Дар баробари ин, дар марказҳои омӯзиши Филиппин дар асоси шартнома шумораи зиёди шаҳрвандони дигар давлатҳои ҳамсоя таҳсил мекунанд, ки комил будани низоми касбомӯзии ин кишварро собит месозад.

Бояд қайд намуд, ки давлати Филиппин бо шарофати ҳамкорӣҳои хусусӣ-давлатӣ чунин натиҷаҳои баландро соҳиб гаштааст, зеро аз 100% марказҳои омӯзиши сохтори Вазорати меҳнат 68%-ро марказҳои хусусӣ ва танҳо 32%-ро марказҳои давлатӣ ташкил медиҳанд.

Созмони дигар дар низоми Вазорати меҳнат, ки ба дастгирии иҷтимоии муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо машғул аст, Агентӣ оид ба расондани ёрии иҷтимоӣ ном дорад, ки аз ҳисоби аъзоҳақие, ки муҳоҷирони меҳнатӣ пардохт мекунанд (25 доллари ИМА) Фонди Иҷтимоии Муҳоҷиронро таъсис додааст. Ҳар сол ба ин фонд тақрибан 2 млн муҳоҷири меҳнатӣ аъзоҳақӣ пардохт мекунанд ва ин имкон медиҳад, ки бо фаъолияти ҷиддӣ ва шаффоф ба муҳоҷирони меҳнати эҳтиёҷманд ва аъзои оилаи онҳо ёрӣ расонад.

Бо дар назар гирифтани масоили муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун самти афзалиятноки

сиёсати давлат, роҳбарияти кишвар яке аз муовинони вазири умури хоричиро масъули танҳо машғул шудан ба соҳаи муҳочирати меҳнатӣ кардааст. Ин муовини вазир дафтари кории алоҳида бо 36 корманди дастгоҳи марказӣ дорад. Дар умум 500 нафар корманд, аз ҷумла, 3-4 нафар дар 64 сафорат (атташеҳо оид ба муҳочират), 24 консулӣ ва дар 4 маъмурияти Филиппин берун аз қаламрави мамлакат таҳти тобеияти бевоситаи муовини мазкури вазири умури хоричӣ қарор доранд.

Атташе оид ба муҳочирати Вазорати меҳнат ва шуғли Филиппин дар хорича бо кормандони ВУХ ҳамкориҳои хеле зич дошта, дар давлатҳои хоричаи дуру наздик дар дафтари кории онҳо қарор мегиранд.

Яке аз санадҳои муҳимме, ки маъсулияти шахсии роҳбарони аввали вазорату идораҳои кишвари Филиппинро баланд мебардорад, Санади № 8042 дар бораи муҳочирони меҳнати Филиппин аст, ки аз ҷониби Президенти ин давлат имзо гардидааст. Тибқи ин санад агар қонунгузори амалкунанда, амалӣ нашавад ва Ҳимояи иҷтимоӣ-ҳуқуқии муҳочирони меҳнатӣ таъмин нагардад, роҳбарони аввали вазорату идораҳо шахсан ба ҷавобгарӣ ва ҷазо кашида мешаванд.

Вобаста ба сиёсати чандирӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ, ҳамкориҳои наздики мақомоти марбути ҳокимияти давлатӣ ва ёрии амалии Ҳукумати мамлакат солҳои охир сатҳи бекорӣ дар давлати Филиппин ҳар сол то 1% коҳиш меёбад, ки барои давлати донори муҳочирони меҳнатӣ натиҷаи хуб ба ҳисоб меравад.

Дигар намунаи мусбати соҳаи муҳочирати меҳнатӣ, сиёсати шуғли аҳоли ва рушди бозори дохилии меҳнат, ки ба ҷалби маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ ва истифода бошууроии онҳо дар рушди иқтисоди давлат мусоидат мекунад, таҷрибаи кор дар Ҳиндустон аст. Дар Ҳиндустон дар назди вазорате, ки машғули масъалаҳои муҳочират аст, Маркази ёрӣ ба ҳиндуҳои берун аз қаламрави кишвар таъсис дода шудааст, ки барои татбиқи сиёсати умумии давлат ва истифодаи мақсадноки сармояҳо ва маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат муваззаф аст. Дар ин Марказ Шӯрои Ҳамоҳангсоз таъсис шудааст, ки ба ҳайати он 4-5 роҳбарони вазоратҳои калидӣ ва 4-5 ҳиндуи муваффақ, ки доимӣ дар хорича зиндагӣ мекунанд, дохил мешаванд. Шӯрои Ҳамоҳангсоз тавассути фаъолияти мутахассисони баландихтисос ва коршиносони дорой музди меҳнати баланд шаффофияти истифодаи маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва татбиқи тамоми лоиҳаҳо то анҷоми мантиқии онҳо қафолат медиҳад.

Ҳиндуҳо, ки дар хорича зиндагӣ мекунанд, инчунин муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо ба фаъолияти қонунии Маркази зикршуда боварӣ доранд, аз ин сабаб сол ба сол ҳаҷми маблағҳо, ки ба суратҳисоби ин Марказ аз хорича гузаронда мешавад, афзоиш меёбад. Бо ҳамин тарз, танҳо дар давраи соли 2009 ба Ҳиндустон 49 млрд доллари ИМА интиқол дода шудааст, ки дар миёни тамоми давлатҳои ҷаҳон баландтарин нишондод аст ва таҷрибаи қонуниро дар соҳаи ҳавасмандгардонӣ ва истифодаи маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иқтисоди мамлакат, инчунин эҳтироми баланди ҳиндуҳои хоричиро ба ватани худ собит месозад. Ин ба Ҳиндустон имкон медиҳад, ки иморатҳои нави истехсолӣ бунёд намояд ва бо бештар рушд додани соҳаи хоҷагии қишлоқ ҷойҳои кории иловагӣ ташкил кунад ва шаҳрвандони давлати худро бо ҷойи кори доимӣ таъмин намояд.

Муҳочирони меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, дар солҳои охир маблағҳои кам интиқол надодаанд, ки ҳаҷми онҳо то ду ва зиёда млрд. доллари ИМА гуфта мешавад. Вале истифодаи ин маблағҳо дар рушди соҳибкорӣ ва иқтисоди мамлакат ҳоло ба шумораи хеле ками муҳочирони меҳнатӣ имконпазир аст. Сабаби ин чанд омилҳои объектӣ ва субъективӣ мебошанд, ки мо якҷоя бояд онҳоро омӯзем ва барои ташкили фазои ҳуқуқӣ ва шаффофияти истифодаи маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ дар рушди соҳибкорӣ тадбирҳои амалиро роҳандозӣ кунем [5].

Масоили ҳавасмандгардонӣ ва истифодаи оқилонаи маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисоди мамлакат

ва дар умум, чомеа чандин маротиба дар гузоришу баромадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шуданд, ки дар робита ба он вазорату идораҳои дахлдор, инчунин мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд ҷиҳати татбиқи вазифаҳое, ки аз ҷониби сарвари давлат супориш дода шудаанд, тадбирҳои ҷиддӣ роҳандозӣ кунанд.

Тули солҳои охир давлатҳои ҷаҳон аз афзоиши бухрони молиявӣ ва иқтисодӣ, ки дар баҳши молиявии давлатҳои мутараққӣ шурӯъ шудааст, нигарон ҳастанд. Интизор меравад, ки натиҷаҳои бухрони ҷаҳонӣ бештар аз ҳама ба равандҳои муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ таъсир мегузоранд.

Зарурат барои ташкил ва рушди муколама дар чомеа бо ҷалби тамоми ҷонибҳои манфиатдор барои таҳияи сиёсат ва тадбирҳои мувофиқ бо мақсади ба камтарин сатҳи бӯри бурдани таъсиси манфии бухрон ба равандҳои муҳоҷират, инчунин ташкили шароити мусоид барои бозҳамгирии муҳоҷирони ба ватан баргашта, ба вучуд омадааст.

Кӯшишҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми шарикони иҷтимоӣ бояд ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо музди меҳнати арзанда тавассути беҳтар кардани муҳити корӣ ва фазои сармоягузорӣ, рушди шароит барои рақобати озод дар тамоми соҳаҳои иқтисод, баланд бардоштани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ ва сиёсати пулӣ-қарзии давлат равона шавад. Ин барои нармтар кардани пайомадҳои манфии иҷтимоӣ-иқтисодии коҳиши муҳоҷирати меҳнатӣ кӯмак карда, барои рушди устувор ва дарозмуддати иқтисодӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Маҳмадбеков М. Муҳоҷират / М. Маҳмадбеков, П. Ҳакимов. – Душанбе: «Ирфон», 2013. –С.83,99,102,103.
2. Simmons, J.B. (1979): "Slowing metropolitan city growth in Asia: policies, programs, and results", in Population and development Review (New York) March - p. 98.
3. Stohr, W. (1979): Evaluation of some arguments against government intervention to influence territorial population distribution, paper presented at UN UNFPA Workshop on Population Distribution Policies in Development Planning, Bangkok, 4-13 September.
4. Hansen, N. (1979): A review and evaluation of attempts to direct migrants to smaller and intermediate- size cities paper presented at UN/UNFPA Workshop on Population Distribution Policies in Development and Planning, Bangkok, 4-13 September.
5. Муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушкилот, таъсири он ба чомеа ва роҳҳои танзими равандҳо. –Душанбе: «Эр-граф», 2013.

УДК 333.727. 22/24 (575.3+510)

Расулов Ғ., Расулов М.Ғ.

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ ТАҲҚИҚОТИ МАВЗӢИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХИТОЙ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои ҷалби сармоягузориҳои Хитой ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пошхӯрии ИҚШС дар давраи мушкили ташаккули тартиботи нав ва тағйироти куллии муносибатҳои геополитикӣ баррасӣ гардидааст. Муаллифони қайд намудаанд, ки Тоҷикистон дар давраи мураккаб дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ бо бисёр кишварҳои хориҷӣ муносибатҳои хуб барқарор намуда, бо сармоягузориҳои потенциалӣ низ корхоро ба роҳ андохт.

Баъди ҳалли масъалаҳои марзӣ байни Тоҷикистону Хитой сиёсати сармоягузориҳои ҶМЧ ба Тоҷикистон хеле ғаёб гардид. Дахҳо лоиҳаҳои афзалиятдоштаи соҳаҳои саноат,

инфрасохтор, кишоварзӣ, сохтмон ва ғайра амалӣ гардиданд. Дар натиҷаи оқилигардонии истифодаи сармои муштарак дар мамлакат истеҳсол ва содироти маҳсулоти саноатӣ хеле зиёд шуда, кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ баромад.

Ақидаҳои гуногуни мусбат ва манфии муҳаққиқонро нисбати сармоягузориҳои чинӣ таҳлил карда, муаллифон пешниҳод менамоянд, ки ба масъалаҳои роҳҳои самарабахши ҷалби сармоягузориҳои тавачҷуҳи зиёд зоҳир гардад.

Ҷамчунин пешниҳод гардидааст, ки барои интиҳоби сармоягузориҳои дар коркарди қонҳо тендерҳо эълон карда шуда, дар шароити идома ёфтани ҷанги тичоратии байни ИМА ва Хитой манбаҳои ҷалби сармоя диверсификатсия гардад. Амали мазкур дараҷаи хатарнокӣ лоиҳаҳо коҳиш медиҳад.

Калидвожаҳо: сармоягузориҳо, тартиботи ҷаҳонӣ, тағйироти кулӣ, соҳаҳои афзалиятдошта, кишвари абарқудрати сотсиалистӣ, робитаҳои интегратсионӣ, системаи геополитикӣ, самтҳои сиёсӣ, амнияти иқтисодӣ, манбаҳои алтернативии сармоягузориӣ, қорхонаи муштарак, муносибатҳои неки ҳамсоҷӣ, қонҳои маъдан, сиёсати экспансионӣ.

Расулов Г., Расулов М. Г.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ КИТАЙСКИХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены вопросы исследования темы привлечения китайских инвестиций в экономику Республики Таджикистан после распада СССР в сложный период становления нового миропорядка и кардинальных изменений геополитических отношений. Авторы отмечают, что Таджикистан, в условиях осуществления рыночных преобразований начал устанавливать дипломатические и экономические отношения со многими странами мира, а также налаживал взаимовыгодные связи с потенциальными иностранными инвесторами.

После разрешения спорных территориальных вопросов с Китаем активизировалась инвестиционная политика КНР по отношению Республике Таджикистан. Были успешно реализованы десятки проектов в приоритетных отраслях промышленности, инфраструктуры, сельского хозяйства, строительства и т.д. В результате оптимизации использования совместного капитала в Таджикистане увеличилось производство и экспорт конкурентоспособной промышленной продукции, а также страна вышла из коммуникационного тупика, что дало импульс развитию внутренней и внешней торговли.

Анализируя разнообразные точки зрения об позитивных и негативных особенностях влияния китайских инвестиций, авторы предлагают впредь больше уделять внимание использованию эффективных форм привлечения иностранных инвесторов. В частности, рекомендуют при выборе партнеров провести международные тендеры, диверсифицировать источники привлечения иностранных инвестиций в условиях торговых войн США с Китаем, распространения коронавируса на территории поднебесной и других стран, уменьшить уровень разнообразных рисков соответствующих проектов.

Статья представляет научно-практический интерес ученым, специалистам и всем тем, кто заинтересован в изучении иностранных инвестиционных процессов.

Ключевые слова: китайские инвестиции, новый миропорядок, кардинальные изменения, приоритетные отрасли, независимое государство, социалистическая сверхдержава, интеграционные связи, геополитическая система, политическая ориентация, экономическая безопасность, альтернативные источники инвестирования, совместные предприятия, добрососедские отношения, рудные месторождения, экспансионная политика.

Rasulov G., Rasulov M.G.

ABOUT SOME ASPECTS OF STUDYING THE TOPIC OF ATTRACTING CHINESE INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF RT

The article discusses the study of the topic of attracting Chinese investment in the economy of the Republic of Tajikistan after the collapse of the USSR in the difficult period of the formation of a new world order and fundamental changes in geopolitical relations. The authors note that Tajikistan, in the conditions of market transformations, began to establish diplomatic and economic relations with many countries of the world, and also established mutually beneficial relations with potential foreign investors.

After resolving disputed territorial issues with China, China's investment policy in the Republic of Tajikistan intensified. Dozens of projects were implemented in priority sectors of industry, infrastructure, agriculture, construction, etc. As a result of optimizing the use of joint capital in Tajikistan, the production and export of competitive industrial products increased, and the country also broke the communication deadlock, which gave impetus to the development of domestic and foreign trade.

Analyzing various points of view about the positive and negative features of the influence of Chinese investments, the authors propose that more attention should be paid to the use of effective forms of attracting foreign investors. In particular, it is recommended that when choosing partners, international tenders be held, diversified sources of attracting foreign investment in the context of the US trade wars with China, the spread of the coronavirus in the territory of China and other countries, reduce the level of various risks of relevant projects.

The article is of scientific and practical interest to scientists, specialists and all those who are interested in studying foreign investment processes.

Analyzing various points of view about the positive and negative features of the influence of Chinese investments, the authors propose that more attention should be paid to the use of effective forms of attracting foreign investors. In particular, it is recommended that when choosing partners, international tenders be held, diversified sources of attracting foreign investment in the context of the US trade wars with China, the spread of the coronavirus in the territory of China and other countries, reduce the level of various risks of relevant projects.

The article is of scientific and practical interest to scientists, specialists and all those who are interested in studying foreign investment processes.

Keywords: Chinese investment, a new world order, fundamental changes, priority sectors, an independent state, a socialist superpower, integration ties, a geopolitical system, political orientation, economic security, alternative sources of investment, joint ventures, good neighborly relations, ore deposits, expansionary policies.

В начале 90-ых годов XX столетия в результате распада СССР, все входящие в нее республики, в том числе и Таджикистан, стали независимыми государствами. Отделяя от мощной социалистической сверхдержавы, каждая из них в зависимости от сложившейся ситуации, как отдельная страна старалась выбирать свой дальнейший путь развития и постепенно, самостоятельно войти в мировые интеграционные процессы. Образовавшая новая геополитическая система и резкое изменение тенденции мировой глобализации для вышеназванных стран стала тяжелым, серьезным испытанием, драматичным явлением и в какой-то степени неопределенным периодом преодоления возникающих экономических, политических и социальных рисков.

В процессе формирования новой реалии миропорядка, в Таджикистане вопросы организации внутренних и внешних управленческих структур, установления дипломатических, торгово-экономических и инвестиционных отношений с зарубежными странами приобрели особо важный характер. Потому что, ухудшение состояния

экономики в результате нарушения хозяйственных связей между странами бывшего Советского Союза и продолжение гражданской войны внутри страны, растущая социальная напряженность усугубили ситуацию: экономика республики пережила самый глубокий кризис. В этой связи становилось все более ясно необходимость актуализации реакции на вызовы и задачи по обеспечению взаимовыгодных связей со странами внешнего мира, особенно с восточным соседом, великой державой – быстро развивающимся Китаем.

Следует отметить, что Таджикистан и Китай, в отличие от России, Турции, Ирана и других стран, ввиду сложности существующих проблем, в начальной стадии сотрудничества, до достижения взаимного взаимопонимания проявили осторожность к вопросу расширения двусторонних отношений и сравнительно поздно приступили к заключению инвестиционных отношений, чтобы затем беспрепятственно выполнять поставленные задачи.

В девяностые годы XX века западные и некоторые восточные страны в северной части Таджикистана приступили к использованию местных природных ресурсов и создавали совместные предприятия «Зарафшон» по добычи золота (Великобритания), «Джавани» по производству текстильной продукции (Италия) и «Таджик-Кабоол текстайлз» по выпуску хлопковой джинсовой одежды (Республика Корея).

В этот период в научных и общественных отечественных и зарубежных изданиях появились статьи о международных связях Таджикистана, критерии и оценки государственного регулирования, экономической безопасности, экономических успехах зарубежных стран, особенно Китая, а также о возможности сотрудничества, изучении и реализации передового опыта. К таким публикациям относится статья экс-министра иностранных дел республики, академика АН республики Т.Н. Назарова «Внешняя политика в системе факторов международного сотрудничества», где автор, анализируя определенные направления внешней экономической политики Республики Таджикистан, оценивая процессы ее сотрудничества с международными организациями и зарубежными странами, изложил государственную политику страны в отношении будущих направлений и перспективы сотрудничества [1].

В указанный период между Таджикистаном и Китаем постоянно шли двусторонние договоренности, ввиду наличия спорных вопросов, связанных с неопределенностью регулирования линии прохождения границ, поэтому данный фактор помещал своевременному налаживанию торгово-экономического сотрудничества. Необходимо отметить, что благодаря дальновидному доброжелательному подходу руководителей обоих государств во имя благосостояния двух дружественных народов, все проблемы были решены окончательно и положительно. Обоюдные инициативы сторон создавали прочные предпосылки для ускорения процессов формирования и расширения взаимовыгодных рыночных связей во всех отраслях.

Необходимо отметить, что ученые и эксперты, специалисты и дипломаты проявили большой интерес к расширению добрососедских связей, активно участвовали в исследовании и освещении экономических вопросов. Известный таджикский дипломат и ученый Алимов Р.К. написал серию аналитических материалов об актуальных проблемах и исторических результатах сотрудничества между двумя странами, необходимости развития рынка капитала с целью расширения производственных и экономических потенциалов [2; 3].

Важно подчеркнуть, что в новых условиях хозяйствования в общей системе экономических связей между Таджикистаном и Китаем инвестиционные взаимодействия находились в центре внимания обоих государств. Именно скорейшее направление капитала в реализации совместных перспективных инвестиционных проектов помогли постепенно изменить состояния разрушенных в ходе гражданской войны производственных предприятий Таджикистана, остановить процесс деиндустриализация

страны, устранить существующие барьеры, создать тысячи высокооплачиваемых рабочих мест, пополнить и обогащать внутренний рынок страны различными повседневными потребительскими и строительно-инвестиционными товарами.

Наряду с этим, определенные потоки инвестиции были направлены на реконструкцию старых и строительство новых инфраструктурных объектов, которые соединили различные регионы страны, помогли своевременно обеспечить перевозки необходимых грузов внутри и за пределами страны, выйти на главные транспортные артерии восточного, южного и западного направления.

В соответствии со статистическими данными общий объем инвестиции Китая в РТ на 31 декабря 2018 года составил 2,6 млрд. долл. США, 1,5 млрд. долл. США из которых являются прямыми инвестициями. Это самый высокий результат среди показателей зарубежных инвесторов Таджикистана стал мощным прорывом для развития экономики. Следует отметить, что инвестиции одного из стратегических партнеров Таджикистана - России всего равнялись 967.8 млн. долл. США [4]. Из данного сопоставления можно прийти к выводу, что в последние годы значительно выросла деловая активность китайских инвесторов по сравнению со своими конкурентами.

Китай и по сей день продолжает инвестировать в нашу экономику и естественно тема сотрудничества двух соседних стран занимала и занимают важное место среди исследований ученых и экспертов, и государственных служащих. Отечественными и зарубежными учеными, специалистами и государственными чиновниками проведены актуальные научные исследования, опубликовано множество аналитических книг и статей, в которых имеются разнообразные, порою противоречивые точки зрения относительно вышеуказанных тем.

Одни авторы, отмечая востребованность китайских инвестиций в экономику Таджикистана, признавая их важность, достоинства и преобразовательных качеств, предлагают активно продолжить данную тенденцию и в будущем еще расширить наименование злостных проектов с целью скорейшего решения намеченных стратегических задач Таджикистана. Другие исследователи в китайских инвестициях видят возникающую опасность и имеющую неблагоприятные последствия в долгосрочной перспективе.

В статье «О роли Китая в выходе Таджикистана из транспортного тупика» рассмотрены вопросы строительства и сдачи в эксплуатацию автодороги Кульма-Карокурум-Хорог, обеспечивающей нетрадиционный бесперебойный выход Таджикистана на главные международные магистрали. Автор подчеркивает, что данная дорога практически превратила Таджикистан в транзитную страну, которая имеет большую перспективу в будущем [5].

Также привлекает внимание книга доктора исторических наук, бывшего директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан Х. Холикназара «Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014гг.)». Используя обширный объем исторических и колоссальных экономических материалов, многолетних исследовательский и дипломатический опыт, автор подробно излагает трудные процессы урегулирования пограничных вопросов и обеспечение устойчивого политического и экономического сотрудничества между Таджикистаном и КНР и их разноформатные отношения в рамках ШОС. В параграфе «Экономические проекты ШОС для Республики Таджикистан» представлен подробный материал об истоках и процессах выделения долгосрочных льготных кредитов банками КНР с целью возведения объектов производственного и инфраструктурного назначения [6].

Весьма важно, что и российские эксперты хорошо отзываются о перспективах международных автомагистралей Таджикистана. Например, известный эксперт Сазонов С.Л. пишет: «Формирование международного транспортного коридора между Душанбе и

Кашгаром – явный сигнал о начале формирования интеграционного транспортно-экономического пространства в Припамирье» [7].

Другой российский ученый Князев А.А. предлагает быстрее построить автодорогу Ош (Кыргызстан) – Хорог (Таджикистан) – Файзабад (Афганистан), которая «как единственная наземная магистраль через Памир» может превратиться в важный региональный узел для транспортировки товаров различного назначения [8].

Вышеназванные оценки еще раз напоминают о важности автодорог Республики Таджикистан для решения социально-экономических задач в условиях отсутствия морских путей, выходящих к мировым торговым центрам и портам.

Как упомянули выше, некоторые авторы особо выделяют рискованность китайских инвестиций для малой принимающей страны, в примере Таджикистана, опасаются, что КНР, умело используя свою финансовую, экономическую, технологическую мощь и квалифицированного человеческого капитала и большой опыт хозяйствования проводит экспансивную политику в отношении Республики Таджикистан. Они отмечают, что за сравнительно короткий срок Китай стремительно усилил свое присутствие и влияние в разработке различных рудных месторождений, особенно месторождении драгоценных и цветных металлов Таджикистана.

Оппоненты озабочены тем, что такая политика с одной стороны, приводит к скорейшему истощению запасов полезных ископаемых в различных регионах страны, с другой стороны Таджикистану полученные долги, давно превышающие миллиардо-долларовый рубеж, будут отрицательно повлиять на благосостояния наших граждан и будущих поколений. Предлагается широкий выбор альтернативных иностранных средств. Также ими не одобряется политика отправки добываемых руд для переработки в зарубежные страны [9].

Другая проблема связана с дефицитом инженерно-технических кадров. Ныне в проектах китайских компаний предусмотрено обучение таджикских специалистов производственных предприятий. Например, в процессе осуществления проекта подстанции «Хатлон» 40 специалистов «Барки Точик» были направлены в Китай для повышения квалификации. Также в период выполнения работ 60 специалистов гидроэнергетической отрасли охвачены обучением.

Однако только временными поддержками наших партнеров решить проблему невозможно. Весьма важный вопрос подготовки и переподготовки профессионалов и остродефицитных специалистов по инвестиционным профилям, должно проводиться постоянно и целенаправленно в рамках четко разработанной национальной программы и способствовала постоянному расширению неординарных задач современных хозяйственных отношений. Это актуально особенно сейчас, когда в стране 2020-2040 годы объявлены периодом развития

Очевидно, что ограниченные природные запасы должны использоваться более рационально, экономично и оптимально. Как показывает практика, часть инвестиционный капитал Китая в Таджикистане направляются на производство продукции для потребительского рынка стран Юго-Восточной Азии. Однако расширение торгово-экономических отношений в данном направлении связано с большими рисками в связи с ухудшением военно-политической обстановки в Исламской Республике Афганистан и об этом свидетельствует уменьшение объемов торговли между Таджикистаном и Афганистаном в 2019 году. Поскольку Исламская Республика Афганистан находится в центре внимания заинтересованных геополитических игроков, никто не может гарантировать скорейшее восстановление мира и согласия в данной стране в краткосрочной перспективе.

В Республике Таджикистан 2019-2021 годы объявлены годами развития туризма и народном промысле. В этом ракурсе автодорога Душанбе-Хорог-Кульма-Карокурум и

Душанбе-Джиркатал-Кыргызстан-Китай могут превратиться в важнейшие транспортные узлы для развития экотуризма и альпинизма.

Появление коронавируса в Китае в 2019 году и его распространение в другие страны стало серьезным сигналом для беспокойства населения во всех странах мира, особенно в соседних государствах. Ограничение в перемещения рабочей силы, особенно инженерно-технических работников и различного рода инвестиционных товаров, выделения больших объемов денежных средств медицинским учреждениям для предотвращения нарастающих опасностей вышеуказанного вируса непосредственно и опосредственно уменьшает инвестиционный капитал и деловую активность, что отрицательно повлияет на процесс инвестирования и эффективного ведения совместного реального бизнеса.

К сожалению, данный вопрос недостаточно полно освещается официальными, научными работниками и специалистами в соответствующих изданиях, что мешает повсеместно направлять общие усилия на решение проблемы для скорейшего достижения намеченных показателей. Создавшее положение еще раз напоминает нас о важности селективных подходов к диверсификации инвестиционных источников, сочетании разных взаимовыгодных и эффективных предложений, одновременно и параллельно работать инвесторами их различных стран мира. Своевременное, планомерное и целесообразное решение данной задачи может на много уменьшить или смягчить уровень влияния серьезных рисков и опасностей, угрожающих нашу экономику в нынешних сложных неординарных, быстро меняющихся условиях, в перспективе может обеспечить устойчивое инвестиционное благополучие и предсказуемые позитивные процессы в Республике Таджикистан.

АДАБИЁТ

1. Назаров Т. Н. Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 1998, №2. С. - 5-18.
2. Азимов Р.К. Экономическое «чудо» КНР. Экономическая Таджикистана: стратегия развития. 3.2007. С. 150-173.
3. Алимов Р.К. Таджикско-Китайские отношения: правовая база. Экономическая Таджикистана: стратегия развития. 4.2007. С. 153-162.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2019. С. – 250-251.
5. Алимов Р.К. О роли Китая в выходе Таджикистана из транспортного тупика. Внешнеэкономическая политика КНР. С. – 292-305.
6. Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014гг.).
7. Сазонов С.Л. Россия-Китай: сотрудничество в области транспорта, М.: 2012, С. 199.
8. [URL: <http://cawaterinfo.net/review/afghanistan.htm>].
9. Влияние Китая на Таджикистан растет вслед за инвестициями. ДУШАНБЕ, 8 дек - Sputnik.

Рахимов С. Х., Каримов Б. Х.

БАҲОГУЗОРИИ ТАЪСИРИ ҶАҲОНИШАВӢ БО ВОРИД НАМУДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ИНДУСТРИЯИ МЕҲМОНХОНАДОРӢ

Мақола оид ба нақши технологияҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва таъсири он ба навоариҳои соҳаҳои алоҳида, аз ҷумла дар соҳаи меҳмоннавозӣ бахшида шудааст. Арзёбии таҳқиқоти ниҳодҳои бонуфузи байналмилалӣ оид ба татбиқи технологияҳои муосири инноватсионӣ ва таъсири онҳо ба рушди соҳаи меҳмоннавозӣ таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди глобалӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, сиёсати инноватсионӣ, рушди инноватсионӣ, инноватсияҳои соҳавӣ, технологияҳои инноватсионӣ, системаҳои инноватсионӣ, ҷаҳонишавӣ, индустрияи меҳмоннавозӣ, тичорати меҳмонхонадорӣ, иқтисоди миллӣ.

Рахимов С. Х., Каримов Б. Х.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ГОСТИНЕЧНОМ БИЗНЕСЕ

Статья посвящена роли инновационной технологий в глобальной экономике и ее влияние на отраслевые инновации, в том числе в индустрии гостеприимства. Проанализирована оценка исследований влиятельных международных институтов на внедрении современных инновационных технологий и их влияние на развитие индустрии гостеприимства.

Ключевые слова: глобальная экономика, мировая экономика, экономическое сотрудничество, инновационная политика, инновационное развитие, отраслевые инновации, инновационные технологии, инновационные системы, глобализация, индустрия гостеприимства, гостиничный бизнес, национальная экономика.

Rakhimov S. Kh., Karimov B. Kh.

EVALUATION OF THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

The article is devoted to the role of innovative technologies in the global economy and its impact on industry innovations, including in the hospitality industry. The evaluation of research by influential international institutions on the implementation of modern innovative technologies and their impact on the development of the hospitality industry is analyzed.

Keywords: global economy, world economy, economic cooperation, innovation policy, innovative development, industry innovations, innovative technologies, innovative systems, globalization, hospitality industry, hotel business, national economy.

Ссылаясь на исследования прошлого века, можно сказать, что во второй половине 20-го века стали проявляться особенности новой экономики – глобальной экономики. Его основной отличительной особенностью является то, что все основы экономической деятельности: снабжение, производство и потребление товаров и услуг, управления, распространения информации и технологий, функционирования рынков - осуществляются

в глобальном масштабе. В одном из широко известных определений М. Кастеллса, глобальная экономика определяется как «экономика, способная работать как единая система в реальном времени по всей планете» [5, с.14].

Интернационализация мировой экономики является основой глобализации. Интенсивное развитие этого процесса началось с середины 60-х годов прошлого века. Интернационализация дает толчок развитию международному экономическому сотрудничеству, его углублению и интенсификации [3, с.87]. Международное разделение труда и укрепление экономического обмена между государствами, является основным показателем данного процесса. Сжатие мирового экономического пространства и углубление сложной системы международных экономических отношений конца 90-х годов прошлого века, является влиянием этого процесса [1, с.62].

Одним из основных «драйверов» мировой экономики является внедрение инноваций на уровне отдельных предприятий и на уровне проектов в национальном масштабе.

В развивающихся странах, инновационная политика является одним из основных элементов стратегии развития и ключевым фактором решения социальных проблем, таких как загрязнение окружающей среды, здоровья населения, нищеты и безработицы.

Поэтому, вопросам инновационного развития в республике уделено большое внимание в Национальной Стратегии Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Программе среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы.

По мнению отечественных ученых Рахимова Р.К. и Юсуфбекова Ю.Р. «Сегодня переход страны на инновационный путь развития становится основой развития экономики и повышения благосостояния народа. Инновационное развитие экономики становится определяющим фактором количественных, качественных и структурных изменений в экономике и экономическом росте» [11, с.53].

Согласно Программе инновационного развития Республики, Таджикистан на 2011-2020 годы общее состояние инновационной деятельности в стране охарактеризовано находящиеся в стадии становления [10].

Однако отраслевые инновации имеют свои особенности, которые связаны со спецификой бизнеса: преобладание малых и средних предприятий, высокая конкуренция за клиентов в снижении эффективности.

Все это приводит к тому, что многие гостиничные компании вынуждены на свой страх и риск внедрять инновации, чтобы не потерять свою конкурентоспособность, не понимая, как они повлияют на процессы глобализации, с научными методами применения инновационных технологий предприятиями индустрии гостеприимства.

Методологической основой исследования проблем были работы ученых [1,2,4,5,9] и другие, изучавшие научную основу и сущность индустрии гостеприимства, влияние глобализации на развитие индустрии гостеприимства. Однако в выделенных ресурсах проблемы влияние глобализации на внедрение инновационных технологий в индустрии гостеприимства не получила косвенного освещения или не рассматривалась вовсе.

Вместе с научными подходами для оценок воздействия глобализации о внедрении инновационных технологических компаний в сфере гостеприимства были использованы результаты глобальных исследований, в том числе Глобальным инновационным индексом (GII), проводящих глобальные исследования и сопутствующий рейтинг стран по показателю уровня развития инноваций. GIИ рассчитывается в соответствии с методом международной бизнес-школы INSEAD, Франция.

С 2007 года проводится GIИ исследования, которое отображает комплекс показателей инновационного развития различных стран мира, в том числе внедрения инновационных технологий на предприятиях индустрии гостеприимства. Данный глобальный индекс инноваций состоит из 80 различных показателей, которые отражают

детали инновационного развития отдельных стран на соответствующих уровнях экономического развития. Исследователи полагают, что наличие инновационных возможностей и условия их реализации непосредственно повлияют на эффективность любой экономики. Исходя из этого, GI рассчитывается как взвешенная сумма баллов по двум основным группам показателей: ресурсы и условия для внедрения инноваций (Innovation Input) и результаты внедрения инноваций (Innovation Output).

Таким образом, результатом GI исследований, является соотношение стоимости и эффекта, который позволяет объективно оценить эффективность работ по развитию инноваций разных стран мира.

По итогам ежегодных исследований за последние годы, Таджикистан занимает соответственно 101 место в 2018 году и 100 место в рейтинге "Global innovation index 2019".

Авторы Индекса инноваций Bloomberg учитывают по семи показателям: расходы на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, производительность, концентрация высокотехнологичных компаний, преобладание более высокого образования, производство добавленной стоимости в процентах от ВВП, деятельность в регистрации патентов и количество исследователей на 1 миллион жителей.

Аналогичные результаты межгосударственных сопоставлений подчеркивают необходимость комплексной и сбалансированной политики, направленной на всестороннее развитие национальных инновационных систем национальных экономик и отдельных предприятий, включая индустрии гостеприимства.

Влияние тенденций глобализации и интеграционных систем в мировом масштабе, потребует создания крупных корпораций и гостиничных сетей, исходя из развития гостиничного бизнеса и формирования рынка гостиничных услуг, в современном мире гостеприимство становится интересной сферой экономики, и часто выходит за пределы одной страны, что указывает на желание развивать и диверсифицировать свою деятельность.

Для укрепления стратегического корпоративного управления, в котором преимущество дается будущему, а не текущей прибыли, глобализации влияет на стратегию развития предприятий гостеприимства, поэтому должны вести частичный учет внутренних и внешних факторов, которые влияют на бизнес и снижают его инвестиционную привлекательность.

К внешним аспектам глобализации индустрии гостеприимства можно включить:

- более высокий уровень услуги хостингов, для повышения уровня конкуренции;
- крупные компании гостиничного бизнеса активно приобретают малые предприятия этой отрасли;
- новый подход организации гостиничного бизнеса путем формирования международных гостиничных сетей в разных странах, что отражается в увеличении технологий процедуры поддержания собственности, гармонизация процедур, развитие технологических процессов.

Таким образом, сетевая форма организации бизнеса в индустрии гостеприимства является важной тенденцией в процессе глобализации в этой области, которая в одно время проявляла общие тенденции глобализации. Со стороны отдельных авторов [6,7] характеризуют гостиничных сетей по следующим критериям, позволяющие им добиться значительных конкурентных преимуществ по сравнению с независимыми предприятиями:

- за счет снижения стоимости ведения бизнеса и наличия утвержденных стандартов гостиничных услуг иметь больше успеха в преодолении растущей цены и не ценовой конкуренции;
- использование масштабных затрат на перестроение сети;
- внедрения инноваций в бизнесе для увеличения финансовых ресурсов;

- в глобальных системах бронирования иметь достаточные ресурсы для присутствия;
- использование соответствующих маркетинговых преимуществ для узнаваемости бренда;
- для доступности финансовых ресурсов внедрения интегрированных учебных программ и продвижения персонала;
 - решение вопросов демографического старения населения в развитых странах на уровне многонациональной сети гостиничных компаний, удовлетворение растущего спроса на гостиничные услуги, отвечающие международным стандартам обслуживания.

Однако, как показывают события последних лет, несмотря на наличие общих характеристик гостиничных сетей, в их развитии могут подходить под разные подходы к внедрению инноваций.

Процессы глобализации влияют на организационную структуру отеля благодаря внедрению современных технологий управления, способствующие мобилизовать и преобразовать процессы для реализации стратегии развития. Отели имеют схожие ресурсы и оборудование, спектр услуг, их знания и опыт, идеи и возможности, способность общаться с гостями, сотрудничать между собой. Для актуальности, соответствие требованиям времени и создание качественного продукта и быть в состоянии реализовать стратегию роста, человеческий капитал должен включать знания, опыт и технологии, которые должны развиваться.

Процесс глобализации способствует совершенствованию и обмен техническими инновациями, современными технологиями и человеческих ресурсов в масштабе мировой экономики. Это дает возможность повышения квалификации персонала, прошедшего обучение или переобучение за рубежом, являются внутренними факторами роста стоимости бизнеса, так как знания и навыки являются активами, поддерживающими реализацию бизнес-процессов гостиничного бизнеса.

Таким образом, процессы глобализации для устойчивого развития предприятий в индустрии гостеприимства влияют на всех компонентах управления и долгосрочным потенциалом роста гостиничного бизнеса, в том числе основы материальных и нематериальных бизнес-активов стратегического значения. Инновации в индустрии гостеприимства в основном сосредоточены в двух действиях: предоставление материально-технических условий для предоставления услуг гостям и потенциальным клиентам, и расширение спектра базовых и дополнительных услуг гостиниц в соответствии с изучением различных ресурсов. Авторы определили следующие глобальные тенденции, которые в конечном итоге окажут значительное влияние на развитие индустрии гостеприимства:

- увеличение количество туристов, прибывающих из развивающихся стран, в зависимости от изменения баланса сил мировой экономики. Гостиницы должны ориентироваться этим изменением и предоставлять услуги клиентам, представляющих стран с различными культурами и обычаями;
- старение населения Запада, социальные изменения и отсутствие роста средней урожайности во всех развитых странах - все эти факторы могут повлиять на статус гостиничного сектора и подтолкнуть гостиничный бизнес к поиску новых эффективных стратегий развития своих объектов.

Достижения в области технологий станут основными факторами конкурентоспособности отелей. Трудно спорить с информационной глобализацией. Скорость обработки и распространения информации стала более быстрой. «Возрастающая роль информации для создания «репутации» отеля. Виртуальные туры, открытые рейтинги, бронирование Интернета для игр и чатов, социальная сеть - невозможность или

нежелание управлять информация негативно влияет на стратегию развития гостиничного бизнеса».

Темпы инноваций за последние несколько лет значительно увеличились благодаря внедрению передовых технологий с элементами инноваций, которые клиент хотел бы видеть, зависимость от финансовой стабильности и конкурентоспособности отеля. Основные текущие тенденции в инновациях в индустрии гостеприимства, основанные на различных исследованиях и аналитических источников, приводят современные тенденции в области инноваций в индустрии гостеприимства.

Они включают следующие глобальные тенденции:

1. Степень интеграции стратегий виртуальной реальности во взаимодействии с гостями будет определять прогрессивность индустрии гостеприимства, поскольку растущая популярность виртуальной реальности развивает инновационные способы связи.

2. Приоритетом для индустрии гостеприимства станет дальнейшее развитие цифровых технологий, благодаря пониманию того, что слияние онлайн-оффшорного маркетинга в гостиничном бизнесе является, по сути, свершившимся фактом.

3. Все большее значение социальных сетей (SMM) (Social Media Marketing — это маркетинг в социальных сетях, который помогает привлекать клиентов, покупателей или партнеров в бизнесе), сделает работу предприятия в индустрии гостеприимства с постоянным содержанием и оптимизацией SEO (Search Engine Optimisation — комплекс мер по внутренней и внешней оптимизации для поднятия позиций сайта в результатах выдачи поисковых систем по определённым запросам пользователей, с целью увеличения сетевого трафика (для информационных ресурсов) и потенциальных клиентов (для коммерческих ресурсов) и последующей монетизации (получение дохода) этого трафика), для собственных сайтов, развитием мобильных сайтов и приложений.

4. Разработка услуг для таких клиентов, как Air BnB, Inspirato и American Express, позволяющая удовлетворить широкий спектр потребностей клиентов.

5. Из-за активного развития робототехники возникает вопрос, что будет массовая замена человеческого труда в индустрии гостеприимства роботами. В этом году Япония открыла свой первый отель в мире, управляемый роботами. Конечно, маловероятно, что эта тенденция будет увеличиваться, но нет никаких сомнений в том, что в дальнейшем предприятия индустрии гостеприимства продолжают внедрять различные технологические инновации для повышения удобства различных категорий своих гостей.

6. Будет продолжаться совершенствование в области экологических требований гостиничных стандартов. Примером этого является подписание шестнадцати отелей в Нью-Йорке для сокращения выбросов парниковых газов на 30% в течение следующего десятилетия.

Вышеуказанные тенденции характеризуют различные подходы к внедрению инновационных технологий компаниями в сфере гостеприимства - от применения человеческих факторов до увеличения индивидуализация обслуживания и ориентация на клиента для завершения перехода к робототехнике.

Как уже упоминалось, изучение проблем глобализации в гостиничном бизнесе было проведено [1,2,4,5,9] и другими. Однако некоторые ученые, возможно, не согласны со всеми развитыми научными подходами.

Алексеева Ю.В. определяет следующие общие черты глобализации в индустрии гостеприимства:

- постепенное согласование потребности потребителей в зависимости от исчезновения национальных и региональных предпочтений;
- путем стандартизации продуктов или услуг экономия масштаба производства;
- преимущества глобального маркетинга [1, с.64]

По мнению ученых, экономия масштаба производства путем стандартизации продуктов и услуг связана с сетевой формой организации гостиничного бизнеса, а для малых и средних независимых предприятий скорее применяются различные формы аутстаффинга и аутсорсинга.

Ранее отдельные положения этих исследований уже нашли отражение в публикациях некоторых авторов исследования [2,4] и вызвали определенный научный и практический интерес. Внешние аспекты глобализации в индустрии гостеприимства, отражает самые последние изменения в мире, и рассмотрены тенденции, которые оправдывали результаты исследования.

Согласно результатам проведенных исследований, можно отметить, что в зависимости от уровня развития технологии и национальной экономики можно создать инновационную инфраструктуру в отеле с межотраслевой экономикой. Страны с развитой производственной инфраструктурой характеризуются возрастающей роль материальных, нематериальных факторов производства, развития информационной системы, услуг расширенного развития.

Таким образом, существует реальная возможность создания сети консалтинговых, инженерных, сервисных и информационных услуг, которые поддерживают инновационные процессы. И их движущей силой развитие инновационных технологий является, совершенствование информационной и коммуникационной сферы, либерализация рынков и усиление международной конкуренции. Глобальные тенденции и вызовы меняют гостиничный бизнес. Только те гостиницы, которые могут адаптироваться к демографическим, технологическим и экономическим изменениям, смогут добиться успеха. Оценка влияния глобализации на внедрение инновационных технологий, которая была проведена в этой статье, позволит повысить эффективность управленческих решений, что в конечном итоге приведет к повышению эффективности инноваций и их эффективности на уровне отдельных предприятий и всей индустрии гостеприимства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева, Ю.В. Глобализация и российский туристический рынок. Наука и общество, 2012. 6, С.60-66.
2. Бунаков О.А., Зайцева Н.А., Ларионова А.А., Чудновский А.Д., Жукова М.А., Жуков В.А.. Исследование эволюции концепций управления устойчивым туризмом и развития госпитализации в регионах. Журнал устойчивого развития. 2015 (8), С.39-44.
3. Думулен, И. Международная торговля услугами. Москва, Экономика, 2003 270 с.
4. Зайцева Н.А., Ларионова А.А., Мекуш Г.Е., Майорова А.Н., Поворина Е.В. Методологические аспекты Финансовое обоснование стратегий развития предприятий гостиничного бизнеса IEJME - Математическое образование. 2016 г. 11 (7), 2559-2570.
5. Мануэль Кастельс. Глобальна ли глобальная экономика "Экономические стратегии", 2000, №4, стр. 14-24.
6. Морозова М.А. Формирование сети гостиничного продукта с учетом тенденций глобализации и интернационализации внешних торговых рынков. // Современная наука: Актуальные проблемы теории и практики, 2013.12, С. 81-84.
7. Морозова, М.А. и Попков В.П. Методология устойчивого развития развитие сетевых предпринимательских структур в национальном гостиничном бизнесе Российской Федерации. Санкт-Петербург: 2010. 46, С.51-58
8. Петровская М.В., Зайцева Н.А., Бондарчук Н.В., Григорьева Е.М., Васильева Л.С. Научная методологическая основа реализации управления рисками для оптимизации столичной структуры компаний. IEJME - Mathematics Education, 2016. 11, 2559-2570
9. Понарина, Н.Н. Феномен глобализации и перспективы социального прогресса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философии. Краснодарский университет МВД России. Краснодар, 2011. 54стр.

10. Программе инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан. от 30 апреля 2011 года №227.
11. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Юсуфбеков Ю.Р. Исследование динамики и структуры добавленной стоимости в контексте инновационного развития экономики Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2017. – С.53.

УДК 33.332.1

Сафоев Ҳ.С.

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки бо муносибати дурусти васеъ кардани доираи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, давлат метавонад сармоягузорию ба бахши хусусӣ ҷалб кунад. Ҳадафи бахши хусусӣ дар ҳамкориҳои бахшҳои хусусӣ ва давлатӣ, пеш аз ҳама, ғоида ба даст овардан бо истифода аз имконот ва таҷрибаи идоракунии соҳибкорӣ мебошад. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ ин қарордод ҳоест, ки байни давлат ва як чанд шарики хусусӣ мебошад, ки бо ҳадафҳои даромади шарикони хусусӣ мувофиқат мекунад ва самаранокии ноил шудан ба ин ҳадафҳо аз тақсими оқилонаи хатар вобаста аст. Аз ин рӯ, таҳияи шарикии стратегии байни бахшҳои давлативу хусусӣ ва ҷорӣ кардани низоми нави муносибот, ки ба ҳамроҳангсозии оқилонаи рақобати озод бо татбиқи танзими давлатӣ чӣ хати баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад, сари вақтӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: бахши давлатӣ, бахши хусусӣ, захираҳои молиявӣ, шарикии стратегӣ, стратегияи дастгирии сармоягузорӣ, идоракунии тичорат, тақсими хатарҳо, рақобати озод, рушди шарикии стратегӣ.

Сафоев Ҳ.С.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННО- ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В этой статье рассматриваются аспекты государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан. Следует отметить, что при правильном подходе к расширению сферы ГЧП государство сможет привлечь инвестиции в частный сектор. Целью частного сектора в государственно-частном партнерстве является, прежде всего, получение прибыли, используя возможности и опыт управления предпринимательством. Государственно-частное партнерство - это контракты между правительством и несколькими частными партнерами, которые предоставляют услуги, цели службы, которых соответствуют целям доходов для частных партнеров, а эффективность достижения этих целей зависит от разумного распределения риска. Поэтому своевременно нужно развивать стратегическое партнерство между государственным и частным сектором, а также создавать новую систему отношений, которая способствовала бы рациональной координации свободной конкуренции с осуществлением государственного

регулирования для повышения качества услуг для экономического и социального развития.

Ключевые слова: государственный сектор, частный сектор, финансовые ресурсы, стратегическое партнерство, стратегия поддержки инвестиций, управление предпринимательством, распределение рисков, свободная конкуренция, развитие стратегического партнерства.

Safoev H.S.

THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses aspects of public-private partnerships in the Republic of Tajikistan. It should be noted that with the right approach to expanding the scope of PPP, the state will be able to attract investment in the private sector. The goal of the private sector in public-private partnerships is, first of all, to make a profit using the opportunities and experience of managing entrepreneurship. Public-private partnerships are contracts between the government and several private partners that provide services, service objectives that are consistent with revenue goals for private partners, and the effectiveness of achieving these goals depends on a reasonable distribution of risk. Therefore, it is timely to develop a strategic partnership between the public and private sectors, as well as create a new system of relations that would facilitate the rational coordination of free competition with the implementation of state regulation to improve the quality of services for economic and social development.

Key words: public sector, private sector, financial resources, strategic partnership, investment support strategy, business management, risk sharing, free competition, development of strategic partnership.

*Соҳибкорону сармоягузoron қувваи бузургу
пеишбарандаи иқтисодиёти кишвар ва нерӯи
созандаву ободкори Ватанамон мебошанд.*

Эмомалӣ Раҳмон

Дар шароити муосири рушди муносибатҳои бозорӣ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ШДБХ ҳамчун манбае амал мекунад, ки вазифаҳои рушди соҳаҳои кишварро таъмин менамояд. Дар солҳои охир дигаргуниҳои назарраси иқтисодӣ, ки ба инноватсия асос ёфтаанд, инчунин дигаргуниҳои ташкилӣ дар идоракунии соҳаҳо, ва корхонаҳо ба амал омадаанд. Дар чунин шароит, дарёфт намудани манбаҳои маблағгузориҳои устувори рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллий бо мақсади таъмин намудани рушди устувори иқтисодӣ ба мушкилоти муҳим табдил меёбад. Дар ин марҳилаи дигаргуниҳои иқтисодӣ зарурати ҳалли мушкилоти дар заминаи дастгирии сармоягузорӣ ва сафарбаркунии иқтидор аз ҷониби баҳши хусусиро тавассути беҳбуди муносибатҳои байни давлат ва тичорат тақвият медиҳад. Вобаста ба ин, истеҳсол ва хизматрасонӣ дар асоси истифодаи оситаҳо ва ташкили шарикӣ оқилонаи байни давлат ва баҳши хусусӣ самарабахш мегардад, ба монанди ташаккул ва рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ.

Бояд кайд намуд, ки бо муносибати дурусту васеъ кардани доираи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, захираҳои молиявии қаблан истифода нашудаи сектори хусусӣ дар сатҳи давлатӣ метавонанд чалб карда шаванд.

Ҳадафи баҳши хусусӣ дар ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, пеш аз ҳама, ба даст овардани фоида дар асоси истифодаи имкониятҳо ва таҷриба дар идоракунии тичорат мебошад.

Ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ қарордоди байни давлат ва якчанд шарикӣ хусусӣ мебошанд, ки мувофиқи онҳо хидматҳоро тавре мерасонанд, ки ҳадафҳои давлат нисбат ба ин хидмат ба ҳадафҳои даромад барои шарикони хусусӣ мувофиқанд ва самаранокии ноил шудан ба ин мақсадҳо аз тақсимои оқилонаи хатар дар байни худ вобаста аст. Ғайр аз ин, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ бояд як созишномаи расмӣ оммавӣ байни ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ барои таҳвил додани ширкат ё хидматрасонии муайяне баррасӣ шаванд, ки аз рӯи онҳо хавфҳо, даромадҳо ва ӯҳдадорӣҳо барои ҳамаи иштирокчиёни шарикӣ яқсонанд. Концепсияи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ доираи васеъ дорад, аммо истифодаи он хусусан дар марҳилаҳои гуногуни татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ муҳим мебошад, ки дар о тақсимои масъулияти иҷтимоӣ барои тарҳрезӣ, маблағгузорӣ, сохтмон, идоракунии, нигоҳдорӣ ё истифодаи иншоот талаб карда мешавад. Дар ин шароит, аз як тараф, мураккабии ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ба иҷрои вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамият дошта монеа мешавад аз тарафи дигар, бизнес ба объектҳои нав барои сармоягузорӣ манфиат дорад.[1]

Таҳлили ҳолати кунунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки гузариш ба концепсияи нави дастгирии сармоягузорӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳои дорои аҳамияти иҷтимоӣ тавассути ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ зарур мебошад. Ташаккули концепсияи дастгирии сармоягузориҳои лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар, баланд бардоштани самаранокии тақдими пасандозҳо ба сармоягузориҳои воқеӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба кишвар таҳқиқоти махсусро талаб мекунад. Дар ин робита омӯзиши рушди системаи дастгирии сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар рушди соҳаҳои хеле муҳим аст. Масъалаҳои рушди самтҳо ва воситаҳои рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол хуб омӯхта нашудаанд.

Дар шароити бозор, омӯзиши муҳимтарин омилҳои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии аҳамияти муҳим дорад, зеро он имкон медиҳад стратегияи рушди устувори иқтисодӣ ҳамчун як зер системаи муҳимтарини иқтисоди бозорӣ дар амалияи иқтисодӣ татбиқ карда шавад. Ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ як қатор шаклҳои ҳамкориҳои давлат ва тижоратро барои ҳалли мушкилоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар шароити мутақобилан судманд, ба хусус дар соҳаи хизматрасонӣ, дар бар мегирад, рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ бо як қатор омилҳо таъсир мерасонад, ки ба гузариши миқёс ва шаклҳои ҳамкориҳои давлат ва тижорат таъсир мерасонанд:

- Ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ яке аз механизмҳои иқтисодии омехта буда, барои рушди муносибатҳои байни бизнес ва давлат имкон фароҳам меорад.
- Ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ба ҷараёни такрористеҳсолкунӣ дар бахшҳо ва соҳаҳо, ки ба моликияти давлатӣ ва маҳаллӣ мансубанд, имкон медиҳад, ки бахши хусусӣ ҷалб карда шавад.
- Яқоя қардани саъю кӯшишҳо ва захираҳои бизнес ва давлат дар доираи лоиҳаҳои мушаххас афзалиятҳои иловагии рақобатии онҳоро ташаккул медиҳанд.
- Тижорати хусусӣ дар муқоиса бо муассисаҳои давлатӣ дорои зуд ҳаракатӣ, қабули зудтари қарор, қобилияти навоарӣ, хоҳиши ҷустуҷӯи беҳбудӣҳои техникӣ ва технологӣ ҷиҳати таъмини рақобат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодаи самарабахши механизми ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар соҳаи хизматрасонӣ заминаҳои зарурӣ ба вуҷуд омадаанд, ки барои ҳарду ҷонибҳои манфиатдор бартарӣ доранд. Аз ин рӯ, қайд кардан зарур аст, ки рушди муносибатҳо дар татбиқи барномаҳои рушд дар асоси лоиҳаҳои сармоягузорӣ шартӣ муҳим барои ташкили ҳамкориҳои судманд байни

ташкilotҳои давлатӣ ва баҳши хусусӣ мебошад. Дар арзёбии самаранокии татбиқи лоиҳаҳои мушаххаси ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ҳангоми интиҳоби онҳо нақши муҳим дода мешавад, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ воситаи муҳими таъмини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат, манбаи ҷалби захираҳои молиявӣ ба лоиҳаҳои мебошанд, ки дар онҳо мақомоти маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ назорат мекунад ва бо сармоягузoron ҳамкорӣ мекунад. Самти муҳим дар ташаккули стратегияи дастгирии сармоягузорӣ ва рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ хавасмандгардонии он ба ҳайси унсури муҳимтарини механизми танзими давлатии соҳаи хизматрасонӣ, инчунин истифодаи се марҳилаи дастгирии сармоягузорӣ ва рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ: таҳия, татбиқ ва такмил бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад. Барои тавсеаи минбаъдаи татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок дар механизми ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон такмили заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ дар ин самт муҳи маст. Ғайр аз он, дар омӯзиши унсурҳои асосии низоми ҳамкорӣ байни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ҷойгоҳи махсус дорад. [2]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти гузаронидашуда имкондод, ки рушди иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳо аз ҷумла дар соҳаҳои иқтисодӣ таъмин карда шуда, сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли беҳтар карда шавад.

Ин натиҷаҳо асосан тавассути таҳия ва татбиқи самтҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар, ки ба дастгирии сармоягузорӣ барои рушди иқтисодӣ тавассути манбаъҳои мухталифи маблағгузорӣ, аз ҷумла шарикии давлат ва баҳши хусусӣ асос ёфтаанд, ба даст оварда шудаанд. Аз ин рӯ, рушди шарикии стратегӣ байни давлат ва баҳши хусусӣ, ташаккули низоми муносибатҳои нав, ки ба ҳамроҳсозии оқилонаи рақобати озод бо татбиқи танзими давлатӣ ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба иқтисодӣ ва ҷомеа мусоидат менамояд, фаврӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Мирзоахмедов Ф. Роль государственно-частного партнерства в механизме государственного регулирования инвестиционного процесса / Ф.Мирзоахмедов// Вестник Таджикистан и современный мир // Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан, №3 (62), 2018г., С. 184-205.
2. Мукаддасзода Ф. М. Развитие государственно-частного партнерства в сфере рыночной услуг: теория, методология, практика диссертация Душанбе-2018
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ 28 декабрисоли 2012, № 907 аз 4-13.

УДК: 336.145.1(075)

Содиқов Р.Ҳ.

ХАВҲОИ БУҶЕТӢ ВА УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ОНҲО

Дар мақола моҳияти хавфҳои буҷетӣ кушода, таснифи онҳо пешниҳод карда, омилҳои ба сатҳи хавфҳои буҷетӣ таъсиркунонда ҷудо карда, баъзе ҷиҳатҳои идоракунии хавфҳои буҷетӣ муайян намуда, марҳилаҳои идоракунии хавфҳои буҷетӣ муайян карда, зарурати таҳия ва татбиқи системаи идоракунии хавфҳои буҷетӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: хавфҳои бучетӣ, номуайяни, даромадҳо ва харочоти бучет, чараёни бучетӣ, устувории бучет, омилҳои хавфҳои бучетӣ, баробаркунии байнибучетӣ, то ҳадди ақал кам кардани зарари бучет, идоракунии хавфҳои бучетӣ

Содиқов Р.Х.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ БЮДЖЕТНЫМИ РИСКАМИ

В статье раскрыта сущность бюджетных рисков, предложена их классификация, выявлены факторы, влияющие на уровень бюджетных рисков, определены некоторые аспекты управления бюджетными рисками, уточнены этапы управления бюджетными рисками, обосновано необходимость разработки и внедрения системы бюджетного риск-менеджмента в нынешних условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: бюджетные риски, неопределенность, доходы и расходы бюджета, бюджетный процесс, устойчивость бюджета, факторы бюджетных рисков, межбюджетное выравнивание, минимизация бюджетных потерь, бюджетный риск-менеджмент.

Sodikov R.H.

BUDGETARY RISKS AND METHODS OF THEIR MANAGEMENT

In article is revealed essence budgetary risk, is offered their categorization, is revealed factors, influencing upon level budgetary risk, are determined some aspects of management budgetary risk, is elaborated stages of management budgetary risk, is motivated need of the development and introducing the system budgetary risk-management in present condition of the Republic of Tajikistan.

Keywords: budgetary risks, uncertainty, incomes and expenses of the budget, budgetary process, stability of the budget, factors budgetary risk, between budgetary justification, minimization of the budgetary losses, budgetary risk-management.

В современных условиях в бюджетной системе страны идентификация, анализ и оценка бюджетных рисков, а также разработка комплекс мер, по их управлению, является объективной необходимостью.

В действующем бюджетном законодательстве Республики Таджикистан понятие «бюджетный риск» пока не установлено. Также в отечественной экономической науке единого и общепринятого определения понятия «бюджетного риска» отсутствует. Таким образом, в нашей республике в бюджетном процессе понятие «бюджетный риск» широко не применяется.

На основе изучения зарубежной экономической литературы можно привести некоторые определения понятие «бюджетный риск».

И.М. Соломко, М.Н. Соломко определяют бюджетный риск как «вероятность поступления доходов бюджета в объеме ниже прогнозируемого, и невозможности полного исполнения бюджетных обязательств» [7]. Улюкаев А., Эйгель Ф., связывают бюджетный риск с вероятностью неосуществления запланированных расходов бюджета [6]. По мнению Кудрина А., Томберга И., Радковского Ю., Соловьевой Э. бюджетный риск связано с неопределенностью получения бюджетных доходов [9].

Российский экономист Чичелев М.Е. считает, что бюджетный риск - это вероятность непоступления доходов бюджета и, соответственно, недофинансирования его расходов [9]. Такое определение придерживается и европейскими учеными экономистами.

Н.В. Бакши, В.В. Гамукин, А.П. Свинцова отмечают, что бюджетный риск - это фактический результат несовпадения плана и исполнения бюджета [1].

В работе Н.И. Яшиной и И.А. Гришуниной, отмечается, что «бюджетный риск количественно характеризуется субъективной вероятностной оценкой – ожидаемой величиной наиболее вероятного максимального и минимального уровня собираемости доходов и финансирования расходов по сравнению со сметой, планом, утвержденными по бюджету ассигнованиями. При этом, чем больше диапазон между максимальным и минимальным значениями при равной вероятности их получения, тем выше степень бюджетного риска» [10].

Е.А. Степанова рассматривает бюджетный риск применительно к доходам бюджета как «вероятность отклонения фактических доходов бюджета от потенциальных (не от запланированных, как трактуется большинством исследователей), с учетом наиболее рационального использования ресурсов и возможностей на основе новых технологий бюджетного планирования» [8].

На наш взгляд, бюджетный риск - это возможность возникновения бюджетного ущерба в результате влияния внешних факторов, а также и управленческих решений, которые оказывают отрицательное воздействие на уровень устойчивости бюджета, и подлежат как количественной, так и качественной оценке. Под ущербами бюджета можно понимать невыполнение доходов или расходов бюджета от ожидаемых показателей в результате возникновения неопределенности и риска под воздействием определенных внешних и внутренних факторов.

Бюджетный риск как один из видов экономического риска имеет свои характерные черты, которые связаны со спецификой бюджетного процесса. На наш взгляд, бюджетный риск кроме рисков, которые связаны с вкладыванием бюджетных средств в банках как депозит (результатом таких вкладов могут быть как убытки, так и выгоды), может привести к получению только отрицательного результата.

Бюджетный риск имеет прямое влияние на уровень устойчивости бюджета. С этой точки зрения, бюджетный риск можно рассматривать, как возможность и степень отклонения фактических от плановых параметров бюджета [4]. Считаем, что под возможностью можно понимать количественной вероятности возникновения под влиянием различных факторов. Под степенью имеется в виду скорость воздействия риска на результаты бюджета.

Факторы, влияющие как на уровень устойчивости бюджета, так и на уровень бюджетных рисков по существу одинаковы. Все характерные черты как внутренней, так и внешней среды, которые влияют на бюджетный процесс, в совокупности составляют факторы, влияющие на устойчивость бюджета [5].

Бюджетный риск формируется из факторов, имеющие критическое значение, потому что носит характер существенного ожидаемого влияния, которого можно рассматривать как вероятность наступления в процентах, умноженная на интенсивность, выраженная в изменении объема движения денежных средств [2].

По мнению Т.М. Ковалевой бюджетный риск как «риск недополучения средств в бюджет любого уровня, и отсюда, риск недофинансирования» [3].

Бюджетные риски могут классифицироваться по различным признакам (таблица 1).

Классификация бюджетных рисков

Признаки классификации	Виды бюджетных рисков
По характеру возникновения	Политические риски. Экономические риски.
По уровню бюджетного риска	Риски республиканского бюджета. Риски местного бюджета.
Риски, связанные с доходами бюджета	Невыполнение плана по налоговым доходам. Невыполнение плана по неналоговым доходам. Недостаточный объем поступления финансовой помощи. Снижение совокупного спроса и предложения. Внесение изменений и дополнений в действующем законодательстве, связанные с распределением доходов по уровням бюджетной системы страны.
Риски, связанные с расходами бюджета	Увеличение количества получателей бюджетных средств. Увеличение объема условных обязательств (например, обязательства по льготам, выплата пенсии и прочие в случае снижения реального уровня доходов населения). Рост бюджетных расходов на финансирование инфраструктурных проектов и функционирование органов власти. Возникновения стихийных бедствий.
Риски, связанные со стадиями бюджетного процесса	Риски, возникающие на стадии подготовки проекта бюджета. Риски, возникающие на стадии рассмотрения и утверждения проекта бюджета. Риски, возникающие в процессе исполнения бюджета.
Бюджетные риски по уровню допустимости	Приемлемый, допустимый, критический

Выделение бюджетного риска по характеру возникновения на политические и экономические имеет особое значение. Политические риски в бюджетном процессе имеют постоянный характер, так как почти все вопросы, связанные с бюджетным финансированием, носят политический характер. Для снижения уровня политического риска в бюджетном процессе необходимо организовать согласованную работу органов законодательной и исполнительной власти, направленную на общую защиту экономических и социальных интересов членов общества, а также на улучшения предоставляемых государственных и местных услуг. Уровень воздействия некоторых изменений и дополнений в бюджетном законодательстве можно оценить еще во время принятия решения.

Исходя из уровня диагностики и управления, политические риски являются сложными по направлению межбюджетных отношений. Современная социально-экономическая ситуация требует формирования такой схемы межбюджетного выравнивания, которая способствовала бы развитию конкурентных отношений между регионами страны по размеру получения бюджетной помощи. Безусловно, такая схема межбюджетного выравнивания будет сглаживать неравномерность социально-экономического развития регионов страны. Высокие темпы социально-экономического развития отдельных регионов, может способствовать оказанию дополнительного объема бюджетной помощи нуждающимся регионам.

На наш взгляд, осуществление совместных расходов бюджетов разных уровней бюджетной системы страны способствует повышению их заинтересованности в увеличении налогового потенциала, и их стремлению к повышению объема совместных бюджетных расходов, а также улучшению качества государственных и местных услуг.

Опыт зарубежных стран и отечественная практика по осуществлению расходов бюджетов показывает, что система разграничения расходов по уровням бюджетной системы страны требует дальнейшего совершенствования. Самые основные расходы в приоритетных отраслях экономики и, особенно в социальных сферах, должны финансироваться совместно бюджетами разных уровней бюджетной системы страны.

На уровне местных бюджетов особое место занимают бюджетные риски, связанные со сферой жилищно-коммунального хозяйства. Уровень изношенности основных средств жилищно-коммунального хозяйства очень высокий и часто приводит к возникновению

непредвиденных ситуаций, как аварии, пожара и т.д. Финансовые возможности местных бюджетов не позволяют покрывать таких убытков в сфере жилищно-коммунального хозяйства. Следовательно, возникает объективная необходимость в поиске других источников финансового обеспечения жилищно-коммунального хозяйства. К таким источникам можно отнести внутренних и иностранных инвестиций, республиканские или местные программы финансирования и т.д.

Никулина Е.В. отмечает, что идентификация бюджетных рисков способствует решению следующих задач:

- выявление факторов бюджетных рисков и пути их оптимизации;
- определение показателя ожидаемого исполнения бюджета с поправкой на риск;
- внесение решения о принятии или пересмотре проекта бюджета [6].

На основе проведенной классификации бюджетных рисков можно осуществлять их диагностику и разработать комплекс мер по управлению данными рисками. На наш взгляд, бюджетный риск - это совокупность конкретных мер, разработанных и реализованных исполнительных органов государственной власти и местных органов управления по поводу исполнения доходов и расходов бюджета, а также эффективного управления средствами бюджета.

На наш взгляд, управлению бюджетными рисками можно рассматривать не только как недопущение бюджетных потерь, но и как сочетание интересов всех субъектов бюджетного процесса. Следовательно, управление бюджетными рисками является комплексный и длительный процесс, который включает в себя отношений органов государственного управления и местного самоуправления с плательщиками налогов, с одной стороны, а также с главными распорядителями, распорядителями и получателями бюджетных средств, с другой стороны.

В процессе управления бюджетными рисками необходимо уделять особое внимание вопросам планирования и прогнозирования бюджетных показателей, исполнения доходов и расходов бюджета, анализ бюджетных показателей и т.д.

Управления бюджетными рисками как система состоит из следующих элементов:

- идентификация факторов возникновения бюджетных рисков;
- анализ и оценка бюджетных рисков;
- выбор методов и инструментов, влияющих на уровень бюджетных рисков;
- контроль и корректировка результатов управления бюджетных рисков.

Мы считаем, что процесс управления бюджетными рисками имеет следующие аспекты:

1. *Организационные аспекты:* планирование и прогнозирование доходов и расходов бюджета, разработка фискально-бюджетной политики государства, разработка механизма взаимоотношения между субъектами бюджетного процесса, уточнение задачи участников бюджетного процесса по снижению уровня бюджетных рисков.

2. *Методологические аспекты:* разработка и реализация комплекс мер по снижению уровня бюджетных рисков и минимизация возможных бюджетных потерь, использование приемлемых методов, направленных на минимизации бюджетных рисков.

3. *Кадровые аспекты:* подготовка высококвалифицированных бюджетных риск-менеджеров, которые эффективно управляют бюджетных рисков, организация курсов по повышению квалификации специалистов, деятельность которых связано с бюджетными рисками, подготовка бюджетных актуариев.

4. *Технические аспекты:* использование современных инновационных технологий, в том числе компьютерных программ, интернет технологии, участниками бюджетного процесса

Таким образом, главная цель системы управления бюджетными рисками является минимизация возможных потерь бюджетных средств бюджетов разных уровней бюджетной системы страны в бюджетном процессе.

Систему управления бюджетными рисками можно подразделить на несколько этапов (рис. 1).

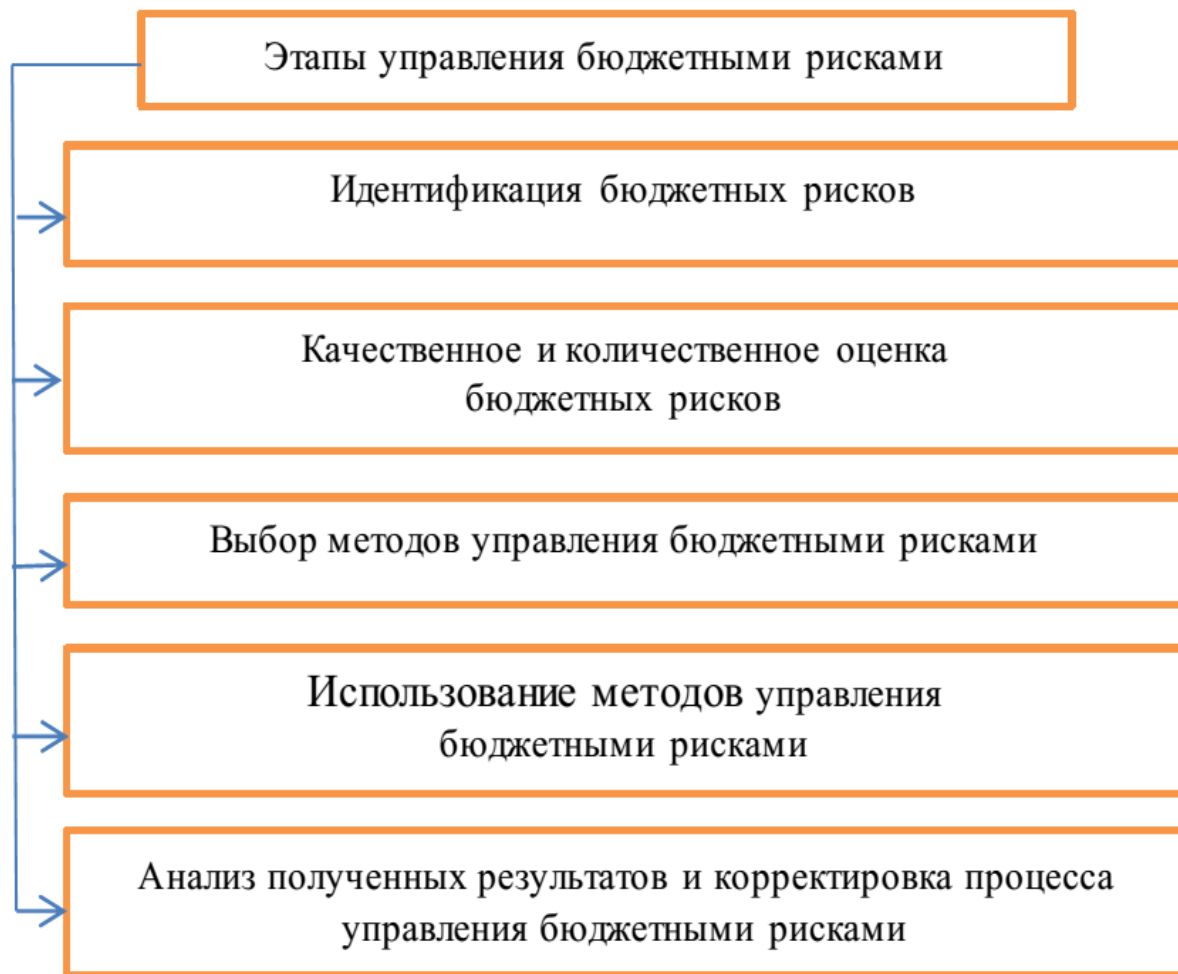

Рис. 1. Этапы управления бюджетными рисками

Необходимо отметить, что полностью устранить бюджетных рисков невозможно, так как они являются неотъемлемым элементом рыночной экономики. Поэтому задача управлению бюджетными рисками является их минимизация. Исходя из этого, необходимо совершенствовать аналитическую работу в области бюджетных отношений, т.е. уделять особое внимание вопросам ретроспективного анализа основных бюджетных показателей, а также анализу и оценки внешних и внутренних факторов возникновения бюджетных рисков.

Одним из важнейших направлений по минимизации бюджетных рисков является осуществление комплексного подхода к совершенствованию контрольной работы фискально-бюджетных органов, целью которого, на наш взгляд, является разработка комплекса мер по улучшению деятельности всех субъектов бюджетного процесса, а также более эффективному использованию средства бюджета.

Таким образом, можно отметить, что в нынешних условиях в Республике Таджикистан разработка и применения системы бюджетного риск-менеджмента является необходимым условием для эффективного реформирования бюджетного процесса и исполнения доходов и расходов бюджетов всех уровней бюджетной системы страны. Внедрение бюджетного риск-менеджмента, безусловно, способствует эффективному и целевому использованию бюджетных средств, и в целом, повышению уровня и качества жизни населения страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакша Н.В., Гамукин В.В., Свинцова А.П. Аспекты бюджета: императивный, экономический, финансовый, налоговый, расходный, социальный. М.: Профиздат. 2011, 416 с.
2. Грудинова И.П., Перко Н.В. Управление рисками финансово-бюджетного развития региона (муниципального образования) // Вестник МГТУ. - 2012. - Т. 15. - №1. - С. 161-170.
3. Ковалева Т.В. Организация бюджетного менеджмента в субъекте РФ / Т.В. Ковалева // Финансы и кредит. 2013. - №6(120). - С. 44-49.
4. Киселева И.А. Методологические аспекты управления бюджетными рисками / Финансовый менеджмент. 2015. - №1. - С. 13-26.
5. Киселева И.А. Моделирование оценки рисков в процессе принятия бюджетных решений / Аудит и финансовый анализ. 2012. - №1. - С.118-124.
6. Никулина Е.В. Характеристика бюджетных рисков: экономическая сущность и мероприятия по их минимизации [Текст] / Е.В. Никулина, И.Г. Федюшина // Молодой ученый. 2014. - №1. - С. 412-416.
7. Соломко И.М. Оценка рисков бюджетного процесса: теоретический аспект / И.М. Соломко, М.Н. Соломко // Вестник Тихоокеанского гос. ун-та. 2011. - №2 (21). - С. 175-182.
8. Степанова Е.А. Управление рисками изменения доходов территориальных бюджетов: Дисс. ... канд. экон. наук / Е.А. Степанова. - Краснодар. 2011. - 181 с
9. Янов В.В. Субстанция бюджетного риска: теоретико-методологические аспекты // Сибирская финансовая школа. 2012.- №6. - С. 96-101.
10. Яшина Н.И. Совершенствование управления региональными финансами с учетом оценки риска функциональных расходов бюджетов территории / Н.И. Яшина, И.А. Гришунина // Финансы и кредит. 2005. - №34 (202). - С. 2-14.

УДК 33.336

Хайруллоев Ф.Н.

ГУРУҲБАНДИИ ХАВҶҶО ВА САБАБҶОИ ПАЙДОИШИ ОН

Омузиши масъалаҳои назариявӣ вобаста ба идоракунии хавфҷо вазифаи воқеии илмӣ ва амалӣ мебошад. Ҳамзамон, дар баробари омузиши моҳият, хусусиятҳои асосӣ ва функсияҳои хавфҷо, таснифи хавфҷо ва таҳлили сабаби пайдоиши онҳо аҳамияти калон дорад

Калимаҳои калидӣ: хавф, номуайяни, ҳолатҳои номуайяни, гуруҳбандии хавф, сабабҳои бавучудойии хавф.

Хайруллоев Ф.Н.

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ РИСКОВ И ПРИЧИНЫ ИХ ПОЯВЛЕНИЯ

Исследование теоретических вопросов, связанных с управлением рисками, является актуальной научной и практической задачей. При этом, наряду с изучением сущности, основных характеристик и функций рисков, большое значение имеют классификация рисков и анализ причин их возникновения.

Ключевые слова: риск, неопределенность, неопределенность, систематизация рисков, факторы риска.

Khairulloev F.N.

RISK SYSTEMATIZATION AND REASONS FOR THEIR APPEARANCE

The study of theoretical issues related to risk management is an actual scientific and practical task. At the same time, along with studying the essence, main characteristics and functions of risks, the classification of risks and the analysis of the causes of their occurrence are of great importance.

Key words: risk, uncertainty, prerequisites of emergence of a situation of uncertainty, classification of risks, reasons of emergence of risks.

Мафҳуми «хавф» ҳамчун ҳамсоли фаъолияти бошуурокаи одам таърихи қадима дорад, аммо тадқиқотчиён танҳо дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба омӯзиши назария ва амалияи он шурӯъ намуданд. Дар бораи пайдоиши мафҳуми «риск» нуқтаи назари гуногуни олимони мавҷуд буда, вале то ҳанӯз маълумоти аниқ оиди пайдоиш ва истифодаи ин мафҳум вучуд надорад.

Як қатор тадқиқотчиён бар он ақидаанд, ки мафҳуми «риск» аз калимаҳои юнонии *risikon*, *risda* - шах, харсанг, шух, калимаи испании *risco* - шуҳи харсанг, калимаҳои итолиявии *risiko* - хавф, хатар *risicare* – байни харсангҳо морпеч ҳаракат кардан гирифта шудааст[3].

Аммо мо ба он ақидаем, ки мафҳуми хавф ба калимаи итолиявӣ мувофиқат мекунад, зеро дар шароити муосир мо ин мафҳумро дар амалия низ мушоҳида намудаем. Бояд қайд намуд, ки дар мақолаи муаллифон гуруҳбандии хавфҳо мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Гуруҳбандии хавфҳо ва муайян намудани сабабҳои пайдоиши онҳо асоси таҳлил, арзёбӣ ва муайян кардани самтҳои коҳиши хавф мебошад. Дар асоси таснифоти хавфҳои зиёде вучуд доранд, ки онҳоро дар асоси меъёрҳои синфҳои гуногун фарқ мекунад.

Нишондиҳандаҳои муҳимтарини таснифоти хавфҳо, аз рӯи мақолаи муаллифон, инҳоянд:

- вақти пайдоиш, омилҳои пайдоиш;
- ҷойгиршавии пайдоиши хавфҳо;
- миқёси пайдоиш;
- табиати ба вучудойи хавфҳо ва оқибати онҳо;
- андозаи зарари имконпазир ва ғайра.

Ҷадвали. Гуруҳбандии хавфҳо

Шаклҳои таснифот	Гуруҳбандӣ
Аз лаҳзаи пайдоиш	Хавфҳо аз рӯи бозгашт, ҳозир ва ояндадор тақсим карда мешаванд
Мақсадҳои пайдоиш	Хавфҳои сиёсӣ ва иқтисод тақсим карда мешаванд
Дар ҷойи ҳодиса ҷойгир намудани хавфҳо	Хавфҳо ба берунӣ ва дохилӣ тақсим карда мешаванд
Муайяномаҳои хавфҳо ва хусусияти оқибатҳои онҳо	Хавфҳо ба воқеӣ ва тафсири тақсим карда мешаванд
Аз рӯи хусусияти фаъолият	Хавфҳои дуҷумдараҷа: хавфҳои саноатӣ, тичоратӣ, молиявӣ ва суғуртавӣ; инчунин касбӣ, сармоягузорӣ, нақлиёт ва ғайра мешаванд.
Намуди хавфнок	Табиӣ ва омехта

Дар сатҳи аслӣ	Макро, маконӣ ва микрогресс
Дараҷаи эътимодӣ	Хавфҳои ошкоршуда, пешгӯинашаванда ва пешгӯишаванда
Дар марҳилаҳои пайдоиш	Лоихаҳои нақшавӣ ва воқеӣ
Дараҷаи эътибор	Онҳо асоснок ва беасос мешаванд
Дараҷаи талафоти имконпазир	Боэътимод, мустаким
Дар сатҳи микёсӣ	Глобалӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ

Дар шароити имӯза бояд гуфт, ки корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандии хавфҳоро дуруст ба роҳ намонанд, ин ҳолат боис ба гирифтани зарар мегардад.

Ба таври муфассал таснифоти пешниҳодшудаи хавфҳо чунин баррасӣ карда мешаванд:

А. Бо гузашти вақт, хавфҳо ба хавфҳои ҷорӣ ва ояндадор ҷудо карда мешаванд. Таҳлили хавфҳои баргардонидашуда, табиати онҳо ва усулҳои паст кардани имкониятҳои имкон медиҳад, ки хавфҳои ҷорӣ ва ояндаро дақиқтар муайян кунанд.

Б. Бо сабабҳои бамиёномада, хавфҳо ба бахшҳои гуногун тақсим мешаванд:

- хавфҳои сиёсӣ - ин хавфҳои мебошанд, ки тағйирёбии муҳити сиёсӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонанд (пӯшидани сарҳадҳо, баровардани мол, амалиёти ҳарбӣ дар қаламрави кишвар);

- хавфҳои иқтисодӣ (тиҷоратӣ) хавфи ҷиддии иқтисодӣ дар корхонаҳо ва иқтисодиёти кишвар мебошанд. Навъи маъмултарини хавфи иқтисодӣ ин тағйирот дар шароити бозор, пардохтпазирии бесамар (қобилияти саривақт иҷро кардани ӯҳдадорихо), тағйирот дар сатҳи идоракунии мебошад.

В. Дар ҷойи ҳодиса, хавфҳо ба дохили муҳити корхона тақсим карда мешаванд.

Хавфҳои беруна дорои хатарҳое, ки бевосита ба фаъолияти корхона ё иштирокчиёни ширкатҳо алоқамандӣ надоранд фаҳмидан мумкин аст [5].

Ба сатҳи хавфҳои берунӣ як қатор омилҳои зиёд:

-сиёси;

-иқтисодӣ;

-демографӣ;

-иҷтимоӣ;

ҷуғрофӣ таъсир мерасонад.

Хавфҳои дохилӣ дар бар мегиранд хавфҳои корхона, ки аз фаъолияти худ корхона ва соҳомони асосии он вобастагӣ доранд. Сатҳи онҳо аз фаъолияти соҳибкорӣ дар идоракунии ширкат, интихоби стратегияи маркетинги оптималӣ, сиёсат ва тактика, инчунин иқтисодии истеҳсоли, таҷҳизоти технологӣ, сатҳи ихтисос, сатҳи истеҳсолоти меҳнат, беҳавфнамоии раванди истеҳсолот, ки дар корхона вучуд дорад, таъсир мерасонад.

Г. Бо назардошти хусусиятҳои оқибатҳои хавфҳо, ба хавфҳои шуурноки тақсим карда мешаванд.

Хавфҳои ҳолис (баъзан онҳо низ оддӣ ё статистикӣ ном доранд) бо фактҳои, ки онҳо қариб ҳамеша дар фаъолияти соҳибкорӣ зарар мебинанд фаҳмида мешаванд. Сабабҳои бавучудойии ин гунна хавфҳо мешаванд офатҳои табиӣ, ҷангҳо, садама, амали ҷиноӣ, қобилияти корношоӣи корхона ва ғайраҳо.

Хавфҳои маҳсус (баъзан онҳо низ динамикӣ ё тиҷоратӣ номида мешаванд) метавонанд дар дохили худ ду талафот ва фоидаи иловагиро барои соҳибкор дар робита бо натиҷаҳои интизорӣ кашанд [2].

Сабабҳои асосии хавфҳои таснифшуда, метавонанд дар вазъияти бозор, тағйироти қурбҳои асбӯрӣ, тағйирот дар қонунгузорию андоз тағйир ёбанд.

Д. Гурӯҳбандии хавф дар муҳити бавучудойӣ, ки дар доираи фаъолият, аз гурӯҳи сершумори ҳамаи ҳолатҳо асос ёфтаанд:

- саноатӣ;
- тичоратӣ;
- хавфи молиявӣ ва суғуртавӣ мешаванд.

Дар мутобиқати соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ одатан хавфҳои бизнесро дар асоси омӯзиши мақолаи мо чунин фарқ мекунем:

- хавфи истеҳсолӣ ин бо шикасти нақшаи ширкат ва ӯҳдадорихои худро оид ба истеҳсоли мол, хизматрасонӣ ва дигар фаъолиятҳои истеҳсолӣ, ки дар натиҷаи ба муҳити беруна номусоид, инчунин истифодаи нокифояи техника ва технологияҳои нав, воситаҳои асосӣ ва ҷорӣ, ашёи хом, вақти кор алоқаманд аст нишон медиҳад.

- хавфи тичоратӣ - таваккали ба миён омада мувофиқаи фурӯши мол, хизматрасонӣ, истеҳсолот аз ҷониби соҳибкорон ба миён меояд. Сабабҳои бавучудойии хавфи тичоратӣ инҳо мебошанд: пешниҳод ва фурӯши мол бо сабаби тағйирот дар шароити бозор ё дигар ҳолатҳо, баланд бардоштани нархи хариди мол, моли гумшуда дар раванди табдили онҳо, афзоиши хароҷот тақсимотӣ ва ғайраҳо.

Хавфи молиявӣ вобаста ба имконияти нокомӣ ҳоло ӯҳдадорихои молиявии худӣ шахсият ё корхона мебошад. Сабабҳои асосии пайдоиши хавфи молиявӣ инҳо мебошанд: беқурбшавӣ сандуқи сармоягузори молиявӣ вобаста ба тағйирот дар қурби асъор, пардохтпазирӣ, қарздорӣ ва ғайраҳо[4].

хавфи суғурта – ин хавф тибқи шартҳои ҷорабинӣ суғурта, ки дар он суғуртакунанда бояд ҷуброни суғуртавӣ (маблағи суғурта) пардозад.

Вобаста ба ташкили таснифоти марбут дар фаъолияти истеҳсолӣ, мо метавонем ба таври иловагӣ хавфҳои зеринро муайян намоем:

- ташкилӣ (бо ҳатогихои кормандон, мушкilotи системаи назорати дохилӣ, коидаҳои сусти корӣ);

- хавфҳои бозор (вобаста ба ноустувории иқтисодии иқтисодёт: тағйирёбии нархи мол, коҳиши талабот, тағйирёбии қурби асъор);

- хавфи қарзӣ (хавфе, ки ҳамоҳангсози ӯҳдадорихои худро пурра дар вақташ иҷро намекунад);

- хавфҳои қонунӣ (вобаста ба он, ки қонунгузорӣ ба ҳамаи ҳисобҳо ҷавобгӯ нест ё тағйир дода шудааст ё дар давраи муомилот тағйир ёфтааст, аз сабаби қонунвайронкуниҳо дар байни давлатҳои мухталиф, бо сабаби ҳуҷҷатҳои нодуруст тартиб дода шудааст);

- хавфҳои техникӣ ва истеҳсолӣ (хавфи зарари ба муҳити зист, руҳ додани садамаҳо, сӯхтор, шикастан, хавфи вайрон кардани объекти ҳатогӣ дар тарҳрезӣ ва насб).

Е. Бо андозаи талафоти имконпазир, хавфҳоро метавон ба зербандҳои зерин тасниф намуд:

Хавфи қабулшаванда- хавфи ҳалли мушкilotест, ки дар натиҷа он амалӣ нагардидааст, корхонаро бо гум кардани фоида таҳдид мекунад. Дар минтақаи мазкур, фаъолияти соҳибкорӣ имконнопазирии иқтисодии худро нигоҳ медорад, яъне талафот сурат мегирад, аммо онҳо аз андозаи даромади пешбинишуда зиёд нестанд.

Хавфи ниҳои хавфест, ки корхона бо мақсади гум кардани даромад, яъне минтақаи хавфноки истеҳсолӣ, бо хавфи талафоте, ки аз хароҷоти пешбинигардида зиёдтар аст ва дар ҳолатҳои вазнин, метавонад боиси талафоти ҳамаи корхонаҳое, ки дар лоиҳа маблағгузорӣ мекунанд, оварда расонад.

Хавфи офатҳои табиӣ аз гуруҳи хавфҳоест, ки дар он камбудии корхона пайдо мешавад. Зарар метавонад ба арзиши молу мулки корхона баробар бошад. Ҳамчунин, ин гуруҳ дар ҳама гуна хавфи марбут ба хавфҳои бевоситаи ҳаёти инсон ё пайдоиши офатҳои экологиро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки хавфҳои сармоягузорӣ, хавфҳои бозори амволи ғайриманқул, хавфҳои бозори коғазҳои қиматнок, хавфҳои идоракунии кадрҳо, хавфҳои асосноккунии интихоби воситаҳои ҳифзи иттилоот алоҳида тасниф шудаанд [6].

Талабот барои номуайянии хавфҳо. Дар ин ҷо сатҳи хавф аз омилҳои зиёде вобастагӣ дорад масалан: ҳаҷми фаъолияти молиявӣ ва иқтисодӣ; омӯзиши касбии мутахассисони корхона; услуби идоракунӣ ва ихтисоси кадрҳо; усули умумии концептуалӣ ба фаъолиятҳо дар шароити тағйирёбии низоми танзим ва ҳуқуқӣ; намудҳои гуногуни фаъолияти корхона; дараҷаи компютерикунонии фаъолиятҳо; эътимоднокии низоми назорати дохилӣ; зудшавии тағйирёбии роҳбарият ва хусусиятҳои шахсии менечерон; шумораи амалиётҳои ғайридавлатӣ барои корхона, муҳити тичоратӣ ва ғайраҳо[5].

Ҳангоми баррасии мушкилоти хавфи соҳибкорӣ мо диққатамонро ба муносибати байни мафҳумҳои «хавф» ва «номуайяний»: «Ин мафҳумҳо бояд фарқ карда шаванд, зеро хавф вазъ аст, вақте фарорасии чорабиниҳои номаълум эҳтимол зиёд аст ва мумкин аст миқдоран тағйир ёбанд. Бо вучуди он, ки номуайяний вазъиятро тасаввур мекунад, вақте ки эҳтимолияти чунин ҳодисаҳо имкон намедихад, ки сатҳи хавф пешакӣ муайян карда шаванд.

Дар иқтисодиёти бозорӣ се навъи пешрафтҳо барои пайдоиши ҳолати номуайяний вучуд доранд: надонистан, муноқишаҳо ва муқобилият:

- набудани дониш дар бораи муҳити соҳибкорӣ;
- хавфнокӣ аз он, ки рӯйдодҳои ояндаро пешгӯӣ кардан душвор аст, зеро дар баъзе ҳолатҳо фаъолиятҳои мушаххас ҳатто дар чунин шароит номувофиқанд;
- муқобилит - як вазъест, ки дар он воқеаҳои муайяни монеа самаранокии корхонаҳо, ба монанди муноқишаҳо байни пудратчӣ ва фармоишгар, бавучуд меояд.

Сабабҳои бавучудойии хавфҳо. Сабабҳои асосиро оид ба пайдоиши хавфҳо чунин баррасӣ менамоем.

1. Маблағгузории равандҳои офатҳои табиӣ.
2. Имконият (ин унсур ҳолати тасодуфиро талаб намекунад)
3. Доштани фарқиятҳои муҳолиф, зиддиятҳои манфиатҳои низоӣ.
4. Мавқеи номуносиби пешрафти илмию технологӣ. Самти умумии рушди илму техника, алаҳхусус дар давраи кунунӣ, метавонад бо дақиқ ва муайян пешгӯӣ карда шавад. Бо вучуди ин, ҳамаи оқибатҳои мушаххасро дар ҳама ҳолат муайян кардан ғайриимкон аст.

5. Мавҷудияти номуайяӣ ва нокомӣ, нокифоя будани маълумот дар бораи иншоот, раванд, падидае, ки дар он қарор қабул карда шудааст, бо маҳдудиятҳои инсон дар чамъоварӣ ва коркарди иттилоот, бо тағйирёбии доимии ин шакли иттилоот.

Дар амал, иттилоот аксар вақт ба истифодабарандагон, сифатҳои гуногун, нопурра ё нодуруст табдил меёбад. Бинобар ин, сифати пасти маълумоте, ки дар қабули қарорҳо истифода мешавад, хавфи оқибатҳои манфии ин гуна қарорро баландтар месозад.

6. Манбаъҳои мусоидат бо мақсади саҳеҳияти маълумот.

Инчунин барои пешгири намудани хавфҳо мо бояд ба сатҳи паст намудани таваккал аҳамият диҳем.

Усулҳои асосии паст кардани таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ инҳо мебошад:

- барои коркарди лоиҳа чалб намудани шарикон ва мутахассисони салоҳиятдор;
- таҳлили амиқи муаммоҳои имконпазир;
- ояндабинӣ тамоюли инкишофи вазъи бозор, талабот ба маҳсулот ва ё хизматҳои додшуда;
- тақсмоти таваккал байни иштирокчиёни лоиҳа, иҷрокунандагони он;
- суғуртакунии таваккал;
- захиракунии маблағҳои пулӣ барои пӯшонидани хароҷотҳои пешбининашуда;
- коркарди бизнес-нақша.

АДАБИЁТ

1. Гончарко ЛП, Филин С.А. Идоракунии хавф. Маводи дарсӣ. - Москва: КноРус, 2010. - 216 с.
2. Капитаненко В.В. Сармоягузорӣ ва сарпарастӣ - Москва: " Дашков и Ко ", - 2003. - 358р.
3. Мамаева Л. Идоракунии хавф. - М: "Дашков и Ко", 2009. - 256 с
4. Рэдхед К., Хьюс С. Идоракунии хавфҳои молиявӣ. - М. - 2005. - 453 с.
5. Уродовских В. Идоракунии хавфҳои корхона - Мактаби матнии донишгоҳ, ИНФРА-М, 2011. - 168 саҳ.
6. Чернова ГВ, Кудравтсев А.А. Идоракунии хавф. - Москва: М.: Проспект. - 2008.

УДК: 657.01

Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А.

**БАҲИСОБГИРӢ ВА ТАВЗЕӢИ МАЪЛУМОТ ОИД БА ВОСИТАӢОИ
МОЛИЯВӢ ДАР СОХТОРИ БОНКӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО**

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳои тичоратӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) таҳқиқ гардидаанд. Самти асосӣ ва муҳимтарини мураттабсозии ҳисоботи молиявӣ муассисаҳои молиявӣ баландбардорӣ сифат ва муфидияти ҳисобот бо қонебгардонии талаботи иттилоотӣ доираи васеи истифодабарандагони ҳадамоти муассисаҳои молиявӣ, азҷумла сармоягузори ва қарздиҳандагони потенциалӣ бо мақсади мусоидат дар қабули қарорҳои оқилонаи идоракунӣ аз ҷониби онҳо мебошад. Диққати махсус ба таҳқиқи сатҳи истифодаи СБҲМ дар фаъолияти бонкҳои тичоратӣ зоҳир карда мешавад. Муаллифон нақш ва аҳамияти СБҲМ-ро дар беҳтарсозии сатҳ ва сифати таҳияи ҳисоботи молиявӣ бонкҳои тичоратӣ таҳлил намуданд.

Дар мақола ақида нисбати он, ки ҳисоботи молиявӣ тибқи талаботи СБҲМ таҳиягардида тавзеҳоти ҳадди афзали дар сатҳи кофӣ барои истифодабарандагон муфид ва муҳимро дарбар мегирад, тасдиқ карда мешавад. Истифодаи СБҲМ аз ҷониби муассисаҳои молиявӣ ватанӣ ба беҳтар ва оқилонасозии механизмҳои баҳисобгирӣ ва ҳисобот имкон медиҳад, зеро СБҲМ моҳиятан меъёри муҳими баҳои сифати ҳисоботи молиявист. Ҳисоботи молиявиро тибқи талаботи СБҲМ омода сохта, таҳиягар дар як вақт хавфи иттилоотиро то ҳадди аққал новобаста аз мавҷудияти мушкилоте ба мисли мураккабӣ, субъективӣ, истифода баҳодихӣ ва афкори касбӣ дар рафти ташаққули маълумоти оид ба моддаҳои алоҳида ихтисор менамояд. Маҳз СБҲМ ҳамчун меъёри сифати ҳисоботи молиявӣ баромад менамоянд.

Муаллифон чунин мешуморанд, ки ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ таҳиягардида дорои тавсифоти муайяни сифатӣ буда, бояд бо назардошти фарзияҳои асосӣ ва принсипҳои умумиқабулшуда ташаққул ёбад. Дар ин маврид, меъёри муҳим ва аҳамиятдори сифати ҳисоботи молиявӣ бояд намоиши устувории молиявӣ ва ихтисори хавфҳои барои соҳаи бонкӣ дахлдор бошад, ки самти асосии таҳқиқоти мазкурро ташкил менамояд.

Дар мақола хусусиятҳо, мушкилот ва муаммоҳои нисбатан паҳншудае, ки аз вазифаҳои ҷорӣ идоракунӣ бонкҳо бармеоянд, чудо карда шудаанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба сатҳи пасти омодагии касбии таҳиягарони ҳисоботи молиявӣ муассисаҳои молиявӣ-қарзӣ, сарфиназарсозии дидаву доништаи талаботи СБҲМ нисбати нашри ҳисобот, мавҷудияти мушкилоти маъмурӣ оид ба пешниҳоди ҳисоботи себора: муҳосибӣ, андозӣ ва

тибки СБҲМ, маҳдудияти чамъоварӣ ва таҳлили иттилоот барои таҳия ва пешниҳоди ҳисобот мувофиқи талаботи СБҲМ зоҳир карда шудааст.

Фарогиршавии ғабӯлияти бонкиро бо хавфҳои гуногун дида истода, инчунин дигар мушкилоти бо муайянсозӣ, баҳодиҳӣ ва пешгирии хавфҳо: бозори заифи ҳадамоти машваратӣ аз рӯи СБҲМ, мавҷуд набудани амалияи мувофиқи муайянсозии ифодаҳои баҳой, ки барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ заруранд, низ муқаррар карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: ҳисоботи молиявӣ, бонкҳои тичоратӣ, воситаҳои молиявӣ, стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ, хавфҳои бонкӣ, ҳисоботи молиявии муттаҳидаи бонк, назорати дохилии бонк.

Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А.

УЧЕТ И РАСКРЫТИЕ ИНФОРМАЦИИ О ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТАХ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты составления и предоставления финансовой отчетности в коммерческих банках в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО). Главным и наиболее важным направлением упорядочивания финансовой отчетности финансовых институтов страны выступает повышение качества и полезности отчетности, удовлетворения информационных потребностей широкого круга пользователей услуг финансовых учреждений, в том числе и потенциальных инвесторов, и кредиторов с целью содействия им в принятии оптимальных управленческих решений. Особое внимание уделено исследованию использования МСФО в деятельности коммерческих банков. Авторами проанализировано роль и значение МСФО в повышении качества составления финансовой отчетности коммерческих банков.

В работе подтверждается мнение о том, что финансовая отчетность, подготовленная в соответствии с требованиями МСФО, включает в себя максимально возможное раскрытие информации, которая на достаточно высоком уровне полезна и существенна для потребителей финансовой информации. Использование МСФО отечественными финансовыми учреждениями позволяет всесторонней рационализации и оптимизации учетных и отчетных механизмов, ведь МСФО является, по сути, важным критерием оценки качества финансовой отчетности. Подготавливая финансовую отчетность по требованиям МСФО, составитель одновременно минимизирует информационный риск, невзирая на наличие таких проблем, как сложность, субъективность, применение оценки и профессионального суждения в ходе формирования данных по отдельным статьям. Именно МСФО выступает в качестве эталона качества финансовой отчетности.

Авторы считают, что отчетностью, подготовленной на основе МСФО, должно быть присущи определенные качественные характеристики, и она должна быть сформирована с учетом основополагающих допущений и общепринятых принципов. При этом, наиболее важным и значимым критерием качества финансовой отчетности является иллюстрация финансовой устойчивости и минимизация рисков, специфичных для банковского сектора, что являлось принципиально важным направлением данного исследования.

В работе нами выделены особенности, трудности и наиболее распространенные проблемы, определяемые текущими управленческими задачами банка. Особое внимание уделено низкой степени профессиональной подготовленности составителей финансовой отчетности финансово-кредитных учреждений, сознательное игнорирование требований международных стандартов публиковать отчетность, составленную в формате МСФО; административное бремя банка по предоставлению тройной отчетности: бухгалтерской,

налоговой, по МСФО; ограниченность сбора и анализа информации для подготовки и представления отчетности в формате МСФО.

Рассматривая подверженность банковской деятельности различным сопутствующим рискам, выделено также другие проблемы, связанные с установлением, оценкой и предотвращением рисков: слабейший рынок консалтинговых услуг по МСФО; отсутствие согласованной практики определения оценочных значений, необходимых для составления финансовой отчетности по МСФО.

Ключевые слова: финансовая отчетность, коммерческие банки, финансовые инструменты, международные стандарты финансовой отчетности, банковские риски, консолидированная финансовая отчетность банка, внутренней контроль банка.

Mirzoaliev A.A., Davlatov A.A.

ACCOUNTING AND DISCLOSURE OF INFORMATION ON FINANCIAL INSTRUMENTS IN THE BANKING SECTOR: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article discusses the theoretical and practical aspects of the preparation and presentation of financial statements in commercial banks in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS). The main and most important direction in streamlining the financial reporting of financial institutions of the country is improving the quality and usefulness of reporting, meeting the information needs of a wide range of users of financial institutions, including potential investors and creditors, in order to assist them in making optimal management decisions. Particular attention is paid to the study of the use of IFRS in the activities of commercial banks. The authors analyzed the role and importance of IFRS in improving the quality of preparation of financial statements of commercial banks.

The paper confirms the view that financial statements prepared in accordance with the requirements of IFRS include the maximum possible disclosure of information, which at a fairly high level is useful and significant for consumers of financial information. The use of IFRS by domestic financial institutions allows comprehensive rationalization and optimization of accounting and reporting mechanisms, because IFRS is, in fact, an important criterion for assessing the quality of financial statements. By preparing financial statements in accordance with IFRS, the compiler simultaneously minimizes the information risk, despite the presence of problems such as complexity, subjectivity, application of assessment and professional judgment in the course of generating data for individual articles. It is IFRS that acts as a benchmark for the quality of financial statements.

The authors believe that statements prepared on the basis of IFRS should have certain qualitative characteristics inherent, and it should be formed taking into account fundamental assumptions and generally accepted principles. Moreover, the most important and significant criterion for the quality of financial statements is to illustrate financial stability and minimize risks specific to the banking sector, which was a fundamentally important area of this study.

In the work, we highlighted the features, difficulties and the most common problems determined by the current management tasks of the bank. Particular attention is paid to the low degree of professional preparedness of the preparers of financial statements of financial and credit institutions, the conscious disregard for the requirements of international standards to publish statements compiled in IFRS format; administrative burden of the bank for the provision of triple reporting: accounting, tax, according to IFRS; limited collection and analysis of information for the preparation and presentation of financial statements in IFRS.

Considering the exposure of banking activities to various associated risks, other problems related to the identification, assessment and prevention of risks are highlighted: the weakest market for consulting services under IFRS; the lack of a consistent practice of determining the estimated values necessary for the preparation of financial statements in accordance with IFRS.

Keywords: financial statements, commercial banks, financial instruments, international financial reporting standards, banking risks, consolidated financial statements of bank, internal control of bank.

Убежденность в том, что рынки капитала всегда могут удовлетворить потребности агентов в ликвидности, в последние годы подвергалась серьезным сомнениям. Одним из последствий стало введение МСФО (IAS) 9 в качестве замены МСФО (IAS) 39 в целях совершенствования механизма классификации и оценки финансовых инструментов, которые считаются одной из основных причин возникновения финансового кризиса. Несмотря на усилия международного совета по введению новых инструментариев, обеспечивающих получение уместной и полезной информации для оценки сумм, сроков и неопределенности будущих потоков денежных средств предприятий, все еще имеются некоторые проблемы, связанные с указанными инструментами. В данной статье мы попытаемся рассматривать их. Нами всесторонне рассматривается понятия ликвидности и риска ликвидности, что способствовало критическому изучению внутренних аспектов МСФО (IFRS) 9. Подводя итог, исследование направлено на анализ влияния правил бухгалтерского учета на ликвидность в банках. Поскольку эта тема плохо освещается не только в научной литературе, но и в профессиональных кругах, ее можно рассматривать как развивающуюся область исследований. Этот аспект можно рассматривать как одну из его сильных сторон [4., с. 205].

1. Введение

Участники рынка привыкли пренебрегать риском ликвидности, так как, согласно господствующей идее, они могли легко справиться с потребностями в ликвидности, возникающими на хорошо развитых рынках капитала. Этот подход не требовал от регулирующих органов предоставления общей основы для риска ликвидности; он даже не был учтен в качестве автономного риска в рамках Базельской конвенции II (BCBS, 2004).

Эволюция банковского бизнеса (от модели Originate к модели Hold-OTN, от модели Originate к модели Distribute-OTD), хотя и усложняет подверженность риску ликвидности, не сопровождалась адекватными изменениями в организации и инструментах управления банком. В этом новом сценарии эффективное и действенное управление риском ликвидности может привести к значительному конкурентному преимуществу для каждого посредника, как с точки зрения управления, так и с точки зрения финансовой отчетности. В обоих случаях информацию, подготовленную банками, формируют положения, поступающие от международных органов. Именно по этой причине данное исследование было сосредоточено, в частности, на риске ликвидности, регулируемом Международными стандартами сопутствующих услуг (MCCU). Поскольку МСФО (IAS)/IFRS не содержат какой-либо конкретной дисциплины, касающейся риска ликвидности (кроме незначительных требований по его раскрытию), интерес исследования сосредоточен как на МСФО (IFRS) 7 «Финансовые инструменты: раскрытие информации», так и на МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» [6., с. 311].

2. Риск ликвидности

Понятно, что ликвидность не является простым понятием для определения и не имеет однозначного значения. Можно обратиться к аналитике ресурсов, рассматриваемое как владение денежными средствами и их эквивалентов и управление их движением. В данном контексте ликвидность представляет собой способность предприятия своевременно оплачивать свои обязательства [3., с. 203]. Однако ликвидность предусматривает оплату долгов «живыми» денежными средствами. Отсутствие такой способности означает неликвидность, что затрагивает операционную перспективу предприятия. С этой позиции, ликвидность выступает как важный резерв, позволяющий предприятию своевременно погашать обязательства и профинансировать дальнейшее

развитие по разумной стоимости и по мере необходимости. Следовательно, как сложный элемент, ликвидность может быть исследована, обращая внимание на ее компоненты такие как:

- ликвидность фондирования, которая относится к обязательствам (как краткосрочным, так и долгосрочным), из которых могут быть получены денежные средства;
- ликвидность активов, относящейся к наличию имущества, продаваемое, сдаваемое или выступающее в качестве залога с целью обладания денежными средствами в будущем;
- оценочные резервы касательно ликвидности будущих операций, влияющие на потоки денег.

Для завершения разработки этого раздела, прежде чем вводить риск ликвидности, полезно знать, что риск, подразумеваемый отрицательным образом, является возможностью понесения убытков или снижения прибыли, или чего-то еще невыгодного. Каждый субъект сталкивается со многими видами рисков: операционными и финансовыми. К последним относятся: рыночный риск (убытки из-за неблагоприятного движения рыночных цен); кредитный риск (убытки из-за неопределенности в способности контрагента выполнить свои финансовые обязательства); риск ликвидности (вероятность не быть ликвидным). Последнее, в частности, представляет собой риск убытков, возникающих из-за отсутствия денежных средств или их эквивалентов, а также из-за невозможности их получения и выполнения ожидаемых и непредвиденных обязательств. Как рыночный, так и кредитный риск, приводящий к дефициту денежных потоков, влияют на риск ликвидности.

Следовательно, если предприятие обладает имуществом и разумно полученными обязательствами (с точки зрения срока исполнения), и в силае удерживать их до срока их погашения, снижается риск ликвидности до минимума, ведь имеющиеся ресурсы вполне могут обеспечивать исполнение обязательств по мере наступления их срока. Тем не менее, по нашему мнению, данный вариант выглядит оптимистическим. Большинство предприятий, в том числе и кредитные учреждения, занимающиеся корректировкой дат погашения обязательств, не в состоянии обеспечивать реализацию указанного варианта в связи с наличием учетных оценок и непредвиденных обстоятельств. В этой связи, риск ликвидности приобретает важность, так как без учета и отсутствия возможности его управления развитие предприятия сомнителен.

3. Влияние МСФО на риск ликвидности в банковском секторе

В целях оценки и управления риском ликвидности, предприятия, как правило, принять некоторые соотношения и поля: разрыв ликвидности; коэффициент финансирования; ликвидности коэффициент покрытия и коэффициент чистого стабильного финансирования. Поскольку эти коэффициенты основаны на стоимости активов и обязательств, в частности финансовых инструментов, и на движении денежных средств, информация должна собираться из финансовой отчетности. По этой причине целью настоящего исследования является проверка влияния стандартов бухгалтерского учета на ликвидность банка и выявление их основных слабых мест. Основное внимание будет уделено содержанию МСФО (IFRS) 9 "Финансовые инструменты" и МСФО (IFRS) 7 "Финансовые инструменты: раскрытие информации", поскольку основное внимание уделяется банкам, составляющим отчетность согласно стандартам МСФО.

3.1. Концептуальная основа

Следует отметить, что стандарты бухгалтерского учета должны способствовать установлению системы управления риском ликвидности. С этой целью было бы желательно дать определение понятия «ликвидность» и подготовить информацию, позволяющую точно рассчитать суммы будущих притоков и оттоков наличности и

достоверно оценить сроки их возникновения. Несмотря на то, что правила, продвигаемые МССУ, могут предоставить полезную информацию об аспектах ликвидности банка, им не хватает определения ликвидности и внимания к экономической зрелости определенных статей, что важно, а также их суммы.

3.2. МСФО (IFRS) 9 "Финансовые инструменты"

Поскольку деятельность банка осуществляется в соответствии с моделью бизнес-модели, а активы и обязательства связаны с будущими притоками и оттоками, предполагается, что балансовая стоимость отражает как стратегию бизнес-модели, так и потенциал ликвидности.

Несмотря на то, что МСФО (IFRS) 9 использует концепцию бизнес-модели для проведения различия между финансовыми активами, оцениваемыми по амортизированной стоимости, и теми, которые оцениваются по справедливой стоимости, на практике он использует механизм дискриминации, который противоречит ей.

На самом деле, отличие активов, оцениваемых по амортизированной стоимости и по справедливой стоимости, связано с «частотой продаж», а не с экономической сущностью сделки. Однако в действительности банки могли бы принять решение о продаже финансовых активов не по торговым соображениям, а для «перебалансировки портфеля», предназначенного для целей движения денежных средств. В этом случае требования МСФО (IFRS) 9 «приведут к справедливой стоимости через классификацию прочего совокупного дохода для портфелей финансовых активов, которые поддерживают финансовые обязательства по амортизированной стоимости» [5., с. 51].

Вместо того чтобы полагаться на основанный на правилах «периодичность продаж» в качестве отличительных критериев, МСФО 9 должен учитывать основанное на принципе требование, сосредоточенное на «причинах перебалансировки» портфелей, отражающее представление об уровне портфеля и более широкую взаимосвязь с финансовыми обязательствами. Поэтому, независимо от частоты продаж, внимание должно быть сосредоточено на намерении руководства, подкрепленном надлежащими доказательствами, и должно быть проведено различие между целями:

- генерировать договорные денежные потоки, причем амортизированная стоимость является наилучшим критерием, даже если продажи могут произойти раньше срока погашения.

Действительно, поскольку активы банка финансируются за счет его обязательств (например, депозитов) и любые изменения обязательств (на которые банк оказывает лишь ограниченное влияние) требуют корректировки активов банка, продажи до наступления срока погашения иногда неизбежны. Тем не менее, корректировки в форме продаж необходимы для поддержания стабильной процентной маржи, и даже если они происходят часто, первоначальная цель, а именно генерирование договорных денежных потоков, остается прежней. Кроме того, в соответствии с внутренним управлением рисками, целью которого является выявление рисков на раннем этапе времени, продажи от компании могут быть возможны до внешнего понижения рейтинга;

- реализовать прибыль в ближайшей перспективе, с оценкой справедливой стоимости в качестве наилучшего критерия, независимо от частоты продаж, поскольку биржи оправданы для торговых целей.

Еще одно слабое место бухгалтерской дисциплины касается возможности прибегнуть к «бифуркации»¹ и охватывает как концепцию бизнес-модели, так и оценку ценностей.

¹ Бифуркация (от лат. bifurcus «раздвоенный») — всевозможные качественные перестройки или метаморфозы различных объектов при изменении параметров, от которых они зависят.

Что касается бизнес-модели, то МСФО (IFRS) 9 позволяет применять «бифуркацию» только для финансовых обязательств. Действительно, он не требует разделения каких-либо встроенных производных финансовых активов, если инструмент имеет экзотические характеристики, он, скорее всего, не пройдет тест характеристик договорных денежных потоков, поэтому он не подходит для учета амортизированной стоимости и должен оцениваться по справедливой стоимости через доходы в полном объеме, как компоненты, доходность которых отражает только временную стоимость денег и кредитный риск инструмента, так и те компоненты, доходность которых не как и в случае, например, финансового актива с опционом на конвертацию капитала. Следовательно, он «не будет иметь договорных денежных потоков, которые являются исключительно выплатой основного долга и процентов и будут оцениваться по FV-PL, поскольку доходность по инструментам будет не только отражать временную стоимость денег и кредитный риск инструмента; скорее, доходность будет связана со стоимостью собственного капитала (EFRAG, 2013-B)» [7., с. 36].

В то время как для финансовых обязательств, если основной контракт не оценивается по справедливой стоимости, требуется бифуркация несвязанных встроенных производных инструментов.

Что касается стоимости, то поскольку она должна выражать потенциальные денежные потоки, связанные с финансовыми инструментами, желательно, чтобы балансовая стоимость основного и встроенного компонентов отражала только их конкретные потенциальные денежные потоки. Но, если бифуркация не будет обеспечена, стоимость одного компонента будет привязана к критериям оценки другого компонента, тем самым подрывая прогнозирование денежных потоков, связанных с финансовым инструментом в целом.

В двух словах, решение МССУ вызывает асимметрию в учете финансовых инструментов, способствуя росту сложности и риска пренебрежения учетной политики и юридических основ финансового учреждения, когда бифуркация позволит предоставлять информацию для основного финансового актива в соответствии с бизнес-моделью, обеспечивая при этом уверенность в том, что риски, возникающие из встроенных производных инструментов, справедливо учитываются в финансовой отчетности (EFRAG, 2013-B).

Кроме того, есть и другие критические моменты, выявленные при доскональном изучении содержания МСФО(IFRS) 9:

1. В стандарте практически не рассматривается риск ликвидности. Приведенное определение процента даже не учитывает компонент риска ликвидности в премию за риск;

2. Несмотря на кризис 2008 года, даже в проекте МСФО (IASB 2012-B) Международная ассоциация банков не было учтено понятие неликвидности финансовых инструментов, тогда как было бы целесообразно не оценивать неликвидные инструменты по справедливой стоимости (European Association Cooperative Banks, 2013);

3. МСФО (IFRS) 9 предоставляет возможность выбора между различными вариантами, тем самым оставляя место для выбора бухгалтерского учета (EBA, 2012).

Учитывая, что информация, содержащаяся в балансе и Отчете о движении денежных средств, служит некоторым ограничениям, а именно:

- разница между балансовой стоимостью и стоимостью ликвидности;
- сроки и экономическая зрелость некоторых предметов;
- непризнанные и неузнаваемые статьи (такие как репутация), чтобы завершить анализ ликвидности, ожидается, что эти пробелы будут заполнены путем раскрытия, которое будет предметом следующего раздела.

Полное изложение данных о риске ликвидности должно включать информацию, позволяющее оценку профиля ликвидности имущества и долгов, сроков и перспектив движения денежных средств, связанных с учтенными и неучтенными обстоятельствами.

Это полезно, начиная с трех основных вопросов:

1. Что должно быть раскрыто?
2. Как это должно быть раскрыто?
3. Время раскрытия информации.

Ответ на первый вопрос в большей степени включает те аспекты, касающиеся стоимости, сроков погашения, времени притока и выбытия денежных средств, связанными с финансовыми активами и обязательствами.

Касательно стоимости, в отдельных случаях чистая стоимость скорее отличается от ликвидной, в зависимости от затрат ликвидации имущества. Они могут быть обусловлены временным горизонтом ликвидации, типом активов, отличным от его взаимозаменяемости, и структурой рынка. В случае расхождений между балансовой стоимостью и стоимостью ликвидности, возникающих в результате изменения последнего, учитывая положения МСФО (IFRS) 7 следует применять специальные сравнительные инструменты с указанием причин отклонений. Данные изменения скорее являются следствием роста или снижения справедливой стоимости, вызванными изменением кредитного риска финансовых инструментов [8., с. 183].

Еще одним показательным элементом может быть сумма и состав ресурса ликвидности имущества, имеющиеся в наличии для целей обеспечения возможностей погашения обязательств. В связи с этим, МСФО (IFRS) 7 устанавливает требование по раскрытию справедливой стоимости заложенных финансовых средств, но не рассматривает наличие резервов по управлению ликвидности и критерии, используемые для идентификации так называемых высококачественных ликвидных активов [10., с. 253].

Раскрытие информации об управлении риском ликвидности должно учитывать даже суммы и сроки будущих притоков и оттоков денежных средств, то есть сроки погашения финансовых инструментов. Полезно разделить потоки во временных рамках. Движение денежных средств может быть индивидуализировано в соответствии с установленными контрактами или оцениваемыми сроками исполнения обязательств в зависимости от расчетного срока их погашения, отчуждения или замены. Учет непредвиденных событий и оценочных статей является важным в процессе уточнения степени ликвидности кредитного учреждения. Аналитические прогнозы должны учитывать различные варианты, включающие как позитивные, так и негативные сценарии. Для каждого варианта следует показывать разницу между активами, отражающей поступления, и разницу между обязательствами, отражающей выбытия денежных средств с целью оценки чистого движения денежных средств за рассматриваемый период. Расчет чистого движения денежных средств должно охватывать оценку исполнения конкретных обязательств по срокам. Данный аспект крайне важен для привлеченных средств и долговых обязательств банка с условиями досрочного погашения или реструктуризации. В данном случае, раскрываемая информация должно включать оценку поведенческих аспектов ликвидности, если они сильно различаются от договорных сроков погашения (FSB, 2012; FSB, 2013). В отношении этого пункта МСФО (IFRS) 7 гласит, что учреждение должно раскрывать анализ сроков погашения финансовых обязательств, производных финансовых обязательств и активов, оценивая соответствующее количество временных интервалов. По каждой категории финансовых инструментов потоки денег базируются на контрактных сроках погашения, без учета расчетных или поведенческих аспектов ликвидности. В этой связи, МСФО имеет определенные недостатки, связанные с пренебрежением сроков и экономической зрелости финансовых обязательств, отраженных в финансовой отчетности банков, а также движении денег по внебалансовым статьям.

Определяя необходимую информацию для представления можно ответить на второй вопрос. МСФО (IFRS) 7 устанавливает обязательное представление количественной и качественной информации с иллюстрацией существенной концентрации риска ликвидности в составе активов и обязательств с помощью ряда таблиц с дезагрегированием информации о сроках и сумм погашения в разрезе валют, регионов, контрагентов и сегментов деятельности [9., с. 59].

Третий вопрос касается срока раскрытия. Известно, что ликвидность и его риск подвергается изменениям в зависимости от времени и внешних обстоятельств деятельности учреждения. При этом, устанавливаемая стандартами порядок раскрытия информации финансовой отчетности не полностью удовлетворяет потребности пользователей в отношении риска ликвидности. С этой целью важным считается предоставление информации нефинансового характера об управлении риском ликвидности.

4. Выводы

Данное исследование в большей степени посвящено оценке подверженности финансовой отчетности кредитных учреждений риску ликвидности. Разумеется, МСФО содействуют предоставлению полезной информации для прогнозирования движения денежных средств в будущем. При этом, важным считается, по нашему мнению, чтоб регулятор конкретно устанавливал определение и принципы бухгалтерского учета ликвидности.

Результаты исследования определили, что МСФО практически не установили порядок оценки, признания, классификации и раскрытия информации о ликвидности.

В настоящем исследовании была предпринята попытка определить, каким образом и в какой степени содержание МСФО (IFRS) 9 соответствует целям банка по риску ликвидности с точки зрения его оценки и мониторинга. Что касается этого вопроса, то стандарты бухгалтерского учета частично упускают из виду, что деятельность банка осуществляется в соответствии с моделью бизнес-модели и что стоимость активов и обязательств должна предсказывать будущие денежные потоки. Даже в отношении ссылок на раскрытие информации можно выявить некоторые недостатки, поскольку МСФО (IFRS) 7 не требует адекватной информации о различиях, если таковые имеются, между балансовой стоимостью и стоимостью ликвидности и об экономической зрелости. Тем не менее, ликвидность является важным вопросом, который необходимо решать, и он не был полностью рассмотрен в стандартах бухгалтерского учета.

По вышеуказанным причинам МССУ следует подумать о возможности выпуска стандарта, специфичного для банковского сектора. Действительно, управление финансовыми инструментами, хотя и представляет собой основной бизнес в последнем, имеет лишь второстепенную роль в нефинансовых организациях, поэтому желательно иметь дифференцированный режим. Согласно этой точке зрения, ожидаемый стандарт должен уделять больше внимания модели бизнес-модели, должен включать элементы прогнозного характера, учитывать сценарный анализ (нормальные и стрессовые условия), учитывать поведенческие характеристики ликвидности, связанные с финансовыми инструментами, учитывать сверку между балансовой и ликвидной стоимостью финансовых инструментов.

Для того чтобы дать более конкретные предложения, необходимо углубить некоторые из основных смежных аспектов данного вопроса: учет хеджирования, обесценение, бизнес-модель. Кроме того, исследование может быть интегрировано с анализом положений Базель III, касающихся риска ликвидности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abraham, S. and Cox, P. Analysing the determinants of narrative risk information in UK FTSE 100 annual reports, *The British Accounting Review*, 39 (3), P. 227-248.
2. Armstrong, Chris S., Core, John E., Taylor, Daniel J. and Verrecchia, Robert E. When Does Information Asymmetry Affect the Cost of Capital? *Journal of Accounting Research*, 49, P. 1-40.
3. Artzner P., F. Delbaen, J. Eber and D. Heath. Coherent Measures of Risk. *Mathematical Finance*, 9(3), P. 203-222.
4. Beattie, V.A., B, McInnes, and S. Fearnley. A Methodology for analyzing and evaluating narratives in annual reports: a comprehensive description profile and metrics for disclosure quality attributes. *Accounting Forum* 28: P. 205 -236.
5. Агеева О.А. Требования к формированию отчетности по МСФО [Текст]/ О.А. Агеева // *Бухгалтерский учет*. - 2006. - №14. - С. 51-57.
6. Александер Д. Международные стандарты финансовой отчетности: от теории к практике [Текст] / Дэвид Александер, Анне Бриттон, Энн Йоринссен; пер. с англ. В.И. Бабкина, Т.В. Седовой. - М.: Вершина, 2005. - 888 с.
7. Бартон Т., Шенкир У., Уокер П. [Текст]/ *Риск-менеджмент* / Т. Бартон, У. Шенкир, П.Уокер. - М.: Вильяме, 2008. - 208 с.
8. Грэй С.Дж. Финансовый учет: глобальный подход. [Текст]/ С.Дж. Грей, Белверд Е. Нидлз. пер. с англ. - М.: Волтерс Клувер, 2006. - 614 с.
9. Дипиаза С., Экклз Р. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества [Текст]/ С. Дипиаза, Р. Экклз.- М.: Альпина Паблишер, 2003. - 212 с.
10. Экклз Р.Дж., Герц Р.Х., Мэри К.Э. Революция в корпоративной отчетности: Как разговаривать с рынком капитала на языке стоимости, а не прибыли [Текст]/ Р. Экклз, Р.Х. Герц, К.Э. Мэри. пер. с англ. Н. Барышниковой. - М.: Олимп-Бизнес, 2002. - 400 с.

УДК 332.1:330. (575.4)

Тохирзода Мехриддин

МЕХАНИЗМҲОИ ТАЪМИНОТИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ БАРОИ РУШДИ НИЗОМИ ИННОВАТСИОНИИ МИНТАҚА

Дар мақола мазмуни низомҳои инноватсионии минтақавӣ ва механизмҳои таъминоти институтсионалии ташаккули ва рушди онҳо дар минтақаҳои мамлакат баррасӣ карда мешавад. Муаллиф асоснок менамояд, ки маҳз рушди индустриалии иқтисодиёти кишвар ва минтақаҳои он заминаи ташаккули низомҳои инноватсионӣ дар минтақаҳо мебошад. Азбаски рушди саноат аз як тараф натиҷаи рушди инноватсионӣ мебошад ва аз тарафи дигар, дар натиҷаи рушди минтақа корхонаҳои навъи муосири саноатӣ талабот ба инноватсия ва хизматрасониҳои инноватсиониро фароҳам меорад. Дар робита ба ин, дар мақола тамоюли рушди саноат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, сатҳи иҷрои санадҳои қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар соҳаи таъмини рушди инноватсионӣ таҳлил карда мешавад, ва мушкилоти дар ин ҷода муайяншуда ошкор карда шудааст. Як қатор пешниҳодҳо оид ба таъсиси институтҳои нав, ки ба татбиқи сценарияи соҳавии рушди инноватсионии кишвар ва минтақаҳои он мусоидат мекунанд, асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: навоарӣ, институтҳо, сохтори институтсионалӣ, иқтисодиёти минтақа, системаи инноватсионии минтақа, саноат, системаи инноватсионӣ – саноатии минтақа, рушди индустриалӣ – инноватсионӣ ва ғайра.

Тохирзода Мехриддин

МЕХАНИЗМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ

В статье рассматривается содержание региональных инновационных системы и механизмы институционального обеспечения их формирования и развитие в регионах страны. Автор обосновывает, что именно индустриальная развития экономики страны и его регионов является предпосылкой формирования инновационных систем в регионах. Поскольку развитие промышленности с одной стороны является продуктом инновационного развития, а с другой стороны в результате развитие в регионах промышленных предприятий современного типа создает эффективный спрос на инновации и инновационных услуг. В связи с этим в статье анализируются тенденции развитие промышленности в регионах республики, уровень реализации законодательные акты и стратегические документ в области обеспечения инновационного развития, выявлено проблемы на этой пути. Обоснованно ряд предложений по созданию новых адекватных институтов способствующие реализации сценарий индустриально инновационной развития страны и его регионов.

Ключевые слова: инновация, институты, институциональная структура, экономики региона, инновационная система региона, промышленность, инновационно-промышленная система региона, индустриально-инновационной развития и тд.

Tokhirzoda Mehriddin

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF REGIONAL INNOVATIVE SYSTEMS

The article discusses the content of regional innovation systems and institutional mechanisms to ensure their formation and development in the regions of the country. The author substantiates that it is the industrial development of the country's economy and its regions that is the prerequisite for the formation of innovative systems in the regions. Since the development of industry, on the one hand, is the product of innovative development, and on the other, as a result, the development of modern industrial enterprises in the regions creates an effective demand for innovation and innovative services. In this regard, the article analyzes the trends in the development of industry in the regions of the republic, the level of implementation of legislative acts and strategic documents in the field of ensuring innovative development, identified problems on this path. A number of proposals on the creation of new adequate institutions that contribute to the implementation of the scenario for the industry of innovative development of the country and its regions are justified.

Keywords: innovation, institutions, institutional structure, economies of the region, innovation system of the region, industry, innovation and industrial system of the region, industrial and innovative development, etc.,.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сценарияи рушди индустриалию инноватсионии иқтисодии мамлакат ҷоғоҳи марказиро ишғол менамояд. Дар ин стратегия қайд мешавад, ки "...сценарияи индустриалию инноватсионӣ имконият медиҳад, ки ҳангоми ташаққули равишҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, тақвият бахшидан ба заминаи институтсионии рушд, тақмили низомӣ ҳуқуқӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ, шароит барои афзоиши ҳам сармоягузориҳои хусусӣ дохилӣ ва ҳам мустақими хориҷӣ муҳайё месозад" [1, -С.20]. Чи тавре аз ин иқтибос аён аст татбиқи

сенарияи рушди индустриалию инноватсионии иктисодиёти. Пеш аз ҳама таъмноти инстусионалии онро дар мамлакат ва минтақои тақозо менамояд. Воқеан ҳам дар рушди иктисодиёти кишвар меъёрҳову қоидаҳои ташкилии рушди хоҷагидорӣ таъсири муҳим мерасонад. Дар чараёни омодагӣ ба банақшагирӣ ва пешгӯии стратегияи рушди инноватсионии иктисодиёти кишвар ва минтақаҳои он ба тавъамгардонии фундаменталӣ ва таҳлили рушди иктисодӣ аз ҳолати ислоҳоти институтсионалӣ талабот ба вучуд меояд. Муҳим ба таъкид аст, ки ислоҳоти институтсионалӣ ҳамчун унсури муҳими раванди модернизатсия ва рушди инноватсионии иктисодиёт мебошад. Азбаски ислоҳоти дилхоҳ ва татбиқи навоарӣ ташаббуси муҳимияти ташаккул ва устувории меъёр ва қоидаҳои рафтор, координатсияҳо ва фаъолияти дӯҷониба дар системаи иктисодиро ба вучуд меоранд, ки манфиатро таъҷа намуда, субъектҳои иктисодӣ, яъне корхонаҳои саноатӣ, илмиву муассисаҳои таълимӣ ва намудҳои дигари фаъолиятро дар соҳаи азхудкунӣ ва татбиқи инноватсия ҳавасманд мегардонанд. Дар Стратегияи рушди инноватсионии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020 асосҳои ташкилотӣ, ҳуқуқӣ ва иктисодӣ, инчунин, шароити ташаккул ва амалигардии хати сиёсии инноватсионии давлатӣ ва вазифаҳои асосии бо рушди муҳити институтсионалӣ алоқаманд, муқаррар гардидааст.

Чи тавре таҷрибаи ҷаҳони индустриалӣ нишон медиҳад, маҳз рушди корхонаҳои саноатӣ натиҷаи рушди инноватсионии мамлакатро инъикос менамояд. Аз тарафаи дигар рушди соҳаҳои саноат талаботи самаранокро ба рушди инноватсионӣ тавлид намуда ташаккулу рушди низоми инноватсионии мамлакат ва минтақаҳои онро мусоидат менамояд. Эълон шудани саноатикунони босуръат дар мамлакат ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ дар ниҳояти қор ба касб намудани ҳадафи рушди инноватсионии иктисодиёт, ки рақобатпазирии он ва таъмини шуғли пурмаҳсулро боис мегардад, равона шудааст. Бинобарон дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26.12.2019) омадааст: «Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иктисодиёт, ташкили ҷойҳои нави қорӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад» [2].

Солҳои охир дар иктисодиёти мамлакат тамоюли рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва корхонаҳои саноатӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он тарҳи устувор гирифта истодааст.

Таблица 1.

Динмика и сохтори ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он

Нишондиҳандаҳо	2012		2018		Таъғирот,%	
	млн. сомони	Бо %	млн. сомони	Бо %	рушд	таъғироти таркибӣ, бф.
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	9504	100,0	23894	100,0	251,4	-
ВМКБ	98,8	1,04	238,3	0,99	241,2	-0,05
вилояти Суғд	2995,0	31,5	11498,4	48,1	383,9	16,6
вилояти Хатлон	3825,9	40,2	7294,0	30,5	190,6	-9,7

ш. Душанбе	1091,9	11,5	2664,9	11,1	244,0	-0,4
НТЧ	1492,4	15,7	2198,5	9,2	147,3	-6,5

Ҳисоб карда шудааст аз рӯи. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2029, С. 256

Аз рақамҳои табликаи 1 аён аст, ки дар давраи солҳои 2012-2018 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат аз 9504 то 23894 млн. сомони афзудааст, яъне рушди он беш аз 2,5 мааротибаро ташкил додааст. Афзоиши истеҳсолоти саноатӣ дар тамоми минтақаҳои мамлакат ба назар мерасад. Миёни минтақаҳои мамлакат сатҳи рушди истеҳсолоти саноатии вилояти Суғд хеле баланд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ беш аз 3,6 маротиба афзудааст, ки аслан сатҳи рушди саноатии мамлакатро ин минтақа муайян намудааст. Вазни қиёсии вилояти Суғд дар истеҳсоли маҳсулоти саноатии мамлакат соли 2018 беш аз 48 фоизро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2012 16,6 банди фоизӣ афзудааст. Корхонаҳои саноатии наво, ки имрӯз дар минтақаҳои мамлакат сохта шудаанду фаъолият доранд ба таҷҳизотҳо ва технологияҳои истеҳсолии нав мучаҳаз шудаанд. Ба ибораи дигар, ин корхонаҳои наво дар натиҷаи сармоягузориҳои инноватсионӣ рӯи майдони фаъолият омаданнд ва рақобатпазирии муайянеро касб ҳам кардаанд [3, - С.51-56].

Новобаста аз ин пешравиҳо проблемаҳои сершумор дар роҳи рушди инноватсия, ки бо муҳити дохилӣ ва беруна алоқаманд мебошад, вучуд дорад. Воқеан, дар корхонаҳои саноатии имрӯзаи кишвар баъзе норасоҳои чашмрас мавҷуданд:

- сатҳи пасти фаъолият дар соҳаҳои инноватсионӣ;
- сатҳи пасти рақобатпазирии маҳсулот;
- шиддатнокии вобастагии технологияи корхонаҳои саноатӣ аз корхонаҳои берунаи ҷаҳон;
- дар сатҳи паст қарор доштани иштироки корхонаҳои ватанӣ дар мубодилаи технологияи байналмилалӣ ва дар ташаккули бозори дохилии инноватсионӣ;
- натиҷаҳои тичоратии начандон муҳим аз равандҳои инноватсионӣ.

Ҷои ба қайд аст, ки дар шароити системаи бозории иқтисодӣ ӯҳдадорҳои вазифавии институтҳои танзим ва идоракунӣ иваз шудаанд. Азбаски корхонаҳо мустақил шуданд ва аз ҷиҳати ҳуқуқиву иқтисодӣ озод гардиданд, имрӯз субъектҳои идоракунӣ сатҳи минтақавӣ аз идоракунӣ бевоситаи равандҳои истеҳсолкунандаи корхонаҳо ҷудо гардидаанд. Аммо аз ҷиҳати дигар давлат наметавонад манфиатҳои ҷамъиятӣ ва миллиро бе назардошти танзими стратегӣ ва идоракунӣ иқтисодӣ амалӣ намояд. Ба ин васила, усули идоракунӣ иваз гардиданд. Онҳо аз принципҳои маъмурии батанзимдорӣ ва идоракунӣ ба усулҳои ҳуқуқии иқтисодиву иттилоӣ гузаштанд. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ имконоти институтсиониро дар созмон додани институтҳои амалкунанда, ки равандҳои инноватсиониро дар минтақаҳо ба танзим дароварда, идора менамоянд, ба даст овардаанд, ҳамзамон, ҳал намудани вазифаҳои афзалиятноки модернизатсияи соҳаҳои иқтисодӣ миқтақа, баланд бардоштани фаъолнокӣ ва рақобатпазирӣ бар дӯши мақомоти мазкур воғузур карда шудааст.

Бояд зикр намуд, ки сохтори институтсионалии иқтисодӣ миқтақаҳо дар раванди тақсмоти ҳудудии меҳнат ба вучуд меояд ва рушд мекунад. Дар онҳо табодулотии системаи интегратсияшудаи маҳаллии иртиҷоъпарастӣ, миеъёр, стереотипҳо, қоидаҳо, расму оин, арзишҳо ва унсурҳои дигари фарҳанги иқтисодии субъективӣ инъикос мегардад. Бинобар, мафҳуми миқтақа аз нуктаи назари институтсионалӣ муҳим мегардад. Ба миқтақаҳои кишвар ваколат дода мешавад, банақшагирӣ, пешгӯии рушди худро дар амал татбиқ намоянд. Ин ҷо, дар навбати аввал, сухан на дар бораи ҳудуд, балки роҷеъ ба иттиҳоди ҳудудии хоҷагидорӣ сухан меравад, ки ба онҳо вазифаҳои салоҳияти

худидоракуни ваколат медиҳанд, дар назар дошта шудааст. Дар асоси тафсири овардашудаи минтақаро месазад ҳамчун фаҳмиши саҳеҳи бунёдгузори табиати институтсионалии он эътироф намоем [4, -С. 260].

Дар василаи самти институтсионалии иқтисодиёти фосилавӣ, минтақахоро ҳамчун институтҳои фосилавӣ ё ҳамчун шаклҳои ташкилотии якхелаи комплекси институтсияҳои худидоракунии ҳудудӣ тавсиф кардан мумкин аст [5, -С.5-2]. Тамсилаи мушаххаси минтақаҳо ҳамчун институти минтақаҳо муаррифӣ гардида, ҳамзамон, генотипи вазифавии ташкилоти ҷамъиятии субъектҳои иқтисодиёт дар ҳудудҳои мушаххаси кишварро муайян месозанд. Ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон байни ҳам бо масоҳати ҳудудро ишғолкунанда ва параметри истехсолот, бо ҳаҷми захираҳои иқтисодидошта тафовут доранд, инчунин, аз рӯи мақоми маъмурӣ-вилоят, ноҳия, ҷамоат фарқ мекунанд. Аммо ҳар кадоми онҳо дар маркази мушаххаси фазои иқтисодии кишвар шакли мушаххаси амалии институти муқарраргардида маҳсуб меёбанд. Омӯзиши минтақа ба сифати институт таҷриба намуданро аз тафовути фенотипии минтақасоҳе, ки дар асоси генотипи функционалӣ тағйир ёфта, зимни таҳлили мувофиқашудаи тамсилаҳои мухталифи идоракунии минтақавӣ бархӯрд мекунанд, тақозо дорад. Муайян кардани минтақа ҳамчун (иқтисодӣ) институт аз нигоҳи мо, аз концепсияи В.Л Макаров бармеояд [6, - С.18-26]. Дар концепсияи В.Л Макаров мафҳуми классикии институтҳо, ҷун системаи қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори фаъолияти хоҷагидорӣ маҳдуд ҳисобида шудааст. В.Л Макаров мафҳуми институтро ҳамчун шакли ташкилотии фаъолияти коллективӣ баррасӣ намуда, таъкид бар он дорад, ки институтҳо ҳамеша дар фазои мушаххас татбиқ мешаванд [7, - С.5-7.] Аз ин ҷост, ки минтақа майдони махсуси иқтисодӣ мебошад, ки дар ин васила пайдоиш, комбинатсияҳо, бархӯрди манфиатҳои иқтисодии иштирокдорони мухталиф ва гурӯҳҳои равандҳои иқтисодӣ, инчунин, институтҳои мушобеҳи ба функцияи субъектони иҷтимоӣ пайваст, ки ба намудҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ дохил мешаванд.

Бо ба даст овардани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузариш ба системаи иқтисодии бозорӣ, минтақаҳои он ҳарчи бештар истиқлолият ва озодии интиҳоб дар муайян кардани самтҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вобастагии иқтисодии худ муваффақ гаштаанд. Ба ин васила, зарурати дарки моҳияти институтсионалии падидаи нави иқтисодии фосилавии кишвар ба миён меояд. Имрӯз минтақаҳои кишвар ҳамчун шакли институтсионалии ҳудудӣ ва ташкили фазои иҷтимоӣ ва иқтисодии махсус ривож меёбанд. Фазои мазкур дар раванди печдарпечӣ ва дохилшавии тарафайни омилҳо, захираҳо, инчунин, тақрибистехсолкунӣ ба вучуд меоянд, ки ба як системаи ягонаи хоҷагидорӣ субъектҳои ҳудудҳои мушаххас муттаҳид мешаванд. Онҳо ташкилотҳои ғайриоддӣ намунавӣ ва институтҳои фосилавӣ шуданд, ки бо вазифаҳои аҳамияти стратегидошта дар фазои иқтисодии кишвар муаззаф гардида буданд. Минтақаҳои сершумор ва шаҳрҳои бузург марказҳои таъҷири шабақаҳои миллий ва макони амалигардии вазифаҳои муҳим мебошанд. Соҳаҳои кишвар ба сифати шакли мушаххаси институтсионалии ташкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодии фазои минтақа баромад менамояд. Агар дар аввали созиш додани соҳаҳо афзалият на ба манфиатҳои иқтисодӣ, балки ба вазифаҳои устувори иерархияи институтсионалии идоракунии давлатӣ дода шавад, пас, онҳо имрӯз ҳамчун асоси институтҳои фосилавии хоҷагиҳо гаштанд. Маълум аст, ки фазои иқтисодии институтикунонии маъмурӣ, пайваст намудани статуси он ва муайян кардани сарҳад дар системаҳои тақсмоти ҳудудии меҳнат, кооператсия ва коммуникатсияи субъектҳои хоҷагидорӣ, инчунин, гурӯҳҳои онҳо мебошад. Ташаккули комплексҳои бузурги хоҷагидорӣ вилоятӣ, намунаи шаҳрӣ ҳамчун шаклҳои ҷамъиятикунонии фазои иқтисодӣ, қаблан дар асоси механизми гузариш аз маҷмӯи эклектикии набораи хоҷагиҳои алоҳида ба вуқӯъ омадааст. Аммо параметрҳои сершумори ба таври суғор корресандироваться мешавад. Дар роҳи мураккаби рушди минтақаҳои кишвар, ки давраҳои таназзули трансформатсионӣ ва депрессияро гузаштаанд,

асосноккунии инноватсияи институтсионалии концептуалию илмӣ зоҳир шудааст. Афзоиши механикии институтсионалӣ, ташкилотию иттилоотии бо ҳудудҳо алоқаманди начандон хуб, масоҳати фазои хоҷагидориро васеъ намуда, ба баландшавии «зичӣ»-и он ва пуррагии муносибатҳои иқтисодӣ наовард. Аз ин ҷост, ки қарори институтсионалии илмӣ асоснокшуда барои ба даст овардани омилҳои устувори рушди иқтисодии минтақаҳо муҳим аст. Қарорҳои институтсионалӣ зимни методҳои истифодашавандаи дифференсионалӣ, олот (инструментҳо), воситаҳо, инчунин, алгоритмҳои, ки бо хусусияти хоҷагии минтақа мувофиқат мекунад, бояд асос ёбад. Дар навбати аввал, мақоми минтақаҳо ва ҳудудҳо дар иерархияи институтсионалии фазои иқтисодии кишвар дар ин ҷо муҳим аст. Мавриди таваҷҷуҳ аст, ки мақоми фазои минтақаҳо дар таъминоти функционалию инфрасохтори таъйироти институтсионалии иқтисодии минтақа, инчунин, коопнентҳои муайяни онҳо бояд коркард шавад. Дар навбати нахуст, бояд асосноккунии илмӣ системаҳои критерияҳоро таъмин намуд, ки мақоми ҳосаи ҳудудҳои рушди афзалиятнок, комплексҳои саноатӣ ва бавҷудоии фазои ва мезоиктисодии дигар, ки ядроии рушди системаҳои саноатии минтақаҳо мебошанд, тавсиф менамояд.

Ташкил ва ташаккули шароит барои рушди ҳудудҳои инноватсионӣ дар кишвар аҳамияти ҳоса дорад. Муҳим ба таваҷҷуҳ аст, системаҳои мушобех дар давраи иқтисодии шӯравӣ созмон дода шуда буданд. Дар солҳои 70-уми қарни XX дар шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд (собиқ вилояти Ленинобод) нахустин маскункунии илмиву саноатии намунаи шаҳрӣ созмон дода шуда буданд, ки ба барориши маҳсулоти илмифунҷоишӣ майл карда буданд. Ин гуна шаҳракҳои маҳфӣ буданд, ба мисли шаҳраки Истиклол (Табошар), Бустон (Чкаловск), ки баъдан мақоми ташкилаи маъмуриву ҳудудии пӯшидаро мегирад. Онҳо нақши муҳимро дар ташаккули саноати радиотехникаю электронӣ ва истеҳсоли силоҳи ҳарбӣ иҷро намуданд. Имрӯз комплексҳои истеҳсоливу илмӣ ва ҳудудӣ, ки паркҳои техникӣ ва технополисҳо ном доранд, тибқи намунаҳои хориҷӣ созмон дода шуда, аз соли 2010 оғози пайдоиш кардаанд. Роҳу равиши ташаккул дар кишвар, яъне дар шаҳракҳои саноатӣ барои рушди саноати металлургӣ ва саноати металлургияи рангае, ки коркарди саноатӣ, ки ҳамчун тақияҳои алангаи рушди бахши иқтисодии баланди технологӣ ҳисоб кардан мумкин аст, оғоз гардидааст. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 июли соли 2010 таҳти №629 «Оид ба парки технологӣ», танзимкунандаи асоси фаъолияти ташкилию ҳуқуқӣ, вазифаҳои фаъолияти парки технологӣ, дар ташаккули фазои инноватсионии ҷамъият импулси мувофиқ медиҳад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба паркҳои технологӣ» парки технологӣ шахси ҳуқуқии ғайритижоратӣ маҳсуб ёфта, ҳамчун муассисаи дар ҳудуди маҳсус ташаккулёфта бо мақсади рушди илм ва истифодаи манфиатдори технологияи баландсифат, барои қонеъ намудани талаботи истеҳсолот дар истифодаи технологияи навин ва амалигардии лоиҳаҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ мебошад [8]. Аммо ин ҷо паркҳои технологӣ ба сифати субъекти ғайритижоратии иқтисодӣ бунёд шудаанд. Тибқи маълумот ташкилоти ғайритижоратӣ мақсади баровардани манфиатро надоранд. Аз ин рӯ, онҳо бояд мақоми ташкилоти тижоратиро пешниҳод намоянд, зеро гирифтани ғоида, ҳоса ғоидаи инноватсионӣ системаи анғезаҳоро барои рушди паркҳои техникӣ ривочу раванқ медиҳад. Дар ҳамин вақт дар кишвар кушодани паркҳои байналхалқӣ ё муштараки технологӣ ва индустриалӣ, ки тамоюли пешраванда доранд, ба нақша гирифта шудааст. Бо ин мақсад созишнома миёни корхонаҳои «Ширкати алюминийи тоҷик» ва Иттиҳодияи хитойии «China National Building Material Group Corporation (CNBMGC)» [9] баста шуд. Дар созишномаи миёни саноатчиёни тоҷик ва хитойӣ пакети ҳуҷҷатҳо оид ба татбиқи бадастовардаи тибқи созишнома ба василаи Лоиҳаҳои сармоягузорию мақсаднок: «Гузариши ШАТ ба маҳсулоти ҳоми ватанӣ» ва «рушди ШАТ» тартиб дода шудааст. Парки технологияю индустриалӣ комплекси истеҳсолоти алоқаманд шудааст, ки ба рушди бахши алюминийӣ ва соҳаҳои дигари саноати Тоҷикистон майл дорад. Дар ташаккули марказҳои инноватсионӣ мақоми муҳимро муассисаҳои илмӣ ва макотиби олии кишвар

хамчун институтҳои пешбари рушди инноватсия ишғол мекунад. Масалан, Донишгоҳи технологии Тоҷикистон ҳамкориҳои пурсамар бо муассисаҳои илмӣ ва макотиби олии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо 5 лоиҳа дорад, ки аз ҷониби барномаҳои ТЕМПУС ва ЭРАСМУС МУНДУС маблағгузорӣ карда мешавад, ташкил карда шудааст. Ҳамкорӣ бо макотиби олий, хоса бо Донишгоҳи давлатии техникии Тернополь ба номи Иван Пулюй, бо Донишгоҳи миллии сохтмон ва архитектураи ш.Киев, инчунин бо Донишгоҳи миллии технологӣ ва дизайни ш.Киев (Украина) паркҳои техникӣ ташкил карда шудаанд. Баргузориҳои озмунҳо дар донишгоҳҳо омодагӣ ва рӯйнамои лоиҳаҳои беҳтарини донишҷӯён оид ба инноватсия, ки натиҷаи пурсамар дар намуди ихтирооти донишҷӯён, эҷодиёт ва навоарӣ медиҳанд, ба ҳукми анъана даромадааст. Фаъолияти ду паркҳои техникӣ ба мисли марказҳои донишҷӯии ихтироот ва эҷодиёти «Soft Lab», «Мехатроника» ба натиҷаҳои баланд ноил гаштанд. Корҳои сохтмонӣ дар ду паркҳои техникӣ тибқи истеҳсоли нӯшокиҳои газнок ва Маркази тармим ва таъҳисси компютерҳо ба сомони расонида шуд [10].

Барои Тоҷикистон мақоми муҳимро ташаккули ҳудуди инноватсионии муосир ишғол менамояд. Чунончи имрӯз чӣ тавре ки дар ҳанӯз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (23.04.с.2014) қайд карда шуда буд, барои трансформатсияи мунтазами аграрию саноатӣ ба индустриалию аграрию кишварамон бояд кӯшиш ба харҷ диҳем ва бо ин мақсад месазад барномаҳои мутобиқро дар амал татбиқ созем. Вазифаи сохтмон додани ҳар мақом шароит барои таъмини ҷобачогузорӣ ва рушди соҳаҳои саноати минтақаҳои кишвар мақоми асосиро ишғол менамояд. Дар иқтисодиёти ҷумҳуриявии Тоҷикистон бештар аз 90 соҳа ва намудҳои истеҳсолот фаъолият мекунад, ки қобилияти маркази рушди инноватсионӣ шуданро доранд [11]. Ташаккули ҳудудҳои инноватсионии имрӯза метавонад масъалаҳои муҳими зеринро ҳал намояд:

- таъдил додани комплекси илмӣ ва технологӣ ба олати (инструмент) воқеии хати сиёсии минтақавӣ, азнавсозии сохторӣ ва комплексҳои минтақавӣ: ин ҷо омӯзиш ва ба ҳисоб гирифтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар назар аст, вақте дар солҳои 1980 паркҳои илмӣ ва технологӣ таъсис ёфта буданд, ки дар оянда шаклҳои сершумори ҳудудии ташкилотии фаъолият дар соҳаҳои инноватсиониро ба вучуд оварданд;

- ташаккули шароит ва муҳит барои истифодаи воқеии захираҳои маҳаллӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот, инчунин, роҳ ёфтани ба бозорҳои технологияи баланддоштаи ҷаҳонӣ;

- фаъолгардонии роҳу равиши ҷустуҷӯи механизмҳои навин, баланд бардоштани воқеияти натиҷа аз илм, тақлиди инноватсия, васоити фаврии таҳвили технология ба раванди истеҳсолӣ;

- ҳалли масъалаҳои истифодаи ҳудудҳои инноватсионӣ ҳамчун воситаи нигоҳ доштан ва муҳимияти нури мавҷуда, ки дар давраи ислоҳот зарари ҷиддӣ дидааст.

Ҳамзамон, муҳим ба таъкид аст, ки дар кишвар институтҳои рушд ва олати ҳавасмандгардонии фаъолият дар соҳаи инноватсия бояд ба вучуд ояд. Ба ин васила, дар заминаи татбиқи Стратегияи рушди инноватсионии Тоҷикистон сохторҳои зерин бояд таъсис дода шаванд [12, 180 с.]:

- фонди миллии инноватсионӣ, ки ба ҳавасмандкунии маблағгузорию венчурии лоиҳаҳои инноватсионӣ нигаронида шудааст;

- фонди махсуси сармоягузорӣ барои дастгирии молиявии ибтикори субъектҳои бахши хусусӣ дар рушди сегментҳои маҳсулоти тайёри иқтисодиёт;

- ширкатҳои инноватсионии лизингӣ, ки талаботи субъектҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ дар таҷҳизот, техника ва технологияро қонеъ мегардонанд;

- ташаккули минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ё сегментҳои МОИ барои амалигардии лоиҳаҳои рушди инноватсионии индустриалӣ.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с. 20
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26.12.2019// <http://www.president.tj/node/13739>)
3. Мирсаидов А.Б. Тоҳирзода М. Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны//Экономика Таджикистан, № 3., 2019 с.51-56
4. Фролов, Д.П. Эволюционная перспектива институциональной экономики России: монография/Д.П. Фролов; ГОУ ВПО «ВолГУ»; науч. консультант О.В. Иншаков. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. - 462 с. С. 260
5. Иншаков, О.В. Институциональность пространства в концепции пространственной экономики / О.В. Иншаков, Д.П. Фролов//Пространственная экономика. - 2007. - № 1. - С. 5-2
6. Макаров, В.Л. О применении метода эволюционной экономики/В.Л. Макаров//Экономика и математические методы. - 1997. - № 3. - С.18-26.
7. Макаров, В.Л. О математических моделях конкуренции между предприятиями/В.Л. Макаров// Экономическая наука современной России. - 2002. - №1. - С. 5-7.
8. Закон Республики Таджикистан «О Технологическом парке» (от 21 июля 2010 года №629)
9. В Таджикистане будет создан индустриальный технопарк//06/09/2011,09:27,Азия-Плюс-<http://news.tj/ru/news/v-tadzhikistane-budet-sozdan-industrialnyi-tehnopark>
10. <http://nm.tj/society/531-v-tut-sozdayutsya-novye-tehnoparki.html>
11. http://www.tajik-gateway.org/wp/?page_id=23929 (дата обращения 11.02.2015)
12. Мирсаидов А.Б. Муртазоев О.К. Механизмы формирования и развития инновационных региональных промышленных систем в Республики Таджикистан – Душанбе, Ирфон, 2019, 180 с.

УДК 338.657(075.8)

Раҳимов С.Х.

**ТАШКИЛИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ
ТИҶОРАТИ ТУРИСТӢ**

Хусусиятҳои фаъолияти сайёҳӣ ва батанзимдарории меъёрӣ-ҳуқуқии он таҳқиқ карда шудааст. Масъалаҳои муҳими ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои сайёҳӣ бо назардошти хусусиятҳои фаъолиятшон нишон дода шудаанд. Хусусиятҳои ба расмиятдарории ҳуҷҷати амалиётҳои хоҷагидорӣ инъикос шудаанд. Масъалаҳои ба даст овардани даромади туроператор ва турагентӣ ошкор карда шудаанд. Пешниҳодҳо оид ба тақмил додани баҳисобгирии харочоти туроператор пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ, саноати туристӣ, тиҷорати туристӣ, баҳисобгирӣ, хизматрасониҳои туристӣ, маҳсулоти туристӣ, фаъолияти туроператорӣ, фаъолияти сайёҳӣ, баҳисобгирии даромад ва харочот, баҳисобгирии ҳуҷҷатӣ.

Рахимов С.Х.

ОРГАНИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ПРЕДПРИЯТИЯХ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА

Исследованы особенности туристической деятельности и ее нормативно-правовое регулирование. Раскрыты актуальные вопросы организации учета на туристических предприятиях с учетом специфики их деятельности. Выделены особенности документального оформления хозяйственных операций. Раскрыты вопросы формирования дохода туроператора и турагента. Внесены предложения по совершенствованию учета затрат туроператора.

Ключевые слова: туризм, туристическая деятельность, индустрия туризма, туристический бизнес, бухгалтерский учет, туристические услуги, туристический продукт, туроператорская деятельность, турагентская деятельность, учет доходов и расходов, документальный учет.

Rahimov S.H.

ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF ACTIVITIES OF ENTERPRISES OF TOURISM BUSINESS

The features of tourism activity and its legal regulation are investigated. Relevant issues of the organization of accounting at tourism enterprises taking into account the specifics of their activities are disclosed. The features of documenting business operations are highlighted. The issues of income generation of a tour operator and travel agent are disclosed. Suggestions have been made to improve the cost accounting of the tour operator.

Keywords: tourism, tourism activity, tourism industry, tourism business, accounting, tourism services, tourism product, tour operator activity, travel agent activity, income and expense accounting, documentary accounting.

Постановка проблемы. Туризм относится к наиболее мощных и динамично развивающихся отраслей экономики и представляет собой многогранное явление, тесно связанное с историей, экономикой, географией, архитектурой, медициной, культурой, спортом и другими науками.

Туристская индустрия - совокупность гостиниц и иных средств размещения, транспорта, объектов общественного питания, развлечений, познавательного, делового, оздоровительного, спортивного и иного назначения, организаций, осуществляющих туроператорскую и турагентскую деятельность [3].

Туристическая деятельность в Республики Таджикистан стремительно развивается в связи с ростом спроса на туристическую продукцию, появляются новые туристические агентства и операторы, вызывает необходимость рациональной организации бухгалтерского учета в управлении деятельностью хозяйствующих субъектов. По данным Агентства по статистике при Правительстве Республики Таджикистан за период с января по декабрь 2019 года посетили свыше 1,3 млн. иностранцев.

«Согласно методологии Всемирной туристической организации, более 1,2 млн. из них оцениваются как туристы. По данным Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистана этот показатель на 21,5% больше, чем за 2018 год».

В прошлом году, больше всего иностранных граждан прибыли в Таджикистан из Узбекистана. Их количество составило свыше 853,6 тыс. человек. Количество россиян, посетивших страну, составило более 212 тыс. человек. На третьем месте находится

Киргизия — 116,2 тыс. человек, затем Афганистан — 22,8 тыс., Казахстан — 20,9 тыс., Китай — 20,2 тыс., Турция — 6,6 тыс., США — 6,6 тыс. и другие страны.

В прошлом году в сфере туризма в республике деятельность осуществляли порядка 160 туристических компаний. В целях обеспечения оказания качественных услуг въехавшим иностранным гражданам в республике функционировало 182 гостиницы, 25 хостелов и мотелей, 44 санаторий, 9 курортно-оздоровительных центров, 9 домов отдыха, 2 пансионата и 2 турбазы [8].

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам туристического бизнеса, отрасли и предприятий гостиничного бизнеса, санаторно-курортных хозяйств и т.п., в нашей стране очень мало исследовательских работ, которые можно перечислит по пальцам. Вопросам подготовки туристского образования посвящена работа отечественных ученых М.И. Кадыровой, подготовки менеджеров туризма в Таджикистане А.М. Азимовой, сельского туризма Дж.Н. Ёрова, истории туризма в Таджикистане Н.В.Пивоваровой, особенностью территориальной организации туристско-рекреационного комплекса Центрального Таджикистана М.С. Собирова, правовой регулирование туристической деятельности в Республике Таджикистан Д.Ш. Сангинова, которые являются исследовательскими работами десятилетней давности.

Однако, после объявления 2018год – годом развития туризма, и в дальнейшем объявленные 2019-2021годы - годами развития села, туризма и народных ремесел должны давать толчок для изучения, исследования вопросов организации, управления, менеджмента, маркетинга и т.п., индустрии туризма.

Тем более, вопросам организации, ведения учета, анализа и контроля деятельности предприятий туристического бизнеса не были посвящены научно-исследовательские работы, и этот вопрос требует более глубокого исследования.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Удовлетворение потребности внешних и внутренних пользователей финансовой отчетности о деятельности туристических агентов и туристических операторов, отсутствие отраслевых инструкций и методических рекомендаций, существующие проблемы организации бухгалтерского учета в туристической отрасли и туристической индустрии обуславливают особый интерес для проведения исследований с целью поиска эффективных методов и методик их организации. Одним из проблемных вопросов является учет расходов туроператора, который взаимоувязана с деятельности турагента, а также распределение косвенных расходов между видами туроператорской и турагентской деятельности. Как правило, на практике, в качестве базы распределения обычно используют сумму выручки от продажи турпродуктов. В этом случае, возникает проблема ведения отдельного учета получаемых доходов от туроператорской и турагентской деятельности. Указанные вопросы учета доходов и расходов требуют дальнейшего их исследования.

Цель статьи. Выделение особенностей ведения учета деятельности туроператора и турагента.

Изложение основного материала. Туристическая деятельность - это деятельность по созданию и продвижению туристического продукта, основанный на четкой правовой основе, которую представляет Конституция Республики Таджикистан, международно-правовые акты в сфере туристической деятельности, Закон Республики Таджикистан «О туризме» как специальный нормативно-правовой акт, отраслевое законодательство и подзаконные нормативно-правовые акты в сфере туризма и туристической деятельности.

Согласно Закон Республики Таджикистан «О туризме», «Туризм – вид занятия, который реализует систему организации проведения отдыха с оздоровительной, ознакомительной целью, в целях паломничества (за исключением хаджа), коммерческих, спортивных, профессионально-служебных и иных целях посредством путешествия (тура) и временного пребывания за пределами места жительства.

Субъект туристской деятельности – физическое и юридическое лицо, в том числе иностранное юридическое или физическое лицо, или лицо без гражданства, предоставляющее туристские услуги в соответствии с установленным законодательством Республики Таджикистан порядком» [3].

Отечественным законодательством право формирования туристических продуктов предоставляется исключительно туроператорам, а турагенты имеют право только реализовать предварительно сформированные турпродукты.

Итак, отличие хозяйственных операций для субъектов туристической деятельности порождает необходимость отдельного исследования их отражение в системе бухгалтерского учета и обобщения, и финансовой отчетности туристических предприятий.

По Гражданскому Кодексу Республики Таджикистан, посредническая деятельность осуществляется на основании агентских соглашений. Агентский договор должен заключаться в письменной форме, и в нем необходимо определить объем полномочий коммерческого агента. Среди других документов, которыми оформляется предоставление туристических услуг являются: договор на туристическое обслуживание, который заключается между турагентом и туристом, ваучер, страховой полис и другие договоры с предприятиями, которые участвуют в продвижении туристического продукта [1].

Договор на туристическое обслуживание устанавливает двусторонние обязательства между туроператором и турагентом с одной стороны, обеспечить другой стороны (туриста) за установленную договором плату предоставление по заказу комплекса туристических услуг [3].

Бухгалтерский учет деятельности туроператора и турагента, как и других хозяйствующих субъектов осуществляется согласно Закону Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [2].

В зависимости от особенностей документального оформления хозяйственных операций и осуществления расчетов, возможности применения упрощенной формы учета, не имеющие собственной материальной базы (при этом используется упрощенный план счетов и регистры для малых предприятий), организуется учет у туроператоров и турагентов.

При отражении в бухгалтерском учете турагента операций по продаже турпродукта не имеет значения, когда именно происходит потребление покупателем туристической услуги, поскольку турагент является только посредником. При выполнении агентского договора у турагента возникает оборот по реализации на сумму его агентского вознаграждения, которая является доходом от предоставления услуг и отражается по кредиту субсчета 44010 «Доходы от реализации работ и услуг». Выполнение обязательств подтверждается отчетом агента.

К расходам турагентов относят сформированного туроператором стоимость турпродукта, затраты связанные с маркетинговыми исследованиями, заработную плату работников турагентства, отчисления на социальные нужды, расходы на рекламу, расходы на сбыт, аренда помещений, амортизационные отчисления, коммунальные, банковские услуги и др. Турагенты могут вести учет расходов только на счетах группы 55000 «Себестоимость оказанных услуг» или, как субъект малого предпринимательства, только на счетах учета расходов периода.

Вознаграждение посредника считается платой за предоставление посреднических услуг, поэтому налоговые обязательства такого субъекта туристического бизнеса (если он зарегистрирован как плательщик НДС) увеличиваются при зачислении средств в оплату услуги от заказчика на банковский счет или в кассу субъекта туристической деятельности или оформления документа, удостоверяющего факт предоставления услуг и последует составление налоговой декларации.

В бухгалтерском учете туроператора согласно МСФО 18 «Выручка», доход признается при выполнении определенного объема услуг. Как правило, выполнение организацией согласованного в договоре задания в течение определенного времени, и в бухгалтерском учете отражается по кредиту субсчета 44010 «Доход от реализации работ и услуг» [4].

Все расходы, связанные на формирование турпродукта, транспортные расходы к месту отдыха и обратно, стоимость отдельных видов услуг, входящих в стоимость турпродукта, страховые расходы, расходы на экскурсионное обслуживание относят к расходам туроператоров. Условия признания и объем этих расходов напрямую зависят от вида договора: купли-продажи, комиссии, поручения, обмена или агентского соглашения.

Расходы на основные виды туристических услуг при формировании туристского продукта, как правило, являются прямыми производственными затратами. Также необходимо учитывать, что туристический продукт включает комплекс не менее двух туристических услуг, связанные по перевозке, размещению, питанию, а также оформление виз, организации посещения объектов культуры, отдыха и развлечений, пользование рекреационными ресурсами и тому подобное, который определяет общую сумму расходов туристического продукта. Структура туристического продукта в основном составляют услуги сторонних организаций, поэтому условия признания и объем расходов, порядок их включения в себестоимость туристического продукта определяются формой и условиями договоров [7, с. 74].

В процессе формирования туристического продукта, кроме выше перечисленных прямых производственных затрат, возникают косвенные производственные затраты, например, оплата труда производственного состава, относят на себестоимость туристического продукта, если расчет производится по повременной оплате труда или штатным расписанием; амортизация основных средств и нематериальных активов производственного назначения; канцелярские товары, расходные материалы для компьютеров и принтеров производственного назначения; плата за услуги сторонних организаций, связанных с обеспечением производственного процесса; другие косвенные производственные затраты [7, с 76].

По косвенным производственным затратам следует отметить, что в специальной литературе рассматривают различные варианты организации их учета. Например, подавляющее большинство авторов [5,6,7] предлагают учитывать непосредственно на счете 10730 «Незавершенное производство». Л. Грибова [5] также рассматривает вариант учета в течение отчетного периода на временном счете 88100 «Производственные расходы» (со списанием в конце отчетного периода в сумме распределенных общепроизводственных расходов на счет 10730 «Незавершенное производство» или в полном объеме на счет 55000 «Себестоимость реализованных услуг»).

Соглашаемся с мнением Л. Грибовой, ведь этот вариант предусматривает распределение косвенных производственных затрат по видам туристических продуктов, позволит определить производственную себестоимость реализованных туристических продуктов в бухгалтерском учете. Другие позволяют рассчитать только общую производственную себестоимость реализованных в отчетном периоде туристических продуктов по данным субсчета 55000 «Себестоимость реализованных услуг». При этом снижается аналитичность учетной информации, усложняется калькулирование себестоимости туристических продуктов.

Итак, организацию бухгалтерского учета косвенных производственных затрат на туристическую деятельность необходимо согласовать с методом учета и калькулирования себестоимости туристического продукта.

Особенности учета туристической деятельности обуславливают использование счетов, представленных в таблице 1.

Таблица 1 - Счета, используемые в учете туристической деятельности

№ п/п	Название счета	Назначение счета
1	10132 «Бланки строгой отчетности»	Для обобщения информации о неоплаченных путевках
2	10131 «Денежные документы в национальной валюте»	Для учета оплаченных путевок в санатории, пансионаты, дома отдыха и др.
3	10250 «Денежные средства в пути в национальной валюте»	Для учета денежных средств в национальной валюте, перечисленных для покупки иностранной валюты
4	10800 «Расходы, оплаченные авансом»	Для отражения в бухгалтерском учете расходов туристического предприятия
5	44010 «Доход от реализации работ, услуг»	Для обобщения информации о доходах от реализации туристических услуг
6	10890 «Вычеты из дохода»	Для отражения у турагента сумм полученного дохода, перечисляется
7	55000 «Себестоимость реализованных работ, услуг»	Для обобщения информации о расходах, включаемых в себестоимость реализованных туристических услуг

Выводы и предложения

Обобщая проведенное исследование, можно сделать следующие выводы:

Организация бухгалтерского учета туристического бизнеса в основном обусловлена особенностями этой сферы деятельности. При организации бухгалтерского учета туристической деятельности следует учитывать вид деятельности предприятия. Так, туроператор может вести учет по автоматизированной, журнальной, упрощенной формами, тогда как турагент - только по упрощенной.

Среди документов, которыми оформляется предоставление туристических услуг являются: договор на туристическое обслуживание, который заключается между турагентом и туристом, ваучер, страховой полис и другие договоры с предприятиями, которые участвуют в продвижении туристического продукта.

Влияние комплекс факторов, как организационная форма туристической фирмы, условия договоров по предоставления туристических услуг, требования законодательных актов к субъектам туристической деятельности, отражается на организации и методике учета, структуру и характер затрат туристического предприятия.

Для решения задач, поставленных перед системой бухгалтерского учета затрат туристического предприятия, предлагаем в приказе об учетной политике отметить центры ответственности, статьи расходов, структуру прямых и косвенных расходов, особые условия признания расходов, методы их учета и калькулирования себестоимости туристических продуктов, алгоритм распределения расходов, счета синтетического и аналитического учета затрат и др.

На наш взгляд, будет целесообразно открыть субсчета 10730 «Незавершенное производство туристических услуг», 88100 «Производственные расходы» и субсчет второго порядка 55000 «Себестоимость реализованных туристических услуг», что

позволит разграничить и сгруппировать информацию о туристической деятельности предприятия. Предлагаем счета 10800 «Расходы, оплаченные авансом» открыть субсчет 10890 «Вычеты из дохода», на котором учитывать стоимость реализованных услуг на основании посреднических договоров с поставщиками.

Необходимо отметить, что приведенные предложения по организации учета туристического предприятия целесообразно внедрять на основе современных информационных технологий, облегчит их реализацию.

Следовательно, организация бухгалтерского учета на предприятиях туристической отрасли имеет свои сложности, обусловленные спецификой деятельности. Внесенные предложения позволят правильно организовать бухгалтерский учет, повысить эффективность туристической деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан, ч.1. (в редакции Закона РТ от 6 августа 2001 г. N 41, от 3 мая 2002 г.№5, от 1 марта 2005 г.№85, от 29 апреля 2006г.№180, от 12 мая 2007г.№247)
2. Закон Республика Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», № 702 от 25 марта 2011г.
3. Закон Республики Таджикистан о туризме (в редакции Закона РТ от 26.12.2005г.№126, от 19.05.2009г.№530, от 28.12.2012г.№922, от 28.12.2013г.№ 1058)
4. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 18 «Выручка»
<http://www.finotchet.ru/standard.html?id=11#tab3>
5. Грибова Л. Туризм: Организация и учет / Л. Грибова // Дебет-Кредит. - 2002. - № 29.
6. Кифяк В. Ф. Организация туризма: [Электронный ресурс]: Книги - XXI, 2008. - 344 с.
7. Король С. Учет затрат расходов туристического предприятия / С. Король // Вестник Киевского национального торгово-экономического университета. - 2011. - № 4.
8. ТаджикТА. www. <https://tajikta.tj/ru/news/>.

УДК 657 (075,8)

Шамсиддинов М.М.

ХУСУСИЯТИ ТАШАККУЛИ ҲИСОБОТИ МУҲОСИБӢ ВА ИДОРАВВ ДАР СОҲАИ САНОАТИ КЕҲИИ ХУМӢУРИИ ТОҲИКИСТОН

Дар маголаи мазкур масъалаи коркарди низоми ҳисоботи дохили хочагӣ дар саноати кехӣ омехта шудааст. Барои корхонаҳои саноатӣ кехӣ ба сифати ҳисоботҳои дохилӣ чадвалҳои гуногунро истифода менамоянд. ҳар як чадвал барои қонеъгардонии талаботҳои иттилоотии менечерон нигаронида шуда, ба тартиб дароварда нашудааст. Ин омил сабаби такроршавии нишондиҳандаҳо гардида, иттилоот метавонад дар ҳисоботҳо такрор гардад. Вучуд нашоштани пайвандӣ мутақобила дар ҳисоботҳои дохили ва низомнокӣ, инчунин такроршавии иттилоот, объекти омӯзиш дар мақола коркади ҳисоботи дохилӣ баромад менамояд.

Калидвожаҳо: ҳисоботи дохилӣ, баҳисобгирии идоравӣ, феврият, селай иттилоот, сохтори идоравӣ ва ғ.

Шамсиддинов М.М.

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОЙ И УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ
ОТЧЕТНОСТИ В ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассматривается вопрос формирования внутренних отчётов в горнорудной промышленности. В качестве внутренних отчётов в горнорудной промышленности используются разные таблицы. Каждая таблица направлено на информационные требования менеджеров разного уровня, и они не систематизированы. Это является фактором дублирования показателей внутренних отчетов. Не системность и не разработанность являются факторами дублирования информации что выступает объектом статьи.

Ключевые слова: внутренние отчёты, управленческий учёт, оперативность, информационные потоки, структура управления.

Shamsiddinov M.M.

**FEATURES OF FORMATION OF ACCOUNTING AND MANAGEMENT
REPORTING IN THE MINING INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article considers the issue of the formation of internal reports in the mining industry. Different tables are used as internal reports in the mining industry. Each table is aimed at the information requirements of managers of different levels and they are not systematized. This is a factor of duplication of internal reporting indicators. Not consistency and not developed are the factors of duplication of information that is the object of the article.

Key words: internal reporting, management account, efficiency information flow, management structure.

Дар тамоми корхонаҳои истихроҷи маъданҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи дохили ҳоҷагӣ вучуд дошта, ҳолати ҳароҷоти ҷорӣ корхона, ҳаҷми захираҳои молию моддӣ, ҳаракати воситаҳои пулӣ, қарздорӣ дебиторӣ ва кредиториро инъикос менамояд. Низоми ҳисоботи дохилии корхона аз сиёсати ҳисобдорӣ корхона вобаста буда, ба сиёсати нархгузорӣ ва муайннамоии арзиши асли таъсир мерасонад. Ҳамчояшавӣ иқтисодӣ ва ҳаракати байналхалқӣ сармоя аз баҳисобгирии муҳосибӣ мукамалгардонӣ тамоми методҳои баҳисобгирии муҳосибиро пеш овардааст. Дар шароити кунуни талабот ва истифодаи таҳрибаи муосири низоми ҳисоботи дохилии дигар давлатҳо, аз ҷумла Федератсияи Руссия, ИМА, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Канада ва дигар давлатҳо бо мақсади сохтани низоми мукаммали ҳисобдорӣ идоравӣ дар саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш омадааст.

Омӯзиш ва ҷалби инветитсияҳо дар соҳаи истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мегардад. Барои баъзе аз минтақаҳои кӯҳӣ омӯзиш ва азхудкунии захираҳои табиӣ аз ҷумла, захираҳои маъдан омили баланбардорӣ ҳолати иқтисоди иҷтимоӣ шуғл ва пастнамоии шаддати муҳочирати меҳнати метавонад гардад. Дар шароити кунуни раванди ҷалби сармоягузориҳои хоричӣ дар соҳаи коркарди маъданҳои кӯҳӣ хуб ба роҳ монда шуда, дар стратегияи милли рушд то соли 2030 мавқеи соҳаи коркарди маъданҳои кӯҳӣ пас аз энергетика ҳадафи дуюм қарор дорад. Ин омил водор месозад то низоми коркарди умумӣ ҳисоботҳо барои таъмини шаффофият тақвият ёфта, корхонаҳои истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ барои минтақае, ки аз он маъданро дастрас менамоянд барои наслҳои минбаъда саҳми худро гузоранд.

Низоми муосири ҳисобдорӣ идоравӣ самаранокии фаъолияти менечеронро зиёд намуда, олотӣ асосӣ менечероне, ки ҳадафҳои мушаххас доранд, баромад менамояд.

Зарурияти таснифот ва гурӯҳбандии ҳисоботро дар он шарҳ додан мумкин аст, ки такроршавии иттилоот ва мундариҷаи он дар ҳуччатҳои муҳосиби пешгири карда шавад. Имруз баҳисобгирии идоравиро дар соҳаи саноати кӯҳкори метавон ҳамчун маркази ягонаи иттилоотӣ ва низоми мушоҳида ва назорати амалиётҳои алоҳидаи хоҷагию молиявии дохилии корхона фаҳмид.

Ба ақидаи Н.Адамов ҳисоботро аз рӯи гурӯҳҳои зерин таснифот намудан имкон аст [1]:

- аз рӯи шакл – чадвалӣ, графикӣ, матнӣ;
- аз руи намуди фаъолият – ҳисобот оид ба харид ва тайёрсозӣ, ҳисобот оид ба истеҳсолот, ҳисобот оид ба фурӯш;
- аз руи сатҳ пешниҳод (ҳисобот барои зинаи болоӣ, ҳисобот барои менечерон ҳисобот барои менечерони зинаҳои поёни);
- аз руи ҳаҷми иттилоот (ҳисоботи фавӣ, ҳисоботи ҷорӣ, ҳисоботи чамъбасти);
- аз рӯи мундариҷа (мачмуъи ва ҳиссоти таҳлилӣ)

Барои расидан ба ҳадафҳои тактикӣ (кутоҳмуддат) ва стратегӣ (дарозмуддат) дар ҳисоботи идоравӣ иттилооти зерин ҷойгир бояд дошта бошад:

- ҳадафҳои амалигаштаи асосӣ ва ғайриасосӣ (амалиётӣ, молиявӣ ва сармоягузорӣ);
- муайянсозии омилҳои (дохилӣ ва беруна) – и таъсиррасони расидани ба ҳадафҳои асосии ташкилот;
- муайянсозии критерияҳои асосии инкишофи корхона дар умум ва расидан ба ҳадафҳои ташкилот;
- нишондиҳандаҳои асосии марказҳои ҷавобгарӣ ва натиҷаи фаъолияти онҳо;
- таъсири иттилоот ба нақшаҳо ва пешгӯи аз рӯи тамоми ташкилот ва ҳар як зерсохтор, минтақа ва шӯба дар алоҳидагӣ;

Ба менечерон зарур аст, ки иттилоотро ба воситаи нишондиҳандаҳои кулӣ ва ҷӯзӣ дастрас намоянд. Омилҳои таъсиррасони дохили ва берунаро муайн созанд. Бо назардошти он ки ҳадафи асосии ҳисобдорӣ идоравӣ ин қонёгардонии менечерони зинаҳои гуногун мебошад, талаботи амиқӣ назорат ва ислохномаи ҳисоботи идоравӣ пеш омадааст.

Фаъолияти ҷорӣ корхонаҳои кӯҳӣ чараёнҳои зерини истеҳсолиро дар бар мегирад: корҳои тарфгарӣ, боркунӣ, интиқол ба воситаи нақлиёт, майдакунӣ, ғанигардонӣ ва дигарҳо [2].

Ҳар як корхона хусусияти фаъолият худро дорад, бинобар ҳамин дар сурати ташаккули модели ҳисобдорӣ идоравӣ моилии сохтори корхона ба назар гирифта мешавад. Дар ҳама сурат шакли ягонагии пешниҳоди ҳисоботи дохилӣ риоя бояд шавад, дар зинаи аввал бақайдгирии ҳаҷми иттилооти зарурӣ чамъовари шуда, минбаъд аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Таркиб ва муҳлати пешниҳоди ҳисоботи дохилӣ идоравиро ҳар як корхона мустақилона муайян менамояд, зеро ҳадафҳои корхона гуногун мебошанд.

Маълумотҳо оид барориши маҳсулот, нуқсон ва дигар майлкунӣҳо ба роҳбарон ва менечерон ба таври ҳаррӯза ё ин, ки ҳафтаина пешниҳод мегардад. Таҳлили фойданокӣ ва даромаднокии дар соҳаи саноати кӯҳкорӣ ба воситаи ҳисоботҳои дохили амалӣ мегардад. Барои бозҳам самаранок гардидани ҳисоботи дохилӣ ба марҳилаҳои алоҳида ва намудҳо ҷудо намудани он мувофиқи мақсад аст. Ин омил метавонад ба таври ҳаррӯза майлкунӣҳоро нисбат ба буҷа муайян сохта, хароҷотро идора намояд.

Ҳамин тарз яке аз вазифаҳои муҳими рушди корхонаи кӯҳӣ ва баланбардорӣ самаранокӣ фаъолияти амалиётӣ ва сохтани низоми идорае, ки тавонад барои расидан ба ҳадафҳои тактикӣ стратегияи корхонаи истихрочи маъданҳои кӯҳӣ мусоидат намояд. Дар шароити муосир корхонаҳои саноати кӯҳӣ яке аз самтҳои асосии объекти сармоягузорӣ ва хоҷагидорӣ баромад менамоянд. Барои идора намудани ин равандҳо менечерон иттилооти гуногунро оид ба ҳолати дохилӣ ва берунаи корхона бояд дошта

бошанд. Маҷмӯи ин ахборот майдони иттилооти корхонаро месозад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттилооти асосии идоравӣ аз тарафи шӯъбаи муҳосибот пешниҳод мегардад. Модели коркарди ҳисоботи дохилӣ дар корхонаҳои истихроҷи маъданҳои кӯҳи 3 зинаро дар бар мегирад:

1. муайннамоеи талаботи менечер.
2. мундариҳаи иттилоот.
3. коркарди шакли ҳисоботи муҳосибии дохила.

Дар мавриди коркади низоми ҳисобдорие дохилӣ принсипи махфият бояд риоя шавад. Товма Н.А. [3]. Қайд менамояд, ки иттилооти ҳисоботи дохилӣ дар баъзе мавридҳо сирӣ корхонаро дарбар гирифта, барои ифшои он мучозот муайн бояд шавад. Бинобар ин барои корхонаҳои саноати зарур шуморида мешавад, ки бо коргароне, ки ба иттилооти муҳосибии дохилӣ дастраси доранд, шартномаи масъулияти ифшо накардани сирӣ корхонаро бандад. Норасоии муҳими бисёре аз шӯъбаҳои банақшагирии иқтисодӣ ин набудани ҳуҷҷатҳои, ки ба роҳбарон имконияти баҳо додани ҳолати кунунӣ ва ояндаи корхона мебошад (масъалан моҳ, рӯз ва ғ.). Яке аз норасоӣҳои муҳими баҳисобгирии муҳосибӣ, ки имрӯз зарурияти коркарди он пеш омадааст ин сохтани низоми пешгӯи ва баҳодихии қобилияти пардохтпазирии минбаъдаи корхона мебошад [4].

Ҷадвали 1.

Намудҳои ҳисоботҳои дохилӣ

Мундариҷа	Таркиб
аз рӯи мундариҷа	маҷмӯи, мавзӯи, таҳлилий
аз рӯи сатҳи идора	фаврӣ, ҷорӣ, муқоисавӣ
аз рӯи ҳаҷми иттилоот	маълумотнома, ҷамъбасти, ҳисоботи умумӣ (муқоисавӣ)
аз рӯи шакли пешниҳод	ҷадвали, графикӣ, матни, ҷамхоявӣ
аз рӯи сатҳи назорати фаъолияти корхона	ҳисоботи назорати фаъолияти асосӣ, ҳисоботҳои назорати фаъолияти сармогузорӣ ҳисоботҳои назорати молиявӣ
шакли нигоҳдорӣ	электронӣ, қоғазӣ
аз рӯи вақти тартибдиҳӣ	ҳарсоата, ҳаррӯза, ҳарҳафтаина
муҳлати тайёр	доими, вобаста ба талабот

Гардиши ҳисоботи дохилӣ аз се зинаи асосии иборат аст

- Корхонаи саноати кӯҳи доир ба фаъолияти коргоҳ ё шӯъба ҳисоботҳои махсус тартиб дода, тамоми амалиётҳои дар он сабт менамояд (электронӣ ё хаттӣ)
- Дар муҳлати муайни вақт (ҳаррӯза, ҳарҳафтаина ё шабонарузӣ) ба менечероне зинаи болоӣ ҳисоботро пешниҳод намуда, самте, ки нишондиҳандаҳои манфӣ дорад, муайян менамоянд.
- Барои роҳбари корхона иттилооти муҳимтарин интиҳоб гардида дар шакли муайн пешниҳод мегардад.

Баҳисобгирии идоравӣ ва ҳисоботи дохилихоҷагӣ бо мақсади асоснокнамоеи қабули қарорҳои идоравии менечерон ва роҳбарони коргоҳҳо, участкаҳо тартиб дода мешавад. Бо пурраги метавон гуфт, ки самти истифодаи баҳисобгирии идоравӣ ва ҳисоботи дохилихоҷагӣ ин банақшагирӣ ва назорат мебошад.

Сохтори низоми ҳисоботи идоравиро метавон дар корхонаҳои саноатӣ истихроҷ ба чунин зинаҳо ҷудо намуд:

- баҳисобгирии хароҷот ва муайяннамоеи арзиши асли
- ҳолат ва идораи захираҳои гардон
- банақшагирӣ ва буҷақунонии захираҳо (баланси бучавӣ)
- муайяннамоеи зарурияти сармогузорӣ

Аз ин мо хулоса менамоем, ки муҳимияти баҳисобгирии идоравӣ ва ҳисоботи дохилӣ дар пешгуинамоии ҳолати минбаъдаи корхона равона шудааст. Ҳар як корхона вобаста ба сохтани низоми идоравии дохилӣ мутақилият дошта, истифодаи меъёр ва шакли ягона зарур шуморида намешавад [5]. Корхона мустақилона аввал бояд низоми баҳисобгирии идоравӣ ва ҳисоботро тарҳрезӣ ва чори намояд. Талаботи асосӣ нисбати ин низом пеш аз ҳама фаврият ва самаранокӣ мебошад.

АДАБИЕТ

1. Адамов Н., Адамова Г. Бухгалтерская управленческая отчетность: принципы, виды и методы составления // Финансовая газета. Регион. вып., 2007. № 30. С. 3 – 5.
2. Богатова Е. Р. Управленческая отчетность: что это такое, кому и зачем она нужна? // Практический журнал для бухгалтера, кадровика, юриста и руководителя, 2007. № 5.
3. Товма Н.А. История развития бухгалтерского учёта Монография. Алматы, 2014 г.-243 с.
- 4.Палий В. Ф. Управленческий учет издержек и доходов с элементами финансового учета. М.: ИНФРА-М, 2006. С. 211.
5. Чумаченко Н.г. Учет и анализ в промышленном производстве США. -М.: Финансы, 1971. – 340 с.
6. <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/tjk/>

УДК 336.77

Шафиев Б.З.

ТАҲЛИЛИ РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗҶОИ ИПОТЕКӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Дар мақола вазъи муосири бозори қарзи ипотекии вилояти Хатлон таҳлил карда шуда, дурнамои рушди он муайян карда шудааст. Вазъи соҳаҳои бо қарзи ипотекаӣ алоқаманд – сохтмони манзил ва таъмини аҳоли бо манзил таҳқиқ карда шудааст. Мулоҳизаҳо бо далелҳои воқеии оморӣ собит карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: низоми қарзи ипотекаӣ, бозори манзил, бозори аввалии қарзҳои ипотекаӣ, бозори такрории қарзҳои ипотекаӣ, бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, бозори суғурта.

Шафиев Б.З.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СИСТЕМЫ ИПОТЧНЫХ КРЕДИТОВ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье анализировано современное состояние рынка ипотечного кредита Хатлонской области, определены перспективы его развития. Исследовано состояние отраслей связанных с ипотечным кредитом – строительства жилья и обеспечение населения жилем. Мнения подтверждены реальными статистическими данными.

Ключевые слова: система ипотечного кредита, рынок жилья, первичный рынок ипотечных кредитов, вторичный рынок ипотечных кредитов, рынок ипотечных ценных бумаг, страховой рынок.

Shafiev B.Z.

ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF THE MORTGAGE LOAN SYSTEM IN THE KHATLON REGION

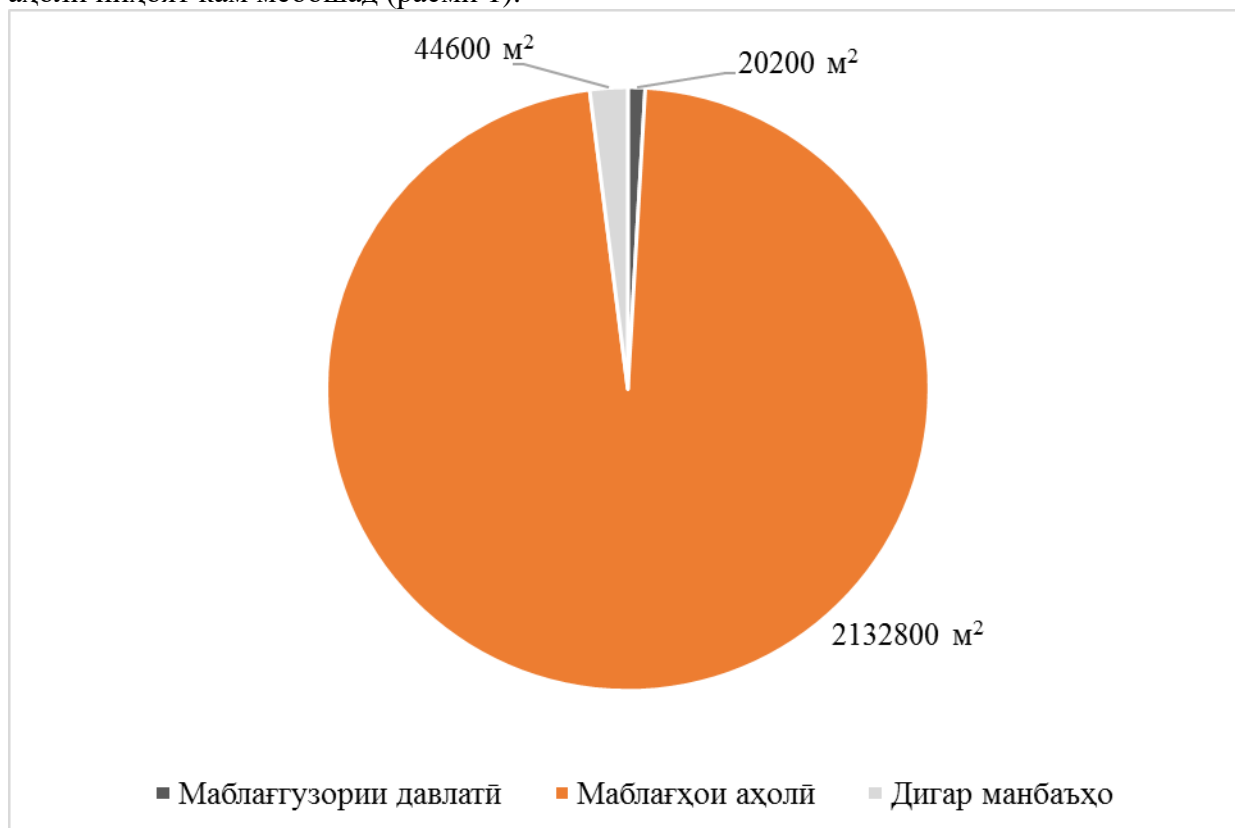
The article analyzes the current state of the mortgage loan market in the Khatlon region, identifies the prospects for its development. The state of the sectors related to mortgage lending - housing construction and housing provision for the population - is investigated. Opinions are confirmed by real statistics.

Key words: mortgage system, housing market, primary market of mortgage loans, secondary market of mortgage loans, market of mortgage securities, insurance market.

Бо манзили истиқоматӣ таъмин намудани аҳолии мамлакат яке аз самтҳои афзалиятдори сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Танҳо дар давоми ҳафт соли охир ба маблағи зиёда аз 37 миллиард сомонӣ фондҳои асосӣ ба кор андохта шуда, қариб 8 миллион метри мураббаъ манзилҳои истиқоматӣ ва иншооти дигар ба истифода дода шудаанд. Дар замони соҳибистиклолӣ бо дарназардошти афзоиши шумораи аҳолии мамлакат ва бо мақсади ҳалли мушкилоти иҷтимоии мардуми кишвар 135 ҳазор гектар замин барои бунёди манзили истиқоматӣ тақсим карда, дода шуд [1].

Дар вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2012-2018 ба масоҳати 2197600 метри мураббаъ манзили истиқоматӣ сохта ба истифода додашудааст, ки 27,8%-и ҳаҷми умумии сохтмони манзил дар миқёси ҷумҳуриро ташкил медиҳад [4, с. 307].

Бояд гуфт, ки сохтмони манзил дар вилояти Хатлон асосан аз ҳисоби маблағгузориҳои худӣ аҳоли ба ҷо оварда мешавад. Саҳми давлат дар бунёди манзил барои аҳоли ниҳоят кам мебошад (расми 1).

Расми 1. Манбаҳои маблағгузориҳои сохтмони манзил дар вилояти Хатлон

Аз 2197600 метри мураббаъ манзили дар давраи солҳои 2012-2018 дар вилоят бунёдгардида, 2132800 метри мураббаъ аз ҳисоби маблағҳои худӣ аҳолии сохта шудааст. Аз ҳисоби маблағгузориҳои давлатӣ – 20200 метри мураббаъ ва аз ҳисоби манбаҳои дигар (сармоягузориҳои хориҷӣ ва маблағҳои ташкилотҳои дигар) – 44600 метри мураббаъ манзил барои аҳолии бунёд карда шудааст. Дар ин маврид аҳолии барои сохтмони манзил аксаран воситаҳои қарзи бонкиро истифода мебарад.

Дар шароитҳои муосири рушди муносибатҳои қарзӣ воситаи муҳими қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳолии ба манзил ин рушди минбаъда ва тақмили низоми қарзи ипотекии манзили мебошад. Ипотека – яке аз шаклҳои гарав мебошад, ки дар мавриди он объекти моликияти ғайриманқули ба гарав гузошташуда дар истифодабарии соҳиби он (гаравдиҳанда) мемонад. Ҳангоми иҷро нашудани уҳдадори қарздор, қарздох ҳуқуқи қонеъгардони талаби пулиро аз ҳисоби фурӯши амволи ба гарав гузошташуда мегирад.

Мақсади рушди низоми қарзи ипотека аз як ҷиҳат, беҳгардони шароити манзили аҳолии ва аз ҷиҳати дигар – ҳавасмандкунии талабот дар бозорҳои сохтмон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ мебошад. Ғайр аз ин, дастгирии давлатии рушди қарздиҳии ипотека заминаи воқеии рушди иқтисодиёти миллӣ ва минтақа мебошад.

Ҳоло дар мамлакат пояҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои ташаккулёбии ва пойдоргардии ниҳоди қарзи ипотека бунёд гардидаанд. Рушди муносибатҳои моликияти хусусӣ асосҳои иқтисодии ташаккули бозорҳои манзил, амволи ғайриманқул ва қарзи ипотекиро муҳайё намуд. Гарчанде пояҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии танзимкунандаи бозори қарзи ипотека дар мамлакат дорои камбудии зиёд бошанд ҳам, заминаҳои муайяне барои васеъгардони нақши соҳаи қарзӣ-молиявӣ дар бозори манзил аз ҳисоби фароҳам овардани шароитҳои барои истифодаи механизмҳои бозории сафарбаркунии маблағҳо тавассути низоми қарздиҳии ипотекии дарозмуҳлат пайдо шудаанд. Бо татбиқ ва рушди низоми қарзи ипотека аҳолии вилояти Хатлон имкони бунёд кардан ва харид кардани манзилро аз ҳисоби ҷалби қарзҳои ипотека ба даст овард.

Пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” (аз 20 март соли 2008, № 364) мафҳуми ипотека чӣ дар гуфтугузори аҳолии вилояти Хатлон ва чӣ дар муносибатҳои қарзии бонкӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Акнун аксари бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешниҳод намудани қарзи ипотека диққати муҳим медиҳанд. Шумораи филалҳо ва намояндагҳои бонкҳои тичоратӣ дар шаҳру деҳоти вилояти Хатлон зиёд шудаанд.

Вале бухрони молиявӣ иқтисодӣ ба вазъи бозори қарзҳои ипотека таъсири манфии худро расонид. Бонкҳои тичоратӣ, ки унсури асосии бозори қарзҳои ипотека ба шумор мераванд, дарҳол аз паёмадҳои бухрони молиявӣ мутаассир шудаанд. Онҳо шумори маҳсулоти ипотека ва барномаҳои ипотекии худро дарҳол кам карда, арзиши сарватҳои ипотекии худро баланд бардоштанд. Барои қарзҳои ипотекии пешкашкардашуда масъалаи дигаркунии сохтори онҳо ба миён омад, ки ин мушкили бонкҳои тичоратиро дар фаъолияти ипотека боз ҳам пурзӯр намуд.

Табиист, ки қарзи ипотека лоиҳаи дарозмуҳлат буда, давраи 10-20 солро дар бар мегирад. Бино бар ин, бонкҳо барои худ қафолат талаб менамоянд ва худ қарзгир ҳам бояд эътимод дошта бошад, ки метавонад дар ин муддати тӯлонӣ давра ба давра маблағи қарзи гирифтаи худро баргардонад. Дар шароитҳои муосири вазъи бозорӣ, вақте ки даромадҳои аҳолии ноустувор мебошанд, ягон кас ин гуна қафолатро дода наметавонад. Вобаста ба ин қарзи ипотекии дарозмуҳлат бо хавфи муайян алоқаманд мебошад. Чун қоида, бонкҳо барои қадре дур кардани хавф ва ҷуброн кардани талафоти имконӣ меъёрҳои фоизи қарзро баланд мебардоранд. Қарзгирҳо бошанд, танҳо аз ҷониби давлат ва санадҳои қонунигарии нисбат ба қарзҳои ипотека қабулшаванда ҳимоя шуда метавонанд [7].

Ба вазъи аввали соли 2020 дар мамлакат (аз ҷумла дар вилояти Хатлон) фоизи миёнабарқашшудаи қарзҳои ипотека 21,84%-ро ташкил додааст. Ҳаҷми қарзҳои ипотека

дар давоми солҳои 2012-2018 ба андозаи 22% зиёд шудааст [5], вале вазни қиёсии қарзҳои ипотекӣ дар ҳаҷми умумии бақияи қарзҳо ба вазъи охири моҳи октябри соли 2019 ҳамагӣ 2,36%-ро ташкил додааст. Ҳамин тавр, андозаи умумии бақияи қарзҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъи охири моҳи октябри соли 2019 маблағи қариб 9,24 миллиард сомониро ташкил додааст, ки аз он ба қарзҳои ипотекӣ 218,6 миллион сомонӣ рост меояд [6].

Аз маълумоти оморӣ бармеояд, ки вазъи бозори қарзҳои ипотекӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб нест. Аксари аҳолии мамлакат ба манзил ва беҳгардонии шароити манзил эҳтиёҷ дорад. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1992-2019 аз 5505600 нафар ба 9126600 нафар расидааст, ки ин суръати афзоиши баробар ба 165,7%-ро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, ба вазъи санаи 1 январи соли 2019 шумораи аҳолии доимии мамлакат 9126600 нафарро ташкил медиҳад, ки аз он 3274900 нафар ба вилояти Хатлон рост меояд. Шумораи истиқоматкунандагон дар як километри мураббаи масоҳати вилояти Хатлон 132,6 нафарро ташкил медиҳад, ки аз бузургии нишондиҳандаи мазкур барои тамоми ҷумҳурӣ (64,5 нафар) ду маротиба зиёд мебошад [4, с. 26].

Дар соли 2018 нишондиҳандаи таъмин будани аҳоли ба манзил ба ҳисоби як нафар истиқоматкунанда барои вилояти Хатлон ба ҳисоби миёна ҳамагӣ бузургии 10,1-ро ташкил додааст [4, с. 177]. Ин аз зиёд будани шумораи эҳтиёҷмандон ба манзил дар вилоят гувоҳӣ медиҳад. Вале ҳиссаи зиёди эҳтиёҷмандон ба манзил дар вилояти Хатлон барои гирифтани қарзи ипотекӣ қодир нест. Омилҳои муҳими ба ин боисгардида сатҳи баланди ғоизи қарзҳои ипотекӣ ва сатҳи пасти даромадҳои аҳоли мебошанд.

Мувофиқи омили расмии Бонки миллии Тоҷикистон вазни қиёсии қарзи ипотекӣ дар ҳаҷми умумии қарздиҳии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир тамоюл ба зиёдшавӣ дорад. Агар дар охири соли 2012 бақияи қарзҳои ипотекӣ ҳамагӣ 57 миллион сомониро ташкил дода бошад, пас ба вазъи охири моҳи октябри соли 2019 ин нишондиҳанда ба 218,6 миллион сомонӣ расидааст, ки қариб чор маротиба зиёд (383,5%) мебошад [6, с. 36].

Бояд қайд кард, ки ҳама заминаҳо барои рушди бозори қарзҳои ипотекӣ дар вилоят мавҷуд мебошанд, вале як қатор мушкилоте низ ҳастанд, ки ба ин монета эҷод менамоянд, чун:

- ноустувории вазъи иқтисодӣ дар бозори қарзӣ;
- сатҳи пасти даромади ҳиссаи аксари аҳоли, бахусус дар муқоиса бо арзиши амволи ғайриманқул (манзил);
- мавҷуд набудани пояҳои муносиби меъёрӣ ва ҳуқуқӣ;
- сатҳи баланди гаронии андоз барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
- арзиши баланди хароҷоти бологузошташуда (иловагӣ) ҳангоми амалисозии муносибатҳои қарзӣ бо амволи ғайриманқул;
- нарасидани мутахассисони соҳибқасб барои кор дар тичорати ипотекӣ ва дигарҳо.

Дар ҳақиқат, аксари мушкилоти низоми қарзи ипотекӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номукамалии пояҳои ҳуқуқиву меъёрии низоми қарздиҳӣ алоқаманд мебошанд. Давлат тавассути санадҳои қонунгузорӣ метавонад рушди бозори қарзи ипотекиро таъмин намояд.

Аз сабабе ки ипотека самти нав ва рушдбандаи бозори қарзӣ мебошад, ба қонунгузори танзимкунандаи он тез-тез дигаргуниҳо ва иловаҳо ворид карда мешаванд. Дар моҳи декабри соли 2019 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” ислоҳот ворид гардид, ки тибқи он гузариши амволи бағаравгузошташуда ба қарздиҳанда бе муурофияи судӣ ба амал омада метавонад. Коршиносон ба он ақидаанд, ки ислоҳоти мазкур метавонад ба рушдбонии қарзи ипотекӣ муосидат намояд.

Иштироки давлат ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар татбиқи барномаҳои ипотекӣ хоса дар марҳилаи муосири рушди бозори қарзҳои ипотекӣ ниҳоят муҳим ва муайянкунанда буда, механизми босамараи чунин иштироқро талаб менамояд. Ҳангоми

таҳия намудани механизмҳои дахлдор маҳдудияти имконоти молиявии давлат ва зарурати истифодаи афзалиятноки усулҳои ғайрипулии дастгирӣ ва иштироки давлат дар барномаҳои ипотекаӣ ба инобат гирифта мешавад.

Механизми мазкур бояд пешкашкунии кафолатҳоро аз хавфи иқтисодӣ ва дигар намудҳои хавф, истифодаи маҳдуди воситаҳои буҷетро дар асоси бозпасгардонӣ, истифодаи кӯмак (мусоидат)-и давлатии манзилӣ ва дигар тадбирҳои баландбардории қобилияти харидорикунии аҳолиро пешбинӣ намояд. Ҳамчунин ба инобат гирифтани хавасмандкунии давлатии қарзи ипотекаӣ бо мақсади пурзӯркунии самари тақонбахшии он ба рушди умумии иқтисодиёт зарур аст.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда муаллиф назари худро ба рушди низоми қарзи ипотекаӣ дар вилояти Хатлон ибраз меорад. Ҷояи муаллиф дар ин самт стратегияи рушди давлатии низоми қарзи ипотекаиро барои вилояти Хатлон муайян менамояд. Таҳия ва татбиқи ғояи мазкур ба таъмин намудани дастрасии аҳолии вилоят, ки сатҳи даромаднокии аксари он паст мебошад, ба сарватҳои қарзи ипотекаӣ мусоидат карда метавонад.

Ба пиндори муаллиф ғояи рушди қарзи ипотекаӣ аз дастгирии давлатии рушди низоми қарзи ипотекаӣ ва бунёд намудани шароитҳо барои ҷалб намудани манбаъҳои молиявӣ ба ин самти қарздиҳӣ иборат мебошад. Масъалаҳои, ки ҳангоми татбиқи ғояи мазкур бояд ҳал карда шаванд, чунинанд:

- бунёд намудани имконияти воқеии хариди манзил бо қарзи ипотекаӣ бо кафолати амнияти иҷтимоӣ ва иқтисодии қарзгир;

- бунёд кардани инфрасохтори таъминкунандаи ҳамкориҳои босамараи ҳама субъектҳои низоми қарзи ипомеханизми молиявии фаъолияти низоми қарзи ипотекаӣ, ки барои амалкунии он дар шароитҳои ноустувори иқтисодӣ ва молиявӣ имкон диҳад.

Низоми қарзи ипотекаӣ – гурӯҳи қорхонаҳо ва ташкилотҳои бо ҳам алоқаманди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ки дар бозорҳои амволи ғайриманқул, қарзи ипотекаӣ, суғурта, қоғазҳои қиматнок фаъолият мекунанд, инчунин ташкилотҳои гуногуни инфрасохторӣ, ки дар доираи ҳадафи ягона – таъмин намудани аҳолии дорои сатҳи паст ва миёнаи даромаднокӣ бо манзили муносиб ҳам аз ҳисоби маблағҳои худии шаҳрвандон ва қарзҳои ипотекии дарозмуҳлат ва ҳам аз ҳисоби дастгирии давлатӣ амал мекунанд, мебошад.

Дар низоми қарзи ипотекаӣ бозори иборат аз панҷ зина бояд фаъолият намояд: бозори манзил, бозори аввалии қарзҳои ипотекаӣ, бозори такрорӣ қарзҳои ипотекаӣ, бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, бозори суғурта [8].

Бозори манзил бояд ҳосиятҳои заруриро барои иштирок дар низоми қарзҳои ипотекаӣ дошта бошад.

Бозори аввалии қарзҳои ипотекаӣ тамоми маҷмӯи фаъолияти қарздиҳандагон (бонкҳо) ва қарзгирандагон (аҳоли)-ро, ки бо ҳам ба муносибатҳои дахлдори уҳдадорӣ қарзӣ ворид мешаванд, фаро мегирад. Дар ин маврид қарздор (гаравдеҳ) ба сифати тарзи иҷрои уҳдадорӣ амволи ғайриманқул – манзили истиқоматиро пешниҳод менамояд (ба гарав мегузорад) ва қарздеҳ бошад – амволи мазкурро чун гарав қабул менамояд.

Рушди бозори аввали қарзҳои ипотекаӣ ин самтҳоро дар бар мегирад:

- бунёд намудани шароитҳо барои таъмин намудани бонкҳо бо манбаъҳои қарзии дарозмуҳлат;

- паст кардани меъёри фоизи қарзҳои ипотекаӣ то 8-10% солона;

- бунёд намудани низоми ягонаи давлатии ахбории бонкии қарздиҳии ипотекаӣ;

- рушди ташкилотҳои инфрасохторӣ ва хизматрасонии бозори ипотекаӣ;

- рушди барномаҳои ипотекии бонкҳои тижоратӣ;

- рушди низоми ташкилотҳои ғайритижоратӣ ва ассотсиатсияҳои иштирокчиёни бозори аввалии қарзҳои ипотекаӣ.

Бозори такрорӣ қарзҳои ипотекаӣ супоридани ҳуқуқҳои қарзҳои ипотекаӣ (фурӯши қарзҳои ипотекаӣ алақай додашуда), инчунин бозсармоякунонии қарзҳои ипотекаӣ додашударо таъмин менамояд. Бозори такрорӣ зинаи пайвасткунандаи байни қарздиҳандагон дар бозори аввалии қарзҳои ипотекаӣ ва сармоягузoron дар бозори қоғазҳои қиматнок буда, ғун гардидани воситаҳои пулии сармоягузoron ва сафарбаркунии чараёнҳои молиявиро ба қарзҳои ипотекаӣ таъмин менамояд.

Рушди бозори такрорӣ қарзҳои ипотекаӣ чунин самтҳоро дар бар мегирад:

- мукамалгардонии танзимкунии низоми пулию қарзӣ, ки дар васеъгардонии амалияи бозмаблағгузории қарздиҳии низоми бонкӣ ифода меёбад;
- рушди низоми ҳамсонкардашудаи бозмаблағгузории қарздиҳии ипотекаӣ манзилӣ;
- рушди ташкилотҳои инфрасохторӣ ва хизматрасонии бозори қарзҳои ипотекаӣ;
- ҳамсонкунӣ ва стандартикунонии талабот ва амалҳо дар марҳилаҳои додан, фурӯхтан ва хизматрасонии қарзҳои ипотекаӣ.

Бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ табдилшавии ҳуқуқҳо оид ба уҳдадорихоӣ қарзӣ ва шартномаҳои ипотека (гарав)-ро ба қоғазҳои қиматнок ва ҷойгиркунии онҳоро дар байни сармоягузoronи сармояҳои дарозмуҳлат таъмин менамояд. Дар бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ харидкунӣ, ғункунӣ ва ҷойгиркунии қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, ки миёнаравҳо пешниҳод меунанд, аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади гирифтани даромад аз онҳо ба амал меояд. Рушди ин бозор дар дигаркунии фаъолияти бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ ифода меёбад, ки бояд ба ҷалб кардани сармоя дар бозори қарзҳои ипотекаӣ аз ҳисоби манбаъҳои сармояи хориҷӣ мусоидат намояд.

Бозори суғурта бимакунии хавфҳоро дар низоми қарзҳои ипотекаӣ манзилӣ таъмин намуда, чун сармоягузор дар бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ баромад менамояд. Рушди бозори суғурта ду самти асосиро пешбинӣ менамояд: ҷорӣ намудани стандартҳои ягонаи суғуртаи қарзҳои ипотекаӣ ва таъмин намудани суғуртаи давлатии қарзҳои ипотекаӣ.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2019 – Ҷумҳурият, № 249, 27 декабри соли 2019
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. - <http://www.mmk.tj>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” аз 20 марти соли 2008, № 364 – <http://www.mmk.tj>
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Издательство ООО «ТоРус», 2019. – 478 с.
5. Бюллетени омори бонкӣ. 2018. № 12 (281). Бонки миллии Тоҷикистон. – <http://www.nbt.tj>
6. Бюллетени омори бонкӣ. 2019. № 10 (291). Бонки миллии Тоҷикистон. – <http://www.nbt.tj>
7. Ипотека: 100 вопросов и ответов: справ. / Ю.Ф. Симионов, И.Л. Далаксакуашвили, В.Л. Ясько. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 251с.
8. Логинов М.П. Теоретические аспекты системы ипотечного жилищного кредитования в условиях России //Финансы и кредит, 2005. № 4.

Алимов К.К.

НАТИЧАҲОИ ИСТИФОДАИ МОДЕЛҲОИ РИЁЗӢ-ИҚТИСОДИРО ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР ҚОРҲОНАҲОИ САВДО

Дар мақола натиҷаҳои истифодаи моделҳои иқтисодӣ-математикӣ ва самаранок истифодабарии иқтидори захиравии қорхонаҳои савдо оварда шудаанд. Дар ин асос аз ҷониби муаллиф роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтидори захиравии қорхонаҳои савдо дар шароити муосир пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтидори захиравӣ, моделсозии математикӣ-иқтисодӣ, ҳосилнокии меҳнат, боздеҳии фондҳо, музди меҳнат, боздеҳии захираҳо, қорхонаҳои савдо, ғоида, даромад аз фурӯш, хароҷоти муомилот, натиҷаҳо.

Алимов К.К.

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА В ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье представлены результаты экономико-математического моделирования и оценка эффективности использования ресурсного потенциала торговых предприятий. Автором на этой основе предложены пути повышения эффективности использования ресурсного потенциала торговых предприятий в современных условиях.

Ключевые слова: ресурсные потенциал, экономико-математическое моделирование, производительность труда, фондоотдача, заработная плата, ресурсоотдача, торговые предприятия, прибыль, выручка от реализации, издержки обращения, результаты.

Alimov K.K.

RESULTS OF ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF RESOURCE POTENTIAL IN TRADING ENTERPRISES

The article presents the results of economic and mathematical modeling and assessment of the efficiency of using the resource potential of trading enterprises.

Key words: resource potential, economic and mathematical modeling, labor productivity, capital productivity, salary, resource productivity, trading enterprises, profit, sales revenue, distribution costs, results.

Развитие высокого уровня оказания услуг торговыми предприятиями требует повышение технических и технологических возможностей в условиях усиление конкурентоспособности их деятельности. Это требует обновление, модернизации и реконструкции основных фондов, пополнением оборотных средств, повышением квалификации работников и их стимулирования с целью достижения высоких конечных результатов функционирования.

В этих условиях в качестве финансовых источников, необходимых для увеличения объема, повышение качества и эффективного использования ресурсного потенциала торговых предприятий, используют: собственные средства (прибыль, средства амортизации); привлеченные средства (банковские кредиты отечественных и иностранных банков, заемные средства, механизмы государственно-частного партнерства и др.);

средства бюджета (республиканского и местного бюджета, а также средства внебюджетных фондов).

Следовательно, объективные данные инвестирования средств в основные фонды торговых предприятий, в сопоставляемых ценах, выступают свидетельством снижения экономических и финансовых возможностей предприятий в развитии ресурсного потенциала, повышении конкурентоспособности предоставляемых торговых услуг.

Относительно инвестирования средств, направляемых на поддержание ресурсного потенциала торговых предприятий согласно рыночным требованиям, следует заметить, что-то эти источники имеют многоуровневый и многоканальный характер и направлены на повышение уровня обеспеченности предприятий основными и оборотными фондами, квалификации, подготовку и переподготовку кадров, росту уровня профессионального образования, на оказание других социально-значимых услуг работникам.

Обеспечение конкурентоспособности ресурсного потенциала в торговой сфере, в доминирующей своей части, непосредственно зависит от объема собственных средств для реализации основной цели деятельности и перспективы их развития. [1. С 172].

Кроме того, следует учитывать не только основные источники финансирования ресурсов торговых предприятий, но и их формирование.

На наш взгляд, важным для оценки эффективного использования ресурсного потенциала торговых предприятий и развития считаем разработку экономико-математических моделей использования их ресурсного потенциала.

Для разработки экономико-математических моделей следует использовать следующую систему показателей, входящих в них:

X_1 - среднегодовая стоимость основных фондов (ОФ)

$$ОФ = (1/20Ф_{н.г.} - ОФ_{1.01.} + ОФ_{1.07.} + ОФ_{1.10.} + \frac{1}{2} ОФ_{сг.}) / t - 1,$$

где: $ОФ_{н.г.}$, $ОФ_{к.г.}$ – соответственно стоимость ОФ на начало и конец года,

t - число периодов;

X_2 - среднегодовая стоимость ОС;

$$ОС = ([ОС_{кг} / ОС_{мг.} - ОС_{1.01.} - ОС_{1.07.} + ОС_{1.10.} + 1/20С[сг.] / t - 1,$$

где: $ОС_{кг}$, $ОС_{кг.}$ – соответственно стоимость ОС на начало и конец года,

X_3 - среднесписочная численность работников;

$Чс$ = Фактически отработанное количество времени в человеко-часах /

Календарный фонд рабочего времени в часах на 1 человека;

X_4 - оборачиваемость материально-производственных запасов (МПЗ) в днях

$$З_{об} = З_{ср} * Д / В_{пр},$$

где: $З_{об}$ - оборачиваемость МПЗ, дни;

$З_{ср}$ - средний запас МПЗ, сомони; $Д$ - число дней в году;

$В_{пр}$ - выручка от реализации товаров, сомони.;

X_5 - производительность труда сотрудников:

$$ПТ = В_{пр} / Чс,$$

где: $ПТ$ - производительность труда, сомони/чел;

$Чс$ - численность работников, чел.;

X_6 - фондоотдача

$$Ф_{отд} = \text{Результат} / ОФ_{сг.},$$

где: $Ф_{отд}$ - фондоотдача; $ОФ_{сг.}$ - среднегодовая стоимость ОФ, сомони.

Указанные показатели в целом удовлетворяют установленные требования информативности и дают возможность оценить результирующий показатель по сравнению с другими предприятиями, так и во времени. [4. С 79].

Таким образом, можно отметить, что эти показатели отражают многоаспектный характер процессов, протекающих на торговом предприятии, а также с позиции теории обоснованы и упорядочены.

Обычно для разработки экономико-математических моделей в качестве результативного показателя (Y) используют выручка от реализации [5, С.207].

Тогда,

$$Y = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6), (1)$$

где,

X₁ - среднегодовая стоимость основных фондов,

X₂ - среднегодовая стоимость оборотных средств,

X₃ - среднегодовая численность работников,

X₄ - оборачиваемость материально-производственных запасов в днях,

X₅ - производительность труда,

X₆ – фондоотдача».

С целью разработки экономико-математических моделей нами изучена динамика основных показателей деятельности торговых предприятий за 2011-2018 годы. Динамика основных показателей деятельности торговых предприятий ООО «Реал Трейдинг»; ООО «Осмони Соф» и ООО «Фаберлик Душанбе» соответственно представлены в таблицах 1-3.

Таблица 1.

Динамика основных показателей деятельности торгового предприятия
 ООО «Реал Трейдинг» за 2011-2018 годы

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018г. к 2011г., в %
Выручка от реализации, тыс. сомони	35485,3	36478,4	38254	39126,0	41763,4	48584,7	54099,0	71775,0	2,0 раза
Издержки обращения, тыс. сомони	6387,35	6566,1	7077,0	7238,3	7768,0	9036,75	10278,8	13637,3	2,13 раза
-затраты на оплату труда, тыс. сомони	280	284,3	333,32	361,9	388,4	406,6	513,9	702,3	2,5 раза
-материальные затраты, тыс. сомони	6107,35	6281,	6743,68	6876,4	7379,6	8630,1	9764,9	12935	2,11 раза
Прибыль от реализации, тыс. сомони	29097,9	29912,3	31177	31887,7	33995,4	39547,9	43820,2	58137,7	2 раза
Среднегодовая стоимость фондов, тыс. сомони	3649,6	3758,5	3928,4	4012,5	4213,6	4407,6	5839,2	6190,23	1,69 раза
-основные фонды- X ₁	432	438	450	462,3	479,3	513,3	547,0	1256,0	2,9 раза
-оборотные фонды- X ₂	3217,6	3320,5	3478,4	3550,2	3734,3	3894,3	5292,2	4934,24	1,53 раза
Среднесписочная численность –X ₃	130	135	138	140	145	150	157	175	134,6
Оборачиваемость оборотных средств- X ₄	11,0	10,98	11,0	11,02	11,18	12,47	10,22	14,54	132,18
Производительность труда- X ₅	272,96	270,2	277,2	279,5	288,0	323,9	344,57	410,1	150,2
Фондоотдача- X ₆	82,14	83,28	85	84,63	87,13	94,65	98,9	57,14	69,57

Ресурсный потенциал	3929,6	4042,8	4261,7	4374,4	4602	4814,2	6353,1	6892,5	175,4
---------------------	--------	--------	--------	--------	------	--------	--------	--------	-------

Таблица 2.
Динамика основных показателей деятельности торговых предприятиях ООО «Осмони Соф» за 2011-2018гг.

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018г. к 2011г., в %
Выручка от реализации, тыс. сомони	45784,5	48759,3	50125	50246	53274,0	59728,8	74656,0	99836,8	2,18 раза
Издержки обращения, тыс. сомони	8470,1	9020,4	9323,2	9345,76	9962,2	11169,3	14184,6	19168,6	2,26 раза
-затраты на оплату труда, тыс. сомони	338,8	355,4	375,7	383,1	391,5	417,7	519,1	624,9	1,84 раза
-материальные затраты, тыс. сомони	8131,3	8665	8947,5	8962,6	9570,7	10751,5	13665,5	18543,7	2,28 раза
Прибыль от реализации, тыс. сомони	37314,4	39738,9	40801,8	40900,2	43311,8	48559,5	60471,4	80668,2	2,16 раза
Среднегодовая стоимость фондов, тыс. сомони	35487,4	37568	39254	40174	45120	46020,0	54763,9	64391,6	1,81 раза
-основные фонды- X_1	923	945	1140	1170,0	1190,0	1273,9	1516,2	1927,4	2,08 раза
-оборотные фонды- X_2	34564,4	36623	38114	39007	43930	44746,1	53247,9	62464,2	1,8 раза
Среднесписочная численность - X_3	9	10	12	12	12	12	14	16	177,8
Оборачиваемость оборотных средств- X_4	1,32	1,33	1,32	1,29	1,21	1,33	1,4	1,6	121,2
Производительность труда- X_5	5087,16	4875,9	4177	4187,2	4439,5	4977,4	5332,6	6239,8	122,65
Фондоотдача- X_6	49,6	51,6	44,0	42,94	44,77	46,88	49,24	51,8	104,43
Ресурсный потенциал	35826,2	37923,4	39629,7	40557,1	45511,5	46437,7	55283	65016,5	181,48

Таблица 3.

Динамика основных показателей деятельности торговых предприятий
ООО «Фаберлик Душанбе» за 2011-2018гг.

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018г. к 2011г. , в %
Выручка от реализации, тыс. сомони	30467	31985	33658	35740	39170	41389,2	46598,7	60222,2	1,98 раза
Издержки обращения, тыс. сомони	5179,4	5629,36	6058,4	6611,9	7442,3	8112,2	9319,7	12345,5	2,38 раза
-затраты на оплату труда, тыс. сомони	1065,4	1131,5	1211,7	1346,1	1583,7	1622,4	1849,0	2543,1	2,39 раза
-материальные затраты, тыс. сомони	4114	4497,8	4846,7	5265,8	5858,6	6489,8	7470,7	9802,4	2,38 раза
Прибыль от реализации, тыс. сомони	25287,6	26355,4	27599,6	29128,1	31727,7	33277	37279	47876,7	1,89 раза
Среднегодовая стоимость фондов, тыс. сомони	9345,0	9425,2	9457,0	9620,4	9900,7	10796,1	11797,2	17144,1	1,83 раза
-основные фонды- X_1	92	97	101	103,7	109,6	119,6	127,6	628,8	6,83 раза
-оборотные фонды- X_2	9253	9328,2	9356	9516,7	9791,1	10676,5	11669,6	16515,3	1,78 раза
Среднесписочная численность - X_3	12	15	18	25	28	30	35	38	3,17 раза
Оборачиваемость оборотных средств- X_4	3,29	3,43	3,6	3,75	4,0	3,88	3,99	3,65	110,9 4
Производительность труда- X_5	2538,91	2132,33	1869,89	1429,6	1398,92	1379,64	1226,28	1584,79	62,42
Фондоотдача- X_6	331,16	329,74	333,25	344,65	357,39	346,0	365,19	95,77	28,92
Ресурсный потенциал	10410,4	10556,7	10668,7	10966,5	11484,4	12418,5	13646,2	19687,2	189,1

Как видно из таблицы 1 за 2011-2018 годы в торговом предприятии ООО «Реал Трейдинг» соответственно возросли результат основных показателей, в том числе выручка от реализации 2 раза; прибыль от реализации 2 раза; издержки обращения 2,13 раза, в том числе затраты на оплату труда 2,5 раза, материальные затраты 2,11 раза, среднегодовая стоимость фондов 1,69 раза, в том числе основные фонды 2,9 раза, оборотные фонды 1,53, среднесписочная численность 34,6%, производительность труда, 50,2%, оборачиваемость оборотных средств 32,18%, фондоотдача 69,57% и ресурсный потенциал уменьшились на 75,4 %. При этом если удельный вес затраты на оплату труда в 2011 и 2018 годы соответственно составил 4,38 и 5,15, а удельный вес материальные затраты 95,62 и 94,85 %, что показывает об увеличении затраты на оплату труда по сравнению материальных затрат. Кроме того, за рассматриваемый период удельный вес

основных фондов с 11,84% увеличилась до 20,3%, а оборотные фонды с 88,16% уменьшилась до 79,7%.

На основе результатов таблицы 2 установлено, что за 2011-2018 годы в торговом предприятии ООО «Осмони Соф» соответственно выручка от реализации 2,18 раза, прибыль от реализации 2,16 раза, издержки обращения 2,26 в том числе затраты на оплату труда 1,84 раза, материальные затраты 2,28, среднегодовая стоимость фондов 1,81 в том числе основные фонды 2,08 раза, оборотные фонды 1,8 раза, среднесписочная численность 77,8%, оборачиваемость оборотных средств 21,2%, производительность труда 22,65%, фондоотдача 4,43% и ресурсный потенциал увеличились соответственно на 81,48%.

При этом если удельный вес затраты на оплату труда в 2011 и 2018 годы соответственно составил 4,0 и 3,26%, а удельный вес материальные затраты 96,0 и 96,74 %, что показывает об увеличении материальных затраты по сравнению с затратами на оплату труда. Кроме того, за рассматриваемый период удельный вес основных фондов с 2,6% увеличилась до 2,99%, а оборотные фонды с 97,4% уменьшилась до 97,0%.

Результаты приведенные в таблице 3 показывают о том, что за 2011-2018 годы в торговом предприятии ООО «Фаберлик Душанбе» соответственно возросли выручка от реализации 1,98 раза, прибыль от реализации 2,38 раза, издержки обращения 2,38, в том числе затраты на оплату труда 2,39 раза, материальные затраты 1,89 раза; среднегодовая стоимость фондов 1,83 раза, в том числе основные фонды 6,83, раза, оборотные фонды 1,78 раза, среднесписочная численность 3,17 раза, оборачиваемость оборотных средств 10,94% и ресурсный потенциал 89,1%, а производительность труда 62,42 и фондоотдача уменьшились на 28,92%. При этом если удельный вес затраты на оплату труда в 2011 и 2018 годы соответственно составил 20,57 и 20,6, а удельный вес материальных затрат 79,43 и 79,4 %, что показывает об увеличении затраты на оплату труда по сравнению материальными затратами. Кроме того, за рассматриваемый период удельный вес основных фондов с 0,98% увеличилась до 3,67%, а оборотные фонды с 99,01% уменьшилась до 96,33%.

В целом результаты анализа показывают, что в исследуемых предприятиях наблюдается рациональное формирование и использования ресурсного потенциала.

Теперь используя стандартную программу, проводим разработку экономико-математических моделей развития и использования ресурсного потенциала в исследуемых предприятиях по стандартные программы.

На основе полученных результатов получены следующие ЭММ, которые представлены нами в таблице 4.

Таблица 4.

Результаты экономико-математического моделирования использования и развития ресурсного потенциала в торговых предприятиях города Душанбе

№ пп	Вид экономико-математической модели	Параметры, входящие в ЭММ
Торговое предприятие ООО «Осмони соф»		
1.	$Y = -1,745E004 + 25,05 * X_1 + 1,047 * X_2$ $F_{набл} = 68,184, F_{крит}(0,01;2;5) = 13,27.$ $F_{набл} > F_{крит}$ $D = (R_v^2) * 100\% = (0,98216)^2 * 100\% = 96,4638$	Выручка от реализации -Y; Основные фонды -X ₁ ; Оборотные фонды -X ₂
Торговое предприятие ООО «Реал Трейдинг»		
1.	$Y = 643,5 + -27,54 * X_1 + 7,461,79 * X_2$ $F_{набл} = 96,032, F_{крит}(0,01;2;5) = 13,27.$ $F_{набл} > F_{крит}$ $D = (R_v^2) * 100\% = (0,98723)^2 * 100\% = 97,4623$	Выручка от реализации -Y; Основные фонды -X ₁ ; Оборотные фонды -X ₂
Торговое предприятие ООО «Фаберлик Душанбе»		

1.	$Y = -2,243E004 + -35,42 * X_1 + 6,358 * X_2$ $F_{набл} = 73,512, F_{крит}(0,01;2;5) = 13,27.$ $D = (R_v^2) * 100\% = (0,98342)^2 * 100\% = 96,7115$	Выручка от реализации -Y; Основные фонды- X_1 ; Оборотные фонды- X_2
----	--	--

Источник: расчеты автора

Совокупность материальных, трудовых и финансовых ресурсов представляют собой общую сумму ресурсов торгового предприятия.

Таким образом, на основе анализа полученных результатов можно сформулировать вывод о том, что полученные результаты и адекватно показываю эффективность использования ресурсного потенциала в исследуемых торговых предприятиях города Душанбе. Кроме того, эти результаты могут быть использованы при совершенствовании механизма использования ресурсного потенциала торговых предприятий.

ЛИТЕРАТУРА

11. Алимов К.К., Формирование ресурсного потенциала торговых предприятий: развития и эффективность. Материалы VI международной научно практической конференции «Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики» г. Душанбе, 20-21 июня 2018.стр 172-175.
12. Алимов К.К., Ресурсный потенциал торговых предприятий и его роль в развитие экономики Вестник ДГУК, (научный журнал) №4 (25). Душанбе-2018. С. 81-85.
13. Данилова А.С., Формирование ресурсного потенциала торговых предприятий малого бизнеса и оценка эффективности его использования: автореф. дис. канд. экон. наук. К., 2011.
14. Витковский А.Ф. Проблемы формирования ресурсного потенциала предприятия/ А.Ф. Витковский // Символ науки. -2016. - № 9-1. - С.77-80.
15. Донец Л.И. Методы оценки ресурсного потенциала предприятия/ Л.И. Донец // Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности. - 2017. - № 6. - С.205-209.
16. Данилова А.С., Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Красноярск – 2011.
7. Мозголина Л. В., Развитие ресурсного потенциала предприятий сферы услуг, дисс. канд. экон. наук: 08.00.05/ Мозголина Л.В., Санкт-Петербург.,2005. -151с.
8. Петросов А. А. Анализ финансовых показателей предприятия // Экономика и финансы. М.: ЮНИТИ. 2010.- 465с.

УДК 657.471.1.011.27

Бобоев Ш.Н.

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ ИСТЕҲСОЛИИ НЕРҶИ БАРҶ ВА ОБЪЕКТҶОИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДА ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии истеҳсол ва таъмини нерӯи барқ аз ҷониби корхонаҳои истеҳсолкунандаи нерӯи Тоҷикистон барои солҳои охир дар партави муқаррарномаҳои истиқлолияти энергетикӣ ҳамчун ҳадафи стратегии миллии рушди мамлакат бахшида шудааст. Ба таври муфассал нишондиҳандаҳои калидии афзоиши истеҳсоли маҳсулоти энергетикӣ таҳлил карда шуда,

самтҳои асосии беҳтарсозии фаъолияти корхонаҳои энергетикӣ алоҳида бо назардошти омилҳои гуногуни субъективӣ ва объективӣ муқаррар карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: баҳисобгирии харочот, баҳисобгирии даромад, истеҳсол, истеъмол, воридот ва содироти нерӯи барқ, муҳлати харочотбарорӣ, харочот, нерӯи барқ.

Бобоев Ш.Н.

АНАЛИЗ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И ОБЪЕКТОВ ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена анализу основных макроэкономических показателей производства и обеспечения электроэнергией энергетическими предприятиями Таджикистана за последние годы в свете установления энергетической независимости в качестве национальной стратегической цели развития страны. Подробно анализированы ключевые показатели роста производства энергетической продукции, установлены основные направления улучшения деятельности отдельных энергопредприятий с учетом различных объективных и субъективных факторов.

Ключевые слова: Учет затрат, учет доходов, производство, потребление, импорт и экспорт электроэнергии, срок затратнокупности, затраты, электроэнергия.

Boboev Sh.N.

ANALYSIS OF ELECTRIC POWER INDICATORS AND OBJECTS OF PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of the main macroeconomic indicators of production and provision of electricity by energy enterprises of Tajikistan in recent years in the light of the establishment of energy independence as a national strategic goal of the country's development. The key indicators of growth in the production of energy products are analyzed in detail, the main directions for improving the activities of individual energy enterprises are established taking into account various objective and subjective factors.

Keywords: cost accounting, revenue accounting, production, consumption, import and export of electricity, cost recovery period, costs, electricity.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии мамлакат [1] расидан ба истиқлолияти энергетикӣ дар кишвар ҳадафи якуми миллӣ номид. Дар соли 2017 дар мамлакат 5384,565 МВт қувваи барқ истеҳсол карда шуд, ки аз ин 4640 МВт дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ (НБО), 718 МВт-аш дар марказҳои барқии гармидиҳӣ (МБГ) ва 26,565 МВт-аш дар дигар сарчашмаҳои барқ истеҳсолкунанда (ДСБИ) [2] истеҳсол карда шудааст. Маълумоти овардашуда нишон медиҳанд, ки дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ нисбат ба марказҳои барқии гармидиҳӣ қариб 6,5 маротиба зиёд нерӯи барқ истеҳсол карда шудааст. Баъди ба кор даромадани ду агрегати НБО Роғун истеҳсоли нерӯи барқ дар соли 2019 дар НБО ба 5 840 МВт расид. Маълумот оид ба истеҳсол, истеъмол, воридот ва содироти нерӯи барқ дар чадвали 1 оварда шудааст.

Аз маълумоти чадвали 1 аён аст, ки дар соли 2008 нисбат ба соли 2007 истеҳсоли нерӯи барқ 1,4 млрд кВт соат кам шудааст. Аз ин миқдор 0,1 млрд. кВт. соат ба МБГ ва 1,3 млрд кВт. с. ба НБО рост меояд. Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ дар соли 2017 нисбат ба соли 2007 3,36% ва нисбат ба соли 2008 12,58% зиёд шудааст. Истеъмоли нерӯи барқ дар мамлакат бо сабабҳои гуногун (маҳдуд намудани истифода, паст шудани иқтисоди истеҳсолии корхонаҳо, аз кор мондани насосҳои обкаш ва ғайра) дар соли 2014 нисбати

дигар солҳо камтар буда 14,9 млрд. кВт соатро ташкил дод. Содирот ва воридоти нерӯи барқ дар соли 2010 мувофиқан 178млн. кВт соат ва 338 млн. кВт соатро ташкил дод, ки нишондиҳандаи пастарин мебошад. Содироти қувваи барқ дар соли 2017 31,11% содирот ва воридоташ 2,17% воридоти нерӯи барқро дар соли 2007 мувофиқан ташкил додааст. Аз маълумотҳои овардашуда аён аст, ки гарчанде зиёдшавии истеҳсоли неруи барқ дар соли 2017 нисбат ба соли 2007 ба амал омада бошад ҳам содироташ дар ин муддат коҳиш ёфтааст. Ин ҳолат аз сабаби кам намудани маҳдудияти истифодаи нерӯи барқ, яъне зиёд намудани вақти истифодабарии барои аҳоли ба амал омадааст.

Қадвали 1

Вазъи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ – техникий фаъолияти системаи барқӣ дар 01.12.2017

Солҳо	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Истеҳсоли нерӯи барқ (млрд. кВт соат)	17,3	15,9	15,9	16,2	16,1	16,8	16,9	16,2	16,9	17,0	17,9
Аз ҷумла,											
дар МБГ (млрд кВт. соат.)	0,4	0,3	0,17	0,03 3	0,04 2	0,05	0,04 4	0,16 0	0,31	0,6	0,98 1
дар НБО (млрд кВт. соат.)	16,9	15,6	15,7 3	16,2	16,0	16,8	16,9	16,0 4	16,6	16,4	16,9
ДСБИ (аз ҷумла: НБО 25МВт ва аз он кам) (млрд кВт. соат)	0,00 2	0,00 5	0,00 5	0,01 0	0,00 7	0,00 7	0,00 5	-	-	-	-
Истеҳмоли нерӯи барқ (млрд кВт. соат)	17,5	16,8	16,0	16,5	16,1	16,1	16,0	14,9	15,6 2	15,7	16,6
Содирот (млрд. кВт соат)	4,5	4,42 1	4,25	0,17 8	0,05 3	0,06 7	0,94	1,33 4	1,35 3	1,36 5	1,4
Воридот (млрд. кВт соат)	4,6	5,3	6,0	0,33 8	0,05 1	0,11 4	-	0,01 2	0,00 7	0,08 3	0,1
Иқтидори муқарарна муда (МВт. соат)	4275 ,8	4729 ,3	5078 ,88	5081 ,08	5088 ,48	5200 ,40	5205 ,51	5415 ,71	5414 ,13	5713 ,56	5713 ,56

Нерӯгоҳҳои барқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 18,1 млрд. кВт соат ва дар соли 2018 19,7 млрд. кВт. соат нерӯи барқ истеҳсол карданд [3]. Содироти нерӯи барқ дар соли 2017 1413,9 млн. кВт соат ва дар соли 2018 2944,9 млн кВт соатро ташкил дод. Даромад аз фурӯш мувофиқан 53,5 млн. доллар ва 77 млн долларро ташкил дод. Воридоти

нерӯи барқ бошад дар соли 2017 109,7 млн. кВт соат ва дар соли 2018 559,7 млн. кВт соатро ташкил дод. Харочот барои воридшавии ин микдор нерӯи барқ мувофиқан 0,99 млн. ва 9,7 млн. долларро ташкил дод. Аз таҳлили гузаронида бармеояд, ки содироти нерӯи барқ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 2,08 маротиба ва воридоташ 5,10 маротиба зиёд шудааст. Содироти нерӯи барқ дар соли 2018 нисбат ба воридоташ 5,26 маротиба зиёд мебошад.

Дар соли 2019 баъди ба кор даромадани ду агрегати НБО Роғун ба фикри мо ба ворид намудани нерӯи барқ аз хориҷи мамлакат зарурат намонда содироти он ва мӯҳлати истифодааш барои истифодабарандагони дохили бояд зиёд карда шавад. Мувофиқи нақша то соли 2023 тамоми агрегатҳои НБО Роғун бояд ба кор дароянд. Аз ҳисоби ин нерӯгоҳ ва дигар сарчашмаҳои тавлиди нерӯи барқ иқтисоди нерӯи барқ дар мамлакат зиёд мешавад. Аз ҳисоби фуруши нерӯи барқи аз талабот зиёд ба буҷаи мамлакат ҳар сол миллионҳо сомони ворид шуда сатҳи зиндагии аҳоли беҳтар гардида, иқтисоди иқтисодии ҷумҳурӣ боло меравад.

Дар байни Нерӯгоҳҳои барқи НБО Сангтуда-1 аз ҷиҳати иқтисоди нерӯи барқ баъди НБО Норақ ва Роғун бо иқтисоди 670 МВт дар ҷойи сеюм мебошад. Мувофиқи моддаи 2 шартномаи байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон қафолат медиҳад, ки аз 1 августи соли 2009 бо нархи 0,0169 доллари ИМА ба назардошти ААИ 1 кВт соат нерӯи барқро барои истифодаи дохили дар муддати 20 сол харидорӣ намояд. Аз 1 январи соли 2010 сар карда нархи нерӯи барқ ҳар сол на камтар аз 4% нисбат ба соли гузашта зиёд мешавад [4]. Дар асоси гуфтаҳои боло динамикаи эҳтимолии хароҷоти ШСХК «Барқи Тоҷик» барои 1 кВт бо назардошти зиёдшавии камтарини солна (4%) дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Аз ҷадвали 2 бо назардошти қурби асёр аён аст, ки нархи хариди 1 кВт нерӯи барқ дар соли 2019 24,72 сомониро ташкил медиҳад. Бо назардошти он, ки мо ҳангоми тартиб додани динамикаи эҳтимолии нарх фоизи зиёдшавии камтаринро гирифтём ва дигар хароҷотҳои, ки барои интиқол ба амал меоянд (музди меҳнати кормандони ШСХК «Барқи Тоҷик», хариди қисмҳои эҳтиётӣ, трансформаторҳо ва ғайра) арзиши 1 кВт нерӯи барқ нисбат ба нархи фуруш ба ғайр аз корхонаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли зиёд мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки хариди нерӯи барқ барои ШСХК «Барқи Тоҷик» то ба итмом расидани муҳлати хароҷотбарорӣ зараровар мебошад.

Ҷадвали 2

Динамикаи эҳтимолии нархи хариди 1 кВт аз ҶСК НБО Сангтуда-1

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Нархи хариди 1кВт, дол.	0,0169	0,0176	0,0183	0,0190	0,0198	0,0206	0,0214	0,0222	0,0230	0,0238	0,0245

Нархи 1кВт нерӯи барқро бо зиёдшавии минималӣ (4%) баъди ба итмомрасии мӯҳлати хароҷотбарорӣ бо ёри мафҳуми арзиши оянда муайян мекунем:

$$F_v = 0,0176 (1+0,04)^{20} = 0,0386$$

Баъди ба итмомрасии муҳлати хароҷотбарорӣ камтарин даромади НБО Сангтуда 1 бо нишондиҳандаи соли 2018 91963480 долларро ташкил медиҳад. Дар маълумотҳои НБО Сангтуда-1 пешниҳод намуда [5] нархи фуруши 1 кВт нерӯи барқ ба ШСХК «Барқи Тоҷик» 0,02841 долларро ташкил медиҳад. Ин маълумот ба гуфтаҳои болои тақвият мебахшад.

Ба андешаи мо, самтҳои афзалиятноки фаъолияти ҶСК НБО Сангтуда-1 инҳо мебошанд:

- баланд бардоштани дараҷаи пардохти интиқолҳои ҷорӣ нерӯи барқ;
- зиёд намудани руҳсати нерӯи барқ;

- тасдиқи модели иқтисодӣ - молиявӣ харочотбарории сармоягузории барои сохтмони НБО Сангтуда-1 аз ҷумла пардохти қарзи чамъшудаи ШСХК «Барқи Тоҷик» дар назди Ҷамъият;

- иҷроиши барномаҳои танзимкунанда ва таъмир бизнес - плани Ҷамъият дар ҳаҷми пурра;

- таъмини корҳои беҳатар, эътимоднок ва бетанафуси стансияҳо (пойгоҳҳо);

- нигоҳдории муҳити устувор ва мусоид дар корхона.

Шӯрои директорон натиҷаи фаъолияти корхонаро дар соли 2018 мусбӣ баҳогузорӣ намуд. Аз рӯи натиҷаи давраи ҳисоботи ҶСК НБО Сангтуда 1 да соли 2018 313 млн сомони фоида ба даст овард, ки ин натиҷаи баландтарин дар таърихи фаъолияти Ҷамъият мебошад.

Ба Шӯрои директорон нақши нисбатан муҳим дар таъмини ҳуқуқи саҳҳомон дар ташкил ва амалисозии стратегияи Ҷамъият, инчунин дар таъмини фаъолияти муваффақонаи молиявӣ - хочагӣ ҷудо карда шудааст.

Ба сифати омилҳои асосии ба вазъи соҳа инчунин ба фаъолияти ҷамъият таъсиркунанда инҳо мансубанд:

- тавсифи системаи энергетикӣ Тоҷикистон аз ду қисми таркибии алоҳида: системаи энергетикӣ маркази (асосӣ) ва шарқ (Помир) иборат аст;

- мавҷудияти саҳми зиёди захираҳои гидроэнергетикӣ сохтори иқтисодӣ тавлидотии Ҷумҳуриро муайянкунанда, ки қариб 89% аз НБО иборат аст. Қисми зиёди нерӯгоҳҳо дар дарёи Вахш сохта шуда ба силсилаи нерӯгоҳҳои Вахш мансуб мебошанд. Ба ин силсилаи нерӯгоҳҳо 96% иқтисодӣ муқараргардида ва 95% нерӯи барқи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда рост меояд;

- ҳолати монополии холдинги энергетикӣ давлатии ШСХК «Барқи Тоҷик», дар ҳама сегментҳои бозор (истеҳсол, интиқол, фурӯши нерӯи барқ, функсияҳои оператори системавӣ) фаъолияткунанда.

Қисми зиёди иқтисодӣ истеҳсолӣ (НБО Норақ, НБО Бойғозӣ, НБО Асосӣ, НБО Қайроқум ва дигарон) ба холдинги энергетикӣ давлатӣ мансуб мебошанд.

Ҷамъи иқтисодӣ муқараршуда дар НБО Тоҷикистон дар давраи ҳисоботӣ 5 582 МВт соатро ташкил дод.

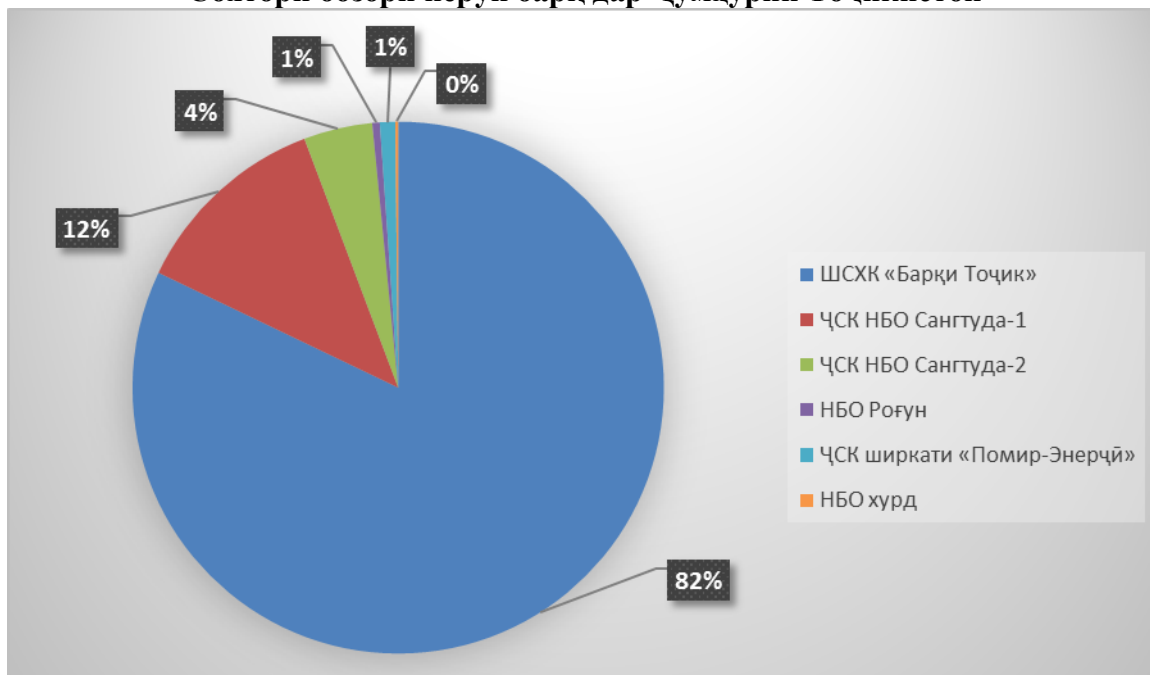
Ҳаҷми умумии коркарди нерӯи барқ дар тамоми объектҳои истеҳсолкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи маълумотҳои соли 2018 19 743 млн кВт соатро ташкил дод. Сохтори истеҳсоли нерӯи барқ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3

Коркарди нерӯи барқ дар объектҳои истеҳсолкунанда

№	Субъектҳои бозор	2018 млн кВт. соат	Ҳиссаи бозор %
1	ШСХК «Барқи Тоҷик»	16 211	82,1
2	ҶСК НБО Сангтуда-1	2398	12,1
3	ҶСК НБО Сангтуда-2	826	4,2
4	НБО Роғун	90	0,5
5	ҶСК ширкати «Помир-Энерҷӣ»	184	0,9
6	НБО хурд	34	0,2
	Ҷамагӣ	19 743	100

Соҳтори бозори нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тамоили умумии рушди соҳаи истеҳсоли нерӯи барқ да соли ҳисоботи мунтазам хушбинона бозори мешавад. Ин тамоил бо ҳодисаҳои зерини соли ҳисоботи алоқаманд мебошад:

- содироти нерӯи барқ аз апрели соли 2018 ба Ўзбекистон оғоз ёфт;
- агрегати якуми НБО Роғун моҳи ноябри соли 2018 ба фаъолият оғоз намуд;
- ду МБГ Душанбе бо иқтидори пура ба фаъолият оғоз намуданд;
- истеҳсоли нерӯи барқ дар ҳолати умуми дар ҷумҳури нисбат ба соли 2017 1,6 млрд кВт с. ё ин ки 9,0% (19 743 млн кВт. соат дар соли 2018 ва 18 114 млн кВт соат дар соли 2017) зиёд нерӯи барқ истеҳсол карда шуд;
- ҳаҷми содироти нерӯи барқ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 зиёда аз 2,4 млрд кВт соат ташкид дод, ки нисбат ба соли 2017 1,1 млрд с. ё ин ки 1,8 маротиба зиёд аст.

Дар соли 2018 мувофиқи графики баимзорасидаи тасдиқнамудаи ҚСК НБО Сангтуда 1 ва ШСХК «Барқи Тоҷик» интиқоли нерӯи барқи истеҳсолшуда бояд 1 915 млн кВт с. ташкил мебуд.

Интиқоли воқеии нерӯи барқ 2 382,5 млн кВт соат ташкил дод, ки 467,5 млн кВт. соат ё ин ки 24,4% азнақшаи интиқоли солона зиёд мебошад. Сабаби асосии зиёдшавии интиқоли нерӯи барқ аз НБО Сангтуда 1 ин оғозёбии интиқоли нерӯи барқ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад.

Ҷадвали 4

Натиҷаҳои асосии фаъолияти истеҳсолии ҚСК НБО Сангтуда-1

Нишондиҳанда	воҳиди ченкунӣ	2017	2018	тафовут	
				мутлақ	%
истеҳсоли нерӯи барқ	млн кВт соат	1862,46	2397,45	534,99	28,73
харочоти нерӯи барқ барои эҳтиёҷоти ҳуди, истеҳсоли ва хоҷагӣ	млн кВт соат	13,16	14,98	1,82	13,83
содироти нерӯи барқи фойданок	млн кВт соат	1849,30	2382,47	533,17	28,83
КИИМ	%	31,7	40,8	9,1	28,71

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии истеҳсоли ва молиявии ҚСҚ НБО Сангтуда-1 дар чадвали 4 оварда шудаанд.

Аз чадвали 4 аён аст, истеҳсоли нерӯи барқ дар ҚСҚ НБО Сангтуда-1 соли 2018 нисбат ба соли 2017 534,99 млн кВт соат ё ин ки 28,73% зиёд шуд. Сабаби зиёд шудани истеҳсоли нерӯи барқ соли 2018 нисбат ба соли 2017 ба андозаи 84% зиёд шудани содироти он ба мамлакатҳои ҳамсоя аз ҷумла оғоз шудани содироти нерӯи барқ ба Ўзбекистон ва кам шудани истеҳсоли нерӯи барқ дар НБО Норақ бо сабаби таъмир мебошад.

Содироти нерӯи барқ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 533,17 млн кВт с. ё ин ки 28,83% зиёд шуд. Суръати зиёдшавии хароҷоти нерӯи барқ барои эҳтиёҷоти ҳуди, истеҳсоли ва хоҷагӣ нисбат ба суръати зиёдшавии нерӯи барқ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 кам мебошад. Аз ин ҳисоб суръати содироти нерӯи барқ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 аз суръати истеҳсолаш 0,1% зиёд мебошад. Коэффитсиенти истифодаи иқтисодии муқарарнамуда дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 бо ифодаи мутлақ 9,1% ва таносубан 28,71% зиёд шудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳаи энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили рушдро дошта, барои боз ҳам афзудани ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ шароити мусоид ва сиёсати муносиби давлатӣ мавҷуд аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе, www.president.tj
2. 2017 - Электроэнергетика Республика Таджикистан. [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: URL: www.energo-cis.ru (санаи корбарӣ – 14.12.2019).
3. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.
4. Сомонаи расмии НОБ «Сангтуда -1». www.sanqtuda.com.
5. Сомонаи расмии ҚСҚ «Барқи тоҷик». www.barqitojik.tj

УДК 336.7

Шеров З.М., Насриддинов З.З., Сидиқов Н.

ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ ҲИНДУСТОН ДАР МУОМИЛОТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ЗАРГАРӢ

Дар мақолаи мазкур, суҳан дар бораи таҳлили таҷрибаи Ҳиндустон меравад, ки чи гуна тавонистааст, бозори истеъмолии маснуоти заргариро дар кишвараш рушд диҳад. Таҳлилҳо сиёсати ин давлатро дар хусуси истифодабарии сиёсати пешгирифти, нақшаҳои панҷсолаи рушд, сабукиҳои андозӣ, такмили инфрасохтор, рушди шаҳрҳои синфҳои гуногун, муомилоти ҷавохирот тариқи интернет, ҷалби сармоя ва хариду фурӯши озоди ҷавохирот ва дигар наваҳои маснуоти заргарӣ ифода намуда, тавсияҳоро барои истифодабарии онҳо барои рушди бозори ҷавохирот ва вижагиҳои соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад.

Вожаҳои калидӣ: ҷавохирот, бозори ҷавохироти Ҳиндустон, иёр, тилло, маснуоти заргаӣ, ҷавохироти Ҳинд, таҷрибаи Ҳиндустон, кори заргарӣ, ММД/

Шеров З.М., Насриддинов З.З., Сидиков Н.

АНАЛИЗ ОПЫТА ИНДИИ В ОБРАЩЕНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ

В данной статье речь идет об анализе практики Индии в деле развития ювелирной отрасли страны. Анализ упирается на те факторы, которые способствовали развитию отрасли. Особенно тщательно проанализированы пятилетние планы развития отрасли, развития городов с разным классовым составом, льготы по налогам, развитие инфраструктур отрасли, ювелирные сделки через интернет, привлечения инвестиции, свободная торговля ювелирными изделиями и многое другое, на основе которых разработаны рекомендации для развития отрасли в Республике Таджикистан

Ключевые слова: ювелирные изделия, рынок изделий Индии, проба, золото, ВВП, практика Индии, индийские ювелирные изделия, ювелирное дело Индии

Sherov Z.M., Nasriddinov Z.Z., Sidikov N.

ANALYSIS OF INDIA'S EXPERIENCE IN THE CIRCULATION AND ACTIVITIES OF JEWELRY

This article is about analyzing the practice of India in the development of the country's jewelry industry. Analysis rests on those factors that contributed to the development of the industry. The five-year plans for the development of the industry are especially carefully analyzed, promotion of class cities, tax incentives, development of industry infrastructures, online jewelry transactions, attracting investments, jewelry transactions through the Internet, attracting investments, free trade in jewelry and much more, on the basis of which recommendations for the development of the industry in the Republic of Tajikistan

Keywords: jewelry, Indian jewelry market, tes, gold, GDP, practice of india, Indian jewelry, jewelry of India

Тибқи таҳлили ҳолатҳои кунунӣ ва дурнамои рушди иқтисодии Хитой дар масири бозори маснуоти заргарӣ, муомилоти он, истеҳсол ва дигар вижаҳои соҳа, ки дар таҳлили боло овардем, дида мешавад, ки дар рушди соҳа дар ин кишвар Ҳиндустон ҳам мавқеи хоса ва ҳам сахм дорад. Тибқи таҳлилҳо, дар саросари ҷабҳаҳои рушди соҳа Ҳиндустон дар баробари Хитой меистад, ё баръакс ҷое дар зинаи дуюм аст ва ҷое дар зинаи якум, аммо хулоса қардан мумкин аст, ки дар дунё ҳардуи ин давлатҳо тавлидгарони асосӣ ба шумор мераванд. Ва бисёр омилҳои рушд дар саросари дунё аз онҳо вобаста буда, таҷрибаи ин кишварҳо шоистаи омӯзиш ва таҳлил аст.

Бо таъя аз маълумоти Ҷадвали 1, Табақабандии кишварҳо мувофиқи ММД барои соли 2017, тибқи ахбороти расмӣ Бонки умумиҷаҳонӣ иқтисодиёти Ҳиндустон дар дунё дар ҷои панҷум қарор дорад ва ҷунбиши рушди он бо 6,68% аз Хитой (6,90%) андаке кам аст. Аҳолии ин кишвар низ дар афзоиш ба аҳолии Хитой наздик буда (1 339 180 127 нафар), анбанаҳои қадимаи саруқорварзӣ бо ҷавоҳироти хусусан аз тилло сохта шударо доранд. Маҳз овозаи фаровон будани ин метали қиматбаҳо дар Ҳиндустонро истилогарон мақсади асосии забтқориҳои худ қарор додаанд ва маҳз ба хотири тилло ба Ҳиндустон сафар намуда, онро ғасбу мустамлика ва мардумашро ғорат қардаанд.

Дар Ҳинустон бозори дохилии ҷавоҳирот бисёр рушд карда, бо ҳамоҳангӣ бо истеҳсолоти корхонавӣ дар тавлиди ҷавоҳирот дар дунё ҷои намоён дорад. Ин соҳа занҷири васеи қорҳои иқтишофӣ, воридоту содирот, савдо, истеҳсолот, ва муомилоти ба тилло таъяқунандаро муттаҳид месозад.

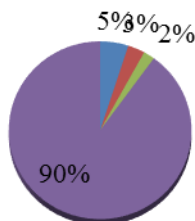
Бо фарқ аз Хитой, ки дар итёҳсоли ҷавохирот дар дунё мавқеи намоён дорад, дар Ҳиндустон то 70%-и ҷавохирот дар устохона ва коргоҳҳои хурду миёнаи шахсӣ истёҳсол карда мешаванд (Диаграммаҳои 1 ва 2). Аммо тибқи таҳлили пешниҳод намудаи сомонаи Metals Focus [1] соли 2010 ҳиссаи истёҳсоли заргарони инфиродӣ то ба 90% расидааст.

Ҷадвали 1 – Табақабандии кишварҳо мувофиқи ММД барои соли 2017, тибқи аҳбороти расмӣ Бонки умумиҷаҳонӣ

№	Кишвар	ММД(2017)	Афзоиши ММД	Аҳоли(2017)	ММД ба аҳоли	ММД ба ҷаҳон
1.	ИМА	\$19,485,394,000,000	2.27%	324,459,463	\$60,055	24.08%
2.	Хитой	\$12,237,700,479,375	6.90%	1,409,517,397	\$8,682	15.12%
3.	Чопон	\$4,872,415,104,315	1.71%	127,484,450	\$38,220	6.02%
4.	Олмон	\$3,693,204,332,230	2.22%	82,114,224	\$44,976	4.56%
5.	Ҳинд	\$2,650,725,335,364	6.68%	1,339,180,127	\$1,979	3.28%
6.	Инглистон	\$2,637,866,340,434	1.79%	66,181,585	\$39,858	3.26%
7.	Фаронса	\$2,582,501,307,216	1.82%	64,979,548	\$39,743	3.19%
8.	Бразилия	\$2,053,594,877,013	0.98%	209,288,278	\$9,812	2.54%
9.	Италия	\$1,943,835,376,342	1.50%	59,359,900	\$32,747	2.40%
10.	Конодо	\$1,647,120,175,449	3.05%	36,624,199	\$44,974	2.04%
11.	Россия	\$1,578,417,211,937	1.55%	143,989,754	\$10,962	1.95%
12.	Кореяи Ҷанубӣ	\$1,530,750,923,149	3.06%	50,982,212	\$30,025	1.89%
13.	Австралиё	\$1,323,421,072,479	1.96%	24,450,561	\$54,126	1.64%
14.	Испаниё	\$1,314,314,164,402	3.05%	46,354,321	\$28,354	1.62%
15.	Мексико	\$1,150,887,823,404	2.04%	129,163,276	\$8,910	1.42%
16.	Индонезиё	\$1,015,420,587,285	5.07%	263,991,379	\$3,846	1.25%
17.	Туркиё	\$851,549,299,635	7.44%	80,745,020	\$10,546	1.05%
18.	Нидерланд	\$830,572,618,850	3.16%	17,035,938	\$48,754	1.03%
19.	Арабистони Саудӣ	\$686,738,400,000	-0.86%	32,938,213	\$20,849	0.85%
20.	Шведсариё	\$678,965,423,322	1.09%	8,476,005	\$80,104	0.84%
21.	Аргентин	\$637,430,331,479	2.85%	44,271,041	\$14,398	0.79%
22.	Шведсиё	\$535,607,385,506	2.29%	9,910,701	\$54,043	0.66%
23.	Лаҳистон	\$526,465,839,003	4.81%	38,170,712	\$13,792	0.65%
24.	Белчиё	\$494,763,551,891	1.73%	11,429,336	\$43,289	0.61%
25.	Тайланд	\$455,302,682,986	3.91%	69,037,513	\$6,595	0.56%
26.	Эрон	\$454,012,768,724	3.76%	81,162,788	\$5,594	0.56%
27.	Аустриё	\$416,835,975,862	3.04%	8,735,453	\$47,718	0.52%
28.	Норвегиё	\$399,488,897,844	1.92%	5,305,383	\$75,299	0.49%
29.	АМА	\$382,575,085,092	0.79%	9,400,145	\$40,699	0.47%
30.	Нигерия	\$375,745,486,521	0.81%	190,886,311	\$1,968	0.46%
31.	Исроил	\$353,268,411,919	3.33%	8,321,570	\$42,452	0.44%
32.	Африқои Ҷанубӣ	\$348,871,647,960	1.32%	56,717,156	\$6,151	0.43%
33.	Ҳонг Конг	\$341,449,340,451	3.79%	7,364,883	\$46,362	0.42%
145.	Тоҷикистон	\$7,146,449,583	7.62%	8,921,343	\$801	0.01%

Истеҳсоли ҷавохирот дар соли 2010

■ Корхонаҳои давлатӣ ■ Корхонаҳои муштарак
■ Корхонаҳои минтақавӣ ■ Заргарони инфиродӣ

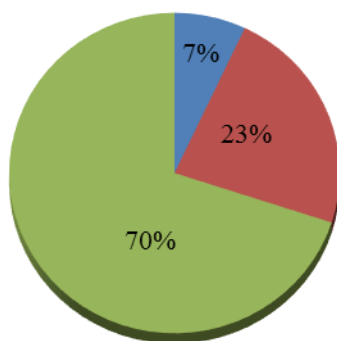
Диаграммаи 1 – Ҳиссаи истеҳсоли ҷавохирот ба коргоҳҳо дар Ҳиндустон барои соли 2010, Манбаъ: *Metals Focus*

Аммо ин нишондод оҳиста – оҳиста соли 2015 коҳиш ёфта аст, ки ҳиссаи истеҳсоли ҷавохирот ба коргоҳҳои шахсӣ инфиродӣ ё худ заргарон 70% рост меояд. Дар ин ҳошия, саҳми давлат дар истеҳсоли маснуоти заргарӣ ба 7% зиёд шудааст. Ҳамчунин саҳми коргоҳҳои минтақавӣ, ки заргарони зиёдеро муттаҳид мекунад, низ зиёд шудааст.

Бо вуҷуди он, ки баҳши бузурги маснуоти заргариро дар ин кишвар заргарон – кормандони баҳши хусусӣ тавлид мекунанд, шумораи онҳо дақиқ нест. Ҳамин тариқ, 70% - и баҳши махсуси саноати ҷавохирӣ Ҳиндустон идоранашаванда боқӣ мемонад (India’s gold market: evolution and innovation, 2015)

Истеҳсоли ҷавохирот дар соли 2015

■ Корхонаҳои давлатӣ ■ Корхонаҳои минтақавӣ ■ Заргарони инфиродӣ

Диаграммаи 2 – Ҳиссаи истеҳсоли ҷавохирот ба коргоҳҳо дар Ҳиндустон барои соли 2015, Манбаъ: *Metals Focus; World Council*.

Ҳатто шумораи заргарон ва коргоҳҳои заргарӣ тибқи шахру музофотҳои калони Ҳиндустон то имрӯз бе назорат ва нурушан боқӣ мондаанд. Бо таъя аз тадқиқотҳо шумораи заргарон аз 385,000 то 410,000 тахмин зада мешаванд, ки дар ин шумор ҳам заргароне мебошанд, ки дар қайди музофотҳо ҳастанд ва ҳам онҳое, ки худро дар ягон мақомот сабти ном накардаанд [2].

Аммо аз солҳои 2000-ум то соли 2015 аз 5% то 30% заргарон шакли фаъолияти худро такмил дода, дар доираи шабакаҳо ва иттифокҳои касбӣ қору фаъолият карда истодаанд. То соли 2020 ин нишондод аз 30% то ба 40% афзоиш хоҳад ёфт, ки сатҳу сифат ва иқтидори тавлиди маснуоти заргариро дар Ҳиндустон зиёд хоҳад кард. Танҳо 30%-и

тавликунандагони чавохиротро ширкатҳои бренди ва мағозаҳои соҳавӣ ташкил медиҳанд(Metals Focus; World Gold Council, 2015).

Дар Ҳиндустон, дар коргоҳҳои хурди заргарӣ, чӣ хеле, ки дар боло оварда шуд, то 70-80%-и истеҳсолоти маснуоти заргарӣ тавлид карда мешаванд, шумораи коргарон аксаран 4-5 нафарро ташкил дода, дар як сол то 20кг тиллоро коркард мекунанд. Коргоҳҳои бузург, ки ниҳоят кам ҳастанд, метавонанд дар як сол то 500кг тиллоро ба чавохирот табдил дода, ба 40-60 корманд ҷои қори доимӣ пешниҳод кунанд. Бо фарқ аз коргоҳҳои бузург коргоҳи инфиродӣ, то 50%-и ҳаҷми истеҳсолатонро дар рафҳои савдо гузошта наметавонанд(Ҷадвали 2)

Ҷадвали 2 –Тафсири хусусиятҳои хоси фаъолияти заргарӣ дар Ҳиндустон. Манбаъ: Metals Focus; World Gold Council 2015 [4].

Бандҳо	Заргарони инфиродӣ	Фурӯшандаҳои сатҳи миёна	Фурӯшандаҳои минтақавӣ	Фурӯшандаҳои сатҳи миллий
Шакли фаъолияти мутамарказ			+	+
Шакли фаъолияти худмухтор	+	+		
Хосиятҳои хос	Хизматрасони и бозор дар асоси муомилоти нархӣ	Дар худ оиларо муттаҳид карда, самти фаъолият ба бозори анъанавӣ нигаронида шудааст	Диққати махсус ба ороиш ва унсурҳои минтақавӣ равона карда, ба тозагии таркиб ва боварӣ кор бурда мешавад	Диққати махсус ба бренд ва тозагии тартиби чавохирот дода мешавад.
Масоҳати коргоҳ метри мураббаъ	150-500	300-1000	500-3000	4000-25000
Иқтидори истеҳсоли дар як сол	5-20кг	25-50кг	30-150кг	150-500кг
Молҳои ба фурӯш гузошташуда (% аз захираи умумии мол)	40-50%	60%	80%	90%
Шумораи коргарон	4-5	10-15	20-35	40-60

Тибқи Ҷадвали 3 –Нишондиҳандаҳои асосии содиркунандагони чавохироти дунё дар соли 2018, ки бо маблағи истеҳсоли \$12.4 млрд, 12%-и чавохироти дунёро маҳз Ҳиндустон истеҳсол кардааст, ҳаҷми муомилоти интернетии маснуоти заргарӣ дар ин мамлакат дар тафовут бо Хитой, ҳамагӣ 10%-ро ташкил медиҳад, ҳарчанд ширкатҳои хиндӣ чун Gili Jewellery, ORRA Jewellery, Amrapali Jewels ва Joyalukkas дар миқёси ҷаҳон дар ин самт хеле машҳур мебошанд. Аммо омори пурсишҳо нишон додааст, ки 55%-и харидорони чавохирот дар ин кишвар, пеш аз хариди маснуоти заргарӣ, аз

саҳифаҳои интернетӣ дидан намуда, интихоби худро пайгирӣ кардаанд, синну соли харидорон аз 18 то 35 будааст. Маҳсулоте, ки дар ин замина дар Ҳиндустон тавлид карда мешавад то 60% дастсоз мебошанд(Maxus India, 2015) [3].

Чадвали 3 –Нишондиҳандаҳои асосии содиркунандагони ҷавохироти дунё дар соли 2018.

№	Кишвар	Маблағи истеҳсол	Ҳаҷми истеҳсол аз 100%-и умум
1.	Хитой	\$13.3 млрд	12.9%
2.	Ҳиндустон	\$12.4 млрд	12%
3.	Шведсариё	\$11.8 млрд	11.4%
4.	ИМА	\$9.9 млрд	9.6%
5.	АМА	\$8.6 млрд	8.3%
6.	Ҳонг-Конг	\$7.1 млрд	6.9%
7.	Итолиё	\$7.1 млрд	6.8%
8.	Фаронса	\$5.8 млрд	5.6%
9.	Инглистон	\$4.4 млрд	4.3%
10.	Туркиё	\$4.4 млрд	4.3%

Шаҳрҳо. Истеҳсолоти ҷавохирот дар Ҳиндустон нобаробар ва бенизом тақсим карда шудааст. Ва он асосан дар муҳити шаҳрҳои калон дар ҳоли рушд аст. Аз ҳаҷми умумии истеҳсоли маснуоти заргарӣ 60%-и он ба шаҳрҳои чун Мумбай, Колкота ва Ню Дехлӣ рост меояд ва бештари маҳсулоти дар ин шаҳрҳо тавлидшаванда, асосан берун аз ҳудуди онҳо дар бозорҳои сатҳи маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ ба муомилот бароварда мешаванд(Metals Focus, World Gold Council: an introduction to the Indian gold market, 2015) [4].

Ҳамчунин шаҳрҳои дигари ин кишвар ба тавлиди баъзе намуди маҳсули ҷавохирот таҳассусӣ карда шудаанд, ки шӯҳрати ҷаҳонӣ доранд. Дар ин ҷабҳа Раҷастан бо истеҳсоли ҷавохирот аз сангҳои гаронбаҳо бо номи Чайпур, Ҳайдаробод бо унвони Шаҳри марҷон, Сураат дар Гучарат бо унвони Шаҳри алмосӣ машҳуру маълум ҳастанд.

Тибқи маълумоти сарчашмаи Bureau of Indian Standards (расми 1), ки саҳми музофот ва шаҳрҳои Ҳиндустонро дар рушди соҳаи заргарӣ, истеҳсол ва муомилоти он харитасозӣ карда аст, тавлиду муомилоти ҷавохирот аз ҳаҷми умумии истеҳсолот ба қисмати шимол(атрофи шаҳри Дехлӣ) 20%, ба қисмати шарқ(шаҳру музофотҳои Бенгали шарқӣ, Колкота) 15%, ба қисмати ғарб(шаҳрҳои Раҷастан, Гучарат, Дадра, Нагар Ҳавелӣ) 25% ва ба қисмати ҷануб(шаҳрҳои Андҳара Прадеш, Ҳайдаробод, Коимбаторе, Тамил Наду, Керала, Зриссур) 40% рост меояд(Bureau of Indian Standards, 2016) [5].

Назорати сифат ва иёрҳо. Дар Ҳиндустон бештари маснуоти заргарӣ иёри хусусӣ доранд. Аз 410 ҳазор заргарон, соли 2015 ҳамагӣ 13000 –и онҳо иҷозатномаи фаъолият доштаанду ҳалос (As of Jan 2017, there are 431 hallmarking centres) [6]. Дар тамоми ҳудуди ин кишвар ҳамагӣ 300 маркази бақайдгирӣ ва гузоштани иёрҳо фаъолият мекунад, ки ниҳоят кам аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҳиндустон 5%-и харидорон иёри ҷавохиротро ё намедонанд, ё аҳамият намедиданд, ин рақам дар деҳаҳо то ба 18% мерасад. Аммо ба ҳар ҳол 80%-и харидорон барои дақиқ кардани иёри маснуот ба назорати иёргирӣ ё мурочиат мекунанд ё ҳуччати мувофиқ талаб мекунанд(Oliver Wyman, 2017) [7].

Аммо то ба соли 2016 дар Ҳиндустон иёр гузоштан ба ҷавохирот кори ихтиёрӣ буд, танҳо дар ҳолати зарурӣ ва мувофиқ ба талаботи харидорони дохилию хориҷӣ гузошта мешуд. Барои рушд кардани ин соҳа, ҳамчун амали ҳатмӣ гузоштани иёр ба Ҳукумати кишвари Ҳиндустон тавсияҳо дода шуда буд. (World Gold Council, Developing Indian Hallmarking, a road map for future growth, 2015) [2]. Соли 2016 қонуни нави стандартизатсия ва сертификатсия дар ин кишвар ба ҳукми амал даромад, ки гузоштани

иёрро ҳатмӣ гардонидаст. Ин қонун то ҷое пеши роҳи қаллобиро дар ин кишвар гирифтааст, зеро то қабул шудани ин қонун дар аксари ҳолатҳои муомилотӣ бо ҷавохиротҳои аз металлҳои қиматбаҳо сохташуда, иёри баланд унвон дода мешуд.

Талабот ба ҷавохирот. Аҳолии Ҳиндустон дар самти истеъмоли маснуоти заргарӣ дар дунё мавқеи хоса доранд. Бо таъя аз унсурҳои миллий, урфу одат, анъана ва расму оинҳо мардуми ин кишвар ҷавохирот харидорӣ ва ё истеҳсол мекунанд. Тибқи нишондоди омории истеъмоли тилло дар ҷаҳон барои квартали якуми соли 2019, нисбати соли 2018 Ҳиндустон пешрафт нишон дода, бо 5% ҳоло дар ҷои якум аст. Албатта ҳаҷми истеъмоли тилло аз ҷониби Хитой хеле зиёд аст, аммо нисбати квартали якуми соли 2018 дар квартали якуми соли 2019 ин кишвар 5% талабот камтар нишон додааст. Ба ҳамин тариқ бозори ИМА низ, пешравӣ нишон дода истодааст, ки он 9 квартал пайдарпай аз соли 2009 то соли 2019, ҳамагӣ 1% рушд карда истодааст. Дар дунё ин нишондод ба 530,3 тонна баробар аст, ки дар навбати худ 2%- пастшавии талаботро ифода мекунад(Drik Panchang; World Gold Council, 2019) [2]. (Ҷадвали 4)

Ҷадвали 4 –Рушди истеҳсоли тилло дар ҷаҳон

№	Давлатҳо	Квартали 1, 2018	Квартали 2, 2019	Тафовут
1	Ҳиндустон	119,2 т	125,4 т	+1%
2	Хитой	187,5 т	184,1 т	-5%
	Дар ҷаҳон	527,3 т	530,3 т	-2%

Ин нишондоди квартали якуми соли 2019-и Ҳиндустон, ки ба 125,4 тонна ҷавохирот баробар шудааст, беҳтарин дастовард нисбати соли 2015 маҳсуб мешавад. Бо фарорасии мавсими туйҳои арусӣ ва поён овардани нархҳо дар ин кишвар талабот ба ҷавохирот зиёд гардид, ки ба ин нишондод оварда расонида аст. Бо фарқ аз квартали якуми соли 2018 дар квартали якуми соли 2019 21 рӯзи барои хонадоршавӣ дурусти ба толеънома мувофиқ пешгӯӣ карда шудааст, ки дар талаботи тилло дар ин квартал нақш бозидаст. Баъд аз гарон шудани нархи ҷавохирот дар нишондоди \$47/1грамм тилло, пас аз квартали якум, харидории ҷавохирот паст шуд. Моҳи майи соли равон дар ин кишвар нархҳо (\$46/1грамм тилло) каме ба тартиб дароварда шуданд, ки боз талабот аз нав авҷ гирифта истодааст.

Талабот ба ҷавохирот дар ин кишвар ду хусусият дорад, аввал – истеҳсолӣ, дуюм – сармоягузорӣ. Бо ин хусусият тамоми талабот, соҳаро рушд медиҳад ва бо нигаронидани истеҳсолот ба ин ду омил, коргузорӣ карда мешавад. Масалан бонк бо фурӯхтани тангаҳои тиллоӣ, мақсади сармоягузоро қонеъ мегардонад. Бо ин мақсад, заргарон дар тавлиди ҷавохирот ин ду омилро ба эътибор мегиранд. Соли 2012 29%-и талаботи ҷаҳонии ҷавохирот ба истеҳсолкунандагони ҳиндӣ рост омадааст(World Gold Council data for 2012) [2].

Тилло барои қонеъ кардани талабот асосан воридотӣ буда, тавассути бонкҳо, ширкатҳои тиҷоратӣ ва амсоли он амалӣ карда мешаванд. Ҳаҷми тиллои истихроҷӣ(Indian Minerals Yearbook 2012) [8] дар Ҳиндустон бо назардошти маҳдудиятҳо дар як сол ду тоннаро ташкил медиҳад, ки баробари 0.2%-и тиллои воридотӣ мебошад (RBI data, January 2013, Authorization up to December 31, 2013; Federation of Indian Export Organizations data) [9]. Ширкатҳои чун Multi Commodity Exchange of India (MCX), National Commodity & Derivatives Exchange Ltd. (NCDEX), National Multi-Commodity Exchange of India Ltd. (NMCE), and National Spot Exchange Limited (NSE) тиллоро ворид карда, мустақиман ба заргарон мефурӯшанд.

Равандҳои тозакунии тиллоӣ воридотӣ тавассути корхонаҳои афинажӣ сурат мегирад, ки айни ҳол бо назардошти кам будани тилло бо иқтисоди 25% аз нишондодҳои истеҳсолӣ кор мекунанд. Ҷӣ хеле, ки дар боло қайд кардем, тавлиду истеҳсоли ҷавохирот

асосан аз тарафи заргарони инфиродӣ сураг мегирад, аз ин лиҳоз ин равандро низ ҳуди онҳо иҷро мекунамд, ки ҳамеша ба талаботи страндартӣ ҷавобгӯй нест (Business Standard news report, October 9, 2013) [10].

Танҳо боназардошти арзон будани қувваи корӣ нархи ҷавохирот арзон аст ва то 70%-и маснуоти заргарӣ дар ин кишвар дастисоз аст (Netscribes Report: Gems and Jewellery Market – India (May 2010)) [11].

Андоz ва имтиёзҳо. Системаи андозбандӣ дар Ҳиндустон соли 1991 бозбинӣ шудааст, ки он ба давраи ҳукмронии Президент Нарасимхи Рао рост меояд. Тибқи ин ислоҳот ба савдогарон ва истеҳсолкунандагони маснуоти заргарӣ имтиёзҳои хеле васеъ пешбинӣ карда шудааст, ки бешак таъсири худро дар рушди соҳа гузошта аст.

Тибқи ин ислоҳот ба иштирокчиёни соҳа чунин имтиёзҳо пешбинӣ карда шудаанд:

- 100% аз андоз озод кардан ба панҷ соли аввали фаъолият;
- 50% аз андоз озод кардан ба ду соли давраи шашум ва ҳафтуми фаъолият;
- Манъи талаби иҷозатнома барои воридот;
- Манъи андозбандии гумрукӣ барои воридоти ашё ва ё қисмҳои корӣ;
- Аз андози аксизӣ озод кардани истеъмолкунандагони молҳои асосӣ, ашё, қисмҳои иловагӣ ва дигар лавозимот дар бозори дохилӣ;
- Озод намудани андоз аз ғоида барои хариди молҳои истеҳсоли дохилӣ;
- Бозпардохтии андоз барои сӯзишвории аз истеҳсолкунандаи ватанӣ харидашудае, ки барои намояндагиҳои ширкатҳои истеҳсоли сарф шудааст;
- Манъи тафтиши оддии гумрукии молҳои содиротию воридотӣ;
- Талаб накардани ҳуҷҷатгузориҳои иловагӣ ва нолозима;
- Иҷозати 100%-и сармоягузори мустақим ба истеҳсолот;
- Речаи корбарии “Равзанаи ягона”;
- Озодии кулӣ барои бастанӣ шартнома бо ҳамкорони берунӣ;
- Барҳам задани вижагиҳо барои баҳисобгирии хурдашавии фондҳо;
- Манзил барои сохтмони иншооти самтӣ, ройгон тақдим карда мешавад;
- Қўмакҳои иловагӣ (бонқдорӣ, почта, миёнравӣ...) пешниҳод карда мешавад;
- Имконияти озоди таъсис додани намояндагии дилхоҳ ширкати бонуфузи самтии хоричӣ;
- Манъи супоридани ҳамаи андозҳо барои воридоти алмос.

Ин ва дигар имкониятҳо бозори истеъмоли ва истеҳсолии Ҳиндустонро хеле пешрафта гардонид (Радинская Н.С., 2015) [12].

Ҷанбаҳои омӯзиши тачрибаи Ҳиндустон. Бешак роҳи тай намудаи Ҳиндустон барои ҳамсоҷишваре чун Ҷумҳурии Тоҷикистон пур аз унсурҳои омӯзишӣ ва пайравӣ дорад.

Яке аз вижагиҳои асосии рушди соҳа дар ин кишвар дар он аст, ки саҳми давлат дар раванди истеҳсол ва содироти маснуоти заргарӣ хеле кам аст. Корхонаҳои давлатӣ бештар ба тавлиди мунтазами ҷавохирот машғул ҳастанд, ки раванди рушдро мунтазам пеш мебаранд, аммо онҳо кам ҳастанд. Албатта бо фарқ аз Хитой, ки дар боло таҳлили тачрибаи онро ҷой додем, ин раванд пурра баръакс – яъне дар дасти соҳибкорони инфиродӣ ва корхонаҳои шахсӣ нест, аммо натиҷа дар ин ду давлат қариб баробар пешраванда арзёбӣ карда мешавад.

Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бозори ҷавохирот ва ба ин васила такмил додани фаъолияти саноати ин соҳаи бисёр ҳам ғоидаовар метавонад аз тачрибаи Ҳиндустон вижагиҳои зеринро такмил дода, бо мувофиқат бо унсурҳои милли қабул ва мавриди истифодабарӣ қарор диҳад:

1. Додани имтиёзи бочи гумрукӣ барои содиркунандагони маҳсулоти дар Тоҷикистон сохта шуда;
2. Барои панҷ соли аввал аз сабукиҳои андоз бархурдор кардан;

3. Бо ашёи хом таъмин намудани заргарон ва дигар истехсолкунандагон тавассути марказ ё равзанаи ягона;
4. Аз андоз озод кардани заргарони дар фаъолияти оилавӣ амалкунанда;
5. Таъсиси марказҳои доимамалкунандаи ҳунармандони халқии ҷавохиротсоз бо пешниҳоди ҷойҳои кории аз сабукиҳои андозӣ бархурдор;
6. Озодӣ барои бастанӣ шартномаи ҳамкорӣ ва ворид намудани сармояи хориҷӣ.

Бо таъя аз манобеи болоӣ рушди бозори ҷавохиротро то дараҷае тарҳрезӣ кардан мумкин аст. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ду бозингари калонтарини бозори ҷавохироти дунё – Хитой ва Ҳиндустон вижагиҳои хоси худро доранд.

Табиист, ки бозори ҷавохироти Тоҷикистон хеле кӯчак аст, ки 78 миллион доллари гардишро танҳо барои соли 2019 ташкил карда аст ва он тибқи пешгӯиҳо ҳар сол 2% рушд мекунад. Таъминӣ рушди 5-10% -и ин бозор қабули бечунучарои таҷрибаи бой ва ибратбахши низомӣ рушдкардаи кишварҳоеро чун Хитой, Ҳиндустон, Туркия, ИМА, АМА ва дигаронро тақозо мекунад.

АДАБИЁТҲО

1. <https://www.metalsfocus.com/> Asok.T.N.
2. <https://www.gold.org/goldhub/research/india-gold-market> Somasundaram Pr.
3. <http://www.maxusbelgium.be/> Albert L.H.
4. <https://www.gold.org/goldhub/research/gold-demand-trends/gold-demand-trends-full-year-2015> Dhanalakshmi P.
5. <https://consumeraffairs.nic.in/organisation-and-units/division/bureau-indian-standards> Rama Devi T.
6. https://bis.gov.in/?page_id=117970 Punithavathi S.
7. <https://www.oliverwyman.com/our-expertise/insights/2017/dec/risk-journal-vol-7/emerging-risks/the-public-sector-banking-crisis-in-india.html> Bhatnagar J.S.
8. <https://ibm.gov.in/index.php?c=pages&m=index&id=176> Kumar N.
9. <https://www.fieo.org/> Parasakthi D.
10. https://www.business-standard.com/podcast/markets/market-wrap-oct-9-sensex-jumps-646-pts-nifty-ends-at-11-313-banks-rally-119100900821_1.html Keemay A.T.
11. <https://www.slideshare.net/ResearchOnIndia/gems-and-jewellery-market-in-2010-sample> Parul Agarwal
12. Радинская Н.С., 2015 Интернет-журнал «Науковедение» ISSN 2223-5167

УДК 338.47.656 (575.3)

Пулатова Ш.Б.

ХУСУСИЯТҲО ВА МУАММОҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ ОБЪЕКТҲОИ НАЗДИ РОҲИИ АВТОМОБИЛГАРД ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола хусусиятҳо ва муаммоҳои ташаккул ва рушди бозори хизматрасониӣ объектҳои назди роҳии автомобилгард дар шароити муосир муҳокима карда мешаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки бозори хизматрасониӣ назди роҳҳои автомобилгард дар кишвари мо аз сабаби ноамниӣ ҳуқуқии соҳибкорон, ихтилофот ба қонунгузорӣ ва дигар заминаҳои ҳуқуқӣ рушд наёфтааст ва инчунин хавфи баланд барои

сармоягузoronро тахдид мекунад. Вазъияти кунунӣ ронандагон, соҳибкорон ва давлатро қаноатманд намекунад. Аз ин рӯ, мо заминаи афзалиятноки ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии объектҳои хизматрасонӣ, баҳодихии хавфи эҳтимолӣ барои сармоягузoron ва роҳҳои пешгирии онҳоро ҳангоми ташаккул ва ба роҳ мондани объектҳои хизматрасонии назди роҳии автомобилгард дар минтақаҳои гуногуни давлатро пайгирӣ менамоем. Намояндагони Вазорати нақлиёт ва Кумитаи сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ чунин меҳисобанд, ки дар оянда бо якҷо кардани объектҳои ин бозор дар як шабака, имконият фароҳам меорад, то ин ки мушкilot ҳалли худро ёбад. Дар умум, ба ақидаи мо чунин аст, ки танҳо муносибати (равиши) маҷмӯӣ барои ташаккули хизматрасонии нақлиётӣ ва объектҳои назди роҳии автомобилгард ва таҳияи нишондиҳандаҳои ин бозор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кам гаштани шумораи садамаҳои нақлиётӣ дар роҳҳо, ки бо сабаби омилҳои инсонӣ ба вучуд меояд мусоидат менамояд; инчунин ҷалби сармоягузориҳои назаррасро дар асоси принципҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, барои беҳтар кардани сифати ингуна хизматрасониҳоро дар асоси стандартҳои байналмилалӣ талаб менамояд.

Вожаҳои калидӣ: баҳодихӣ, хавф, таҳлил, муаммо, Ҳукумат, сохтмон, инфрасохтор, хизматрасонӣ, ташаккули хизматрасонии нақлиётӣ ва объектҳои назди роҳии автомобилгард, рушди нишондиҳандаҳои бозори хизматрасонӣ, объектҳои хизматрасонии назди роҳии автомобилгард, сифати хизматрасонӣ.

Пулатова Ш.Б.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГ ОБЪЕКТОВ ПРИАВТОДОРОЖНОГО СЕРВИСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены особенности и проблемы формирования и развития рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса в современных условиях. Результаты проведенных исследований позволили выявить, что рынок приавтомобильного сервиса в нашей стране недостаточно развит из-за противоречивости законодательной базы и основ для правовой незащищенности предпринимателей, а также наличия высокого риска для инвесторов. Сложившаяся ситуация не удовлетворяет автомобильных водителей, предпринимателей и государство. Поэтому приоритетным направлением считаем основу формирования и развития рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса, оценку потенциальных рисков для инвесторов и пути их избежания при строительстве и эксплуатации объектов приавтомобильного сервиса в различных регионах нашего государства. Представители Министерства транспорта и Комитета по туризму при Правительстве Республики Таджикистан считают, что в перспективе, объединяя объекты данного рынка в единую сеть, можно решить указанные проблемы по опыту зарубежных стран. В целом только комплексный подход к формированию транспортно-автомобильного комплекса и развития параметров рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса в Республике Таджикистан, способствует сократить число дорожно-транспортных происшествий на автодорогах, где причиной является человеческий фактор; требует привлечение значительных инвестиций на основе принципов государственно-частного партнерства и повысить качество оказываемых этих услуг на основе учета требований международных стандартов.

Ключевые слова: оценка, риск, анализ, проблема, государство, Ҳукумат, строительство, инфраструктура, сфера услуг, формирование транспортно-автомобильного комплекса, развитие параметров рынка услуг, объекты приавтомобильного сервиса, качества оказания услуг.

Pulatova Sh.B.

FEATURES AND PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MARKET OF SERVICES OF OBJECTS OF ROAD SERVICE IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the features and problems of the formation and development of the market for services of objects of road services in modern conditions. The results of the studies revealed that the market for road services in our country is underdeveloped due to the inconsistency of the legislative framework and the foundations for legal insecurity of entrepreneurs, as well as high risk for investors. The current situation does not satisfy car drivers, entrepreneurs and the state. An important problem for ensuring the development of a road service is that market entities do not know how this service should actually develop. Representatives of the Ministry of Transport and the Committee on Tourism under the Government of the Republic of Tajikistan believe that in the future, combining the objects of this market in a single network, it is possible to solve these problems according to the experience of foreign countries. In general, only an integrated approach to the formation of the transport and road complex and the development of parameters of the services market objects of road service in the Republic of Tajikistan, helps to reduce the number of road traffic accidents on roads, where the reason is human fact R; It requires attracting significant investments based on the principles of public-private partnerships and improving the quality of these services based on the requirements of international standards.

Key words: assessment, risk, analysis, problem, state, Hukumat, construction, infrastructure, services, formation of the transport and road complex, development of the parameters of the market for services, objects of road services, quality of service.

В современных условиях формирования и развития рыночных отношений и эффективного использования имеющегося потенциала страны и ее регионов важное место занимает автотранспортный комплекс, его инфраструктура и объекты, оказывающие услуги сервиса вдоль автомобильных дорог международного, республиканского и местного значения.

Результаты проведенных исследований позволили выявить, что рынок приавтотранспортного сервиса в нашей стране недостаточно развит из-за противоречивости законодательной базы и основ для правовой незащищенности предпринимателей, а также наличия высокого риска для инвесторов. Сложившаяся ситуация не удовлетворяет автомобильных водителей, предпринимателей и государство.

Поэтому приоритетным направлением считаем основу формирования и развития рынка услуг объектов приавтотранспортного сервиса, оценку потенциальных рисков для инвесторов и пути их избежания при строительстве и эксплуатации объектов приавтотранспортного сервиса в различных регионах нашего государства.

Важная проблема для обеспечения развития приавтотранспортного сервиса заключается в том, что субъекты рынка не знают, как на самом деле этот сервис должен развиваться. Представители Министерства транспорта и Комитета по туризму при Правительстве Республики Таджикистан считают, что в перспективе, объединяя объекты данного рынка в единую сеть, можно решить указанные проблемы по опыту, например, Америки.

Анализ рынка услуг объектов автотранспортного сервиса в России показывает, что уже разработан пилотный проект придорожного комплекса, который реализован в стране. В Ассоциации туроператоров России считают, что этот опыт можно использовать на всю страну «на основе использования типового комплекса, который включает в себя гостиницу «три звезды» - на 10 номеров, гостиницу «две звезды» на 30 номеров, кафе на

30 мест, быстро на 60 мест, автозаправочную станцию, мини-маркет, СТО, мойку и стоянку площадью 8 тысяч кв.м., общей стоимостью от 4,2 до 5,4 миллионов долларов, срок окупаемости - 3-4 года. Основное преимущество этих комплексов заключается в непосредственной привязке к автомобильной трассе. Хотя проект согласован с Российским автодором, однако сроки его реализации не уточнены в силу различных обстоятельств» [1, с.24].

Результаты выполненных исследований показывают, что в настоящее время барьером, сдерживающим развитие приавтоторожной инфраструктуры, являются законодательные ограничения относительно размещения их вдоль автодороги.

Другим барьером является сложность в решении вопросов землеотвода и права собственности на землю. В Республике Таджикистан согласно решению Правительства, строительство объектов приавтоторожного сервиса разрешается в границах полос отвода автодорог, где земля предоставлена для строительства и эксплуатации и инфраструктурных сооружений.

Вопросы развития объектов приавтоторожного сервиса будут разрешены только тогда, когда будут устранены имеющиеся проблемы относительно создания условий для участия крупных сетевых компаний по питанию, автомобильному, дорожному и другим видам сервиса в этой сфере деятельности в качестве равных партнеров и организаторов бизнеса.

В этих условиях для создания бизнеса нужны четкие и понятные условия работы в сфере оказания услуг автоторожного сервиса. Прежде всего, надо заключить соглашение между Минтрансом и Правительством Республики Таджикистан по процедуре выделения земель для организации инфраструктуры приавтоторожного хозяйства. При этом упростить процедуру оформления документации на земельный участок, проектирование и строительство, а также обратить внимание на повышение качества услуг на рынке услуг объектов приавтоторожного сервиса. В этих условиях приоритетным считаем технико-экономическое обоснование вариантов размещения и строительства объектов приавтоторожного сервиса на основе мониторинга интенсивности движения и оценки получаемых результатов. Опять же важным считается выделение земельного участка, чтобы построить придорожный комплекс.

Опыт показывает, что при решении этого вопроса возникают трудности по оформлению документов, и это длится несколько месяцев, и связано это с получением различных разрешений. Другой важной проблемой автоторожного бизнеса является нехватка квалифицированного персонала. Данная проблема в областях и районах решается на основе формирования многофункциональных учебно-тренировочных центров по подготовке кадров, учитывая спрос сферы автоторожного сервиса.

Сейчас в Таджикистане имеется законодательная база и достаточное количество автомобильных дорог республиканского и местного значения. Это свидетельствует о том, что в стране созданы необходимые условия для развития автоторожного сервиса и его объектов. Однако мы сталкиваемся с недостаточным количеством кафе или мотелей у автомобильной дороги, магазинов и АЗС, и др. При этом возникает следующая проблема - повышение качества услуг приавтоторожного сервиса.

Анализ показывает, что другой проблемой является размещение придорожных отелей. В связи с тем, что активно в республике развивается деятельность международных и отечественных транспортных компаний и будут созданы международные транзитные транспортные коридоры, формирование гостиничного фонда и создание необходимых условий в них, а также оказание качественных услуг способствует получению прибыли. В этих условиях развитие частных гостиниц позволяет предложить требуемые условия для ночевки и домашнюю кухню для путешествующих на автомобильном транспорте, для автомобилистов. При этом следует выделить их расположение вблизи автомобильной дороги, наличие СТО, места для стоянки автотранспорта.

Оценивая возможности развития рынка услуг объектов приавтоторного сервиса особое место следует уделить изучению бизнеса. Определение потребности на услуги объектов приавтоторного сервиса связано с ростом иностранных туристов, и при разработке бизнес-плана необходимо определить интенсивность движения автотранспортных средств. Согласно мировым показателям приавтоторный бизнес будет рентабельным, если интенсивность движения транспортных средств превышает более 7,0 тыс. автомобилей в сутки.

По результатам проведенного нами мониторинга международных автомобильных дорог установлено, что в настоящее время на автомобильных дорогах Таджикистана, по которым осуществляются перевозки, потребность в АЗС удовлетворена примерно на 40,0-50,0%, в станциях технического обслуживания - на 15,0-20,0%, в пунктах общественного питания - на 35,0-40,0%, в стоянках - на 45-55%.

Организация предпринимательства на рынке услуг объектов автоторного сервиса начинается с письма-ходатайства в организацию дорожного хозяйства, в чьем ведении находится выбранная автомобильная дорога. В документе указывается предполагаемое место размещения объекта и его целевое назначение. Когда нет возражений, то она выдаёт предварительные технические условия для размещения объекта, которые должны быть согласованы, в первую очередь, с проектным институтом, ведающим вопросами развития автотор, а по автоторогам скоростным согласование проводится еще и с органами ГАИ, архитектурными, санитарными и другими службами.

С согласованными документами бизнесмен повторно обращается в автоторное ведомство для получения технических условий на разработку проектно-сметной документации будущего объекта приавтоторного сервиса.

При этом заказчик должен решить вопрос об отведении участка под строительство с ведомством, в чьем подчинении находится земля (обычно местные органы государственной власти). Во многих случаях таким ведомством считается хозяйство, по территории которого проходит участок дороги.

Следует заметить, что согласование места размещения объекта сервиса, его архитектурно-дизайнерского оформления и выдача технических условий на разработку проектно-сметной документации является трудоемким процессом.

Исходя из этого, важным считаем упрощение процедуры изъятия и предоставления земельных участков и создание условий для реализации инвестиционных проектов по строительству приавтоторных объектов.

С целью повышения качества услуг на рынке услуг объектов приавтоторного сервиса необходимо привлечь также крупные инвестиции в них. Это способствует создать сеть небольших приавтоторных кафе, которые охватывают основные автотороги республиканского и местного значения.

Зарубежный опыт развития приавтоторной инфраструктуры показал, что недостаточно только построить объекты, нужно еще научиться эффективно их содержать. В ФРГ кафе уже подсознательно манят к себе, так как оформлены эстетично и со вкусом. Придорожные туалеты - с зеркалами, светом, теплом, водой, канализацией. Стоимость такого туалета, причем посещение, которого бесплатно, около одного млн. евро. Появились биотуалеты, однако это невыход из положения: их воруют, разрисовывают, выводят из строя. Установлено, что в соответствии со всеми санитарными нормами спроектировать и создать комфортный туалет составляет примерно 8,7 млн. сомони.

В Республике Таджикистан многие функционирующие объекты на рынке услуг объектов приавтоторного сервиса оказывают только 1 или 2 вида услуг, когда в ФРГ и Литве – 7,0-10,0. Поэтому целесообразным на основе зарубежного опыта мы считаем создание автоторных комплексов. Создание этих комплексов позволяет решить оказание услуг и повышение их качества в целом по стране. Однако такие комплексы размещены только на главных автомобильных трассах, и они работают круглосуточно.

В настоящее время потенциал частного сектора в создании автодорожной и транспортной инфраструктуры трудно переоценить. Поэтому приоритетным считается «механизм государственно-частного партнерства (ГЧП): частный сектор должен компенсировать свои затраты и получить прибыль от вложений, а государство – участвовать в реализации проектов, создавать благоприятные правовые и хозяйственные условия, контролировать ход работ и выполнение условий договора с управляющей проектной компанией негосударственного фонда развития дорожной отрасли» [2, с.225].

Важным из способов развития инфраструктуры рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса является развитие туризма. Поэтому «приоритетным считаем развитие туристической инфраструктуры по направлениям международных транспортных коридоров, зона экономического притяжения которых установлена в радиусе 40-50 км от основной трассы, используемой в Украине». Именно в этой зоне должны быть построены объекты туризма. «Схема реализации этого плана предусматривает подведение благоустроенной дороги к гостинице, ресторану или даже автомойке, если при их строительстве владелец предоставил определенную сумму. А строительство новых туробъектов ведется на тендерных условиях» [3, с.226].

Развитие туристической инфраструктуры ведется согласно европейским стандартам по оказанию оперативно-дорожной помощи, комплекса сопроводительных услуг и информационно-справочного обслуживания автотуристов. В целом развитие инфраструктуры транспортных коридоров способствует не только увеличить число рабочих мест, но и прибыль от их оказания на 35,0–40,0 %.

При этом также следует учитывать роль владельцев автомобильной дороги, а при оказании услуг культуру поведения персонала, дизайнерского решения относительно эстетически оформленного комплекса, наличия высококачественного оборудования [4, с.226].

В этих условиях важным направлением также является принятие опыта «создание в странах ЕС, Америки, Канаде, Японии и ряде других государств крупных региональных распределительных центров с высоким уровнем качества и широким ассортиментом услуг по транспортно-экспедиционному обслуживанию, оснащенных современными средствами автоматизации и информационно-коммуникационными технологиями, а их задача при обслуживании районов состоит в формировании концентрации грузопотоков, а также организации комбинированного движения» [5, с.227].

Для повышения эффективности функционирования объектов на рынке услуг объектов приавтомобильного сервиса необходимо выделить роль Государственной дорожной службы, которая выполняет функцию согласования размещения объектов сервиса и других сооружений вдоль автодорог общего пользования и контроля за соблюдением исполнения согласованных технических условий.

С целью предотвращения несанкционированного размещения объектов вдоль автодорог общего пользования активное участие принимает ГАИ и организации движения по утвержденному графику выездов.

Таким образом, участие государства для обеспечения согласованного планирования и предоставления услуг считается приоритетным. Однако предоставление услуг государственным сектором оказалось неэффективным. В большинстве случаев право предоставления услуг по результатам проведения тендеров перешло в частный бизнес, и проведение тендеров имеет решающее значение для обеспечения эффективности и качества услуг, оказываемых этим сектором. Однако степень участия государства должна быть определена с учетом местных условий и особенностей развития.

В таблице 1 приведены преимущества и недостатки участия государства в финансировании строительства объектов на рынке услуг приавтомобильного сервиса с учетом международного опыта.

Автодорожная инфраструктура существенно влияет на развитие всех отраслей экономики и рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса, а повышение ее инвестиционной привлекательности способствует обеспечению целостности транспортного пространства и росту конкурентоспособности народного хозяйства.

Таблица 1

Варианты участия государства и ее преимущества и недостатки на рынке услуг объектов приавтомобильного сервиса

Наименование показателей	Основные преимущества	Основные недостатки
1. Развитие под руководством Правительства страны	Централизованное планирование и координация, согласованность качества обслуживания	Неэффективность эксплуатации
2. Развитие под руководством местных органов государственной власти (области)	Координация с планами развития в условиях территорий	Фрагментарный подход по участкам автомобильных дорог и юрисдикциям
3. Развитие под воздействием рыночной среде и с минимальным участием правительства	В условиях достаточной конкуренции услуги высокого качества предоставляются по низкой цене.	Недостаточные объемы оказания услуг при низком спросе; неэффективны при монополии.

В целом на основе проведенного анализа функционирования объектов на рынке услуг объектов приавтомобильного сервиса и качества оказываемых ими услуг в Республике Таджикистан нами выявлены следующие проблемы:

1. Недостаточно развиты существующие транспортно-дорожные связи между Таджикистаном и соседними странами - Афганистаном, Узбекистаном, Киргизстаном и Китаем. Существующие автодорожные маршруты не соответствуют требованиям, предъявляемым к международным транзитным автомагистралям.

2. В настоящее время уровень инженерного оснащения и технические параметры автомобильных дорог не отвечают требованиям и не соответствуют достигнутой интенсивности движения автомобилей.

3. Недостаточно развита сеть республиканских автодорог и уровень их технического развития. Около 40% протяженности республиканских автодорог проходит через населенные пункты.

4. В ГБАО, районах республиканского подчинения и Зеравшанской зоне, а также в горной местности из-за недостаточного уровня развития сети автомобильных дорог сдерживается освоение территорий, и снижаются темпы их социально-экономического развития.

5. Недостаточны обходные автомагистрали для вывода транзитного автотранспорта из г. Душанбе и г. Бохтар, что отрицательно влияет на организацию транспортного движения, создает социальные и экологические проблемы, снижает привлекательность автотранспортных маршрутов для осуществления транзитных автоперевозок.

6. В целом по республике удельный вес автомобильных дорог IV и V категорий и вне категорийных составляет около 60,0%; 40,0% автодорог общего пользования не имеет

усовершенствованного покрытия, что усложняет проезд автомобилей с большими осевыми нагрузками;

7. Недостаточные институциональные условия для совершенствования организационно-экономических основ развития рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса на основе использования механизма государственно-частного партнерства и обеспечения развития туризма;

8. Низкая квалификация обслуживающего персонала на функционирующих объектах приавтомобильного сервиса в целом по стране, ее областям и районам;

9. Нерациональность механизма защиты потребителей услуг объектов автомобильного сервиса от недоброкачественного исполнителя;

10. Несовершенство системы контроля и мониторинга качества предоставляемых услуг на рынке услуг объектов приавтомобильного сервиса со стороны их владельцев и местных Хукуматов.

В целом только комплексный подход к формированию транспортно-автомобильного комплекса и развития параметров рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса в Республике Таджикистан, способствует сократить число дорожного-транспортных происшествий на автодорогах, где причиной является человеческий фактор; требует привлечение значительных инвестиций на основе принципов государственно-частного партнерства и повысить качество оказываемых этих услуг на основе учета требований международных стандартов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рыбкин Е.В. Организационно-экономический механизм повышения качества услуг объектов дорожного сервиса. Автореферат дисс...канд. экон. наук:08.00.05/Евгений Вениаминович Рыбкин. -СПб., 2011. -24с.
2. Хохлова, В.В. Отечественный и зарубежный опыт развития сферы услуг на объектах дорожной инфраструктуры / В.В. Хохлова, Е.Н. Бобышев // Теория и практика общественного развития: журнал №7. – Краснодар, Издательский дом «ХОРС», 2012. – С. 224-227.-С.225.
3. Хохлова, В.В. Отечественный и зарубежный опыт развития сферы услуг на объектах дорожной инфраструктуры / В.В. Хохлова, Е.Н. Бобышев // Теория и практика общественного развития: журнал №7. – Краснодар, Издательский дом «ХОРС», 2012. – С. 224-227.-С.226.
4. Хохлова, В.В. Отечественный и зарубежный опыт развития сферы услуг на объектах дорожной инфраструктуры / В.В. Хохлова, Е.Н. Бобышев // Теория и практика общественного развития: журнал №7. – Краснодар, Издательский дом «ХОРС», 2012. – С. 224-227.-С.226.
5. Хохлова, В.В. Отечественный и зарубежный опыт развития сферы услуг на объектах дорожной инфраструктуры / В.В. Хохлова, Е.Н. Бобышев // Теория и практика общественного развития: журнал №7. – Краснодар, Издательский дом «ХОРС», 2012. – С. 224-227.-С.227.

Рахимов Г.М., Максатов М.Х.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУТСОРСИНГӢ: МАЗМУН ВА МОҲИЯТИ ОНҲО

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назарявӣ ва методологии хизматрасониҳои аутсорсингӣ, мафҳуми онҳо ва истифодабарии онҳо дар ширкатҳо фаъолиятшон гузогун тадқиқ карда шудааст. Таваҷҷӯҳи махсус ба таснифоти хизматрасониҳои аутсорсингӣ дар ҳалли мушкилоти корхонаҳо ва ҷамъият нигаронида шудааст. Аз ҷониби муаллиф механизми ҷорӣ намудани аутсорсинг дар фаъолияти ширкатҳои ватанӣ, инчунин батанзимдарории давлатии бозори хизматрасониҳои аутсорсингӣ ва масоили муҳими ин хизматрасониҳо пурра тадқиқ қада шудааст. Илова бар ин, дар шароити муосир аз тарафи муаллиф аутсорсинг ҳамчун фаъолияти иловагии корхонаҳои ватанӣ тавсия қада мешавад.

Вожаҳои калидӣ: аутсорсинг, бозори хизматрасониҳои аутсорсингӣ, хизматрасониҳои аутсорсингӣ, аутсорсинги тиҷоратӣ, намудҳои аутсорсинг, танзими бозори хизматрасониҳои аутсорсингӣ, аутсорсинг дар соҳаи ҳуҷҷатгузори ташкилӣ.

Рахимов Г.М., Максатов М.Х.

АУТСОРСИНГОВЫЕ УСЛУГИ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

В статье исследуются теоретические и методологические аспекты аутсорсинговых услуги сущность, и его использование в организациях разного вида деятельности. Особое внимание уделено разработке классификация аутсорсинговых услуг в решение экономических проблем организации и общества. Анализированы механизм внедрение аутсорсинга в деятельности отечественных организациях и рассмотрены государственного регулирования рынка аутсорсинговых услуг, а также существующие проблемы аутсорсинга в Таджикистане. Кроме этого, автором предложено аутсорсинга как дополнительного вида деятельности для отечественных предприятий в современных условиях.

Ключевые слова: аутсорсинг, рынок аутсорсинговых услуг, аутсорсинговые услуги, аутсорсинг в бизнесе, виды аутсорсинга, государственное регулирование рынка аутсорсинга, аутсорсинг в сфере документации организаций.

Rakhimov G.M., Maksatov M.Kh.

OUTSOURCING SERVICES: CONCEPT, ESSENCE AND THEIR SIGNIFICANCE

The article explores the theoretical and methodological aspects of the outsourcing services entity, and its use in organizations of various activities. Particular attention is paid to the development of the classification of outsourcing services in solving the economic problems of the organization and society. Analyzed the mechanism for the introduction of outsourcing in the activities of domestic organizations and state regulation of the market for outsourcing services, as well as the existing problems of outsourcing in Tajikistan. In addition, the author has investigated and recommended outsourcing as an additional activity for domestic enterprises in modern conditions.

Key words: outsourcing, outsourcing services market, outsourcing services, business outsourcing, types of outsourcing, government regulation of the outsourcing market, outsourcing in the field of organization documentation.

Разнообразие экономических отношений экономических субъектов на рынках услуг и капитала в условиях их неустойчивой конъюнктуры и колебаний потребности и предложения, с одной стороны, и интенсивного формирования коммуникационных технологий, с другой стороны, актуализирует необходимость поиска новоиспеченных инструментов ведения бухгалтерского учета. Одним из принципиальных успехов в любом бизнесе или в каждом предприятии независимо от формы собственности является достоверность, прозрачность финансовой отчетности, которую обеспечивают аутсорсинговые компании.

Значимость данного исследования заключается в анализе текущего состояния практики аутсорсинга в кредитных организациях.

В исследование теории и методических положений аутсорсингов практики ведения бухгалтерского учета весомый вклад внесли ученые - экономисты: Адамов Н.А., Вахрушина М.А., Грищенко А.В., Демина И.Д., Мельник М.В., Карп М.В., Касьянова Г.Ю., Коба Е.Е., Пономарева С.В., Суйц В.П., Суглобов А.Е., Харитонов С.А., Хорин А.Н., Чая В.Т., Чеботарева З.В., Шахматова Л.С., Шеремет А.Д., Шмелев Ю.Д., а также зарубежные ученые: Доннеллан М., Б., Чэпман Р.Б., Бравар Ж.Л., Морган Р., Макдоналд М., Данвар Я., Спарроу Э., Ускем М., Халвей Ж.К., Мелби В.М. и др. Среди отечественных работ по этому направлению необходимо отметить труды ученых: Шобекова М., Калемуллоева М.В., Низомова С.Ф., Курбонова А.Р., Садыкова С.И., Мирзоалиева А.А., Менгниева А.Х., Бобоева М., Тохировой Р., Саидова Дж. и др.

Недостаточная разработанность проблемы организации и оказания аутсорсинговых услуг на микро и макроуровне, а также развитие современных технологий, содействующего укреплению конкурентоспособности организаций, предопределили цель и задачи данного исследования.

Цель настоящего исследования состоит в раскрытии эволюции хозяйственного механизма рыночной экономики под влиянием аутсорсинга как новой формы хозяйствования.

Достижение поставленной цели потребовало решения следующих задач:

- исследовать теоретико-методологический подход к исследованию аутсорсинга;
- на основе опыта промышленно развитых стран выявить основные направления развития аутсорсинга в деятельности кредитных организациях.

Следует подчеркнуть, что в научной литературе при характеристике особенностей подобного рода деятельности ученые охарактеризуют разнообразными суждениями: «услуга», «аутсорсинг», «аутсорсинговая услуга» и «рынок аутсорсинговых услуг». На самом деле, организация бухучета аутсорсера, рассмотренных в контракте, по сути своей считается услугой. Например, по данному вопросу Даль В. сказал, что понятие «... «услуга» обозначает «помощь, пособие или угождение» [9, с. 108-109], а согласно мнению Котлера Ф., услуги - товар, под которым подразумеваются, кроме материальных продуктов, и услуги или идеи» [14, с. 38-40]. Мы считаем, что бухгалтерский аутсорсинг рассматривается как особая услуга, издающая заказчику потенциалы сэкономить затраты по труду, а аутсорсеру - зарабатывать лишнюю выгоду в форме платы за продаваемую услугу.

В современных условиях «... одной из заманчивых видов услуг, разрешающей практически всем компаниям вести предпринимательскую деятельность наиболее результативным способом, становится аутсорсинг» [1, с. 56-57]. Сущность и содержание «... аутсорсинга на мировом рынке повышало в такой уровень, что компании, не использующими его услугами, оцениваются как неэффективно функционирующие» [6, с. 107-116].

Наряду с этим, «... термин (англ. «outsourcing») в иностранной литературе означает процесс передачи основных задач, полномочий, т.е. исполнения поставленных функций на базе ресурсов из другого, притянутого источника. Иными словами, с лингвистической

точки зрения процесс аутсорсинга располагает применение внешних источников для выполнения внутренних задач» [17, с. 109-111].

Энциклопедия википедия определяет «... «аутсорсинг» как «использование внешнего источника (ресурса)», т.е. передачу организацией на основании договора определенных бизнес-процессов организации на обслуживание другой организации, функционирующей в деятельности соответствующей специализации на основании договора» [16].

В отличие от «... обычных видов услуг, обладающих несистемный, единичный характер, на аутсорсинг обычно передают бизнес-процессы, связанные с необходимостью обеспечения профессиональной поддержки непрерывного функционирования основной деятельности на договорных соглашениях на срок не менее одного года. Основное отличие аутсорсинга от других видов услуг, заключается в присутствии в нем бизнес-процесса» [4, с. 2-4].

В соответствии с мнение Абрамовой Э., «... понятие «аутсорсинг» обозначает способ оптимизации деятельности организаций путем делегирования функций вспомогательного характера, в частности бухгалтерии, налогового и стратегического планирования, подбора кадров, организации питания, уборки офиса и т.п., - сторонним лицам» [2, с. 22-23].

Мы согласны с Аникиным Б.А., по мнению «... которого, пользоваться услугами аутсорсинга, значит: отказаться от ряда своих бизнес-процессов приобретая услуги по их осуществлению у сторонней организации, привлекая тем самым внешние ресурсы для решения задач собственной деятельности» [5, с. 112-113].

Аутсорсинг «... характеризуется делегированием прав на выступление вспомогательных услуг организации сторонним исполнителям, способствующим углублению специализации внутри группы дружественных организаций в целях повышения эффективности деятельности каждой из них» [13, с. 65-66].

По мнению Календжяну С.О., «... аутсорсинг - это передача необходимых организации управленческих функций вместе с соответствующими ресурсами внешним исполнителям на длительное время, основанная на методе делегирования управления» [11, с. 7-12].

Таким образом, резюмируя вышеизложенного, по нашему мнению, под аутсорсингом понимают делегирование на договорной основе вспомогательных функций компании сторонним исполнителям, которые располагают соответствующими сведениями и знаниями. Вышерассмотренные научные представления о сущности аутсорсинга, охарактеризую, что аутсорсингу свойствен ряд преимуществ:

- применение экономических субъектов ресурсов из вне;
- результативность модели хозяйствования, характеризующая в том, что на все виды деятельности, не считаются основными для компании, подписываются контракты субподряда с компаниями-аутсорсерами;
- комплексный подход к управлению, характеризующихся в том, что аутсорсинг разрешает хозяйствующим субъектам обратить внимания все усилия на совершенствовании эффективных основных показателей их деятельности.

Согласно нашему пониманию, «аутсорсинговая услуга» - это бизнес услуга, обнаруживаемая аутсорсером клиенту за установленную плату. Термин «аутсорсинговый рынок» обозначает совокупность клиентов, т.е. аутсорсеров и субъектов-клиентов, встречающихся по поводу купли-продажи объекта, выступающего в форме услуги аутсорсинга. При этом под аутсорсером подразумевают компанию, забирающую на выполнение некоторые функций своих потенциальных клиентов. Подразделяют две категории услуг аутсорсеров, т.е. для юридических лиц и физических лиц – это так называемые фрилансеры.

Другими словами, «... под аутсорсингом чаще всего понимают передачу компанией на установленные время каких-либо дополнительных функций, которые осуществлять и самостоятельно. Компания-заказчик в процессе использования услугами аутсорсинговой компании, получает в ее лице как бы вспомогательное юридически независимое от нее структурное подразделение [14, с. 114-116].

Из этого следует, что на аутсорсинг можно отдавать все дополнительные функции, в частности бухгалтер и образование финансовой отчетности; консультирование; юридические услуги; маркетинговые услуги; управление кадрами и др.

Применение вместо собственной бухгалтерии услуг сторонней компанией, оказывающие аутсорсинговые услуги, не возмещает требованиям функционирующего нормативно-правового акта.

Итак, мы убеждены, что делегирование части задач компании аутсорсерам способствует к:

- снижению затрат на поддержание рабочих мест;
- самоустранения зависимости от текучести кадров;
- применению услуги профессиональных специалистов;
- увеличению результативности бизнес-процессов;
- росту конкурентоспособности компании.

К другим преимущественным сторонам аутсорсинга, по нашему мнению, относятся:

- сравнительно небольшие цены на услуги аутсорсинга;
- возможности выхода на рынок за счет следующий обоснованных, придуманных решений;

Следовательно, на наш взгляд сущность аутсорсинга заключается в применение компанией-клиентом материальных, трудовых, активов компании-аутсорсера ради сосредоточения внимания на важнейшей деятельности путем передачи вспомогательных функций, исполняемых некоторыми структурными подразделениями на аутсорсинг [3, с. 75.78].

В конечном счете, мы считаем, что делегирование дополнительных функций аутсорсерам разрешает компании уменьшить издержки основной деятельности и существенно упрощать организационную структуру. Присуще, этому ученые Хамел Г. и Прахалад К.К. в книге «Конкурируя за будущее» отмечают, «... что понимают под конкурированием за будущее умение конкурировать за создание новых возможностей и доминирование в отрасли, заключающееся в умении завоевывать новые конкурентные пространства» [15, с. 97-104]. Исходя из этого, рынок аутсорсинговых услуг разрешает компаниям сделать это, так как доставляет собой институт, на котором встречаются равнодушные потенциальные клиенты. Особе внимания изучению экономических отношений уделено Котлером Ф., рассматривающийся на основе их результатов вывод, «... что рынок образуется всеми потенциальными потребителями с определенными потребностями, ради удовлетворения которых они не только готовы, но и способны участвовать в обмене [12, с. 38-40]. Поистине, «... благодаря информационно-коммуникационным технологиям (ИКТ) перед аутсорсерами открываются большие потенциалы для сотрудничества с клиентами, поскольку сегодня они располагают возможностью развивать и распространять свои услуги совершенно новыми способами [8, с. 63-68].

Надо отметить, что разбирают шесть важнейших функций, осуществляемых рынком аутсорсинговых услуг, т.е. посредническую, ценообразующую, информирующую, регулирующую, стимулирующую и оздоравливающую.

Мы считаем, что выражение термина «аутсорсинг» должна затрагивать такие элементы, как: бизнес-процесс; делегирование; субъекты аутсорсинга; преимущественно платный характер аутсорсинговой услуги; надобность составления контракта аутсорсинга. При этом под бизнес-процессом соображаются совокупность операций, обращенных на

получение последнего результата, показывающегося существенным для функционирования компании и реализации ею основной деятельности. Бизнес-процессы, «... протекающие в компаниях, можно сформировать в отдельные группы, например, процессы: производства; логистики; маркетинга; учета и администрирования» [10, с. 18-24].

Следовательно, на наш взгляд данный термин можно подвергать рассмотрению и с точки зрения аутсорсинговых компаний (или аутсорсеров), в подобном случае «аутсорсинг» - это «услуга аутсорсера, осуществляющая свою деятельность в надлежащей области, по исполнению на основании контракта отдельного бизнес-процесса компании-клиента». Важнейшие виды аутсорсинга, которыми пользуются отечественные компании, приведены в следующей таблице 1.

Таблица 1. Важнейшие виды аутсорсинга используемые в Таджикистане*

Виды аутсорсинга	Характеристика содержаний
Аутсорсинг производственных и обслуживающих (вспомогательных) бизнес-процессов	Полное или частичное делегирование аутсорсеру стандартизированных текущих бизнес-процессов организации, которая предполагает привлечение навыков, знаний, материальных ценностей стороннего поставщика услуг.
Аутсорсинг информационных технологий	Полное или частичное делегирование аутсорсеру бизнес-процессов, связанных с использованием ИТ-систем (разработки, внедрения и сопровождения) как в целом на уровне инфраструктуры организации, так и на уровне отдельных работ по поддержке функционирования определенных звеньев системы.
Аутсорсинг управления организацией (менеджмента)	Полное или частичное делегирование аутсорсеру функций управления организацией, в том числе осуществления бухгалтерского учета (аудита), внутреннего контроля, кадрового администрирования и т.п.

*Источник: составлено автором на основе - Аалдерс Р. ИТ-аутсорсинг. Практическое руководство/ Р. Аалдерс - М.: Омега-Л, 2004. - С. 68-72;

Процессы, передаваемые на аутсорсинг, в различных компаниях могут значительно отличаться в зависимости от вида сектора национальной экономики страны, от вида предпринимательской деятельности, его целей и задач. При этом имеется некоторых видов аутсорсинга, которые используются для всеобъемлющих компаний независимо от их специализации, например, аутсорсинг коммуникационных технологий. Часто под аутсорсингом коммуникационных технологий понимаются передача коммуникационно-технологических процессов компаниями, не специализирующимися на их оказании непосредственно. В западных странах практикуется комплексный аутсорсинг коммуникационных технологий, в рамках которого сторонним компаниям передаются функции всей ИТ-инфраструктуры компании.

Как в Таджикистане, так и в странах СНГ этот подход практикуется очень редко, поскольку компании применяют в основном его ограниченные варианты, такие как, хостинг приложений или поддержку бизнес сайтов.

Проведенное нами исследования показали, что существенное внедрение в настоящее время получил аутсорсинг бизнес-процессов в частности аутсорсинг управления отношениями с клиентами и обработки телефонных звонков. Зарубежные компании применяют вышеотмеченный вид аутсорсинга, путем установки колл-центров в странах, где имеются дешевые трудовые ресурсы.

Постепенно внедряются на практике юридический аутсорсинг, когда компании предпочитают использовать услуги профессиональный юристов, что также обходится существенно дешевле, чем оплата штатного юриста компании. По сравнению с

бухгалтерскими услугами, юридические услуги нужно компаниям не в такой степени, чтобы сделать рациональным стабильное использование юриста компании.

Надо сказать, что больше в целом аутсорсингу передаются процессы по снабжению материально-техническими ресурсами, бухгалтерское, коммуникационно-технологическое обеспечение. Обычно пользуются услугами внешних исполнителей компании, например, сотовой компания «Тcell» (передача функций на аутсорсинг обслуживание филиалов компаний), страховая компания «Итминон» (передача на аутсорсинг коммуникационных технологий), и компания Coca-Cola, в которой обслуживание более 2 тыс. рабочих мест передано на аутсорсинг. Повышения масштабов аутсорсинга в Таджикистане, прежде всего, препятствуют монополизм в экономике, нехватка аутсорсеров качественных услуг, а также слабая нормативная правовая база для индивидуальных предпринимателей.

Наряду с этим, мы считаем, что в перспективе усиливается роль аутсорсинга как инфраструктурного снабжения бизнеса, будет повышаться потребность контроля кадрами, информационно-коммуникационные технологии, логистические, юридические услуги и т.п.

Проведенное нами исследование показало, что довольно достаточную конкуренцию аутсорсинговым компаниям, представляют фрилансеры, некоторые из которых выходят на новый уровень, создавая, также, как и аутсорсинговые компании, сайты в целях рекламирования своих услуг, размещая списки потенциальных клиентов с краткой информацией об их системах налогообложения и их деятельности, переданных ими на аутсорсинг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аалдерс Р. ИТ-аутсорсинг. Практическое руководство/ Р. Аалдерс. - М.: 2004. - С. 56-57.
2. Абрамова Э.В. Аутсорсинг - относительно новый вид услуг на российском рынке// Аудит и налогообложение/ Э.В. Абрамова. - 2007. №3. - С. 22-23.
3. Агеева О.А., Ребизова А.Л. К вопросу о приоритетности форм бухгалтерской отчетности// Вестник Университета (ГУУ)/ О.А. Агеева, А.Л. Ребизова. - 2013. № 22. - С. 75-78.
4. Ан Т.Е., Гатаулин Р.М., Кравченко И.Н. Аутсорсинг - одно из современных направлений управления бизнес-процессом// Механизация строительства/ Т.Е. Ан, Р.М. Гатаулин, И.Н. Кравченко. - 2009. №4. - С. 2-4.
5. Аникин Б.А. Аутсорсинг: создание высокоэффективных и конкурентоспособных организаций/ Б.А. Аникин. - М.: ИНФРА-М, 2003. - С. 112-113.
6. Аникин Б.А., Воронов В.И. Основные аспекты формирования аутсорсинга// Маркетинг/ В.А. Аникин, В.И. Воронов. - 2005. №4. - С. 107-116.
7. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг/ М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. - М.: 2001. - С. 238-239.
8. Воскресенский М. Аутсорсинг бизнес-процессов - основа управления дистанционными продажами // Проблемы теории практики управления/ М. Воскресенский. - 2005. № 1. - С. 63-68.
9. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка/ В. Даль. - М.: Русский язык, 1991. - С. 108-109.
10. Друкер П. Бизнес и инновации/ П. Друкер. - М.: Вильямс, 2007. С. 18-24.
11. Календжян С.О. Рост конкурентоспособности немислим без масштабного использования аутсорсинга// Управление персоналом/ С.О. Календжян. - 2004. №7. - С. 7
12. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент/ Пер с англ. под ред. Третьяк О.А., Волковой Л.А., Каптуревского Ю.Н. - СПб: Питер, 2000. - С. 38-40.

13. Ларионова В.А. Финансовый аутсорсинг как инструмент финансовой стратегии развития предприятия//Право и экономика/ В.А. Ларионова. - 2007. №9. - С. 65-66.
14. Орлова Е.В. Передача бухгалтерии на аутсорсинг: документальное оформление и налогообложение // Налоговый вестник/ Е.В. Орлова. - 2008. № 11. - С. 114-126.
15. Хамел Г., Прахалад К.К. Конкурируя за будущее/ Г. Хамел, К.К. Прахалад. - М.: Олимп-Бизнес, 2002. - С. 97-104.
16. [Электронный ресурс]// URL: <http://> Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org> (Дата обращения: 07.03.2020 г.).
17. Chapman R.B. Insourcing after outsourcing//MIS Survival Guide. AMS/ R.B. Chapman. - N.Y., 1998. - P. 109-111.

УДК 346.548

Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Ч.Р.

ХУСУСИЯТҲОИ САМТҲОИ СТРАТЕГИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назарияи муосири амнияти иқтисодӣ имкон намедихад, ки ҳатман яке аз соҳаҳои иқтисодиёт барои таъмини амнияти иқтисодӣ афзалият дошта бошад. Аз ин рӯ, дар мақола кӯшиш мекунем, ки принципҳои умумии муайян кардани соҳаҳои муҳимтарини иқтисодро шарҳ диҳем. Пешниҳод карда мешавад, ки самтҳои иқтисодӣ афзалиятнок бошанд, дар навбати аввал, ки ба манфиатҳои муайяни миллӣ ва ҳадафҳои таъмини амнияти иқтисодӣ мувофиқат кунанд, дуҷумла онҳо ба таҳдид дучор меоянд ва сеюм, ҳангоми нигоҳ доштани субот ба тамоми иқтисод таъсири мусбат мерасонанд. Ҳамчун асос барои тавсифи афзалиятҳои иқтисодӣ, муаллиф пешниҳод менамояд, ки мувофиқати рушди соҳа бо ҳадафҳои умумии стратегии рушди иқтисодӣ, сатҳи таъсири соҳа ба иқтисодиёт, сатҳи хатари таҳдидҳо дар соҳа муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, стратегияи амнияти иқтисодӣ, афзалиятҳои рушди иқтисодӣ, сиёсати иқтисодӣ, таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ.

Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Дж.Р.

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Современная теория экономической безопасности не позволяет одному из секторов экономики быть приоритетным для экономической безопасности. Поэтому в статье мы попытаемся объяснить общие принципы определения наиболее важных секторов экономики. Предлагается отдавать приоритет экономическим приоритетам, во-первых, в соответствии с определенными национальными интересами и целями экономической безопасности, во-вторых, они представляют угрозу, и в-третьих, сохраняя стабильность, оказывают положительное влияние на экономику в целом. В качестве основы для описания экономических приоритетов автор предлагает определить совместимость развития отрасли с общими стратегическими целями экономического развития, уровнем влияния отрасли на экономику, уровнем риска в отрасли.

Ключевые слова: экономическая безопасность, стратегия экономической безопасности, приоритеты экономического развития, экономическая политика, угрозы экономической безопасности.

Sultonov Z.S., Mahmudov M.A., Hasnov J.R.

FEATURES OF STRATEGIC DIRECTIONS FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The modern theory of economic security does not allow one of the sectors of the economy to be a priority for economic security. Therefore, in the article we will try to explain the general principles for determining the most important sectors of the economy. It is proposed to give priority to economic priorities, firstly, in accordance with certain national interests and goals of economic security, secondly, they pose a threat, and thirdly, while maintaining stability, they have a positive impact on the economy as a whole. As a basis for describing economic priorities, the author proposes to determine the compatibility of the development of the industry with the general strategic goals of economic development, the level of influence of the industry on the economy, and the level of risk in the industry.

Keywords: economic security, economic security strategy, economic development priorities, economic policy, threats to economic security.

Вазъияти кунунии иқтисодиёти давлат, бо сабаби чаҳонишавӣ, иҷтимоӣшавӣ ва демократикунонӣ, бархӯрдҳои навро ба масъалаҳои анъанавии назарияи иқтисодӣ ва инчунин саволҳои нав пешниҳод мекунад. Аз ҷумла, ҳангоми муайян кардани шартҳои рушди иқтисодӣ ё татбиқи сиёсати иқтисодӣ бори дигар зарурати таъмини амнияти иқтисодӣ ҳамчун шартҳои муҳимтарин, ки имконот ва роҳҳои рушди минбаъдаи тамоми низоми иқтисодиро муайян менамояд, ба миён меояд.

Зарурати ҳимояи иқтисод ва манфиатҳои иқтисодии ҳам давлат ва ҳам ҷомеа аз иқтисоддонони назариявӣ талаб мекунад, ки самтҳои имконпазири чунин муҳофизатро барои тамоми иқтисодиёт дар маҷмӯъ ва субъектҳои алоҳидаи он аз таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ муайян кунанд, ки ҳадафи ин таҳқиқот аст.

Сарфи назар аз он, ки проблемаи таъмини амнияти иқтисодӣ дар назарияи иқтисодӣ нисбатан нав аст, ин масъала тавонист мавзӯи як қатор таҳқиқотҳо бошад, ки самтҳои гуногун доранд. Бояд қайд кард, ки ин масъала асосан дар доираи он корҳои, ки зарурати даҳлати давлат ба раванди танзими иқтисодиро нишон медиҳанд, зоҳир карда мешавад.

Омӯзиши ҷараёни ташаккули стратегияи амнияти иқтисодӣ яке аз масъалаҳои таҳияи механизмҳои таъмини амнияти иқтисодӣ дар сатҳҳои гуногун мебошад ва дар асарҳои инҳо инъикос ёфтааст: В. А. Дадалко [3], Н. Г. Синявский [11], Кейнс, Д. [7]; И. Ю. Казанин [6]. Дар илми иқтисодии тоҷик Аvezов А.Х. ва Ходиев Д. А. [15] дар ин самт таҳқиқот мегузаронанд. Аммо, дар маҷмӯъ, мушкилоти амнияти иқтисодӣ танҳо дар миёнаи солҳои 2000-ум бардошта шуда буда то имрӯз он тақсими васеъ нагирифтааст. Бештари вақт, ташаккули стратегияи амнияти иқтисодӣ на ҳамчун як масъалаи мустақил, балки ҳамчун як қисми омӯзиши ташаккули механизми таъмини амнияти иқтисодӣ аз нуқтаи назари соҳавӣ ё минтақавӣ баррасӣ карда мешавад.

Раванди таъмини амнияти иқтисодии ҳар як давлат одатан ду самт дорад: яқум муайян мекунад, ки маҳз кадом чиз бояд муҳофизат карда шавад, дуюм - чӣ гуна бояд дақиқ муҳофизат кардани иқтисодиёти давлат. Чунин мафҳумҳо ба монанди объекти амнияти иқтисодӣ ва самти ҳифзи иқтисодиёт бояд тақсим карда шаванд. Агар объектҳои амнияти иқтисодӣ ба таври анъанавӣ ба шахс, ҷомеа ва давлат дода шаванд, яъне чизе, ки дорои баъзе абстрактҳо мебошад, пас самтҳои стратегияи ҳимояи иқтисодиёт танҳо самтҳои мушаххаси фаъолияти иқтисодӣ буда метавонанд.

Бояд қайд кард, ки ин паҳлуи масъалаи таъмини амнияти иқтисодӣ дар ҳар як давлати алоҳида хусусияти хос дорад ва аз бисёр омилҳо сар карда аз нерӯи захираҳои кишвар то сиёсати хориҷии он вобаста аст. Аз ин рӯ, таҳия кардани ягон намуни модели

умумӣ ғайриимкон аст, ки барои ҳамаи давлатҳо яхела бошанд. Ин мавзӯи танзими давлатӣ ба ҳама зухуроти берунӣ чунон ҳассос аст, ки ягон гурӯҳбандии кишварҳо бо аломатҳои умумӣ дар ин самт натиҷа намедихад.

Ғайр аз ин, набояд фаромӯш кард, ки чунин мафҳуме ба монанди "манфиати миллӣ", ки бо мурури замон тағир меёбад ва ин дар навбати худ ба тағир додани афзалиятҳо ва дар натиҷа дар соҳаи ҳифзи иқтисодӣ оварда мерасонад.

Бо вучуди ин, дар адабиёти илмӣ чудо кардани якчанд соҳаҳои асосии ҳифзи иқтисодӣ: саноат, молия, энергетика ва амнияти иҷтимоӣ одат шудааст. Дар солҳои охир, бо аҳамияти торафт афзояндаи технологияҳо ва иттилоот дар иқтисодиёт, соҳаҳои иттилоотӣ ва технологии Ҷимоя низ ба назар мерасанд. Аммо, сарфи назар аз умумият ва ҳамоҳангии намоён, ба назари мо, ин равиш ду камбудии назаррас дорад.

Камбуди аввал ин субъективияти аз ҳад зиёд ҳангоми интиҳоби соҳаҳои афзалиятнок барои ҳифз мебошад. Мисол, муайян кардани самтҳои фаъолият дар доираи Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД), ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви он мебошад, инчунин дар доираи ҳадафҳои рушди ҳазорсола, ки аз ҷониби мамлакати мо қабул шудааст ва самтҳои стратегии рушди иқтисодӣ, ки дар барномаҳои давлатии Тоҷикистон муайян шудаанд. [15] мебошад.

Мо таъкид менамоем, ки Тоҷикистон узви мустақими ҳамаи ин се низомҳои дар боло номбаршуда мебошад. Аммо ягона унсурҳои умумии ҳар се низом афзалияти амнияти озуқаворӣ мебошад. Баъзе унсурҳои боқимонда метавонанд барои ду низом яхела бошанд, аммо на ба ҳар се низом. Унсурҳои мавҷуданд, ки ба як низомии муайян хосанд (масалан, мубориза бар зидди бемориҳо танҳо барои Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола афзалият дорад).

Илова бар ин, бояд ба назар гирифт, ки таҳлил дар се барномаи худсарона интиҳобшуда асос ёфтааст ва ҳангоми баррасии дигар барномаҳои рушди иқтисодӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви он аст, метавонад шумораи бештари афзалиятҳои гуногун муайян карда шавад.

Камбуди дуввуми муносибати дар боло зикршуда оид ба муайян кардани афзалиятҳо дар ҳифзи иқтисодиёт ин маҷмӯъи аз ҳад зиёд аст. Албатта, ҳамаи соҳаҳои дар боло зикршудаи иқтисодо ҳифз кардан лозим аст. Аммо оё, масалан, тамоми соҳаҳои дар як андоза Ҷимоя кардан лозим аст (сохтори мошинсозӣ ва истеҳсоли бозичаҳои мулоим)? Илова бар ин, баъзе соҳаҳо бештар рушд мекунанд, баъзеи дигарашон бадтар мешаванд ва соҳаҳои дигар тамоман дурнамо надоранд. Дар ҳамаи ин соҳаҳо кӯшиши пошидан лозим нест. Ин ба дигар соҳаҳои пешниҳодшудаи ҳифзи иқтисодӣ низ баробар аст.

Барои амнияти иқтисодӣ, воқеият аҳамияти бузург дорад, яъне барои таъмини он, шумо бояд аниқ донед, ки чӣ кор карда мешавад ва чаро бо назардошти ин, ҳангоми муайян кардани самтҳои Ҷимояи иқтисодиёт, аз як тараф, ба таври назаррас миқдори маҳдуд кардан ва аз тарафи дигар низомии ҳамоҳангсозии афзалиятҳоро муайян кардан лозим аст. Дар робита ба ин, ҳангоми таъмини амнияти иқтисодӣ, метавон ҳамчун самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт пешниҳод кард, ки аввалан ҷавобгӯи манфиатҳои муайяни миллӣ ва ҳадафҳои таъмини амнияти иқтисодӣ, дуюм, ба таҳдидҳо дучор шаванд ва сеюм, таъсири мусбат дошта бошанд дар саросари иқтисодиёт ҳангоми нигоҳ доштани субот. Ҳамин тариқ, объектҳои воқеан муҳим барои иқтисодиёт, ки воқеан ба муҳофизат ниёз доранд, қайд карда шуданд.

Аммо, ин равиш ба пайдоиши мушкилоти методологӣ, ки дар боло баррасӣ кардем, оварда мерасонад, яъне имконнопазирии истифодаи низомии афзалиятноки барои ҳама гуна дигар давлатҳо мавҷудбуда. Вобаста ба ин, танҳо як мисоли алоҳидаи таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дида мебароем. Бо вучуди ин, принсиҷое, ки мо ба онҳо роҳбарӣ менамоем, комилан универсалӣ мебошанд.

Дар раванди таҳияи барномаҳои рушди иқтисодӣ то имрӯз баъзе соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон, ки диққати бештар дода мешаванд ва ба рушди манбаҳои асосии низоми иқтисодӣ нигаронида шудаанд.

Пеш аз ҳама, ба соҳаҳои мазкур бахшҳои энергетика ва иқтисодиёт дохил мешаванд, ки маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол мекунанд - кишоварзӣ ва саноат, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ.

Бояд қайд кард, ки диққати ҷиддӣ ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт дар ҷумҳурӣ танҳо соли 2007 сар карда шуд. Бучаи давлатӣ дар ин давра, бо вучуди он, ки умуман иҷтимоӣ аст, як қатор хусусиятҳои пешрафтаре ба даст меорад, яъне маблағгузорӣ барои саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва нақлиёт, алоқа, корхонаҳои хурд ва миёна. Дар натиҷа, дар соли 2018 ҳаҷми ҷунин маблағгузорӣ аз ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ 30,21% -ро ташкил дод [15].

Бо дарназардошти он, ки дар Тоҷикистон камбуди доимии захираҳои молиявӣ мавҷуд аст, сол аз сол тавачҷӯҳи бештар ба банақшагирии хароҷот ва идоракунии дақиқи онҳо дода мешавад. Назорати ҳам бо хароҷот ва ҳам бо даромади бучети давлатӣ пурзӯр карда мешавад.

Дар асоси таҳлил моро дар бахши воқеӣ ҳамчун самтҳои асосии ҷимояи иқтисодӣ то имрӯз ҷудо карда метавонем:

- гидроэнергетика;
- саноати масолеҳи сохтмон;
- саноати хӯрокворӣ;
- кишоварзӣ (аз ҷиҳати таъминоти озуқаворӣ);
- хизматрасонии алоқа ва нақлиёт;
- корхонаҳои хурду миёна.

Дар соҳаи иҷтимоӣ, маориф ва тандурустӣ аз самтҳои афзалиятнок боқӣ мемонанд.

Бахши молиявӣ соҳаҳои муҳимтарини ҳифзи иқтисодиёт, аз қабилӣ рушди низоми бонкӣ, оптимизатсия ва идоракунии бучети давлатӣ, тақмили системаи андоз ва беҳбуди фазои сармоягузорию дар бар мегирад.

Барои муайян кардани он, ки оё самтҳои стратегии дар боло зикршудаи муҳофизати иқтисодӣ ба талаботи амнияти иқтисодӣ мувофиқанд, онҳоро ба низом даровардан лозим аст.

Бояд қайд кард, ки барои муайян кардани дараҷаи таъсири самти мушаххас ба иқтисодиёт, мо ба сметаи тахминӣ таъя кардем, аз як тараф, ба миқёси дигаргуниҳо, яъне ба шумораи соҳаҳои иқтисодие, ки дар ҷараёни тағирот ширкат варзиданд, ва аз тарафи дигар, бо суръати ҷунин таъсир мекунад.

Тавре ки аз ҷадвал бармеояд, ҳамаи самтҳои стратегии дар боло қайдшудаи иқтисодиёт ҳангоми таҳлил баъзе фарқиятҳо доранд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки як низоми муайяне таъсис дода шавад, ки ба мо барои муайян кардани сатҳи иқтисодии афзалиятнокии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт мусоидат намояд.

Бо ин мақсад, мо бояд меъёрҳоеро, ки мо барои муайян кардани афзалиятҳо дар иқтисодиёт пешниҳод кардем, ба таври дақиқ баррасӣ кунем.

Пеш аз ҳама, биёед дар бораи аҳамияти ҳар се меъёри дар ҷадвал овардашуда барои системаи амнияти иқтисодӣ мулоҳиза ронем. Аён аст, ки онҳо аз ҳама муҳиманд, аммо суоле пайдо шуда метавонад, ки аввал кадомашро бояд ба назар гирифт. Масалан, агар мо интиҳоби афзалиятҳоро дар Тоҷикистон ва ҷи гуна онҳо дар ҷадвал ба низом дароварем, маълум мегардад, ки меъёри асосӣ дар ин ҳолат мутобиқати самти мушаххаси фаъолияти иқтисодӣ бо ҳадафҳои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон ва умуман давлат мебошад.

Аммо, агар ба маълумотҳои як ҷадвал аз нуктаи назари дигар нигоҳ кунем, савол ба миён меояд, ки кадом самт ба муҳофизати бештар ниёз дорад, ба шарте ки агар яке аз

онҳо хатари бехатарӣ надорад, аммо таъсири он ба иқтисодиёт бузург аст (ба монанди хидматрасонии нақлиёт ва алоқа) дар сурате, ки самти дигар ба иқтисодиёт камтар таъсир мерасонад, аммо дар айни замон шумораи зиёди таҳдидҳо (маориф) ба назар мерасанд.

Чадвали 1.

Сатҳи афзалиятноки самтҳои стратегии иқтисодиёт дар раванди таъмини амнияти иқтисодӣ.

Самтҳои иқтисодӣ	Мутобиқ шудан ба ҳадафҳои стратегӣ	Сатҳи таъсири иқтисодӣ ҳангоми тағирот	Таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ
Гидроэнергетика	+	<i>Баланд</i>	+
Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ	+	<i>Миёна</i>	-
Саноати ҳӯрокворӣ	+	<i>Миёна</i>	+
Кишоварзӣ (оид ба таъминоти озуқаворӣ)	+	<i>Баланд</i>	+
Хизматрасонии алоқа ва нақлиёт	+	<i>Баланд</i>	-
Тичорати хурд ва миёна	+	<i>Баланд</i>	+
Маориф	+	<i>Миёна</i>	+
Тандурустӣ	+	<i>Паст</i>	+
Низоми бонкӣ	+	<i>Баланд</i>	-
Муносибгардонии идоракунии бучети давлатӣ	+	<i>Баланд</i>	+
Низоми андоз	-	<i>Баланд</i>	+
Муҳити сармоягузорӣ	+	<i>Баланд</i>	+

Аз ин рӯ, дар ин ҷо бояд зинанизоми афзалиятхоро муайян кард. Дар ин замина, аз нуқтаи назари амнияти иқтисодӣ, бешубҳа, афзалият риояи манфиатҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегӣ мебошад, зеро мубориза бо чизе, ки қонегардонии эҳтиёҷоти муайяни давлат ё ҷомеаро таъмин карда наметавонад, ҳеҷ маъно надорад.

Ҷои дуҷум дар муайян кардани афзалияти самти мушаххаси иқтисодиёт барои ҳифз бояд ба мавҷудияти таҳдидҳо барои рушди ин самт дода шавад. Ин ба он вобаста аст, ки мавҷудияти таҳдидҳо ба таври худкор зарурати муҳофизатро пешкаш мекунад, дар ҳоле ки дар сурати набудани онҳо муҳофизат метавонад шакли ғайрифайда гирад ва дар баъзе ҳолатҳо, агар барои таъмини амният дар самти гуногун озод кардани баъзе захираҳо зарур бошад, он метавонад комилан муваққатан боздошта шавад. Таҳдиди амният, ки ҳамеша манфӣ аст, метавонад ба иқтисодиёт таъсири назарраси манфӣ расонад, агар онро сарфи назар аз суғурӯи шудани рушди соҳаҳои ояндадор бештар сарфи назар кунанд.

Меъёри сеюм, ки ҳангоми тартиб додани чадвал истифода шудааст - дараҷаи таъсир ба иқтисодиёт - унсури ёрирасон мебошад ва имкон медиҳад, ки афзалиятҳои иловагии афзалиятҳо ҷудо карда шаванд. Масалан, ҳам соҳаи маориф ва ҳам соҳаи тандурустӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят муҳим мебошанд ва ҳамзамон ба амнияти он таҳдидҳои зиёд доранд. Аммо, таъсири таълим ба равандҳои иқтисодӣ зиёдтар аст. Аз ин бармеояд, ки аҳамияти таъмини амнияти иқтисодии ин соҳаи баландтар хоҳад буд ва ҳангоми ташаққули стратегияи амнияти иқтисодӣ ва муқаррар кардани афзалиятҳо, бояд ба соҳаи тандурустӣ тавачҷӯӣ бештар зоҳир карда шавад.

Боз як хулосаи таҳлил ин аст. Аз нуқтаи назари зарурати ҳимояи онҳо стратегӣ метавонад соҳаҳои иқтисодиётро дар бар гирад, ки ҳангоми таҳлил арзиши на камтар аз ду аз се меъёри пешниҳодшударо мегиранд. Мисоли равшани ин зарурати такмил додани низоми андоз мебошад, ки он ба муқаррароте, ки дар ҳадафҳои стратегияи эълоннамудаи Тоҷикистон инъикос нашудаанд, вале ба иқтисодиёт таъсири бениҳоят муҳим дорад ва

манбаи таҳдидҳои зиёди амнияти иқтисодӣ мебошад, метавонад ҳамчун яке аз самтҳои асосии ҳифзи ҳисобида шавад.

Ҳамаи инҳо имкон медиҳанд, ки бо истифода аз системаи пешниҳодшуда таҳлили афзалиятҳои соҳаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ гузаронида шавад. Аммо, дар баъзе ҳолатҳо, зарур аст, ки на танҳо баррасии афзалиятҳои аллакай аз нуқтаи назари зарурати ҳимояи онҳо бо мақсади таъмин намудани амнияти иқтисодӣ, балки муайян кардани чунин афзалиятҳо дар доираи иқтисоди муайян карда шавад. Дар ниҳоят, имкон дорад, ки сиёсати давлатии иқтисодии Тоҷикистон тамоми самтҳои заруриро дар бар гирад.

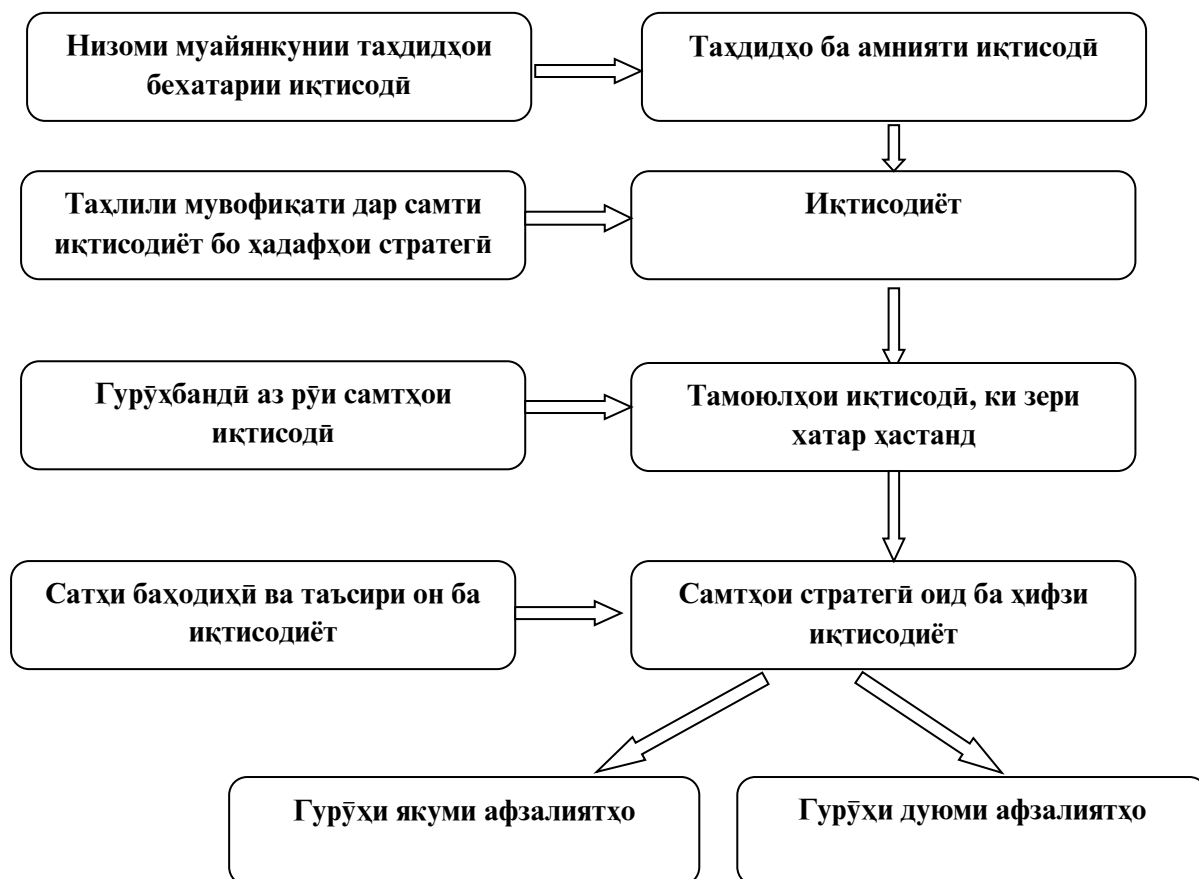
Таҳлили мо оид ба бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёти Тоҷикистон нишон дод, ки то ҳол ба самтҳои зерини иқтисодиёт диққати кофӣ дода намешавад:

- муҳочирати меҳнатӣ (аз ҷумла рафтани мутахассисон);
- фаъолияти монополияҳо ва танзими нархҳо;
- иқтисодиёти пинҳонӣ;
- фаъолияти инноватсионӣ.

Мо намехоҳем, ки ин самтҳо дар доираи сиёсати иқтисодии давлат умуман ба назар гирифта нашаванд. Аммо, фаъолиятҳо дар ин самтҳо хеле суст, ғайрифавоҷиб мебошанд ва дар баъзе ҳолатҳо бесабаб нестанд. Аз ҷумла, агар мо масъалаи муҳочиратро ба назар гирем, гуфта метавонем, ки ҳукумат барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои коргарони мо дар хориҷа ҳама чизи имконпазирро анҷом медиҳад. Аммо, аз тарафи дигар, ҳама бо вазъе розӣ ҳастанд, ки муҳочирон маблағи ба даст овардашро ба Тоҷикистон фиристанд ва воридоти асъорро таъмин кунанд. Ҳамзамон, кӯшиши коҳиш ёфтани чоришавии мутахассисон аз ҷумҳурии натиҷаи воқеӣ намедиҳад ва, албатта, маъмури ва манъкунанда мебошад, дар ҳоле ки барои ҳавасмандгардонии кормандони баландихтисос ба кор дар кишвари мо бояд шароити воқеӣ фароҳам оварда шавад.

Ҷадвали 2.

Тартиби муайян кардани самтҳои афзалиятноки ҳифзи иқтисодиёт.

Бояд қайд кард, ки дар ин кор мо танҳо таҳдидҳои маъмултаринро ба амнияти иқтисодӣ таҳлил кардем ва эҳтимол аст, ки таҳлили амиқтар камбудихо ва нуксонҳои назаррасро низ ошкор кунад. Дар оянда барои пешгирӣ намудани чунин нуксонҳо мо пешниҳод менамоем, ки ҳангоми муайян кардани афзалиятҳо системаи амалҳо дар ҷадвали поён нишон дода шавад.

Таҳлили пешниҳодшуда бо назардошти микёс ва аҳамияти вазифаҳо хеле оддӣ аст, аммо ба шумо имкон медиҳад дақиқ муайян созад, ки барои иқтисодиёт дар ҳар давраи алоҳида муҳим кадом аст ва барои муҳофизати он кадом амалҳо бояд андешида шаванд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ҳозира чунин таҳлил аҳамияти бузург дорад, зеро муайян намудани соҳаҳои муҳим ва осебпазирӣ иқтисодӣ хеле муҳим аст. Ҳангоми интиҳоби афзалиятҳо, мо бояд дақиқан дарк кунем, ки ин ба чӣ оварда мерасонад ва оқибатҳои манфии онро низ ба бор оварда метавонад. Ҳар қадаре, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд кунад, имкониятҳои бештар дар назди ӯ боз мешаванд, вале дар низом унсурҳои осебпазир низ пайдо мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Авезов, А. Х. Стратегические ориентиры устойчивого развития региона: анализ ситуации и формирование системы показателей / А. Х. Авезов // Вестн. Таджик, гос. ун-та права, бизнеса и политики. - 2015. - № 1. - С. 18-31.
2. Андросов, И. В. Дифференцированный подход к обеспечению экономической безопасности национального хозяйства: содержание и пути реализации / И. В. Андросов // Соц.-экон. явления и процессы. - 2012. - № 5-6 (039-040). - С. 9-15.
3. Дадалко, В. А. Экономическая преступность и ее влияние на экономическую безопасность государства / В. А. Дадалко, К. А. Протасов, В. В. Чекмарев // Вестн. Костром, гос. ун-та им. Н. А. Некрасова. - 2014. - № 6. - С. 119-122.
4. Журавлева, Н. А. Концепция инфраструктурной безопасности / Н. А. Журавлева // Экон. вестн. Ростов, гос. ун-та Terra Economicus. - 2009. - Т. 7, № 4 (ч. 2). - С. 133-134.
5. Илларионов, А. И. Критерии экономической безопасности / А. И. Илларионов // Вопр. экономики. - 1998. - № 10. - С. 35-58.
6. Казанин, И. Ю. Исследование социально-экономической безопасности Ростовской области, когнитивное моделирование стратегии развития / И. Ю. Казанин // Изв. Юж. федер. ун-та. Техн. науки. - 2009. - № 3, т. 92 (темат. вып.). - С. 12-16.
7. Кейнс, Д. Общая теория занятости, процента и денег / Д. Кейнс. - М.: Гелиос АРВ, 2002. - 352 с.
8. Ким, Н. В. Национальная экономическая безопасность: проблемы и оценка / Н. В. Ким // Вестн. Челяб. гос. ун-та. - 2013. - № 32 (323). Экономика. Вып. 42. - С. 30-33.
9. Листопад, М. Е. Эволюция представлений об экономической безопасности / М. Е. Листопад // Теория и практика обществ, развития. - 2011. - № 3. - С. 385-387.
10. Оцич, Ч. Записки о стратегологии / Ч. Оцич // Вестн. НГИЭИ. - 2012. - № 9. - С. 73-80.
11. Синявский, Н. Г. Формирование стратегии развития как функция обеспечения экономической безопасности / Н. Г. Синявский, В. В. Чекмарев, В. А. Дадалко // Экономика образования. - 2014. - № 4. - С. 120-124.
12. Старостин, В. В. Стратегическое управление развитием хозяйственной системы как условие обеспечения экономической безопасности региона / В. В. Старостин // Экономика образования. - 2009. - № 4, ч. 1. - С. 49-51.
13. Тамбовцев, В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестн. МГУ. - 1995. - № 3. Сер. 6: Экономика. - С. 3-11.
14. Феофилова, Т. Ю. Проблемы теории экономической безопасности / Т. Ю. Феофилова // Проблемы соврем, экономики. - 2009. - № 4. - С. 103-106.

15. Ходиев, Д. А. Стратегия развития человеческого капитала в трудоизбыточном регионе / Д. А. Ходиев // Вестн. Таджик, нац. ун-та. Сер. соц.-экон. и обществ, наук. - 2014. - № 2/11 (155). - С. 15-19.

УДК 33.339

Шокирова Ш.М.

НАҚШИ ИҚТИСОДИИ НЕРУГОҲОИ БАҶИ ОБЌ РОГУН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақола оиди масъалаҳои рушди саноати энергетикӣ ҳамчун яке самтҳои стратегии иқтисодиёти миллӣ ва афзоиши ҳиссаи содироти қувваи бақ ба кишварҳои хориҷи наздик ва Афғонистону Покистон, инчунин муносибатҳои судманди иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осӣи Марказӣ ва Ҷанубӣ баррасӣ карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: содироти нерӯи бақ (электроэнергия), арзиши нерӯи бақ, истеҳсолот, комплекси энергетикӣ, нерӯгоҳҳои бақи обӣ (НБО), қувваи бақ ба кишварҳои ҳамсарҳад ва муҳити зист

Шокирова Ш.М.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ РОГУНСКОЙ ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются вопросы развития энергетической отрасли как один из стратегических направлений национальной экономики и увеличения доли экспорта электроэнергии в странах Ближнего зарубежья и соседнего Афганистана, Пакистана, а также взаимовыгодных внешнеэкономических связей Республики Таджикистан со странами Центральной и Южной Азии.

Ключевые слова: экспортная электроэнергия, стоимость электроэнергии, производство, энергетический комплекс, гидроэлектростанция (ГЭС), электричество в соседние страны и окружающая среда

Shakirova Sh.M.

THE ECONOMIC ROLE OF THE HPS ROGUN IN DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article considered the development of the energy industry as one of the strategic directions of the national economy and increasing the share of electricity exports in the countries of the Near Abroad and neighboring Afghanistan, Pakistan, as well as mutually beneficial foreign economic relations of the Republic of Tajikistan with the countries of Central and South Asia.

Key words: export electricity, electricity cost, production, energetic complex, hydropower station (HPS), electricity to neighboring countries and environment

Rogun a region in the Republic of Tajikistan has become famous as it has one of the largest dams in the world. Rogun Dam is an embankment dam under construction on the Vakhsh River in southern Tajikistan. The dam is situated 110 km from Dushanbe. The Rogun hydropower plant which is known as the largest in Central Asia has a long history. The dam's construction was started in 1976 and it is a strategically important hydropower facility in Tajikistan for the coming years. It is one of the planned hydroelectric power plants of Vakhsh Cascade. The Rogun dam with a height of 335 meters has played an important role in the development of the country. This dam has existed half constructed for a long time.

Construction of the dam began in the Soviet era, in 1976, but was abandoned after the collapse of the Soviet Union. Over three decades the dam was under construction but nothing was changed. Due to its controversial state, construction was suspended in August 2012 pending World Bank reports. Eventually, project was restarted by the Tajik government with Chinese help in 2017. The power plant's first unit was commissioned in November 2018.

As it was stated the dam has a long history and to make it clear and know more about it we have to go back in time to 20th century. The Rogun Dam was first proposed in 1959 and a technical scheme was developed by 1965. Construction began in 1976, unfortunately the project was stalled after the collapse of the Soviet Union. After gaining independence Tajikistan tried to attract investors and start the construction again. Due to this an agreement on finishing the construction was signed between Tajikistan and Russia in 1994. Since the agreement was not implemented, it was denounced by Tajikistan parliament. Later after ten years in October 2004, an agreement was signed with RUSAL in which RUSAL agreed to complete the Rogun facility, to build a new aluminum plant and to rebuild the Tursunzade Aluminum Smelter. In February 2007, a new partnership between Russia and Tajikistan to complete the dam was announced, but later was refused by Russia because of disagreement concerning the controlling stake in the project. Each country wanted the highest percentage of power but ultimately it cancelled the project. In May 2008, Tajikistan announced that construction of the dam had resumed.

By December 2010, one of the river diversion tunnels was renovated and the second expected to commence in June or July 2011. Construction of the dam was suspended in August 2012 pending the World Bank assessment.

In 2010, Tajikistan launched an IPO to raise US\$1.4 billion to finish construction of the dam. By April 26 of that year the Tajik government had raised just US\$184 million, enough for two years of construction. On July 1, 2016 the state commission in charge of the project had chosen the Italian company Salini Impregilo to carry out the construction for \$3.9 billion. The project is broken down into four components, with the most expensive one involving the building of a 335-meter-high rockfill dam which will entail costs of around \$1.95 billion. On October 29, 2016 Tajik president Emomali Rahmon officially launched the construction of the dam. At the ceremony, the river's flow was ceremonially diverted through the reconstructed diversion tunnels. The construction of the dam was expected to take two years. The power plant's first unit was commissioned in 2018 which started its work and second turbine is expected to be commissioned by 2019.

The design capacity of the Rogun hydropower plant is 3,600 MW (more than 17 billion kWh) with 6 units of 600 MW each and annual electricity generation of 13.1 billion kWh / year. By carrying out long-term regulation of the flow of the Vakhsh River, the Rogun hydropower plant will not only increase the total electricity generation of the hydroelectric cascades on the Vakhsh river, but most importantly, its operation in any required mode, producing not only summer electricity, but also the scarcest in the region.

Tajikistan in the first half of this year exported about 870.8 million kW / h of electricity to neighboring countries. Most of this volume was exported to neighboring Afghanistan - 811.4 million kW / h, the other part of electricity was supplied to neighboring Kyrgyzstan.

According to the Monitoring and Early Warning in Tajikistan report, in July, 205.2 million kW / h of electricity was sent from the Sangtuda-1 and Sangtuda-2 hydropower stations

via 220 kW and 110 kW networks to Afghanistan, which is 23.6 million kW /h less than in July 2016.

13.5 million kW / h of electricity was exported to Kyrgyzstan, which is 1.3 million kW/h more compared to the same period last year. The total volume of electricity exported was 13.5% of the total volume produced in Tajikistan. Only in July, this year in Tajikistan produced 1 billion 607 million kW / h or 51.8 million kW / h per day. Domestic consumption has increased over the same period last year by 1 million kW / h and amounted to 1.4 billion kW / h, which is 7.6% more than in June of this year.

Tajikistan in 2018 exported nearly more than 2,4 billion kWh of electricity, which is twice more than the previous year when the country exported 1,3million kWh. From this amount 926million kWh was exported to Islamic republic of Afghanistan and 1,48 billion kWh was exported to our neighbor country Republic of Uzbekistan.

Thus, total revenues to the budget of Tajikistan due to the export of electricity last year could be at least 67 million US dollars. At that, more RT should have been received from the IRA, although it was supplied 1.5 times less than the Republic of Uzbekistan: Tajik electricity costs twice as much (\$ 0.04 / kWh) to Afghanistan than Uzbekistan (\$ 0.02 / kWh in the summer and 25% more expensive in the winter, like the citizens of the Republic of Tajikistan), who started buying the Tajik "light" only from April 2018.

At the same time, how much Kyrgyzstan received (and received), which also bought about 400 million kWh of electricity (for \$ 10 million) per year, is not reported.

In general, due to the sale of electricity, which in the republic last year produced more than 19.7 billion kWh, the budget received 2.7 billion somoni (286 million US dollars or 18.9 billion rubles at the NBT exchange rate as of January 28, 2019) , which is 458.8 million somoni (48.6 million dollars or 3.2 billion rubles) more than in 2017.

Most of the additional electricity produced last year (1.63 billion kW • h) was exported (1.1 billion kW • h), the total production growth was 9%.

The main producers of electricity remain OAHK "Barki Tochik" (16.2 billion kW), JSC "Sangtuda-1 HPP" (2.3 billion kW), JSC "Sangtuda-2 HPP (826.4 million kW), Pamir OJSC Energy"(184 million kW) and now also Rogun HPP (90 million kW).

By 2030, Tajikistan will increase electricity production in the country to 10,000 MW, whereas now, with the commissioning of the first unit of the Rogun HPP, it amounts to almost 6,000 MW.

More than half of all expenditures on the fuel and energy complex planned for 2019, namely 2.1 billion somoni (\$ 223 million), will be directed to the completion of Rogun hydropower station

The Rogun hydropower plant in Tajikistan will be able to generate 17 billion kilowatts per year. Republic President Emomali Rahmon launched the most powerful hydroelectric power station in the country and in Central Asia.

A 63 kilometers of tunnels were drilled in the mountain. Not only the Rogun dam is unique, but also its reservoir. Its total volume is almost 13 billion cubic meters. It is planned to be used both for energy and for irrigation purposes. Water will be used to irrigate drylands of more than 300 thousand hectares. According to them, the current account deficit is estimated to reach 3.8% of GDP in 2018 and will gradually decrease in the medium

After working for one and a half month the Rogun HPP produced 3 times more electricity in the country than the small hydropower stations in entire 2018. Currently in Tajikistan, there are 286 small hydropower plants with a total capacity of 26.7 MW. These stations produced just over 33 million kWh of electricity last year, according to the Ministry of Energy and Water Resources of the Republic of Tajikistan.

The first unit of the Rogun hydropower plant, which was launched on November 16 of last year, produced 90.3 million kWh of electricity before January 1, 2019, which is triple more than other stations. In general, according to the Ministry of Energy, last year Tajikistan produced

a record amount of electricity in the history of the republic: more than 19.7 billion kWh. The Ministry of Energy notes that before this the highest figure for the production of electricity was in 1988: then 18.6 billion kWh of energy was produced.

It should be noted that the first hydro unit of the Rogun HPP at the initial stage, on average, operates at a capacity of 100 MW. Gradually, as the water level in the reservoir rises, its capacity will reach the projected 600 MW. It is expected that this will happen by 2033.

In addition, it is planned to export part of the generated electricity from the Rogun HPP. After putting all six units into operation, Rogun will be able to generate 13-17 billion kilowatt-hours of electricity annually. This is almost an annual output of all existing hydroelectric power plants in Tajikistan. If we annually sell, for example, 10 billion kilowatt-hours of this energy at the price of 3-4 cents, we will be able to receive \$ 300-400 million per year.

Advantages of hydropower:

From the beginning of the article we talked about the HPP of the country. The main thing we have to know is that what benefits besides electricity it brings to our society, environment and ecology. Hydropower stations are called green energy meaning no harm to ecology.

Hydropower is fueled by water, so it's a clean fuel source, meaning it won't pollute the air like power plants that burn fossil fuels, such as coal or natural gas.

Hydroelectric power is a domestic source of energy, allowing each state to produce their own energy without being reliant on international fuel sources.

Along with the increasing needs of industry in electricity, the population of the country also grows year after year (by more than 2% on average per year), which means there are more and more new households that are connected to the country's electricity system.

The energy generated through hydropower relies on the water cycle, which is driven by the sun, making it a renewable power source, making it a more reliable and affordable source than fossil fuels that are rapidly being depleted.

Impoundment hydropower creates reservoirs that offer a variety of recreational opportunities, notably fishing, swimming, and boating. Most water power installations are required to provide some public access to the reservoir to allow the public to take advantage of these opportunities.

Some hydropower facilities can quickly go from zero power to maximum output. Because hydropower plants can generate power to the grid immediately, they provide essential back-up power during major electricity outages or disruptions.

In addition to a sustainable fuel source, hydropower efforts produce a number of benefits, such as flood control, irrigation, and water supply.

REFERENCES

1. Султон Р., Камолиддинов А., От Арала до Рогун: современная водохозяйственная обстановка в бассейне Амударьи, Центральная Азия и Кавказ, Том 17, 2014 год, стр.177
2. From Wikipedia, the free encyclopedia, Rogun Dam [электронный ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Rogun_Dam (Дата обращения 21.05.2019)
3. Как строительство Рогун повлияет на международные резервы Таджикистана [электронный ресурс]: <https://tj.sputniknews.ru/country/20190116/1027987703/stroitelstvo-rogunskaya-gas-tajikistan.html>, (Дата обращения 03.06.2019)
4. Стало известно, сколько электричества произвела Рогунская ГЭС с начала работы [электронный ресурс]: <https://tj.sputniknews.ru/country/20190201/1028142167/Stalo-izvestno-skolko-elektrichestva-proizvela-Rogunskaya-GES-s-nachala-raboty.html>, (Дата обращения 05.06.2019)

Рустам Абдукаюм Рустам

МАВҶЕИ САРМОЯГУЗОРИҶОИ ХОРИҶӢ ДАР САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР

Мақола ба омӯзиши хусусият ва аҳамияти ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат, махсусан нисбати амалӣ гардидани ҳадафи чоруми миллӣ бахшида шудааст. Муаллиф моҳияти ташкилотҳои молиявии байналмилалиро дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ва мавқеи онҳо дар рушди соҳаи саноати кишвар муайян намудааст. Дар мақолаи илмӣ факту рақамҳо аз нишондиҳандаҳои оморӣ истифода гардидаанд ва алоқамандии ин равандро ба афзоиши гардиши савдои хориҷӣ, махсусан афзоиши молҳои содиротӣ нишон додааст.

Калимаҳои асосӣ: ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, зарурат ва моҳияти ҷалби сармоягузори хориҷӣ, соҳаи саноат, корхонаҳои муштарак, иқтисодиёти миллӣ, имтиёзҳои андозӣ.

Рустам Абдукаюм Рустам

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена изучению сущности и значения привлечения иностранных инвестиций в национальную экономику Республики Таджикистан. Научная новизна работы состоит в уточнении форм и условий привлечения капиталовложений, в определении направлений по улучшению инвестиционного климата, и его роль на обеспечение ускорение индустриализация государство, также в выявлении факторов, препятствующих процессу инвестирования.

Ключевые слова: сущность и необходимость привлечения иностранных инвестиций, промышленный сектор, совместные предприятий, национальная экономика, налоговые льготы.

Rustam Abdukayum Rustam

ROLE OF FOREIGN INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of the nature and significance of attracting foreign investment in the national economy of the Republic of Tajikistan. The scientific novelty of the work is to clarify the forms and conditions for attracting investment, to identify areas for improving the investment climate, and its role in ensuring the acceleration of industrialization of the state, as well as in identifying factors that impede the investment process.

Key words: the nature and necessity of attracting foreign investment, industrial sector joint ventures, national economy, tax incentives.

Яке аз тамоюлҳои рушди хоҷагии ҷаҳонӣ ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар шароити муосир, ҷаҳол гардидани нақши ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва зиёд намудани миқдори умумии қарзу маблағгузориҳои онҳо мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаҳолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳу

сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, такмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олиӣ худ эълон намудааст. [1]

Сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад, ки дар шакли сармояи соҳибкории ба корхонаҳои истеҳсолии кишвар ва дар шакли сармояи қарзӣ аз суратҳисоби ҷорӣ бонкҳои хориҷӣ иҷро гардад. Зеро, ки ҷфк,в сармоягузориҳои соҳибкориро дар умум ба 2 гуруҳ ҷудо менамоянд: - сармояи мустақим; - портфелӣ.

Роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ стратегияи ислоҳоти куллии иқтисодиро бо мақсади таъмин намудани сатҳи баланди зиндагии мардум, таъсиси коргоҳҳои нави истеҳсолию хизматрасонӣ, навсозӣ ва босамар намудани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ пеш гирифт. Дар ҳамин замина ҷалби сармояи хориҷӣ ва ворид намудани технологияҳои нави замонавиро ҳамчун омилҳои муҳим дар рушди иқтисодӣ кишвар яке аз масъалаҳои калидӣ меҳисобид.[4. - С.115.]

Фаъолияти сармоягузорӣ ба таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, инчунин нисбати бартарафсозии оқибатҳои фарсудаҳои воситаҳои асосӣ, хариди коғазҳои қиматнок ва ҷалби воситаҳо ба активҳои корхонаҳои дигар алоқаи зич дорад.

Рушди соҳаи саноат барои ҳамаи кишварҳои дунё ва ҳамгироии онҳо ба иқтисодӣ ҷаҳонӣ то андозае ба тӯфайли сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад барои ҳамгироии он ба иқтисодӣ ҷаҳон мусоидат намояд. Ҷалби фаъоли сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодӣ кишвар имкониятҳои зеринро фароҳам меоварад:

- **ворид намудани технологияҳои нав.** Сармоягузориҳои калонтарини хориҷӣ, ба қатори ширкатҳои рақобатпазир дохил гардида, тамоми дастовардҳои дар натиҷаи фаъолияти дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолот ба даст омада, то ташкилнамоии бозорҳои фурӯш ва ҷойгиркунии воситаҳои истеҳсолии худ, дар кишварҳои гуногун истифода мекунанд. Кишварҳои, ки аз фаёлона ӯҳдаи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ баромада тавонистанд, дар натиҷаи рушди низоми саноатии худ баъдан таъсири онро эҳсос менамоянд, ки аз ин дигарон метавонанд ҳавасманд бошанд. Аксари ширкатҳои маҳаллӣ барои ривочу рақобат додани фаъолияти худ бо сармоягузориҳои хориҷӣ робита пайдо намуданд, низоми «ноу-хау»-ро дар шароити шиддати рақобатнокии бозор ба зудӣ омӯхтанд. То ин, ки дар шароити рақобати шадиди бозори озодона амал намуда тавонанд. Дар рақобати имрӯзаи бозори истеҳсоми молҳои ниёзи мардум пайдо намудани мавқеи худ дар бозор кори бе ниҳоят мушкил буда, истеҳсолгар аз руи тамоми талаботҳои бозор бо истеҳсол ва технологияи худ бояд рақобатпазир бошад;

- **ташкिल намудани ҷойҳои нави корӣ.** Дар мамлакатҳои, ки соҳаи иқтисодиашон ҳолати гузариш дорад, дар ин раванд масъалаи асосии он шуғли нопоурра ё худ бекорӣ пай дар пай ва ҳамеша афзоишбанд менамояд. Кӯшишу талошҳои паст кардани сатҳи бекорӣ тавассути кушодан ва ба истифода додани корхонаҳои истеҳсолӣ, ки доиси ташкिल намудани ҷойҳои нави корӣ дар сектори давлатӣ мегарданд, на доимӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда мерасонад. Дар ин замина, сармояи мустақими хориҷӣ аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ метавонанд, ки ҷойҳои нави кориро бо хароҷот намудани маблағҳои камтарин тавассути истифода намудани технологияҳои муосири рақобатпазир ташкил намоянд. Қайд намудан ҷои аст, ки болои талошҳои зиёдашон савияи донишу хониши мутахассисони маҳаллии корхонаҳо дар базаи ин технология такмил дода, мутахассисони дараҷаи олӣ омода намоянд. Воқеан ҳам ин марҳила пас аз якчанд вақт таъсири худро ба иқтисодӣ ҳам маҳаллӣ то ба экспорти молҳои стандарти ҳатман мегузорад. Дар ҳама ҳолат, курсҳои омӯзишӣ ба манфиати худӣ корфармо ҳамчун дурнамои фаъолияти он бурда мешаванд;

- **рушди содирот.** Сармоягузори мустақим ва ғайри мустақими фаъоли хориҷӣ боиси зиёд гардидани иқтидори содироти мамлакат гардида, дар дилхоҳ вақту соатҳо вобаста аз як мамлакат ба дигар мамлакат, инчунин ба бозорҳои кишварҳои сармоягузор мешавад, имконияти таъмини асбори озод мубодилашавандаро доранд, ки ин раванд яке аз омилҳои рушди устувори иқтисодиёти тамоми мамлакатҳои дунё ҳаётан муҳим мебошад. Алалхусус, асбори озод ивазшаванда дар ин радиф барои пардохт намудани қарзҳои берунӣ ва харид намудани молҳои хориҷӣ, инчунин барои сармоягузори дохилӣ зарур мебошад. Аз ҳисоби содирот истифодаи асбори хориҷии ба даст овардашуда, тамоми мамлакатҳоро барои паст намудани маҳдудиятҳои тичоратӣ водор намуда ва дар интегралсия ё ҳамгирии онҳо ба робитаҳои байналмиллаӣ ва иқтисодиёти ҷаҳонӣ заминаи асосӣ мегузорад. Мусоидат намудан барои расидан ба мақсадҳои дар пеш гузошта, ба манфиати ҳарду ҷониб мебошад.

Таҳлили равандҳои глобалии инвестиционӣ дар ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки зиёд гардидани фаъолнокии сармоя тавассути ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ барои кишварҳои ниёзманд метавонад оқибатҳои мусбӣ ва манфӣ дошта бошад. Барои Тоҷикистони азизамон бартарии ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва грантҳо буда метавонанд:

1) заминагузори намудан барои ҳамгирии иқтисоди миллӣ ба низоми хоҷагидори ҷаҳонӣ, ки барои зиёд намудани иқтидори содироти бо роҳи истеҳсоли баровардани маҳсулотҳои маҳаллӣ ва ҳамроҳи ширкатҳои хориҷӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ шароити хуб ва дастрасро фароҳам меоварад. Зиёд гардидани иқтидори содироти мамлакат имкон медиҳад, ки асбори хориҷиро зиёдтар ворид намуда, дар ин раванд имкони таъмин гардидани баланси пардохтро низ дорад, ки бо ин роҳ захираҳои тиллоӣ-асборӣ метавонанд зиёд гарданд. Инчунин, молҳои истеҳсоли дохилӣ ва воситаҳои меҳнат, ки дар қаламрави мамлакат истеҳсол намешаванд ё истеҳсоли бо баъзе сабабҳои иқтисодӣ, экологӣ, технологӣ ва ғайра мақсаднок нестанд имкони истеҳсолиро надоранд, метавонанд харидори қарда шаванд;

2) ворид намудани техникаву технологияҳои муосири хориҷӣ, ки воқеан ҳам ба манфиат буда, пурсамаранду аз лиҳози экологӣ барои саломати бехатар, таҷрибаи идоракунии ва кор дар асоси шартнома якҷоя бо мубодилаи ба ҳар ду ҷониб манфиатбахши «ноу-хау», ки дар қаламрави кишварамон эҷод шудаанд;

3) фаъол гардонидани рақобати солими корхонаҳои ватанӣ ва корхонаҳои хориҷӣ, ки боиси боло рафтани сифати маҳсулот мегарданд;

4) суръати барқароркунии иқтидори соҳаҳои асосӣ тезонидан лозим аст. Зеро, ки саноату гидроэнергетика ва нақлиёту алоқа, дар кутохтарин фурсати ояндаи наздик имкони муайян нақмудани рушди иқтисодиёти Тоҷикистонро доранд;

5) ба пуррагӣ истифода намудани иқтидори истеҳсоли ва зехнӣ.

Қоршинос сармояро ҳамчун маблағгузориҳои дарозмӯҳлат барои рушди соҳаҳои иқтисодиёт, инфрасохтору бахши аграрӣ, барномаҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳам дар дохили кишвар ва ҳам беруни он зарур мешуморад. Бинобар ин, пайваста бо мақсади рушду инкишофи истеҳсолоту соҳаҳои иҷтимоӣ ва соҳибқорӣ хурду миёна ва афзун гардонидани фойданокии онро баррасӣ ва ҳаллу фасл менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки шароити муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукуматро водор месозад, ки ҳамкориҳоро бо ташкилотҳои молиявӣ қарзии байналмилалӣ бояд ба рушди самтҳои зерин нигаронида шавад:

- ❖ рушди фаъолияти соҳибқорӣ ва бахши хусусӣ;
- ❖ рушди соҳаи кишоварзӣ;
- ❖ рушди соҳаи энергетика;
- ❖ рушди бахши молиявӣ мамлакат;
- ❖ баланд бардоштани сифати хизматрасонии бонкӣ;
- ❖ қоҳиши сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ;

❖ рушди ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф.

Самтҳои зикрғфта метавонанд дар ҳақиқат ба рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи воқеӣ гузоранд.

Тоҷикистони соҳибистиклол дар давраи сипаригашта, 28 соли даврони Истиқлолият узви комилҳуқуқи ташкилотҳои гуногуни иқтисодиву молиявӣ гаштааст, ки дар (чалвали № 1) тавсиф меёбад.

Ҷадвали № 1

Узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ [7]

Номгӯи ташкилот	Санаи воридшавӣ	Қароргоҳ
Созмони Милалӣ Муттаҳид	02.03.1992	Нью-Йорк
Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо	26.02.1992	Вена
Созмони Конфронси Исломи	01.12.1992	Ҷидда
Созмони Ҳамкорихои Иқтисодӣ	18.01.1993	Техрон
ЮНЕСКО	06.04. 993	Париж
Бонки Байналмилалӣ Таҷдид ва Рушд	27.04.1993	Вашингтон
Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбор	06.1993	Вашингтон
Корпоратсияи Байналмилалӣ Молиявӣ	06.1993	Вашингтон
Ассотсиатсияи Байналмилалӣ Рушд	06.1993	Вашингтон
Ассотсиатсияи Байналмилалӣ оид ба кафолати Сармоя	06.1993	Вашингтон
Ташкилоти Байналмилалӣ Меҳнат	26.11.1993	Женева
Ташкилоти Байналмилалӣ Муҳочират	29.11.1994	Женева
Ташкилоти Озуқаворӣ ва Кишоварзии СММ	11.1995	Рим
Бонки Исломии Рушд	11.1996	Ҷидда
Бонки Осӣёии Рушд	20.02. 998	Манила
Созмони Умумичаҳонии Савдо	02.03.2013	Женева

Манбаъ: Дар асоси омӯзиши маводҳои сайти расмӣ <http://www.wikipedia.org> ва дигар сарчашмаҳои илмӣ аз ҷониби муаллифон таҳия гардидааст.

Натиҷаи ҳамкорӣҳо бо созмону ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ буд, ки давра ба давра ба дастовардҳои муҳими иқтисодӣ ноил гардидем. Махсусан яке аз ҳадафҳои миллии Ҳукумати кишвар таъмини истиқлолияти энергетикӣ мебошад. Ба мо муяссар гашт, ки дар самти таъмини истиқлолияти энергетикӣ бо маблағгузориҳои 36 миллиард сомонӣ иншооти хурду бузурги муҳимро оид ба истеҳсоли интиқоли барқ сохта, ба истифода диҳем. [1]

Диаграммаи № 1

Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи шакли сармоягузориҳо дар соли 2018

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз Раёсати пешбурди фаъолияти сармоягузорӣ -2019 тартиб дода шудааст.

Мувофиқи маълумоти Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми сармоягӯзории хориҷӣ дар соли 2018 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 644 500 млн. доллари ИМА-ро ташкил намуд. Аз маблағи умумӣ 326 800 млн. доллари ИМА ба сармоягӯзории мустақим ва 317 700 млн. доллари ИМА ва қарзҳои аз тарафи корхонаю ташкилотҳо ҷалбгардида, рост меояд.

Аз натиҷаи таҳлилҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар соли 2018 воридоти сармояи мустақим нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 ба маблағи 27,7 млн. доллари ИМА коҳиш ёфтааст.

Ҷадвали № 2

Ҷалби сармояи хориҷӣ аз рӯи намудҳои он давоми солҳои 2007-2018

Солҳо	Мустақим	Дигар намуди сармоягӯзорӣ	Сармоягӯзории портфелӣ	Ҳамагӣ млн. доллари ИМА
2011	161,4	164,0	0,1	325,5
2012	391,3	355,0	0,1	746,4
2013	341,1	670,6	0,2	1011,9
2014	377,4	530,4	1,4	909,2
2015	470,9	506,9	0,0	977,8
2016	434,2	408,4	0,1	842,7
2017	354,5	245,9	500,0	1100,4
2018	326,8	317,7	-	644,5
Ҳамагӣ	2857,6	3198,9	501,9	6558,4

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазъи иқтисодию иҷтимоии ҚТ-2019

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 муайян кардан мумкин аст, ки дар соли 2018 воридоти сармояи мустақим нисбат ба соли 2017 ба маблағи 27,7 млн. доллари ИМА коҳиш ёфтааст, аммо дигар намуди сармоягӯзориҳо ба маблағи 71,8 млн. доллари ИМА афзоиш ёфтаанд. Хусусияти дигари ҷалби сармояи хориҷӣ аз рӯи намудҳои он дар давоми солҳои 2017 ва 2018 дар он ифода меёбад, ки соли 2017 сармоягӯзории портфелӣ ба маблағи 500, 0 млн. доллари ИМА дар соҳаҳои иқтисодии кишвар азхуд карда шудаанд. Яъне агар як намуди сармоягӯзории мустақим соли 2018 нисбати соли 2017 коҳиш ёфта бошад, лекин дар маҷмӯъ ин нишондиҳанда баръакс бо кам шудани сармоягӯзорӣ дар соли 2018 ба маблағи нисбатан калон 455,9 млн. доллари ИМА нисбати соли 2017 дида мешавад.

Дар заминаи Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси таҳияи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои давраи то соли 2030 се принциби асосии рушд дарбар мегирад, ки инҳоянд:

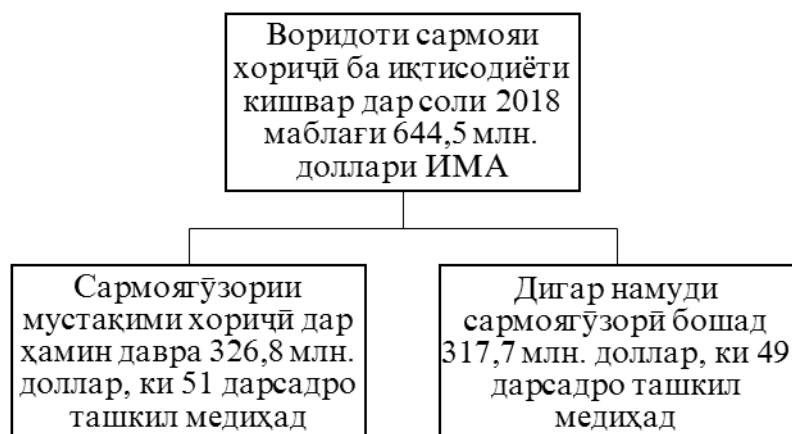
- ✓ боздоранда (пешгирии осебпазирии рушди оянда);
- ✓ саноатикунонӣ (баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллий);
- ✓ инноватсионӣ (рушд дар асоси навоариҳо дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишварро) пешбинӣ менамояд.

Ин ҳуҷҷати муҳим, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 се марҳилаи панҷсолаи рушдро дарбар мегирад:

- ✓ гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ (солҳои 2016-2020);
- ✓ рушди босуръати иқтисодиёт бо мақсади ҷалби сармоя (солҳои 2021-2025);
- ✓ тадриҷан ба анҷом расонидани индустриализатсия тавассути тақвияти зарфият, алалхусус рушди илм ва навоарӣ (солҳои 2026-2030). [3. - С.7.]

Таъмин намудани устувории соҳаи саноат дар ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ, азҷумла таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум ва таъмин намудани рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодиёт шароити мусоид фароҳам меорад.

Вазъи сармоягузори хориҷӣ ва гурӯҳбандии онҳо аз рӯи намудҳои он

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазъи иқтисодию иҷтимоии ҚТ-2019.

Ба мо маълум гардид, ки дар давоми соли 2018 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ, нисбат ба ҳамин давраи соли 2017 ба маблағи 27,7 млн. доллар кам гардидааст. Фаъолияти сармоягузорӣ яке аз омилҳои асосии таъминкунандаи рушди минбаъдаи кишвар ба ҳисоб меравад.

Мо барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда ҳамкориро бо шарикони рушди минбаъд низ идома медиҳем ва сармояи мустақими ҷалбшударо ба ворид намудани техникаву технологияҳои муосири истеҳсоли, таъсиси ҷойҳои кории нав ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатноки ватанӣ равона мекунем. Вобаста ба ин, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки фаъолияти худро доир ба беҳсозии фазои сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ва муаррифии лоиҳаҳои сармоягузорӣ вусъат бахшад.[1]

Дар соли 2018 ба иқтисодиёти мамлакат беш аз 55 давлати ҷаҳон сармояи хориҷӣ ворид намудаанд, ки бештар онҳо аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой – 330,5 млн. доллар ИМА -51,3 фоизро сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, алоқа, омӯзиши геологӣ ва истихроҷи канданиҳои ғайриметаллӣ, саноат, сохтмон ва дигар намуди хизматрасониҳо), Федератсияи Россия – 21,5 млн. доллар 3,3 фоиз (сохтмон, алоқа, омӯзиши геологӣ, хизматрасонии молиявӣ, саноат, сохтмон, ва дигар намуди хизматрасониҳо), 61,4 млн. доллар ё ин, ки 9,5 фоиз ба Британияи Кабир рост меояд, ки омӯзиши геологӣ – истихроҷи канданиҳои ғайриметаллӣ, хизматрасонии молиявӣ сохтмон ва истихроҷи ангиштро дар бар мегирад), Иёлоти Муттаҳидаи Амрико – 8,7 млн. долл. ИМА - 1,3 фоиз (молия ва маориф), Филипин – 38,0 млн. доллар – 5,9 фоиз (хизматрасонӣ, монтажи таҷҳизоти технологӣ, хизматрасонии молиявӣ), Арабистони Саудӣ - 19,6 млн. долл. ИМА -3 фоиз (хизматрасонии роҳ), Аморати Муттаҳидаи Араб – 9,9 млн. долл. ИМА – 1,5 фоиз (молия, сохтмон, саноат) ва дигар давлатҳо -813,3 млн. долл. ИМА-12,2 фоиз мебошад.

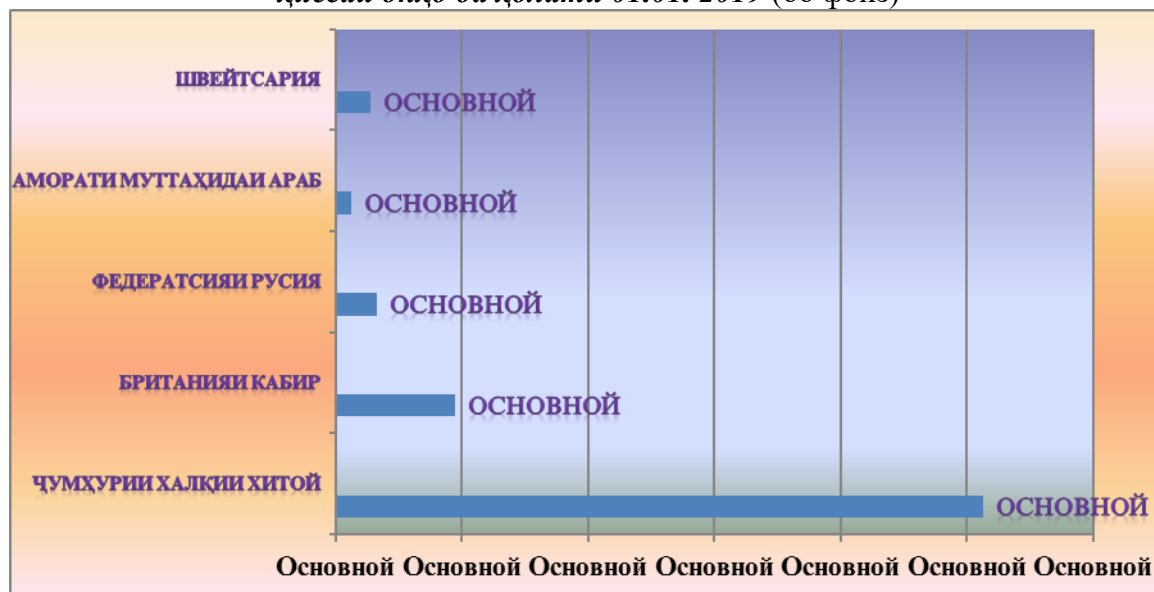
Аз нишондиҳандаҳои расми № 2 маълум мегардад, ки ҳиссаи бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвари мо дар соли 2018 аз Ҷумҳурии Халқии Хитой -330,5 млн.доллари ИМА ё ин ки 51,3 фаиз, 61,4 млн. доллари ИМА ё ин ки 9,5 фоиз ба Британияи Кабир, Федератсияи Русия- 21,5 млн. доллари ИМА ё ин ки 3,3 фоиз, Аморати Муттаҳидаи Араб- 9,9 млн.доллари ИМА ё ин ки 1,5 фоиз ва давлати Швейтсария- 17,9 млн.доллари ИМА ё ин ки 2,8 фоизро ташкил намудааст.

Дар натиҷаи гузариши иқтисодиёти мамлакат ба иқтисоди бозорӣ ва дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ як қатор корхонаҳои саноатӣ ба шакли ҷамъиятҳои

саҳомӣ табдил ва корхонаҳои муштарак бо сармоягузориҳои хориҷӣ ва корхонаҳои хусусӣ таъсис ёфтанд.

Расми № 2

Шарикони иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи сармоягузорӣ ва ҳиссаи онҳо ба ҳолати 01.01. 2019 (бо фоиз)

Манбаъ: Маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ дар соли 2018

Мақсади сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат аз инҳо иборат аст:

- ✓ рушди босубот ва инноватсионии саноат;
- ✓ афзунгардони ва таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва дар асоси он ҳал намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат ва таъмин намудани амнияти миллӣ;
- ✓ гузариши иқтисодиёти мамлакат аз тавлидкунандаи ашёи хом то ба шакли истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳоии ватанӣ;
- ✓ мусоидат ба шуғли аҳоли, ташкили ҷойҳои нави корӣ мебошад. [2. – С.4]

АДАБИЁТ

1. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 22 декабри соли 2016, 22 декабри соли 2017, аз 26 декабри соли 2018.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат». 30 майи соли 2017 № 1415. – С.4.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. - С.6.
4. Муртазоев О.Қ. Бобоев Ҷ.И. Барномаҳои инноватсионӣ ва дастгирии давлатии дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маҷалаи илмӣ Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе: «ТГУК», 2019. - №3(28). - С. 114-125.
5. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон – www.nbt.tj.
6. Сомонаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.
7. Сайти расмӣ Бонки Ҷаҳонӣ www.vseirnyjbank.org.
8. Сомонаи расмӣ Википедия www.wikipedia.org.

Курбонов А.Р., Сафаров Ч.А.

ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИНФИРОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ ОН

Дар мақолаи мазкур фаъолияти соҳибкороии инфиродӣ, таърихи пайдоиш ва инкишофи он дар мамлакат, ҳамчунин баъзе паҳлуҳои назарявӣ ва мулоҳизаҳо доир ба густариши он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: соҳибкороии инфиродӣ, бақайдгирии давлатӣ, патент, шаҳодатнома, даромади бучаи давлат, мулоҳизаҳо

Курбонов А.Р., Сафаров Д.А.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается индивидуальное предпринимательство, его происхождение и развитие в стране, а также некоторые его представления и теоретические аспекты о его развитии в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: частное предпринимательство, государственная регистрация, патент, свидетельство, доходы государственного бюджета, комментарии.

Kurbonov A.R., Safarov Dz.A.

THE PRIVATE INDIVIDUAL ENTREPRENEURSHIP-IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS CHALLENGES IN DEVELOPMENT

The given article is considered the activity of the individual entrepreneurship history of appears and its development, in the Republic of Tajikistan. Simultaneously a number of suggestions for the improvement of the entrepreneur individual activity in the Republic of Tajikistan.

Key words: entrepreneur, individual entrepreneur, enrollment of the state entrepreneur, patent, certificate state budget income.

Баъди ба даст овардани Истиклолияти давлатии худ Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи пешравии хоҷагидориашро тибқи иқтисоди бозорӣ муайян намуд. Гузариш аз иқтисодиёти амалкунандаи нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ хело давраи тӯлониро дар бар гирифта, дар баъзе аз соҳаҳо то ҳол идома дорад. Масалан дар масъалаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, то ҳол низоми таъминоти иҷтимоӣ бо тартиби даврони Шуравӣ сурат мегирад, ки дар воҳурии худ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонқдорӣ кишвар рӯзи 10.05.2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳори нигаронӣ намуданд. Дар ин самт гузаштан ба стандарҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, ва ба иқтисоди рақамӣ ва ғайра мисол шуда метавонад, ки дар ҷумҳуриҳанӯз пурра ҷорӣ нагаштаанд.

Дар бобати шарҳи мафҳуми соҳибкорӣ олимону муҳақиқони зиёди ватанию хориҷӣ ақидаҳои худро иброз намуда, онро илман асоснок намудаанд. Масалан ба ақидаи Р. Кантлон нумутаносибии байни талабот ва тақлифот ба субъектҳои муносибатҳои бозорӣ имкон медиҳад, ки молҳоро арзонтар харида киматтар фурӯшанд. Маҳз, чунин субъектҳои бозорӣ, ки ин усули фаъолиятро истифода мебаранд, Р. Кантлон соҳибкор номид.

Номбурда ҳамчунинқайд мекунад, ки соҳибкор – ин шахсест, ки дар шароити таваккал амал мекунад ва замин ва меҳнатро, ки арзиши ҳақиқии неъматҳои иқтисодиро муайян мекунад, сарчашмаи боигарии соҳибкор мешуморад

Баъдтар иқтисодчии машҳури фаронсавӣ Ж.Б. Сэй доир ба таърифи мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳам пайваст кардани се омилҳои истеҳсолотро – замин, сармоя, меҳнатро ифода намудааст. Соҳибкор, қайд мекунад Ж.Б. Сэй, - ин шахсест, ки аз ҳисоби худ, таваккалона ва ба манфиати худ истеҳсоли ягон намуди маҳсулотро ба роҳ мемонад. Вазифаи асосии соҳибкорро олим на дар гирифтани фоида, балки дар моҳирона бо ҳам пайвастании омилҳои истеҳсолот, ташкил ва идоракунии такрористеҳсолномаи роҳ дар чорҷӯбаи фаъолияти хоҷагидорӣ меҳисобад.

А. Смит бошад, зеро мафҳуми соҳибкорӣ соҳиби корхонаро мефаҳмид, ва мақсади фаъолияти соҳибкориро ба даст овардани даромад мешуморид. Соҳибкор, ба ақидаи А. Смит, соҳиби сармоя буда, баҳри баамалбарории ақидаи муайяни тичоратӣ ва гирифтани фоида таваккал мекунад, чунки сармоягузори кардан ба ин ё он фаъолият ҳамеша бо таваккал зич алоқаманд аст. Соҳибкор мустақилона фаъолиятро нақшагирӣ карда, истеҳсолотро ташкил мекунад, фаъолиятро амалӣ менамояд, ҳаминчунин натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолиро низ ихтиёрдорӣ мекунад.

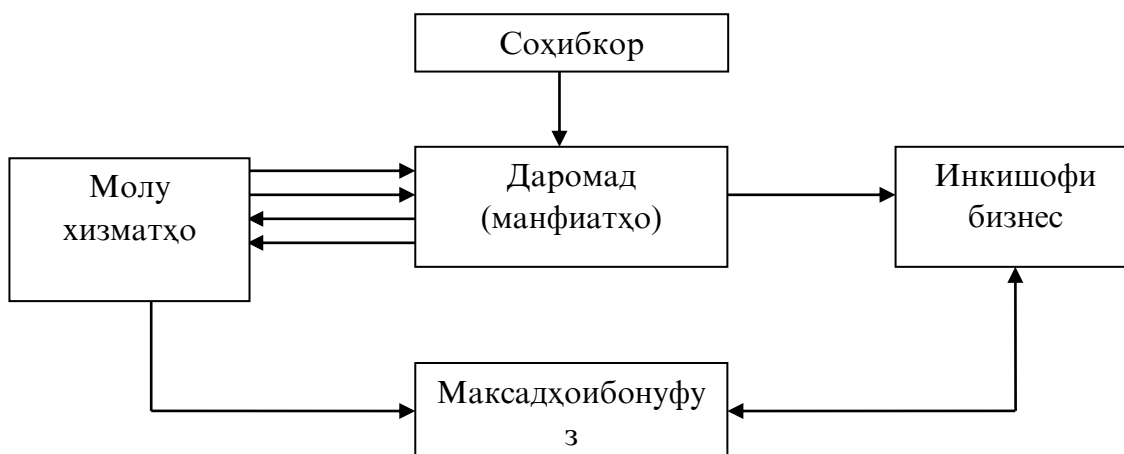
Иқтисоддони машҳури америкӣ Кларк «формулаи сегона»-и Сэйро андаке тағйир дод. Баақидаи ӯ, дар ҷараёни истеҳсолот ҳамеша чор омил иштирок мекунад: 1) сармоя; 2) воситаҳои истеҳсолот ва замин; 3) қобилияти соҳибкорӣ; 4) меҳнати коргар. Бо вучуди ин баҳар як омил бояд ҳиссаи махсуси дар омади истеҳсоли ҳисоб карда шавад, ки ба таври зайл пешкаш мегардад: сармоя ба сармоядор фоиз меорад; неъматҳои сармоявӣ – рента; фаъолияти соҳибкории сармоядор фоида меорад; меҳнати коргар бошад, ба ӯ музд таъмин мекунад. Ба ибораи дигар, чи тавре, ки Ч.Б. Кларк менависад: «Рақобати озод кӯшиш мекунад, ки ба меҳнат ҳам он чизро диҳад, ки бо ёрии он офарида мешавад, ба сармоядорон – ҳамон чизе, ки сармоя ба вучуд меорад, ба соҳибкорон бошад – ҳамон чизе, ки ба воситаи вазифаи мувофиқкунонӣ ба вучуд оварда мешавад».

Саҳми арзандаро дар инкишофи назарияи соҳибкорӣ Й. Шумпетер гузошта аст. Дар китоби худ «Назарияи тараққиёти иқтисодӣ» Й. Шумпетер мафҳуми «соҳибкор»-ро ҳамчун навоар маънидод мекунад. Вазифаи соҳибкор, тасдиқ мекунад ӯ, дар амалигардонии навоариҳо, ки дар инкишофи иқтисодиёт, таъмини рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебозанд, ифода меёбад. Соҳибкорон гуфта мо субъектони хоҷагидориро меномем, ки вазифаи онҳо маҳз аз ба амал барории комбинатсияҳои нав, ки ҳамчун унсури фаъоли он баромад мекунад иборат аст.

Иқтисодчии англис: чоизадори мукофоти Нобелӣ оид ба иқтисодиёт Фридрих фон Хайек ба ин зухуроти иқтисоди назари дигар доард. Ба ақидаи Ф. Хайек: «моҳияти соҳибкорӣ – ин ҷустуҷӯ ва омӯзиши имкониятҳои нави иқтисодӣ, тавсифи рафтор ва намуди фаъолият мебошад.»

Ҳамин тариқ, соҳибкор метавонад ҳар кадом намуди фаъолияти хоҷагидориро, ки аз тарафи қонун манъ карда нашудааст, аз он ҷумла миёнаравии тичоратӣ, хариду фуруш, маслиҳатдиҳӣ ва дигар намуди фаъолият, инчунин амалиётҳо бо қоғазҳои қиматнокро ба амал барорад.

Дар байни мақсадҳои асосии соҳибкор аз ҷумла истеҳсоли молу хизматҳо, даромад, мақсадҳои бонуфуз ташкил ва пешравии бизнесро ҷудо кардан мумкин аст, ки ҳамаи ин мақсадҳо байни ҳамдигар алоқаманд мебошанд. (Расми 1)

Расми 1. Мақсадҳои соҳибкорӣ.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки соҳибкорӣ – фаъолияти иқтисодии соҳибкорон, санъат ва қобилияти онҳо баҳри ба даст овардани фоида, таъмин намудани дараҷаи баланди даромадноқӣ ба равона гардидааст. Бо вучуди ин, инкишофи соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти кушода ба ғанӣ гардонидани бозори истеъмолӣ бо молу хизматҳо мусоидат намояд. Рушди соҳибкорӣ доир ба ташаккулёбии сохтори иқтисодиёт дар заминаи, тибқи комёбиҳои илмӣ-техникӣ ва ҳаматарафа баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад.

Дар бобати рушду инкишофи соҳибкорӣ доир ба ташкили заминаҳои қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои соҳибистиклолӣ корҳои зиёд ба анҷом расонида шуд, аз ҷумла қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» санаи 23.12.1991 қабул гашта, расман ба шахсони воқеӣ рухсати ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дода шуда буд. Хотиррасон менамоем, ки дар давраи Шуравӣ бошад фаъолияти соҳибкории инфиродӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ манъ буд, онҳо метавонистанд фақат маҳсулоти кишоварзии наздиқавлигии худро дар бозорҳои колхозӣ бе пардохти ҳар гуна андозҳо ба фурӯш бароранд.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ», аз ҷумла қайд карда мешавад, ки «Соҳибкорӣ фаъолияти ташаббускорона ва мустақилонаи шаҳрвандон мебошад, ки ба гирифтани фоида ё даромади шахсӣ нигаронида шудааст». Фаъолияти соҳибкорӣ дар ин қонун бо фаъолияти корхона алоқаманд аст, ки дар натиҷаи он «статуси соҳибкор» пас аз ба қайдгирии давлатии корхона ба даст оварда мешавад. Ҳамчунин фаъолияти соҳибкории инфиродӣ бе ташкили шахси ҳуқуқӣ, ки дар чорчӯбаи қоидаҳои умумии соҳибкорӣ ба амал бароварда мешавад, пешбинӣ карда шудааст.

Барои амалӣ гардидани фаъолияти соҳибкорӣ, шахсони воқеӣ дар мақомоти андози маҳали зисташон бояд гузаранд. Тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони воқеие, ки фаъолияти соҳибкориро бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ менамоянд патент ё шаҳодатнома дода мешавад.

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки ин табақаи андозсупорандагонниҳоят сершумор буда, ба соҳибкорӣ ҷалб гардидани онҳо барои ҳалли мушкилоти зиёди иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, масъалаи меъёр ва речаи мувофиқи андозбандии субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар мадди назари давлат буда бо назардошти муҳимияти ин масъала ҳанӯз дар соли 1995 шакли бо патент андозбандӣ кардани соҳибкорони инфиродӣ чорӣ карда шуд ва он самаранокии худро собит намуд.

Шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ, дар як вақт андозсупоранда ҳастанд дар ҷадв. 1 сабт гардидааст.

**Маълумот оид ба шумораи субъектҳои хоҷагидори
фаъолияткунанда аз ҶДДар мақомотҳои андозичумхурӣ солҳои 2016-2018**

Солҳо	Шахсонӣ ҳуқуқӣ (адад)	Филиал/намоёндаги- ҳои шахсонӣ ҳуқуқии хориҷӣ (адад)	Соҳибкорони инфироӣ (нафар)	Ҳамагӣ
2016	30 842	363	270 093	301 298
2017	31 188	379	257 116	288 683
2018	30 874	376	283 643	314 893

Таҳлили чадв. 1 нишон медиҳад, ки дар соли 2018 миқдори умумии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҷумҳури 314 893 нафарро ташкил намуд ва аз он 283 643 ададро фақат соҳибкорони инфироӣ ташкил доданд, ва зиёда аз 90%-ро ташкил менамоянд. Соли 2018 нисбат ба соли 2017 миқдори соҳибкорони инфироӣ ба шумораи 26 527 нафар афзоиш ёфтсуръати афзоиши он ба 10,3 фоиз баробар аст.

Бояд қайд намуд, ки иқтисоди соҳибкорӣ инфироӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам метавонад афзунтар гардад, зеро, ки вобаста аз баъзе омилҳои ин иқтисод дар ҷумҳурӣ пурра истифода нагаштааст. Ба ақидаи мо омилҳои, ки ба рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурӣ таъсири манфӣ мерасонанд инҳоянд:

- баланд будани вазни андозбандӣ дар ин соҳа;
- зиёд будани ҳар гуна санҷишҳо аз ҷониби соҳторҳои гуногун;
- фоизи баланди қарз дар бонкҳои ҷумҳурӣ
- мавҷуд набудани марказҳои махсуси машваратӣ барои соҳибкорон;
- нокифоя будани дараҷаи қисмати соҳибкорон;
- на ҳама вақт ҷой доштани нақшаҳои соҳибкорӣ;
- сари вақт набурдани ҳисоботи муҳосибавӣ ва ғ.

Тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорони инфироӣ, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд аз даромади умумии худ ба ягон тарҳкунии хароҷот 5 ё 6% андозро тибқи низоми соддашуда пардохт намуда ба ғайр аз ин аз ҳама даромади умумӣ боз 1%-и дигар андози иҷтимоӣ пардохт менамоянд. Дар натиҷа андози аз Ҷоида ҳисоб карда нашуда балки аз тамоми даромад сурат гирифта, метавонад Ҷоидаи соҳибкорӣ инфироиро пурра фуру барад. Масалан, дар савдои молҳои нисбатан қиммат соҳибкор ҳамагӣ 4-5% тақдиф монда метавонаду халос. Агар соҳибкор мошини гаронарзиши 500 000 сомони бо тақдифи 5% фурушад ӯ 25 000 сомонӣ ба даст меорад, ки барояш муфид аст. Аммо ҳангоме, ки аз даромади умумии он, ки 525 000 сомони ташкил медиҳад (500 000 арзиши асли, 25000 тақдиф) 7% андоз месупорад, соҳибкор ба маблағи 11750 сомонӣ зарар мебинад ($525000 \cdot 7\% = 36750 - 25000 = 11750$).

Тибқи супоришу дастурҳои Пешвои муаззами миллат имрӯз бо мақсади бартариф намудани санҷишҳои беасосу такрорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ санҷишҳои фаъолияти ба ҳама истехсолӣ барои ду соли минбаъда моратория эълон карда шуд, ки ин вазро дар ин соҳа хело ҳам ба эътидол овард. Зеро ҳар гуна ташрифи бемавриди мақомоти мухталифи санҷишӣ барои фаъолияти соҳибкорон ҳалал ворид намуда, барои сар задани ҳар гуна ҳодисаҳои номатлуб боис мегарданд. Пешниҳод менамоем, дар қатори соҳаҳои истехсолӣ дар соҳаҳои дигар низ барои санҷиши фаъолияти соҳибкорони инфироӣ моратория эълон карда шавад.

Чи тавре, ки аз сарчашмаҳои боэътимод ба мо маълум аст, имрӯз фоизи қарзӣ дар ташкилотҳои бонкӣ аз 22 то 36% муқаррар карда шудааст, ки барои соҳибкор пушонидани чунин меъёр, хело мушкил аст. Барои пушонидани фоизи қарз, ки 36%-ро ташкил медиҳад

боядсоҳибкор ақалан 50% сатҳи даромаднокӣ дошта бошад, то ин, ки дигар харочотҳо ва пардохти андозҳои худро ба анҷом расонида тавонад.

Ба ғайр аз ин барои тақвият ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин марказҳои махсуси машваратӣ барои онҳо ташкил намудан лозим меояд, ки дар онҳо соҳибкорон метавонанд тартиби дурусти бурдани муҳосибот, сохтани нақшаҳои соҳибкориро омӯхта саводнокии ҳуқуқию молиявӣ худро баланд бардоранд.

Зиёда аз ин барои рушди босамари соҳибкории инфиродӣ, (ки барои пешравии иқтисодиёти миллий имрӯз ва фардо саҳми арзанда дорад) бояд паҳлуҳои конунгузори он тақмил дода шавад, алалхусус дар хусуси сабукиҳо ва имтиёзҳои андозбандӣ ва муносибатҳои қарзидҳӣ аз таафи бонкҳои тичоратӣ чунки бо шароити мусоид фароҳам овардани барои рушди соҳибкории инфиродӣ нафақат ҳазорон нафар бекорон аз кор таъмин мегарданд, ҳамчунин барои рушди устувори иқтисоди миллия боло рафтани некуаҳволии аҳоли мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26.12.2018 ш. Душанбе
2. Бусыгин А.В. Предпринимательство. Основной курс; Учебник для вузов. М.: - Инфра-М. 1997. -609с.
3. Качуров О.В. Налоги и налогообложение: учебное пособие / О.В. Качуров. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2009. с. 57
4. Кейнс Дж.М. Избранные произведения (перевод с англ.) -М: Экономика, 1993. -540 с.
5. Классика экономической мысли: Сочинения / У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Д.Л. Кейнс, М. Фридмен. М., 2000. С. 456.
6. Комилов С.Д. Азбука бизнеса. Душанбе: Диловар-ДДМТ.,1999. -25 с.
7. Кэмпбелл Р., Макконнелл Л., Брю С.Л. Экономикс. - М. Республика. 1992. -т. 1. -310с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ. Душанбе 1991.
9. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар. 10.05.2019, шаҳри Душанбе
10. Налоги: Учебное пособие / Под ред. Д.Г.Черника. –2-е изд., перераб. И доп. – М.: Финансы и статистика. 1996. –688 с. с ил.
11. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан. - Душанбе: 28.02.2017
12. Смит А. «Исследование о природе и причинах богатства народов» М.: Экономика. 1973.-475 с.
13. Сэй Ж.-Б. Трактат политической экономии. - М.: 1986. -170с.
14. Хайек Ф. А. Конкуренция как процедура открытия // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. - № 12 – стр.6, 8, 9, 14.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития. -М.: Прогресс.1985. -485с.
16. Сомонаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. WWW/andoz.tj

Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ.

ТАЪСИРИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИФАТ БА ФАЪОЛИЯТИ МЕҲМОНХОНАҲО

Дар мақолаи мазкур масоили муҳими низоми идоракунии сифат дар фаъолияти меҳмонхонаҳо тадқиқ карда шудааст. Бояд зикр намуд, ки беҳдошти ваъзи меҳмонхонаҳо дар шароити нурзӯршавии рақобат аз сатҳу сифати фаъолияти онҳо вобастагии зиёд дорад. Аз ин ҷост, ки муаллифон ба аҳамияту зарурияти истифодаи низоми менеҷменти сифат дар фаъолияти меҳмонхонаҳои ватанӣ тибқи стандарҳои байналмилалии амалкунанда тавачҷӯх зоҳир намудааст. Аҳ ҷониби муаллифон нақши принципҳо ва усулҳои замонавии сифат дар фаъолияти меҳмонхонаҳои ватанӣ мавриди омӯзиши қарор гирифта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: сифат, низоми менеҷменти сифат, идоракунии сифат, ISO, ROA, меҳмонхона, фурӯш, ASSETS, ваъзи молиявии ширкатҳо, раванди истеҳсолоти корхона, гурӯҳи назорат дар меҳмонхонаҳо, COSTS.

Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ.

ВЛИЯНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ НА ГОСТИНИЧНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В данной статье рассматривается проблемы влияния системы управления качеством на гостиничную деятельность. Следует отметить, что улучшение состояния гостиниц в условиях усиливающейся конкуренции зависит от уровня и качества их деятельности. Следовательно, авторы обращает внимание на важность и необходимость использования системы менеджмента качества в соответствии с действующими стандартами. Кроме того, авторами определено роль и значение современных принципов и методов качества управления гостиничную деятельности.

Ключевые слова: система менеджмента качества, управление качеством, ISO, ROA, гостиницы, система качества гостиницы, ASSETS, финансовое состояние предприятий, производственный процесс предприятия, контрольная группа в гостиницах, COSTS.

Mirzoaliev A.A., Rakhmonov I.K.

INFLUENCE OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ON HOTEL ACTIVITY

This article discusses the problems of the impact of the quality management system on hotel activities. It should be noted that improving the condition of hotels in the face of increasing competition depends on the level and quality of their activities. Therefore, the authors draw attention to the importance and necessity of using a quality management system in accordance with current standards. In addition, the authors definitely determine the role and importance of modern principles and methods of quality management of hotel activities.

Keywords: quality management system, quality management, ISO, ROA, hotels, hotel quality system, ASSETS, financial condition of enterprises, enterprise production process, control group in hotels, COSTS.

Низоми менечменти сифат, низоми идоракунӣ ва идоракунии ташкилотро нисбат ба сифат дар бар мегирад, ки аз таҳияи сиёсатҳо, ҳадафҳо ва фаъолиятҳо барои ноил шудан ба ин мақсадҳо ҳамаи зинаҳои идоракуниро дар бар мегирад [1].

Аҳамиятнокии истифодаи НМС дар корхонаҳои меҳмонхонаҳо дар он аст, ки сифат бешубҳа рақами якумро дар иқтисоди бозорӣ ва рақобати шадид дар бозори хизматрасонии меҳмонхонаҳо мебозад. Дар шароити муосир, ин шаҳодатномаи низоми сифат, ки омили ҳалқунанда барои ҷалби самараноки истеъмолкунандагон ва ташаккули нуфузи ширкат мебошад. Илова бар ин, фаъолияти НМС дар корхона имкон медиҳад, ки фаъолияти молиявии худро беҳтар кунад.

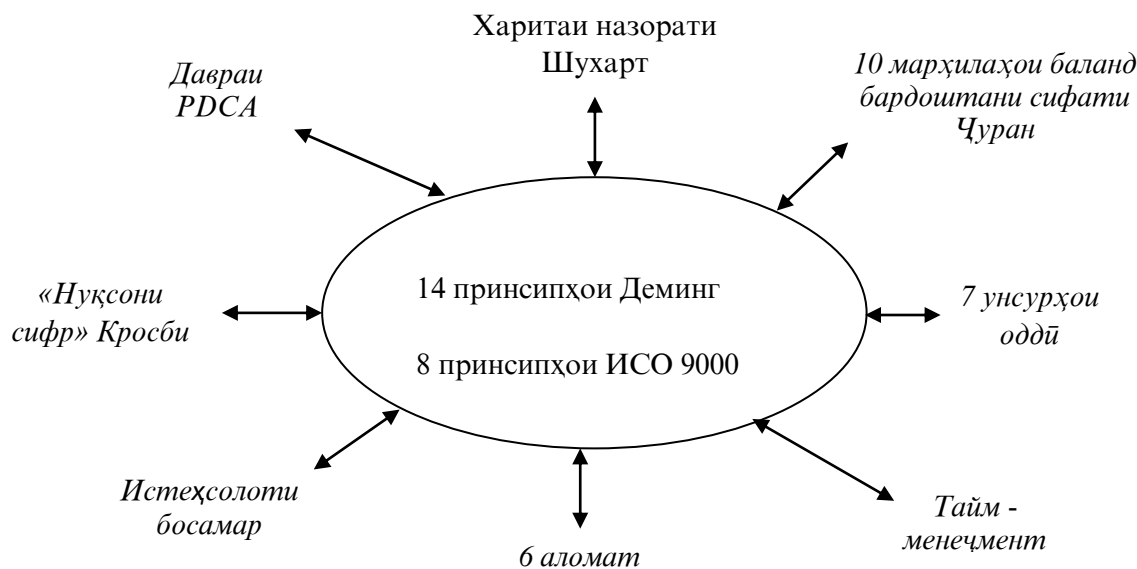
Масъалаи сифати хизматрасонӣ ва рақобатпазирӣ ба яке аз мушкилоти асосӣ барои корхонаҳои меҳмонхона табдил ёфта, ба афзоиши назарраси ҳавасмандӣ ба равишҳо ва усулҳои ҳалли онҳо мусоидат мекунад [2, саҳ. 850].

Меҳмонхона бояд НМС-ро таҳия, ҳуччатгузорӣ, татбиқ ва нигоҳдорӣ карда фаъолияти худро мунтазам тақмил диҳад. Барои муайян кардани самаранокии НМС дар корхона дар соли тақвимӣ, аудити дохилӣ гузаронида мешавад. Таҳия ва татбиқи НМС раванди мураккабе мебошад, ки муддати дарозро фаро мегирад. Ин раванд якҷанд марҳиларо дарбар мегирад: муайян кардани модели нисбатан мувофиқи НМС ва вазифаҳои, ки ин низоми бояд ҳал кунад; гузаронидани аудити низоми ҷорӣ, таълим ва бо кормандон пешниҳод намудани ҳама маълумоти зарурӣ; таҷдиди равандҳои истеҳсолии корхона, дар сурате ки он чараҳои рушди НМС-ро мушкил мекунад; мустақиман татбиқи НМС; сертификатсияи НМС бо мақсади баланд бардоштани самаранокии равандҳои истеҳсолии корхона; тақмили ташкилот бо роҳи тақмили чараҳои истеҳсолӣ.

Дар айни замон, дар фаъолияти корхонаҳои меҳмонхонаҳо миқдори зиёди низоми сифат ва воситаҳои назорат ва банақшагирии сифат истифода мешаванд, ки маъмултариини онҳо дар расми 1 оварда шудаанд [3, саҳ 395–396].

Нақшаи. 1. Принципҳо ва мафҳумҳои НМС

Гуфтан мумкин нест, ки кадом восита (принсип) аз ҳама самаранок аст, зеро самаранокии максималии тичоратро тавассути истифодаи ҳамаи онҳо, ки НМС-ро ташкил

медиҳад, ба даст овардан мумкин аст. Инчунин, набояд фарқияти ҳар як низоми ва бизнесеро, ки ин система ба кор бурда мешавад, фаромӯш кард.

Масалан, талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ ISO 9000 ба ҳашт принципи ба ҳам алоқаманд асос ёфтаанд, ки дар тасвири 2 инъикос шудаанд [3, саҳ. 395].

Нақшаи. 2. Принципҳои идоракунии ISO 9000

Сарфи назар аз хароҷоти ибтидоии ташкил ва ташаккули НМС, сарфаи хароҷот он қадар баланд аст, ки дар меҳмонхонаҳои оянда метавонанд нархи хидматҳои худро паст кунанд, ки рақобатпазирии онҳоро афзоиш диҳад ва ғоидаро низ сарфа кунанд.

Низоми менечменти сифат нишондоди эътимодноқӣ, беҳатарӣ ва қобилияти ширкати меҳмонхонаҳо оид ба пешниҳоди хизматрасониҳо на танҳо мувофиқи талаботи қонунгузорӣ, балки ба талаботи шахсии истеъмолкунандагон, ки нақши асосӣ мебошад, ба ҳисоб меравад.

Ғайр аз он, як қатор бартариҳои татбиқи НМС ҳастанд, ки корхона бояд дар мубориза барои бозор дошта бошад:

- аввалан, ҳангоми иштирок дар тендерҳо, озмунҳо ва хусусан ҳангоми бастанӣ шартнома, ки фармоишгар ташкилоти хориҷӣ ё мақомоти давлатӣ мебошад, афзалият ба ширкатҳое дода мешавад, ки дорои низоми сертификатсияшудаи сифат мебошанд;

- дуюм, қорӣ намудани НМС барои баланд бардоштани боварӣ аз ҷониби ширкатҳои сармоягузорӣ, ҳуқуқӣ ва дигар ширкатҳо, ки бо онҳо ширкат дар тамоми фаъолиятҳои тичоратии худ ҳамкорӣ мекунад;

- сеюм, мавҷудияти сертификати ISO 9000 ба камшавии хароҷоти ширкатҳои суғурта мусоидат мекунад ва гирифтани қарзи онҳоро осон менамояд, зеро ширкатҳои суғурта ва бонкҳо ширкатҳои тасдиқшударо ҳамчун бозътимод меҳисобанд ва аз ин рӯ, хатари сармоягузорӣ ба онҳо камтар хоҳад буд [5, саҳ 97].

Сертификатсияи НМС ба талаботҳои ISO 9000 ба роҳбарият ва кормандони корхона итминон мебахшад, ки хизматрасониҳои пешниҳодшуда ба қонунгузорӣ ва хоҳиши истеъмолкунандагон мувофиқат мекунад: талабот ба сифат иҷро мешавад, такмил дода мешавад, самаранокии кори ташкилот меафзояд ва ниҳояд ғоида меафзояд. Барои истеъмолкунандагон ва шарикон, мавҷудияти НМС-и сертификатсияшуда дар

корхона боварӣ ба он меорад, ки онҳо хидмати сифатеро, ки қаблан мувофиқа карда шудааст, сари вақт ва ба миқдори зарурӣ мегиранд [4, сах. 8–9].

Муайян намудани таъсири НМС ба вазъи молиявии корхона.

Бояд зикр намуд, ки ба вазъи молиявии ширкатҳо аз рӯи чор нишондиҳанда баҳо дода мешавад:

1) ROA (даромаднокии дороиҳо - меъёри фоида барои як воҳиди дороиҳо) - даромади амалиётӣ, ки ба арзиши дороиҳо ба эътидол оварда шудааст;

2) Шақли Тобин (Тобин Q):

$$Q = (MVE + PS + ҚАРЗ) / ТА,$$

Дар ин ҷо:

MVE - арзиши бозории саҳмияҳои оддии ширкат;

PS - арзиши пардохтпазирии саҳмияҳои имтиёзнок;

ҚАРЗ - маблағи тавозуни воситаҳои қарз;

ТА - маблағи дороиҳо.

Агар Q аз як нафар зиёд бошад, пас ин маънои онро дорад, ки ширкат аз дороиҳои худ назар ба он, ки метавонист тавассути фурӯши онҳо дар бозор ба даст орад, бештар фоида мегирад;

3) таъсири сертификатсия ба баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ. Таносуби арзиши молҳое, ки ба фурӯш фурӯхта шудаанд (МАБЛАҒИ МОЛҲО / ФУРҶИ) Пастшавии ин арзиш пас аз сертификатсия дар муқоиса бо ширкатҳои гурӯҳи назорат аз баланд шудани самаранокии идоракунӣ шаҳодат медиҳад;

4) беҳтаршавии мавқеи бозори ширкат пас аз сертификатсия бо таносуби фурӯш ба дороиҳо (SLES / ASSETS), ки муомилоти дороиҳо ном дорад, муайян карда шуд [6, сах. 99-104] навишта шудааст.

Барои омӯзиши таъсири НМС ба нишондиҳандаҳои молиявӣ методологияи Барбер ва Лион истифода бурда мешавад.

Тай солҳои 1990 то 2019 қоршиносони байналмилалӣ дар соҳаи НМС таҳқиқоти муштарак дар 267 меҳмонхонаи хусусӣ ва корпоратсияҳои бисёрмиллӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Аврупо анҷом доданд, ки шумораи зиёди онҳо соҳиби сертификати ISO 9000 шуданд.

Дар асоси таҳқиқот муайян карда шуд, ки меҳмонхонаҳои сертификатсияи QMS сатҳи ҳамаи ROA-ро дар ҳамаи соҳаҳо нигоҳ медоранд, дар ҳоле ки меъёри даромад барои корхонаҳои тасдиқнашуда ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Дар меҳмонхонаҳои шахсӣ бартарии сертификатсия асосан дар идоракунии мукамал ифода ёфтааст. Ин корхонаҳо аз ҳисоби баланд шудани маҳсулнокии хароҷоти назаррасро нишон доданд. Дар меҳмонхонаҳо, ки ба қатори меҳмонхонаҳо дохил карда шудаанд, илова бар коҳиши хароҷот, афзоиши фурӯш низ мушоҳида шудааст. Таҳлили муфассал нишон медиҳад, ки ин натиҷаҳо барои меҳмонхонаҳое, ки аз сертификатсияи ISO 9000 гузаштаанд, инчунин барои меҳмонхонаҳое, ки шаҳодатномаҳо дар таърихи қабл гирифтанд, боз ҳам шадидтаранд.

Натиҷаҳои таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳанд, ки "меҳмонхонаҳо, ки бори аввал дар бораи ба даст овардани сертификати ISO 9000 тасмим гирифтаанд, дар муқоиса бо корхонаҳои гурӯҳи назоратӣ, ки дар давраи пеш аз ин қарор нишондиҳандаҳои ҳамонанд доштанд, нишондиҳандаҳои беҳтари молиявиро нишон медиҳанд." Ин нишон медиҳад, ки дар меҳмонхонаҳое, ки сертификат мехоҳанд, тағйирот ба вучуд меоянд, ки ба афзоиши нисбии фоидаи ROA ҳам аз ҳисоби хароҷотҳо ва ҳам ба афзоиши фурӯш мусоидат мекунанд.

Ин мумкин аст, ки ин ҳалли баъзе усулҳои дигари идоракунӣ, ки ба афзоиши фоида таъсир мерасонанд, ҳавасманд мекунад, аммо бо татбиқи ISO 9000 ва сертификатсия мустақиман алоқаманд нест. Аммо, тарзи интиҳоби гурӯҳҳои назоратӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ширкатҳои меҳмонхонаҳо тағйироти назаррас рух дода, дар

соли пеш аз гирифтани шаҳодатномаи аввал тасмим гирифтаанд. Бо назардошти миқёси тағирёбии нишондиҳандаҳо метавон гуфт, ки чараёни омодагӣ ба сертификатсияи аввал низ ба вазъи молиявии ширкатҳо таъсири мусбӣ мерасонад.

Далели равшани самаранокии татбиқи системаҳои сифат дар корхонаҳои меҳмонхонаҳо чузъи рӯйхати Fortune 500 (рӯйхати бузургтарин ширкатҳои ИМА тибқи маҷаллаи амрикоии якхела) мебошанд (Чадвали 1).

Дар чадвал нишон дода шудааст, ки он занҷирҳои фаромиллии трансмиллӣ, ки дар назорати сифат ва идоракунии сифат фаъолона иштирок мекарданд, аз панҷсад ширкатҳои беҳтарини ҷаҳон ба шумор мераванд ва мутаносибан ҳам дар Иёлоти Муттаҳида ва ҳам дар дигар кишварҳо рақобатпазир ва муассир боқӣ мемонанд.

Чадвали 1.

Қисмати Рӯйхати Fortune 500 (таҳиягар аз ҷониби муаллиф)

Ҷой	Ширкат	Даромади умумӣ, млн	Ҷоидаи соф, млн
221	Марриотт байналмилалӣ	13 796	753
280	Хилтон Worldwide Holdings	10 502	673
442	Starwood меҳмонхонаҳо ва курортҳо	5,993	633
497	Wyndham дар саросари ҷаҳон	5,281	529
583	Меҳмонхонаҳои Ҳаёт	4 415	344

Ҳамин тавр, ширкати меҳмонхонаи фаромиллии Marriott International ҳамеша барои ҳамкорӣ бо коршиносони пешбари сифат боз аст ва илова бар он, стандартҳои дохилӣ ва назорати онро таҳия ва ҷорӣ кардааст. Ва дар меҳмонхонаҳои занҷираи Hilton, консепсияи б Sigma ҷорӣ карда шуд, инчунин равишҳои нав дар самти назорати сифати хидматҳо, ки дар дохили корпоратсия таҳия шудаанд ва аз таҷрибаи ҷаҳонӣ гирифта шудаанд, татбиқ карда шуданд.

Дар охири солҳои 2019-ум зиёда аз 80% созмонҳои Fortune 500 барои ба даст овардани хароҷоти камтар ва сифати беҳтар ба татбиқ ва рушди системаҳои сифат шурӯъ кардаанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо ҳангоми татбиқи НМС бартариҳои зерини молиявӣ ва иқтисодиро фарқ карда метавонем:

- ба таври назаррас баланд бардоштани арзиши бозории тижорат;
- афзоиши даромаднокӣ;
- беҳтар намудани нишондиҳандаҳои молиявии корхона (ҷоида, даромаднокӣ, пардохтпазирӣ, кам кардани хароҷот ва дар натиҷа зиёд шудани ҷоида (хароҷот бо роҳи кам кардани ҷоидаи маҳсулоти нуқсондор ва ё нуқсонии зиёдошта кам мешаванд ва ҷоида дар баробари зиёд шудани шумораи фурӯш афзоиш меёбад);

- такмил додани гардиши пули нақд;
- баланд бардоштани рақобатпазирии корхона;
- * Нигоҳ доштани эътимоди истеъмолкунандагон ва вафодории муштарӣ ба ин ташкилот (ҳар як истеъмолкунандаи потенциалӣ ба манфиати маҳсулот ё хидматҳои босифат афзалият медиҳад).

Афзалиятҳои ташкилии татбиқи НМС:

- баланд бардоштани самаранокии қабули қарор;
- истифодаи муносиби захираҳои мавҷуда;
- баланд бардоштани масъулияти кормандон дар робита бо аудити дохилӣ ва санҷишҳо;
- афзоиши сармояи зеҳнӣ;

– кам кардани мӯҳлати фурӯши маҳсулот дар бозор (хадамоти сифат ҳамеша дар бозор талабот доранд);

– такмил додани нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилӣ, баланд бардоштани сатҳи эътимод ва субот [5, с. 99].

Ҳамин тавр, чорӣ намудани НМС ба истеҳсолот комилан асоснок аст, зеро он воситаи самарабахши рушди истеҳсолот мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки ҳангоми оптимизатсияи равандҳои истеҳсолӣ фоидаи иловагӣ ба даст оред, хароҷоти истеҳсолиро кам кунед ва рақобатпазирии созмонро баланд бардоред.

АДАБИЁТ

1. ГОСТ ISO 9000–2011. Система менеджмента качества. Основные положения и словарь. - Москва: Стандартинформ, 2012. - 28 с.
2. Гареев Р. Р. Система классификации гостиниц, как основа создания гостиничных стандартов качества / Гареев Р. Р. // Молодой ученый. - 2013. - № 5. - с. 850–853.
3. Гареев Р. Р. Совершенствование обслуживания и методов контроля качества на гостиничных предприятиях / Гареев Р. Р. // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. - 2011. - № 4. - с. 394 - 398.
4. Никольская Е. Ю., Ковалева Н. И. Повышение качества гостиничных услуг на предприятиях индустрии гостеприимства / Никольская Н. Ю. // Научный вестник МГИИТ. - 2015. - № 3. - с. 6 - 14.
5. Пяршина Т. Б. Влияние внедрения системы менеджмента качества (СМК) на финансовую деятельность предприятия / Пяршина Т. Б. // Новый университет. - 2013. - № 10. - с. 97 - 99.
6. Салимова Т. А. Управление качеством. Учебник для магистров. - М.: Омега-Л. - 2014 г. - 376 с.

УДК 331.48

Хочаев П. Д., Субхонкулов И. О.

ТАҲҚИҚОТИ БАЪЗЕ ПРИНСИПҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОН ДАР НИЗОМИ КООПЕРАТСИЯИ МАТЛУБОТ

Дар мақола баъзе принципҳои ҳавасмангардонии кормандон дар системаи кооператсияи истеъмолий баррасӣ карда мешавад. Татбиқи пешниҳод оид ба азнавтаҷҳизонии технологияи корхонаҳо ва дар натиҷа таъмини шуғл бо истифода аз ҷойҳои кории технологӣ ва соҳибкории навоарона. Дар акси ҳол, баъзеҳо ба модернизатсия сармоягузорӣ хоҳанд кард, дар ҳоле ки дигарон ҳайрон мешаванд, ки барои ҷӣ онҳо метавонанд маблағҳои молиявиро сарф кунанд, вақте ки онҳо метавонанд барои пардохтҳои мухталиф ҳавасманд гарданд ва ба ин васила ҳосилнокиро афзоиш диҳанд. Яъне, пешниҳоди мазкур танҳо дар он корхонаҳое имконпазир аст, ки роҳбарияти системаи универсалии идоракунии сифатро аллакай иҷро карда ва қариб ба анҷом расонидааст. Фардикунонии музди меҳнат тавассути истифодаи системаҳои тағйирёбандаи музди меҳнат ва равишҳои инноватсионии ташаккули он ба даст оварда мешавад, ки интиҳоби манфиатҳои кормандонро имкон медиҳад. Ҳамзамон, он ҳифзи як қатор кумакҳо ва пардохтҳои иҷтимоиро таъмин менамояд.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои адабӣ, муаллифон исбот карданд, ки бо истифодаи низоми комиссия метавонад чунин параметрҳоро ба назар гирад: васеъ намудани базаи муштарӣ, зиёд кардани ҳаҷми таҳвили мол, қорӣ кардани маҳсулоти нав ба бозор, баргарафсозии таъхирҳои пардохти молҳои интиқолшуда, оптимизатсияи хароҷоти бастанӣ шартнома ва таҳвили мол. иҷро кардани нақшаи гирифтани фармоишҳо аз истеъмолкунандагон.

Калид вожаҳо: подош, кормандон, ҳамкориҳои истеъмолий, принцип, музди ҳадди ақал, навоарӣ - соҳибқорӣ, фардиқунонии маош, чуброн.

Ходжаев П.Д., Субхонкулов И.А.

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ПРИНЦИПОВ ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ ПЕРСОНАЛА В СИСТЕМЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

В статье рассмотрены некоторые принципы вознаграждения персонала в системе потребительской кооперации. Реализация предложения по поводу технологического переоснащения предприятий и как следствие обеспечение занятости с использованием высокотехнологичных рабочих мест и инновационное - ориентированного предпринимательства. Иначе одни будут вкладывать деньги в модернизацию, а другие недоумевать, зачем столько тратить финансовых средств, когда их можно отдать на различные стимулирующие выплаты и тем самым повысить производительность. То есть получается, что реализовать данное предложение возможно только на тех предприятиях, руководство которых уже внедрило и практически завершило внедрение системы всеобщего управления качеством. Персонализация заработной платы достигается за счет применения эластичных систем оплаты труда и инновационных подходов к ее формированию, которая дает возможность выбора выплат сотруднику. При этом оно обеспечивает сохранение ряда социальных льгот и выплат.

На основе анализа литературных источников авторами доказано, что, используя систему комиссионного вознаграждения можно учитывать такие параметры как: расширение клиентской базы, увеличение размеров поставок товара, выдвигание на рынок новой продукции, ликвидация просрочек по платежам за отгруженную продукцию, оптимизация расходов на заключение договоров и поставку товаров, выполнение плана поступления заказов от потребителей.

Ключевые слова: вознаграждения, персонал, потребительская кооперация, принцип, минимальный размер оплаты труда, инновационное - предпринимательства, персонализация заработной платы, компенсация.

Khodzhaev P.D., Subhunkulov I.A.

RESEARCH OF SOME PRINCIPLES OF REWARD OF PERSONNEL IS IN SYSTEM OF CONSUMER CO-OPERATION

In the article some principles of reward of personnel are considered in the system of consumer co-operation. Realization of suggestion concerning the technological retooling of enterprises and as a result providing of employment with the use of hi-tech workers of places and innovative - the oriented enterprise. Otherwise one will inlay money in modernisation, and other puzzled, why so much to spend financial means, when they can be given on different stimulant payments and to promote the productivity the same. It turns out that realizing this suggestion maybe only on those enterprises guidance of that already inculcated and practically completed introduction of the system of universal management quality. Personalisation of salary is arrived at due to application of the elastic systems of remuneration of labour and innovative

going near her forming, that gives an opportunity of choice of payments to the employee. Thus it provides maintenance of row of social privileges and payments.

On the basis of analysis of literary sources authors it is well-proven that using the system of commission it is possible to take into account such parameters as: expansion of client base, jumboizing of supplying with a commodity, advancement to the market of new products, liquidation of expirations on payments for the shipped products, optimization of charges on entering into contracts and supplying with commodities, fulfilling the plan of receipt of orders from consumers.

Key words: rewards, personnel, consumer co-operation, principle, low-limit of remuneration of labour, innovative - enterprise, personalisation of salary, indemnification.

Направленность социально-экономических преобразований, происходящих в Таджикистане предусматривает эффективную трудовую деятельность индивида и повышение качества жизни населения. При этом следует усилить роли мотивации труда, направленной на реализацию стимулов, побуждающих работников к высокоэффективному труду. В нынешних условиях исследователи уделяют внимания проблемам мотивации и стимулирования труда работников, т.к. от ее эффективности зависит и финансово-экономическое положение предприятий. При этом следует уточнить методологические подходы к организации материального стимулирования труда персонала.

Одним из общеизвестных методов материального стимулирования, а настоящее время является применение коэффициента материального стимулирования персонала. Преимущество данного метода заключается в том, что предприятие применяющий данный подход связывает различные по функциональному значению отделы (финансовый отдел, отдел кадров и др.). Система сбалансированных показателей подразумевает вовлечение всех отделов и подразделений организации.

Автор работы оценивает «систему сбалансированных показателей как направление совершенствование формы материального стимулирование труда работников торговли системы потребкооперации» [5, с. 16]. Вместе с тем, оно обращает большое внимание применение тарифной системы вознаграждения с учетом трудового вклада индивида, оценивающей по таким показателям:

- 1) коэффициент эффективности трудовой деятельности персонала;
- 2) коэффициентов, учитывающих количественных и качественных параметров функционирования предприятий;
- 3) коэффициента отчислений на всякие паевые выплаты.

Тарифная система вознаграждение с учетом трудового вклада индивида будут все-таки низкоэффективными. Поэтому нами рекомендуется использование сдельной формы, которая способствует формированию цены с учетом получаемого розничного товарооборота, измененного посредством коэффициента трудоемкости.

Мы считаем, что комплекс сбалансированных параметров считается целесообразной, так как она способствует улучшению материального стимулирования трудовой деятельности персонала. Важно отметить, что дифференциация уровня зарплаты по тарифной системе, с учетом таких параметров как трудовой стаж, отработанное время, уровень образования считается серьезным отрицательным моментом данного метода.

Автор работы считает, что «недостатком данного метода может выступать то, что так называемая система выравнивание окладов только заводит предприятие в тупик, поскольку работник с более низкой производительностью все равно получит заработную плату столько же, сколько и более производительный работник. На лицо отсутствие

мотива, и как следствие снижение эффективности деятельности предприятия, с последующим возникновением экономической угрозы банкротства» [8, С. 108].

Вместе с тем, Г.А. Польская разрабатывает модель стимулирования трудовой деятельности, предусматривающей рациональную договорную систему, что охватывает своевременно реализующей перспективные пути развития потребкооперации.

Важно отметить, что позитивным моментом здесь считается внедрение системы социального партнерства, основанной на оптимальном выборе вида стимулирования трудовой деятельности персонала. При этом мы предлагаем применение прогнозной модели, опирающиеся на принципах оптимизации. Применение данной модели показало, что влияние материального стимулирования труда может гарантировать стабильную динамику деятельности системы потребкооперации.

Отрицательным последствием данной модели считается целенаправленный кластерный анализ. Мы считаем, что прогноз должен предусматривать эффективные отраслевые кластеры с учетом развития материального стимулирования трудовой деятельности организаций потребкооперации, поскольку ряд других торговых предприятий имеют не менее глубокий опыт.

Вместе с тем, Д.Я. Белавин выделяет такие факторы как инновационные, уменьшение нехватки рабочей силы по устранению демографического спада [2, с. 13].

Следует отметить, что важным механизмом совершенствования стимулирования труда работников, как на макро, так и на микроуровне можно считать проведение анализа потребности в различных профессиях и направлениях.

Автор работы [3, с. 12] считает, что «зарплата - это денежное выражение доли человеческого капитала во вновь созданной стоимости, эквивалентной результату его применения. Автором сформирована зависимость изменений заработной платы от внешних и специфических институциональных факторов при отрицательном влиянии внутренних факторов, что объясняет зависимость заработной платы от влияния внешних потоков и сокращает эффективность мер по ее регулированию на различных уровнях. Выявлена взаимосвязь между заработной платы, производительностью труда и качеством человеческого капитала».

Д.А. Белавин [2, с. 21] предложил мероприятия для достижения роста производительности труда, зарплаты и воспроизводства человеческого капитала по трем основным направлениям:

- 1) значительное увеличение минимального размера оплаты труда (МРОТ) и применение норматива почасового минимального размера оплаты труда;
- 2) полный пересмотр зарплаты в бюджетной сфере, что позволяет им выйти вперед в общем рейтинге заработных плат;
- 3) модернизация предприятий, с целью повышения производительности труда, и уровня заработной платы.

Недостатком этого подхода считается рассмотрение таких показателей, которые не учитывают вклад каждого работника.

Важно отметить, что повышение минимального размера оплаты труда, предусматривает получение основной и дополнительной зарплаты, охватывающей социальный пакет, только разве размер общего МРОТ, включающий все перечисленные выплаты. Президент Таджикистана Эмомали Рахмон в сентябре 2016 года повысил зарплаты, пенсии и стипендии. Минимальный размер зарплаты увеличивается с 250 сомони до 400 сомони, т.е. на 62,5% [9].

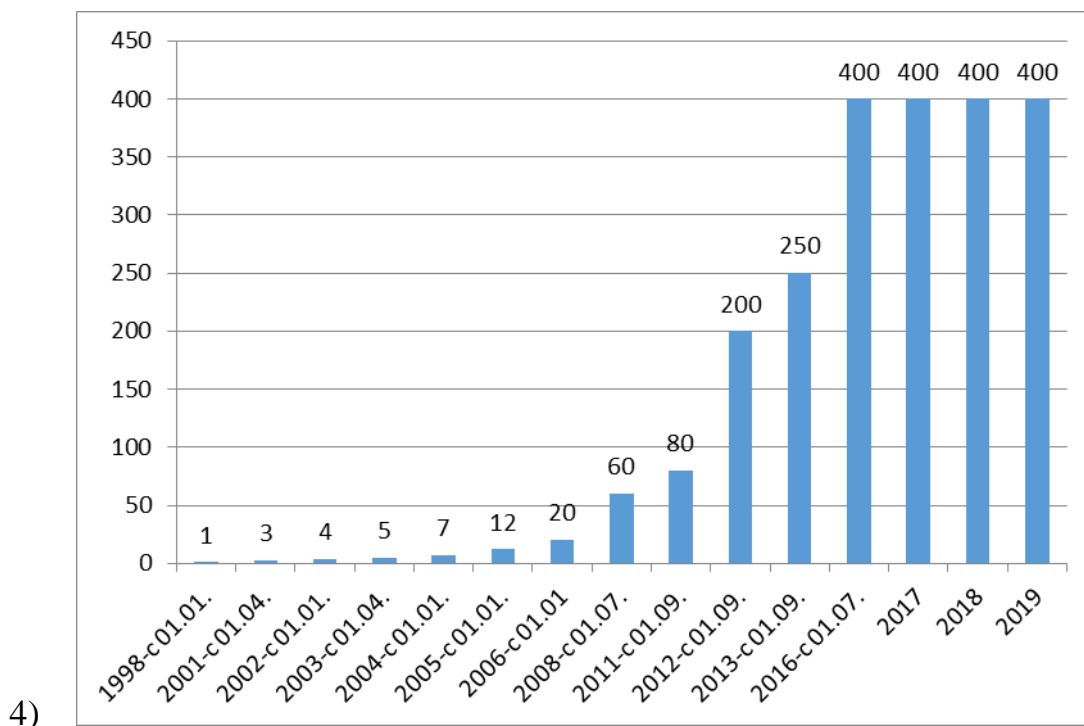

Рисунок 1. Повышение размера минимальной заработной платы по Республике Таджикистан за 1998-2018 гг.

Вместе с тем, не каждый сотрудник, в состоянии повышать производительность своего труда только на одном энтузиазме - иначе и не назовешь установленный МРОТ за период с 2002 по 2016гг. в 100 раза с 4 сомони до 400 сомони. Начиная с 2016 года по 2019 года, МРОТ остается 400 сомони. В этих периодах среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников повышается от 116 сомони до 1233,82 сомони с 2006 по 2019гг. (рис. 1).

Важно отметить, что в настоящее время главными приоритетами развития материального стимулирование трудовой деятельности является развитие продуктивной занятости населения на рынке труда.

Т.Н. Прокопьева исследует проблемы влияние тарифной оплаты труда на повышение стимулирования [6, с. 14]. Вместе с тем она выделяет три метода:

- 1) персонализация размера зарплаты;
- 2) обеспечить персональные переменные выплаты;
- 3) индивидуализация труда, путем группировки персонала по итогам их деятельности.

Персонализация зарплаты достигается за счет применения эластичных систем оплаты труда и инновационных подходов к ее формированию, которая дает возможность выбора выплат сотруднику.

Вместе с тем, Т.Н. Прокопьева предлагает повышение стимулирующего воздействия надтарифных выплат. Мы считаем, что работника всегда интересует размер выплат, равный половине и более от установленной меры оплаты труда. На наш взгляд, в качестве приоритетных направлений совершенствования материального стимулирования труда работников, можно выделить:

- 1) непосредственное участие персонала организаций в рациональном распределении прибыли;
- 2) использование системы «отложенных» премии;

3) учета влияния механизма образования и использование фонда заработной платы.

Преимущества вышеуказанных направлений стимулирования труда работников выражаются в обеспечении материального благосостояния посредством уточнения значимости должности и т.д. Недостатком этих направлений заключается в том, что мотив, побуждающий работника к труду, будет постоянно изменяться, т.е. ему захочется получать больших полномочий и т.д. Вместе с тем, следует выделить такие недостатки системы непосредственного участия персонала организаций в рациональном распределении прибыли, как:

- 1) невозможно оценить личный вклад каждого сотрудника, поскольку отсутствует прямая зависимость плана участия в прибылях от производительности труда;
- 2) отсутствие обеспечения финансовой гарантии в получении желаемого размера прибыли;
- 3) обеспечить заинтересованность персонала в результативной работе, но не побуждает его учитывать в своей деятельности перспективы развития предприятия;
- 4) результат от ее применения можно получить не сразу, а только после определенного периода времени.

Наибольший экономический и социальный эффект достигается при повышении уровня информированности участников трудового процесса в организациях. Поскольку именно в этих условиях они чувствуют, что система непосредственного участия персонала организаций в рациональном распределении прибыли не может действовать при отсутствии самой прибыли. Работа сотрудников участвующего в прибылях будет значительно отличаться и по качеству, и по объему от работы сотрудников, не участвующего в данной системе.

А.А. Ткаченко считает, что «мотивация - совокупность сил, которые побуждают человека к деятельности, задают границы и формы деятельности и придают этой деятельности направленность, ориентированную на достижение определенных целей» [7, с. 181].

Н.Н. Корытина «в качестве совершенствования стимулирования труда персонала рассматривает системы комиссионного вознаграждения, иначе называемые системами стимулирования продаж. Сущность системы комиссионного вознаграждения заключается в том, что заработок каждого сотрудника ставится в прямую зависимость от результатов его деятельности и рассчитывается в виде процента от объема продаж». Н.Н. Корытина выделяет следующие преимущества данной системы [4, с.11]:

- 1) обеспечение стабильного положения предприятий на рынке товаров и услуг;
- 2) обеспечения пропорциональности результатов работы от размера вознаграждений;
- 3) уменьшение косвенных затрат за счет роста объема реализации товаров и услуг;
- 4) обеспечение простоты определения параметров вознаграждения персонала.

Вместе с тем, при применении системы вознаграждения персонала необходимо учесть количества потребителей продукции, повышение объемов произведенной продукции, обеспечение рациональной продвижение товаров, устранение просрочек по платежам за отгруженную продукцию, оптимизация расходов на заключение договоров.

Автор работы рассматривает систему «плавающих» окладов, охватывающие такие показатели эффективности деятельности предприятий: производительность труда работника и прибыль предприятия. Заработок работника в данном случае рассчитывается следующим образом [4, с. 22]:

$$\Sigma \text{зарпл.} = \text{оклад} \times \text{коэффициент, повышения / понижения заработной платы, (1)}$$

К недостаткам данной системы можно отнести то, что оно обеспечивает получение стабильного оклада, а прочие доплаты могут изменяться.

Автор работы отмечает, что «вознаграждение персонала - совокупность материальных и иных благ, воспринимаемых работником как ценность и получаемых вследствие его участия во взаимоотношениях с работодателем в текущий момент и в перспективе» [1, с. 46].

В нынешних условиях система стимулирования работников должна соответствовать перспективным целям организации. Нами предложен типологизация существующих систем вознаграждения персонала (рис. 2).

Рисунок 2. Типологизация существующих систем вознаграждения персонала

Типологизация существующих систем вознаграждения персонала осуществлена по таким параметрам как по степени стандартизации, в соответствии с жизненным циклом персонала, по вариабельности, по отношению к работнику-индивиду, по отношению к риску, возникающему на предприятии, эквивалентно капиталу организации.

Кроме того, нами обосновано трехуровневая система принципов вознаграждения работников (рис. 3).

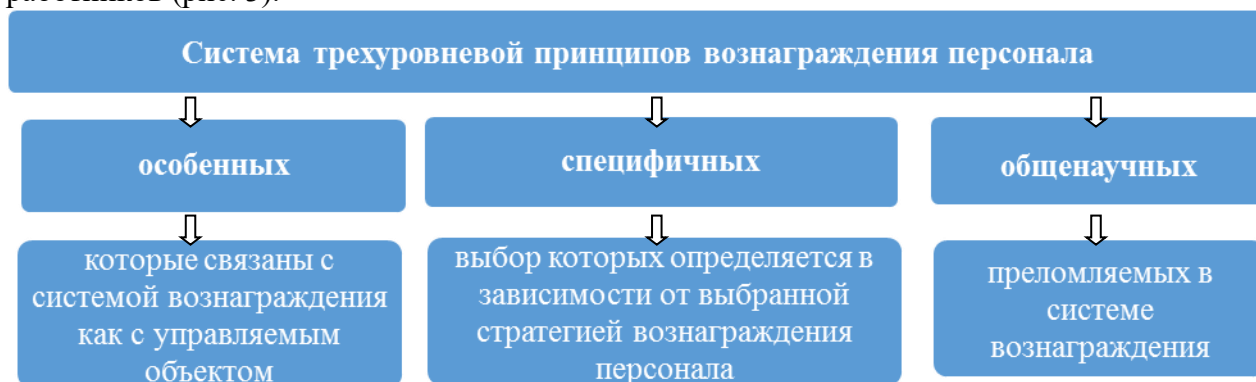

Рисунок 3. Обоснование трехуровневой системы принципов вознаграждения работников

Трехуровневая система принципов вознаграждения работников позволяет в значительной степени повисит мотивацию труда работников системы потребительной кооперации.

Таким образом, вышеуказанные принципы системы вознаграждения персонала вписываются в социально - экономическую систему управления организацией предприятием, а также позволяют учитывать личностные характеристики работников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адова, И.Б. Управление вознаграждением персонала организации [Текст]: автореф.дис. ... д.экон.н. / И.Б. Адова. - Томск, 2010. - 46с.
2. Белавин, Д.Я. Взаимосвязь заработной платы и производительности труда в инновационной экономике [Текст]: автореф.дис. ... канд.экон.наук / Д.Я. Белавин. - Казань, 2008. – С. 13.
3. Белавин, Д.Я. Заработная плата в условиях исчерпания резервов восстановительного роста [Текст] / Д.Я. Белавин // Вестник Казанского государственного аграрного университета. Казань. - 2008. - Т.8 - №.2 - С. 12.
4. Корытина, Н.Н. Материальное стимулирование работников розничной торговли в новых условиях хозяйствования [Текст]: автореф.дис. .канд.экон.наук / Н.Н. Корытина . - Москва, 1992. – С. 11.
5. Польская, Г.А. Материальное стимулирование труда как фактор динамичного развития торговли потребительской кооперации [Текст]: автореф.дис. ... канд.экон.наук / Г.А, Польская. Белгород, 2008г. – С. 16.
6. Прокопьева, Т.Н. Управление материальным стимулированием труда на материалах торговли потребительской кооперации [Текст]: авторефе.дис. ... канд.экон.наук /Т.Н. Прокопьева. - Чебоксары, 2000. – С. 14.
7. Ткаченко, А.А. Организация оплаты труда работников сферы услуг (на примере предприятий торговли) [Текст]: дис. ... канд.экон.наук: 08.00.05 /А.А. Ткаченко. Саратов, 2002. - 181с.
8. Ходжаев П.Д., Субхонкулов И.А. Формирование эффективной системы материального стимулирования труда работников потребительской кооперации Республики Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - № 2/4(198). С. 107-117.
9. <http://news.tj/ru/node/202164>.

УДК 339.37 (575.3)

Толибов Қ.Қ.

ОМИЛҲОЕ, КИ БА ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

Дар мақола маҷмӯи омилҳое, ки ба ташаккул ва рушди савдои чакана таъсир мерасонанд, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Усулҳои баҳодихии омилҳое, ки ба рушди савдои чакана таъсир мерасонанд, муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: омилҳо, рушд, омилҳои дохилӣ ва берунӣ, баҳодихӣ, пурсиш, рейтинг, рушди савдои чакана

Толибов К.К.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В статье рассматривается совокупность факторов, влияющих на формирование и развитие розничной торговли. Определен перечень методов для оценки факторов, влияющих на развитие розничной торговли.

Ключевые слова: факторы, формирование, развитие, внутренние и внешние факторы, оценка, опрос, рейтинг, развитие розничной торговли.

Tolibov Q.Q.

FACTORS INFLUENCING THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE

The article discusses a set of factors affecting the formation and development of retail. A list of methods for assessing factors influencing the development of retail trade is determined.

Key words: factors, development, internal and external factors, assessment, survey, rating, retail development.

Дар шароити муосири рушди иқтисодиёт барои ташкили идоракунии самаранок ва рушди савдои чакана, инчунин ҳалли вазифаҳои умумии он тақмили методологияи таҳлили системавӣ нақши муҳим мебозад.

Марҳалаи муҳими методологияи умумӣ ин муайян кардани омилҳои мебошанд, ки ба рушди низоми савдои чакана таъсир мерасонанд ва дар шароити воқеии фаъолият ба дохилӣ ва берунӣ ҷудо мешаванд.

Муҳити берунӣ шароит ва омилҳои мавҷудбударо, новобаста аз фаъолияти корхонаи савдои муайян дар бар мегирад. Ин омилҳо метавонанд ҳам ба фаъолияти корхонаҳои савдо ва ҳам ба дигар корхонаҳо таъсир расонанд. Захираҳои муҳимтаринро барои фаъолият корхонаҳои савдо дар асоси мубодилаи мунтазам бо муҳити берунӣ ба даст меоранд. Дар ин ҳолат нишондиҳандаҳои зерини муҳити беруниро баҳо медиҳанд[9].

а) зудҳаракатӣ - суръати тағйирёбии дар муҳити зист ба вучудодада;

б) мураккабӣ - бо шумораи омилҳои, ки ба корхонаи савдо таъсир мерасонанд, муайян карда мешавад;

в) гуногунрангии бозор - корхонаҳои савдо дар бозорҳои гуногун фаъолият мекунад: бозорҳои ҳамгирӣ (ягона) ва диверсификатсияшуда, бозори комиссияи савдо;

г) муносибати номусоиди муҳити зист ба корхонаи савдо. Он аз рақобат, муносибати корхона бо иттифокҳои касаба, ҳукумат ва дигар гурӯҳҳои беруна, аз дастрасии захираҳо вобаста аст;

д) номуайяни - бо андозаи маълумоти дар ихтиёри корхонаи савдо буда ва дараҷаи эътимод ба ин иттилоот муайян карда мешавад.

Дар ин раванд муҳити берунии корхонаи савдо ба ду қисм ҷудо менамоянд: муҳити таъсири мустақим, ки аз таъминкуандагон, мақомоти давлатӣ, иттифокҳои касаба, рақибон, истеъмолкуандагон иборат аст ва муҳити таъсири ғайримустақим, ки муҳити байналмилалӣ, пешрафти илмию техникаӣ, омилҳои сиёсӣ, омилҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва вазъи иқтисодиётро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки таъсири муҳити мустақим- бевосита муҳити корие мебошад, ки ба он субъектҳои дохил мешаванд, ки ба фаъолияти корхонаи савдои бевосита таъсир мерасонанд. Ҳамаи таъминкуандагонро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: а)

таъминкунандагони молҳо; б) таъминкунандагони сармоя; в) таъминкунандагони захираҳои меҳнатӣ.

Давлат ба корхона тавассути низоми андоз, амволи давлатӣ ва буча таъсир мерасонад. Корхонаҳои савдо вазифадоранд, ки талаботи мақомоти давлатиро, ки комиссияҳои савдо, иҷозатномадиҳӣ, квотаҳо, шубҳаи назорати сифат ва ҳифзи меҳнат ва муҳити зист пешниҳод мекунанд, иҷро намоянд.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба корхонаҳои савдо вобаста барои гирифтани иҷозатнома барои фаъолият, имконияти интихоби ҷойи ҷойгиршавӣ, ситонидани андозҳо таъсир мерасонанд.

Истеъмолкунандагон - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки маҳсулоти истеҳсолкардаи (фурӯхташудаи) корхонаеро меҳаранд. Барои муайян кардани он, ки кадом маҳсулот бештар ба талабот ниёз дорад, омӯзиши ҳаматарафаи талаботи харидорон муҳим аст. Фармоишгар дорои хусусиятҳои зерин мебошад [10]:

а) ҷойгиршавии ҷуғрофӣ;
б) хусусиятҳои демографӣ (синну сол, таҳсилот, касб ва ғайра);
в) хусусиятҳои иҷтимоиву психологӣ (мавқеъ дар ҷомеа, рафтор, завқ, одат ва ғайра);

г) муносибати харидор ба маҳсулот (чаро ӯ ин маҳсулотро меҳарад, оё ӯ истифодабарандаи маҳсулот аст, чӣ гуна ӯ маҳсулотро баҳо медиҳад ва ғайра).

Ҳангоми таҳлили истеъмолкунандагон омӯхтани қобилияти онҳо зарур аст, ки аз омилҳои зерин иборат аст:

а) таносуби дараҷаи вобастагии харидор аз фурӯшанда ва дараҷаи вобастагии фурӯшанда аз харидор;

б) ҳаҷми хариди муштариён;

в) сатҳи бо иттилоот қонёбудани харидор;

г) баҳодихии ба дигар фурӯшанда гузаштани харидор;

д) ҳассосияти харидор ба нарҳе, ки аз он вобаста аст;

ё) арзиши умумии харидҳои аз ҷониби ӯ анҷомдодашуда;

ж) вазъи молиявии корхона;

з) мавриди ҳадаф қарор гирифтани тамғаи муайян;

к) талаботи сифат.

Дар раванди омӯзиши омилҳо муайян карда шудааст, ки рақибон (масалан, ба бозор пешниҳод кардани маҳсулоти монанд ё маҳсулоти бештар) ба дигар истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон таъсир мерасонанд. Ин унсури таъсири мустақим ба навоарӣ ва самаранокӣ оварда мерасонад.

Ҳар як корхонаи савдо бояд эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро ба таври самаранок қонё кунад, чи хеле ки рақибон барои дар бозор мавқеашонро аз даст надодан кӯшиш мекунанд. Аз ин рӯ ҳангоми таҳияи стратегияи муборизаи рақобат, ҷиҳатҳои қавӣ ва сусти рақибонро муайян кардан зарур аст.

Инчунин баррасии муҳити таъсири ғайримустақим яъне омилҳои, ки метавонанд ба корхонаи савдо на ин ки ҳоло, балки бо мурури замон таъсир расонанд.

Ин муҳит боз ҳам мушқилтар аст, зеро маълумот дар бораи он аксар вақт номаълум аст ва роҳбарияти корхонаи савдо бояд ба фарзияҳои худ такя кунад.

Пешрафти илмӣ ва техникӣ сатҳи рушди илмӣ ва техникиро, ки ба корхонаи савдо таъсир мерасонад, инъикос мекунанд. Ғайр аз ин, он:

а) ба самаранокӣ, ки ба воситаи он мол фурӯхта (истеҳсол) мешавад;

б) суръати кӯҳнашавии молҳо;

в) усулҳои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва паҳн кардани маълумот;

г) хизматрасонӣ ва маҳсулоти наво, ки истеъмолкунандагон аз корхонаи тичоратӣ интизор мешаванд таъсир мерасонад.

Корхонаҳои савдо барои нигоҳ доштани рақобатпазириашон, бояд ба таҳаввулотӣ навав фавран воқуниш нишон диҳанд ва навовариҳоро худашон пешниҳод намуда, дар фаъолияти худ истифода намојанд.

Дар раванди баррасии омилҳо, зарур аст, ки омилҳои сиёсӣ яъне ниятҳои мақомоти давлатӣ оид ба рушди ҷомеа ва василаҳои, ки тавассути онҳо давлат меҳодад сиёсати худро амалӣ кунад таҳқиқ карда шаванд. Ҳамзамон, амалҳои ҳукумат метавонанд дар шаклҳои зерин зоҳир карда шаванд:

- а) андозбандии даромади корхонаҳои савдо;
- б) муқаррар кардани имтиёзҳои андозӣ ё боҷҳои имтиёзноки тичоратӣ;
- в) қонунгузорӣ дар бораи ҳимояи истеъмолкунандагон, назорати нархҳо ва музди меҳнат.

Корхонаи савдо бояд хусусиятҳои асосии низоми сиёсиро донад:

- а) қадом идеология сиёсати давлатро муайян мекунад;
- б) ҳукумат то чӣ андоза устувор аст;
- в) чӣ қадар қодир аст, ки сиёсати худро амалӣ кунад;
- г) дараҷаи норозигии ҷомеа ва то чӣ андоза сохторҳои сиёсии оппозитсионӣ бақувват мебошанд.

Ҳангоми таҳқиқи омилҳои ҷойи махсус ба омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дода мешавад, ки онҳо аз ҷузъҳои зерин иборатанд:

- а) танзим, арзишҳои инсонӣ ва анъанаҳои миллӣ;
- б) вазъи демографӣ;
- в) муносибатҳои корхонаи тичоратӣ бо аҳолии маҳаллӣ;
- г) муносибати одамон ба қор ва сифати зиндагӣ;
- д) афзоиши аҳоли;
- ё) дараҷаи маълумотнокӣ;
- ж) тезҳаракатии одамон ва ғайра.

Инчунин дар ин маврид омӯзиши гурӯҳи омилҳои, ки ба ин раванд таъсир мерасонанд зарур аст: а) ба ташаккули талаботи аҳоли; б) муносибатҳои меҳнатӣ; в) сатҳи музди меҳнат; г) шароити қорӣ; д) имичи корхонаи савдо; ё) молҳо ва хизматрасонии қорхона.

Дар маҷмӯъ, “омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ охира тағйир меёбанд, аммо ин тағйиротҳо ба тағйироти назаррас дар муҳити қорхонаи савдо оварда мерасонанд ва ба ташаккули афзалиятҳои истеъмолии аҳоли бештар таъсир мерасонанд” [11].

Вазъи иқтисодӣ ба арзиши ҳама захираҳои вурудшаванда ва қобилияти истеъмолкунандагон барои харидани молу хизматҳои муайян таъсир мерасонад. Дар ин ҳолат, омӯзиши вазъи иқтисодӣ дар асоси таҳлили: а) андозаи маҷмӯи маҳсулоти миллӣ; б) сатҳи таваррум; в) сатҳи бекорӣ; г) меъёри фоида; д) ҳосилнокии меҳнат; ё) меъёрҳои андоз; ж) тавозуни пардохт; з) сатҳи ҷамъоварӣ; и) сатҳи умумии рушди иқтисодӣ; к) захираҳои табиӣ истихроҷшуда; л) иқлим; м) намуд ва сатҳи рушди муносибатҳои рақобатӣ; н) сохтори аҳоли; о) сатҳи маълумотнокии қувваи қоргарӣ; п) андозаи музди меҳнат ва ғайра асос меёбад.

Бояд қайд кард, ки тағйироти мушаххас дар вазъи иқтисодӣ метавонанд ба баъзе қорхонаҳои савдо таъсири мусбӣ ва ба дигарон - таъсири манфӣ дошта бошанд.

Муҳити байналмилалӣ бо мураккабии зиёд тавсиф меёбад, зеро иқтисодӣ, фарҳанг, миқдор ва сифати захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ, қонунҳо, ниҳодҳои давлатӣ, суботи сиёсӣ, сатҳи рушди технологӣ дар ҳар кишвар фарқ мекунад. Дар чунин шароит бояд шаклҳои зерини ҳамқорҳои байналмилалӣ ёдрас карда шаванд [12]:

- а) содироти маҳсулот: барои ҳамоҳанг кардани содирот, қорхонаҳо ширкатҳои мустақили савдо, хизматрасониҳои миёнаравӣ ё шубҳои содиротиро таъсис медиҳанд, ки ба бастанӣ аҳдҳо бо харидорони қоричӣ мусоидат хоҳанд кард;

б) иҷозатномадиҳӣ, фурӯши литсензияҳо ба ширкати хориҷӣ, яъне ба ширкати хориҷӣ додани ҳуқуқи истифодаи патент ё технология ба ивази ҷуброни хароҷот дар шакли пардохтҳои литсензионӣ ё ҳаққи хизматрасонӣ барои истеҳсоли маҳсулоти худашон;

в) таъсиси корхонаҳои муштарак: ду ва ё зиёда ширкатҳои хусусӣ ё давлатӣ барои истеҳсолот сармоягузорӣ мекунанд. Иштирокчиён шарикони баробар дар тичорат буда, вобаста аз саҳми гузошташон дар корхонаи муштарак Ҷоид ба даст меоранд.

Ҷамин тариқ, равандҳо дар савдои ҷаҳона бо як қатор омилҳои бисёрҷанбаи иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян карда мешаванд. Омилҳои, ки ба рушди савдои ҷаҳона мусоидат мекунанд, инҳоянд:

- афзоиши ҳамаҷонибаи даромади воқеии пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- эҳёи саноати ватанӣ: зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли намудҳои асосии молҳои истеъмолӣ.
- мӯътадилгардонии ҳиссаи маблағҳои, ки барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ ҷудо карда шудаанд, дар сатҳи 70,0% хароҷоти пулии аҳолии Тоҷикистон;
- тафовути зиёди даромади пулии аҳоли: фарқияти таносуби даҳ Ҷоиди қисми сарватманд ва камтари қисми таъмини аҳоли;
- мавҷуд будани сатҳи нисбатан баландтари гурӯҳҳои камдаромади аҳоли;
- суғурӯ гардидаи назорат аз болои сифати молҳои, ки ба бозор ворид мешаванд, ин вобаста ба кам кардани шумораи санҷишҳои нақшаӣ то як маротиба дар як сол дида мешавад;
- сертификатсияи ҳатмии мол (маҳсулот) бо усулҳои дигари тасдиқи мутобикати молҳо.

Аз таҳлилҳои бармеояд, ки дар ҷумҳурии шароитҳои зарурӣ барои Ҷаъолияти корхонаҳои савдои ҷаҳона дар сатҳи макроиқтисодӣ муҳайё карда шудааст. Дар робита ба ин, зарур аст, ки як қатор тадбирҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодии давлатӣ, ки дар рушди савдои ҷаҳона дар заминаи тақмил додани системаи андоз, қонунгузорию гумрук, сиёсат дар соҳаи ташаққули даромади пулии аҳоли, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, муқаммал намудани системаи назорати сифатии молҳои фурӯшӣ ва ғайра андешида шаванд.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки бисёр олимони дар таҳияи методологияи баҳодиҳӣ ва андозагирии омилҳои, ки ба рушди низоми савдо ва равандҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд, саҳми назаррас гузоштаанд [1-8].

Ҷамаи усулҳои маъмули баҳодиҳии омилҳои ба рушди соҳаҳои Ҷаъолияти иқтисодӣ таъсиррасон метавонанд ба гурӯҳҳои тақсими шаванд: иқтисодӣ-риёзӣ, шохисӣ, усулҳои танзими занҷирӣ, усулҳои интегралӣ ва экспертӣ (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Рӯйхати усулҳои баҳодиҳии омилҳои, ки ба рушди савдои ҷаҳона таъсир мерасонанд [1-8]

Усул	Тавсиф	Шартҳои истифода
Усули шохисӣ (индексӣ)	Ин ҳисоби нишондиҳандаҳои нисбиро дар бар мегирад. Имкон медиҳад таъсири омил ба натиҷа ҷен карда шавад	Усул дар шароити рушди устувори иқтисодӣ кор мекунад, маълумоти расмӣ оморию барои муайян кардани шакли рушди зухуроти таҳқиқшаванда талаб мекунад
Усули пайвастшавии занҷирӣ	Он барои муайян кардани қонунҳои таъсири омил ба арзиши муайян истифода мешавад, ба шарт ки дар байни онҳо муносибатҳои	Усул дар шароити рушди устувори иқтисодӣ кор мекунад, маълумоти расмӣ оморию ва инчунин миқдори кофии маълумоти муқоисавиро

	функционалӣ, мустақим ё баръакс мутаносиб бошанд	барои коҳиш додани хатогиҳои коррелиатсия талаб мекунад.
Усули экспертӣ	Он баҳодихии экспертиро дар бар мегирад - баҳодихии миқдорӣ ё тартибӣ аз равандҳое, ки ба ченкунии мустақим қодир нестанд. Онҳо ба хулосаҳои мутахассисон асос ёфтаанд.	Усул дар муҳити ноором истифода шуда ҳузури экспертҳои эътирофшудаи соҳаи баҳодихии раванди (падидаи) таҳқиқшударо талаб мекунад.
Усули интегралӣ	Он барои чен кардани таъсири омилҳо дар моделҳои мултипликативӣ, бисёрҷониба ва омехта истифода бурда мешавад. Истифодаи ин усул имкон медиҳад, ки дар муқоиса бо усули пайвастишавии занҷирӣ натиҷаҳои дақиқтари ҳисобкунии таъсири омилҳо ба даст оварда шаванд ва аз баҳодихии амиқи таъсири омилҳо пешгирӣ карда шаванд.	Усул дар шароити рушди устувори иқтисодӣ қор мекунад, маълумоти расмӣ омӯрӣ ва инчунин маҷмуи қофии маълумоти муқоисашавандаро талаб мекунад
Усули иқтисодӣ-риёзӣ	Онҳо имкон медиҳанд, ки алоқамандии байни омилҳои таҳқиқшударо муайян карда, моҳияти онҳоро муқоиса кунанд. Бо ин мақсад усулҳои коррелятсия, регрессия, фарқият, чӯз ва дигар намудҳои таҳлил истифода бурда мешаванд.	Усул дар шароити рушди устувори иқтисодӣ самаранок қор мекунад, маълумоти расмӣ омӯрӣ ва инчунин миқдори қофии маълумоти муқоисашавандаро талаб мекунад, ба таври мӯтадил тағйирёбандаи муҳити берунаро ба инобат мегирад

Ҳамин тариқ, усулҳо ва равишҳои зиёде дар фаҳмидан ва баҳодихии қардани омилҳои мавҷуданд, ки ба рушди соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ таъсир мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Быстрицкая Я. М. Факторы, влияющие на развитие российской розничной торговли после вступления России в ВТО // Вестник БГУ. – № 2. - С. 98-105.
2. Дудко В.Н., Шумилина Л.К. Анализ факторов, влияющих на развитие розничной торговли в регионе // Школа университетской науки: парадигма развития. – №1. – 2012. – С. 12-14; Золотарев А.В. Влияние макроэкономических факторов на развитие розничной торговли // Известия высших учебных заведений. СевероКавказский регион. Серия: общественных наук. – №S24. – 2006. – С. 30-32;
3. Назаров Л.А. Факторы, влияющие на развитие сетевой розничной торговли России //, Международная торговля и торговая политика. – № 1. – 2010. – С. 147-153;
4. Никулина Т.А., Романова И.М. Факторы макросреды функционирования розничных торговых сетей // Интернет-журнал «Науковедение». – №5. – 2013. – С. 1-16;
5. Носкова Е.В. Оценка факторов, влияющих на развитие розничной торговли Дальневосточного федерального округа // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал // Номер журнала: №3 (51), 2017. -С.62-78;

6. Степулева Л.Ф., Худякова С.К. Анализ влияния внешних факторов на развитие розничной торговли Приморского края // Экономика и предпринимательство. – № 5-1 (58-1). – 2015. – С. 1099-1102.;
7. Хайруллина М. В., Кокшарова Н.А. Формирование и использование информационных ресурсов в розничной торговле. – Новосибирск: СибУПК, 2007. – 74 с.;
8. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: теория, методология, стратегия: дисс...д-ра экон. наук: 08.00.05/ Фарход Разокович Шаропов -Душанбе, 2018. -305с.
9. <https://trade.bobrodobro.ru/5286> (дата обращения 14.04.2020)
10. <https://trade.bobrodobro.ru/5286> (дата обращения 14.04.2020).
11. <https://trade.bobrodobro.ru/5286> (дата обращения 14.04.2020); https://vuzlit.ru/329091/vyuyavlenie_analiz_faktorov_vliyayuschih_razvitie_otrasli_torgovli (дата обращения 14.04.2020).
12. <https://trade.bobrodobro.ru/5286> (дата обращения 14.04.2020)

УДК 331.5

Тохирчонов Б.Т.

АСОСҶОИ УСУЛИИ ТАҲҚИҚОТИ МОНИТОРИНГИ ЗАХИРАҶОИ МЕҲНАТИИ ДЕҶОТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф асосҳои усули таҳқиқоти мониторинги захираҳои меҳнати деҳотро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки муайян намудани моҳияти иқтисодии захираҳои меҳнатӣ имкон медиҳанд равия ва рушди соҳаи деҳотро пайгирӣ намоем ва дар ин замина қарорҳои асосии самараноки идораи захираҳои меҳнатиро арзёбӣ ва тарҳрезӣ намоем. Нишондиҳандаҳои арзёбии захираҳои меҳнати деҳотро аз ҷиҳати микдор, сифат, ҷобаҷогузорӣ ва самаранокӣ таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: муносибати иқтисодӣ, захираҳои меҳнатӣ, арзёбӣ, нишондиҳандаҳо, муносибати методологӣ, ихтисосҳои кишоварзӣ, кормандони доимӣ, муваққатӣ, мавсимӣ.

Тохирджонов Б.Т.

МЕТОДОЛОГИИ И МОНИТОРИНГОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

В статье автор рассматривает методологические основы мониторинга и исследования трудовых ресурсов села. Подчеркивается, что определение экономической сущности трудовых ресурсов даёт возможность следить за тенденциями развития аграрной отрасли и на этой основе принять эффективные решения по управлению трудовыми ресурсами. Анализированы показатели мониторинга трудовых ресурсов с точки зрения количества, качества, размещения и эффективности.

Ключевые слова: экономические отношения, трудовые ресурсы, мониторинг, методологический подход, аграрные специалисты, постоянные, сезонные, временные работники.

Tokhirjonov B.T.

METHODOLOGY AND MONITORING LABOR RESOURCES IN RURAL AREAS

In the article the author the considers methodological bases of monitoring and research of labor resources of the village. It is emphasized that the definition of the economic essence of labor resources makes it possible to monitor trends in the development of the agricultural sector and on this basis to make effective decisions on the management of labor resources. The indicators of labor resources monitoring in terms of quantity, quality, placement and efficiency are analyzed.

Key words: economic relations, labor resources, monitoring, methodological approach, agricultural specialists, permanent, seasonal, temporary workers.

Маълум аст, ки гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ аз сифати захираҳои меҳнатӣ вобаста аст. Ҷанбаҳои концептуалии захираҳои меҳнатиро дар асоси таҳлили адабиёти мавҷудаи илмӣ мо ҳангоми таҳқиқот дар мақолае таҳти унвони «Самтҳои концептуалӣ ва муҳтавоии захираҳои меҳнатӣ» [1, с. 193] тавзеҳ дода будем. Аз ҷумла, қайд намуда будем, ки неруи меҳнатӣ маҷмӯи тавсифи сифатии аҳолии мебошад, ки дар давраи муайяни вақт, дар ҳудуди мамлакат, дар раванди фаъолияти меҳнативу ҷамъиятӣ метавонанд иштирок намоянд [1, с. 193].

Қайд кардан зарур аст, ки талабот ва тақлифоти қувваи корӣ дар бозори меҳнат ба сабабу омилҳои гуногун мувофиқат намекунад, ки омилҳои онро низ мо баррасӣ кардаем [2, с. 196-202].

Миқдор ва сифати захираҳои меҳнатӣ, таъминоти бозори меҳнат бо кормандон ба омӯзиш ва мониторинги доимӣ ниёз дорад. Ҳангоми ташаккули муносибатҳои иқтисодии бозоргонӣ ба захираҳои меҳнатии корхонаҳо, аз ҷумла ташкилотҳои кишоварзӣ, тавачҷуҳи хосса зоҳир кардан лозим аст, ки дар ин бора олимони зиёде изҳори андеша кардаанд [3; 4; 5].

Ҳангоми муайян намудани моҳияти иқтисодии захираҳои меҳнатӣ, масъалаи баланд бардоштани самаранокии тақрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ дар деҳот имкон медиҳад, ки на танҳо равияҳо ва рушди ин соҳаро пайгирӣ намоем, балки қарорҳои самараноки идораи онро бо роҳи таҳқиқоту арзёбӣ тарҳрезӣ намоем.

Дар замони ҳозира Донишкадаи иқтисодиёти хоҷагии кишлоқи Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Донишкадаи иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоту арзёбии таъминоти ташкилоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо кадрҳо ба роҳ мондаанд.

Зиёда аз 10 сол мешавад, ки Донишкадаи иқтисодиёти хоҷагии кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон тавассути таҳқиқоти мониторингӣ ба соҳаи иҷтимоию меҳнатии деҳот машғул аст. Баъзе равияҳои таҳқиқоти мониторингии захираҳои меҳнатии деҳот, хусусан неруи меҳнатии ҷавонон, дар оянда ҳамчун сарчашмаи пурра намудани кадрҳои аз соҳаи иқтисодиёти деҳот хоричшуда, ки асоси ҳамаи равандҳои навсозии деҳот ва ҷадидсозии афзоиши захираҳои меҳнативу инсонӣ мебошад, ба тақмил ниёз доранд.

Бояд тазакурр дод, ки мақсади таҳқиқоти мо таҳлили ҳаматарафаи методологияи таҳқиқоти мониторингии захираҳои меҳнатии деҳотро фаро намегирад. Вале бо назардошти он ки мо бо роҳи тақмили идораи захираҳои меҳнатӣ баъзе муносиботи методологиро ба мониторинг истифода менамоем, ин мавзӯи ҷиҳати муайян кардани мавқеи мо мусоидат менамояд. Бинобар ин, мо ба ҳуди методологияи гузаронидани мониторинги афзалиятҳои ҷавонони деҳот дар равандҳои меҳнат тавачҷуҳ менамоем. Қайд кардан зарур аст, ки истифодаи ин нишондиҳандаҳо шартиянд, зеро оқибатҳои онро

ба таври гуногун тавзеҳ додан мумкин аст. Баъзе ғалатҳои чиддӣ дар муҳтавои арзёбӣ, яъне номукамал будани он ва ғалатҳои техникӣ ҳангоми истифода мушкилӣ пеш меорад.

Мо чунин пешниҳод менамоем, ки захираҳои меҳнати деҳотро на ба воситаи афзоиши нишондиҳандаҳои захираҳои меҳнатӣ бояд арзёбӣ кард, балки маҷмӯи муносибатҳои, ки дар бозори меҳнат ба вучуд меоянд, ба баррасӣ гирифт.

«Масъалаи захираҳои меҳнатӣ дар деҳот, махсусан шугли ҷавонон дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсиро ҳамчун захираи асосӣ, ки оянда барои рушди ҷойҳои нави корӣ дар иқтисодиёти деҳот мусоидат мекунанд, муҳаққиқони зиёде ба баррасӣ гирифтаанд» – таъкид менамояд иқтисодшиноси тоҷик И. Ашуров [6, с. 78]. Ҳарчанд ин масъала хеле муҳим бошад ҳам, вале далелҳои муътамаде барои тарафдор ва муқобили он то кунун мавҷуд нестанд.

Афзоиши дараҷаи таҳсилот ва сохтори он дар деҳот дар таносуб ба арзёбии захираҳои меҳнатӣ ба сифати муқобилгузорӣ, ки мувофиқан дар тавсифи захираҳои меҳнати шахрӣ истифода мешаванд, дар ҳадди камол нест.

Нишондиҳандаҳои, ки аз рӯи он захираҳои меҳнати деҳот арзёбӣ карда мешаванд:

Нишондиҳандаҳои миқдорӣ:

- ҳайати захираҳои меҳнатӣ: доимӣ; мавсимӣ; муваққатӣ;
- вазни қиёсии ҳар категорияи кормандон нисбат ба шумораи умумии он;
- кулли кормандоне, ки дар хоҷагии кишоварзӣ машғуланд, аз ҷумла: механизаторон, оператори мошини говдӯшҳо, говдӯшҳо, чупонҳо, хизматчиён, аз ҷумла: роҳбарон ва мутахассисон;
- миқдори умумии солонаи кормандон;
- нури меҳнатӣ дар кул (л) ва муқоисаи ҳар фард бо шумораи умумии кормандон;
- ба кор машғул буданд: нафар/рӯз; нафар/соат дар як сол;
- сатҳи фарогирии кормандон бо меҳнати механиконидашуда;
- шумораи ҳамаи кормандоне, ки дар корҳои механиконидашуда ва дастӣ машғуланд;
- дараҷаи механикикунонии меҳнат: дараҷаи ташкили истеҳсолот ва меҳнат, тақсмоти кормандон аз рӯи шароити меҳнат.

Нишондиҳандаҳои сифатӣ:

- дараҷаи таҳсилот;
- тахассуси касбӣ;
- саломатӣ;
- ҳолати эмотсионалӣ;
- муносибати софдилона ба меҳнат;
- хоҳишмандӣ ва қобилияти кор кардан.

Нишондиҳандаҳои ҷобаҷогузори:

- коэффитсиенти суръатнокии гардиши қабул ба кор: $K_k = L_k / L_{hk}$, ин ҷо L_k – миқдори ба кор қабул шудагон дар давраи муайян;
- коэффитсиенти гардиш оид ба аз кор озодшудагон:
- $K_o = L_o / L_{hk}$, ин ҷо L_o – миқдори аз кор озодшудагон;
- коэффитсиенти зуд-зуд азкорравии кормандон: $K_a = L_a / L_{hk}$, ин ҷо L_a – миқдори кормандони озодшуда, ки ба сабаби зуд-зуд азкорравӣ тааллуқ доранд;
- коэффитсиенти ивазкунӣ: $K_i = (L_k - L_o) / L_{hk}$;
- таъсири манфии қимати даруни қавсбуда $L_k - L_o$ аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсолот ихтисор шудааст, ё худ қисми ҷойҳои корӣ дар натиҷаи воридшавии таҷҳизоти нав ва дигар сабабҳо барҳам хӯрдаанд;
- коэффитсиенти доимӣ, устувории кормандон: $K_{dk} = L_{dl} / L_{hk}$, ин ҷо L_{dl} – миқдори кормандоне, ки дар давраи ҳисобот пурра кор кардаанд.

Нишондиҳандаҳои самаранокӣ:

- аломатҳои баланд шудани самаранокии иқтисодӣ:

- маҳсулнокии меҳнат;
- мустақкамшавии таҷҳизот;
- истифодаи таҷҳизот;
- таҷҳизоти энергетикӣ.

Ҳамин тариқ, ин метод камбудихоии ҷиддӣ дорад, зеро он ба ҷенкунии зернизомҳои қобилиятҳои инсонӣ, ки дар шаҳр ва деҳот бояд гуногун бошанд, мувофиқат намекунад.

Аз нуқтаи назари методологӣ ҳатто дараҷаи таҳсилоти олии ҷавонро дар шаҳру деҳот як хел «баркашидан» мақсаднок нест. Раванди воқеии аҳолии деҳот бо таҳсилоти олии танҳо дар шароите имкон дорад, ки дар соҳаи кишоварзӣ ҷойҳои кории бо технология мучаҳҳаз ва маоши баланд бунёд карда шавад. Инчунин нисбат ба ҷенкунии дараҷаи таҳсилоти касбӣ ва таҳассуси кормандони соҳаи кишоварзӣ муносибати маҳсус лозим аст, ки дар замони ҳозира навъҳои васеъпаҳншудаи ташкилотҳои кишоварзӣ аз нуқтаи назари микдор миёна ва хурд мебошанд.

Дар ин масъала С. Комилов дуруст қайд мекунад, ки пурра нигоҳ доштани мутахассисон бо ҷои кори доимӣ мақсаднок нест [7, с. 176-179]. Аммо ин на ҳамеша равияи манфии дар низоми афзудани неруи кормандонро ифода мекунад.

Ба назари мо, танҳо баъди таҳқиқоти ҳаматарафаи ҳулосаҳои зарурӣ баровардан ва таҳияи тавсияҳо нисбат ба ҳайати мутахассисони дипломдори деҳот дар ташкилотҳои кишоварзӣ ба ҳисоби 100 хоҷагӣ имкон дорад [8, с. 250]. Маҳсусан саволҳои зиёди методӣ ҳангоми арзёбии кормандони ихтисосманди кишоварзӣ ва мувофиқати онҳо ба талаботи замони ҳозира пайдо мешавад.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар замони ҳозира, бинобар сабаби мавҷуд набудани стандартҳои дақиқи давлатӣ дар ин соҳа, мақомоти идораи кишоварзӣ ва муассисаҳои ибтидоии таҳсилоти касбӣ вазъиятро назорат карда наметавонанд, ки ба пешрафти нишондиҳандаҳои дараҷаи таҳассуси кормандон робита дорад. Солҳои охир кормандони соҳаи механизаторӣ кам гардидаанд, оид ба чорводорӣ, ки соҳаи афзалиятнок аст, мутахассисон қариб, ки нестанд.

Чунин ҳолатҳо ҷой доранд, ки дар ин соҳа кормандони бетаҳассус машғуланд, ҳарчанд, ки давлат барои харидорӣ чорвои хушзот аз хорича маблағҳои зиёд сарф мекунад. Таҳқиқот нишон дод, ки тартиби ба кормандон додани дараҷа низ комил нест, моҳиятан захираҳои меҳнатии деҳот ва номувофиқатии он ба талаботи имрӯза ва оянда аз воқеият хеле дур аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки қабули қарорҳо дар идораи ин соҳа самаранок нест. Аз ҷумла, ба ҷои масъалаи муқаррар намудани маоши сазовор дар соҳа (амалан мамлакатҳои пешрафта ин корро дар муҳлатҳои кӯтоҳ анҷом доданд), ки ба стандартҳои ҳозиразамони такрористехсолкунии қувваҳои корӣ ҷавобгӯ бошад, пурра намудани ҷойҳои кории холишуда сол ба сол аз ҳисоби кормандони таҳсилнадоштаву ғайримутахассис бо дараҷаи пасти ихтисос сурат мегирад.

Масъалаи неруи кормандони деҳот, ки таҳқиқот нишон дод, то ба охир кушода нашудааст. Вобаста ба ин, чунин андешаи мантиқӣ пеш меояд, ки неруи қувваи кории деҳот барои шароити имрӯзаи тичорати кишоварзӣ кофӣ нест. Барои аз нав тайёр намудани онҳо зарурати гузарондани аттестатсияи ҳамагонӣ пеш меояд. Агар дар солҳои наздик арзиши меҳнат то ба 3-4 дараҷаи ҳадди ақал расонида нашавад, ки имрӯз ҳамагӣ 1,5 баробар аст, гуфтаҳои боло ба ҷуз хоҳиш дигар чизе намедихад.

Масъалаи идораи захираҳои меҳнатии деҳот ҳамеша мавриди омӯзиш қарор дорад, дар ин соҳа таҳқиқотҳо гузаронида мешаванд. Барои ҳар давраи ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонӣ барномаи таъминоти кадрӣ соҳа таҳия мегардад.

Ба андешаи як қатор донишмандони соҳа, таҳияи чунин концепсияи ташаккули модели таъминоти кадрӣ комплекси кишоварзӣ истеҳсолиро дар дараҷаҳои гуногунӣ идора ва истеҳсолот, гузаронидани корҳои илмию таҳқиқотӣ оид ба равияҳои асосии таъминоти кадрӣ бо таҳияи лоиҳаҳои мушаххаси ҷадид ва санҷиши таҷрибавӣ, арзёбии захираҳои алоқаманд ба татбиқи онро пешбинӣ менамояд.

Нишондодҳои концептуалии мониторинг муқаррар мекунад, ки дар амалияи ташаккул ва рушди захираҳои меҳнати деҳот ва таъминоти кадрӣ комплекси кишоварзӣ истеҳсоли дар шакли назариявӣ тағйироти сифатӣ ба амал омадааст.

Моҳияти амалияи имрӯзаи кор бо кадрҳо аз гузаронидани мониторинг дар ин соҳа, нишон додани дастовардҳо ва афзалиятҳо иборат аст. Инчунин вай ба пайгирии мақсадноки афзоиши талабот ба категорияҳои алоҳидаи кормандон, мувофиқан ворид намудани онҳо ба сохтори касбӣ тахассусӣ, ба дараҷаи истифодаи самараноки неруи меҳнатӣ ва кадрӣ алоқаманд аст.

Мақсади мониторинг аз истифодаи технология ва тартиби он ошкор намудани тамоюлҳо ва таҳияи тавсияҳо оид ба такмили минбаъдаи ба танзим даровардани идораи захираҳои меҳнатӣ ва таъминоти кадрӣ соҳа, бо назардошти минтақаи таҳқиқшаванда ва ташкилотҳои кишоварзӣ, мебошад.

Вазифаҳои мониторинг инҳоянд:

- ба низом даровардан ва ҷамъбасти маълумоти оморӣ ва арзёбии шахсони ба таҳқиқот фарогирифташуда доир ба ҳолати неруи кадрӣ ва захираҳои меҳнати объектҳои таҳқиқот дар солҳои омузиш;

- ҳамгирии натиҷаҳои маълумоти оморӣ ва фикру андешаҳои шахсони мавриди таҳқиқ ба низоми яқлухти нишондиҳандаҳои арзёбӣ;

- инъикоси имкониятҳои инфрасохтори бозори меҳнат, ҳадамоти замонавии кадрҳо ва технологияҳо барои такмили татбиқи механизми ташаккул ва рушди захираҳои меҳнати деҳот.

Принсипи яқдигарро пурра намудани ин вазифаҳо бо ёрии гузаронидани мониторинг, бо роҳи омӯхтани ҳама тарафаи маълумоти оморӣ ва натиҷаи пурсиши одамони мавриди таҳқиқ ва пешгӯии ҳисоби арзёбӣ сол ба сол ва минтақаҳои гуногуни деҳот сурат мегирад.

Принсипи воқеият ба он асос меёбад, ки сарчашмаҳои гуногуни иттилоот, истифодаи баҳои муҳаққиқон, ҳисобҳои пешакӣ ва хусусиятҳои махсуси минтақаҳои мавриди таҳқиқ ба назар гирифта мешавад.

Принсипи саҳеҳият истифодаи методу технологияҳои замонавӣ, низомҳои ҷустуҷӯю ахборӣ ва маълумоти омориро пешбинӣ менамояд.

Принсипи мувофиқат тавассути гузаронидани корҳои таҳқиқотӣ, омӯхтани таҷрибаи ватанӣ ва ҷаҳонӣ ҳангоми ташаккул ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ амалӣ карда мешавад. Асоси методологии ташкили интихоби мониторингро принсипи яқчинсӣ, ки ба интихоби воҳидҳои яқхелаи мушоҳида мусоидат мекунад, ташкил медиҳад. Ҳангоми интихоби яқ намуди шумораи категорияҳои мавриди таҳқиқ объектҳои маҷмӯи умумиро дар қисматҳои мувофиқ муттаҳид мекунад. Мантиқи интихоб дар оғоз фаро гирифтани соҳаҳои яқхелаи минтақаро дар назар дорад. Минбаъд ба интихоби ноҳияҳои минтақаҳо ва баъд аз он бевосита ба ташкилотҳо гузаштан лозим аст.

Ҳисоби ҳаҷми интихобро бо формулаи маълум ифода мекунем:

$$E = 2 * \frac{\sqrt{p * q}}{n}$$

ин ҷо E – ғалати намояндагӣ; p – эҳтимолияти мувофиқати шумора ва нишондиҳандаи сохтори захираи меҳнатӣ; q – эҳтимолияти номувофиқати интихоби шумора ва нишондиҳандаи сохтори захираҳои меҳнатӣ мебошанд.

Дар ҳолати нарасидани вақт имкониятҳои инсонӣ ва маблағҳои молиявӣ ҳаҷми интихоби мониторингро бо зиёд намудани ғалати намояндагӣ ихтисор мекунад.

Барои саҳеҳияти натиҷаҳои интихоб, методи «салиб»-ро истифода бурдан мумкин аст, ки тарафҳои он дар минтақа шартан ба «шимол», «ҷануб», «шарқ», «ғарб» ҷудо карда мешавад. Вобаста ба миқёси маҷмӯи умумӣ миқдори баробари объектҳо - ташкилотҳоро дар ҳар тарафи салиб интихоб мекунад, ки ин амал ба ташаккули яқхелагии интихоб мусоидат мекунад.

Вазифаи таҳқиқи мониторинг ҳамчун методи ташкилию таҳлилии таҳқиқи механизми ташаккул ва такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатии ҳамон солҳо дар ҳамон минтақа ва ба ҳамон як барномаи таҳқиқот баррасӣ карда мешавад. Барои муайян намудани тамоюлҳои умумӣ ва махсусе, ки дар солҳои дароз дар минтақаҳои гуногун ташкил ёфтаанд, якчанд маротиба гузаронидани мониторинги ба он алоқаманд, ки боиси ҳалли мушкилоти гуногуни рушди захираҳои меҳнатӣ хоҳад шуд, мавриди омӯзиш қарор дода шавад.

Масъалаҳои такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ ва неруи кормандони соҳаи кишоварзӣ дар соҳаи иҷтимоию меҳнатии деҳот дар натиҷаҳои мониторингҳои гузаронидашуда ифода меёбад.

АДАБИЁТ:

1. Тохирджонов Б.Т. Концептуальные аспекты содержания трудовых ресурсов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. – Бохтар, 2018. – №1-4(57). – С. 193.
2. Тохирджонов Б.Т. Несоответствие на рынке труда спроса и предложения рабочей силы // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. – Бохтар, 2018. – №1-3(55). – С. 196-202.
3. Васильева, Л.А. Программно-целевой метод управления трудовыми ресурсами АПК / Л.А. Васильева. Автореферат дисс. кандидата экономических наук. – Челябинск, 1996.
4. Букреев, А.М. Резервы повышения эффективности использования трудовых ресурсов предприятия в новых условиях хозяйствования / А.М. Букреев. Автореферат дисс. кандидата экономических наук. – Воронеж, 1993.
5. Головастикова, Е.А. Управление трудовыми ресурсами полиграфического предприятия в условиях АСУП / Е.А. Головастикова. Диссертация кандидата экономических наук. – Москва, 1988.
6. Ашуров И.С., Мадаминов Р.К. Эффективность занятости сельского населения в личных подсобных хозяйствах // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. ISSN 2077-8325. – Душанбе, 2017. – №1 (57). – С. 86-93.
7. Комилов С.Дж. К вопросу о государственном регулировании миграционных процессов / Финансы, учет и аудит: проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан / Материалы республиканского научно-практической конференции. – Душанбе, 30 апреля 2015. – С. 176-179.
8. Яковлев, Р.А. Экономика труда. – М.: Юристъ, 2003. – 592 с.

Абдулов А., Бобохочаева Г.Д.

ЗУҲУРОТИ СТРЕСС ДАР ФАЪОЛИЯТИ ОМУЪЗГОРОН ВА ТАРЗҲОИ УСТУВОР НАМУДАНИ ОН БАРОИ ПЕШГИРИИ НИЗОЪҲО

Дар макқолаи мазкур стресс дар фаъолияти педагогии омӯзгорон ва тарзҳои устувор намудани он барои пешгирии низоъҳо масъалаи ниҳоят муҳим буда, ба ҳар як омӯзгор зарур аст, ки мафҳум, табиат, сабаб ва сарчашмаҳои стрессро омӯзад, бо тарзу усули огоҳонидану пешгирии он дар муносибатҳои таълимию тарбиявӣ шинос шавад, пайваста дар ҷустуҷӯи устувор намудани рафтори худ ба стресс бошад.

Калидвожаҳо: сарчашмаҳо, низоъ, стресс, асаб, ҳоалти рӯхӣ, аффе́кт, эҳсос, эҳсосоти омӯзгор, ҳиссиёт ва ғ.

Абдулов А., Бобоходжаева Г.Д.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ СТРЕССА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СПОСОБЫ ИХ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ДЛЯ ПРОФИЛАКТИКИ И ПРЕСЕЧЕНИЯ КОНФЛИКТОВ

В данной статье авторы рассматривают понятие и сущность стресса, ее образование в деятельности преподавателей высших учебных заведениях республики, рекомендации психологов по управлению стрессовых состояний и выхода из них. Особое внимание обращается к причинам и источникам появления стресса, связанные с исполнением функциональных обязанностей руководителя и отдельного преподавателя, отмечаются как они должны вести себя в таких условиях.

Ключевые слова: источники, конфликт, стресс, нервозность, расстройства настроения, привязанности, чувства, чувства учителя, чувства и т. д.

Abdulov A., Bobochojaeva G.

FORMING THE STRESS IN ACTIVITY WORKMAN LAW-ENFORCEMENT ORGAN AND WAYS STABILITY OF THE STRESS FOR PREVENTIVE MAINTENANCE CONFLICT

In given article authors are studied the notion and essence of the stress, her formation in activity employee law-enforcement organ, recommendations psychologist on governing the stressful conditions and output of them. Emphases addresses to reason and the source of the appearance of the stress in activity chief and subordinated, which are connected with performance functional duties, as they must behave in such condition

Keywords: sources, conflict, stress, nervousness, mood disorders, attachments, feelings, teacher feelings, feelings, etc.

Таҷрибаи ҳаёти исбот намудааст, ки оқибати ҳар як низоъ бо стресс анҷом меёбад. Нишонаҳои нофорами он дар шакли оташинию эҳсосоти баланд, набудани имконияти худро бадаст гирифтани, эҳсоси хастагии бесабабу номаълум ва ғайра сураат гирифта, яку яқбора тез ошкор мегарданд ва бо нигоҳи оддӣ дида мешаванд. Ҳамкорон, ҳамсоҷаҳо ва

хешу табор маслиҳат медиҳанд, ки «Асаби нашав!», «Ором шав!», «Худро бадаст гир!»). Ки намехоҳад, ки асабӣ нашавад, ором бошад, худро ба дастгирад, вале мутаасифона, дар ҳамон ҳолат худро бадаст гирифтагӣ хеле душвор аст. Ҳолати стресси моро чунон фаро гирифтааст, ки аз он ба зудӣ халос гардидан кори басо мушкил ва душвор мебошад. Фикрҳои бад ба сар зада медароянд, дар мағзи сар тоб хурда, аз даҳон суханҳои қабехи пош меҳуранд. Андаке мемунад, ки корманд ба касалии вазнин дучор гардад. Бояд таъкид кард, ки ин ҳолатҳо баъд аз қорӣ шудани низоми кредитӣ дар фаъолияти қорӣ ва зиндагии ҳаррӯзаи омӯзгорон ва махсусан омӯзгори чамбиятшинос бештар дида мешаванд ва хеле вазнин мегузаранд. Оё мумкин аст ба муқобили он омӯзгор истодагарӣ намояд? Худро то ҳади имкон идора намояд? Бешубҳа, мумкин аст, вале танҳо дар ҳолате, ки шароитҳои лозимии зерин риоя карда шаванд: 1) пайвасти рӯ овардан ба омӯзиши психология ва низоъшиносӣ; 2) дарки пураи табиати стресс ва давраҳои равиши он; 3) тасавуроти амиқ оид ба дар қадом ҳолат таъсир расондан ба равиши вазъи стресс; 4) майлу хоҳиш ва тайёр будан ба устувор намудани худ бар зидди стресс.

Омӯзгорон дар ҳолате, ки талаботи пешниҳодшударо сармашқи қору зиндагии худ мегардонанд, то андозае метавонанд саломатияшро нигоҳ доранд, ба давлату миллат ва гирду атрофиёнаш дӯру дароз хизмат намоянд.

Қалимаи стресс, ки дар забони тоҷикӣ қабул шудааст, аз забони англисӣ гирифта шуда, маънои бошиддатӣро дорад. Бошиддатӣ ё ин ки шидатнокӣ ва таранг шудани асабҳои мушакҳо ва дигар узвҳои бадан мебошад, яъне ҷавоби организм, мутобиқшавии он ба таъсири берунӣ ё худ, муқовимати табиатии физиологӣ ва биохимикӣ организмӣ корманд ба таъсири берунӣ мебошад. Ин истилоҳ аз соли 1936 дар мубодилаи илмӣ аз тарафи физиологӣ машҳури канадагӣ Ганс Селие ворид гардидааст. Ба ӯ коркарди концепсияи умумии стресс ҳамчун ҷавоби мутобиқшавӣ ва амали ҷавобии бадан ба таъсири омилҳои ғайриоддӣ (стрессогенҳо) мансуб аст [1]. Маъруфияти баланди ин концепсия аз он иборат буд, ки бо ёрии он метавон ба падидаҳои зиёди ҳаёти оддӣ ва ҳаррӯзаи кормандон ҷавоб ҷавоб пайдо намуд. Дар баробари ин, тавасути он ба муаммоҳои пайдошуда, шароитҳои бавучудодаи низоъангез, ҳодисаҳои ногаҳонӣ ва ғ. шарҳи илмӣ додан мумкин шуд. Моҳияти онро ақсуламали организмӣ инсон ба таъсироти олами берунӣ ташкил медиҳад. Бояд фикр кард, ки табиати физиологӣ ва биохимикӣ стресс тавассути илмҳои мувофиқ пурра омӯхта шудааст. Одатан бо таъсири ягон омилҳои стрессовар (низоъ, ҳодисаи вазнини ногаҳонӣ ва ғайра) дар мағзи сари инсон манбаи ҳаяҷон бо номи доминанта ба вучуд меояд. Минбаъд вай ба гипоталамус, ин бошад ба гипофиз, гипофиз бошад ба хун, хун бошад ба гурдаҳои адреналин мепартояд, ки ин ҳама сабаби баландшавии таппиши дил, нафаскашӣ, фишори хун ва ғайра мегарданд. Яъне, организм тамоми қувваро бо мақсади мубориза бурдан бо стрессҳо сафарбар менамояд. Бинобар ин, стресс ба монанди низоъ қисматҳои ҳатмии ҳаёт буда, то дараҷае барои организм манфиатбахшанд.

Муқаррар шудааст, ки иштирок намудани омӯзгорон дар раванди низоъ, бисёр вақт бо авҷи ҳолатҳои бошиддати рӯҳӣ, стрессии онҳо якҷоя сураат мегарданд. Яъне, дар ҳолати иштирок намудан дар низоъ, эҳсос, асаб, қувва сарф мегарданд, ки ба стрессии яқвақта ё доимӣ сабаб мешаванд.

Савол ба миён меояд, ки пас стресс чист? Мафҳуми он ва марҳилаҳои инкишофи он аз чӣ иборат аст? Аз таърифи классикӣ Г.Селие бармеояд, ки стресс – ин ҷавоби ғайриҳосили бадан ба ҳар як талаботу таъсири ба он расонида шуда буда, ҷавоби бадан дар шаклҳои ҳолати бад, шидатнокӣ барои сипарӣ шудан аз ин мушкилиҳо, ва мутобиқ намудани худ ба ин шароит мебошад. Истилоҳи ғайриҳосил дар ҳолати мазкур ба маънои реаксияи ё худ ҷавоби мутобиқшавии бадан омадааст. Масалан, дар ҳуноқӣ барои гарм шудани бадан бисёр ҳаракат мекунем, дар натиҷа, рағҳои хунрав дар болои пушт танг шуда, баромадани гармиро аз бадан маҳдуд мегардонанд. Дар рӯзҳои гармии тобистон бошад, баръакс бадан беихтиёраи арақ хориҷ намуда, бухоршавии гармиро зиёд

менамояд. Ин реаксияҳои хос ҷавоб ба таъсири муҳит ба бадан мебошанд. Албатта, дар ҳар як ҳолат ба муҳит мутобиқ шудан зарур ва ба барқарор намудани худ машғул шудан лозим аст. Ҳамин зарурияти умумии бозсозии бадан, мувофиқкунии он ба таъсирҳои беруни стресс аст, гарчанде, ки вазъияти пайдошуда хуш ё нохуш аст. Аҷоибии кор дар он аст, ки сардӣ, гармӣ, ғаму ғуса, хурсандӣ, истеъмоли дорӯҳо, ба фикри Г.Селие, ба бадан якхел таъсири биохимикӣ доранд. Ба ҳамин монанд, дар асбобҳои барқии майшӣ, ба монанди яхчол (хунукӣ), дастгоҳҳои гармкунада (гармӣ), фурузонакҳо (равшанӣ), занги дар (овоз) дида мешавад, ки онҳо мӯҳити физикиро ҳар хел тағйир медиҳанд, вале кори онҳо ба як омил, ба барқ вобаста аст. Аз ин гуфтаҳо хулоса бармеояд, ки нақши барқу стресс, аз нуқтаи зарурият, бо ҳам монанд мебошанд. Агар барқ набошад, асбобҳои дар боло зикр шуда аз кор мемонанд, агар стресс набошад, корманд қобилияти сипарӣ намудани мушкилиҳоро гум мекунад.

Бояд гуфт, ки имрӯз, табиати физиологӣ ва биохимикӣ стрессҳо пурраю чуқур омехта шудааст. Ба тариқи оддӣ, ҳолати физиологии стресс тахминан чунин шарҳ дода мешавад. Бо таъсири ин ва ё он омили стрессӣ (низоъ, ҳодисаи вазнини ногаҳонӣ ва ғ.) дар мағзи сари корманд маркази фаъоли ҳаяҷоннокӣ бо номи доминанта (ғояи ҳукмфармо) пайдо мешавад. Бо пайдо шудани он, реаксияи давомноки махсус оғоз мегардад. Дар як маврид, яке аз сохторҳои мӯҳими мобайнии мағзи сар – гипоталамус бедор мегардад, ки он дар навбати худ ғадуди дарунии инкишофи бадан – гипофизро фаъол мегардонад. Гипофиз ба хун як миқдор гормони махсус (моддае, ки ғадудҳо ҷудо карда ба таркиби хун медарорад) мепартояд. Бо таъсири он дар хун адреналин ва дигар ғадудҳои фаъоли физиологӣ ворид мешаванд, ки ҳолати стрессиро дар шакли тез шудани тапиши дил, тезшавии нафасгирӣ, зиёд шудани фишори хун ва ғ. ба вучуд меоваранд. Ҳамин тавр, ҳолатҳои биохимикӣ дар равиши стресс ҷавоби ҳифзии бадан ба таҳдидҳои беруние мебошад, ки дар ҷараёни эволютсияи инсонӣ ба қолиб даромадаанд. Яъне организм тамоми қувваро барои мубориза бо душмани ногаҳонӣ сафарбар менамояд. Бинобар ин, стрессҳо ба монанди низоъҳо компонентҳои ҳатмии ҳаёт мебошанд ва то андозае барои организм фойида доранд.

Бори дигар, зарур аст таъкид намоем, ки ҳолати стресси худ ба худ хатарнок нест, дар он ҳолат хатарнок мегардад, ки метавонад маҷмуи бемориҳои барои шахс вазнинро ба вучуд оварад, яъне ба дистресс – ба лоғаршавию бемадорӣ расонад. Албата, стресс ба пастшавии қобилияти кории омӯзгорон сабаб мешавад, фаъолияти ҳаётию эҷодии онҳоро заиф месозад, бедорхобӣ мекашанд ва ғ. Дар чунин ҳолат, табиӣ савол ба миён меояд, ки бо ин ҳолатҳои пайдошуда чорае ҳаст? Гурехтан аз стрессҳо мумкин аст?

Ҷавоб бевосита манфӣ аст. Аз стрессҳо гурехтан номумкин аст. Зеро табиати онҳо беихтиёрон аст. Ҷавоби беихтиёронии бадан ба ҳолатҳои мушкилу номувофиқ аст.

Бояд гуфт, ки стресс табиати беихтиёронро дорад ва он ҷавоби беихтиёронии организмро ба вазъиятҳои душвор ифода мекунад. Пас, барои корманд чунин тавсияҳои психологӣ дар ҳолати ба стресс гирифтӣ шуданаш, аҳамияти амалӣ пайдо мекунад:

- аз стресс нагӯрез!
- мағзур, ки стресс ба ҳолати бемадорӣ барад!
- стрессро ҷустуҷӯ макун, ӯ худ туро меёбад!
- бо стресс боақлона мубориза бар!
- стрессро пешгирӣ бояд кард, на муолиҷа!

Фаромуш набояд кард, ки дар байни омилҳои ба стрессоваранда, низоъ сарвар аст. Аз ин хотир муҳаққиқони соҳаи низоъшиносӣ чунин қоидаҳои баромадан аз ҳолати стрессӣ ва идора намудани онро пешниҳод намудаанд, ки донишмандони онҳо аз тарафи омӯзгорон зарур аст:

- омӯзгорон бояд вақтро дуруст тақсим кунанд;
- стрессро ба фоидаи худ истифода бурда тавонанд;
- худро аз бисёркорӣ идора намоянд;

- дар вазъиятҳои душвор тарзҳои рафтори мувофиқро пайдо намоянд;
- ба зиддиятҳои оилавӣ роҳ надиханд.

Аз тавсияҳои боло бармеояд, ки идора намудани стресс дар сатҳи ташкилот ва шахсияти омӯзгори алоҳида сурат мегирад.

Яке аз масъалаҳои муҳим барои омӯзгорон донишҷӯи сабаб ва сарчашмаҳои низоъ аст. Бешубҳа, масъалаи муҳим барои омӯзгорон, донишҷӯи сабабҳо ва сарчашмаҳои стресс мебошад. Бояд таъкид кард, ки шумораи онҳо беохир аст. Ба пайдошавии стресс метавонанд нооромии вазъи сиёсии кишвар, бӯхронҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ғ. сабаб шаванд. Вале, сабаб ва сарчашмаҳои стресс бештар ба ташкили иҷроӣ вазифаҳои касбии педагогӣ, алоқа дорад. Қисме аз онҳоро номбар мекунем:

- серкорӣ ва ё ҳаҷми ками кор;
- дар корҳои гуногуни ғайри педагогӣ ҷалб намудани омӯзгорон, аз онҳо талаб намудани иҷроӣ корҳои ғайри касбӣ, барои ҷорабиниҳои гуногун аз онҳо талаб намудани пул ва ғ.;
- шароитҳои бади физикию корӣ дар кабинетҳои корӣ ва синфхонаҳо (мағал, гармӣ, хунуқӣ ва ғ.);
- таносуби нодурусти байни ваколат ва масъулиятнокӣ;
- нарасидани иттилоот дар кафедра ва донишгоҳ, ба ҷорабиниҳои дохили кафедра ва берун аз он сари вақт огоҳ набуда, ногаҳон даъват гардидан.

Гурӯҳи дигари омилҳое, ки ба стресс меоранд, ба фаъолияти касбии шахсии омӯзгорон дохил мешаванд. Аз ҷумла:

- аз ӯҳдаи кор набаромадан;
- ба хатогиҳо роҳ додан;
- аз дигарон ақиб мондан;
- аз кор хориҷ шудан;
- шарманда шудан ва ғ.

Ба сабабу сарчашмаҳои пайдоиши стресс инчунин вазъи ахлоқию рӯҳӣ дар коллектив, низоъҳои кӯхнашуда, набудани ҳимояи иҷтимоӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Ба ин дастаи омилҳои стрессорӣ хусусияти ташкилӣ – хизматидошта, метавонанд ҳамчунин проблемаҳои ҳаёти шахсии омӯзгорон илова шаванд.

Ин буд шарҳи мухтасари моҳияти стресс, сабабҳои ба вучуд омадан ва тарзу қоидаҳои идора намудани он. Як чизро бояд илова кард, ки бо сабаби мавҷуд будани хусусиятҳои ба худ хос (вазнинии хизмат, кор бо категорияҳои душвори аҳолии ва ғ.), стресс бештар дар фаъолияти кормандони ҳифзи ҳуқуқ ба ҷашм мерасад. Яъне, сабабу сарчашмаҳои пайдо шудани стресс дар байни омӯзгорон маҳфӣ нест. Бинобар ин, омӯзиши он барои онҳо бисёр муҳим аст. Қоидаҳои асосӣ аз он иборат аст, ки корманд аниқ бояд фарқ кунад, ки ба кадом ҳодисаҳои ба стрессоваранда таъсир расонида метавонад ва ба кадомаш не. Беҳуда ба корҳое, ки қудрат надорад бояд даст назанад.

Лоқи такрор аст, ки қисми зиёди стрессҳоро омӯзгорон дар натиҷаи низоъҳои, ки дар шароити корӣ ба вучуд меоянд, пайдо мекунанд. Дар пайдо шудани онҳо, пеш аз ҳама муносибатҳои кории роҳбар ва омӯзгор эҳсос мегардад. Аз ин лиҳоз, ба мақсади огоҳонидану пешгирӣ намудани стрессҳо, психологияи идоракунии муосир ба ду самт тавачҷӯх зоҳир менамояд. Самти нахуст, нисбати роҳбарон, ки ба ӯҳдаи онҳо, паст намудани сатҳи ҳолатҳои стрессӣ дар байни коллективи педагогӣ гузошта шудааст ва самти дуюм, нисбати омӯзгорон, ки бояд худро аз стрессҳо ҳифз кунанд ва барои дигарон, дар мадди аввал барои роҳбарон манбаи пайдо шудани стресс нагарданд.

Ба хотири кам кардани дараҷаи стрессҳо дар коллективи педагогӣ ва дар як маврид, фаъол нигоҳ доштани самаранокии таълиму тарбия ба роҳбарон зарур аст, ки дастурҳои зеринро дар хотир нигоҳ дорад:

- пайваста дар фикрронии аниқ, баҳо додани қобилият ва майлу хоҳиши омӯзгорон бошанд;

- бепарвой накардан ба «расмиятпарастию бюрократӣ», яъне тақсими аниқи вазифаҳо, ваколатҳо ва сарҳади масъулиятнокии омӯзгорон. Ба воситаи ин, шумораи зиёди низоъҳои хурду ранҷишҳои мутақобила пешгирӣ мешаванд;
- аз он, ки омӯзгор супориши додашударо рад кард, хашмгин нашуда, бо ӯ барои рад карданаш ҳамсӯхбат бояд шуд;
- доимо боварӣ ва дастгирии худро нисбати омӯзгорон намоиш бояд дод;
- ҳангоми ноқомии омӯзгор, дар мадди аввал, на сифатҳои шахсии ӯро, балки шароитро, ки ӯ амал кард баҳо бояд дод;
- аз воситаҳои муошират бо омӯзгорон дар мисоли созиш, гузашт, бахшиш истисно набояд кард;
- ба худ истифода намудани таъна, ришханд, ҳазлу шухии зӯракиро нисбати омӯзгорон раво набинанд;
- агар зарурияти танқид пайдо шуда бошад, қоидаҳои танқиди фойданок ва ахлоқиро аз хотир бояд набаровард;
- ҳама вақт, дар фикри тарзҳои паст кардани стрессҳои чамъшудаи омӯзгорон бояд будан. Проблемаҳои истироҳатӣ, имкониятҳои ором намудани эҳсосоти вақтхушии онҳоро аз хотир фаромуш набояд кард.

Бешубҳа, аз тарафи роҳбарон иҷро намудани ин дастурҳои на чандон мушқил, метавонанд ба паст шудани дараҷаи стрессҳо дар коллективи педагогӣ таъсири муфид расонанд.

Дар як маврид, барои ноил шудан ба мақсадҳои дар боло зикр гардида, пешниҳод мегардад, ки омӯзгорон низ қадаме суи роҳбарон бояд гузоранд. Ба омӯзгороне, ки дар ҷои кор аз стрессҳо дар азоб мебошанд, номгӯи тахминии методҳои зерини паст намудани стрессҳо пешниҳод мегарданд:

- агар ба шумо шароити мазмуни кор, музди меҳнат, имкониятҳои боло рафтани дар кор маъқул набошад, кӯшиш намоед таҳлил кунед, ки то кадом дараҷа имкониятҳои барои беҳтар кардани ин ҷиҳатҳо воқеъианд, яъне, дар аввал бинед, ки ба чизе қодир ҳастед;
- проблемаҳои худро, на дар кӯча, балки бо ҳамкорон ва роҳбарон ошкоро муҳокима намоед. Дар ин ҳолат, кӯшиш кунед, ки ҳамчун гунаҳгоркунанда ё шикояткунанда не, ҳамчун хоҳишманди ҳал намудани проблемаҳои кории худ ва дигарон ҳастед;
- кӯшиш намоед, бо роҳбарони худ муносибатҳои хуби корӣ барқарор намоед. Ҳаҷми проблемаҳои роҳбаро, баҳо дода, ба ӯ ёрӣ расонед, ки ба проблемаҳои шумо низ сарфаҳм равад. Роҳбарон, ҳамчун қоида, ба алоқаҳои баръакс мӯҳтоҷанд, вале на ҳама вақт шароити онҳоро ба роҳ мондан доранд;
- агар шумо ҳис кардед, ки ҳаҷми супоришҳо аз имкониятҳои шумо зиёданд, ғайрати «не» гуфтан пайдо кунед. Кӯшиш намоед, ки не шумо асос дошта бошад. Дағалона не гуфта «дарро напушед»: фаҳмонед, ки муқобили супоришҳои нав нестед, вале то ҳади имкон аз супоришҳои пешина шуморо озод намоянд;
- шармгин набошед, аз роҳбарон ва ҳамкорон фаҳмою аниқ будани супоришҳоро талаб намоед;
- дар ҳолати кори шидатноку вазнин, барои дамгирии кӯтоҳмуддат имконият ёбед. Таҷриба нишон медиҳад, ки ду 10-15 дақиқаҳои дамгирӣ дар як рӯз, қобилияти баланди кори нигоҳ медоранд;
- ба манфият аст, агар дар хотир нигоҳ доред, ки бемуваффақиятӣ дар кор, на ҳама вақт ногузир аст. Таҷрибаи кории худ ва дигаронро ба хотир биёред;
- кӯшиш намоед, ки эҳсосоти манфии худро паҳш намуда фуру набаред, ёбед роҳи аз бадан, баровардани онҳоро. Дар ҳолати оташинӣ ба ҳамкорон ва донишҷӯён дод назанед, ба рӯи онҳо дарро саҳт напушед, беҳтар мебуд, як чанд қаламро шиканед, варақҳоро даронед;
- кӯшиш намоед, ки муносибатҳои шахсии худро бо фаъолияти педагогӣ аралаш накунад.

Дар байни чунин дастурҳо, чихати паст кардани дараҷаи стрессҳо, ҳамчунин фикри ақидаҳои ҳайратангезу аз назарҳо пинҳон мавҷуданд. Дар мо қабул аст, ки омӯзгор ҳаёти хуби оилавӣ дошта бошад, оила стресси ӯро паст мекунад. Вале, таҷрибаи ҳаётӣ нишон медиҳад, ки дар бисёр мавридҳо ин баръакс аст. Омӯзгор дар ҳолати вазнини стресси ба хона меояд ва ба ҷои он, ки камбудиро дар ӯ сустҷӯ кунанд, аммо қаҳру ғазаб, ҳафагию гунаҳгоркунии оилавӣ ба роҳбар ва ҳамкорони ӯ авҷ мегирад, ки бешубҳа проблемаҳои ӯро сангинтар месозанд. Ҳамин тариқ, на дастгирии ҳар як оила сабаби паст шудани стресс мегардад.

Ин дастурҳо барои огоҳонидану пешгирии стрессҳо дар фаъолияти педагогӣ, хусусияти умумӣ доранд. Ҳолати стрессии мушахас, доимо нодир аст ва ба мизочу хислати ҳар як омӯзгор, ба тарзи рафтори ӯ вобаста аст.

Дар ҳар як маврид, стресс –ин бештар реаксияи психофизиологии шахсият аст, на бадан, яъне бисёртар ба шахсияти омӯзгор вобаста аст. Дар инкишофи стресс нақши мӯҳимро ҳаёту рафтори иҷтимоии омӯзгорон, маърифатнокии онҳо иҷро мекунад. Ин тавр, ки бошад, пас идора кардани стрессҳо имконпазир аст. Пеш аз ҳама, нақши мӯҳимро дар пайдо шудани стрессҳо, эҳсосоти омӯзгор иҷро мекунад. Эҳсосот дар навбати худ, мусбӣ ва манфӣ мешаванд. Аз қадим маълум аст, ки захмҳои шахси ғолиб тезтар сӯхат мешаванд, нисбат ба захмҳои мағлуб. Эҳсосоти манфӣ – ин разведчикҳои -ҷуяндагони маҳсули ақл, хати нахустини мудофияи бадани мо мебошанд. Вазифаи онҳо аз он иборат аст, ки тез ба вазъияти таҳдидкунанда баҳо диҳанд ва моро, то ба таҳлили ҷуқури ақл, ба амале далолат намоянд. Барои ҳамин, реаксияи мо нисбати дард, сардӣ, хатар ва ғ. суръатнок аст. Эҳсосоти мусбӣ низ дар бисёр ҳолатҳо ба стресс овардана мумкин. Масалан, омӯзгор кӯшишҳои зиёд мекунад, ки вазифаи муайянеро гирад, баъд аз ба ҳадаф расидан, ба ҷои он, ки ҳаловату хушбахти чашад, баръакс ноумедию дилхунукӣ дар ӯ эҳсос мешавад. Илова бар ин, омӯзгор аз набудани эҳсосот, аз вазъияти яхела, дилгир шуда, ба стресс омадана мумкин аст. Яъне, ҳарду эҳсосот, чихатҳои мусбӣ ва манфиро дороянд. Дар ҳарду маврид, рафтори омӯзгорон асосӣ аст, ба онҳо рафтори беғайратӣ мудофиявӣ хуш омадааст ё рафтори сустҷӯӣ фаъоли. Ҳама камбудӣ дар он аст, ки талаботи мо нисбати худ на чандон зиёд аст, вале, нисбати гирдуатрофиён беандоза баланд ва то андозае беадолатона буда, асоси воқеъӣ надоранд.

Ҳамин тавр маълум гардид, ки стресс дар фаъолияти педагогии омӯзгорон ва тарзҳои устувор намудани он барои пешгирии низоъҳо масъалаи ниҳоят муҳим буда, ба ҳар як омӯзгор зарур аст, ки мафҳум, табиат, сабаб ва сарчашмаҳои стрессро омӯзад, бо тарзу усули огоҳонидану пешгирии он дар муносибатҳои таълимию тарбиявӣ шинос шавад, пайваста дар сустҷӯӣи устувор намудани рафтори худ ба стресс бошад.

АДАБИЁТ

1. Селье Г. Стресс без дистресса. М., 1979.
2. Иванова Е.М., Психология профессиональной деятельности М. 2006, 382.
3. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности. Питер.2003.224.

Авғонов С.М., Шарипов М.И., Каримова З.Х.

ДАВЛАТДОРЌ АЗ НИГОҲИ ҒАЗОЛЌ

Дар мақола таълимоти Ғазолӣ оид ба сиёсату давлат шакл ва намудҳои давлат шахсияти раҳбари давлат, ки сазовори эътибор аст, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Аз ҷумла муаллифони қайд намудаанд, ки

Ғазолӣ дар ташаккули илми сиёсии шарқ нақши амиқ гузошта, адолатро дар идораи давлатӣ дар ҷои аввал мегузорад.

Вожаҳои калидӣ: Давлатдорӣ, соҳибистиклолӣ, таълимотҳои сиёсӣ, сиёсати миллӣ, робитаҳо, солимии миллӣ, муносибатҳои ахлоқӣ, ҷомеаи солим, ғурури миллӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, талаботҳои моддию маънавӣ.

Авғонов С.М., Шарипов М.И., Каримова З. Х.

ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ГАЗАЛИ

В статье анализируется доктрина Газали о политике и государстве, а также типы правления государства, личность правителя. В частности, авторы отмечают, что учение Газали о правлении государства играет ключевую роль в формировании политической науке Востока, ставя правосудие на первое место в государственном управлении.

Ключевые слова: Государственность, суверенитет, политическая доктрина, национальная политика, отношения, здоровье нации, этические отношения, здоровое общество, национальная гордость, общественные отношения, материальные и моральные потребности.

Avgonov S.M., Sharipov M.I., Karimova Z. H.

STATEHOOD FROM THE POINT OF VIEW OF GAZALI

The article analyzes the Gazali doctrine of politics and the state, as well as the types of government of the state, the personality of the ruler. In particular, the authors note that Ghazali's doctrine of state governance plays a key role in the political science of the East, putting justice in the first place in public administration.

Keywords: Statehood, sovereignty, political doctrine, national politics, relations, national health, ethical relations, healthy society, national pride, social relations, material and moral needs.

Дар таърихи афкори сиёсии ҳама гуна халқу миллатҳо ва хусусан миллати тоҷик андешаҳоеро вохурдан мумкин аст, ки то ҳол аҳамияти худро нигоҳдошта то ба имрӯз барои ҳама халқу миллатҳо аз манфиат ҳолӣ нестанд.

Пас аз пош хурдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ташкилшавии давлатҳои мустақил, аз ҷумла дар назди давлати тозаистиклоли Тоҷикистон ва дигар давлатҳои муштаракулманофеъ масъалаи бунёди давлати миллӣ ба миён омад.

Давлати тозаистиклоли Тоҷикистонро акнун зарур буд, ки дар байни ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи худро ба даст орад. Ба ин хотир муҳаққиқонро зарур омад, ки таълимотҳои сиёсии ниёгонро амиқ омӯхта, андешаҳои пурарзиши онҳоро барои бунёди давлати тозабунёд пешниҳод намоянд. Барои бунёди чунин давлат миллати тоҷик таҷрибаи бою ғании таърихӣ дорад.

Дақиқ ва амиқ омӯхтани таърихи ниёгон, аз чумла шаклҳои гуногуни давлатдорӣ ва идораи он барои бунёду пойдор нигоҳ доштани давлат манфиатнок буда, барои ислоҳи баъзе масъалаҳои иҷтимоӣ низ кумак мерасонад.

Мутафаккирони форсу тоҷик дар замоне зиндагӣ ва эҷод мекарданд, ки аввалан давлатро сулолаҳо идора мекарданд ва миллати тоҷик соҳибдавлат набуд.

Бо вучуди ин дар ин сулолаҳо тоҷикон зимони давлатдориро ба душ доштанд ва ё дар идоракунии дастгоҳи давлатдорӣ шахсони масъул буданд. Масалан “Низомулмулк дар аҳди Маликшоҳ соҳибихтиёри мутлақи кулли умури давлатӣ буд. Вай гарчанде дар зоҳир як вазир ва иҷро кунандаи амру фармони подшоҳони бузурги Салҷуқиро менамуд, вале дар асл кишвари салҷуқиро комилан мустақилона идора менамуд” [1]

Мутаффакирони форсу тоҷик ҳангоми кору фаъолият дар даргоҳи сулолаҳои ғасбгар ҳама вақт кӯшиши онро менамуданд, ки маданият, забон, расму оини миллати хешро нигоҳ доранд.

Дар таърих бо хатҳои зарин замони ҳукмронии сулолаи Сомониён сабт гардидааст. Таъвонои ва қувваи маънавии давлати Сомониён ба дараҷае бузург ва нотақрор буд, ки барои ояндагон ҳамчун мактаби давлатдорӣ хизмат намуд. Бо таъсири дастовардҳои сулолаи Сомониён дар ин давраи таърихӣ як қатор давлатҳо дар Осиёи Миёна, аз чумла давлатдорӣ туркҳо арзи вучуд намуданд.

Таърих гувоҳ аст, ки истилогарони арабу турку муғул иқтисодӣ ақлонии миллати тоҷикро ба эътибор гирифта онҳоро ба идоракунии давлатӣ ҷалб менамуданд. Гузашта аз ин дар замони ҳукумронии салҷуқӣ аз ҷониби Маликшоҳ Низомулмулк дастур гирифт, ки барои ҷӣ тавр идора кардани давлат дастуре нависад.

Сиёсатнома маҳз дар асоси хоҳиши шоҳи саочуқи нависта шуд. Низомулмулк дар муқаддимаи Сиёсатнома ба тариқи зайл баён мекунад. “Бандаро фармуд, ки баъзе аз амри нақӯ аз он чи подшоҳонро аз он чора набошад, бинавис ва ҳар чизе, ки подшоҳон ба кор доштанд ва акнун шартӣ он ба ҷой намеоранд, чи писандида ва чи нописандида, он чи бандаро аз дида ва шунида ва хонда фароз омад, ёд карда шуд ва ба ҳукми фармони олий ин чанд фасл ёд карда шуд”. [2]

Бе шубҳа сарчашмаи маънавии халқҳои ориётабор асосан аз таълимоти Зардуштия манша мегирад, чунки ҷаҳонбинию ахлоқ, маънавиёт муносибатҳои ахлоқии миллати тоҷик аз он давра ибтидо мегиранд.

Ба чунин дастовардҳо ноил шудани номояндагони миллати тоҷик дар пешбурди корҳои давлатдорӣ ғайри миллӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ин миллати куҳанбунёд дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таҷрибаи ғанӣ ва нотақрор доштанд, чи тавре, ки М. Ғаззолий таъкид намудааст “...ҷаҳор ҳазор сол ин оламро муғон доштанд ва мамлакат дар хонадони эшон буд”[3].

Дар ҷои дигар таъкид намудааст “... Худои таъоло ба Довуд пайғамбар ваҳӣ кард, то Довуд қавми хешро бигуяд то аҳли Аҷамро дашном надиханд, ки Эшон он касоне буданд, ки ҷаҳон ободон карданд, то бандагони ман дар вай зиндагӣ мекунанд [4]

Муҳаммад Ғаззолий ҳамчун мутафаккири барҷастаи Калом афкори иҷтимоӣ сиёсии ниёгонро, аз чумла Зардушт, Монӣ, Маздак, Форобию Синоро аз диди танқидӣ ва таҳлилгарой баррасӣ намуда, кушиш намуд, ки дониши худро дар пешрафту шукуфоии давлату миллат истифода намояд.

Алалхусус таълимоти М. Ғаззолий оид ба сиёсату давлат шакл ва намудҳои давлат шахсияти раҳбари давлат сазовори эътибор аст. Аз ин ру гуфтан ба маврид аст, ки М. Ғаззолий дар тафаккури илми сиёсии шарқ нақши амиқ гузоштааст.

Маврид ба зикр аст, ки дар ташаккули ҷаҳонбинии сиёсии Ғаззолий оид ба давлат тарзи идоракунии давлати ягонаи динӣ ва дунявӣ таъсири беандозае таълимоти иҷтимоӣ-сиёсии машоӣи Шарқ махсусан Форобӣ ва Сино гузоштаанд.

Фаробӣ дар он ақида аст, ки сабаби муттаҳид шудани одамон пеш аз ҳама ин қонеъ гардонидани талаботҳои моддӣ ва маънавии онҳо мебошад, аммо мутафаккир нуқтаи назари динӣ ва биологии пайдоиши давлатро рад менамояд.

М. Ғаззоли ба таълимоти иҷтимоӣ-сиёсии гузаштагонӣ худ таъя намуда нуқтаи назари хешро дар асараш “Насиҳат-ул-мулк” дар бораи давлат ва давлатдорӣ баён намудааст. Дарки мушкilotи давлатдорӣ ва роҳҳои ҳалли ҳокимонро маҷбур кунонд, ки файласуфонро дар қорҳои давлатдорӣ ҷалб намоянд.

Чунончи Низомулмулк, Н. Хусрав ва Муҳаммад Ғаззоли натавҷо ба илм машғул буданд, балки дар идора намудани давлат низ фаъолият доштанд.[5]

Ин мутафаккирон фаъолияти илмӣ ва хизмати давлатиро бо ҳам ҳамоҳанг намуда, дар баробари таваҷҷуҳи зиёд доштанишон ба фалсафа ва сиёсат инчунин онҳо ба таҳияи таълимотҳо оид ба идоракунии ҷомеа ва давлат машғул буданд. Дар баробари дигар мутафаккирони барҷаста ҷойгоҳи махсусро намояндаи фалсафаи калом М. Ғаззоли ишғол менамояд.

Ғояҳои пешниҳодкардаи ӯ дар бораи давлат, сиёсат, қудрати сиёсӣ ва сифатҳои роҳбарияти сиёсӣ то ба имрӯз муҳим ва замонавианд. Андешае, ки М. Ғаззоли изҳор менамояд “Ҳокимият дар ҳолате ҳокимият ҳисобида мешавад, ки агар ирода ва қарораш аз ҷониби ҷамъият дастгирӣ ёбад”[6]. Ин ақидаҳо ба талаботи муосири ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар Конститутсияи Тоҷикистон, қонунҳо ва фармонҳою дастуру супоришҳои Пешвои миллат Ҷаноби олии Эмомалӣ Раҳмон мувофиқанд.

М. Ғаззоли дар таълимоти иҷтимоӣ-сиёсии худ таъкид менамояд, ки на танҳо пешвоёни давлат, балки шаҳрвандони онро хотирасон менамояд, ки онҳо низ масъуланд қонунҳоро риоя намоянд, зеро риоя накардани қонунҳо қудрати сиёсиро заиф намуда ҷомеаро ахлоқан хароб менамояд. М. Ғаззоли чунин мешуморад, ки барои фаъолияти муътадили давлат ва рушди он роҳбарии оқилу доно, дурандешу адлпеша зарур аст. Бар асоси суннатҳои давлатдорӣ пеш аз исломӣ М. Ғаззоли роҳҳои беҳтарини идоракунии давлатро пешниҳод менамояд.

ӯ мавҷудияти вазоратҳоро қобили қабул шуморида нақши вазирро дар амалишавии он беандоза муҳим меҳисобад.

Вазир шахсест, ҳокимияти сиёсиро дар давлат ба пуррагӣ амалӣ намуда, дар тамоми қорҳо ба ҳоким машваратчӣ, пешгирикунандаи роҳҳои бад ва хатарнок ва умуман метавон гуфт, ки бидуни вазир мулк пойдор нахоҳад буд.

Чуноне, ки М. Ғаззоли мегуяд. “... ва чунон бояд бидонад, ки подшоҳро ба пояндагӣ ба ман (вазир А. С.) аст ва ҷаҳонро пояндагӣ ба подшоҳ”.[7]

Асосан фаъолияти рӯзмараи ҳокимияти иҷроия дар ихтиёри вазир қарор дорад. Ба андешаи М. Ғаззоли дар давлат ду нафар ин худӣ подшоҳ ва фақеҳ тобеъ ба вазир нестанд, ҷунки подшоҳ ин худ сарвари давлат аст ва фақеҳ назорати иҷроии қонунҳои шариятро ба ӯҳда дорад.

Дар забони муосир инчунин садо медиҳад: Прокурор (дотситон) бояд мустақил бошад, вай набояд ба қасе итоат кунад, то иҷроии қонунҳоро беҳтар назорат намояд. Ин ғоя ба талаботи муосир муҳолиф нест, агар он ба инобат гирифта шавад, ки дар давлати низомии демократӣ дошта танҳо нуфуз ва қувваи қонун дар ҷои аввал меистад. Дар назди қонун ҳама бояд баробар бошанд.

М. Ғаззоли ҳамчун фарзанди даврони худ вазъи иҷтимоию сиёсии ҷомеа зиддиятҳою нофаҳмоиҳоро дарк намуда, чунин меҳисобад, ки шидатнокӣ ин зиддиятҳо бештар ба шахсияти сарвари давлат вобаста аст. Аз ин ру вай таъкид менамояд, ки сарвари давлат (подшоҳ, султон, амир, хон, бек, халифа) бояд дорои таҷрибаи бой, донишманд, доно, одил ва ахлоқӣ пок дошта бошад.

Тибқи андешаи М. Ғаззоли ҳадаф ва вазифаи сарвари давлат на танҳо беҳтар кардани шароити зиндагии шахсии худ, балки беҳтар кардани шароити зиндагии мардум, қафолатдиҳандаи ҳифзи адолати иҷтимоӣ ва таъмини рушди инкишофи давлат мебошад.

Яъне талошҳои сарвар ба он равона бошад, ки шукуфоиро дар кишвар таъмин намояд. Идеали сиёсии М. Ғаззоли пеш аз ҳама ҳокими одил, соҳибмаърифат ва қавиуро мебошад, чунки чунин ҳоким рушди тамоюли ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятиро таъмин карда метавонад.

М. Ғаззоли чунин мешуморад, ки сарвари давлат бояд кишварашро ҳифз кунад ва қадри онро донаду он хатарҳое, ки ба давлат таҳдид мекунад пешгирӣ намояд. Чуноне, ки таъкид менамояд.

“Воли нахуст қадри вилоят бидонад ва хоҳири он низ бидонад, ки вилоят неъматест, ки ҳар ки ба ҳаққи он қиём кунад, саодате ёбад, барои он ҳеч саодате набувад”. [8]

Андешаи Ғаззоли ба он аст, ки дар идоракунии давлат қобилияти кордоии подшоҳ нақши қалбиро мебозад. Ин пеш аз ҳама ба руҳияи маънавии шахсе, ки зимоми давлатдориро дар даст дорад вобаста аст.

М. Ғаззоли таваҷҷуҳи бештарро ба шахсони тасодуфие, ки дар идоракунии давлат мавқеъ гирифтаанд ба ҳар роҳу восита суду манфиатҷуанд равона карда, таъкид менамояд, ки подшоҳ аз онҳо бояд дурӣ ҷӯяд ва кушиш ба харҷ диҳад, ки дар атрофи худ аҳли илм ва шахсони поксирештро ҷалб намояд. Яъне “Ташна бошад аз дидори уламо ва ҳарис бувад бар шунидани насихати Эшон ва парҳез кунад аз дидори уламои ҳарис бар дунё, ки ўро сано гуянд ва ришва диҳанд ва хушнудии ў талаб кунанд, то аз он мурдори ҳаром ки дар дасти вайяст, чизе бо мақру ҳилаат ба даст оваранд”. [9]

Маълум аст, ки дар баъзе мавридҳо қисме аз мансабдорон суиистифода аз мансаби худ нисбати раият беадолатона рафтор менамоянд, ки ин ба нуфузу эътибори сарвар таъсири манфӣ мерасонад. “Ғуломону чокарон гумоштагону ноибони худро муҳаззаб дорад ва ба зулми эшон ризо надиҳад, ки ўро аз зулми эшон бипурсанд, чунон ки аз зулми вай бипурсанд ва эшонро аз зулми вай бинапурсанд. [10] Аз ин хотир подшоҳ бояд ба зердастонаш ҳама вақт назорати доимӣ дошта бошад, чунки нуфузу эътибори подшоҳ, рушду тараққиёт ва шукуфоии давлат ба онҳо вобаста аст.

М. Ғаззоли як қатор амалу рафторҳои номақбул, ки подшоҳро ба қибру ғурур ғутовар менамояд маҳкум намуда, таъкид менамояд, ки ҳашму ғазаб дар давлат маҳз аз он манша мегирад. “Вай ғолиби он бошад, ки мутаққабил бувад ва аз такаббур ҳашм ғолиб шаваду вайро интиқом даъват кунад”. [11] Мутафаккир таъкид менамояд, ки подшоҳ аз ғурур дур бошад, чунки чи тавре ки гуфтем хусумат нисбати ў дар ҷомеа пайдо мегардад. Аслан дар ҷомеа қисме аз мардум на ҳамеша сиёсати подшоҳро дастгирӣ менамоянд ва ҳастан шахсоне, ки сиёсати пешгирифтаи подшоҳ ва ҳатто худӣ уро низ танқид менамоянд. Аз ин ру ғурури аз ҳад зиёд подшоҳро аз ҳолати муқаррарӣ бароварда ба амалҳои ғайриқонунӣ ки қобили қабул нест тела менамояд.

Чунин рафтори ҳокимонро дар шароити имрӯз дар ҳама гуна зинаҳо дучор шудан мумкин аст.

М. Ғаззоли чунин меҳисобад, ки подшоҳ дар ҳама ҳолат ҳис кунад, ки ў низ одами оддӣ аст. Эҳтиромӣ раият барои ў дар ҷои аввал бояд бошад. Он ки дар ҳар воқеае, ки пеш ояд тақдир кунад, ки ў раият аст ва дигаре волӣ. Ва ҳар чи ба худ нарасандат, ҳеч мусулмонро нарасандад ва агар бипрасандад ғиш ва хиёнат карда бошад дар вилоят. [12]

Мутафаккир дар таълимоти хеш ба подшоҳон қоидаҳои тиллоӣ ахлоқро талқин намуда, таъкид менамояд, ки подшоҳро зарур аст дар ҳама гуна муносибатҳо меъёрҳои ахлоқиро риоя намояд.

Аз нигоҳи М. Ғаззоли дастрас будани подшоҳ ба мардум яке аз шартҳои асосии баҳамой яъне ваҳдати мардум ва давлат мебошад. Чунки чунин ҳолат пеш аз ҳама як унсури муҳими устувори низомии сиёсӣ аст ва таъкид менамояд. “Интизори арбоби ҳочатро бар даргоҳӣ хеш ҳақир нашиносад ва аз он хатар ҳазар кунад.” [13]

Бегонашавии ҳокимияти сиёсӣ ва мардум маҳз он вақт руҳ медиҳад, ки дастгоҳ (давлат А. С.) расмиятпарастӣ гардида роҳбарон аз воҳӯрӣ бо мардум худдорӣ менамоянд, ки оқибат ҳокимият ва ҳокимиятдорон эътимоди мардумро аз даст медиҳанд.

Агар чунин бегонашавӣ идома ёфтан гирад маълум аст, ки ин танҳо бо шарофати ҳамон муносибати расмиятпарастист. Ба ҳеҷ ваҷҳ чунин ҳокимияти сиёсӣ пойдор ва устувор буда наметавонад.

Хоксорӣ ва дурандешии подшоҳ аз чашми мардум ноайён нест, ва ўро зарур аст, ки чунин сифатро дар ботинаш нигоҳ дорад. “Он ки хештанро одат накунад, ки ба шаҳват машғул шавад, бад онки чомаҳои наку пушаду таомҳои хуш хурад, балки бояд дар ҳама чизҳо қаноат кунад, ки бе ин қаноат ади мумкин нест”. [14]

М. Ғаззоли ки худ аз зиндагонии бо шукӯҳи ҳокимони салҷуқиён аз наздик шинос буд хуб медонист, ки чунин зиндагиро метавонад танҳо аз ҳисоби андозсупорандагон таъмин намуд. Бемайлон афзоиши андоз ба қашшоқии мардум ва ба муқовимати мардум ба роҳбарон оварда мерасонад. Аз ин ру оромиши мардумро, хушнуди, ростгиро дар давлат ў аз қаноатмандии подшоҳ мебинад”. Он ки ҷаҳд кунад то ҳама раият аз ў хушнуд бошанд”. [15] Ба ақидаи мутафаккир подшоҳ бояд бо зердастони худ ва шахсоне, ки ба корҳои ҷамъиятӣ машғуланд робитаи хуб ва муносибати якхела дошта бошад.

Нуктаи муҳим дар таълимоти М. Ғаззоли андешаи ў дар барои ҳукм мебошад. Вай бар он бовар аст, ки ҳукми судӣ таҳлили пешакии гуноҳи содиршударо талаб мекунад. Ҳамзамон таъкид менамояд, ки ҳангоми баровардани ҳукм, розӣ шудан ба ҳукмро пурсидан зарур нест. Ризои ҳеҷ кас талаб накунад бар хилофи шаръ, ки ҳар ки аз муҳолифати шаръ нохушнуд хоҳад шудан, он нохушнудӣ ўро зиён надорад. [16]

Ғаззоли ба он ақида аст, ки ба даст овардани эҳтироми мардум барои подшоҳ корест басо мушкил. Вай танҳо дар он маврид метавонад ба он муваффақ шавад, ки мардум дар ҳақиқат нисбати худ аз тарафи подшоҳ ғамхорӣ эҳсос кунад ва ҳис кунад, ки подшоҳ онҳоро эҳтиром, ниёзхошонро иҷро менамояд ва ў дар муносибат оддӣ ва хоксор аст.

Танҳо нигарониҳои воқеӣ амалҳои мушаххаси подшоҳ метавонад ба муносибатҳои сарвари давлат ва мардум таъсири судманд расонад бо ҳамин роҳ эътибору нуфузи худро дар назди мардум таъвият бахшад.

Аз андешаҳои боло хулоса бароварда, гуфтан ба маврид аст, ки воқеияти гузашта ба шароити ҳозира наздиканд. Бояд қайд кард, ки аз оғози солҳои ҳафтадومي асри гузашта нуфузи ислом ва рушди давлатҳои Шарқи Наздик ва Миёна ба таври назаррас афзоиш ёфт. Дар ин ҷода нақши асосиро назарияи давлати исломӣ мебозид. Вобаста ба ин қувваҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ зери шиори ислом амал менамуданд. Аз ҷумла кишварҳои Эрон, Афғонистон, Фаластин ва ғайра кушиш менамуданд, ки муқаррароти муайяни ин назарияро амалӣ намоянд.

Бисёре аз қувваҳои сиёсии муосир кушиш ба он менамоянд, ки давлатро дар доираи ғояҳои исломи классикӣ бунёд намуда, хилофат ва тарзи идоракунии асримиёнагии давлатро эҳё намоянд. Аммо таҳлили андешаҳои сиёсии М. Ғаззоли нишон медиҳад, ки ҳатто дар замони зиндагии худ ў ва ҳатто дар замони ҳукмронии чор халифаи аввалин чунин амал воқеӣ набуд. Барои амалӣ гаштани ғояҳои сиёсии худ М. Ғаззоли вобаста ба воқеияти сиёсии даврони Халифаҳои Аббосӣ халифаҳоро танҳо ба ваколати рӯҳонии-динӣ ва ба султонҳо ҳокимияти дунявиро вогузор намуд. Вай ба монанди устоди худ Ал-Чувайнӣ эҳёи шакли классикии идоракунии давлати мусулмоноиро ғайри воқеӣ ҳисобида ба рушди минбаъдаи назарияи давлатдорӣ исломӣ таъя ба Қуръон ва Суннат мутобик кардани онҳоро ба талаботи замон зарур мешуморад.

Ба ақидаи мо андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсии М. Ғаззоли дар самти идоракунии давлат на танҳо дар кишварҳои Шарқи Мусулмонӣ, балки барои демократикунонӣ, инсондустии бисёр ниҳодҳои сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ метавонад таъсирбахш бошад.

АДАБИЁТ

1. Қурбонбой Бобоев. Назарияи сиёсии Низомулмулк. Душанбе Ирфон.с.1999.с 3.
2. Қурбонбой Бобоев. Назарияи сиёсии Низомулмулк. Душанбе Ирфон.с.1999 с.41.

3. М. Ғазолӣ, Насиҳат-ул-мулук. Душанбе Ирфон, 2011.с.49.
4. М. Ғазолӣ, Насиҳат-ул-мулук. Душанбе Ирфон, 2011 с.49.
5. Хайрулов М.М. Абу Наср аль Форобӣ, М. Наука 1962. С.226.
6. Вазиров З. Социально политическое учение калама. Душанбе. Ирфон 1993 с.30.
7. М. Ғазолӣ, Насиҳат-ул-мулук. Душанбе. Ирфон 2011. С.108.
8. Ҳамончо с.12.
9. Ҳамончо с.18.
10. Ҳамончо с. 23.
11. Ҳамончо с. 25.
12. Ҳамончо с.29.
13. Ҳамончо с.30.
14. Ҳамончо с. 30.
15. Ҳамончо с. 31.
16. Ҳамончо с.32.

УДК.343.34

Қудратов Н.А., Сафарова З.М.

ТАКМИЛЁБИИ МУҚОВИМАТ БО ЭКСТРЕМИЗМ - ҲАМЧУН КАФИЛИ СУЛҲУ СУБОТ ВА ПОЙДОРИИ ДАВЛАТДОРӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи муқовимат бо экстремизм” мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муқовимат бо экстремизм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои муҳим (аввалиндараҷа) дар самти таъминоти амният дар сатҳи давлатӣ мебошад. Асоси таҳкурсии ҳуқуқии муқовимат бо ҳаргуна шакли экстремизм Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ташвиқи тарғиби ҳамагуна амалҳои хусусияти наҷодпарастӣ, миллатгаройӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро манъ намудааст. Дар асоси санадҳои байналмилалӣ пешниҳод карда шудааст, ки дар Қонуни нав меъёрҳои Конвенсияи Шанхай оид ба муқовимат бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм ба инобат гирифта шавад.

Калидвожаҳо: экстремизм; терроризм; амният; идеология; дин; ташвиқот; давлат;

Қудратов Н.А., Сафарова З.М.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ С ЭКСТРЕМИЗМОМ КАК ГАРАНТ МИРА И УСТОЙЧИВОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В статье рассмотрено анализ нового Закона Республики Таджикистан “О противодействии экстремизму”. Противодействие экстремизму в Республике Таджикистан – это одна из наиболее важных задач обеспечения безопасности на государственном уровне. Основой правовой базы по проблемам противодействия любым формам экстремизма и терроризма является Конституция Республики Таджикистан, запрещающая пропаганду или агитацию, возбуждающую социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть, или вражду. На основе анализа международных актов предложено, что в новом законе необходимо учесть положение Конвенции Шанхайской организации сотрудничества по противодействию терроризму, сепартизму и экстремизму».

Ключевые слова: экстремизм; терроризм; безопасность; идеология; религия; пропаганда; государства;

Kudratov N.A., Safarova Z.M.

IMPROVEMENT OF COUNTERACTION WITH EXTREMISM AS A GUARANTEE OF PEACE AND SUSTAINABILITY OF STATE

The article considers the analysis of the new Law of the Republic of Tajikistan “On countering extremism”. Countering extremism in the Republic of Tajikistan is one of the most important tasks of ensuring security at the state level. The basis of the legal framework for combating any form of extremism and terrorism is the Constitution of the Republic of Tajikistan, which prohibits propaganda or agitation that incites social, racial, national or religious hatred or enmity. Based on an analysis of international acts, it was proposed that the new law should take into account the provisions of the Conventions of the Shanghai Cooperation Organization to Combat Terrorism, Separatism and Extremism”.

Key words: extremism; terrorism; security; ideology; religion; propaganda; state;

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 05 ноябри соли 2016 дар суҳанронии худ бахшида ба Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуда буданд, ки таъмини соҳибхитӣро, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон вазифаи асосии давлат буда, дар айни замон ба хотири ҳимояи ин арзишҳои конститусионӣ ва ташаккули муназзаму муътадилӣ давлати навини тоҷикон тағйирнопазир будани шакли идораи кишвар, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат аз ҷумлаи мақсадҳои бунёдии Конститутсия эътироф гардида [1], ҳифзи он вазифаи ҳар як шаҳрванд, қулли ҷамъият ва давлат ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқӣ ва ҳифзи арзишҳои зикршуда тавассути Конститутсияи Тоҷикистон, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба роҳ монда шудааст.

Яке аз вазифаҳои аввалияти инкишофи сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатдорӣ имрӯзаи тоҷикон ҳимояи амнияти миллӣ, баҳусус амнияти давлатӣ мебошад. Дар шароитҳои, ки имрӯз ҷой доранд, таҳдидҳо ба асосҳои сохтори конститусионӣ ва амнияти давлат, тамомияти арзӣ ва дахлнопазирии арзӣ ғаёб гардида истода, зарурияти таъхирнопазирии объективӣ, чиҳати аз ҷониби давлат нишон додани муқовимат ба ҷунин омилҳои зиддавлатӣ ва зиддимиллӣ (ба монанди экстремизм, терроризм, сепаратизм) ба миён омадааст.

Бо мақсади ҳалли самараноки ҷунин вазифаҳо ба дӯши давлат мушкилӣ оид ба қор қарда баромадани маҷмуи ҷораҳо ва воситаҳо, ки баҳри пешгирии ҷиноятҳо ба муқобили шахсият ва ҷамъияту давлат равона мегарданд, ба миён меояд. Дар ҷунин ҳолатҳо зарур аст, ки ҷораҳои саривақтӣ ва самаранок қабул қарда шаванд, ки баҳри пешгирии ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохтори конститусионӣ ва амнияти давлат ва дигар ҷиноятҳо, ки ба ноором сохтани давлат равона гардидаанд, кифоя бошанд [2, С.4].

Вобаста ба пешгирии экстремизм ҳамчун яке аз ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохтори конститусионӣ ва амнияти давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои байналмилалӣ ба монанди Конвенсияи Шанхай бар зидди терроризм, сепаратизм ва экстремизм аз 30 январи соли 2002 таҳти рақами №513, Протокол дар бораи тамдиди Шартномаи амнияти коллективӣ аз 15 майи соли 1992, Қарор дар бораи Консепсияи ҳамкориҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар мубориза бо терроризм ва дигар зухуроти зӯрваронаи экстремизм аз 1 октябри соли 2006 таҳти рақами №373, Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии халқии Хитой оид ба ҳамкорӣ дар

мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм аз 2 сентябри соли 2003, Шартномаи байни Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар хусуси ҳамкориҳои муштарак доир ба мубориза алайҳи терроризм, экстремизми сиёсӣ ва динӣ, ҷинояткориҳои муташаккилонаи трансмиллӣ ва дигар таҳдидҳои устуворӣ ва амнияти тарафҳо аз 8 ноябри соли 2000 таҳти рақами №161 ва санадҳои дохилӣ, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)», Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 ноябри соли 2013, Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) аз 28 март соли 2006, Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020 аз 12 ноябри соли 2016 таҳти рақами №776 қабул ва амал намуда истодаанд, ки онҳо баҳри таъмини асосҳои сохти конститусионӣ, ҳифзи тамомияти арзӣ, дахлнопазирӣ ва ҷудонашаванда будани ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешгирии фаъолияти террористӣ, таҳрибкорӣ (диверсионӣ), ифротгароии (экстремизми) сиёсӣ дар ҳама гуна шакли он, аз ҷумла барангехтани бадбинӣ ё хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллий, динӣ, мафкуравӣ, маҳалгарой ё гурӯҳӣ равона шудаанд.

8 декабри соли 2003 бори аввал Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)» қабул гардид, ки дар он асосҳои ҳуқуқи мубориза бар зидди экстремизм, татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи мубориза бар зидди экстремизм, таъмини ўҳдадорихои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди экстремизм, муайян намудани асосҳои ҳуқуқию ташкилии мубориза бар зидди фаъолияти экстремистӣ, муқаррар намудани ҷавобгари барои амалӣ шудани он, ташаккули вазъи тоқатнопазирӣ дар байни мардуми ҷумҳурӣ нисбати экстремизм, инчунин ошкоркунӣ, пешгирӣ ва роҳ надодан ба фаъолияти экстремистӣ, рафъи сабабҳо ва шароитҳои, ки ба пайдошавии экстремизм мусоидат мекунанд, мустаҳкам карда шуд.

26 декабри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба масъалаи афзоиши ҳатари терроризм ва экстремизм дар ҷаҳони муосир изҳори назар карда, ба Прокуратураи генералӣ, Вазорати қорҳои дохилӣ ва Кумитаи давлатии амнияти миллий супориш дода буданд, ки дар ҳамкорӣ бо Вазорати адлия ҷиҳати тақмили заминаҳои ҳуқуқии пешгирӣ кардани экстремизм ва таҳияи тарзу усулҳои муосири муқовимат бо ин зуҳурот дар муҳлати се моҳ лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» - ро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намоянд. Санаи 28 ноябри соли 2019 Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори худ таҳти № 1516 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм»-ро қабул намуд ва он аз ҷониби Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 декабри соли 2019 таҳти № 714 ҷонибдорӣ карда шуд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 2 январи соли 2020 ба он имзо гузоштанд [3, С. 5].

Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии муқовимат ба экстремизмро бо мақсади ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, асосҳои сохтори конститусионӣ, таъмини соҳибхитиёрӣ, тамомияти арзӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» аз 6 боб ва 30 модда иборат ёфта, фарогири масъалаҳои зерин мебошад:

1) Муқаррароти умумӣ. Дар муқаррароти умумӣ мафҳумҳои экстремизм, фаъолияти экстремистӣ, маблағгузориҳои экстремизм, ташкилоти экстремистӣ, маводи экстремистӣ, муқовимат ба экстремизм, ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта, ҳуқуқвайронкунии маъмурии хусусияти экстремистидошта дода шуда, принсипҳо, самтҳои асосӣ ва вазифаҳои асосии муқовимат ба экстремизм муайян гардидаанд. Яке аз наwgониҳои Қонуни нав ин бори аввал дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам намудани мафҳумҳои бунёдии муқовимат бо экстремизм ба монанди маблағгузориҳои экстремизм, ҳуҷҷати

хусусияти экстремистидошта, муқовимат ба экстремизм, ҷинойтҳои хусусияти экстремистидошта, ҳуқуқвайронкунии маъмурии хусусияти экстремистидошта мебошад.

2) Асосҳои идоракунии муқовимат ба экстремизм. Қисмати мазкур асосан ба Салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба экстремизм бахшида шуда, ҳамчунин дар он субъектҳои муқовимат ба экстремизм, ваколатҳо, уҳдадорӣҳои онҳо ва кафолати давлатӣ нисбати шахсоне, ки дар муқовимат ба экстремизм кумак мерасонанд, муайян шудаанд.

3) Чораҳо дар самти муқовимат ба экстремизм. Бо мақсади пешгирии фаъолияти экстремистӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил, бақайдгирӣ ва фаъолияти ташкилотҳои экстремистӣ ё ташкилотҳое, ки ба экстремизм мусоидат мекунанд; фаъолияте, ки ба тарғиби экстремизм алоқаманд аст, аз ҷумла дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тайёр, нигоҳ доштан, воридот, ҳамлу нақл, таъбу нашр ва паҳн кардани маводи экстремистӣ; созмон додан ва фаъолияти ташкилотҳо, воҳидҳои сохтории (филиалҳо, намояндагӣҳои) ташкилотҳои хориҷӣ ё байналмилалӣ, ки мақсад ва амалҳои ба фаъолияти экстремистӣ алоқаманд аст; истифодаи номи ташкилоти тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон экстремистӣ эътирофшуда дар номгузориҳои ташкилотҳои нав таъсисёбанда; ворид шудан, баромадан ё гузаштани транзитӣ аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд, ки дар фаъолияти экстремистӣ иштирок кардаанд, инчунин ба онҳо додани ҳуҷҷат барои иқомат; додани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки дар фаъолияти экстремистӣ иштирок намудаанд; гузарондани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳо, пикетгузориҳо ё чорабиниҳои дигари оммавӣ бо вайрон кардани талаботи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; истифодаи шабакаҳои коммуникатсионии истифодаи умум, шабакаи интернет ва сомонаҳои иҷтимоӣ барои интишори даъватҳои экстремистӣ; кирдорҳои дигари барқасдона, ки ба фаъолияти экстремистӣ шароит фароҳам меоваранд, манъ карда шудааст.

Ҳамчунин дар қисмати мазкур диққати асосӣ ба масъалаҳои манъ ва ё маҳдуд кардани дастрасӣ ба иттилооти хусусияти экстремистидошта, асосҳо, тартиби эътирофи ташкилоти экстремистӣ ва оқибатҳои он, тартиби экстремистӣ эътироф намудани мавод, додани огоҳии расмӣ, амр ва овардани пешниҳод дар бораи роҳ надодан ба амалӣ гаштани фаъолияти экстремистӣ ва муқовимат ба маблағгузориҳои экстремизм дода шудааст, ки яке аз наwgониҳои ин Қонун мебошад.

4) Қисмати ҷорум баҳисобгирии ташкилотҳои экстремистӣ ва шахсоне, ки барои фаъолияти экстремистӣ ба ҷавобгарӣ кашида ё маҳкум шудаанд, ҷавобгарӣ барои амалҳо дар фаъолияти экстремистӣ ном дошта, дар он масъалаҳои баҳисобгирии ташкилотҳои экстремистӣ ва шахсоне, ки барои фаъолияти экстремистӣ ба ҷавобгарӣ кашида ё маҳкум шудаанд, роҳ надодан ба фаъолияти экстремистӣ ҳангоми гузарондани чорабиниҳои оммавӣ, чораҳои муқовимат ба фаъолияти ташкилоте, ки экстремистӣ эътироф шудааст, ҷавобгариҳои шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ ва ҷавобгариҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ инъикос гардидаанд.

Бояд қайд намуд, ки бо ҳалномаҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои зерин террористӣ ва экстремистӣ доништа шуда, фаъолияти онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст: «Ал-Қоида», «Ҳаракати Туркистони шарқӣ», «Ҳизби Исломии Туркистон» (собиқ ҳаракати Исломии Узбекистон), «Ҳаракати Толибон», «Бародарони мусулмон», «Лашкари Тойиба», «Гурӯҳи исломӣ», «Ҷамъияти Исломии Покистон», «Ҷамоати таблиғ», ташкилоти динӣ-миссионерии «Созмони таблиғот» ва «Тоҷикистони озод», «Ҷамоати Ансоруллоҳ». Бо шиддат гирифтани содиршавии ҷинойтҳои экстремистӣ 14 апрели 2014 «Давлати исломӣ» ва «Ҷабҳат ан Нусра», 9 октябри соли 2014 «Гурӯҳи 24», 29 сентябри соли 2015 «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон» низ ташкилотҳои террористиву экстремистӣ эълон гардиданд [6, С. 54]. Баъдан, бо ҳалномаи

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 августи соли 2019 аризаи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иттиҳоди террористӣ-экстремистӣ эътироф намудани ташкилоти «Паймони миллии Тоҷикистон», манъ намудани фаъолияти он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бастанӣ сомонаҳои интернетии ин ташкилот ва манъ кардани воридоту паҳни аудиосабтҳо, видеонаворҳо ва адабиёту варақаҳои он ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қонеъ карда шуда, он ҳамчун ташкилоти террористиву экстремистӣ эълон карда шуд.

Ғояҳои ин ташкилотҳо қомилан бар хилофи муқаррароти моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда ба сохтори конститутсионӣ ва амнияти давлати соҳибистиқлолу мустақили Тоҷикистон хавфи ҷиддӣ дорад.

5) Қисмати панҷум ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти муқовимат ба экстремизм мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи шартномаҳои байналмилалӣ дар самти муқовимат ба экстремизм бо давлатҳои хориҷӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳадамоти махсуси онҳо, ҳамчунин ташкилотҳои байналмилалӣ, ки муқовимат ба экстремизмро амалӣ менамоянд, ҳамкорӣ менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди давлати худ шахсонӣ аз ҷониби давлатҳои хориҷӣ дар экстремизм гумонбар ва айбдоршавандаро танҳо мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, созишномаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи басташуда ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофкардааш таъқиб менамояд.

6) қисмати охири муқаррароти хотимаӣ мебошад. Дар ин қисмат ҷавобгарӣ барои нақардани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм», аз эътибор соқит донишани Қонуни пешинаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)» аз 8 декабри соли 2003 ва тартиби мавриди амал қарор додани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» муқаррар карда шудаанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26 декабри соли 2019 таъкид намуда буданд, ки созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғаразнокӣ сарчашмаҳои динӣ дар мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳи ғояҳои тундгароиро ҷой карда, онҳоро ба қатлу қуштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои гуногун ташвиқ менамоянд. Аз ин лиҳоз, сохтору мақомоти марбутаро зарур аст, ки дар роҳи ташвиқу тарғиби тундгароии динӣ садди устувор гузошта, ҷавонро ба хушёриву зиракӣ ҳидоят кунанд ва онҳоро дар рӯҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умумиинсонӣ тарбия намоянд [5].

Бояд қайд намуд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» бо навоариҳои хоса дар самти муқовимат ба экстремизм аз қонуни пешина фарқ дошта бошад ҳам, лекин аз нигоҳи маънидодкунии ҳуқуқӣ баъзе меъёрҳои он баҳсталаб мебошанд. Ҳамзамон ҷиҳати иҷрои супоришҳо ва дастурҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва баҳри тақмили минбаъдаи ин Қонун ба назар гирифтани ҳолатҳои зерин баҳри муқовимат ба экстремизм аз аҳамият ҳолӣ нест:

1) хуб мешуд мафҳуми экстремизм, ки дар Қонуни зикршуда ҳамчун “ифодаи мафкура ва фаъолияти экстремистие, ки барои бо роҳи зӯрварӣ ва амалҳои дигари зиддиқонунӣ ҳал намудани масъалаҳои сиёсӣ, ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарӣ ва динӣ (мазҳабӣ) равона карда шудааст”, омадааст бо мафҳуми экстремизм, ки Конвенсияи Шанхай бар зидди терроризм, сепаратизм ва экстремизм аз 30 январӣ соли 2002 таҳти рақами №513 мутобиқ карда шавад. Мувофиқи моддаи 1-и Конвенсияи Шанхай «Дар бораи мубориза бо терроризм, ҷудоихоҳӣ ва ифротгалабӣ» экстремизм – ин кирдори бо роҳи зӯрварӣ ғасб намудани ҳокимият ё бо роҳи зӯрварӣ нигоҳ доштани ҳокимият, инчунин бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани соҳти конститутсионии давлат, ҳамчунин бо роҳи зӯрварӣ вайрон намудани амнияти ҷамъиятӣ, аз ҷумла бо ҳамин

мақсад ташкил намудани воҳидҳои ғайриқонунии мусаллаҳ ё иштирок дар онҳо, ки бо тартиби ҷиноятӣ таъқиб карда мешаванд, мебошад;

2) дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» зарур аст, ки мафҳумҳои даъвати оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), сафедкунии оммавии экстремизм, иттиҳоди экстремистӣ, экстремист, гурӯҳи таълимӣ хусусияти динӣ экстремистидошта ҷой дода шаванд. Зеро дар сатҳи қонунгузорӣ ташреҳ нашудани ин истилоҳот метавонанд дар давраи тафтишотӣ пешақӣ ва судӣ ба мушкилиҳо оваранд;

3) технологияҳои муосири иттилоотӣ, бахусус шабакаи Интернет омили стратегие мебошанд, ки ташкилотҳои террористиву экстремистӣ ва ҷонибдоронашон аз онҳо ҷиҳати пешбурди ташвиқоти густурдаи экстремистӣ, ба сафҳои худ ҷалб намудани аъзои нав, омода ва роҳбарӣ намудан ба амалҳои экстремистӣ ва террористӣ истифода мекунанд. Таҳқиқи фазаи иттилоотии Тоҷикистон аз афзоиши сатҳи истифодабарии Интернет ҷиҳати паҳн намудани ғояҳо ва даъватҳои экстремистиву террористӣ гувоҳӣ медиҳад. Айни ҳол дар Тоҷикистон қариб 3 миллион муштариёни шабакаи Интернет мавҷуд буда, зиёда аз 80 фоиз онҳо ҳадафмандона ё ғайрихатиёр тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба маводи дорой хусусияти экстремистӣ дастрасӣ пайдо менамоянд. Бинобар ин мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муайян ва манъ намудани паҳншавии тарғибкунандаи маводи экстремистӣ бояд фаъол бошанд. Бинобар ин ҷиҳати босамар муқовимат намудан бо экстремизм қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти фазаи маҷозӣ (кибер)» ва Доктринаи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим доранд;

4) барои босамар муқовимат намудан бо экстремизм, бахусус ҷиноятҳои экстремистӣ ва хусусияти экстремистидошта дар шабакаҳои интернетӣ ва дар ҳаёти ошӯр нақши муҳимро тарбияи аҳолӣ дар рӯҳияи таҳаммулпазирӣ мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар баромадҳои таъкид намудааст, ки тарбия ва тақмили ахлоқи маънавият дар ҳама давру замони бар дӯши волидон вогузор мегардад. Зеро, бо кумак ва дастгирии волидон сатҳи донишандӯзӣ, одоби рафтор, арҷгузорӣ ба анъанаҳои неки ниёгон, садоқат ба ватану миллат ва худшиносии ҳудуди миллӣ, эҳтиром ва меҳру муҳаббат нисбат ба волидон, атрофиён ва ҷамъият дар зехни фарзандон парвариш меёбад. Дар вақтҳои охир терроризм, зиддиятҳои миллӣ, бегонапарастӣ, поймол намудани ҳуқуқҳои муносибати миллӣ, этникӣ, динӣ, маҳдудияти забонҳо, таҳдиди сарнагун сохтани ҳокимияти қонунӣ ва монанди инҳо хеле зиёд гардидааст. Ҳамаи ин хавфи таҳдид ба таҳкими сулҳ ва озоди дар сатҳи миллӣ ва байналхалқӣ нишон дода, боиси монетае дар роҳи тараққиёти ҷомеа мегардад. Бинобар ин, масъалаи таҳаммулпазирӣ яке аз проблемаҳои марказии ҷаҳонӣ ва сатҳи дохилидавлатӣ гаштааст. Ҷиҳати самаранок татбиқ намудани тарбияи аҳолӣ дар руҳияи таҳаммулпазирӣ ва амали манфиатовари Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» қабули Барномаи давлатӣ «Оид ба ташакулёбии шури таҳаммулпазирӣ ва муқовимат бо экстремизм дар байни ҷавонон» саривақтӣ буда, кафили устуворӣ ва бозғайимии ояндаи давлату давлатдорӣ мо тоҷикон мебошад.

АДАБИЁТ

1. <http://www.president.tj/node/13434> // Паём ба муносибати Рӯзи Конституция. 05.11.2016 (санаи мурочиат 10.01.2020)
2. Қудратов Н.А. Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохтори конституционӣ ва амнияти давлат. Душанбе, 2019. 2. С. 4
3. Қудратов Н.А. Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохтори конституционӣ ва амнияти давлат. Душанбе, 2019. 2. С. 5

4. Кудратов Н.А. Организация деятельности экстремистской организации по объективным признакам // European Research. 2017. № 5 (28). С. 54-56.
5. <http://www.president.tj/node/21975> // Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2019 (санаи мурочиат 10.01.2020)

УДК 32.019.05

Неъмонов Ҷ.М.

СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ АМНИЯТ

Дар мақола хусусиятҳои ҳоси сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дастовардҳои асосии сиёсати миллии давлатӣ баррасӣ карда мешаванд. Мундариҷа сиёсати миллии ва амнияти миллии таҳлил карда мешавад. Муаллиф натиҷаҳои таҳлили мушкилоти амнияти миллиро дар вазъи кунунии сиёси арзёбӣ намуда, оид ба тақмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи амнияти пешниҳодҳо намудааст. Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки ҷараёни ташаккули сиёсати миллии то ҳол анҷом наёфтааст ва барои рафъи мушкилоти мавҷуда дар ин самт айни замон қадамҳои нав зарур мебошанд.

Калидвожаҳо: давлат, сиёсат, сиёсати миллии, амният, мушкилоти таъмини амният.

Неъмонов Дж. М.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматриваются особенности государственные политики в сфере национальных отношений в Республике Таджикистан, а также основные достижения государственной национальной политики. В статье анализируются содержание национальной политики и национальной безопасности. Автор оценивает результаты анализа проблем национальной безопасности в условиях современной политической обстановки, излагают выводы о совершенствовании государственной политики в сфере обеспечения национальной безопасности. Автор приходит к выводу о том, что процесс формирования национальной политики не завершен и в настоящее время требует новых шагов, направленных на преодоление имеющихся проблем.

Ключевые слова: государство, политика, национальная политика, безопасность, проблемы обеспечения безопасности.

Nemonov J. M.

STATE NATIONAL POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND SOME ASPECTS OF THE SECURITY PROBLEM

The article discusses the features of state policies in the field of national relations in the Republic of Tajikistan, as well as the main achievements of state national policy. The article analyzes the content of national policy and national security. The author evaluates the results of the analysis of national security problems in the current political situation, sets out conclusions

on improving state policy in the field of national security. The author comes to the conclusion that the process of forming a national policy is not completed and currently requires new steps aimed at overcoming the existing problems.

Keywords: government, politics, national politics, security, security issues.

Национальная безопасность – многоаспектное понятие, одни авторы определяют национальную безопасность как «защиту человека и общества, их прав и свобод, создание благоприятных материальных и духовных условий для развития личности и государственности» [1], другие характеризуют как «определенное состояние всех участников общественных отношений» [2, С.-13], третьи трактуют «как стратегию, направленную на обеспечение жизненно важных интересов государства и нации» [3. С. 75]. Четвертые отождествляют национальную безопасность с национальными интересами, считая, что необходимым консолидирующим и идеологическим фактором являются национальные интересы [4. С. 76].

Национальная безопасность в словаре «Национальные отношения» трактуется как совокупность факторов, обеспечивающих жизнеспособность государства в системе международных отношений, его способность отражать возникающие внешние угрозы и действовать в соответствии со своими национальными интересами [5. С. 102]. В данном определении акцент в основном делается на те факторы, которые связаны с внешними отношениями, которые считаются главными.

Говоря о безопасности, исследователи Ш.А.Раджабов и А.Н.Махмадов отмечают следующие ее виды: международная, региональная, национальная (государственная), политическая, экономическая, военно-оборонная и информационная.

Не умаляя роли внешних факторов в стабилизации общественной жизни в любой стране, тем не менее, следует учитывать особенности внутринациональных условий. Иначе без этого трудно сохранить безопасность нации. Правы Ш.А.Раджабов и А.Н.Махмадов, которые отмечают, что «национальная безопасность характеризует состояние защищенности граждан, общества и государственных образований в пределах одной страны и государства» [6. С. 10]. Как и другие авторы, они акцентируют внимание на силовых угрозах стабильности общества и государства.

В действительности же, если бы военная сила была единственной силой в сохранении безопасности, то ни одна нация никогда не смогла бы обеспечить свою безопасность. Национальная безопасность – научная и практическая проблема, характеризующаяся состоянием политических институтов, обеспечивающих эффективную деятельность по поддержанию оптимальных условий существования и развития личности в обществе. «В национальной безопасности выделяются три уровня безопасности: личности, общества и государства. Их место и роль определяется характером общественных отношений, политическим устройством, наличием внутренних и внешних угроз. В содержательном плане в понятии "национальная безопасность" принято выделять политическую, экономическую, информационную безопасность и безопасность культурного развития нации» [7].

Всем понятно, что в военных арсеналах большинства стран мира имеются такие виды оружия массового уничтожения, которые в состоянии отравить, заразить 10-миллионный город, причём это под силу одному человеку, то есть современный мир стал очень хрупким и легкоуязвимым. Следовательно, гарантировать национальную безопасность силой оружия в современном мире становится проблематично. «Опасность можно уменьшить только на основе как можно более точного знания общественного мнения, широкого спектра общественных и политических интересов и, наконец, возможно широких экономических, политических и социальных решений, а также на основе сравнительно правовых законодательных актов в определенных проблемных областях» [8]. Но реализация этих мер в основном связана с условиями, не выходящими за пределы

национальной территории. В таком понимании деятельность нации ориентирована на решение внутренних проблем. В качестве вершителей этих мер могут выступать три общественные силы: а) политическая власть, б) передовая интеллигенция, в) все население. Здесь нужно заметить, что политическая элита тоже может характеризоваться как передовая, но в тех обществах, где имеется политическая оппозиция, определение «передовая политическая элита» выглядит спорным, ибо если одна партия завоевала на выборах 51% голосов, а другая 49%, то с учетом разницы в 2% партию, получившую 51% голосов избирателей, считать «передовой» нельзя. Поэтому, когда речь идет о передовой политической элите, то надо учесть, что она передовой может быть только для электората этой партии. Не вдаваясь в полемику по данному вопросу, он требует специального исследования, подчеркнем, что передовой следует называть ту категорию политической элиты, которая не связана экономически с имущим классом и защищает интересы всего народа.

Главной задачей государственной национальной политики является обеспечение безопасности в этнической сфере через согласование интересов всех проживающих в стране этносов, обеспечение правовой и материальной основы для их развития на основе их добровольного, равноправного и взаимовыгодного сотрудничества. Безусловно, наличие недостатков в решении этих вопросов способно породить конфликтную ситуацию.

Но есть и внешние факторы, угрожающие безопасности нации. К таким факторам можно отнести наличие противоречий между сопредельными живущими нациями, у которых существуют территориальные споры. Кроме того, наличие в обоих государствах их диаспор может усугубить данное противоречие. В такой ситуации в выгодном положении может оказаться та нация, у представителей которой более развиты национальное самосознание и национальная гордость. Будучи одним из важнейших качеств человека, национальное сознание способно активизировать личность, направить действия людей на осознание не только сугубо личных, но и общенациональных интересов.

Национальные интересы требуют, с одной стороны, сохранить дружественные отношения со всеми нациями и особенно с соседями, а с другой, - найти пути эффективной защиты своих национальных интересов, локализовав антигосударственные стремления иноэтнические народов, живущих среди них.

В условиях столкновения интересов, при котором каждая нация стремится защитить только свои интересы, высокая политическая культура нации, ее жизненные позиции и разумные целевые установки способны спасти ее. Интересы, которые характеризуются как «существенные», «периферийные», «национальные», «государственные», «групповые», «личные», имеют свое значение и место в плане самоутверждения и обеспечения безопасности нации.

Все эти вышеуказанные интересы хорошо обоснованы и проанализированы в работах А.Н.Махмадов, И.К.Асадуллаева, К.Х.Гиёева, К.Джалилова, М.М.Абдухаликова, Р.Р.Улитина, С.С.Ятимова и др. Тем не менее, остаётся вопрос: «Какая из этих форм интересов является наиболее важной и определяющей в сохранении национальной безопасности, решению каких проблем в трансформирующемся обществе в первую голову должно уделять внимание государство?» Справедливости ради нужно отметить, что определить все это очень сложно и это требует специального исследования.

Выше мы отмечали, что в военных арсеналах экономически развитых стран накоплено достаточное количество бактериологического и химического оружия, которое способно уничтожить целые страны и нации. Оно может быть использовано тайно, путем добавления в продукты питания, заражения предметов быта, орудий производства, при соприкосновении с которыми человек будет поражен не только на клеточном, но и на генетическом уровне, что может способствовать деградации нации. Не следует

игнорировать такую опасность, ведь в условиях убыстряющихся темпов естественного прироста населения борьба за выживание становится более жесткой и безжалостной. Следовательно, необходимость обеспечения санитарно-гигиенической или же медицинской безопасности в современных условиях совершенно очевидна. Поэтому обеспечение безопасности нации от влияния химических, биологических, радиационных препаратов на современном этапе развития таджикистанского общества становится наиболее важным. Обезопасить же его можно лишь при условии существования высококвалифицированных, честных национальных кадров, стоящих на страже здоровья нации, с одной стороны, и наличия точных приборов, способных обнаружить и определить те вредные вещества, которые проникают в страну по всевозможным каналам поступления, с другой. На подготовку таких кадров государство не должно жалеть расходов, ибо от их знания и отношения к своим обязанностям зависит безопасность нации и устойчивость государства.

Но, в то же время, ориентация на какие-то определенные страны и расчет на их поддержку чревата опасностью по нескольким причинам:

а) любое мощное национальное государство, если оказывает какую-то помощь и поддержку, прежде всего рассчитывает получить больше, чем даёт;

б) связывать себя с различными международными организациями ради кратковременных целей неразумно, ибо любое обязательство перед этими организациями – это потеря части суверенитета, добровольный отказ от него.

Вышеназванное может создавать угрозу национальной безопасности.

Обеспечение национальной безопасности требует определения круга национальных интересов. Выявление насущных интересов, которые следует выдвинуть на первый план, и, соответственно, их решение необходимо по следующим соображениям:

а), во-первых, это даст возможность мобилизовать народ и направить его энергию на созидательный труд;

б) во-вторых, это даст возможность определить этапы и методы их реализации;

в) в-третьих, позволит определить направление действий политических сил и политической элиты как сознательных субъектов политических процессов, ибо в любом случае ими определяются национальные и государственные интересы.

Определяющим фактором национальной безопасности служит степень осознания интересов нации со стороны народных масс, ибо исход, конечный результат любого действия зависит от готовности нации защищать свои интересы.

Консолидация общества, объединенного осознанием национальных интересов, является фактором, обуславливающим безопасность в этнической сфере, которая является составляющей национальной безопасности. И здесь необходим очень взвешенный подход к решению проблемы национальной иерархии.

Проблему национальной иерархии затрагивает в своих работах Бенедикт Андерсон. Оценивая усилия национальной унификации, он показывает, насколько неэффективно «натягивать узкую и короткую кожу нации на огромное тело старой империи» [9. С. 35]. Если Лондон добился относительно заметных успехов в англлизации Ирландии, то германизация немецкой части Польши, навязывание французского языка италияноговорящей Корсике дали лишь незначительные результаты. Русификация периферии Российской империи после 1880-х годов и отуречивание арабского мира Османской империей были практически безрезультатны.

«В современном Китае национальная иерархия стабильна, конечно, за счет подавляющего численного преобладания ханьцев. Но есть и другой признак – ханьцы подчеркнута, отделены от своего прошлого в повседневной жизни. Если меньшинства появляются на телеэкранах в ярких традиционных костюмах, то ханьцы повсеместно одеты в строгие европейские костюмы, как бы демонстрируя, что именно они контролируют современность. С древностью государство образующую нацию связывает

не внешняя этнографическая пестрота (в русских условиях - гармошка и балалайка), а дух нации в строгом прагматичном облачении занятых делом людей» [10. С. 421].
Меньшинства своим многообразием и повсеместной демонстрацией привязанности к древности легитимируют пространство империи.

Исследователями Ш.А.Раджабовым и А.Н.Махмадовым достаточно логично выделены основные факторы, угрожающие национальной безопасности Республики Таджикистан. К ним они относят:

- 1) этнические, религиозные, и межнациональные конфликты;
- 2) массовую миграцию;
- 3) пограничные споры;
- 4) ухудшение экологии.

Особое внимание вышеназванные авторы уделяют анализу угрозы, исходящей от наркомафии. В принципе речь идет о здоровье нации. Совершенно справедливо отмечено, что эта проблема является угрозой не только для Таджикистана. Анализ объема оборота наркотических веществ свидетельствует о том, что распространение наркотической чумы угрожает не отдельным странам, а всему человечеству. Что стало причиной такого роста спроса на наркотические и психотропные вещества? Что является стимулятором? Поиск научно обоснованного ответа и принятие на его основе широкомасштабных мер наверняка способствовало бы оздоровлению международного климата.

Можно указать ряд шагов, которые следует предпринять в борьбе с наркотической чумой:

а) одним из основных стимулирующих факторов наркопроизводства и потребления можно считать трудности жизни, чувство обреченности и безысходности перед лицом этих трудностей, которые усугубляет политика гонки вооружения сверхдержав, стремящихся к мировому господству. Сокращение военных расходов и равноправное экономическое сотрудничество со слаборазвитыми странами способствовало бы улучшению жизненных условий народов этих стран и сняло бы необходимость выращивания и производства психотропных веществ, хотя это, безусловно, встретит ожесточенное противодействие со стороны наркобаронов;

б) применение санкций в отношении стран, производящих эти вещества, вплоть до их полной изоляции. Воевать не с выдуманными Бен Ладанами, а с теми, кто поддерживает производителей этих веществ. Разве после вторжения американцев в Афганистан не выросло производство героина и его распространение?

в) поставить производство и употребление наркотиков под государственный контроль и продавать это зелье в аптеках в малых дозах, взять под контроль количество лишь употребляющих наркотики;

г) шире использовать санитарную, юридико-правовую просветительскую пропаганду и на этой основе легализовать употребление наркотических средств, тогда бы таджикские граждане не оказывались в российских тюрьмах за торговлю наркотиками.

То есть для того, чтобы обезопасить нацию от наркоторговли и наркопотребления, необходимы кардинальные меры. А для государства, имеющего огромный аппарат, это не составляет трудности. Для того чтобы выявить наркоторговцев, следует пойти и узнать, на какие средства построены дворцы и многоквартирные дома, хозяева которых не имеют ни определенного законенного ремесла, ни образования и нигде не работают. Но, к сожалению, по причине попустительства контролирующих государственных и международных органов число наркозависимых в Таджикистане постоянно увеличивается. Наверно, все это контролируются на уровне высших эшелонов мировых держав. Иначе говоря, человечеству под силу решить любой вопрос, лишь была бы добрая воля.

Другой фактор, который может пагубно сказаться на национальной безопасности Таджикистана – это различные гранты или безвозмездные финансовые поддержки для

проведения различных реформ. К сожалению, любой народ, оказавшийся в финансовом или экономическом затруднении, нуждается в помощи. В таких ситуациях национальные руководители, чтобы спасти свой престиж и сохранить власть, соглашаются заключить такие соглашения, которые в большинстве случаев в ближайшем будущем могут иметь непредсказуемые последствия. Взять хотя бы Фонд Сороса, который финансирует «бархатные» и «оранжевые» революции. Экспорт «бархатной революции» предусматривает наличие спонсоров революции, финансирующих революционные молодежные организации и «оппозиционные» политические партии, лидеры которых являются держателями грантов влиятельных фондов, направленных на «развитие демократии» [11. С. 279].

Национальное государство обязано нацелить народ на освоение передовой науки и технологии, что является гарантом экономической, политической и духовной безопасности. Как отметил президент Республики Таджикистан в своем выступлении перед профессорско-преподавательским составом и студентами высших учебных заведений, «наука ежедневно превращается в ценный и дорогой источник жизни человечества» [12]. Следовательно, «на основе активизации инвестиционной, научно-технической и инновационной деятельности является ключевой проблемой национальных интересов Таджикистана и в области экономической безопасности».

Вот почему в экономически слабо развитой стране выделяются огромные средства на науку и освоение новых технологий, считая это важнейшей силой, обеспечивающий безопасность.

Поэтому мы считаем, что завоевание интеллектуальной независимости, развитие технического творчества, проникновение в сущность живого организма и связанных с ним процессов способствуют не только научному и экономическому росту, укреплению военной мощи государства, но и усилению его политико-экономической позиции в международных отношениях.

Когда речь идет о безопасности нации, то в этом должны быть заинтересованы все слои населения. Важно, чтобы все члены общества осознали, что «в переживаемый нами момент исторического процесса, буквально всюду и во всем приходится сталкиваться с дефицитом человечности» [13. С. 15], и конфликтогенными проблемами, зачастую угрожающими как малым, так и крупным нациям.

В борьбе за выживание и отстаивание своего достойного места в мировой политике угроза распада некоторых нации не только не уменьшается, а наоборот, постоянно возрастает. В такой ситуации важное место в обеспечении национальной безопасности занимает единство народа и политической власти. Сегодня ясно, что многополярный мир породил множество конфликтогенных проблем.

Очень важно, чтобы народ верил в политический строй, в его руководителей, ибо от нравственно-психологической позиции властедержателей зависит искренность заявления, что «мы, народ Таджикистана, являясь неотъемлемой частью мирового сообщества, сознавая свой долг и свою ответственность перед прошлым, настоящим и будущими поколениями, понимая необходимость обеспечения суверенитета и развития своего государства, признавая незыблемыми свободу и права человека, уважая равноправие и дружбу всех наций и народностей, ставя задачей создание справедливого общества, принимаем и провозглашаем настоящую Конституцию» [14. С. 35]. В этой преамбуле Основного закона заложен смысл и содержание всех глав, отражено стремление национального государства быть достойным экономическим, политическим и духовно-нравственным субъектом международных отношений.

Как отмечает А. Н.

Кольев, «современные теоретические подходы к национальной безопасности, к сожалению, отличаются неопределенностью во взглядах на безопасность и недооценкой ряда методологических аспектов формирования стратегии национальной безопасности,

исключающей единый алгоритм мышления, принятия стратегических решений и деятельности в сфере безопасности» [15. С. 486]. Здесь необходимо также четко выделить, какая из форм интересов является основной. Определив приоритетную форму интереса, необходимо нацелить общество на защиту именно этого интереса.

Наверное, пришло время задаться вопросом: политическая власть уполномочена защищать интересы народа или интересы и безопасность самих политических деятелей, в чьих руках сосредоточено всё богатство, вроде бы принадлежащее всему народу, населяющему данную территорию? Ее регулирующая функция в том и заключается, чтобы создавать благоприятные правовые условия отдельным членам общества для накопления и приумножения своего состояния. То есть власть заинтересована в безопасности общества лишь потому, что стремится удержать его в приемлемом для класса имущих состоянии и не дать возможности другим силам изменить существующее состояние общества.

В настоящее время нет в мире такого общества, в котором можно было бы видеть полное совпадение интересов народа и государственной политической власти. Не все вопросы решаются с позиции рационализма. Права И. Васильева, когда подчеркивает, что «рациональный подход к проблеме власти имеет очевидное достоинство лишь тогда, когда политики проводят справедливую гуманистическую политику» [16. С. 42].

ЛИТЕРАТУРА

1. Проблема безопасности и устойчивости социально-политического развития Российского общества: Материалы семинара. М., 1994. - С.39.
2. Рубанов В. Н. Безопасность в переходной период (методологический и политической анализ). Дисс. док. полит. наук. М., 1994. - С.13.
3. Раджабов Ш.А., Махмадов А.Н. Безопасность как феномен социальной системы (Опыт социально-политического анализа). Душанбе, 2007. -С.75.
4. Там же. -С.76
5. Национальные отношения. Словарь. М., 1997. -С. 102.
6. Раджабов Ш.А., Махмадов А.Н. Безопасность как феномен социальной системы (опыт социально-политического анализа). Душанбе, 2007. -С.10.
7. Шерьязданов К.Г. Проблема обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан на современном этапе// Теоретический журнал «Credo». 2007. №2 (22) // <http://www.Orenburg.ru/culture/goldo/22>.
8. Джалилов К. Национальные интересы Таджикистана и вопросы безопасности // Чунбиш. – 1989. 22 сентября.
9. Андерсон Б. Западный национализм и восточный национализм: есть ли между ними разница? // Русский журнал. – 2001. - № – 11. – С.35.
10. Кольев А.Н. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. М.: Логос, 2005. - С. 421.
11. Василенко И. А. Политология: Учебное пособие. 2-е изд. М., 2010. - С.279.
12. Рахмон Э. Образование – основа развития и прогресса каждого государства и нации // Набзи Точикматлубот. – 2009. – 1 сентября.
13. Харин Ю. А. Проблема гуманизации современной социальной синергии // Гуманизм и социальные действия людей. Минск, 1996. – С. 15.
14. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе, 2002. -С.35.
15. Кольев А. Н. Нация и государство. - С.486.
16. Василенко И.А. Политология. 2-е изд. М., 2010. - С.42.

Шарипов М. И., Султонов Т. З.

МАСЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБИ ЭКОЛОГӢ ДАР ИЛМИ ИЛОҲИЁТШИНОСИИ ИСЛОМӢ

Дар мақола мушкилоти масъалаҳои экологӣ аз нигоҳи илми илоҳиётшиносии исломӣ баррасӣ гардида, муаллифон дар он ақидаанд, ки сабаби ба вучуд омадани бисёр мушкилотҳои экологии замони ҳозира, риоя накардани муқарроти исломӣ нисбат ба муносибати ғамхорона ба табиат ба ҳисоб меравад. Аз ин ру омӯзиш ва истифодаи онҳо дар ҳалли масъалаҳои экологӣ мусоидат менамоянд.

Калидвожаҳо: Табиат, муҳити зист, олами наботот, олами ҳайвонот, Қуръон, Худованд, оят, ҳадис, муносибат, дини ислом, дини масеҳӣ.

Шарипов М. И., Султонов Т. З.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ИСЛАМСКОЙ ТЕОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В статье рассматриваются экологические проблемы в исламской теологической науке, и авторы утверждают, что причиной многих экологических проблем современности является несоблюдение исламских правил заботы о природе. Поэтому их изучение и использование способствуют решению экологических проблем.

Ключевые слова: природа, окружающая среда, флора, фауна, Коран, Бог, оят, хадис, отношение, ислам, христианская религия.

Sharipov M. I., Sultonov T. Z.

ECOLOGICAL PROBLEM IN ISLAMIC THEOLOGICAL THEORIES

The article addresses the environmental problem in the Islamic theology, and the author argues that even the most ambiguous environmental problems are prevalent in the pre-Islamic era. Lots of rooting and exploitation cause a radical environmental problem.

Keywords: prairie, wildlife, flora, fauna, Koran, Bog, stich, hadith, ignorance, Islam, Christian religiosity.

Вазъияти экологӣ дар шароити ҳозираи инкишофаш чунин аст, ки масъалаи ташаккули муносибати ҳирадмандонаи инсоният ба муҳити зист дар ҳолати тезу тунд қарор дошта, дар баробари динҳои дигари ҷаҳонӣ дини ислом низ ба ин масъала диққати асосӣ медиҳад. Тахминан 1 млрд. мусулмононе, ки дар мамлакатҳои Осиё, Африко, қисман мамлакатҳои Аврупо ва Амрико зиндагонӣ мекунанд, ақида ва нуқтаи назари олимони илоҳиётшиносии исломиро оиди муносибати бераҳмонаи бисёр мамлакатҳо ва халқҳоро нисбат муҳити зист, бо изтироб қабул менамоянд.

Бинобар ин масъалаи ташаккули шахсияти инсоне, ки худро як ҷузъи ҷамъият ва табиат эҳсос намуда, масъулияти баландро барои нигоҳ доштани табиат барои наслҳои ҳозира ва оянда ҳис менамояд, бисёр муҳим мебошад.

Ҳама дар сари он аст, ки дар 20-30 соли охир масъалаи экологӣ ба яке аз масъалаи ҳалталаби шиддатноки тезу тунди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст.

Барои бартараф намудан, аз байн бурдани камбудӣҳо аз нав тағйир додани ҷаҳонбинӣ, дигар кардани шуур, фаҳмиши одамон, муттаҳид намудани на фақат (фанҳои

чамъиятшиносӣ, табиатшиносӣ, техникӣ), балки хаматарафа истифода бурдани имкониятҳое, ки дар арзишҳои динӣ мавҷуданд, талаб менамояд.

Бинобар ин қайд кардан лозим аст, ки шуури динӣ ҳамчун предмети омӯзиши мо на аз нуқтаи назари ошкор намудани ростӣ ё ҳақиқӣ будан ё бардурӯғ будани мавқеи таълимотҳои динӣ, дину мазҳабҳо, доғмаҳои динӣ “Оё Аллоҳ, охират, қазову қадар, тақдир, сарнавишт, рӯҳ, қисмат, толеъ, насиба, мавҷуд аст, балки дар нақша он ҳамчун яке аз низоми ҷаҳонбинии мавҷудбудаи ҳақиқӣ, меъёри иҷтимоӣ ва арзишҳо” баромад менамояд, эътироф бояд намуд, ки ба воситаи онҳо ахлоқи иҷтимоии гурӯҳҳо, шахсиятҳо, миқдори зиёди одамон ба танзим дароварда мешаванд.

Дар ҳақиқат шуури динӣ ҳамчун бунёди аслии дин баромад намуда, шакли ба худ хоси маданияти дар доираи арзишҳои худ мебошад, ки дар бисёр ҳолатҳо метавонад ин ё он меъёрҳои хулқу атвор, рафторро ба танзим дарорад.

Воқеан чӣ тавре ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд маданиятҳои гуногун ба як савол ҷавобҳои гуногун медиҳанд, табиат чист моҳияти он аз чи иборат аст, дар фаъолияти худ инсон табиатро чи гуна истифода барад, ҳудогоҳии динӣ чи гуна бояд бошад ва ғайра.

Агар мисол гирем дини масеҳӣ табиатро ҳамчун “восита барои мақсад, муваффақиятҳои инсоният” баррасӣ намояд, муносибати дини ислом аз руи урфу одатҳои шарқӣ ба табиат аз руи анъанаҳои экофилий баррасӣ карда мешаванд.

Қуръон, ки кодекси иҷтимоии мусулмонон ба ҳисоб меравад, дар масъалаҳои ташкил намудани арзишҳои руҳӣ – ахлоқии одамон, ҷойи асосиро дар шуури онҳо ғояи кирдору ахлоқи ғамхорона, муносибати эҳтиёткорона ба табиат ва ҳадяҳои он ишғол менамояд.

Ба таассуф баён кардан мумкин аст, ки доир ба ин масъала дар адабиётҳои фалсафии ҷавоби аниқу саҳеҳ возеҳу дуруст дода нашудааст.

Гуфтан мумкин аст, ки арзишҳои динӣ - ахлоқӣ, ки дар Қуръон, Суннат ва дар фикҳи мусулмонӣ мавҷуд аст, дар худ асоси ахлоқи умумиинсониро таҷассум намуда, метавонанд дар баробари ҷаҳонбинии илмӣ дар бисёр ҳолатҳо барои барқарор намудани муносибатҳои мутаносибии байни инсон ва табиат мусоидат намоянд ва барои муҳофизат намудани муҳити табиат ба одамон ёрӣ расонанд.

Бар замми ин дар як қатор ҳолатҳо вақте ки мо чунин мегуем, ки бо одамони диндор сару кор дорем, пас омилҳои мустақилонаи ахлоқии динӣ метавонанд, ки урфу одатҳои маданияти экологиро ташкил диҳанд.

Барои барҳам додан, баргараф кардани бухрони муосири экологӣ бояд ба муқаррароти ахлоқие, ки дар динӣ ислом мавҷуд аст таъя намудан лозим аст, ки онҳоро ба таври васеъ истифода барем.

Он чиро бояд ба назар гирифт, ки дар замони ҳозира чӣ тавре ки бисёр илоҳиётшиносон қайд мекунанд “прогресси босуръати илму техника, ки мақсади он беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва озод намудани инсоният аз азоб, кулфат, бадбахтӣ, дарду алам мусибат ва фалокат мебошад, бо таассуф на ҳама вақт бо афзоиши қиёсии тарафҳои маънавӣ ва ахлоқии ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамроҳ карда мешавад”, маълум мешавад, ки арзишҳои маънавӣ – ахлоқии динӣ метавонанд ва бояд фаъолона барои ҳал намудани масъалаҳои хеле муҳими ҳалталаби муҳофизати муҳити атроф сафарбар карда шаванд.

Бо таассуф бояд қайд намуд, ки ин масъалаи ҳалталаби бисёр мураккаби байни табиат ва дини ислом ба таври (бояду шояд) ё ин ки хеле кам омӯхта шудаанд.

Профессор Т. М. Керимов чунин қайд мекунанд: “Масъалаҳои экологӣ дар илми илоҳиётшиносии мусулмонӣ хеле кам омӯхта шудааст. Ин масъалаи хеле муҳим ба тадқиқоти ҷиддӣ эҳтиёҷ дорад”. Ба таври истисно доир ба ин масъала тадқиқотчиён С. Х. Магидов, Т. М. Абдурахмонов, К. М. Алилова, А. В. Малашенко, Н. М. Мамедов, Е. Мельников, Т. М. Керимов, Л. Н. Митрохин, М. Т. Степанян, Е. А. Фролов, Г. М. Шайдаева ва дигарон тадқиқотҳо бурдаанд.

Бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки омӯзиши муносибати ислом ва экология раванди на фақат анҷомёфта, балки ибтидои марҳилаи омӯзиши он ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳое, ки дар адабиётҳо мавҷуданд, нишон медиҳанд, ки зарурат ба миён омадааст, ки ба таври мунтазам масъалаҳои ҳалталаби мавҷудбуда, зухуроти онҳоро бо фарзияҳои нав тадқиқ намоем.

Бе риоя намудани принципҳои ибтидоии умумибашарии ахлоку одоб, ки дар дини ислом инъикос ёфтаанд, муносибати комилан мувофиқи инсониятро нисбат ба табиат ҳоса дар замони ҳозира тасаввур кардан номумкин аст, ҳангоми талаботи аз ҳад зиёди дарҳости истеъмомкунандагони ҷамъият одамон аз буҳрони экологии таҳдидкунанда, ки қобилият дорад тамоми мавҷудоти зиндари дар рӯй замин нест гардонад, комилан фикр намекунад.

Чӣ тавре ки олимони машҳур К. М. Алилова ва Т. М. Абдурахмонова боадолатона чунин қайд мекунад: “Имрӯз мо ба марҳилаи аз ҳама хавфноки масъулиятшиносӣ – зинда мондани инсоният ҳамчун намуд омада расидем. Бо вучуди ин захираи канданиҳои ғоиданоки зерзаминии мавҷуд буда барои дастгирӣ намудани стандартҳои ҳаёти дар мамлакатҳои саноатии мутараққии инкишофёфта, ки ба он комёб шудаанд, нокифоя мебошанд. Нарасидани захираҳои канданиҳои ғоиданок, дар баъзе шаҳрҳо мавҷуд набудани ҳавои тоза дар ин буҳрони ба назар намоёни ҳаракаткунанда ба чашм мерасад”.

Дини ислом дар муддати садсолаҳо бо ҳам мувофиқ будан ва ҳамфикр буданро бо қонунҳои табиат ба шакли муайян дароварда дар ин рӯҳия одамонро тарбия менамояд. Талаботҳои дини ислом, ки ба муносибати байни инсон ба табиат тааллуқ доранд, ба он асоснок карда шудааст, ки робитаи дутарафаи одам ба табиат на аз руи фаҳмиши ғоидани шахсӣ, на барои манфиатҳои худпарастонаи худ, балки аз рӯи манфиатҳои умумибашарӣ, муносибати ғамхорона, эҳтиёткорона ба муҳити табиат равона карда шаванд.

Бар хилофи тамаддуни дини масеҳии Ғарб, ки муносибати пурраи бераҳмона, манфиатпарастонаи инсонро нисбат ба табиат иҷозат медиҳад, фалсафаи илоҳиётшиносӣ дар Шарқи мусулмонӣ маълумот медиҳад, ки инсоният ҳангоми муносибати худ ба табиат на ба роҳи худсарӣ, на ба майлу хоҳиши худпарастона, балки бо ғамхорӣ, эҳтиёткорона ба табиат муносибат намоянд.

Дар Қуръон ба монанди Таврот ва Инҷил дар бораи аз ҷониби Худо офарида шудани табиат ба манфиати инсон гуфта мешавад. “Мо шуморо дар замин ато кардем ва барои шумоён воситаҳои ҳаётиро барпо намудем. Он-касест, ки барои шумоён аз осмон об нузул кард ва барои шумоён нушокӣ ато кард. Вай барои шумоён кишт, зироат, дарахти хурмо, наздаи тоқ ва тамоми меваҳоро офарид. Худованд барои шумоён шаб ва рӯз, офтоб ва моҳтоб ва ситораҳоро офарид ва ба амри Худо ситораҳо дар осмон ба вучуд омаданд (16:10-12)”.

Илова бар ин фалсафаи мусулмонӣ он чиро ба асос мегирад, ки табиатро, ки Худо барои инсон офаридааст ба вай тобеъ намебошад. Худованд аз инсоният муносибати хуб, эҳтиёткоронаро нисбат ба табиат ва ҳадаҳои он талаб менамояд:

“Вақте ки дарахтон ба шумоён ҳосил доданд, меваҳои онҳоро истеъмом кунед ва дар вақтҳои даркорӣ, мавсимҳои зарурӣ барои ҷамъоварии ҳосил мадад расонед, аммо ба исрофкорӣ роҳ надихед. Дар ҳақиқат Худованд исрофкоронро дӯст намедорад. (6:142)”.

“Баъди бартараф намудани камбудихо дар рӯи замин ба вайронкорӣ роҳ надихед (7:54)”.

Чӣ тавре ки мо мебинем дини ислом бар хилофи дини масеҳӣ аз инсон ҳиссиёти ягонагии худро нисбати Худованд ва табиат талаб менамояд.

Дар илми илоҳиётшиносии мусулмонӣ табиат дар муқоиса аз ҷониби Худованд ба вучуд овардани одам дар зинаи поёни меистад, аммо ҳамчун таҷассуми хиради Худованд баррасӣ карда мешавад, ки бояд ба он ҳамчун муқаддас муносибат намуда, мутобиқ шавад ва онро вайрон накунад, табиатро дӯст дорад, аз неъматҳои он истифода барад.

Мувофиқи таълимоти ислом табиат аз ҷониби Аллоҳ (Худованд) офарида шуда, аз бузургии Худованд шаҳодат медиҳад. Инсоният, ки барои дарк кардан, фаҳмидани табиат

ва қонунҳои вай саъю кӯшиш (қидду ҷаҳд) менамояд, метавонад Худовандро дарк намояд. Бинобар ин нисбат ба табиат, ки аз ҷониби Худованд офарида шудааст, бояд ҳамчун диндор муносибат намудан лозим аст.

Олими машҳур Е.А.Фролова ба ин ишора чунин ақидаи худро баён мекунад: “Хиради фалсафа маҷмуи шароити ҳаёти моддии ҷамъиятро ба вучуд оварда, мутобиқшавии инсоният бо табиатро барқарор менамояд. Мутаваҷҷеҳ шудан ба табиат ин мақсад, ният барои фаҳмидани вай ва дар мувофиқа бо ин истифода бурдани он, ки барои ба вай наздик шудан мувофиқ аст, ба ҳисоб гирифта зарур аст, ки ба таври оқилона истифода бурда шавад.

Фалсафаи анъанавии Шарқӣ он чиро ба асос мегирад, ки инсон яке аз мавҷудияти аз тарафи (ё ҷониби) Худованд офаридашудаи боақл мебошад, бояд онро донад, ки бо табиат рақобат кардан лозим нест, он худ ба худ буда, ягона танҳо Худованд мебошад. Ин маънои онро дорад, ки инсон бояд ҳамчун диндор бо табиат муносибат намояд. Инсон дар дунё муваққатан зиндагӣ мекунад, барои вай ҳукм карда шудааст, ки абадан ба назди Худованд баргардад.

Аз ин рӯ зоҳидӣ, тақводорӣ, ахлоқу одоб на барои инкишофи рӯҳ, на барои табиат, балки барои ошкор намудани фикри дохилии ақли инсон, барои ҷаҳон-қайҳон равона карда шуда, на барои зиндагӣ, ҳаёт, ҳамчун тасдиқгарии қобилияти табиатро дарккунанда, балки бебақо будани ҳаётро дарк намояд.

Ба ғайр аз ин мувофиқи анъанаҳои Шарқӣ инсон аз тарафи Худованд мавҷуди хирадманд, боақл офаридашуда, ки дар назди Худованд ва ҷамъият барои тозагӣ, муҳофизати табиат ва ҳайвоноти рӯи замин бояд, ки масъулият ҷавобгарӣ дошта бошад.

Фалсафаи мусулмонии табиат дар асоси принципи ягонагии табиат бо инсон ба вучуд омадааст. Чӣ тавре ки яке аз намояндагони машҳури ислом С.Х.Наср қайд намудааст: “Дини ислом бо роҳи даст кашидан, рад кардани ҷудокунии инсон ва табиат нуқтаи назари қомилу пурраро ба ҷаҳон нигоҳ дошт”.

Ҳақиқатан инсон сарчашмаи зебӣ, латофат, назокат барои табиат, ба воситаи иштироки ӯ дар ҷаҳони маънавии одам, дунёи табиат ташаккул меёбад. Тавассути пайраҳаи инсон табиат нафас мекашад ва зиндагӣ мекунад. Бо шарофати робитаи солими байни инсоният ва табиат, ҷаҳони ботинии инсон бо тартиботи олами беруна мувофиқ мегардад.

Мувофиқи ақидаи Қуръон Худованд табиатро барои инсон, барои қонеъ намудани талаботҳои вай, манфиатхояш офаридааст. Дар Қуръон чунин қайд карда мешавад: “Он касест, ки барои шумоён ҳама чизро, дар рӯи Замин офарид.”(2:27(29))

Бо вучуди ин, инсон онро бояд дарк намояд, ки ин ҳақиқати бебаҳси тағйирнопазир, ки инро барои вай Худованд офаридааст, бояд вай нисбат ба табиат эҳтиёткорона, ғамхорона муносибат намояд, вагарна дар акси ҳол на фақат муҳити атрофро аз қор бароварда хароб мегардонад, балки худро низ ба ҳалокат, несту нобудӣ мерасонад.

Чӣ тавре ки олими машҳур С. Х. Наср қайд менамояд: “Табиат дар ислом чунин маънидод карда мешавад: ”Табиатро инсон бояд ҳамчун ҳонаи шахсии худ ҳисобад, ки дар он зиндагонӣ мекунад, на ин ки ҳамчун ҳонаи бегона, ки харобу валангор карда шавад”. Мутаассифона дар бисёр ҳолатҳо инсон нисбат ба табиат аз нуқтаи назари прагматикӣ муносибат менамояд.

Барои инсон дар бисёр ҳолатҳо қонеъ намудани талаботи хусусӣ, беҳбудии шахсӣ, хоҳиши таъмин намудани тамоми талаботҳои моддии афзоянда, дастгирӣ намудани мавҷудияти ҷисмонӣ ба дараҷаи баланд, ки он нисбат ба табиат, нигоҳдорӣ ва муҳофизат кардани муҳити он болотар меистад.

Мувофиқи таълимоти Қуръон инсон бояд бо табиат дар ҳамроҳангӣ, ризоият ва мувофиқат зиндагӣ намояд. Қуръон ба инсон иҷозат намедихад, ки ба равандҳои табиат ғаълола даҳлат намояд.

Аз рӯи таълимоти Қуръон Худованд инсониятро аз болои табиат ҳукмрон офарида ва ба ӯ ҷойи махсус додааст, ҷӣ тавре ки олими машҳур профессор Н.М.Мамедов қайд менамояд, ки “Ҳукмронӣ аз болои табиат ба инсон барои он дода мешавад, ки вай намояндаи Худованд дар рӯи замин ва воситаи иродаи Худованд аст. Ба инсоният аз ҷониби Худованд иҷозат дода мешавад аз болои қувваи табиат ҳукумронӣ намояд, на ин ки ҳамчун исёнгар ба муқобили табиат баромад намояд. Инсон ҳамчун махлуқи Худованд барои баробарии қувваҳо мувозинати қувваҳо дар табиат назди Худованд масъул мебошад.”

Дар дини ислом муносибати арзишноки инсоният нисбат ба ҳадаҳои табиат ҷойи махсусро ишғол менамояд. Қуръон таълим медиҳад, ки мақсади олии Худованд ба вучуд овардани инсонӣ комил аст, ки табиатро ҳамчун неъматӣ олай, неъматӣ Худодод муҳофизат кунад ва қадрдонӣ намояд.

Дар Қуръон чунин гуфта шудааст: “Оё касе аз шумоён меҳӯҳад, ки боғе аз дарахтони ангур ва хурмо дошта бошанд, зеро он ҷӯйҳо ҷорӣ шаванд ва ӯро дар он боғ аз ҳар чинс меваҳо бошад; ва ӯро пиронсолӣ расида бошад; ва фарзандони нотавон дошта бошад; пас дар ин ҳолат он боғро гирдбодде расад, ки дар он оташ аст ва пок бисузад? Ҳамчунин Худо оятҳоро барои Шумо возеҳ месозад, то бошад ки тааммул кунед” (2: (266)).

Идеяи мутобиқати инсоният ба муҳити атроф, ки дар асоси фалсафаи мусулмонии табиат ба зимма гузошта шудааст, аз инсоният муҳаббатро ба табиат, ғамхорӣ намудан нисбати он, даст кашидан аз амалҳои зараррасон нисбати табиат талаб менамояд.

Дар Қуръон чунин гуфта шудааст: “Мо дар болои сари Шумо абрҳоро соя кардем ва барои Шумо манн (Яъне тарангубин, хоршакар) ва салворо (бедона) фуру овардем; (гуфтем) аз покизаҳои он чи ба Шумо (рӯзи) додем, бихӯред. Ва онҳо бар Мо ситам накардаанд, валекин бар худашон ситам мекарданд” (2: (57))

Дар ояти дигари Қуръон дар ин бора боз чунин возеҳтар баён карда шудааст:

“Ва он вақт, ки Мӯсо барои қавми худ оби нушоқӣ талаб намуд ва мо чунин гуфтем: “Асои худро дар харсанг бизан! Аз он ҷо дувоздаҳ чашмаи оби нӯшоқӣ баромад ва қавми Мӯсо ҷойи обнӯшии худро донистанд. Аз насибаи Аллоҳ хӯред ва пӯшед! Дар рӯи замин бешарафиро паҳн нанамоед! (2: (60)).

Қуръон ба инсонҳо мурочиат намуда, онҳоро барои ба Худованди ягонаро ибодат, парастии намудан даъват менамоянд “Худованд барои Шумо заминро ҳамчун қолин ва осмонро ҳамчун сақфе (бино) офарид ва аз он оби нӯшокиро барои шумоён ато кард ва барои хурду хуроки Шумо меваро ҳосил намуд” (2: (22)).

“Худои пок барои шумоён чаҳорпоёнро офарид; аз онҳо барои шумоён пӯшише ва манфиатҳои дигаре аст; ва баъзеи онҳоро меҳӯред” (16: (5))

“Худованди пок барои шумоён дарёро мусаххар сохт, то аз он гӯшти тоза (яъне моҳӣ) бихӯред ва ганҷҳоро дар даруни он офарид, то ин ки худро зебу зиннат диҳед” (16: (14)).

Вазифаи инсоният муҳофизат намудани ҳамаи он чизе, ки Худованд офаридааст; замин, ҳаво, растанӣ ва тамоми ҳайвонотҳои зинда мебошад ва инсон бояд барои он ки Худованд барои вай ғамхорӣ менамояд, бояд аз Худованд розӣ бошад.

Дар Қуръон чунин гуфта шудааст: “Ва бароятон замини мурда нишонае аст, ки онро зинда гардонидем ва аз он дона баровардем ва аз он дона меҳӯред” “Ва дар он бӯстонҳое аз дарахтони хурмову ангур офаридем ва дар он чашмаҳо равон сохтем, то аз меваи он бихӯранд. Ва дастони онҳо меваро насохтааст. Оё шукр намекунад?” (36:33-35)

Пайғамбари ислом Муҳаммад (с.а.в.с.) пайравони худро чунин панд медоданд, ки нисбат ба табиат ғамхор бошанд ва табиатро ҳамчун қисмати худ ҳисоб кунанд, чунки мавҷудоти зинда ба ҳимоя, муҳофизат эҳтиёҷ доранд.

Фалсафаи мусулмонӣ таълим медиҳад, ки инсоният ҳангоми муносибат ба табиат, олами наботот ва олами ҳайвонот, бояд дар асоси принципҳои асосии одоби ахлоқи нек

муносибат намуда, онро идора намояд, на ин ки ҳамчун ҳукмрон нисбати он дағалона рафтор намояд.

Дар яке аз ҳадисҳои пайғамбар гуфта шудааст:

“Ибни Масъуд Худованд аз ӯ розӣ бошад, чунин ривоят мекунад, ки онҳо якҷоя бо пайғамбари Худо ба сафар бароманд. Дар ин вақт паррандаи хурдакаки кӯҳиро бо ду чӯчааш дидем. Мо чӯчаҳои он паррандаро аз лонашон гирифтём. Вақте ки паррандаи кӯҳӣ ба лонаи худ омад, дар лонаи худ фарзандонашро наёфт ва ба парвоз шурӯъ намуда, давр задан гирифт.

Дар ҳамин вақт пайғамбари Худо Муҳаммад (с.а.в.с.) аз таҳораткунӣ баргашт, аз ин масъала огоҳ шуда, ба мо фармон дод, ки мо паррандаҳоро дар ҷойи пешинааш бурда гузорем. Ҳатто маро сарзаниш кард, ки ман лонаи мӯрчагонро оташ задам.

Пайғамбари Худо ба мо фаҳмонда чунин хитоб намуд, ки “Ҷазо додан ба воситаи оташ фақат хости Худованд аст”. Қуръон инсонеро, ки ҳайвонотро азоб медиҳанд, онҳоро бе обу алаф мемонанд, саҳт маҳкум менамояд.

Дар яке аз ҳадисҳо чунин гуфта шудааст: “Он касе, ки дар рӯи ҳайвонот тамғазанӣ мекунад, Худованд он шахсро зери лаънат, нафрини худ қарор медиҳад.

Ба аҳамиятнокии ин ҳадиси додашуда баҳогузори карда, барои тарбия намудани одам дар рӯҳияи ғамхорона нисбат ба ҳайвонот олими машҳур Г.М.Керимов чунин қайд менамояд: Пайғамбари ислом Муҳаммад (с.а.в.с.) ва ҳамсафонаш чунин ҳисоб мекарданд, ки рӯи ҳайвонҳо ҷойи нозук, ҳискунанда буда, дар он тамғазанӣ кардан ҳеч мумкин нест, чунки боиси азобу кулфату дарди ҳайвонот мегардад.

Бинобар ин тамғазани бояд, ки дар рони пойи ҳайвонот на дар ҷойи мулоим гузошта шавад, ки ин кор боиси дарду азоби ҳайвонот нагарданд.

Ҳамин тариқ таҳлили оятҳои Қуръонӣ ва омӯзиши ҳадисҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки таълимоти дини Ислом саршор аз муқаррароти ахлоқи ғамхорона нисбат ба табиат буда, омӯзиш ва истифодаи онҳо дар ҳалли масъалаҳои экологӣ мусоидат менамоянд

АДАБИЁТ

1. Алилова К.М., Абдурахманов Г.М. Религия и экология. – Махачкала, 2000. 102 с.
2. Игнатенко А.А. Ибн-Хальдун. – М., 1980. – С. 61.
3. Керимов Г.М. Экологические вопросы в мусульманской теологии // Экология и религия. – М., Ч.1, 1994. – С. 146.
4. Коран. Пер. Крачковского И.Ю. – Минск-Ростов н/д, 1990. (В текстах первая цифра обозначает суру (глава Корана), вторая – аяты).
5. Мамедов М.М. Ислам и экология // Экология и религия. Ч.1. – М., 1994. – С. 136.
6. Послание предстоятелей святых православных церквей (Фанар, 15 марта 1992 года) // Православие и экуменизм. Отдел внешних церковных сношений Московского Патриархата. – М., 1998. – С. 447.
7. Религия и экологический кризис. – М., 1990. – С. 27.
8. Степанянц М.Т. Человек в традиционном обществе Востока // Бог – человек – общество в традиционных культурах Востока. – М., 1993. – С. 15-16.
9. Фролова Е.А. Человек – мир – Бог в средневековой исламской культуре // Бог – человек – общество в традиционных культурах Востока. – М., 1993. – С. 152.
10. Хадисы посланника Аллаха Мухаммеда. – Анкара, 1979. – С. 181. (Цит. по кн.: Экология и религия Ч. 1. – М., 1994. – С. 152.
11. Экология и религия. Ч.1. – М., 1994. – С. 134, 135.

Ширинҷонов Ф.И.

**ОИД БА ТАВСИФИ АЛОМАТҲОИ БАНДУ БАСТШАВАНДАИ МОДДАИ 335¹
КОДЕКСИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН**

Ташкили воридшавии ғайриқонунии шахрвандони хоричӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ташкили транзити ғайриқонунӣ тавассути қаламрави ҷумҳурӣ чиноят эътироф карда мешавад. Дар мақола таркибҳои бандубастшавандаи ин чиноят аз нигоҳи ҳатари ҷамъиятшон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар мақола, муаллиф қайд менамояд, ки матни расмӣ аломатҳои бандубастшавандаи чинояти моддаи 335¹ Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қаноатбахш намебошад, вобаста ба ин дар асоси таҳлили қонунгузори миллӣ, хоричӣ ва байналмилалӣ бо дарназардошти таҷрибаи муборизаи муассири бо ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ муаллиф оид ба тақмили ин меъёри Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро як қатор пешниҳодҳо тақлиф менамояд.

Калидвожаҳо: чиноят, ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ, Кодекси чиноятӣ, қавобгарии чиноятӣ, аломатҳои бандубастшаванда, воридшавии ғайриқонунӣ.

Ширинҷонов Ф.И.

**К ВОПРОСУ О ХАРАКТЕРИСТИКЕ КВАЛИФИЦИРУЮЩИХ ПРИЗНАКОВ
СТАТЬИ 335¹ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Организация незаконного въезда в Республику Таджикистан иностранных граждан и лиц без гражданства или организация незаконного транзитного проезда через территорию Республики признается преступлением. В статье проводится анализ квалифицирующих составов данного преступления с точки зрения его общественной опасности. В статье автор отмечает, что законодательная формулировка квалифицирующих признаков преступления, предусмотренного ст. 335¹ уголовного Кодекса Республики Таджикистан, не представляется удовлетворительной в связи с чем исходя из анализа национального и международного законодательства с учетом развивающихся практики эффективной борьбы с организацией незаконной миграции автором предлагаются предложения по совершенствованию данной нормы уголовного кодекса Республики Таджикистан.

Ключевые слова: преступление, организация незаконной миграции, уголовный кодекс, уголовная ответственность, квалификационные признаки, незаконный въезд.

Shirinjonov F.I.

**TO THE QUESTION OF THE QUALIFYING CHARACTERISTICS OF ARTICLE 335¹
OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The organization of illegal entry into the Republic of Tajikistan of foreign citizens and stateless persons or the organization of illegal transit through the territory of the Republic is recognized as a crime. The article analyzes the qualifying elements of this crime in terms of its public danger. In the article, the author notes that the legislative wording of the qualifying signs of a crime under Art. 335¹ of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan does not seem to be satisfactory, therefore, based on an analysis of national and international legislation, taking into account the developing practice of effective combating the organization of illegal migration, the author proposes proposals for improving this norm of the criminal code of the Republic of Tajikistan.

Keywords: crime, organization of illegal migration, criminal code, criminal liability, qualifications, illegal entry.

Оқибатҳои муҳоҷирати ғайриқонунӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ зоҳир карда мешаванд. Масъалаи асосӣ ин таъсири муҳоҷирати ғайриқонунӣ ба вазъи ҷинойткорӣ дар мамлакат мебошад. Вазъи ғайриқонунӣ муҳоҷирон онҳоро ба ғулумони муосир табдил медиҳад ва аз ҳисоби онҳо гуруҳҳои муташаккили ҷинойтӣ сафҳои худро пур менамоянд. Роҳҳои ғайриқонунӣ муҳоҷират аз ҷониби гуруҳҳои ҷинойткорӣ муташаккилона барои транзити маводи муҳаддир, яроқ, қочоқи мол ва хариду фурӯши одамон истифода мешаванд. Воқеаҳои охир гувоҳӣ он мебошанд, ки муҳоҷирони ғайриқонунӣ сарчашмаҳои асосии паҳншавии фаъолияти экстремистӣ дар мамлакати мо мебошанд.

Таҳлили илмӣ масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки айни замон қонунгузор баъзе масоили ҷинойтҳои марбут ба ташкили муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва принципҳои умумии сохтани таркибҳои бандубастшавандаи ин ҷинойтҳоро дар баъзе ҳолатҳо сарфи назар намудааст.

Аломати бандубастшаванда такрори ҷинойт, кирдоре эътироф мешавад, ки шахс дар вақтҳои гуногун ду ё зиёда ҷинойти дар ҳамон як модда ё қисми моддаи Кодекси ҷинойтӣ пешбинишударо содир намудааст. Бояд қайд намуд, ки ин нишонаи бандубастшавандаи ҷинойт ғайр аз он ки ҷавобгарии ҷинойтиро вазнин мегардонад, боз ин ҷинойтро ба категорияи ҷинойтҳои вазнин ворид менамояд. Чунин ҳолат баҳснок мебошад, чунки ба ақидаи мо, категорияи ҷинойт бояд аз аломатҳои вобаста бошад, ки ба дараҷа ва хавфнокии ҷамъиятии кирдор робита дошта бошанд. Тибқи назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ хавфнокии ҷамъиятии ҷинойт набояд аз хусусиятҳои шахсии иҷрокунандаи ҷинойт вобаста бошад. Масалан, агар ретсидивист тасарруфи ошкорони сарпӯши зимистонаро содир намояд, ҷинойт набояд аз категорияи ҷинойтҳои начандон вазнин ба ҷинойтҳои вазнин табдил ёбад (чи тавре, ки имрӯз дар қонунгузори ҷинойтии амалкунанда пешбинӣ гардидааст). Новобаста аз он, ки шахс ҷинойтҳои монанд (якчанд маротиба ташкили воридшавии ғайриқонунӣ шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд ба ҚТ қ.1 м. 335¹-и ҚЧ ҚТ) ва ҷинойтҳои гуногун (Ташкили воридшавии ғайриқонунӣ шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд ба ҚТ м. 335¹-и ҚЧ ҚТ, ғайриқонунӣ гузаштан аз Сарҳади давлатии ҚТм. 335-и ҚЧ ҚТ ва ғ.) содир менамояд, сухан дар бораи якчанд маротиба содир намудани ҷинойтҳои мустақил меравад, ки онҳо аз хавфнокии ҷинойт гувоҳӣ дода, додгоҳ метавонад тибқи талаботи м. 67-и ҚЧ ҚТ бо дарназардошти риояи принципи адолат ҷазоро таъйин кунад.

Вобаста ба ин Х.С. Сафаров пурра даст кашидан аз ин институти ҳуқуқи ҷинойтиро пешниҳод менамояд. Зеро ин иқдом зиддияти байни м. м. 19, 20-и ҚЧ ҚТ ва принципи адолатро (м. 8-и ҚЧ) аз байн мебарад. Масалан, агар ҷинойти пешбинигардидаи моддаи 335¹ аз тарафи шахсе қасдан содир гардад, ки доғи судӣ барои ҷинойти қасдона дорад, дар бисёр ҳолатҳо нисбати кирдори ӯ ҳам аломатҳои такрорӣ ҷинойт ва ҳам аломати ретсидивии ҷинойт татбиқ мегарданд. Дар ин маврид ҳамчун нишонаи бандубастшаванда такрори ҷинойт ба назар гирифта шуда, дар вақти таъйин намудани ҷазо ретсидивии ҷинойт низ татбиқ карда мешавад. Ҳамин тавр, нисбати шахси ҷинойткор барои як кирдор якчанд маротиба ҷавобгарии ҷинойтӣ татбиқ мегардад. Аввалан, шахсро барои содир намудани ҷинойти бори аввал содиркардааш ба ҷавобгарӣ мекашанд, дуюм, бо дар назардошти ҷинойти бори аввал содиркардааш (аломати такрорӣ) хангоми бандубасткунии ҷинойт ҳамчун аломати вазнинкунанда ва саввум, дар вақти таъйини ҷазо бо дарназардошти мавҷудияти ретсидивии ҷинойт [1, с. 99].

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки институти такрори ҷинойт дар вақти фардиқонунӣ ва таъйинкунии ҷазои ҷинойтӣ бо институти ретсидивии ҷинойт дар зиддият мебошад. Дар ин ҷода, чи тавре, ки М.В. Плотникова дуруст қайд мекунад: «тадқиқоти таърихӣ-

хукукии қонунгузории ҷиноятӣ мамолики хоричӣ ва қонунгузории русиягӣ нишон медиҳад, ки такрори ҷиноят ҳамчун яке аз шаклҳои сершумори ҷиноятҳо танҳо ҳоси ИДМ мебошад. Ин институт дар доираи ҳукуки ҷиноятӣ мамлакатҳои хоричӣ дур маъмул нест»[2, с.12]. Бинобар сабабе, ки ҷиноятҳои мазкур ба категорияи ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин шомил намебошанд, пурра даст кашидан аз ин аломати бандубастшавандаро дар моддаи 335¹ ҚЧ ҚТ мувофиқи мақсад мешуморем.

Мавҷудияти робитаҳои коррупсионӣ ва хизматрасониҳои миёнаравии ғайриқонунӣ дар самти таъминнамоӣ бо ҳуччатҳои тасдиқкунандаи вазъи ҳукукии хоричӣ пеш аз ҳама ба амнияти давлат таҳдид ҷиддиро ба вучуд меорад. Дар ин нақшаҳои коррупсионӣ на танҳо кормандони мақомоти дахлдор иштирок менамоянд, балки мансабдорони баландпояи дигар мақомот низ ба нақшаҳои коррупсионӣ дар ин бештар ҷалб карда мешаванд. Аломатҳои бандубастшаванда он ҳолатҳое дониста мешаванд, ки ҷиноятро вазнин мекунад ва онҳо дар моддаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚЧ ҚТ) ҳамчун аломати таркибии ҷиноят пешбинӣ гардидаанд. Чи тавре, ки таҳлили аломатҳои бандубастшавандаи ин ҷиноят нишон медиҳад, қонунгузор сатҳи баланди коррупсияро ба инобат гирифтааст, аз ин ҷиҳат дар банди «г»-и моддаи 335¹ ҚЧ ҚТ бо истифодаи мақоми хизматӣ ҳамчун аломатҳои вазнинкунанда пешбинӣ гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ ба як тичорати ташаккулёфтаи ҷиноятӣ табдил ёфтааст, ки дар он шаҳрвандони давлатҳои гуногун ширкат доранд. Тавре Н. В. ки Самойлюк қайд менамояд, аз ҳисоби даромаднокӣ муҳочирати ҷиноятӣ пас аз қочоқи маводи муҳаддир ва яроқ ҷои сеюмро ишғол менамояд [3, с.8-11]. Бинобар ин, дар моддаи 335¹ ҚЧ ҚТ пешбинӣ гардидани кирдори бандубастшаванда «бо истифодаи мақоми хизматӣ» аз сиёсати зиддикоррупсионии дурбинонаи қонунгузор гувоҳӣ медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки ҳолате, ки татбиқи ин аломати бандубастшавандаро мушкил мегардонад, ин дар Кодекси ҷиноӣ шарҳ дода нашудани мафҳумҳои «мақоми хизматӣ» ва «шахси мансабдор» мебошад. Ҳолати мазкур ҳангоми бандубасти ҷиноят аз рӯи ҳамин аломат мушкилиҳои зиёдро ба вучуд меорад. Ба ақидаи А.А. Кузнетсов «масъалаи дигари ҳалталаб ин дар қонуни ҷиноятӣ муайян нагардидани доираи субъектҳои мебошад, ки метавонанд барои содир намудани ҷиноятҳо бо истифодаи мақоми хизматӣ ҷавобгар бошанд». Дар ин маврид дастгирӣ кардани нуктаи назари муаллифонро дуруст мешуморем, ки мегӯянд: «зери мафҳуми истифодаи мақоми хизматӣ дар меъёрҳои ҚЧ ҚТ бояд истифодаи салоҳиятҳои хизматие фаҳмида шавад, ки ба онҳо тибқи мансаби ишғолнамудашон ё ин ки ба мавқеи расмияшон тааллуқ доранд [4, с.3].

Ҳамин тавр, ба шахсоне, ки барои содир намудани ҷиноят мақоми хизматиҳои худро истифода мекунад, шахсони мансабдор ва шахсоне бояд фаҳмида шаванд, ки вазифаҳои идоракуниро дар ташкилотҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои иҷро мекунад, аз ҷумла, хизматчиёни давлатӣ, кормандони дигар муассисаҳои, ки ваколатҳои оид ба идоракуниро ва ихтиёрдорӣ молу мулкоро доранд, ё ин ки аз рӯи ваколатҳои хизматиашон метавонанд ба ташкили муҳочиратҳои ғайриқонунӣ мусоидат кунанд.

Зери мафҳуми ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ бо истифода аз мақоми хизматӣ, амалҳои шахсони мансабдор оид ба воридшавии ғайриқонунӣ ё гузариши транзитии ғайриқонунии шаҳрвандони хоричӣ ё шахсони бешаҳрванд ба воситаи худуди ҚТ фаҳмида мешаванд, инчунин амалҳои кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки маълумотҳои оперативӣ ё дигар намуди иттилооти махсусро ғайриқонунӣ бо мақсади осон намудани муҳочирати ғайриқонунӣ ирсол мекунад, парвандаҳои ҷиноятиро қатъ мекунад, ҷиноятҳоро руйпӯш мекунад ва бо ҳамин роҳҳо фаъолияти шахсонро, ки муҳочирати ғайриқонуниро амалӣ сохта истодаанд «пуштибонӣ» мекунад ва ғайра ҳамчун ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ бо истифода аз мақоми хизматӣ фаҳмида мешавад.

Инчунин ба ин гуруҳ категорияҳои зерини шахсонро низ шомил намудан мумкин аст: соҳибмулкони, директорони, кормандони ширкатҳои сохтмонӣ, корхонаҳои саноатӣ,

кишоварзӣ ва дигар ташкилотҳо, ки муҳочирони ғайриқонуниро бо ҷои қор ва ҷои зист ва бо ҳамин, будубоши ғайриқонунии онҳоро дар қаламрави Тоҷикистон таъмин мекунад; кормандони ташкилотҳои сайёҳӣ, агентҳои суғуртавӣ, ширкатҳои нақлиётӣ, кормандони фурудгоҳҳо ва ғайра, ки ба шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд барои ғайриқонунӣ ворид шудан ба қаламрави Тоҷикистон, минбаъда таъмин бо қор ё расонидани кӯмак дар омодагии ҳуҷҷатҳои ғайриқонунӣ барои сафар ба дигар мамлакатҳо мусоидат мекунад.

Яке аз падидаҳои дар замони муосир аз ҳама хавфнок, ки ба амнияти мамлакат таҳдид мекунад, ин паҳншавии ғояҳои ифротгароии динӣ ва фаъолгардии гуруҳҳои ҷиноятии байналмилалӣ мебошад, ки ба ақидаи Е.Б. Серова ба содир намудани ҷиноятҳои гуногун, аз ҷумла фуруши силоҳ ва қочоқи маводи мухаддир машғуланд [5, с.55-60].

Оид ба каналҳои трансмиллии ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ, ки онҳоро гуруҳҳои ҷиноятии байналмилалӣ идора мекунад муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқотҳои гуногун гузаронидаанд [6]. Чи тавре, ки В.Г. Кокорев, қайд мекунад муҳочирони ғайриқонунӣ аксар вақт аз ҷои ин гуруҳҳои ҷиноятии байналмилалӣ буда, дар амалҳои террористӣ дар тамоми ҷаҳон иштирок мекунад ва паҳнқунандагони ғояҳои ифротгароии динӣ мебошанд [7, с.338-342]. Ба ақидаи А.В. Бородин ва Р.Б. Осокина паҳншавии ғояҳои ифротгароии динӣ метавонад ба арзишҳои ташаккулёфтаи фарҳангии ҷомеа таҳдиди воқеӣ эҷод кунад [8, с. 101-107]. Ҳамин тавр, ташкилкунандагони муҳочирати ғайриқонунӣ метавонанд каналҳои ғайриқонунии муҳочиратро маҳз бо мақсади амалӣ намудани ҷунун ниятҳои ҷиноятиашон ташкил кунанд. Инчунин, ба ақидаи П.А. Насуров омилҳои мушаххаси муаянқунандаи ҷиноятҳои вобаста ба ташкили муҳочират аз ҷониби гуруҳҳои фаромиллии ҷиноятӣ содир намудани қочоқи маводи мухаддир, силоҳ, паҳнкунии ғояҳои ифротгароии динӣ, истифодаи каналҳои муҳочирати меҳнатӣ, мебошанд [9, с. 126-127].

Дар робита ба ин, дар қисми 3 м.335¹ ҚЧ ҚТ ворид намудани аломати бандубастшавандаро дар таҳрир зерин зарур мешуморем: «бо мақсади паҳн кардани ғояҳои ифротгароии динӣ, иштирок дар терроризми байналмилалӣ, ташкили гуруҳи ҷиноятии байналмилалӣ». Ҳамзамон дар эзоҳи моддаи мазкури ҚЧ ҚТ мафҳумҳои «ғояҳои ифротгароии динӣ» ва «гуруҳи ҷиноятии байналмилалӣ»-ро муайян намудан зарур аст.

Пешниҳодҳои дар боло зикршударо аз нуқтаи назари асоснокии илмии криминализатсия намудани онҳо баррасӣ намуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ин кирдорҳои ғайриқонунӣ боиси оқибатҳои барои тамоми ҷомеа зараровар буда, шарҳи дақиқи ҳуқуқиро талаб менамоянд [10, с.59-61], боиси норозигии ҷомеа мегарданд ва бо санксияҳои гражданин ва маъмурӣ наметавонанд ҳалли ҳудро ёбанд. Аммо дар ҳар сурат шахси гунаҳкор бо дарназардошти ҳама ҳолатҳои вазнинқунанда ва сабуққунанда масъулияти сазоворро бар дӯш хоҳад дошт [11, с.15-18].

АДАБИЁТ

1. Сафаров Х.С. Таносуби мафҳумҳои "тақрори ҷиноят" ва "маҷмӯи ҷиноят" дар қонунгузориҳои ҷиноятии ҷумҳурии тоҷикистон (проблемаҳо ва мулоҳизаҳо). Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008 –С.99
2. Плотникова М. В. Неоднократность преступлений в уголовном праве России. - Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 12.
3. Самойлюк Н. В. Уголовно-правовая характеристика организации незаконной миграции // Миграционное право. 2009. № 4. С. 8-11.
4. Кузнецов А. А. Использование служебного положения при совершении преступлений в сфере экономики. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2008. – С. 3.
5. Серова Е.Б. Транснациональная организованная преступная группа: криминалистическое понятие и признаки // КриминалистЪ. 2013. № 1 (12). С. 55-60.

6. Проблема незаконной миграции в России: реалии и поиск решений (по итогам социологического исследования) / Междунар. орг. по миграции (МОМ), Бюро МОМ в России. М., 2004. С. 501; Региональное измерение трансграничной миграции в Россию / науч. ред. С.В. Голунов. М., 2008. С. 124 ;
7. Кокорев В.Г. Виды экстремизма // Актуальные проблемы уголовного права, уголовного процесса, криминологии и уголовно-исполнительного права: теория и практика: материалы Международной научно-практической конференции. Тамбов, 2012. С. 338-342.
8. Бородин А.В., Осокин Р.Б. Понятие и признаки культурных ценностей // Вестник Московского университета МВД России. 2014. № 4. С. 101-107.
9. Насуров П.А. Криминальное последствие незаконной миграции и меры их предупреждения. – Душанбе, 2012. – С. 126- 127.
10. Осокин Р.Б., Журавлева Г.В. К вопросу о понимании объективной стороны состава преступления // Актуальные проблемы уголовного права, криминологии, уголовного процесса и уголовно-исполнительного права: теория и практика: материалы Международной научно-практической конференции. Тамбов, 2012. С. 59-61
11. Курсаев А.В., Осокин Р.Б. Влияние смягчающих или отягчающих наказание обстоятельств, относящихся к личности исполнителя, на ответственность других соучастников // Российский следователь. 2011. № 8. С. 15- 18.

УДК-330.3 (575.3)

Насриддиниён Б. Ҳ.

БАҚОИ ЗАБОН – БАҚОИ МИЛЛАТ

Дар мақола муаллиф қонуниятҳои инкишофи забони тоҷикиро дар гузашта ва ҷараёни амалкарди сиёсати забониро дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасию таҳқиқ намуда, ба ҳулосае меояд, ки сиёсати забонӣ дар кишвар дар се самт, ки ҳар кадом дар ҷараёни амалишавии ин қори хайр нақши меҳварӣ доранд, давра ба давра амалӣ мегарданд.

Калидвожа: қонуниятҳои инкишоф, амалкарди сиёсати забонӣ, инкишофи забон, мавқеъгирӣ, ташаккули сохтори забонӣ, ҳифзи нақши умумифарҳангӣ, мақом ва меъёрбандӣ.

Насриддиниён Б.Х.

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА - ГАРАНТ СУЩЕСТВОВАНИЯ НАЦИИ

В статье автор рассматривает закономерности развития и функционирования языковой политики в Республике Таджикистан. По мнению автора, языковая политика проводится по трем направлениям и каждое направление имеет свою определенную функцию.

Ключевые слова: закономерности развития, функционирования языковой политики, развитие языка, позиция, осуществление языкового строительства, сохранение общекультурных функций, статус и стандартизация.

Nasridinien B.H.

LANGUAGE DEVELOPMENT – THE GUARANTEE OF NATION’S EXISTENCE

The author considers the law of development and functioning of language policy in the Republic of Tajikistan. According to the author’s point of view the language policy is conducted on three directions and each direction has its own specific function.

Key words: The law of development? Functioning of language policy, language development, position, implementation of language development, preservation of general culture function, status and standardization.

Барҳақ, офарандаи забони миллӣ ҳуди миллат буда, дар баробари ташаккул ёфтани он пайдо мешавад ва баъдтар ҳамчун ҳадди ниҳоии тафаккури миллӣ хизмат мекунад. Қисми зиёди ҷанбаҳои зиндагӣ, ки моро ҳамроҳӣ мекунанд-зиндагӣ, иқлим, дин, шакли давлатдорӣ ва қонунҳо, расму анъанаҳои миллӣ аз ҳуди миллат метавонанд то дараҷае дур бошанд, аммо танҳо забон аст, ки дар шакли зинда дар мафкураи миллат вучуд дорад. Тамоми хусусият ва хулқу атвори миллат маҳз дар забон бозтоби худро меёбад, ин аст, ки ҳангоми муошират фардият аз байн меравад. Ягонагии забон ва инкишофи бемайлони он яке аз аломатҳои асосии миллат мебошад. Танҳо забони адабӣ, ки ҳамчун воситаи муҳобираи як ҷомеаи мустақили забонӣ мебошад, мардумро дар таркиби як воҳиди маъмурӣ, як кишвар муттаҳид месозад.

Забони адабӣ навъи намуна ва ибратомӯзи забони миллӣ буда, беҳтарин ва умумитарин унсурҳои забони умумихалқиро фаро мегирад ва ҷиҳати дақиқу фаҳмо, равшану возеҳ ифода намудани ақидаю ғоя, фикру ҳиссиёт лоиқ ва шоиста аст. Калими Кошонӣ фикри шоистаро, ки тавассути сухан ифода мешавад, ба ганҷинаи ҳастӣ мушобех доништа мефармояд:

Беҳтарин гавҳари ганҷинаи ҳастӣ сухан аст,

Гар сухан ҷон набувад, мурда ҷаро хомӯш аст?

Мусаллам аст, сухан дар мавриде ҷон буда метавонад, ки рӯҳнавозу дилнишин, суфтаву равон, корхӯрдаву сайқалдида. бамаънию бамавқеъ ва нишонрас баён шуда бошад.

Бебаҳс аст, ки забон муҳимтарин воситаи табилии афкор ва гузашта аз ин бақои миллат ва давлат аст. Забони тоҷикӣ гули мавҷудияти беш аз сеҳазорсолаи хеш ҳамеша талаш рӯ ба рушду такомул дошт ва таркибу захираи луғавиашро мукамал менамуд.

Таъкид ба ёдоварист, ки иршод ва мақому манзаллати забони моро ғайри шаръии Имоми Аъзам доир ба истифодаи забони тоҷикии дарӣ ҳангоми гузоридаи намоз ва ба ҷо овардани дуову ғотиҳа, инчунин тарҷума ва тафсир кардани Қуръони карим боз ҳам дар қаламрави хилофат таҳким бахшид ва барои забони дуҷуми тамаддуни исломӣ шудани он роҳи васеъ кушод.

Аз ин ҷост, ки хизмати пешвои Ҳанафиёни олам – Имоми Аъзам дар ҳифзи забони тоҷикӣ, таҳкими мавқеъ ва густариши он беназир ва банудрат аст, чун забон яке аз нишонаҳои асосии ташаккули миллат мебошад, агар ҷаҳду талошҳои ин фарзонафарзанди олитабору фарҳеҷтаи халқи тоҷик намебуд, дар ибтидои паҳншавии ислом доираи истеъмоли забони тоҷикӣ метавонист хеле маҳдуд гардад. Ин маъниро Камол Насрулло шоирона қаламдод кардааст:

То забони мардуми аҳли бихишташ хондаанд,

Халқ онро чун каломии Ҳақ ба ҷонаш зинда дошт.

Дигар ин ки маҳз ба шарофати ҳамин шахсияти бузург заминаи ҳуқуқии рушди забон ва фарҳанги тоҷикӣ ба вучуд омад. Чунки тоҷикон ва дигар халқҳои форсигӯӣ ҳарчанд шариати исломиро ҳамчун оини зиндагии худ қабул карданд, вале махсусияти фарҳангиву мушаххасоти қавмии худро нигоҳ доштанд, ки ин нукта дар таровидаи қалами Бозор Собир таърихию қотеона мунақис шудааст:

Дар сарояш тоҷик аз баҳти нагун,
 Гарчи бо габру мусулмон,
 Ҳамрасулу ҳамхудо буд,
 Дар суҳан, аммо чудо буд.

Ин буд, ки баъдтар забони ноби тоҷикӣ ба забони расмии дарбори нахустин давлати мутамаркази халқи тоҷик – Сомониён ва чандин давлатдориҳои баъдина (ниёгону ачнабиён) мартаба ёфта, дар ин қаламравҳо ба сифати забони асарҳои илмию бадеӣ, тадрис ва аснод хизмат карда, дар тӯли таърих мавқеи худро устувор нигоҳ дошт. Бобочон Ғафуров дар шоҳасари хеш «Тоҷикон» навиштааст: «Аён ашрофи маҳаллӣ ва доираҳои тарафдорони онҳо забони модарии худ, забони аҳолии маҳаллӣ- забони форсиро ба сифати забони давлатӣ пешниҳод карда, бо ҳамин роҳ истиқлолияти сиёсӣ ва маданият худро дар назди хилофати араб таъйин намуданд. Бинобар ин табиист, ки аввалин кӯшишҳои ифодаи хаттии ин забон воситаи алифбои арабӣ дар сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон ва Систон ба вуқӯ пайвастан» [2, 504-505].

Агар дақиқтар гӯем, пас аз инқирози давлати Сомониён ҳам забони тоҷикӣ на таназзул, балки қудрату нуфузи худро густариш дода, оҳиста - оҳиста то ҳудуди мулкҳои Ҳиндустон, туркони Озарбойҷон ва дуртар аз он то ба Чин рафта расид. Албатта, авзои сиёсӣ, дигаргуниҳои куллии сохторию ҳукумати, мазҳабия фарҳангӣ ва суннатию маросимӣ ба таркиби луғавӣ, хусусиятҳои фонетикӣю грамматикӣ он бетаъсир намондааст. Бо вучуди ин, баъдтар ин забон дар замони ҳукумронии Темуриён дар Ҳинд забони расмии давлатдорӣ буд.

Барои ба ин шуҳрату мартаба расидани он фарзонафарзандони миллати тоҷик, ба мисли устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомии Ганҷавӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Атроу Саной, Ҷалолуддини Балхӣ, Умари Хайём, Саъдиву Ҳофиз, Абдурахмони Ҷомӣ, Бедилу Аҳмади Дониш ва ҳазорон нафари дигар хизмати таърихӣ карда, бо осори ҷовидона ва пурарзиши адабиву илмӣ худ тавоноии ин забони шаҳдборро ба ҷаҳониён исбот намудаанд.

“Яке аз хидматҳои бузурги донишмандони мо чузъ таълифи осор, ба вучуд овардани истилоҳоти илмӣ бо забони модарӣ дар соҳаҳои гуногуни илми замони хеш мебошад,- мегӯяд Пешвои муаззами миллат ва меафзоиянд,- Ин истилоҳот ҳамчун сарвати нодир ва бебаҳо имрӯз дар ганҷинаи луғати забон мақом ва арзиши махсус дорад. Дар ин давра донишмандон бо истифода аз равиш ва қолабҳои суннати замони Сосониён ва забони паҳлавӣ истилоҳоти илмӣ замони хешро ба вучуд оварданд ва онро бо офаридаҳои худ роиҷ сохтаанд”[5, 71].

Яке аз муҳимтарин масъалаҳои, ки бояд мавриди таҳқиқи ҷиддии донишмандон, махсусан забоншиносон қарор гирад, масъалаи муқаррар намудани меъёрҳои забони адабӣ мебошад. Забони давлатиро бояд бар пояи меъёрҳои адабӣ устувор сохта, онро аз ҳама гуна қолабҳои сунъии бегона ва унсурҳои лаҳҷавӣ озод кардан лозим аст.

«Илми воқеан миллӣ дар асоси забони миллӣ таъсис ва ташаккул дода мешавад» - иброн доштааст Сарвари давлат, ки табиист. Аз ин рӯ, дар робита ба ин инкишофи устувори забонро танҳо дар асоси риояи қоидаҳо ва қонуниятҳои меъёрӣ ва таърихӣ он таъмин кардан мумкин аст. Тағйироти меъёрҳои адабӣ, ки дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ногузир аст, ба масъалаи унсурҳои иқтибосӣ низ дахл дорад: дар як давраи таърихӣ истеъмоли қисме аз онҳо дуруст ва раво бошад, дар марҳилаи дигар берун аз меъёри умумӣ доништа мешавад. Таҳрири як асари ин ё он адиб дар фосолаи ду-се даҳсола, яъне баъди гузашти айём аз ҷониби худӣ ҳамон муаллиф дар тасдиқи ин маънӣ далели бараъло хоҳад буд. Ин раванд барои аҳли назар равшан аст ва бештари забоншиносон дар асарҳои бунёдии хеш ба ин назаранд.

Таъсирпазирӣ ва муносибати дутарафаю якҷандтарафа доштани забонҳо низ набояд аз мадди назарҳо афтад, ки як раванди комилан табиист, яъне забони тоҷикӣ на танҳо аз

манбаъҳои дастрас таркиби луғавӣ худро ғановат бахшида, балки сарчашмаи бойу ғанӣ гаштани забонҳои дигар низ гаштасту мегардад.

Дар асари ҷомеи хеш- “Забони миллат- ҳастии миллат” Эмомалӣ Раҳмон нигоштаанд: “то даме ки башарият ҳаст ва забонҳо вучуд доранд, доду ситад ва таъсири мутақобилаи забонҳо низ идома пайдо мекунад” ва муҳимтар аз ҳама забони тоҷикӣ “дари ҳазинаи дороиҳои худро барои забонҳои дигар боз мегузорад” [7, 188-189].

Муаллифи асари “Таҳаввули таърихии вожаҳои тоҷикӣ” бо ифтихор таъкид менамояд, ки “забони форсӣ-тоҷикӣ дар тӯли таърихи вучудаш ба рушду нумӯи як силсила забонҳо, аз қабилӣ ўзбекӣ, қирғизӣ, қазоқӣ, озарӣ, гурҷӣ, арманӣ, чиченӣ, ингушӣ, русӣ, арабӣ, испанӣ, лотинӣ, португалӣ, яҳудӣ, туркии усмонӣ, англисӣ, итолиёвӣ, ҳиндӣ ва ғайра кӯмак кардааст” [1, 53].

Нуктаи дигар низ гуфтанисту ба исбот расида, ки “ба забони туркӣ на танҳо калимаҳои алоҳидаи аслии форсии тоҷикӣ, ки (қисме аз ин воҳидҳои луғавии форсии тоҷикӣ дар ин забонҳо мақоми фонди асосии луғавиро гирифтаанд с.58), балки ибораҳои алоҳида, ба хусус воҳидҳои рехта низ иқтибос шудаанд” [1, 62].

Ба гуфта ояд, ки замони барқарор шудани ҳукумати Шуравӣ дар Тоҷикистон (ҳарчанд ки мушкилоти зиёде пешорӯи ӯ буданд) дар бадани ӯ дигарбора рӯҳи тоза дамид. Пасон, қабули Қонуни забон (1989), соли 2008 аз ҷониби ЮНЕСКО эълон гардидани Соли забонҳо дар саросари мамолики олам ва расонидани ин хушхабару ҷонибдорӣ намудани Сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар воҳурӣ бо аҳли зиёи кишвар 19.03.2008 аз ин иқдоми фараҳбахш ва таъкидан гуфтан, ки: «Забони миллӣ ва ташаккули пайвастаи он дар мақоми давлатӣ муҳимтарин рамз ва рукни истиқлолияти давлативу сиёсии мо мебошад. Ҳамеша дар хотир бояд дошт, ки дар тӯли гузаштаи пурфочиа забони мо барои бақо ва ҳастии миллат, шукӯҳу азамати давлатдорӣ хидмати бузург ва таърихӣ кардааст», аҳли илму адабро дилгарм намуд.

Хамчунин таҷдиди назар шудану 5- октябри соли 2009 тасвиби тозаи Қонуни забон ва ба ин муносибат он рӯзро «Рӯзи забон» эълон намудан иқдоми бениҳоят фараҳбахш буд, ки заминаву тақони бузургеро дар рушду нумӯви забони тоҷикӣ фароҳам овард.

«Забон таҷассуми фикр аст, - менависад Муҳаммадҷон Шакурӣ ва меафзоёд, - ҳама ҳастии маънавию руҳии инсонро ифода карда, оламҳои маънавию рӯҳиро ба ҳам мепайвандад ва оламҳои наво эҷод менамояд, зеро зотан эҷодгар буда, на танҳо нерӯи эҷодкорӣ инсонро афзоишу тақомул медиҳад, балки ўро тамома дигар мекунад, фаҳми ўро ташаккул ва ё ба куллӣ тағйир дода, одаму олами дигаре месозад» [4, 23].

Татбиқи Қонуни забон бошад аҳли зиёи кишварро муаззаф месозад, ки бо истифода аз осори гаронбаҳои гузаштагон ва забони зиндаи халқ ба забони миллӣ нерӯву тавони тоза бахшида, беҳтарин намунаи забони меъриии адабию дар хизмати ҷомеаи имрӯза ва наслҳои оянда қарор диҳанд.

Ҷои масаррат аст, ки тағйироти амиқи таърихӣ ва таҳаввули густурдаи бунёдие, ки солҳои Истиқлол дар ҷомеаи мо падидаи омад, натавонанд чехраи сиёсии иҷтимоӣ, балки қолабҳои танг ва маҳдудиятҳои маснӯии низомии сиёсии пешинро шикаста, барои пешрафти илму донишҳои замонавӣ ва рушду тақомули табиӣ маданияти миллӣ, ба вижа забони тоҷикӣ, шароити мусоид фароҳам овард.

Бо шучоат ва илман дар асоси мадракоти муътамад ва манобеи фарҳангномаву маъхазҳо, дар заминаи муътабартарин маводди бостонию асрҳои миёна зимни собит кардани қадимӣ будани забони форсии тоҷикӣ забоншиносон дар осори таҳқиқотии решашиносии хеш аз Қурони Маҷид дар ҳудуди 21 ё 27 вожаи тоҷикиасле, амсоли ибриқ (аз обреза) ва сичил (сангу гил)-ро пайдо намудаанд, ки муаллифи асари “Забони миллат- ҳастии миллат” Эмомалӣ Раҳмон бар онҳо истинод кардааст.

Воқеист, ки иқтибоси калимаҳо як раванди объективии зиндагист, ба ғаноафзоии забони тоҷикӣ, хусусан афзоиши захираи луғавӣ ва тартиб ёфтани ислоҳоти замонии он сабаб мегардад. Дар айни замон бояд гӯем, ки мо ин принсипро то ба андозае ба ҳадди ифрот

расонидем. Айнан иқтибос кардани калимаҳои нав аз ҳадду андоза гузашт, боиси ин шуд, ки баъзе калимаҳои мавҷудаи тоҷикӣ ё арабии тоҷикишуда ва ғайра ба муодили аврупоии худ иваз шуда, аз истеъмол баромаданд. Зарари асосии принципи ягонагии ҳамназдикии истилоҳот ин аст, ки имконоти забони тоҷикиро дар калимасозӣ ва иборабандӣ маҳдуд кард, монеае дар роҳи равнақи қобилияти суҳанофаринӣ эҷод намуд.

“Алмуъҷам”-и Шамс Қайси Розӣ дар илмҳои сегонаи адабӣ: арӯз, қофия ва нақди шеър иншо шуда бошад ҳам, аз нигоҳи илми забоншиносӣ низ сарчашмаи муътамад буда, дорони бисёр қайдҳои ишора ва тавзеҳоти пурарзиш мебошад, - менависад Д. Хочаев ва ин нигоштаи ӯро далел меорад: “...аз калимаю таркиб ва ибораҳои бегонаву дури ғайри луғати тоҷикӣ истифода набояд бурд.”, ки сад дар сад ӯро ҳамназарем [3,59].

Инро ҳам медонем, ки кӯшиши дар роҳи тоза кардани забон аз калимаҳои «бегона» монанди он аст, ки об дар ҳован кӯбем.

Бешак, бояд нагузорем, ки боғистони забони тоҷикӣ ба зерӣ хасу хасрӯбаҳои беруна, ба зерӣ бодовардҳои айём монад. Забонро бештар на аз калимаҳои «бегона», балки аз унсурҳои, ки ба табиати забон бегонаанд, тоза кард. Мубориза асосан ба муқобили унсурҳои хилофи табиати забон бояд равона гардад, он гоҳ шояд натиҷае ҳосил шавад. Агар дар матне калимаҳои «бегона» ё архаистӣ ва ё истилоҳоти ихтисосӣ бештар омада бошад ва маъноӣ баъзе аз онҳоро нафаҳмем, барои фаҳмидан чора меҷӯем: китоби луғат мебинем, агар пайдо накардам, аз донишмандтаре аз худ мепурсем. Лекин агар сохтори сухан бегона бошад, калимаву ибораҳо ва ҷумлаҳо ба қолаби бегона ё вайрон рехта шуда бошанд, он гоҳ маъноӣ суханро фаҳмидан душвор ва гоҳе имконнопазир хоҳад шуд. Агар сохтори фикр тоҷикӣ набояд, иборасозиву ҷумлабандӣ хилофи қоидаҳои тоҷикӣ воқеъ шавад, ҳама калимаҳо тоҷикӣ бошанд ҳам, аз чунин матн шояд чизе нафаҳмем.

Дуруст аст, ки забон монанди ҳар соҳаи дигари зиндагӣ инкишофи озод ва бемаҳдудият мебоҳад. Тараққиӣ озод ва бар ҳам задани маҳдудиятҳо чунин маъно надорад, ки аз талаботи ҳар гуна қоидаву тартибот озодем ва ҳақ дорем, ки ҳар чӣ хоҳем ироа дорему бинависем.

Оре, «Кӯшиши содабаёнӣ ва майли омафаҳмии забони адабӣ, - менависад Ш. Рустамов, - дар ягон давраи инкишофи адабиёти классикӣ комилан аз байн нарафтааст, балки ба тарзҳои гуногун давом кардааст» [6,45].

Вале, «Худсарӣ дар забон, - аз назари академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, - истифодаи худсаронаи калимаю ибораҳо, қолибҳои сухан - тарзҳои калимасозӣ, иборабандӣ, ҷумлафарӣ ва ғайра, ба ихтиёри худ ба онҳо нисбат додани вазифае ё маъни натиҷаи ноогоҳист. Инҳо ба забон бесару сомонӣ оварда, боиси ифодаи хираи фикр мегарданд ва ҳар дафъа фикри чандин нафарро ба хирагӣ мекашанд, чандин касро ба хирабаёнӣ меоранд. Истифодаи забон ва воситаҳои он бояд ба дониши устувору таъби салим асос ёбад» [4,84].

Акнун замоне фаро расидааст, ки мо низ бояд мисли дигар кишварҳои пешрафтаву мутамаддин пайваста дар андешаи пок ва солим нигоҳ доштани забони давлатии худ бошем, вуруди ҳар як унсури навро ба забон дар асоси меъёрҳои адабӣ танзим намоем ва дар навбати аввал ба ҳама гуна ғалатгӯиву ғалатнависӣ хотима бахшем. «Интиҳоб, танзим, - таъкид доштанд дар суҳанронияшон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, - истифодаи истилоҳу мафҳумҳои нави ҷаҳонӣ дар тамоми бахшҳои ҳаёти ҷомеа яке аз муҳимтарин вазифаҳоест, ки онро бояд мутахассисони варзида бо масъулияти тамом ба дӯш дошта бошанд. Барои он, ки номи миллат дар саҳифаҳои таърихи башарӣ ҷовидон бошад, миллат бояд ҷароғи роҳнамои худшиносиву худафрӯзии худ, яъне забонро ҳифз кунад ва онро ҳамчун волотарин арзиши миллӣ ба наслҳои оянда поку беолоиш ва равону ширин ба мерос гузорад» [5, 142].

Забони тоҷикии мо тавону зарфияти онро дорад, ки рисолати хешро дар заминаи тақозо ва талаботи даврони шадиди ҷаҳонишавӣ чун пайваста зерӣ тавачҷуҳи ҳосаи Сарвари маърифатдӯсту илму адабпарвари миллати мо қарор дорад, тафаккури миллиро

ба миён оварда, ба таври аҳсан анҷом диҳад. Инро тақвият ва бурҳони қотеъ бо ташаббуси Пешвои хирадсолору дурандешии кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳия ва 30 июни соли 2012 ба тавсиб расидани Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016, ки амалӣ гардид ва ҳамчунин лоиҳаи Консепсияи миллии рушди забони давлатӣ, ки айни замон дар баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, шаҳодат аст.

Андешаҳои худро бо байти зерӣ Низом Қосим, ки молмоли худшиносою хуафрӯзист ва пуштибонӣ аз ҳифзу поку беолоиш ба ояндагон ба ирс мондани забонамон аст, хусни анҷом мебахшам:

Ин забон моро чунин поянда дошт,
Зинда доремаш, ки моро зинда дошт.

АДАБИЁТ

1. Абдучамол Ҳасанов, Таҳаввули таърихӣ вожаҳои тоҷикӣ, “Ношир”, Хучанд, 2017
2. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. - Душанбе: «Ирфон», 1985
3. Давлатбек Ҳочаев. Гӯфтори нақӯ куҳан нагардад. - Душанбе: «Шуҷоён», 2011
4. Муҳаммадҷон Шуқуров. Забони мо - ҳастии мо. – Душанбе: «Маориф», 1998
5. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон (зери таҳрири доктори илми филология, профессор Додихудо Саймиiddинов). - Душанбе: «Шарқи озод», 2011
6. Рустамов Ш. Забон ва замон. - Душанбе: «Ирфон», 1991
7. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат, - Душанбе: «Эр-граф», 2016

УДК 502/504

Қодиров А.С., Абдулгани О.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ЭКОЛОГИЯ ВА ҲОЛАТИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИИ ДАР АФҒОНИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии экология ва ҳолати истифодабарии захираҳои табиӣ дар Афғонистон омӯхта шуда аст. Ошқор карда шуд, ки тағйирёбии иқлим дар Афғонистон ба фаъолияти иқтисодӣ ва сифати ҳаётии аҳоли хавфи чиддӣ дорад.

Ключевые слова: Афғонистон, экология, захираҳои табиӣ, истифодаи захираҳои табиӣ, иқлим, атмосфера, иқтисодиёт.

Қодиров А.С., Абдулгани О.

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОЛОГИИ И СОСТОЯНИЯ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В АФГАНИСТАНЕ

В данной статье изучены основные проблемы экологии и состояния природопользования в Афганистане. Выявлено, что изменение климата в Афганистане создает значительные риски для экономической активности и качества жизни населения.

Ключевые слова: Афганистан, экология, природные ресурсы, природопользование, климат, атмосфера, экономика.

Kodirov A.S., Abdulghani O.

BASIC ECOLOGY AND CONDITIONS OF NATURE USE IN AFGHANISTAN

This article explores the main environmental problems and the state of nature management in Afghanistan. It was revealed that climate change in Afghanistan poses significant risks to economic activity and the quality of life of the population.

Keywords: Afghanistan, ecology, natural resources, nature management, climate, atmosphere, economy.

Исламская Республика Афганистан уязвима к деградации окружающей среды, изменению климата и стихийным бедствиям, вызванным абиотическими факторами. Окружающая среда подвергается большому давлению из-за быстрого роста населения, плохого управления природными ресурсами, чрезмерного выпаса скота и посягательств на лесные угодья. Водные ресурсы испытывают стресс из-за отсутствия технологий управления и нехватки воды, особенно для орошаемого земледелия [2].

Афганистан относится к числу стран, наиболее подверженных неблагоприятным последствиям изменения климата, из-за его уязвимости к ожидаемым воздействиям и его низкой способности к адаптации. Ожидается, что изменение климата создаст значительные риски для экономической активности и качества жизни населения, что может оказать несоразмерное воздействие на бедных, женщин и маргинальные группы. Афганистан уже сейчас подвержен стихийным бедствиям, и последствия изменения климата ухудшат ситуацию из-за уменьшения среднего количества осадков и более частых экстремальных дождей и высоких температур (рисунок 1).

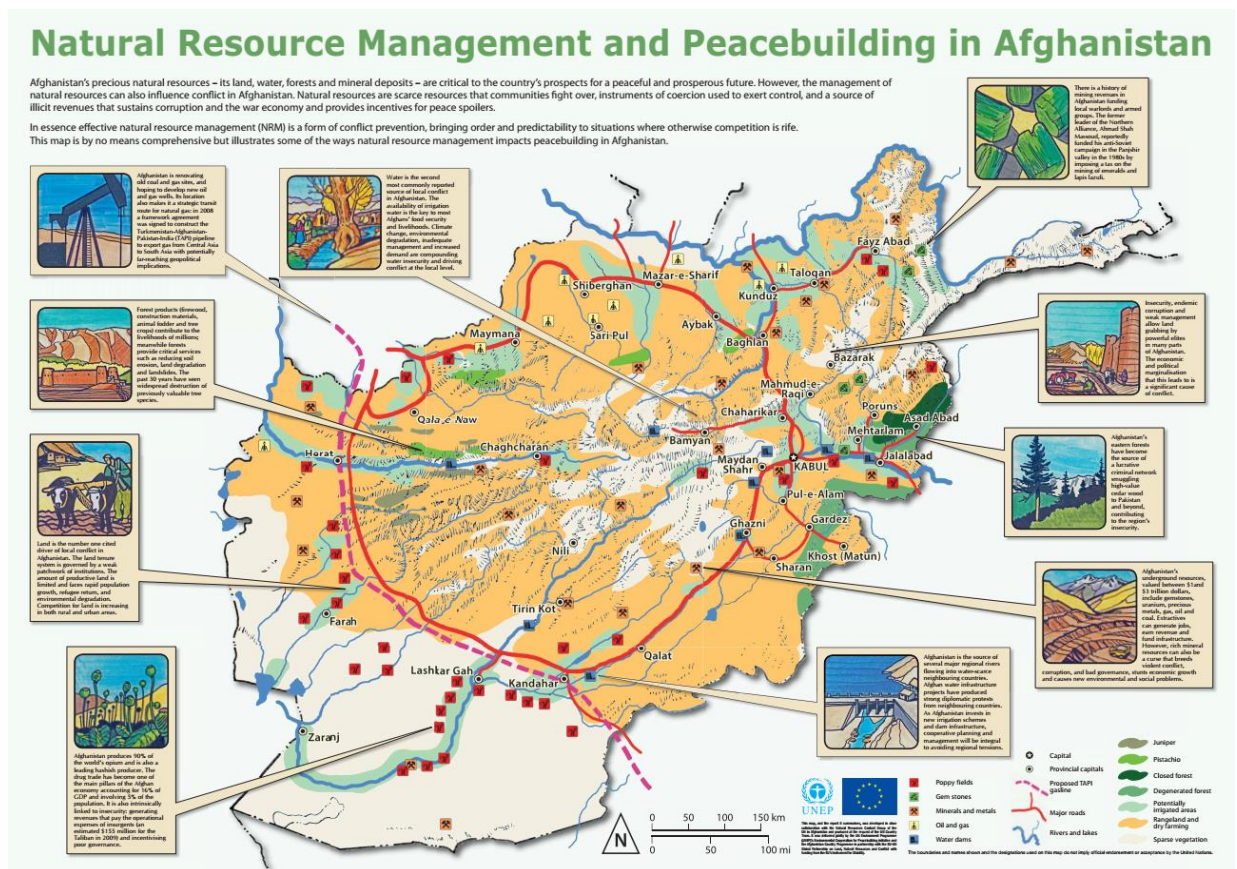

Рисунок 1. Управление природными ресурсами в Афганистане

Стихийные бедствия, такие как землетрясения, наводнения, засухи, лавины и оползни, ежегодно затрагивают тысячи афганцев и оказывают несоразмерное воздействие на бедных, которые часто живут в подверженных стихийным бедствиям районах.

Афганистан имеет широкую природную экосистему, включающую ледники и высокогорную растительность (особенно на крайнем северо-востоке, включая Ваханский коридор), горные хвойные и смешанные леса, открытые сухие леса с можжевельником, фисташками или миндалем, полупустынный кустарник, песок и каменистые пустыни, реки, озера и болота. Более закрытые типы смешанных и хвойных лесов встречаются в основном на востоке, вдоль границы с Пакистаном, где осадки имеют тенденцию к более регулярным и обильным. Районы открытого леса остаются в основном на северных склонах Гиндукуша.

Растительный покров в Афганистане значительно изменился за тысячелетия человеческой оккупации. Большая часть страны, кажется, подвергается некоторой степени деградации земли. Большая часть поверхности земли используется в качестве пастбищ для выпаса скота. Древесный покров раньше был более обширным, чем в настоящее время.

Вероятность возобновления роста, вероятно, будет серьезно зависеть от сбора тяжелой топливной древесины или заготовки древесины, которая значительно опережает восстановление лесных массивов, а также от просмотра и выпаса домашнего скота. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций (FAO) сообщила, что даже в течение 70-х годов «несколько оставшихся лесных районов страны разрушались с угрожающей скоростью» [1].

Эрозия почвы также является серьезной проблемой из-за потери защитного растительного покрова.

Как свидетельствуют многочисленные исследования, записанные в мемуарах знаменитых географов и политиков, страна была известна своей богатой дикой природой. Некоторые из присутствующих видов, такие как тигр, гепард и дикий осел, исчезли из страны. Тем не менее, с его разнообразием различных мест обитания, Афганистан сохраняет большое разнообразие животного мира.

Разнообразие на генетическом уровне не полностью известно, но, учитывая долгую историю региона в области натурального хозяйства и улучшения культур, считается, что существует значительное разнообразие генетических ресурсов для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. Местные сорта пшеницы остаются важными, особенно в регионах с широким спектром топографических и климатических условий, таких как Хазараджат (центральные горы), и они представляют особую ценность для дождевых культур во время недавней засухи.

В более общем плане, особенно на орошаемых землях, они были быстро заменены улучшенными сортами, что сопровождалось такими преимуществами, как зимостойкость, для повышения риска генетической однородности. Региональные сорта зерновых и других культур мало изучены до настоящего времени, и то же самое можно сказать о многих деревьях, включая виды фисташек, миндаля, грецкого ореха, абрикоса и других, которые обеспечивают сбор орехов и фруктов.

Среди диких растений и животных некоторые виды достигают своих восточных или западных границ в Афганистане, и, таким образом, этот регион может стать источником высококого внутривидового генетического разнообразия от отдаленных популяций на краю их ареалов.

Высокий уровень безработицы, плохая сеть электроснабжения и различные проблемы общественного здравоохранения оказывают глубокое влияние на качество городской жизни в Афганистане. Эти проблемы усугубляются растущим числом людей, которые переезжают в городские районы, чтобы избежать трудностей в сельских районах и отсутствия безопасности в результате ухудшения условий окружающей среды и потерь средств к существованию. Возвращение беженцев еще больше увеличивает нагрузку на

городскую инфраструктуру и ресурсы. Приблизительно два миллиона беженцев вернулись в Афганистан в 2002 году [4], причем более полумиллиона беженцев вернулись только в Кабул [3].

Есть и положительные стороны - экономика Афганистана постепенно восстанавливается, а иностранные инвестиции растут.

Предстоящий период дает решающую возможность интегрировать решения по управлению окружающей средой в свои социальные и экономические стратегии, с тем, чтобы мир, рост и повышение благосостояния могли быть обеспечены в долгосрочной перспективе.

Нами проведен обзор состояния окружающей среды в крупных населенных пунктах и разработаны рекомендации приоритетных мер для правительства Афганистана и его международных партнеров. Основной целью было выявление угроз для здоровья человека и окружающей среды, и препятствий на пути устойчивого развития экономики Афганистана.

В период исследований посетили четыре города - Герат, Кабул, Кандагар и Мазари-Шариф, при этом сосредоточив внимание на пяти аспектах окружающей среды: твердые отходы, сточные воды, водоснабжение, общественные объекты и промышленные объекты и, в меньшей степени, охватили воздух и загрязнение им окружающей среды.

В каждом из городов провели собеседование с основными заинтересованными сторонами, включая государственных должностных лиц, представителей общин, неправительственные организации, граждан и сотрудников международных учреждений.

Были проведены оценки соответствующих природоохранных политик и практик, были собраны образцы и исследованы отношения между различными секторами. Были также рассмотрены такие сквозные вопросы, как землепользование, здоровье и безопасность работников, занятость и экологическая осведомленность. Наконец, были определены возможные варианты управления окружающей средой для каждого сектора или участка.

В четырех исследуемых городах выбрали участки для инспекции и анализа на основе предварительного обследования экологической инфраструктуры и ресурсов городов, а также информации о бывших и нынешних промышленных площадках. Экологическая информация, имеющаяся в нашем распоряжении, была чрезвычайно ограниченной и часто устаревшей. Многие записи были уничтожены в период конфликта, и во многих случаях данные никогда не собирались систематически. В результате информация, предоставленная городскими чиновниками и представителями общественности в устной форме, стала важной частью исходных данных. Отсутствие доступной экологической информации отражает большую проблему институционального потенциала в природоохранном секторе.

Также собрали ряд проб воздуха, почвы и воды, чтобы получить новые данные и провести независимую научную оценку сложившихся условий. Некоторые чувствительные ко времени пробы воды для измерения бактериального загрязнения были проанализированы в полевых условиях, а остальные пробы воды были проанализированы в сертифицированных лабораториях.

Несмотря на низкий уровень потребления и производства, слабое обращение с твердыми отходами является уже одной из наиболее серьезных экологических проблем в стране. Если быстрый рост населения, возвращение беженцев и урбанизация будут продолжаться, как и предполагалось, напряжение на, и без того, неадекватную систему будет ухудшаться.

В ответ на текущие потребности международное сообщество предприняло первоначальные шаги для реализации программ по управлению отходами.

Однако многие из этих инициатив обеспечат лишь кратковременное решение проблем из-за неадекватного планирования и недостаточного учета долгосрочных

воздействий на окружающую среду. Поэтому Афганистану настоятельно необходимо разработать комплексную политику обращения с отходами, которая будет охватывать весь жизненный цикл отходов - от поведения потребителей до окончательной утилизации (таблица 1).

Таблица 1. Матрица результатов анализа экологических опросов

№	Наименование ключевых результатов	Характеристика
1.	Состав отходов:	<p>В целом, управление твердыми отходами не осуществляется должным образом.</p> <p>Существуют средства для сбора отходов: опасные, медицинские, промышленные, бытовые и инертные (почва, гравий, камень и пыль) отходы смешиваются вместе без учета соображений безопасности или эффективности сбора.</p> <p>Например, ЮНЕП установила, что более 50 процентов отходов являются инертными. Это добавляет огромное количество ненужного материала на городские свалки и увеличивает транспортные расходы и выбросы автотранспорта. Приблизительно, оставшая часть отходов включает пластмассовые (10 процентов), бытовые отходы (5 процентов) и различные городские, промышленные и медицинские отходы.</p> <p>Опасные отходы образуют небольшой компонент с неизвестным риском для здоровья человека и окружающей среды, как для сбора, так и для хранения. Проверка отходов на перегрузочных станциях может значительно сократить объемы отходов, площадь используемых свалок, транспортные потоки и выбросы, и, соответственно, уровни экологического риска.</p>
2.	Сбор мусора	<p>Усилия по сбору отходов далеко не единообразны в городах Афганистана.</p> <p>Например, в некоторых районах Кабула, округов 5 и 6, отходы накапливаются на узких улицах общины и загрязняются экскрементами человека из открытой канализации.</p> <p>Из-за нехватки соответствующих установок для сжигания в больнице Кабула медицинские отходы также неправильно выбрасываются на городских улицах. Это подвергает людей риску воздействия бактерий, вирусов, токсичных материалов и других опасностей.</p> <p>В Кандагаре, напротив муниципалитета создали пункты сбора отходов в каждом из шести районов города. Сборщики мусора, оплачиваемые проектом, собирают отходы из домов на тачках и доставляют их в пункты сбора, где они загружаются в транспортные средства и вывозятся на городскую свалку.</p> <p>В Герате ежедневно с 182 пунктов сбора отходов по всему городу собирается примерно 160–170 м³ отходов.</p>
3.	Транспортировка мусора	<p>Отсутствие надлежащих транспортных средств для сбора отходов является общей проблемой. Нехватка автомобилей в Кабуле ограничивает регулярный сбор мусора из центра города и нескольких других районов.</p> <p>С разработкой модернизированной техники Кабул может перейти к модели управления отходами, предусматривающей партнерские отношения между государственным и частным секторами, которые потенциально могут решить проблему транспортных средств.</p> <p>В Кандагаре, напротив, есть небольшие 1-2-тонные машины, что требует гораздо больше поездок, чем грузовик нормального размера.</p> <p>Кроме того, большая часть отходов является инертным материалом, в результате чего топливо расходуется впустую, а транспортные средства используются больше, чем необходимо, что приводит к износу, более высоким затратам на техническое обслуживание и сокращению срока службы.</p>
4.	Выбор площадки	<p>В Афганистане нет надлежащих санитарных свалок, и в настоящее время здесь используются неуправляемые свалки для хранения отходов. Отсутствие надлежащих процессов выбора места захоронения отходов, включая оценку экологических рисков, является серьезной проблемой в</p>

		<p>Афганистане.</p> <p>Например, размещение Кандагарского полигона Миан Ку в сухой долине реки на склоне горы над городом совершенно неуместно. Сильные дожди почти наверняка отправят сотни, если не тысячи тонн отходов обратно в город через речную систему.</p> <p>Аналогичная ситуация существует на свалке Герат в Камар-Калла, где отходы распределяются по большой гравийной территории в высохшем русле реки в горной долине над городом. Первый период продолжительных дождей может вымыть содержимое свалки обратно в Герат.</p> <p>В Кабуле свалка Кампани расположена вверх по течению и очень близко к колодцу с питьевой водой, который вскоре может быть расширен для удовлетворения растущего спроса города на воду.</p> <p>Потенциал для перекрестного загрязнения водоснабжения является значительным. Мазари-Шариф, напротив, может служить моделью для остальной части Афганистана: расположен на разумном расстоянии от центра города, поблизости может быть расположена станция переработки / перевалки, а на месте сооружена свалка на небольшой глубине. В то же время он находится достаточно далеко от города, чтобы не создавать проблем для городского сообщества.</p>
5.	Обращение с отходами	<p>Многочисленные международные и неправительственные организации установили, что свалки в Афганистане не обрабатываются должным образом.</p> <p>Например, система подземных вод, которая питает скважины вблизи кабульской свалки Кампани, не защищена от загрязнения из-за токсичного фильтрата.</p> <p>В результате качество питьевой воды может быть легко подорвано. Аналогичным образом, в настоящее время неактивная городская свалка Чам-Тала содержит более 30 гектаров мусора, сложенного на высоте 2-3 м. Несмотря на то, что во время текущей засухи участок относительно стабилен, система мониторинга или управления газом или фильтратом отсутствует, а будущие осадки могут быстро вызвать нестабильность и загрязнение.</p> <p>На Кандагарской свалке в Миан Ку муниципалитет начал сжигать материал, чтобы очистить участок от потенциального выдуваемого пластиком мусора, не отслеживая содержание токсичных веществ в выбросах.</p> <p>Для Кандагара, который уже испытывает загрязнение воздуха диоксинами и фуранами, выбрасываемые в атмосферу из горящего пластика, еще больше угрожают здоровью населения.</p> <p>В Герате пожилые люди и дети имеют свободный доступ к свалке и извлекают пластик для переработки из отходов, которые содержат клинические и животные отходы.</p> <p>Риск для здоровья от этой деятельности усугубляется тем фактом, что на свалке кишат мухи, которые могут нести болезни.</p>
6.	Управление медицинскими отходами:	<p>С медицинскими отходами Афганистана обращаются не должным образом, что создает высокий и прямой риск для здоровья людей и окружающей среды.</p> <p>Например, отходы Гератской областной больницы обрабатываются как обычные муниципальные отходы, которые собираются муниципальными работниками и вывозятся на незащищенную городскую свалку. Заболевания, бактерии и вирусы, скорее всего, распространяются по воздуху, а запасы драгоценных подземных вод загрязняются.</p> <p>Обнаружили аналогичные ситуации в Мазаре-Шарифе и Кандагаре. Во многих случаях медицинские отходы выбрасываются на открытые улицы и в районы, где общественный доступ не контролируется</p>
7.	Переработка	<p>Усилия по продвижению подхода «уменьшить, повторно использовать, переработать». Кандагар, например, планирует инициировать переработку пластмасс, банок, одежды и бумаги - проект, который стремится привлечь местную фабрику пластмасс и фермеров. Мазари-Шариф надеется внедрить компостирование на свалке. Это уменьшит</p>

		отходы для окончательной утилизации при создании продукта типа удобрений для фермеров.
8.	Санитарнопросвещение	<p>Инициативы по санитарному просвещению развиваются в городах Афганистана.</p> <p>Реализуется программа санитарного просвещения в партнерстве с муниципалитетом Кандагара и Департаментом здравоохранения провинции, а также с другими национальными и международными партнерами.</p> <p>В рамках этого проекта 80 женщин-работников просвещения по вопросам здравоохранения обучаются работе с населением в шести районах Кандагара по таким вопросам, как управление отходами, гигиена и здравоохранение.</p> <p>Город также примет участие в совместной инициативе (с Фондом TEAR, христианской организацией по оказанию помощи и развитию) по распространению медицинской информации по местным радиостанциям.</p>
9.	Сточных вод	<p>Нынешний уровень санитарии в городских районах Афганистана чрезвычайно низок. По оценкам, в 2000 году только 8–12 процентов городского населения имели доступ к надлежащей санитарии.</p> <p>Сбор сточных вод практически не существует в городах, часто происходит сброс в открытые желоба и каналы - места, где дети собираются, чтобы поиграть.</p> <p>Очистка сточных вод также практически отсутствует. Хуже всего то, что городские запасы питьевой воды могут быть перекрестно загрязнены бактериями кишечной палочки (такими как <i>Escherichiacoli</i>, которые заражают толстую кишку как людей, так и животных), что представляет значительный риск для здоровья населения.</p> <p>Этот результат был подтвержден в пробах воды, которые мы взяли из муниципальных систем водоснабжения, частных колодцев и операционных залов больниц в городах, которые она посетили.</p>

Закон об управлении окружающей средой был обнародован в августе 2006 года для обеспечения устойчивого использования природных ресурсов страны и управления ими, а также сохранения и восстановления окружающей среды в целях: (i) защиты здоровья людей; (ii) улучшить средства к существованию; (iii) поддерживать экологические функции и эволюционные процессы; и (iv) содействовать восстановлению и устойчивому развитию национальной экономики.

Закон учредил Национальное агентство по охране окружающей среды (НАООС) для защиты экологической целостности страны и содействия устойчивому использованию и рациональному использованию природных ресурсов, а также сохранению и восстановлению ее окружающей среды посредством предоставления эффективных экологических руководящих и управленческих услуг. Мандат НЕРА включает (i) разработку и реализацию природоохранной политики, стратегий и законодательства с целью интеграции экологических вопросов и подходов к устойчивому развитию в нормативно-правовую базу правительства и (ii) предоставление услуг по управлению окружающей средой в областях оценки воздействия на окружающую среду, управление качеством воздуха и воды, управление отходами, контроль загрязнения и выдача разрешений на соответствующие виды деятельности. Как и другие правительственные учреждения, НЕРА институционально очень слаба и нуждается в долгосрочной помощи, чтобы укрепить свой потенциал для выполнения своего мандата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архив электронных докладов // [Электронный ресурс] / <http://www.fao.org/home/stories-archive/ru/>.
2. Afghanistan's precious natural resources - UNEP // [Electronic resource] // <https://postconflict.unep.ch/publications>.

3. Annual report of UNHCR. 2002. // [Electronic resource] / <https://www.unhcr.org/>.
4. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UNOCHA). 2002a. Afghanistan: More than two million return home this year. Geneva // [Electronic resource] / <http://www.reliefweb.int/w/rwb.nsf>.

УДК 4:51+491.550

Зарипов С.А.

АМСИЛАИ СИНТЕЗИ ЧУМЛАИ СОДДАИ ТОЧИКӢ

Дар мақола масъалаи раванди синтези автоматонидашудаи чумлаи соддаи тоҷикӣ (ҚСТ) баррасӣ гардидааст. Ин масъала метавонад ба ҳалли масъалаи тарҷумаи матн аз забони табиӣ ба забони тоҷикӣ мусоидат кунад.

Дар оғоз саҳми МЭҲ ва иқтисори коркарди маълумот аз ҷониби он дар пайдоиш ва рушди лингвистикаиматематикӣ ва компютерӣ, махсусан, коркарди системаҳои тарҷумаи автоматии матн баҳо дода шудааст.

Аз ҷониби муаллиф модели бунёди (синтези) ҚСТ дар асоси талабот ва нишондиҳандаҳои имлоии аъзои чумла оварда мешавад.

Ҳамчунин муаллиф дар мисоли мушаххас ҳолати синтези ҚСТ-ро пешниҳод кардааст, ки аз ҷониби барномаи мувофиқи компютерӣ анҷом дода мешавад.

Калидвожаҳо: синтези автоматонидашуда, тарҷумаи матн, забони табиӣ, чумлаи соддаи тоҷикӣ, нишондиҳандаҳои имлоӣ, аъзои чумла, барномаи компютерӣ.

Зарипов С.А.

МОДЕЛЬ СИНТЕЗА ТАДЖИКСКОГО ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье рассматривается одна из моделей автоматизированного синтеза таджикского простого предложения. Она может способствовать решению проблемы перевода текста с естественного языка на таджикский.

В начале оценивается роль ЭВМ и её возможностей в обработке данных в возникновение математической и компьютерной лингвистики, особенно, систем автоматического перевода текста.

Автором приводится вариант синтеза таджикского простого предложения на основе принципов и грамматических признаков членов предложения.

На конкретном примере приведен вариант синтеза таджикского простого предложения на базе модели, созданной соответствующей компьютерной программой.

Ключевые слова: автоматический синтез предложения, перевод предложения, естественный язык, таджикское простое предложение, грамматические признаки, члены предложения, компьютерная программа.

Zaripov S.A.

SYNTHESIS MODEL OF TAJIK SIMPLE SENTENCE

The article discusses one of the models of automated synthesis of the Tajik simple sentence. It can help solve the problem of translating text from a natural language into Tajik.

In the beginning, the role of computers and its capabilities in data processing in the emergence of mathematical and computer linguistics, especially automatic text translation systems, is evaluated.

The author provides cases and synthesis of the Tajik simple sentence based on the principles and grammatical features of the sentence members.

The author gives a concrete example of the synthesis of a Tajik simple sentence based on a model created by the corresponding computer program.

Key words: automatic sentence synthesis, sentence first sentence, natural language, Tajik simple sentence, grammatical signs, sentence members, computer program.

Сохта шудани МЭҶ дар миёнаи асри 20-ум ва рушди босуръати ақидаҳои кибернетикӣ ба пайдоиши илмҳои нав мусоидат намуд. Ин илмҳо дар сарҳади илмҳои классикӣ пайдо гардида, аксар бо якдигар алоқаманд набуданд. Масалан, дар сарҳади биология ва илмҳои муҳандисӣ илми бионика, психология ва лингвистика – психолингвистика, мантиқи математикӣ, техника ҳисоббарор ва лингвистика – лингвистикаи компютерӣ пайдо гардиданд.

Ду сабаб боиси пайдоиши фани нав - *лингвистикаи компютерӣ* гардиданд.

Сабаби аввал - олимони лингвист онро интизор буданд, ки бо ҷалби воситаҳои математикӣ ва компютерӣ ба ин фан сохтори мураттаби формалӣ ва аниқии баланд бахшида шавад. Бо ин собит гардид, ки компютерҳо на танҳо асбоби ҳисобкунӣ, балки воситаи пуриқтидори коркарди матнҳо низ мебошанд. Дар ин самт имконияти бо роҳи автоматонӣ осон кардани аксар амалиёти меҳнат ва вақталаб вобаста ба коркарди матнҳо- коркарди омории матнҳо, таҳияи китобхонаҳои электронӣ ва воситаҳои барномавии ҷустуҷӯ, коркард ва интиқоли додаҳо пайдо шуд.

Сабаби дуюм – бо пайдоиши компютерҳо фавран зарурати муошират бо он барои истифодабарандаи миёна арзи вучуд кард. Дар ибтидои солҳои 70-ум эҳтиёҷот ба донишҷӯи асосҳои лингвистика ҳамчун илми мустақил саросарӣ эътироф карда шуд: маҷалла ва маводҳои таълимӣ-маълумотӣ оиди лингвистикаи компютерӣ, курсҳои лексияҳо, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва конференсияҳо оиди тафаккури сунъӣ, кибернетика ва робототехника дар арсаи маҳаллӣ ва байналмиллалӣ ҷамъ оварда шуданд.

Дар СССР ва дигар давлатҳои мустақил ба масъалаи омода кардани мутахассисони соҳаи лингвистикаи компютерӣ диққати алоҳида дода шуд.

Акнун, дар замони мо, лингвистикаи компютерӣ ба як қатор соҳаҳои асосӣ тақсим карда шудааст. Аз ҷумла, таҳлил ва бунёди (синтези) матн дар забони табиӣ. Лингвистикаи компютерӣ сохтори матн – махсусан таркиби имлоии ҷумларо, ки аз он матнҳо таркиб ёфтаанд, мавриди омӯзиш қарор додааст. Ин раванд ба таҳияи имлоҳои формалӣ ва баъдан ба сохтани системаҳои автоматии тарҷумаи матн аз як забони табиӣ ба дигараш оварда расонд.

Пеш аз формаликунонӣ ва автоматикунонии коркарди матн, ҷумла ва сохтори он олимони лингвист оиди имлоҳои табиӣ ва қонуниятҳои калимасозӣ (морфология) ва ибораю ҷумласозӣ (синтаксис) маълумоти бой ҷамъ оварданд. Аммо сохтори матн ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Дар натиҷаи тадқиқоти тӯлонӣ ошкор гардид, ки ҳар як матн на як, балки якчанд сохтори формалӣ дорад, ки ба *се сатҳи асосӣ* ҷудо карда мешаванд:

Сатҳи якум – *сохтори болоии синтаксисӣ* мебошад. Дар ин сатҳ таҳлили имлоии ҳар як ҷумлаи матн дар алоҳида ва бе алоқаҳои тарафайн бо дигар ҷумлаҳо (ҷудокунии аъзоҳо, аломатҳои имлоӣ ва ғ.) анҷом дода мешавад. Аммо, маълум гардид, ки ин сохтор барои таҳлил кифоя нест.

Сатҳи дуюм – *сохтори ҷуқури синтаксисӣ*, ки фарқият дар хусусиятҳои берунаи синтаксисӣ, силсилаи васеи алоқаҳои тарафайни байни объектҳо, хосиятҳо ва равандҳои имлоиро дар як забони табиӣ нисбати ба забони дигари табиӣ дар назар дорад.

Масалан: чумлаҳои “Ман даъват кардам.”, “Манро даъват карданд.” ва ё “Ман даъват шудаам.” инйикоскунандаи алоқаҳои гуногуни предикатӣ-актантӣ мебошанд. Дар чумлаи аввал субъект (мубтадо) – ман ноошкор ба объектҳои зикрношуда таъсир мерасонад. Дар чумлаи дуюм ва сеюм бошад (бо баёни гуногуни семантикӣ) пуркунанда (объект)-и ман ноошкор аз объектҳои зикрношуда таъсир мебинад. Фаҳмиши формалии ягона дар харсе аз чумлаҳои овардашуда аз он иборат аст, ки мо дар матн ягон амал (даъват шудан)-ро чунин ва дар атрофи он актантҳо – субъект ва объектро муайян мекунем.

Сохтори синтаксисии ошкор (бевоситаи) падежии баъзе аз забонҳои табиӣ дар забони тоҷикӣ ба воситаи алоқаҳои пешояндӣ-изофавӣ ифода мешавад. Масалан барои иборати русии “моему товарищу” аз нуқтаи назари семантика (контекст) якҷанд ҳолати тарҷума ҷой дошта метавонад, аз чумла: *ба рафиқи ман*, дар маънои (контексти) додан, хос будан, баргардонидан ва ғ.:

- Моему товарищу вернули работу – Кори рафиқи манро баргардонданд.
- Моему товарищу ответили – Ба рафиқи ман ҷавоб доданд.
- Моему товарищу это безразлично. – Рафиқи ман нисбати ин бетараф аст.

Дар сатҳи сеюми сохтори формалӣ - сохтори семантикӣ ҳамчунин метавонем сатҳҳои болоӣ ва чуқурро монанд ба сохтори синтаксисӣ чунин кунем.

Масалан, дар чумлаи “*Ӯ аз харид бо таъби хира баргаишт*” дар сатҳи болоии семантикӣ ҳолати равонии Субъект (ҷонишини шахсӣ, шахси сеюм, шумораи ҷамъ) пайҳас мешавад. Дар сатҳи чуқури семантикӣ бошад, сабабҳои ҷунин ҳолати равонӣ – вақт ва қувваи дар ҷустуҷӯ сарфгардида, ёфт нашудани амволи зарурӣ бо теъдод ва ҳислатҳои матлуб, таъсироти омили инсонӣ (навбат дар бозор ва нақлиёт, муомилаи ношоистаи атрофиён) ва ғайра ниҳонанд.

Бо ақидаи мутахассисон ва истифодабарандагон системаҳои тарҷумавии автоматӣ (ТА) ба ҳатогиҳои роҳ меоданд, ки чунин гурӯҳбандӣ мешаванд:

1. Морфологӣ (тарҷумавии нодурусти артикл, ҳиссаҳои нутқ, ҳатогиҳои имлоӣ ва дигарон).
2. Семантикӣ (тарҷумавии калимавии шаклҳои идиоматикӣ ва ибораҳои устувор, тарҷумавии ҳатои калимаи бисёрмаъно, маънидодӣ нодурусти асос ва ҳамроҳони ифодаи мураккаб).
3. Луғавӣ (пурнашавандагии калимаҳои зарурӣ бевосита аз тарафи истифодабаранда).
4. Синтаксисӣ (мушкилоти вобаста ба ҷудокунии ва шаклдигаркунии аъзои чумла барои тарҷумавии минбаъда).

Ва, чун натиҷаи дигар норасоиҳо, зурурати таҳрири баъд аз тарҷумавии матн пайдо мешавад.

Ба сифати асоси коркарди системаҳои саноатии ТА принсипи мувофиқати тарҷумавии Ю. Н. Марчук [3] қабул гардидааст, ки он ба моделиронии амалиёти ақлонии инсон дар раванди тарҷума таъсир мекунад. Дар асоси ин принсип, тарҷумон матнро бо матн қиёс карда тарҷума мекунад, дар ин раванд амалиёти зерин анҷом дода мешавад:

- 1) таҳлили чумла бо роҳи баррасии чумла аз нуқтаи назари семантикаи имлоӣ;
- 2) ҷудо кардани сохтори чумла бо мафҳумҳои аъзои чумла;
- 3) анҷом додани таҳлил ва синтез аз рӯи як қатор қисмҳои маънодор;
- 4) ҳангоми таҳлил ва синтез санҷиши мунтазам оиди маънодорӣ амалӣ мегардад, ки дар равиши он синтагмаи таҳлилшаванда бо пешоянда ва пасояндаш қиёс карда мешавад;
- 5) Ҳар як масъалаи алоҳидаи тарҷума ҳалро дар шакли қадамҳои охиринокӣ формалишуда дар назар дорад.

Системаи тарҷумаи электротехникӣ англисӣ-русӣ (ЭТАП-2, [4]) нисбат ба системаҳои монанд як қатор хусусияти фарқкунандаи самти лингвистикӣ дорад, аз ҷумла, дар он муваффақиятҳои зерин ба даст омаданд:

- 1) новобастагии мутлақи шарҳи забонҳои воридшаванда ва хориҷшаванда;
- 2) декларативӣ будани ахбори додашавандаи лингвистикӣ, яъне новобастагии пурраи он аз алгоритм, ки дорои ду афзалияти асосӣ мебошад:
 - аввалан, таъмини дастрасии он модели лингвистикӣ, ки асоси системаи ТА мебошад;
 - дуввум, имкони ислоҳи сабуки модели додашудаи лингвистикӣ дар раванди таҷрибаҳои мошинӣ.
- 3) стандартӣ будани қолабҳои шарҳи забонҳои корӣ - англисии воридшаванда ва русии хориҷшаванда.
- 4) ба соҳаи конкретии предмети самтнок набудани таъминоти лингвистикӣ, яъне морфология ва синтаксиси забонҳои қори барои коркарди матнҳои мухталифи илмӣ-техникӣ омода шудаанд.
- 5) сатҳ, суръат ва сифати нисбатан баланди тарҷума.
- 6) сохтори нави таъминоти лингвистикӣ: ҷудокунии қоидаҳои умумӣ, хусусӣ, луғавӣ ва ғайра.

Системаи ТА ба забони тоҷикӣ ҷумлаи соддаи ҳулласи забони англисӣ (ҚСХ) дар муқоиса бо системаҳои ТА дар боло зикргардида хусусиятҳои зеринро дорост [2]:

1. Системаи ТА ҚСХ дар асоси афзалият ва норасоӣҳои системаҳои монанди мавҷуд буда таҳия гардидааст;
 2. Системаи ТА ҚСХ ҷалб намудани инсонро ба сифати таҳриргари пеш ва баъд аз тарҷума имкопазир медонад, бо истиснои таҳрири миёна, ки васеъ истифода мешавад; ин тарҷумаи мухтор ва тезсуръатро таъмин менамояд.
 3. Дар системаи ТА ҚСХ ба сифати мубтадо ҷонишинҳои шахсӣ баррасӣ мешаванд. Ин амалисозии консепсияи умумии тарҷумаро дар асоси маҷмӯи додашудаҳои хурд таъмин менамояд.
 4. Системаи ТА ҚСХ ба имконоти ҚСХ англисӣ ва тоҷикӣ нисбати нигоҳ доштани маъноӣ пурра тавассути муносибатҳои субъектӣ-предикативӣ мувофиқ аст.
 5. Алгоритми тарҷума ба қисматҳои новобастаи таҳлил ва синтез ҷудо карда шудааст, ки пайдарпай ҳангоми баррасии калима ва ифода аз ҷаф ба рост амал мекунад.
- Ба сифати забони барномасозӣ дар дар таҳияи системаи ТА ҚСХ Visual Basic аз нуқтаи назари мутобиқпазирии зуди он ба технологияҳои муосири иттилоотӣ ва навҳои компютерҳои фардӣ интихоб гардидааст.

Алгоритми синтези ҷумлаи соддаи тоҷикӣ (ҚСТ, Рас.1) қисми ҷудонашавандаи тарҷумаи автоматӣ аз забони табиӣ (англисӣ) ба забони тоҷикӣ [2, с. 14] буда, дар асоси талаботи зерин сохта шудааст:

1. Ҳамчун замина сохтори шаклҳои замони феъл дар имлои забони тоҷикӣ гирифта шудааст, синтезро дар шакли сохтори стандартӣ амалӣ менамояд [2, с. 8].
2. Ин алгоритм қисми таркибии масъалаи умумии синтези калимаҳо аз асосҳои феъли тоҷикӣ буда, дар навбати худ ба дараҷаи кифоя мустақил мебошад.
3. Маълумоти воридшаванда барои ин алгоритм дар натиҷаи қори алгоритмҳои мувофиқи таҳлили синтаксисӣ ва морфологии ҚСТ забоне, ки аз он тарҷума анҷом дода мешавад, ворид мегардад [2, с.14].
4. Ҷумлаи соддаи тоҷикӣ сохтори мураккаби шаклӣ-замонӣ дорад, ки дар Ҷадв.1 оварда шудааст [1, с. 187- 205].

Мухтасаран проседураҳои функционалии аз тарафи модулҳои алоҳидаи алгоритм иҷрошавандаро меоварем. Дар нусхаи охирини алгоритм теъдоди ҷунин модулҳо 5-то мебошад.

1) Идоракунии коркарди маълумот (вазифаи танзимгар). Проседураи мазкур чиҳатҳои зеринро дар назар дорад:

- қабули маълумоти воридшаванда (асоси феъл, аломатҳои имлоии он дар самти аспектҳои замони);

- барориши маълумоти хоричшаванда (синтези шакли замони феъл).

2) Ислоҳи шаклҳои мобайни намуди:

баргаиш → *барнамегаиш*, *бардоиш* → *намебардоиш*

ки дар ин хо «бар» дар мисоли якӯм префикс буда, дар ҳолати дуҷум – қисми таркибии феъл мебошад.

3) Ташаккул додани шакли асосии феъл-феъли шахси 3-юми танҳо $Z\$ (I)$, бе бандакҳои феълии шахси $T\$ (Q, Q\$)$, дар ин чо:

I – рақами шакли стандартии феъл, $I = \{0, 1, 2, 3, \dots, 11\}$;

Q – нишонаи шахси феъл, $Q = \{1, 2, 3\}$;

$Q\$$ - нишонаи шумораи феъл, $Q\$ = \{E(\text{дин.})\text{-танҳо, } M(\text{множ.})\text{-чамъ}\}$.

4) Ташкилдихии бандакҳои шахси $T\$ (Q, Q\$) \in \lambda$.

ҚСТ синтезшаванда шаклҳои зеринро мегирад:

$$\text{Jumla} = \text{mub} + \text{pur} + \text{hol} + \text{nn} + \text{otritc} + \text{khoh} + \text{bandak} + \text{osn} + \text{aljum} \quad (1)$$

$$\text{Jumla} = \text{mub} + \text{pur} + \text{hol} + \text{khabar} + \text{bandak} + \text{aljum} \quad (2)$$

Дар ин чо

$$\text{khabar} = \text{nn} + \text{peshv} + \text{inkor} + \text{wrda} + \text{istoda} + \text{buda} + \text{bandak} \quad (3)$$

Дар формулаҳои (1) - (3) ишораҳои зерин ворид карда шудаанд:

mub – мубтадо (Ман, Ту, Вай, Мо, Шумо, Онҳо);

pur – пурқунанда (типа моро, шуморо, ба мо, ба шумо и др.);

hol – ҳоли замон (имрӯз, дирӯз, фардо и т.д.);

nn – қисми номии феъл (*кор* кард, *таклиф* мекунам);

inkor - нишондиҳандаи префикси инкорӣ “на-”;

khoh – феъли ёрирасони замони ояндаи таркибӣ – «хоҳ»;

bandak – бандаки шахси феълӣ (ам, и, ад, ем, ед, анд);

osn – асоси феъли асоси замони гузашта ва ҳозира);

buda- нишондиҳандаи феъли ёрирасони «буда»;

peshv - нишондиҳандаи давомнокӣ “ме-”;

istoda- нишондиҳандаи феъли ёрирасони «истода»;

aljum - аломати охирини ҷумла – «.», «!», «?».

Алгоритм аз 5 модули мантиқан мустақили анҷомёфта иборат мебошад, ки имкони ислоҳи ҳар як модул бе таъғирёбии мантиқ ва мундариҷаи модулҳои дигар анҷом дода шавад.

Дар поён ишораҳо ва проседураҳои асосӣ, аломатҳои маълумоти воридшаванда ва хоричшаванда ва блок-схемаи алгоритм оварда мешавад.

Маълумоти аз тарафи Алгоритм коркардшаванда ба маълумоти воридшаванда, мобайнӣ ва хоричшаванда ҷудо мешавад.

Маълумоти воридшаванда сохтори зайл дорад:

1) Асоси феъл. Ишора – **asos**, **ASS**. Ду қимат гирифта метавонад, ки аз якдигар бо аломатҳои зерини имлоӣ фарқ мекунад: асоси замони гузашта ва асоси замони ҳозира. **ASS** аз қисмҳои таркибии зерин иборат буда, масалан ҷунин шакл дошта метавонад:

$$AS\$ = nn_1 + nn_2 + asos \quad (4)$$

2) Нишондиҳандаи инкор. Ишораи Check1.Value. Аломати инкорӣ буданро ифода мекунад, яъне мавҷудият (Check1.Value = 1) ва ё ҷой надоштани (Check1.Value = 0) префикси “*на-*” дар калимаи синтезшаванда.

4) Аспекти феъл. Ишора $inkor = «на»$. Аломати феълро дар аспекти инкорӣ муқаррар мекунад.

5) Феълҳои ёрирасони $bud = «буд»$. Дар шаклҳои замони №№ 7, 9 татбиқ мешавад (ниг. ба Ҷадв.3).

6) Феъли ёрирасони $buda = «буда»$. Дар шаклҳои замони №№ 8, 10 татбиқ мешавад.

7) Феъли ёрирасони $istoda = «истода»$. Дар шаклҳои замони №№ 2, 9, 10 татбиқ мешавад.

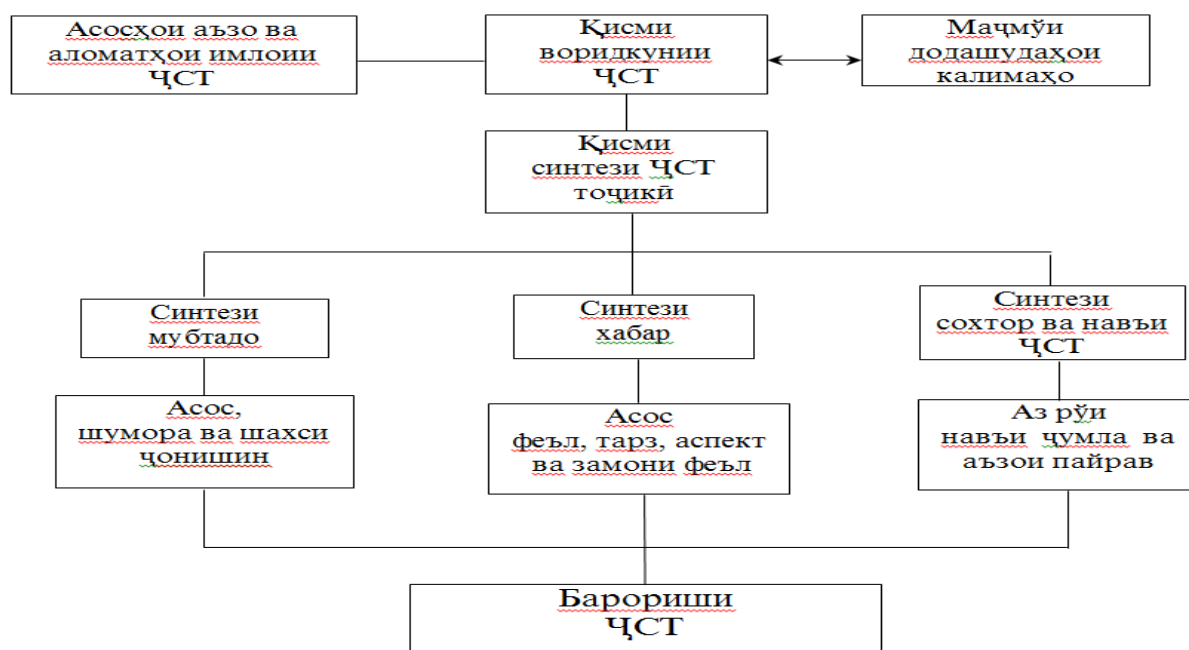
8) Феъли ёрирасони $khoh = «хоҳ»$. Дар шакли замони № 11 татбиқ мешавад.

9) Префикси калимасозии $pref = «ме-»$. Дар шаклҳои замони №№ 1, 5, 6 татбиқ мешавад.

10) Шакли замони феъл бе бандакҳои феълии шахсӣ. Ишора $Z\$ (I)$.

11) Бандакҳои феълии шахсӣ. Ишора $bandak$.

Маълумоти мобайнӣ бо тарзи эълонкунӣ ва ё аналитикӣ ташаккул меёбад, яъне дар натиҷаи коркарди маълумоти воридшаванда аз тарафи алгоритм сохта мешавад. Ба он дохил мешаванд:

Рас. 1. Блок - схемаи масъалаи синтези ҶСТ

Барои ҶСХ тоҷикӣ акси формалишудаи зерин пешниҳод гардидааст:

$$\begin{aligned} \text{Ҷ_C_X} := & \{ \text{Мубтадо(реша, шахс, шумора)}; \\ & \text{Хабар(реша, тарз, замон)}, \end{aligned}$$

Навъи Чумла(k) (5)

ки дар ин чо $Ч_C_X$ (чумлаи соддаи хуллас) – ифодаи мухтасари чумлаи соддаи хулласи тоҷикӣ мебошад.

Шарҳи Мубтадоро меоварем:

реша – асоси мубтадо (ҳиссаҳои номии нутқ), қиматҳои он дар луғати асосҳо маҳфузанд;

шахс – аломати шахси мубтадо, қиматҳои 1, 2, 3 (1 – шахси яқум, 2 – шахси дуҷум, 3 – шахси сеҷум) гирифта метавонад;

шумора – аломати шумораи мубтадо, қиматҳои 1 ва ё 2 (1 – шумораи танҳо, 2 – шумораи чамъ) мегирад;

Акнун аломатҳои Хабарро шарҳ медиҳем:

тарз – тарзи хабар-феълро нишон медиҳад, қиматҳои 1 ва ё 2 (1- фоил, 2 - мафъул) гирифта метавонад;

замон – замони хабар-феълро нишон медиҳад, қиматҳои шаклҳои замони феъли забони тоҷикиро дар гурӯҳи Ҳозира, Гузашта, Оянда ва шаклҳои - муайян, оддӣ, нақлӣ, ҳикоягӣ, таркибӣ мегирад. Масалан: қимати *замон* барои Замони Ҳозира - Оянда = 1.

Навъи Чумла (k) – навъи ЧСХ тоҷикиро муайян мекунад ва қиматҳои $k=1, 2, 3$ (1 – ҳикоягӣ, 2 - хитобӣ, 3 - саволӣ) қабул карда метавонад.

Масалан: чумлаи “*Вай мехонад.*” – бо формулаи зерин шарҳ дода мешавад:

$$Ч_C_X := \{Мубтадо (Ман, 3, 1); Хабар (хон, 1, 1), Навъи Чумла(1)\}$$

Имлои формалишудаи синтезкуандаи ЧСХ тоҷикӣ синтези ЧСХ тоҷикиро иҷро мекунад, акси формалишудаи он бо формулаи (5) ифода шудааст. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар ин ҳолат аз сабаби истифодаи усули монандӣ, яъне ҷустуҷӯи ҷузъи ЧСХ бо аломатҳои мувофиқ (асос, шумора ва шахс), ки бо маҷмӯи охиринокӣ ҷонишинҳои шахсии англисӣ ва тоҷикӣ вобаста аст, синтези мубтадо нисбат ба синтези хабар осонтар амалӣ мегардад. Аз ин сабаб шарҳи синтези шакли замони феъли тоҷикӣ, ки бо формулаи (5) ифода ёфтааст, муҳимтар аст. Як қатор мафҳумҳои асосии дар имлои формалишудаи (5) татбиқшавандаро баррасӣ менамоем.

Деривати калимаи якрешагии (асоси феъл) V_0 , ки бо роҳи конкатенатсияи он бо морфемаҳои калимасозӣ $m(\alpha_i)$ ба вучуд меояд, гуфта шакли имлоии V номида мешавад, ки шакли зеринро дорад

$$(V, \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_i) = V(\alpha_1) + V(\alpha_2) + V(\alpha_3) \oplus m(\alpha_4) \oplus \dots \oplus m(\alpha_i) \quad (6)$$

дар ин чо:

V – асоси феъл, $V = \{V_1, V_2\}$;

V_1 – асоси замони гузаштаи феъл;

V_2 – асоси замони ҳозираи феъл; $\{\alpha_1, \dots, \alpha_{10}\}$ – аломатҳои имлоӣ;

$m(\alpha_i)$, $i = \{1, 2, \dots, 10\}$ – морфемае, ки ба аломати имлоии мазкур мувофиқ аст; \oplus – рамзи конкатенатсия (пайваستшавӣ).

Маҷмӯи $M = \{\lambda, \gamma, \eta, \lambda, \mu, \nu, \xi, \rho, \varepsilon, \sigma, \varphi, \psi, \omega\}$ маҷмӯи морфемаҳои калимасоз номида мешавад, ки дар ин чо:

λ - (зер)маҷмӯи морфемаҳои ҳолӣ, ва ё морфемаи ҳолӣ;

$\gamma = \{a, \bar{a}, a\bar{g}, g\bar{a}, a\bar{n}, on\}$ – суффиксҳои гузариши феъл → шакли феъли (сифати феълӣ);

$\eta = \{an, anda, gox, ish, gor, mand, o, or\}$ – суффиксҳои гузариши феъл → ҳиссаи номии нутқ (исм, сифат, масдар);

$\lambda = \{am, b, \#, ad, ast, st, em, ed, and\}$ – бандакҳои предикативӣ;

$\mu = \{ам, ат, аш, амон, атон, ашон\}$ - бандакҳои шахсӣ;
 $\nu = \{ак, акак, тар, тарин\}$ – суффиксҳои дараҷаи сифат;
 $\xi = \{\#, ҳо, он\}$ – суффиксҳои шумора ($\#$ -ш.танҳо, ҳо, он – шумораи чамъ);
 $\rho = \{ро\}$ - суффикси алоқамандӣ; $\varepsilon = \{e\}$ - артикли номуайяни;
 $\sigma = \{u, y\}$ – суффиксҳои пайвастанӣ (и - изофат);
 $\varphi = \{бар, бе, ба, бу, би, во, дар, то, ҳам, ҳаме, ҳар, боз, на, ме, наме\}$ - префиксҳо;
 $\psi = \{-дия, -ку, -чӣ, -мӣ\}$ – ҳиссаҷаҳо; $\omega = \{-, _ \}$ - дефис ва холиғӣ;
 $\iota = \{1, 2, \dots, 11\}$ - рақамгузориҳои шаклҳои замонии феъл;
 $W = V+M$ - маҷмӯи морфҳои маҷмӯи додасудаҳо.

Минбаъд масъалаи созиш ва татқиқи имлои формалишудаи синтези дериватҳои асоси феъли тоҷикӣ гузошта ва ҳал карда мешавад.

Синтези дериватҳо ба воситаи имлои формалишудаи (8) амалӣ мегардад, ки дар ин ҷо:

W- маҷмӯи морфҳои маҷмӯи додасудаҳо;

A- маҷмӯи аломатҳои имлоӣ, $\alpha_i, i = 1, 2, \dots, k, k \in \mathbb{N}$;

D – маҷмӯи қоидаҳои синтези дериватҳо;

$$D = \{d_j: W \rightarrow V|x_j\}, j \in \mathbb{N} \quad (7)$$

x_j – маҷмӯи шартҳои татбиқи пазирии қоидаҳои d_j ;

D – маҷмӯи қоидаҳои синтези дериватҳо; $\|A\| = k$ - таъвоноии маҷмӯи A. Чузъҳои асосии маҷмӯи D гузаришҳои зерин мебошанд:

$$\begin{aligned}
 D_j(V_0, A, M) = \{ & \lambda \oplus (\mu \oplus \sigma \oplus \omega \oplus _ \oplus _) \\
 & | \xi \oplus (\lambda \oplus \mu \oplus \varepsilon \oplus \rho \oplus \sigma \oplus \omega \oplus _ \oplus _) \\
 & | \mu \oplus \nu \oplus \rho \oplus (\sigma \oplus \omega \oplus _ \oplus _) \\
 & | _ \oplus (\psi \oplus _) \\
 & | \sigma \oplus \psi \oplus (_) \\
 & | _ \text{ (анҷом)}
 \end{aligned} \quad (8)$$

ки дар ин ҷо: $\varphi_1 = \{но, бе, ҳуш, бад, аъло, овоз, \dots\}$ - маҷмӯи префиксҳо, сифатҳо ва исмҳо мебошанд, ки ба ташкил додани дериватҳои асоси феълро дар шаклҳои зерин қодиранд *нодон, бефаҳм, номбурда, хоб рафт, овоз дод, сурх шуд* ва ғайраҳо.

Дериватҳои замонии асоси феъли тоҷикӣ тавассути гурӯҳи зерини қоидаҳо тавлид мешаванд:

$$D_\tau = \begin{cases} \varphi \oplus V_1 (\oplus a) \oplus \lambda (\oplus _ \oplus B \oplus a \oplus аст) \\ V_1 \oplus a (\oplus _ \oplus I \oplus a (\oplus _ \oplus B (\oplus a))) \oplus \lambda \\ \varphi \oplus V_2 \oplus \lambda \\ H \oplus \lambda \oplus _ \oplus V_1 \end{cases} \quad (9)$$

ки дар ин ҷо:

B\$ = “бӯд”, I\$ = “истод”, H\$ = “хоҳ” – феълҳои ёрирасон.

V_1 – асоси замони гузаштаи феъл, V_2 – асоси замони ҳозираи феъл.

Мисолҳои татбиқи нақшаи (8)-ро дар Ҷадвали 1 ва нақшаи (9)-ро дар ҷадвали 2 мувофиқан барои тавлиди дериватҳои зерини феъли тоҷикӣ меоварем:

Ҷадвали 1

V	D _j
фаҳмонд	V ₁
Фаҳмондаӣ	V ₁ ⊕ γ
фаҳмондагиҳо	V ₁ ⊕ γ ⊕ ξ
фаҳмондагиҳоятон	V ₁ ⊕ γ ⊕ ξ ⊕ μ
фаҳмондагиҳоятонро	V ₁ ⊕ γ ⊕ ξ ⊕ μ ⊕ ρ
фаҳмондагиҳоятонро-	V ₁ ⊕ γ ⊕ ξ ⊕ μ ⊕ ρ ⊕ ω
фаҳмондагиҳоятонро-дия	V ₁ ⊕ γ ⊕ ξ ⊕ μ ⊕ ρ ⊕ ω ⊕ ψ ⊕ ω

Ҷадвали 2

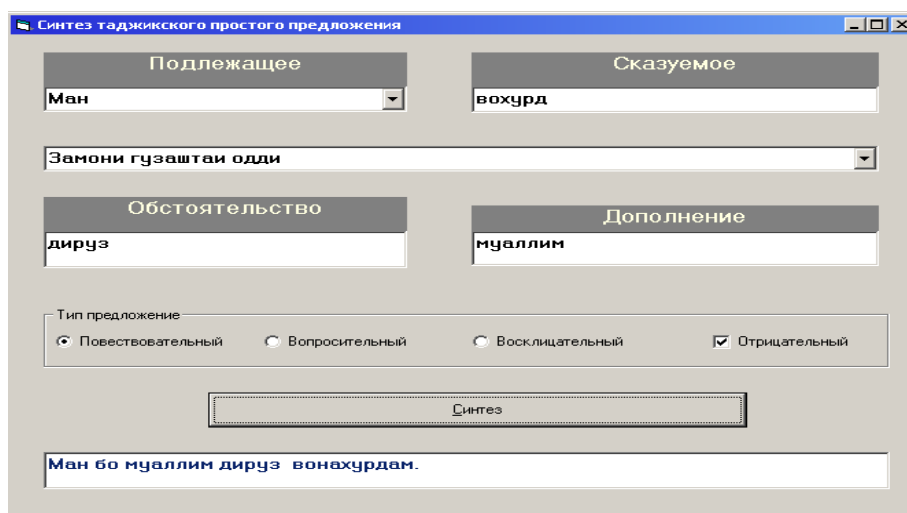
V	D _j
Рафт	V ₁
Рафта	V ₁ ⊕ γ
рафта истода	V ₁ ⊕ γ + I ⊕ γ
рафта истода буда	V ₁ ⊕ γ + I ⊕ γ + B ⊕ γ
рафта истода будаам	V ₁ ⊕ γ + I ⊕ γ + B ⊕ γ ⊕ λ

Мисоли кори VB-барномаи синтези ҶСТ-ро меорем:

Ба даромади VB-барнома маълумоти ибтидоии зайл барои синтези ҶСТ ворид мешавад:

1. Подлежащее (мубтадо): Ман – ҷонишини шахси яқуми шумораи танҳо;
- 2.Сказуемое (Хабар): вохурд – асоси замони гузаштаи феъл;
3. Время глагола(замони феъл): Замони гузаштаи оддӣ (№3 дар ҷадв.3);
- 4.Обстоятельство (Хол): дирӯз – зарфи замон;
5. Дополнение (пурқунанда): муаллим – исм;
6. Тип предложения (Навъи ҷумла)– Повествовательное (ҳикоягӣ);
7. Аспект предложения (аспекти ҷумла)– Отрицательный (Инкорӣ).

Натиҷаҳои кори барнома дар Рас. 2 нишон дода шудаанд.

Рас. 2. Натиҷаи кори барномаи синтези ҶСТ

Ҷадвали 3. Шаклҳои замони феълҳои тоҷикӣ

№	Замони...	Мисолҳо
1	<i>Ҳозира-оянда</i>	<i>Ман мехонам.</i>
2	<i>Ҳозираи муайян</i>	<i>Ман хонда истодаам.</i>
3	<i>Ғузаштаи оддӣ</i>	<i>Ман хондам.</i>
4	<i>Ғузаштаи нақлӣ</i>	<i>Ман хондаам.</i>
5	<i>Ғузаштаи ҳикоягӣ</i>	<i>Ман мехондам.</i>
6	<i>Ғузаштаи ҳикоягии нақлӣ</i>	<i>Ман мехондаам.</i>
7	<i>Ғузаштаи дур</i>	<i>Ман хонда будам.</i>
8	<i>Ғузаштаи дури нақлӣ</i>	<i>Ман хонда будаам.</i>
9	<i>Ғузаштаи давомдор</i>	<i>Ман хонда истода будам, ки рафиқам омад.</i>
10	<i>Ғузаштаи муайяни нақлӣ</i>	<i>Ман хонда истода будаам, ки рафиқам омадааст.</i>
11	<i>Ояндаи таркибӣ</i>	<i>Ман хоҳам хонд.</i>

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С., Сангинов А. Забони тоҷикӣ / учебник для студентов вузов. Душанбе, Маориф, 1988., 416 с.
2. Зарипов С.А. Моделирование на таджикском языке английского простого нераспространенного предложения // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата физико-математических наук, Компьютерный центр Технологического университета Таджикистана, Душанбе – 2003., 16 с.
3. Марчук Ю. Н. Проблемы машинного перевода. М., 1983.
4. Апресян Ю. Д., Богуславский И. М., Иомдин Л. Л. и др. Лингвистическое обеспечение системы ЭТАП-2. - М.: Наука, 1889.

УДК 1.101.1

Султонзода С. А.

МАСЪАЛАИ МОДДА ДАР МАКТАБҲОИ ФАЛСАФИИ ФОРСИ ҚАДИМ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар хусуси масъалаи модда дар мактабҳои Форси қадим меравад. Метавон гуфт, ки дар таълимотҳои фалсафии Форси қадим тамоюлоти модигарой на фақат дар мактабҳои дунявӣ, ба мисли зурвония, даҳрия ва табоия, балки ҳатто дар мактабҳои динӣ низ, чун зардуштия, монавия ва маздакия ҷой дорад. Омӯзиши китоби муқаддаси «Авесто» далолат бар он мекунад, ки вақт бе қарон аст. Беқаронии вақт ишора ба азалияту абадияти худ вай мекунад. Ҳамчунин дар асоси китоби мазкур маълум мегардад, ки моддаи зинда қомилан аз модда, яъне аз ғизо вобастагӣ дорад. Ҳаракати модда аз омезиш бо нафс сарчашма мегирад. Моддиёт дар зурвония ҷойи асосиро ишғол менамояд. Азалияту абадияти модда дар ин таълимот ба воситаи азалияту абадияти вақт исбот мегардад. Дар таълимоти Монӣ бошад, модда норавшану беҳаракат буда, на ақл ва на ихтиёр дорад. Мувофиқи таълимоти даҳриён модда ягона буда, ҳаракат ҳосияти вай ба

хисоб меравад. Вай ба таври азалию абадӣ вучуд дошта, ҳаракат мекунад ва ба воситаи ҳаракати худ барои ба вучуд овардани дигар мавҷудод мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: модда, зардуштия, зурвония, даҳрия, монавия, маздакия, ҳаракат, замон, олам, азалият, абадият.

Султонзода С. А.

ПРОБЛЕМА МАТЕРИИ В ДРЕВНЕПЕРСИДСКИХ ФИЛОСОФСКИХ ШКОЛАХ

В данной статье речь идет о проблеме материи в древнеперсидских философских школах. Можно заключить, что в древнеперсидских философских учениях материалистические тенденции имеют место не только в светских школах, как зурванизм, дахризм и табаизм, но и даже в религиозных течениях, как зороастризм, манихейства и маздакизм. Изучение священной книги «Авеста» свидетельствует о том, что время является безграничным. Безграничность времени указывает на ее изначальность и вечность. В данной книге также показывается, что живая материя вполне зависит от материи, т.е. от пищи. Движение материи начинается от смешения с душой. Материальность в зурванизме занимает основное место. Изначальность и вечность материи этого учения доказывается через изначальность и вечность времени. В учении Мани, материя слепа и неподвижна, не обладает умом и волей. Согласно учению дахритов, материя едина, ей присуще движение. Она существует изначалью и вечно, движется и своим движением способствует творению других существ.

Ключевые слова: материя, зороастризм, зурванизм, дахризм, манихейзм, маздакизм, движение, время, мир, изначальность, вечность.

Sultonzoda S. A.

THE PROBLEM OF MATTER IN ANCIENT PERSIAN PHILOSOPHICAL SCHOOLS

This article is about the problem of matter in ancient Persian philosophical schools. It can be concluded that in ancient Persian philosophical teachings materialistic tendencies take place not only in secular schools, such as Zurvanism, Dahrism and Tabaism, but also even in religious movements, such as Zoroastrianism, Manichaeism and Mazdakism. The study of the holy book "Avesta" testifies that the time is infinity. The infinity of the time indicates on its primordality and eternity. Based on this book, it is also shown that living matter is completely dependent on matter, i.e., from food. The movement of matter starts from mixing with the soul. Materiality in Zurvanism takes the centrepiece. The primordality and eternity of the matter of this teaching is proved through the primordality and eternity of the time. In the teachings of Mani, matter is blind and motionless, does not possess the mind and will. According to the teaching of Dahrites, matter is united, the movement is its property. It exists originally and forever, moves and by its movement contributes to the creation of other creatures.

Key words: matter, Zoroastrianism, Zurvanism, Dahrism, Manichaeism, Mazdakism, movement, time, world, primordality, eternity.

Древняя Персия наряду с Древней Индией и Древней Грецией славится своими религиозными и светскими школами. В древнеперсидской философско-религиозной традиции особое место занимает зороастризм. Конечно, учение Заратустры было религиозным. В нем утверждалось, что материя (т.е. материальный мир. – С.С.), создана Богом, но оно не лишено некоторых материалистических моментов. В этой книге речь в основном идет о земле, четырех подлинных первоэлементах и небе. В книге наблюдаются

не только материалистические проблемы, но и материя с эстетическим характером. Из полемики Ахуры и Заратустры в части «Вендидад» «Авесты» становится ясно, что Ахура требует от Заратустры и его последователей, чтобы они имели доброе отношение к земле, занимались посевом земли и ни в коем случае не загрязняли ее и сохранили чистой и прекрасной [1, 431-437]. Поэтому в зороастризме земля уподобляется молодой красивой девушке, которая дает потомство, а земля дает человеку материальное благо [1, 435].

В учении Заратустры период существования мира определяется в 12 тысяч лет. Этот период в свою очередь подразделяется на четыре промежутка времени почти по три тысячи лет каждый. В первом трех тысячелетии («бундахишн» - «возникновение») Бог вначале создал мир и его элементы в форме «мира фравашей». Иными словами, Ахурамазда не сотворил материальный мир в одночасье, а вначале создал его духовный образ, его картину и три тысячи лет ее совершенствовал. Затем он придал ему материальную оболочку. Из этого можно заключить, что Бог в зороастризме как творец создает внутри себя духовный образ мира в течение долгих лет, а затем начинает действовать по плану, и в течение последующих долгих лет создает материальный мир.

Ахурамазда объясняет Заратуштре, что Он создал самые лучшие, прекрасные земли (Айрияна Ваеджах, Сугд, Марви (Мерв), Балхи (Бактрию), Нисайя, Харот (Герат)... [1, 422-424]. материального мира, но злой Анграмайню обрушил на них несчастья, мор, катаклизмы, которые не соответствуют природе благих творений [1, 424]. Из сказанного следует, что Ахурамазда вовсе не всемогущий, он не имеет всех свойств, присущих традиционному Богу. Роль Ахурамазда ограничена, он делает только добрые дела.

Один из важных моментов материалистического характера учения зороастризма заключается в том, что время в нем считается изначальное и вечное: «Эй, Заратустра! Похвали религию маздеизма. Эй, Заратустра! Похвали амшаспанди и государя семи стран земли. Эй, Заратустра! Похвали верхнего неба, безграничного времени и Вайу – всемогущего Бога» [1, 530-531].

Другим моментом, представляющим материалистический характер учения зороастризма, является то, что в нем духовность вполне зависит от материальности. В части «Вендидад» «Авесты» написано так: «Никто без еды не в силу последовать за религией Аша и родить ребенка. Каждый из сотворенных в материальном мире выжит благодаря питанию, без питания умрет» [1, 436]. Такое объективное умозаключение в древности имело большое значение. Этой идеи придерживались древнегреческие мыслители, особенно и Аристотель, затем средневековые мусульманские мыслители, как Ибн Сина, и даже суфии и теологи, которые поставили материальные блага после духовности. Например, даже у Джалалиддина Балхи в открытой форме представляется зависимость духовности от материальности, когда он говорит о превращении хлеба на интеллект [4, 9-17].

Диалектический характер зороастризма проявляется и в том, что все бытие, согласно этому учению, существует в полном единстве. «Сотворив материальное и духовное, прошлое, настоящее и будущее, явное и незримое, теоретическое и практическое, пространственное и временное, Ахурамазда связывает их в одно целое» [3, 247]. Именно в этом мы видим философское значение этого религиозного учения.

Великий философ и поэт Мохаммад Икбал, исследовавший метафизику Персии, писал, что древнеперсидский пророк (Заратуштра. - С.С.), с теологической точки зрения, был монотеистом, а с философской, дуалистом [8, 18]. Возникает вопрос: монотеист может быть дуалистом? Икбал разъясняет: в зороастризме Бог один, это - Ахура, который борется против Ахримана, который не Бог, а скорее злая сила. Ахримана, по словам Икбала, можно отождествить с шайтаном в исламе. Поэтому, с точки зрения теологии, Икбал считает Заратуштру монотеистом, а дуалистом он его называет, потому что пророк проповедовал изначальность и вечность мира.

Икбал пишет, что, хотя некоторые и стараются примирить философский дуализм Заратустры с его монотеизмом, неоспоримо то, что, с метафизической точки зрения, его идеи достаточно серьезны, потому что они «ведут» к признанию сущности абсолютной реальности. Кажется, эта идея имела влияние на древнегреческую философию, как и на христианскую примитивную гностическую спекуляцию, и через их посредничество на некоторые аспекты мировоззрения современного Запада [8, 19-20].

Еще одной философско-религиозной школой, которая занималась философско-материалистическими проблемами, была школа, родоначальником которой стал Мани. М. Икбал считал Мани «основоположником общества безбожников» - так его звали христиане. В его учении преобладают материалистические идеи. Мани признавал вечность времени и пространства [8, 22], что может свидетельствовать о том, что материя в идеях Мани приобретала качество вечности.

Манихейство охватывает и развивает несколько философских проблем. В этом учении, как и в зороастризме, говорится о двух основах или началах – добре и зле, Боге и материи, свете и тьме. Манихейцы утверждали, что мученическая смерть Иисуса Христа является образцом страданий божественной субстанции, распространенной в материи. Таким образом, Мани (родоначальник течения) считал материю корнем зла. Сама природа, Вселенная – продукт действия злого начала [3, 433]. Такое учение, с философской точки зрения, имеет пантеистический характер. По мнению манихейцев, божественная субстанция распространена в материи. С мучением материи мучается и сам Бог. Материальный мир в манихействе - это зло. Ввиду того, что материя состоит из разных смертных и изменчивых элементов, она не хорошее место для души.

По убеждению Мани, материя слепа и неподвижна, не обладает умом и волей. Движение материи начинается от смешения с душой... Манихейство внушает своим последователям чувство отвращения к природным удовольствиям, требует погашения телесных страстей, проповедует отшельничество и безделье, полный покой [3, 435]. Бируни, например, пишет о том, что в манихействе имело место и учение о метемпсихозе, которое Мани заимствовал из индийских учений во время своего пребывания в Северной Индии [7, 76].

Как материалистическое можно рассматривать и древнеперсидского философа учение Маздака, согласно которому разнообразные вещи возникают из смешения двух независимых, вечных принципов: *shîd* (свет) и *târ* (тьма) [8, 25]. В отличие от зурванизма и учения Мани, в маздакизме не время и пространство, а свет и тьма являются изначальными и вечными. Их смешение и становится поводом для сотворения мира.

Среди философско-религиозных доисламских школ персидского мира особое место занимает зурванизм. Это течение возникло в V-IV вв. до н. э. - вначале как религия, а затем в III в. н.э. из нее выделилась материалистическая школа под тем же названием.

«В зурванизме имеет место ограниченное время царствования Ахримана. Зурван определяет его в 9000 лет, после чего царство переходит к Хурмузду. Подобное разделение Зурваном времени на царствование одного и другого, на противоборство между силами близнецов, позволило Зурвану образовать ограниченное временное пространство, которое продолжится 12 тысяч лет. В течение этого времени происходит полный круг морально-этического совершенства, и указанное ограниченное время, совершенствуясь, не только проходит, но и сливается с неограниченным временем, находящимся вне пространственно-временного измерения» [3, 80].

Влияние зурванизма прослеживается в зороастризме. В Бундахишне говорится: «До образования мира сего время было вечным и необъятным (бекарон), и Хурмузд сотворил из него ограниченное время; поскольку с начала до конца творения, когда завершаются функции Ахримана, должно пройти 12 тысяч лет, этот промежуток считается ограниченным по времени. Затем оно сливается с неограниченным временем. Это происходит тогда, когда сотворенное Хурмуздом, с точки зрения нравственной

чистоты, достигает наивысшего уровня. Так говорят в религии, что время является сильнее обоих образований» [3, 80].

Как было упомянуто, у зурванистов время было вечным, и из него Хурмузд сотворил ограниченное время, чтобы создать мир. По мнению Икбала, зурванисты свет и тьму рассматривали как сыновей безграничного времени [8, 19].

С проявлением ограниченного времени Ахриман и Хурмузд начали создавать существ, но для того, чтобы они могли действовать (пришли в движение), близнецы обратились к отцу – Зурвану. Переход из потенциального состояния в актуальное напоминает нам перводвигатель Аристотеля [3, 81]. Еще яснее о переходе из потенциального состояния в актуальное пишут восточные перипатетики, в частности Ибн Сина.

Древнеперсидская философия в некоторой степени смешивается с древнеперсидскими мифами и религиями. Например, Зурван создал из кожи демонов 11 сфер, из их туш - 8 слоев земли, из костей образовал горы, из освободившихся первоэлементов создал звезды, из огня – Солнце, из ветра и воды – реки [3, 83]. Философия в зурванизме сливается с религиозно-мифическими идеями, как в некоторых древнеиндийских учениях, особенно в идеях чарваков.

Если мифологию зурванизма рассматривать с точки зрения философской модели возникновения материального мира, то получается, что Зурван в метафизическом мире сроден «сармаду» («The Eternal»), а с точки зрения духовно-эпистемологической, он представляет собой вечное и безграничное время. Если вдуматься в смысл этого утверждения, то оказывается, что Зурван приравнивается к Ахурамазде древнеиранского маздеизма, сущность которого заключается в его бытии. Появление Хурмузда и Ахримана из Зурвана указывает на первоначальный акт творения, из которого в последующем появляется множественность как проявление Зурвана [3, 87]. В отличие от древнегреческих и древнеиндийских учений о мире, учение зурванизма имеет, прежде всего, морально-этический характер. Это утверждение базируется на следующем: творение, по зурванизму, началось от Хурмузда и Ахримана, т.е. от двух сил - добра и зла. В этой философии Зурван играет роль сродни древнеиндийскому «тапасу» (теплоте), который считается первоначалом всех существ. Если в древнеиндийских Ригведах «тапас» считается началом бытия, то Зурван в зурванизме рассматривается как безграничное время.

Признание зурванистами безграничного времени свидетельствует о том, что последователи этой религии считали время и материю вечными и изначальными, они стремились доказать, что время не имеет ни начала, ни конца [3, 90]. В отличие от древнегреческих и древнеиндийских учений, сущность философии зурванизма заключается не в творении мира, а в безграничном изначальном и вечном времени. Поскольку у зурванистов время изначально и вечно, следовательно, материя тоже изначальна и вечна. Ведь в безграничном вечном времени покоя нет, оно всегда действует. Поскольку оно вечно действующее, постольку и материя, или мир существует вечно.

Последователи зурванизма считали материю предшествующей форме и по степени, и по времени. По сравнению с учением Платона и Аристотеля, ее можно считать «более материалистической». Зурван – это безграничное время, и из этого времени происходят небо, которое считается первоматерией, а из нее - четыре первоэлемента. Первоматерия в их представлении не имеет определенную форму, последнюю она приобретает только при возникновении четырех первоэлементов (земля, вода, воздух, огонь) и души. Зурванисты были предтечами Аристотеля и Платона в решении проблемы соотношения материи и формы, души и тела. Аристотель тоже считал, что материя без формы не может существовать, т.е. форма является важнее самой материи. Или: Платон и платонисты настаивали на том, что душа предшествует телу во времени [2, 59].

Материалистические идеи разных школ в древнеперсидской философии во многом дополняли друг друга, что свидетельствует об их органической взаимосвязи и взаимовлиянии. Некоторые эти идеи были созвучны с учениями древнеиндийской философии.

Таким образом, религиозно-философские школы древней Персии изучали не только религиозные идеи, но и чисто философские проблемы, в том числе и материалистические. Согласно источникам, материалистическая тенденция в таджикско-персидской философии II-VIII вв. была очень сильной, и подтверждают это учения зурванизма, дахризма и табоизма [2, 64].

Из древнеперсидских школ наибольшей схожестью отличаются учения зурванистов и дахритов. Сущность их идей заключается в том, что их последователи не признавали существование абстрактного метафизического Бога, отрицали всех других богов, кроме вечного времени, существующего как материальная субстанция... мир со своим постоянным превращением и существующей в нем гармонией, появился в результате противоречий, что вытекает из эволюционного превращения во времени [3, 92]. Принимая во внимание материальную субстанцию, вечное время, постоянное превращение, гармонию, противоречие, временную эволюцию, о которых говорили зурванисты и дахриты, можно заключить, что их учения были материалистическими настолько, что в некоторой степени даже совпадают с современными диалектическими законами.

Согласно учению дахритов, материя едина, ей присуще движение. Она существует изначально и вечно, движется и своим движением способствует творению других существ. Дахриты считали мир материальным, и не верили в духовное начало. По их мнению, мир был самотворящимся. Источником же и причиной всех изменений, преобразований и состава мира они объявляли материальное движение [2, 62].

Мир в учении дахритов, разделялся на два мира – сотворяющий и сотворенный. Первый был миром сфер (сипехр) и звезд, а второй – триединым миром (маволид), состоящим из растений, животных и людей [2, 61]. Важность этой идеи заключается в том, что, согласно ей, процесс творения зависел от самого материального мира, а не от каких-либо внешних нематериальных сил. Два мира дахритов можно уподобить двум слоям – высшему и низшему. Высший слой играет роль Бога, а низший – роль сотворенного мира.

Трактаты дахритов до нас не дошли, но об их мировоззрении мы можем судить по трудам средневековых мыслителей, в которых они ссылаются на учение дахритов. Так, Насир Хусрав в «Зад-ул-мусафирин» утверждает, что, согласно дахритам, изначально являются не только Бог, но и четыре вечные субстанции – душа, первоматерия, место, время. По их убеждению, время является извечным, и, следовательно, движение тела во времени является также изначальным; тело находится в пространстве, из чего следует, что пространство и движение являются вечными. Из-за того, что тело находится в пространстве, последнее также является извечным. Поскольку душа приводит тело в движение, оно существует извечно. Следовательно, все эти вещи они считают извечно существующими, а мир бесконечным [6, 333].

Как видим, согласно Насиру Хусраву, дахриты не отвергают существования Бога, значит, они не отрицали религию, но наравне с Богом извечными они считали четыре субстанции – душу, первоматерию, место и время. С этой точки зрения, дахриты вряд ли были материалистами, скорее всего их можно назвать дуалистами.

Некоторые аспекты учения дахритов анализировал Яхё Сухраварди, сведения которого отличаются от тех, который приводил Насир Хусрав. Согласно Шахабуддину Яхё Сухраварди, дахриты не только не признавали пророчества, но и отрицали Бога, день страшного суда, существование ада и рая и вообще всю эсхатологическую концепцию ислама [3, 94]. Отсюда следует, что дахриты развивали не религиозно-догматические идеи, а прежде всего философско-натуралистические.

Таджикский ученый А. Турсун пишет, что, согласно зороастризму, первоисточником космоса является безграничное время (авест. зарвана акарена), от которого появились два противостоящих бога: Хурмузд (творец добрых дел) и Ахриман (творец злых дел). Дахриты в рамках учения Аристотеля о материи и форме развивали идею зурванистов о том, что первоисточник космоса - пространство, порождено безграничным временем, т.е. оно является той **material prima** (первоматерия), из которой происходят все материальные существа без участия Бога [5, 52].

Таким образом, рассмотрев древнеперсидские философские учения, можно заключить, что материалистические тенденции имеют место не только в светских школах, как зурванизм, дахризм и табаизм, но и даже в религиозных течениях, как зороастризм, манихейства и маздакизм. Изучение священной книги «Авеста» свидетельствует о том, что время является безграничным. Безграничность времени указывает на его изначальность и вечность. В данной книге также показывается, что живая материя вполне зависит от материи, т.е. от пищи. Движение материи начинается от смешения с душой. Материальность в зурванизме занимает основное место. Изначальность и вечность материи этого учения доказывается через изначальность и вечность времени. В учении Мани, материя слепа и неподвижна, не обладает умом и волей. Согласно учению дахритов, материя едина, ей присуще движение. Она существует изначальным и вечно, движется и своим движением способствует творению других существ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001. – 792 с.
2. Диноршоев М. Фалсафаи бостонии тоҷик // Фалсафа. – Қисми аввал. – Душанбе: Маориф, 1997. – С. 38-66.
3. История таджикской философии (с древнейших времен до 15 в.). В трех томах. – Т. 1. – Душанбе: Дониш, 2010. - 504 с.
4. Султонов С. Мавлоно дар баҳои файласуфони Фаронса ва тоҷик // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. - № 6 (55). - Душанбе, 2013. – С. 9-17.
5. Турсунов А. Коинот ва ҷараёни дониши инсон. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 118 с.
6. Хусрав Насир. Зад-ул-мусафирин (Припасы путников) // Ар-Рази, Абу Бакр. Избранные трактаты. - Душанбе: Дониш, 2014. – 405 с.
7. Al-Bîrûnî Abû-Rayhân. Le Livre de l'Inde. Sindbad : UNESCO, 1996. – 378 p.
8. Iqbal M. La métaphysique en Perse. Traduit de l'anglais par Eva de Vitray-Meyerovitch.- Sindbad, 1996. - 150 p.

УДК. 327.8

Ширинчонова М.И.

ВАРЗИШ ҲАМЧУН «ҚУВВАИ МУЛОИМИ» ДАВЛАТ

Аз ибтидои асри XIX варзиш ба соҳаи махсуси сиёсати давлатӣ, василаи муҳими ташаккули симои давлат табдил ёфт. Дар мақола муносибати варзиш бо сиёсат таҳлил гардида, вазифаҳои асосии варзиш ва истифодаи он ҳамчун «қувваи мулоим» баррасӣ мешаванд. Қайд карда мешавад, ки варзиш яке аз манбаҳои асосии сиёсати «қувваи мулоим» кишварҳои ҷаҳони муосир мебошад. Усулҳои татбиқи сиёсати «қувваи мулоим» аз ҷониби давлатҳо мунтазам омӯхта мешаванд. Ба ақидаи муаллиф, дар ҷаҳони муосир

хамасола робита байни варзиш ва сиёсат меафзояд ва аҳамияти афзояндаи «қувваи мулоим» дар сиёсати давлатҳо низ афзоиш меёбад. Баргузори чорабиниҳои оммавии варзишӣ роҳи аз ҳама самарабахши эҷоди симои мусоиди давлат мебошад.

Калидвожаҳо: сиёсат, варзиш, қувваи мулоим, имич, воситаи сиёсӣ, чорабиниҳои варзишӣ.

Шириндждонова М.И.

СПОРТ КАК «МЯГКАЯ СИЛА» ГОСУДАРСТВА

Начиная с начала 19 века спорт является особой сферой государственной политики, важным инструментом создания имиджа государства. В статье анализируется взаимосвязь спорта с политикой. Рассматриваются основные функции спорта и его применение в качестве мягкой силы. Отмечается, что спорт является одной из основных ресурсов политики «мягкой силы» стран мира. Исследуются методы осуществления государствами политики «мягкой силы». По мнению автора с каждым годом в современном мире связь спорта и политики усиливается наравне с возрастанием значения «мягкой силы» в политике государств. Проведение массовых спортивных мероприятий самый действенный способ создания благоприятного имиджа государства.

Ключевые слова: политика, спорт, мягкая сила, государственный имидж, политический инструмент, спортивные мероприятия.

Shirindzhonova M.I.

SPORT AS A «SOFT POWER» OF THE STATE

Since the beginning of the 19th century, sport has been a special area of public policy, an important tool for creating the image of the state. The article analyzes the relationship of sport with politics. The main functions of the sport and its use as soft power are considered. It is noted that sport is one of the main resources of the soft power policy of the countries of the world. Methods of implementing the “soft power” policy by states are investigated. According to the author, every year in the modern world, the connection between sport and politics is strengthening along with the increasing importance of “soft power” in the politics of states. Holding mass sporting events is the most effective way to create a favorable image of the state.

Keywords: politics, sport, soft power, state image, political instrument, sporting events.

Варзиш ҳамчун як соҳаи фаъолияти инсон кайҳо боз ба майдони мубориза, рақобат байни қувваҳои гуногуни сиёсӣ, давлатҳо ва иттиҳоди давлатҳо табдил ёфтааст. Дар ҳақиқат, «асоси варзиш рақобат аст». Варзиш пешбарандаи ғояҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, инъикоскунандаи мавҷудияти ҳуди давлат мебошад. Ғалабаҳо дар мусобикаҳои байналмилалӣ, муваффақиятҳо дар ташкили мусобикаҳои варзишии байналмилалӣ эътимоди кишварро афзун мекунад, тарғиби дастовардҳои онро таъмин мекунад ва бо ҳамин обрӯи давлатро дар назари ҷомеаи ҷаҳонӣ беҳтар мекунад.

Дар ибтидои ҳазорсолаи сеюм, варзиш ҳамчун як падидаи ҷаҳонӣ бешатри вазифаҳои иҷтимоӣ ва сиёсиро иҷро менамояд. Пеш аз ҳама, ӯ тарзи ҳаёти солимро инкишоф медиҳад, ки барои иқтисодиёт ва қобилияти муҳофизатии ҳама гуна давлатҳо хеле муҳим аст. Бахши варзиш функсияҳои тарбияи насли наврас ва иҷтимоикунонии онҳо, ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва сифатҳои ахлоқӣ, мавқеи ғайбӣ дар зиндагӣ ва иштирок дар равандҳои иҷтимоиро дарбар мегирад. Муваффақиятҳои варзишии давлат дар маҷмӯъ ба ташаккули ақидаи аксари шаҳрвандони он дар бораи дуруст будани самти сиёсати пешгирифтаи давлат мусоидат мекунад [1, с. 56-79].

Изхороти маъруфи ташаббускори бозиҳои муосири олимпӣ: Пер де Кубертен, «Бозиҳои олимпӣ ин муҳорибаи варзишгарон аст на давлатҳо» имрӯз комилан рад карда мешавад. Олимпиадаҳо ва дигар мусобикаҳо дар варзиши дастовардҳои олимпӣ - чемпионатҳо, ҷомҳои ҷаҳонӣ ва бозиҳои олимпӣ - ин пеш аз ҳама майдони эътирофномаи ва муаррифинамоии давлат, эътибори он ва баъзан майдони муборизаҳои сиёсӣ низ мебошад, зеро варзиш имруз шакли асосии ифоданамоии қудрати давлат ва миллат мебошад. Бояд қайд намуд, ки ҳаракати олимпӣ ҳамчун ҷузъи муҳими таркиби варзиши дастовардҳои олимпӣ ҳамеша ҳамчун омили фарҳангӣ ва сиёсӣ қабул мегардид [2], ки бояд симои мусбати кишварро иникос менамуд ва ба ваҳдати миллии шахрвандони он таъкият мебахшид. Варзиши дастовардҳои олимпӣ илова ба ҷолибияти худ, ба пешрафти манфиатҳои сиёсӣ иқтисодӣ низ мусоидат менамояд [3].

Имрӯзҳо варзиш ба яке аз воситаҳои муҳими сиёсӣ табдил гардида, ҳам барои пешбурди сиёсати «қувваи муллоим»-и ин ё он давлати мушаххас ва ҳам барои манфиатҳои корпоратсияҳои трансмиллӣ хизмат менамояд, ки ин албата қариб, ки функция ва нақши онро «варзиш барои сулҳ» аз байн мебарад.

Концепсияи «қувваи муллоим» таҳия ва бори аввал ба ҷомеаи мутахассисон аз ҷониби профессори Донишгоҳи Ҳарвард, мутахассиси маъруф дар масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ Чозеф Ней, соли 1990, пешниҳод карда шудааст [4]. Сиёсатшиноси амрикоӣ Ч. Ней «Қувваи муллоим»-ро ҳамчун як шакли амалисозии ҳокимияти сиёсӣ, қобилияти ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ дар асоси иштироки ихтиёрӣ, ҳамдардӣ ва ҷолибият, дар муқоиса бо «қувваи саҳт», ки он маънои маҷбуркуниро дорад, шарҳ медиҳад [5]. Бозиҳои олимпӣ бузургтарин маъракаи варзишӣ буда, ба кишвари ташкилкунанда имкон медиҳанд, то ки эътибори сиёсати хориҷии худро тақмил диҳанд ва чи тавре муҳаққiqони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ қайд мекунанд, ин бозиҳо «метавонанд як майдони намоиш додани «қувваи муллоим» -и давлат бошанд [6].

Имрӯзҳо, зеро мафҳуми «қувваи муллоим» бештар қобилияти ноил шудан ба ҳадафҳо дар арсаи сиёсӣ хориҷӣ бо роҳи боварӣ ва ҷалбнамоии дигар акторҳо ва қобилияти ноил шудан ба ҳадафҳо дар асоси иштироки ихтиёрӣ иттифоқчиён бо истифода аз ҷолибият на ин ки маҷбурсозӣ мебошанд. Ин қобилияти ҷолибияти модели иқтисодӣ ва сиёсӣ, фарҳанги олимпӣ ва оммавӣ, маориф, илму техника ва ғайра мебошад. Унсурҳои муҳими сохтори «қудрати муллоим» ва дипломатияи оммавӣ он бешубҳа варзиш мебошад (ҳамчун олоти аз ҳамма таъсирбахши «қувваи муллоим») [7, с. 32-43].

Бешубҳа дар ташаккули симои мусбӣ давлат нақши чорабиниҳои варзиши байналмилалӣ беназир мебошанд. Тавассути ғалабаҳои ҳар як варзишгар бо намоиши рамзҳои давлатии мамлакат (парчам, Суруди миллӣ) ҷилва ва садо мегардад. Ҳамин тавр, варзишгарон бо ғалабаҳои худ диққати оммаро ҷалб менамоянд ва на танҳо худӣ варзишро, балки инчунин ҳама он чизеро, ба гузаронидани ин мусобикаи равона гардида буданд таълиф мекунанд.

Азбаски варзиш қудрати ҷисмонӣ зехнии миллатро намоиш медиҳад, ҳар кадом давлат вобаста аз қудрат ва тавоноияш ба варзиш ҳамчун як соҳаи муҳимтарини таълиф эътибори ҷиддӣ медиҳад. Давлатҳои пешрафта барои рушди ин соҳа ҳам дар сатҳи дохилӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ тавачҷӯҳӣ зиёд зоҳир менамоянд. Варзиш ҳамчун воситаи асосии «қувваии муллоим» ҳамчун як шакли амалисозии ҳокимияти сиёсӣ тавсиф мешавад, ки қодир аст дар асоси иштироки ихтиёрӣ дар мусобикаҳои варзишӣ ба натиҷаҳои зарурӣ ва дилхоҳ ноил шавад [8, 24-28].

Имрӯзҳо варзиш бо тамоми имкониятҳои он яке аз ҷузъҳои муҳими нуфузи сиёсӣ мебошад. Дар таърих намунаҳои зиёде мавҷуданд, ки ҷӣ тавр кишварҳо ин самтро барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ истифода мекардаанд. Бояд гуфт, ки варзиш аллақай тавассути ғалабаҳои варзишгарон бевосита ба имиджи байналмилалӣ кишвар таъсир мерасонад, вақте ки дар мусобикаҳо ба шарафи ғолиб суруди миллӣ садо дода мешавад ва парчами давлатии он нишон дода мешавад.

Сарфи назар аз он, ки дастовардҳои варзишгарон дар ҳаракати олимпӣ натиҷаи дастовардҳои шахсӣ арзёбӣ мешаванд, ҷаҳон ҳамеша дар рақобати дастай байни кишварҳо рақобати шадидро мебинад. Ва чӣ қадаре ки кишвар дар ҷунин рейтинг бошад, ҳамон қадар муваффақияти дар дигар соҳаҳо низ ба назар мерасад. Паёми умумӣ ин «Ғалабаҳои варзишӣ сарнавишти кишварҳои муваффақ мебошанд». Ягон варзишгар танҳо барои худ баромад намекунад. Дар паҳлӯи номи ӯ ҳамеша мансубияти ӯ ба давлат нишон дода мешавад ва дар сурати пирузӣ парчами давлат низ баланд мешавад, ки он воқеан нишонаи эътибори кишвар дар миқёси ҷаҳонӣ мебошад.

Ҳолати мусбати истифодаи «қувваи мулоим» ин қобилияти аз тарафи давлатҳо истифода намудани варзиш барои пешбурди таърих, мероси фарҳангӣ ва намоишдиҳӣ дастовардҳои иқтисодӣ, ифтихори миллӣ мебошад. Мисоли равшан татбиқи имкониятҳои варзиш Бозиҳои олимпи соли 2008 дар Пекин баргузоршуда мебошад, ки дар рафти он Чин пурра тавонист ба ҷаҳониён иқтидор, имкониятҳо ва фарҳанги миллии худро муарифӣ намояд [9, с.8-15].

Дар даҳсолаҳои охир, робитаи «қувваи мулоим» ва варзиш ҳамчун як таҷрибаи даъват намудани шахсони сиёсатмадори давлатҳо байни миллатҳо ба назар гирифта шудааст, ки ҳамчун ангезаи муносибатҳои байни одамон хизмат мекунад. Иштироки ҷеи мусобақаҳо новобаста аз тафовутҳои динӣ, миллӣ, нажоти ба якдигар бо эҳтиром муносибат мекунанд. Зухуроти солҳои охир, ки робитаи «қувваи мулоим» бо варзишро нишон медиҳад, ин таҷрибаи даъват кардани варзишгарони барҷаста ба намоёндагҳои дипломатӣ барои ташаккул додани симои мусбии кишварҳо дар хориҷа мебошад. ИМА дар ин самт нисбат ба дигар давлатҳо хело ғаъолтар аст. Бо ҳамин мақсад департаменти давлатии ИМА барномаи сафири варзишро таҳия кардааст. Собик қотиби давлатии ИМА Ҷ.Клинтон варзишро воситаи муассири дипломатӣ шуморида, онро «қудрати одилона»-и дипломатия, ки ба суръат бахшидани ҳамдигарфаҳмии байни давлатҳо нигаронида шудааст, арзёби намудааст.

Бояд қайд кард, ки барои пешгирии ҳолатҳои номатлуб дар ҷаҳон ва инчунин бо мақсади таъмини амнияти миллӣ метавон ташаббусҳои бисёр институтҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар соҳаи варзиш муайян кард. Масалан, имрӯзҳо созмонҳо ва ҳаракатҳои мухталифи ихтиёриён ба наздикшавии гурӯҳҳои этникӣ мусоидат мекунанд ва ҳамкориҳои байниҷаҳонии ин гуруҳҳо такмил медиҳанд. Ва бо ҳамин онҳо ба худи иштирокчиёни ташкилотҳои варзишӣ таъсири мусбӣ мерасонанд.

Ҳамин тавр, варзиш дар Тоҷикистон дорои имкониятҳои бузурги баланд бардоштани имичи дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Дарвоқеъ, дастаи миллӣ, новобаста аз мансубияти ба ягон намуд варзиш, дар зеҳни ҷомеа ва гурӯҳҳои шаҳрвандон таҷассуми давлат, қудрати мутғамаркази миллӣ мебошад. Дастовардҳои варзиширо яке аз хусусиятҳои тамоми миллат ҳисобидан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Наумов А.О. К вопросу о перспективах спортивной дипломатии России (на примере популяризации борьбы самбо) // Государственное управление. Электронный вестник. №62. Июнь 2017. С.56-70. URL: http://eejournal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2017/issue__62._june_2017/administrative_problems_theory_and_practice/naumov.pdf (дата обращения 25.09.2017). С. 57-58.
2. Леонова О.Г. «Мягкая сила», ее индикаторы и инструменты измерения // Экономика и управление: Проблемы, решения. 2017. Т.2, № 2.
3. Леонова О.Г. Джозеф Най и «мягкая сила»: Попытка нового прочтения // Социально-гуманитарные знания. 2018. № 1.
4. Nye J.S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990. 336 p.

5. Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. N. Y., 2004. 191 p
6. Паршин П.Б. Два понимания «мягкой силы»: предпосылки, корреляты и следствия // Вестник МГИМО-Университета. 2014. № 2 (35). С. 14–21. 8. Паршин П.Б. Проблематика «мягкой силы» во внешней политике России / ИМИ МГИМО (У) МИД России, Центр глобальных проблем. М.: МГИМО-Университет, 2013. Королев В.А., Владимирова А.В., Трунина А.А. Страновой брендинг и его отражение в глобальных рейтингах «мягкой силы» // Вестник международных организаций. 2014. Т. 9. № 2. С. 209–228.
7. Наумов А.О. — Спортивная дипломатия как инструмент «мягкой силы». // Мировая политика. – 2017. – № 4. – С. 32 - 43. DOI: 10.25136/2409-8671.2017.4.24852 URL:
8. Понкина А.И. Автономность спорта как теоретико-правовая проблема // Право и современные государства. 2013. № 1. С.24-38.
9. Боброва, И. Чудо из China / И. Боброва, А. Маслов // Московский комсомолец. РРЕ. – 2012. – 8–15 августа.

УДК346.5

Наботов С.Х.

ИЧОЗАТНОМАДИҲИИ НАМУДҲОИ АЛОҲИДАИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Дар мақола сухан оид ба ичозатномадиҳии намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ меравад. Муаллиф дар бораи мафҳуми «ичозатнома (литсензия)», ки дар қонунгузори давлатҳои аъзои ИМД ва аз ҷониби олимони дода шудааст, гуфта мегузарад. Муаллиф дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда барои ба қонунгузори амалкунанда ворид намудани тағйири иловаҳо тақлифҳо пешниҳод менамояд.

Наботов С.Х.

ЛИЦЕНЗИРОВАНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье речь идет о лицензировании отдельных видов предпринимательской деятельности. Автор приводит понятие «лицензии», данные в законодательствах государств-членов СНГ и учеными. Автор в результате проведенного анализа предлагает внесение изменений и дополнений в действующее законодательство.

Ключевые слова: рыночная экономика; предпринимательская деятельность; правовое регулирование; лицензия; лицензирование.

Nabotov S.Kh.

LICENSING OF CERTAIN TYPES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article deals with the licensing of certain types of entrepreneurial activity. The author cites the concept of “license” given in the laws of the CIS member states and scientists. As a result of the analysis, the author suggests making amendments and additions to the current legislation.

Key words: market economy; entrepreneurial activity; legal regulation; license; licensing

Статья 49 Гражданского кодекса Республики Таджикистан устанавливает правила, в соответствии с которыми юридическое лицо может заниматься определенными видами деятельности, перечень которых установлен законом. Это означает, что все виды предпринимательской деятельности классифицируются в соответствии с правовым режимом

Хотя в данной норме Закона говорится о юридических лицах, однако в соответствии со статьей 24 Гражданского кодекса Республики Таджикистан, эта норма также применяется в отношении индивидуальных предпринимателей.

В правовом механизме регулирования отношений в сфере предпринимательства особое место отводится лицензированию отдельных видов деятельности, осуществление которых может нанести ущерб правам и законным интересам граждан, здоровью граждан, обороне страны и национальной безопасности, культурному наследию Республики Таджикистан, а их регулирование возможно только посредством лицензирования.

Институт лицензирования является одной из форм административного правового регулирования предпринимательских отношений с целью обеспечения балансирования, частных интересов субъектов предпринимательской деятельности и общественных интересов. С этой целью 17 мая 2004 года был принят Закон Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности» [1], что явилось первым шагом в правовом регулировании конкретных видов предпринимательской деятельности. Данный Закон впервые на законодательном уровне установил режим лицензирования деятельности не только для юридических лиц, но и для индивидуальных предпринимателей.

В нем изложены основные принципы реализации процесса лицензирования и определены такие понятия как «лицензия», «вид лицензируемой деятельности», «орган лицензирования», «лицензиат» и т.д.

Главной особенностью данного Закона является то, что он впервые установил правовую основу регулирования отношений, возникающих между Правительством Республики Таджикистан, лицензирующими органами, юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями в связи с лицензированием отдельных видов деятельности.

Помимо этого, Закона, правовое регулирование лицензирования предпринимательской деятельности также осуществляется в соответствии с Положением об особенностях лицензирования отдельных видов деятельности, утвержденного Правительством Республики Таджикистан 1 сентября 2005 года № 337.

Существуют различные определения лицензирования в отечественной и зарубежной юридической литературе, а также в законодательстве о лицензировании в различных государствах. Например, в Россию, Белоруссия, Армения, Молдавия, Узбекистан, Казахстан, Туркменистан для лицензирования отдельных видов предпринимательской деятельности установлены особые требования [2,3,4,5,6,7,8] В соответствии с законодательством Республики Таджикистан лицензия - это специальное разрешение, выдаваемое лицензирующим органом юридическому лицу или индивидуальному предпринимателю для осуществления конкретной деятельности с соблюдением обязательных лицензионных требований и условий [1].

Не существует единого взгляда на сущность понятия лицензирования. Некоторые авторы считают, что лицензия - это разрешение или право на осуществление определенной деятельности, который, дается заинтересованному лицу.

Например, по мнению Ф.А. Махмадшоева «лицензирование отдельных видов деятельности индивидуального предпринимательства - является процессом, определенное законодательством, совокупностью нормативных требований и условий, установленных законодательством для конкретных видов предпринимательской деятельности [10].

А.В. Богданов отмечает, что лицензию следует понимать, как «... представление право лицензирующим органом предоставлять юридическому лицу или индивидуальному предпринимателю на осуществление лицензированного вида деятельности с обязательным соблюдением лицензионных требований и условий» [11].

А.В. Гущин пишет, что лицензия означает, что лицензирующий орган предоставляет хозяйствующему субъекту право осуществлять определенный вид деятельности или совершать определенные действия в связи с осуществлением предварительного и последующего контроля за соблюдением лицензирующим органом определенных требований и условий [12].

Другие исследователи интерпретируют лицензию как документ, подтверждающий право лица указанного в ней на осуществление соответствующей деятельности.

О.С. Соболев предлагает, чтобы лицензия на определенные виды деятельности была определена как разрешительный документ, выданный компетентным органом для указанной деятельности в течение определенного или неопределенного периода времени, с учетом лицензионных требований и условий [13].

По мнению Ю.С. Юрьева лицензирование - это юридический документ, который дает субъекту предпринимательской разрешению деятельности на осуществление определенного вида деятельности, выданный лицензирующим органом юридическому лицу или индивидуальному предпринимателю на определенный (или неограниченный) срок и в соответствии с порядком установленных законом [14].

По нашему мнению, лицензия - это документ, выданный лицензирующим органом юридическому лицу или индивидуальному предпринимателю для осуществления отдельных видов деятельности которые могут нанести ущерб правам и законным интересам, здоровью граждан, обороне и безопасности государства, культурному наследию народов Республики Таджикистан.

Другой деятельности, связанным с лицензией, является лицензирование. Лицензирование - это мероприятия, связанные с предоставлением лицензий, переоформлением документов, подтверждающих наличие лицензий, приостановлением и возобновлением действия лицензий, аннулированием лицензий и контролем лицензирующих органов за соблюдением лицензиатами при осуществлении лицензируемых видов деятельности соответствующих лицензионных требований и условий.

Перечень лицензируемых видов деятельности описан в статье 17 Закона Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности».

Лицензирование банковских операций, в том числе исламский банкинг, операции с иностранной валютой и деятельность оператора платежной системы, в соответствии с банковским законодательством Республики Таджикистан, исламским банкингом, микрофинансовыми организациями, валютным регулированием и валютным контролем, платежными услугами и платежными системами. корректируется.

В законодательстве Республики Таджикистан приведены некоторые правила лицензирования:

Во-первых, вид деятельности, разрешаемый лицензией, может осуществляться лицензиатом на всей территории Республики Таджикистан.

Во-вторых, лицензия предоставляет право осуществлять указанную в ней деятельность только субъекту предпринимательской деятельности, получившему лицензию, то есть лицензия не может быть передана другому лицу, за исключением случая реорганизации правопреемника.

В-третьих, лицензия выдается на определенный срок. Срок действия лицензий на виды деятельности, предусмотренной статьей 17 настоящего Закона, за исключением трудоустройства иностранных граждан на территории Республики Таджикистан,

составляет не менее 5 лет, и виды деятельности, предусмотренной ст.18 указанного закона не менее 3 лет.

Лицензия выдается в основном Правительством Республики Таджикистан и лицензирующим органом. В соответствии с требованиями части 1 статьи 9 Закона Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности» соискатель лицензии должен представить в орган лицензирования следующие документы:

-заявление о предоставлении лицензии с указанием лицензируемого вида деятельности, в котором указывается:

а) для юридического лица

- наименование и организационно-правовая форма, юридический адрес и место его нахождения, номер расчетного счета и отделения банка;

б) для индивидуального предпринимателя

- фамилия, имя, отчество, место жительства, паспорт, номер и дата его получения;
- лицензируемого вида деятельности, который индивидуальный предприниматель и юридическое лицо намерены осуществлять, и срока, в течение которого будет осуществляться указанный вид деятельности;

-копия документа, подтверждающего государственную регистрацию соискателя лицензии;

- копия документа о присвоении налоговым органом соискателю лицензии идентификационного номера налогоплательщика;

-документ, подтверждающий уплату лицензионного сбора за рассмотрение лицензирующим органом заявления о предоставлении лицензии;

- сведения о квалификации работников соискателя лицензии.

Из содержания части 1 статьи 9 Закона Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности» вытекает, что в нем речь идёт о предоставлении соответствующих документов в орган лицензирования соискателем лицензии. Однако эта норма не определяет, как или в какой форме должны представляться эти документы.

Такие же недостатки имеют место в части 1 главы 7 Положения о порядке лицензирования отдельных видов деятельности.

Если обратим внимание на часть 1 статьи 21 Закона о лицензировании, то можно увидим, что для получения разрешительного документа заявитель или его уполномоченное лицо должны подать заявление в письменном виде или по электронной почте бланк заявления, подписанный лицензирующим органом лично (электронный документ в цифровой подписи).

В связи с чем, предлагается, что в части 1 статьи 9 Закона Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности» после слова «документы» дополнить словами «лично, с заказным письмом или посредством электронной почты (в форме электронного документа с цифровыми подписями)».

Также целесообразно внести такие же изменения в часть 1 главы 7 Положения об особенностях лицензирования, поскольку это способствует совершенствованию законодательства Республики Таджикистан в данной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахбор Маджлиси Оли РТ. 2004 г., №5, Ст. 348; с изменением и дополнением.
2. О лицензировании отдельных видов деятельности: Федеральный закон РФ, 08.08.2001 г., № 128-ФЗ // Консультант Плюс [электронный ресурс]. - 2018. – Режим доступа: – дата обращения: 25.06.2018.
3. О лицензировании отдельных видов деятельности: Декрет Президента Республики Беларусь, 1 сентября 2010 г., № 450 [Электронный ресурс]. - 2018. – Режим доступа: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=31781 [30.10.2019].

4. О лицензировании: Закон Республики Армения, 27.06.2001 г., № ЗР- 193 // Каһурап А88ег1у оҒ КА [Электронный ресурс]. - 2018. - Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8670 - (дата обращения : 30.10.2019).
5. О лицензировании отдельных видов деятельности: Закон Республики Молдова, 30 июля 2001 г., № 451-ХУ // Министерство информационного развития [электронный ресурс]. - 2018. – Режим доступа: <http://89.32.231.202:8080/press.php?lang=rus> (дата обращения: 30.10.2019).
6. О лицензировании отдельных видов деятельности: Закон Республики Узбекистан, 25 мая 2000 г., № 71-11/ Бизнес- информационный ресурс [электронный ресурс]. 2018. Режим доступа :http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=912
7. О разрешениях и уведомлениях: Закон Республики Казахстан, 16 мая 2014 г., № 202-У [электронный ресурс]. - 2018. - Режим доступа: https://kodeksy-kz.com/ka/o_razresheniyah_i_uedomleniyah.htm (дата обращения: 25.06.2018).
8. Лицензировании отдельных видов деятельности: Закон Туркменистана, 25 июня 2008 года №202-111 [Электронный ресурс]. - 2018. – Режим доступа: <http://www.parahat.info/law/2016-01-30-zakon-turkmenistana-o-vnesenii-izmeneniy-i-dopolneniy-v-nekotorye-zakonodatelnye-akty-turkmenistana> - (дата обращений: 30.10.2019).
9. Ахбор Маджлиси Оли РТ, с. 2004, №5, мод. 348; с изменением и дополнением.
10. Махмадшоев Ф.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан. - Душанбе: Эр-граф, 2012. - 196 с.
11. Багандов А.Б. Общий порядок выдачи лицензий / А.Б. Багандов // Современное право. - 2006. -№ 4. - С. 6-8.
12. Гуцин А.В. Лицензирование в РФ: Правовые и организационные основы / А.В. Гуцин. - М.: Дашков и К, 2004. -166 с.
13. Соболев, О.С. Лицензирование предпринимательской деятельности (правовой аспект): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.С. Соболев; Московск. госуд. юрид. академия. -М., 2004. -34 с.
14. Юрьева, Ю.С. Лицензирование как форма деятельности органов исполнительной власти: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.14 / Ю.С. Юрьева; Саратовск. госуд. академия права. - Саратов: 2008. -22 с.
15. Ахбор Маджлиси Оли РТ с. 2011, № 7- 8, Ст. 606 с изменением и дополн.

УДК 93.99(093)

Раҳимова М.Ш.

ВОДИИ ЗАРАФШОН САРЧАШМАИ ОМУХТАНАШУДА БАРОИ ТАРИХШИНОСОН ВА БОСТОНШИНОСОН

Муаллиф дар мақола нуктаю назари худро оиди тадқиқоти болооби Зарафшон чун сарчашмаи илми таъриху бостоншиносӣ илман исбот намудааст. Дар асоси тадқиқоти илмии машхуртарин олимони А.Ю. Якубовский, М.М. Дьяконов ва А.М. Беленицкий бостоншиносон, ки онҳо болооби Зарафшон ва Панҷакенти қадимро маркази омӯзиши бостоншиносӣ нишон додаанд илман исбот намудааст. Инчунин муаллиф нишон додаст, ки соли 1984 бо сардорӣ бостоншиносии тоҷик И.А. Исоқов экспедицияи бостоншиносии шӯрави-франсавиро ташкил карда шуд, ки қорманди марказии тадқиқоти бостоншиносии Франция Р. Безенвальем низ иштирок намудааст.

Ҳатман бояд қайд намуд, ки бостоншиносӣ тоҷик А. Исоқов дар зери роҳбарии ӯ якҷанд ҳафриётҳо ва шаҳри қадимаи Саразми бостони яке аз намунаҳои асосии

шаҳрдорио илман исбот намудааст. Дар мақола оварда шудааст, ки бостоншиносон ва таърихшиносон аввалин бор ёдгориҳои болооби Зарафшон ва Панҷакенти қадимро маркази тамаддуни суғдиҳо нишон додаанд.

Калидвожаҳо: Бостоншиносӣ, экспедиции, мучассама, ёдгориҳо, хафриёт, пайкараҳо, шаҳркада ва ғайраҳо.

Рахимова М.Ш.

ЗЕРАВШАНСКАЯ ДОЛИНА – НЕИССЯКАЕМЫЙ ИСТОЧНИК ОТКРЫТИЙ ДЛЯ ИСТОРИКОВ И АРХЕОЛОГОВ

В статье рассматривается исторический аспект исследования Зеравшанской долины, как источник исследования для историков и археологов. В частности, исследования известных ученых А.Ю. Якубовского и его соратников М.М. Дьяконова и А.М. Беленицкого. Этими учеными было доказано, что Зеравшанская долина и Пенджикент являются одним из главных центров развития таджикской археологии и имеют мировое значение. Необходимо отметить археологический отряд под руководством выдающего таджикского археолога и историка А.И. Исакова, который исследовал и частично раскопал многие археологические памятники Пенджикентского округа.

В статье также приводятся сведения о образованной в 1984 году советско-французской археологической экспедиции во главе с А. Исаковым и сотрудником Центра археологических исследований Франции Р. Безенвальем.

В работе показано, что благодаря работе историков и археологов Зеравшанская долина стала всемирно известной как культурный центр согдийцев,

Ключевые слова: археология, раскопки, экспедиции, долина, памятники, могила.

Rakhimova M.Sh.

ZERAVSHAN VALLEY - AN INEXPENDABLE SOURCE OF DISCOVERIES FOR HISTORIANS AND ARCHAEOLOGISTS

At this article deals with research aspect to the Zeravshan Valley as sources for the historical and archeological. In particular researches scientific A.Y. Yakubov and his employees M M Diyakonova. A.M. Balneskogo.

This scientific Zeravshan Valley and the are one of the main center of development of Tajik archeologist and are of global. It should be noted the archeological detachment under the Leadership of the outstanding Tajik archeologist and historian Isakov investigated part excavated many archeological sites of the Panjakent district. This article also provides information on the Soviet archeological research formed in 1984 in france by the R. Benzeval.

The work shows that thanks to the Zeravshan Valley has become well-known as the cultural center of the Sogdians .

Key word: archeological, grave, excavation, volley, memorial.

Жемчужина Таджикистана - Зеравшанская долина является одним из достопримечательных мест нашей страны. Древнейшие археологические памятники, незримо подтверждают различные легенды, эпизоды и исторические события из жизни согдийцев, являющихся предками нашего народа.

Проведенные в течение 75 – лет археологические исследования в Зеравшанской долине, позволили выявить роль древних согдийцев в развитии мировой цивилизации, что подчеркивается тем, что в те далёкие времена Пенджикент называли «Помпеем Востока».

Оставшаяся в старом городе живопись на стенах домов и храмов нам показывает целый мир согдийского искусства, героические легенды и мудрые притчи согдийцев. Еще в 1958 г. археологом и историком, А.М. Беленицким было доказано, что каждый дом древнего Пенджикента – это целый музей искусств.

До сегодняшнего дня несколько поколений историков и археологов из бывшего СССР и Республики Таджикистан работали и работают на раскопках древнего Пенджикента и Зеравшанской долины. Основателями экспедиций были как археологи, так и историки. Так известный ученый А.Ю. Якубовский и его соратники М.М. Дьяконов и А.М. Беленицкий принесли с собой лучшие традиции русской академической науки: глубокие знания, ясное понимание связи прошлого и настоящего, искреннее уважение к взглядам и обычаям местного населения. Зеравшанская долина и Пенджикент стал тогда и остается сегодня одним из главных центров развития таджикской археологии и имеет мировое значение. В Пенджикенте был создан первый в Таджикистане археологической музей – заповедник.

Александр Юрьевич Якубовский как археолог и историк собрал настоящее созвездие блестящих ученых, а также талантливых аспирантов и студентов, многие из которых стали крупными исследователями. Все направления исследований, намеченные в те годы, были развиты позднее. Основу полевой методики заложил археолог А.И. Тереножкин, именно он начал изучение Пенджикента как многослойного памятника. Историк и археолог О.И. Смирнова на основании изучения пенджикентских монет создала новую научную дисциплину – согдийскую нумизматику.

Одним из первых исследователей, посетивших Верхнюю долину Зеравшана с этнографическими и археологическими целями, был археолог и историк М.С. Андреев. В 1924 году он совершил экспедицию в Матчу, Каратегин, Гиссарскую долину и Ягноб.

Задачей поездки было исследование и спасение резной деревянной колоны из селения Оббурдон. Через год М.С. Андреев вместе с Е.М. Пещеровой также исследовал памятники резного деревянного зодчества Верхнего Зеравшана в селениях Курут, Искодар и Урметан. Как отмечал Ш.Ф. Курбанов в своих исследованиях, что: «...искусства свидетельствовало о том, что не только в Самарканде и Бухаре были высокохудожественные памятники, но и в районах горного Таджикистана, которые ранее считались «дикими» и «заброшенными» [7].

Также Курбанов Ш.Ф. утверждает, что: «...в долине Зеравшана, кроме раскопок Пенджикента, проводились разведки памятников в верховьях реки. Отряд по изучению Верхнего Зеравшана в разные годы возглавляли археологи и историки А.Ю. Якубовский, О.И. Смирнова, А.М. Мандельштам» [7]. В ходе археологических исследований обнаружены огромное количество памятников археологии и архитектуры, эпиграфики и новые произведения искусства из резного дерева (Якубовский, 1950. Литвинский 1954).

Планомерные исследования, проводимые Верхнезеравшанским отрядом под руководством археолога и историка О.И. Смирновой в 1947-1948 гг., привели к тому, что к середине 1950-х территория Верхнего Зеравшана стала самой исследуемой в археологическом отношении районов Таджикистана (Листвянский, 1955). Два сезона подряд группа исследователей выявляли и определили более 100 древних памятников на территории Пенджикента, Зарафшану, а также вдоль устьев рек Магиан, Киштут, Фараб, Искандер Дарья. Многие из них стали впоследствии объектами более подробного археологического изучения.

Таджикской археолог, историк Ш. Курбанов пишет, что во главе с О.И. Смирновой - руководителем археологического отряда Верхнего Зеравшана были начаты раскопки, которые продолжены в 1953 – 1955 гг. М. Мандельштамом. Так был открыт могильник Засуль в котором были открыты захоронения до мусульманского и ране мусульманского времени.

Новый этап изучения Верхнего Зеравшана начался в первой половине 1970-х годов. Тогда в составе Пенджикентской археологической экспедиции образовался отряд, который под руководством выдающего таджикского археолога и историка А.И. Исакова исследовал и частично раскопал многие археологические памятники Педжикентского округа.

Так, весной 1974 г, было решено продолжить большой оросительный канал длиной около 45 км, который пролегал бы под склонами хребта Зеравшана, что побудило в 1974 году сформировать Косатарошский отряд. В начале 80-х переименовали Саразмским, так как там находилось поселение Саразм и все работы велись в данном районе. Во время проведения работ также учитывались находящиеся там памятники доисторической эпохи древности. Под руководством А. Исакова (с 1976 по 1997 гг.) и А. Раззокова (с 1997 по 2017 гг.) на месте поселения Саразм велись стационарные археологические исследования, результаты которых публиковались в ежегодном издании «Археологические работы Таджикистана» и других научных изданиях.

« В 1984 году была образована советско-французская археологическая экспедиция во главе с А. Исаковым и сотрудником Центра археологических исследований Франции Р. Безенвальем. К этому времени по выявленным строительным остаткам и артефактам были установлены следующие периоды существования поселений: конец IV - начало II тыс. до н.э» [4].

На основе стратиграфии раскопа 2, период существования саразмского поселения был разделен на четыре этапа — Саразм I, II, III, IV, соответствующие периодам II-III (Намазга-Тепе).

Совместно с французскими исследователями был заложен новый раскоп 7, где, как и на других участках, были выявлены строительные остатки в трех периодах. Также совместно с французскими коллегами были проведены разведывательные работы по выявлению полезных ископаемых в верховьях Зарафшана.

Таким образом, на месте поселения Саразм было раскопано более 10000м², и на основе артефактов установлено, что он был раннеземледельческим центром эпохи палеометалла (энеолит и ранний бронзовый век). Здесь также развивались следующие ремесла: производство гончарных изделий, добыча и обработка металлургических руд, изготовление украшений из драгоценных и полудрагоценных самоцветов (добываемые в радиусе 100 км.). Кроме того стоит заметить, что саразмийцы имели торговые отношения с древними поселениями Южной Туркмении, Ирана, Белуджистана и др., что внесло неповторимое своеобразие в становлении архитектурной и производственной культуры.

Несмотря на длительное исследование поселения, до сих пор имеется ряд нерешенных вопросов относительно абсолютной датировки его существования. Также открытым остается вопрос по горизонтальной стратиграфии строительных периодов. Например, исследованные объекты, а их на сегодняшний день 13, расположены на расстоянии от 25 до 150 метров друг от друга. Первоначально рельеф, на котором и образовалось само поселение, имел неравномерную структуру, однако, в отличие от многих других поселений эпохи энеолита и бронзового века, здесь расширение в течение 1 500 лет шло в основном горизонтально. Это позволило установить, что поселение Саразм занимало площадь более 100 га., что является нетипично огромным для того времени.

«Помимо поселения Саразм, где был открыт феномен древнеземледельческой цивилизации долины Зеравшана – древнейшие слои, относящиеся к IV тыс. до н. э. На Верхнем Зеравшане работы велись на могильниках эпохи бронзы (Тепай Камар) в селении дашти Кози в 45 км к востоку от Пенджикента. Это единственный памятник андроновской культуры в горной области долины Зеравшана» [7. С. 79-80].

В окрестностях Пенджикента и предгорьях А.И. Исаковым открыто много средневековых поселений и крепостей.

А. Исаков в 1987-1992 гг. в составе Саразмского отряда производил раскопки античной крепости Тали Хамтуда, неподалеку от селения Мазори Шариф, а также памятников Мустафотупа и Круглая крепость.

Исторический памятник Саразм в Пенджикенте несколько лет назад был внесен в Перечень Всемирного наследия Комитета по изучению и культуре Организации Объединённых Наций (ЮНЕСКО).

Это решение было принято на сессии Комитета Всемирного Наследия ЮНЕСКО, которая продолжалась с 25 июля по 3 августа 2010 года в Бразилии.

Древний Саразм является первым комплексом Таджикистана исторического и культурного значения, вошедшим в Перечень Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Также Курбонов Ш. указывает, что: «количество известных античных памятников восточной части долины Зеравшан довольно значительно, вероятно, их было гораздо больше. Об этом свидетельствуют отдельные находки античной керамики, сделанные вне укрепленных поселений» [7. С. 79-80].

Большой прогресс в развитии науки в области археологии связаны с деятельностью крупных постоянно действующих экспедиций на территории Таджикистана (Северо – Таджикская археологическая экспедиция под руководством Н.Н.Негматова и Пенджикентская археологическая экспедиция под руководством А. М. Белиницкого, затем Б. И. Маршака, А.Исакова, А. Раззокова). Благодаря работе историков и археологов показано, что Зеравшанская долина как культурный центр согдийцев (на примере Пенджикента), стал широко известным. Это подтверждается тем, что Таджикистан посещают туристы, в том числе и Зеравшанскую долину как исторический памятник мировой цивилизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исаков А. Саразм – заря цивилизации Таджикского народа. Пенджикентский Согд ,Худжанд 2005 г.,147.
2. Исаков А. Изучение древнеземледельческого поселения Саразм в долине Зерафшана. Душанбе: 1982 г.Дониш 79-80.
3. Беленицкий – Маршак – Распопова 1987 – Беленицкий А.М., Пнджикента в 1970 – 1980 гг. Душанбе. 1981. С. 229-254.
4. Саразм.-Таджикская Советская Энциклопедия, Душанбе, 1986 том 6.,с.591.
5. Бобомуллоев С.Верховья Зарафшана по II тысячелетии до н.э.Душанбе, 1998 г с.19-20.
6. Рахматуллоев И. Вклад российской науки в изучении историко – археологических исследования Таджикистана. Пенджикент – 2015 г. 83 – 87.
7. Курбанов Ш, Вклад российских учёных в изучение верхнего - Зерафшана. Пенджикент – 2015 г.79 – 80.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдулгани Одил – соискатель Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992 37)2348348, E-mail: tguk@mail.ru.

Абдулов Аслам - кандидат исторических наук, и.о. доцент кафедры обществоведения Таджикского государственного университета коммерции, Тел.: 918186001.

Авгонов Сайфулло Махмадиевич - кандидат философических наук, доцент кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции, Тел: 934444169.

Азизов Сафарджон Ахмедшоевич - Заместитель начальника Управление анализа макроэкономических проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 900-56-36-35, E-mail: Safariaziz@mail.ru.

Алимов Комилджон Касирович - старший преподаватель кафедры «Финансы и кредит» Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)918817559, e-mail: koma-30-86@mail.ru.

Алимов Комилджон Касирович - старший преподаватель кафедры «Финансы и кредит» Таджикского государственного университета коммерции, тел: +(992)918817559,

Ахророва Мохира Фирузовна – старший преп. каф. экономическая теория Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992) 935610606, E-mail: Shodik-65@mail.ru.

Ашууров Гайрат Давлатович - к.э.н., доцент кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: gairat-a@mail.ru. Телефон (+992) 934444609.

Ашууров Фируз Махмадалиевич – докторант PhD, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½, E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru, Телефон: (+992) 93 885-46-46.

Барфиев Кобилчон Хушвахтович – Таджикский национальный университет д.э.н., доцент кафедры бухгалтерский учет Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рудаки 17. E-mail: kobil_barfiev@mail.ru, Телефон: (+992) 919 16-98-64.

Бобоев Шарафджон Ниёзмадович – докторант (PHD) кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: ул. Дехоти ½, 734061 г. Душанбе. Тел.: (+992) 93 444 46 28 (м.), Email: bobosh-85@mail.ru.

Бобоходжаева Гулджахон Додарджонова – старший преподаватель кафедры обществоведения Таджикского государственного университета коммерции, Тел.:939231231.

Боиров Фарход Гафорович - начальник отдела правового обеспечения и управления персоналом Государственного учреждения «Национальный патентно- информационный центр» Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, Тел.: +992555555851, Email: boirovf@gmail.com

Валиев Низомиддин Шаробиддинович – старший преподаватель кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Тел. 918 14-49-14, e-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

Гафурова Хамида Шомирзоевна – ассистент кафедры «Экономической теории» Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: 93-444-41-13, e-mail: hamida_8585@mail.ru.

Гуломов Зикрулло Тошмуродович – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, докторант (PhD) кафедры экономика предприятий и

предпринимательства. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: ghulomov.z@mail.ru, Тел.: + 992902626276

Давлатов Алиджон Азизбекович - докторант PhD, кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: accounting@mail.ru, Тел.: (+992) 93 722 05 96.

Давлатов Алиджон Азизхонович - докторант PhD кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 937220596, E-mail: accounting.tj@mail.ru.

Зарипов Саидахмад Асрорович - кандидат физико-математических наук, и. о. доцента кафедры программирования и компьютерной инженерии Технологического Университета Таджикистана. e-mail: szaripov65@mail.ru, тел: 918-45-77-65, 935-14-80-97.

Зарипов Эмомали Шохмадович - кандидат физико-математических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½, Телефон: (+992)93 444-41-90.

Исломов Хасан Саъдуллоевич – старший научный сотрудник Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Тел. 919391675, email: islamov_h@mail.ru.

Исоматов Бобокалон Исоматович – кандидат экономических наук, профессор кафедры «Экономической теории» Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: 93-400-55-10.

Каримиён Мадинаи Баходур - Институт туризма, предпринимательства и сервиса, ассистент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудит. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5, Тел.: +992907908210.

Каримов Баходур Хасанович – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудит. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5, E-mail: bahodurkarim@mail.ru, Тел.: +992907908210.

Каримов Баходур Хасанович - кандидат экономических наук, доцент, зав. кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудита Института туризма, предпринимательства и сервиса. Адрес: 734055, Таджикистан, город Душанбе, пр. Борбад, 48/5, E-mail: bahodurkarim@mail.ru, Тел: 918-61-22-58.

Каримова Зарафшон Хафизовна - старший преподаватель кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции, Тел: 934444163.

Каюмова Шахзода Тагаевна – кандидат экономических наук, начальник Управления анализа макроэкономический исследований Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Тел: (+992 37) 2211571, E-mail: shahi-76@mail.ru.

Кодиров Анвар Саидкулович – кандидат технических наук, доцент, директор Центра инновационного развития науки и новых технологий Академии наук Республики Таджикистан, тел: (+992)938301983, E-mail: dr.kodirov@mail.ru.

Кудратов Некруз Абдунабиевич – заведующий кафедрой экономическое право Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: + 992935960001, Email: nek-kudratov@mail.ru.

Курбонов Абдукарим Рахимович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции, Тел.: +992934444150, E-mail: qkarim@mail.ru.

Курбанова Сураё Ахтамовна – старший преподаватель кафедры информационных системы в экономике, Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)935008606, E-mail: tguk@mail.ru.

Максадов Мехрдод Хабибуллоевич - магистр, кафедры управления качеством и сертификации МИРЭА - Российского технологического университета. E-mail: mehrdod-

200@mail.ru, Тел.: (+992) 93 840 19 20.

Махмудов Махмудджон Абдуджаборович - старший преподаватель кафедры банковское дело Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992933774407, Email: m_mahmud@mail.ru.

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич - кандидат экономических наук, доцент заведующей кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: abdumalik001@mail.ru, Тел.: (+992) 93 747 31 09.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: menegment_08@mail.ru. Тел.: (+992) 93 444 41 45.

Наботов Сиевуш Холмуродович – докторант (доктор - PhD) кафедры коммерческого права Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992900015101, Email:nabotov@inbox.ru.

Насриддиниён Бобишохи Хасанпур - кандидат филологических наук, и.о. дотсент кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции, 734055, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул.Дехоти1/2. Тел: 918688926, E-mail: Bobishoh.tj@mail.ru.

Насриддинов Замониддин Зайниддинович - кандидат геолого-минералогических наук, проректор по науке, инновациям и международные отношения Горно-металлургического института Таджикистана. Тел.: +992927552594, Email: samoan@mail.ru.

Немонов Джаъфар Мулкамонович - кандидат политологических наук, доцент кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: +992 934444164.

Нуралиев Исмоил Хамзаевич – старший преподаватель кафедры географии Бохтарского государственного университета имени Носира Хисрав, Тел.: 903 23 59 00.

Одинаев Комрон Саидабборович - к.э.н. кафедры менеджмента и маркетинга Институт туризма, предпринимательства и сервиса Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5, Тел: (+992) 905-55-46- 46.

Пулатова Шахноза Бахтиёровна – к.э.н., старший преподаватель кафедры “Менеджмент и экономика труда” Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: pulatova-sh@mail.ru, тел.: +992931133906.

Раджабов Абдурауф Абдухамидович – старший преподаватель кафедры информатсионные системы в экономике, Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)935000771, E-mail: drrajabov@mail.ru.

Раджабов Раджаб Кучакович – доктор экономических наук, профессор кафедры «Финансы и кредит» Таджикского государственного университета коммерции, тел: +(992)934444107, E-mail: drrajab@mail.ru.

Расулов Гафур – к.э.н., доцент Таджикского государственного университета коммерции, научный сотрудник ЦМТТ АН РТ, тел. (+992) 934191881, E-mail: rasulov53@mail.ru.

Расулов Манучехр Гафурович - научный сотрудник ЦМТТ АН РТ, ассистент Института повышения квалификации Министерства образования РТ, тел. (+992) 939925756, E-mail: manu80mtc@mail.ru.

Рахимов Гайрат Махмадюнович - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: gairat-1987@mail.ru. Телефон: (+992) 93 579 77 79.

Рахимов Саидали Холович - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Института туризма, предпринимательства и сервиса. Адрес: 734055, Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад, 48/5,

Рахимова Мадинабону Шодмонкуловна - старший преподаватель кафедры “История, археология и классическая графика” педагогический институт г. Пенджикент. Тел: (+992 92) 882 77 50; Email: madinabonu-1976@mail.ru.

Рахмонов Исмоилджон Қахорович – старший преподаватель кафедры менеджмента и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: liomsi_1987@mail.ru. Тел.: (+992) 93 444 45 64.

Рустам Абдукаюм Рустам – сотрудник Министерства финансов Республики Таджикистан. Моб.: +(992) 887-780-780, E-mail: abdukayum001@gmail.com.

Рустамов Рахим Умаршохович – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Институт туризма, предпринимательства и сервиса Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Тел: (+992) 93-510-90- 60, Email: rustamovtj@mail.ru.

Сафаров Джовидон Азизмадович – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений. Email: jonik.8877@mail.ru, Тел.: + (992)9040390.

Сафарова Зулфия Мирзоалиевна – старший преподаватель кафедры экономическое право Таджикского государственного университета коммерции, Телефон: +992 93 090 05 01.

Сафоев Хикматулло Сайфуллоевич - ассистент кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана, 734061, г. Душанбе ул. Н. Карабаева, 63/3. Телефон: (+992) 93 8686889, E-mail: safoev2017@mail.ru.

Сидиков Неъматджон - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой общетехнических дисциплин Горно-металлургического института Таджикистана, Тел.: +992934066625

Содиков Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент, Технологический университет Таджикистана, тел: (+992) 935180012, E-mail: rakhmon67@mail.ru.

Субхонкулов Изатулло Астанаевич - старший преподаватель кафедры бухгалтерский учет и аудит Таджикского государственного университета коммерции ул. Дехоти 1/2, 734061, г. Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 934 44 46 30, Email: izatoollo@mail.ru.

Султонзода Соки Аслон – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел.: (+992)93 814 86 39, E-mail: sultonzoda83@mail.ru.

Султонов Зоиршо Султонович - кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры финансы и кредит Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: zoir1978@gmail.com, Тел.: (+992) 93526 60 50.

Султонов Тоир Зухурович - старший преподаватель кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 939221085.

Толибов Кобил Косимович- кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: tolibov_74@mail.ru. Тел.: +992918618177.

Тохирджонов Бехруз Тохирджонович - преподаватель кафедры банковской деятельности Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 938-71-12-12; e-mail: behruz_tohirdzhonov@mail.ru.

Тохирзода Мехриддин – соискатель Институт экономики и демографии АН Республики Таджикистан Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Айни, 44, Тел. (99237) 221-67-50. Моб.: 985- 00-01-22, E-mail: 95@mail.ru.

Туйчикулов Зухалджон Джоникулович - кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры «Экономической теории» Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: 93-583-50-90, e-mail: mr.zuhajjon@mail.ru.

Факеров Хамидуллохон Нуриддинович - д.э.н., профессор, ректор Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2.

Хабибов Сафиуелло Хабибович – д.э.н., профессор кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции, Тел. 93 4444 105.

Хайруллоев Фаррух Нематуллоевич - старший преподаватель кафедры «Экономика и управление» Технологического университета Таджикистана. Email:farruh-darg2010@mail.ru, тел: (+992) 915351516.

Хайруллоев Фаррух Нематуллоевич - старший преподаватель кафедры «Экономика и управление» Технологического университета Таджикистана. тел: (+992) 915351516, Email:farruh-darg2010@mail.ru.

Хасанов Джовиджон Рустамджонович- докторант PhD, Института экономики Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: +992934493344, Email:hamrov@mail.ru.

Ходжаев Парвиз Давронович - доктор экономических наук, профессор кафедры международные экономические отношения Таджикского государственного университета коммерции, 734061, г. Душанбе, ул. А. Дехоти, ½, Республика Таджикистан; тел.: (+992) 938607503, Email:hojaev123p@mail.ru.

Хомидзода Гуломио – к.э.н., доцент кафедры мировой экономики и международные отношения. Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: 918 70 66 55, e-mail: hojaev57@mail.ru.

Шамсиддинов Мизроб Мирзонабиевич ассистент кафедры Экономики и управления Технологического университета Таджикистана. Адрес: Душанбе Н.Карабоев 63/3,. E-mail: miz_rob@mail.ru, Телефон: +9929397032.

Шаринов Мафтун Шарифжонович - Специалист Управление анализа макроэкономических проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, Тел.: (+992) 907779949, E-mail.: Maftunsh@mail.ru.

Шаринов Махмадулло Исматович - кандидат философических наук, доцент кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции. E-mail.: Mahmud_62@mail.ru, Тел: 934444240.

Шаринов Махмадулло Исматович - кандидат философских наук, доцент кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 934444240, E-mail.:Mahmud_62@mail.ru.

Шафиев Бахтиёр Зиёратишоевич – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры финансы и кредит. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: Shafiev_kgy@mail.ru, Тел.: +992 908202087.

Шеров Зохир Мирарабович - аспирант Горно-металлургического института Таджикистана. Тел.: +992928316767, Email: z.arabovich@mail.ru,

Ширинджонов Фирдавс Изутуллоевич – старший преподаватель кафедры «Экономического права» Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 936663713, E-mail: firdavsshr@mail.ru.

Ширинджонова Марджона Изатуллоевна - аспирантка Академии наук Республики Таджикистан. Телефон: 985178534, E-mail: firdavsshr@mail.ru.

Шокирова Шарифа Муродкуловна – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международные отношения Таджикского государственного университета коммерции, e-mail: parvina_07@mail.ru.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛҲ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли бода, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илми муосир бо назардошти навғониҳои илми коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734055, ш.Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Кодиров Анвар Саидкулович – кандидат техникских наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 938301983, E-mail: dr.kodirov@mail.ru</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman (TJ), андозаи 12, интервали 1. Соҳти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондои сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman (TJ), андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо хангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p style="text-align: center;"><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳаياتи таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734055 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drtajib@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Кодиров Анвар Саидкулович – кандидат технических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 938301983, E-mail: dr.kodirov@mail.ru</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, Times New Roman TJ, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое - 1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например [12, с .77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p style="text-align: center;"><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҚАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электроники vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақризи мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарризи идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарризи дорои унвони илмии номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарризи бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмии мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навлонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати микдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарризи дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақризи ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақризи фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарризи бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарризи фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарризи мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти таъбу
нашр – №0146/мҷ аз 26 майи соли 2011
Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734
Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013
Шакли электронии маҷала дар
сомаи ДДТТ www.tguk.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации– №0146/мч
от 26 мая 2011 года
Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734
Свидетельство о государственной
регистрации информационного ресурса
НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года
Электронная версия опубликована
на сайте ТГУК www.tguk.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Факеров Ҳамидуллоҳон Нуриддинович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Раҷабов Раҷаб Кучакович,
Тел./факс: (+992) 934444107; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: drrajab@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Факеров Ҳамидуллоҳон Нуриддинович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Раҷабов Раҷаб Кучакович,
тел./факс: (+992) 934444107; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: drrajab@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.03.2020. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 20,8
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
